ISSN 2312-1815

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 20

Видається з 2006 р.

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

УДК 32

Затверджено до друку вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 03 від 27 лютого 2025 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:
Марчук Василь Васильович – доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
https://orcid.org/0000-0002-3992-8530
vasyl.marchuk@pnu.edu.ua

Відповідальний секретар:
Мадрига Тетяна Богданівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
https://orcid.org/0000-0001-7761-9811
tetiana.madryga@pnu.edu.ua
Члени редакційної колегії:
Березовська-Чміль Олена Борисівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
https://orcid.org/0000-0002-3395-9141
olena.berezovska@pnu.edu.ua
Гайданка Євгеній Іванович – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
https://orcid.org/0000-0001-8112-2090
haydankayew@ukr.net
Дерев'янко Сергій Миронович – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
https://orcid.org/0000-0003-3848-7072
serhii.derevianko@pnu.edu.ua
Кобець Юлія Василівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
https://orcid.org/0000-0001-9492-6119
yuliia.kobets@pnu.edu.ua
Мартінковіч Марцел – доктор філософії, доцент, завідувач кафедри політології, Трнавський університет, Словаччина
https://orcid.org/0000-0002-0467-5131
Marcel.Martinkovic@savba.sk
Монолатій Іван Сергійович – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
https://orcid.org/0000-0002-8963-774X
ivan.monolatii@pnu.edu.ua

Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення: Рішення № 1534 від 23.11.2023 (ідентифікатор медіа R30-02050).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, e-mail: pcss@pnu.edu.ua. Тел.: (0342) 75-23-51).

Мови публікацій: українська, англійська.

Періодичність видання: 1-2 рази на рік.

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») відповідно до Наказу МОН України № 582 від 24.04.2024 (додаток 2)
Спеціальність: С2 – Політологія

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Одеса: Гельветика. 2025. Вип. 20. 342 с. ISSN 2312-1815. – Резюме укр., англ. мовами

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені актуальним проблемам теорії та історії політичної науки, політичним інститутам і процесам, геополітиці й міжнародним відносинам і дослідженням молодих науковців.

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2025

ЗМІСТ

Анастасія Куриленко
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ
В РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ПЕРІОДАХ 9

Анатолій Коваленко, Ірина Кресіна
ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ 16

Андрій Мороз
БЕЛЬГІЙСЬКИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ,
ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ 24

Андрій Пролорензо
КІБЕРБЕЗПЕКА В УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ:
ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД 31

Богдан Николаїшин
МОЖЛИВІСТЬ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА
ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШИХ
ПІСЛЯВОЄННИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ 36

Василь Климончук, Михайло Москалюк
ФОРМУВАННЯ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО ОБОРОННОГО СОЮЗУ:
СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ 42

Василь Марчук, Микола Марчук
ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ШЛЯХ ДО АСОЦІАЦІЇ
В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЧЛЕНСТВА 49

Віктор Пашков
СТРАТЕГІЧНА ДРУЖБА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА США У 2005–2008 РР.:
АМЕРИКАНСЬКИЙ ПАТРОНАТ, ПОЛІТИЧНИЙ ХАОС І РОЗЧАРУВАННЯ 57

Володимир Беняс
РОЛЬ НАТО У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ:
ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ 69

Галина Невинна
ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА РОЗБУДОВИ
СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ 76

Дмитро Казмірук
РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ 82

Іван Зелик
ЕВОЛЮЦІЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ НАРАТИВІВ КРЕМЛЯ
ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ:
СПРОБА АНАЛІЗУ 89

Іван Майданський
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТРУЮВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА:
АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ, СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
ТА КОМУНІКАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ 98

Іван Монолатій
ДОРОЖНЯ КАРТА УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ РОЗВІДКИ
(ДОСВІД ПЕРШИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РР.) 107

Iwona Lasek-Surowiec, Tetiana Strutynska
MIGRANTS FROM UKRAINE IN POLAND – SOCIO-LEGAL CONDITIONS IN 2024 118

Ігор Доцяк, Іван Плець
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ 130

Ігор Доцяк, Олег Миколайчук
ПАРТІЙНА СКЛАДОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ:
РЕҐІОНАЛЬНИЙ ВИМІР 139

Ілона Балак
ФОНД ЗГУРТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ ЗГУРТУВАННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 146

Ірина Куречко
НАСЛІДКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ
У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТІЯХ:
МОДЕЛІ ВПЛИВУ ТА ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН 152

Мар'яна Міщук, Роман Ставичний
МАСМЕДІА В КРАЇНАХ З АВТОРИТАРНИМ ПОЛІТИЧНИМ РЕЖИМОМ 161

Маріанна Марусинець
ВНЕСОК ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В УРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ
В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ ТА ПІДТРИМАННЯ МИРУ В УМОВАХ БРЕКЗІТУ 169

Микола Гнатишин
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ 185

Микола Ґеник
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ ТЕРМІНІВ
«КІБЕРБЕЗПЕКА» І «КІБЕРЗАГРОЗА» 193

Наталія Ларіончева
МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ 201

Олена Березовська-Чміль, Андрій Воронич
ВПЛИВ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА РОЗВИТОК
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО
ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ 208

Світлана Була, Марк Савчук
СУБНАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ
В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ 216

Світлана Матвієнків, Яніна Пучко
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ВИМІРІ:
ВИКЛИКИ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ 225

Віталій Сливка
БІКАМЕРАЛІЗМ У ПАРЛАМЕНТАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ, СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 233

Таміла Герасимчук
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І ҐЕНДЕРНА РІВНІСТЬ:
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ 239

Тарас Кобець
ІНФОРМАЦІЙНІ СПЕЦІАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ:
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ 256

Тетяна Мадрига, Андрій Бриндальський
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ 264

Тетяна Мадрига, Ілля Круглюк
ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ 272

Чу Чу
ГЕОПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ Й ВИКЛИКИ ПРИ ПОБУДОВІ ПРОЄКТУ
«ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЇХ ПОДОЛАННЯ 282

Julia Kobets, Marcin Oskierko, Sławomir Żurawski
THE IMPACT OF TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS
ON INTERNATIONAL SECURITY – CHALLENGES AND COUNTERACTING
ON THE EXAMPLE OF POLISH AND UKRAINE 289

Юлія Кобець, Марцін Оскєрко, Славомір Журавскі
ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ЗРОСТАННЯ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ
НА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ 298

Julia Nowicka, Dariusz Brążkiewicz, Marcin Oskierko, Sławomir Żurawski
SOCIAL SECURITY OF REFUGEES FROM UKRAINE IN POLAND 307

Юрій Головчук
СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ПІДХОДУ
ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ 314

Ярослав Стефурак
ДО ПРОБЛЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 321

Ярослав Ободянський
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 329

Тарас Курус
УРЯДОВИЙ ПОРТАЛ ЯК ДЖЕРЕЛО ДАНИХ ДЛЯ ЦИФРОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 338

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 351

CONTENTS

Anastasiia Kurylenko
TRANSFORMATION OF APPROACHES TO LEGITIMATION
OF AUTHORITY IN DIFFERENT HISTORICAL PERIODS 9

Anatolij Kovalenko, Iryna Kresina
THE CONCEPT OF JUSTICE IN THE CONTEXT OF POLITICAL
AND LEGAL SUPPORT FOR POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE.....16

Andriy Moroz
BELGIAN FEDERALISM: FEATURES OF FORMATION, CHALLENGES AND THREATS.....24

Andrii Prolorenzo
CYBER SECURITY IN UKRAINIAN LITERARY SOURCES: A POLITICAL REVIEW.....31

Bohdan Nykolaishyn
THE POSSIBILITY OF OBSERVING THE PRINCIPLES OF SUFFRAGE
AS A NECESSARY PREREQUISITE FOR HOLDING
THE FIRST POST-WAR ELECTIONS IN UKRAINE 36

Vasyl Klymonchuk, Mykhailo Moskalyuk
FORMATION OF THE BALTIC-BLACK SEA DEFENSE UNION:
STRATEGIC PERSPECTIVES AND CHALLENGES.....42

Vasyl Marchuk, Mykola Marchuk
EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE: THE PATH TO ASSOCIATION
WITH THE EUROPEAN UNION AND PROSPECTS FOR MEMBERSHIP 49

Viktor Pashkov
STRATEGIC FRIENDSHIP BETWEEN UKRAINE AND THE USA IN 2005–2008:
US PATRONAGE, POLITICAL CHAOS AND DISILLUSIONMENT.....57

Volodymyr Benias
THE ROLE OF NATO IN SHAPING THE EUROPEAN SECURITY SYSTEM:
PRACTICAL EXPERIENCE FOR UKRAINE.....69

Halyna Nevynna
CIVIC EDUCATION AS A NECESSARY CONDITION
FOR BUILDING SUSTAINABLE DEMOCRACY. 76

Dmytro Kazmiruk
THE ROLE OF STRATEGIC COMMUNICATION IN ENSURING UKRAINE'S NATIONAL
SECURITY IN THE CONDITIONS OF HYBRID WAR 82

Ivan Zelyk
EVOLUTION OF KREMLIN'S PROPAGANDA NARRATIVES DURING RUSSIA'S
FULL-SCALE AGGRESSION AGAINST UKRAINE: AN ATTEMPT AT ANALYSIS 89

Ivan Maidanskyi
THEORETICAL FOUNDATIONS OF CONSTRUCTING THE IMAGE
OF A POLITICAL LEADER: ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL,
SOCIOCULTURAL AND COMMUNICATION FACTORS.....98

Ivan Monolatii
ROADMAP OF UKRAINIAN MILITARY INTELLIGENCE
(EXPERIENCE OF THE FIRST LIBERATION STRUGGLES OF 1917–1921).....107

Iwona Lasek-Surowiec, Tetiana Strutynska
MIGRANTS FROM UKRAINE IN POLAND – SOCIO-LEGAL CONDITIONS IN 2024 118

Ihor Dotsyak, Ivan Plets
FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR 130

Ihor Dotsyak, Oleg Mykolaichuk
PARTY COMPONENT OF DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE:
REGIONAL DIMENSION 139

Ilona Balak
COHESION FUND AS THE EUROPEAN UNION'S COHESION POLICY INSTRUMENT 146

Iryna Kurechko
THE CONSEQUENCES OF SOCIAL MOVEMENTS' ACTIVITIES
IN MODERN DEMOCRACIES: INFLUENCE MODELS
AND POTENTIAL FOR POLITICAL OF CHANGE. 152

Marianna Mishchuk, Roman Stavychnyi
MASS MEDIA IN COUNTRIES WITH AUTHORITARIAN POLITICAL REGIME. 161

Marianna Marusynets
BRITAIN'S CONTRIBUTION TO THE SETTLEMENT OF THE CONFLICT
IN NORTHERN IRELAND AND PEACEKEEPING IN THE CONTEXT OF BREXIT 169

Mykola Gnatyshyn
THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF STATE SECURITY POLICY 185

Mykola Genyk
METHODOLOGICAL CHALLENGES OF DEFINING
THE TERMS "CYBERSECURITY" AND "CYBER THREAT" 193

Natalia Larioncheva
INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF CYBERSECURITY 201

Olena Berezovska-Chmil, Andrii Voronych
THE IMPACT OF CROSS-BORDER COOPERATION ON THE DEVELOPMENT
OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS
OF A FULL-SCALE RUSSIAN INVASION OF UKRAINE. 208

Svitlana Bula, Mark Savchuk
SUBNATIONAL POLITICAL PROCESS AND LOCAL SELF-GOVERNMENT
IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION IN UKRAINE 216

Svitlana Matviienkiv, Yanina Puchko
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN THE INFORMATION DIMENSION:
CHALLENGES AND HOW TO OVERCOME THEM 225

Vitalii Slyvka
BICAMERALISM IN THE PARLIAMENTS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE:
HISTORICAL TRADITIONS, CONTEMPORARY CHALLENGES,
AND DEVELOPMENT PROSPECTS 233

Tamila Gerasymchuk
EUROPEAN UNION AND GENDER EQUALITY: NORMATIVE-LEGAL REGULATIONS
AND INSTITUTIONAL SUPPORT MECHANISMS 239

Taras Kobets
THE INFORMATION SPECIAL OPERATIONS: FEATURES OF IMPLEMENTATION
IN MODERN CONDITIONS 256

Tetiana Madryha, Andrii Bryndalskyi
FEATURES OF THE USE OF MANIPULATIVE TECHNOLOGIES
IN PRESIDENTIAL ELECTION CAMPAIGNS 264

Tetiana Madryha, Illia Kruhliuk
POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT
OF PUBLIC DIPLOMACY OF UKRAINE IN THE CONTEXT
OF EUROPEAN INTEGRATION CHALLENGES.....272

Chu Chu
GEOPOLITICAL RISKS AND CHALLENGES IN THE IMPLEMENTATION
OF THE "ONE BELT, ONE ROAD" PROJECT AND MEASURES TO OVERCOME THEM.....282

Julia Kobets, Marcin Oskierko, Sławomir Żurawski
THE IMPACT OF TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS
ON INTERNATIONAL SECURITY – CHALLENGES AND COUNTERACTING
ON THE EXAMPLE OF POLISH AND UKRAINE.....289

Julia Kobets, Marcin Oskierko, Sławomir Żurawski
THE IMPACT OF THE WAR IN UKRAINE ON THE INCREASE
OF ILLEGAL MIGRATION AT THE POLISH-UKRAINIAN STATE BORDER.....298

Julia Nowicka, Dariusz Brążkiewicz, Marcin Oskierko, Sławomir Żurawski
SOCIAL SECURITY OF REFUGEES FROM UKRAINE IN POLAND.....307

Yurii Holovchuk
STRATEGIES FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF THE WORK
OF LOCAL GOVERNMENT BODIES BASED ON THE USE
OF THE RESPONSIBLE POLICY APPROACH.....314

Yaroslav Stefurak
TO THE PROBLEM OF CIVIL SOCIETY MODELING.....321

Yaroslav Obodianskyi
POLITICAL AND LEGAL FOUNDATIONS AND PROSPECTS
FOR THE INTERACTION BETWEEN CIVIL SOCIETY AND THE ARMED FORCES
OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR.....329

Taras Kurus
GOVERNMENT PORTAL AS A DATA SOURCE FOR DIGITAL RESEARCH..... 338

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....351

УДК 32:001.12/.18
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-1

Анастасія Куриленко
ORCID: 0009-0007-3070-7866

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ В РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ПЕРІОДАХ

У статті проаналізовано еволюцію підходів до легітимації влади в різні історичні періоди – від домодерної до постмодерної епохи. У дослідженні розглянуто ключові механізми та особливості легітимації, що формувалися під впливом соціально-культурних, політичних та економічних змін. Визначено, що в домодерну добу легітимація влади базувалася переважно на традиціях, божественному праві та родовій спадковості. Монархічні та релігійні інститути відігравали провідну роль у забезпеченні стабільності політичних систем, а влада правителя сприймалася як даність, закріплена соціальною ієрархією. З'ясовано, що з настанням модерної епохи легітимація влади зазнала суттєвих змін, які були пов'язані з поширенням ідей народного суверенітету, конституціоналізму та правової держави. Виборчі механізми, розвиток демократії і правова регуляція діяльності урядів сприяли зміцненню легітимності державної влади через громадянську участь та правові норми. Доведено, що в постмодерну епоху концепція легітимації зазнала кризи через щораз більшу недовіру до традиційних політичних інститутів, деконструкцію великих наративів та посилення ролі віртуальних комунікацій у політичному дискурсі. Державна влада дедалі більше покладається на медійні та візуальні засоби впливу, що призводить до розмиття критеріїв легітимності. Аналіз цих процесів дає змогу глибше зрозуміти виклики, з якими стикаються сучасні політичні системи, та окреслити перспективи їхньої трансформації.

Ключові слова: *легітимація влади, політична комунікація, інформаційні технології, народний суверенітет, криза легітимності, медіа, символи, імідж.*

Вступ. Актуальність теми дослідження полягає в необхідності виявити відмінності в способах легітимації влади в різні епохи для визначення основних віх розвитку політичних систем та усвідомлення принципів виправдання самої сутності правління. Усвідомлення цих змін дає змогу пояснити стабільність минулих режимів, зрозуміти виклики демократії та розпізнати, як політики поєднують правові, традиційні й інформаційні методи утвердження свого правління. Мета статті – дослідити ключові зміни процесу легітимації влади в різні історичні періоди та виявити основні механізми, що впливали на процеси узаконення правління. Вивчення легітимації влади стало центральною темою праць низки вітчизняних та зарубіжних авторів, серед яких: О. Батрименко, О. Висоцький, А. Засіяєва, К. Максимов, О. Третяк, В. Гапоненко, Д. Яковлев, Л. Яковлева, М. Вебер, Ж.-Ф. Ліотар, П. Кеннінг, М. Доган та інші.

Матеріал і методи дослідження. У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує історичний, порівняльний та системний методи для аналізу процесів легітимації влади. Історичний метод дає змогу простежити еволюцію механізмів легітимації, а порівняльний – виявити їх особливості в різних країнах. Системний підхід розглядає легітимацію як комплексне явище, що охоплює політичні, правові та культурні аспекти. Контент-аналіз застосовано для вивчення політичних текстів і документів. Це забезпечує всебічний аналіз процесів формування політичної стабільності.

Результати та обговорення. Розуміння різниці між підходами до легітимації влади в домодерну, модерну й постмодерну добу є важливим, оскільки воно дає змогу простежити еволюцію політичних систем, усвідомити механізми становлення влади та критично оцінити сучасні політичні процеси. Вивчення цих змін допомагає зрозуміти, чому певні політичні

системи були стабільними в минулому, які демократичні інститути зазнають викликів у сучасному світі та як сучасні лідери використовують змішані методи легітимації, поєднуючи правові, традиційні та медійні засоби впливу. Розгляд трансформації підходів до легітимації влади в статті здійснено лінійно, в історично зумовленому порядку.

Легітимація влади в домодерну епоху передбачала насамперед апеляцію до традицій, божественного права та родової влади, що значною мірою визначало взаємодію між владними структурами й суспільством. Основною її формою було наслідування традицій, які сприймалися як беззаперечні та природні. На основі історичної спадковості або усталених норм вибудовувалося легітимне обґрунтування владних інституцій. Так, правителі, монархи, феодали або релігійні лідери легітимізували свою владу та забезпечували порядок і стабільність. Ключового значення в цей період набував релігійний складник. Саме домінування релігійного світогляду давало змогу формувати сприйняття влади як чогось божественного і, відповідно, незаперечного. Правитель розглядався як посередник між Богом і людьми, а його влада набувала священного характеру. Ця концепція виправдовувала абсолютну монархію і сприяла стабільності в управлінні, оскільки будь-яка спроба змінити владу або піддати сумніву її легітимність сприймалася як бунт проти Божої волі. Церква, монастирі, духовенство були частиною механізму легітимації, адже підтримка влади релігійними лідерами надавала їй морального авторитету.

Яскраві приклади такого підходу до легітимації наявні в китайській політичній філософії. Зокрема, під час правління династії Чжоу (1046–256 рр. до н. е.), політична легітимність правителя та уряду базувалася на Мандаті Неба. Правителі, які отримали Мандат Неба, мали право на правління, тоді як несправедливі правителі, що втратили цей мандат, втрачали легітимність управління країною. Отже, легітимність влади визначалася волею Неба, а не просто позицією правителя [7, с. 119–127]. Так, у контексті традиційного способу легітимації влади терміни «легітимний» та «нелегітимний» пов'язані з походженням правонаступника престолу та підтвердженням його традиційного права на корону.

Влада в домодерну епоху була організована через сувору соціальну ієрархію, де кожен клас або стан мав визначену роль. Легітимність правителя часто ґрунтувалася на його здатності виконувати свої патерналістські функції щодо нижчих верств населення. Правителі вважалися батьками нації, які забезпечують порядок, справедливість та добробут для своїх підданих. Крім того, легітимація влади також залежала від підтримки з боку вищих верств, як-от дворянство, вельможі, воєнні командири. Це була персоналістична легітимація, яка зосереджувала увагу на конкретній особі правителя, а не на інститутах держави чи її структури. Влада асоціювалася безпосередньо з особистістю монарха або іншого правителя, і, відповідно, легітимність його владарювання ґрунтувалася на оцінці особистих якостей цієї особи. Це робило сферу легітимності в домодерну епоху значно вужчою, ніж у сучасних національних державах. Влада охоплювала переважно лише обмежену територію та мала чинність лише для певної групи населення – переважно для підданих, що належали до конкретного соціального або територіального контексту. Інакше кажучи, концепція універсальної держави чи громадянства, яка сьогодні є основою для формування політичної ідентичності, тоді була майже відсутня [1, с. 44]. У цей період важливу роль відігравало почуття лояльності до конкретного монарха або державної інституції, а не до абстрактної ідеї нації чи громадянської спільноти.

Легітимація влади в модерну епоху стала значною мірою результатом складних трансформацій політичних, соціальних та культурних процесів, що відбувалися в період з кінця XVII до початку XX століття. З'являються нові принципи легітимації, пов'язані з розвитком державних інститутів, ідеями громадянства, націоналізму, прав людини та демократичних норм. Ключовою особливістю легітимації влади в модерну епоху є її національний характер. Влада легітимізується через апеляцію до національних інтересів, історії та культури. Національна держава

стає основною формою політичної організації, а національна ідентичність – важливим чинником консолідації суспільства. Влада починає обмежуватися законом, а її діяльність підлягає судовому контролю. Конституція стає вищим законом, що визначає права та обов'язки як держави, так і громадян. Цей підхід сприяє створенню більш стабільного й передбачуваного політичного порядку.

Одним із ключових елементів легітимації влади в цей період стала концепція народного суверенітету. Вона визначала, що справжня легітимність влади походить не від божественного права чи традицій, а від волі народу, що виявляється через участь громадян у політичних процесах. Народ отримує можливість обирати своїх представників до органів влади й так впливати на політичні рішення. Вибори надають владі легітимність, оскільки вони відображають волю більшості. Ідеї, висунуті філософами Просвітництва, як-от Жан-Жак Руссо, про народний суверенітет, значно впливали на формування нових форм влади [8]. Згідно із цими поглядами, легітимність правління залежала від того, наскільки добре правитель представляє інтереси громадян. Такий підхід створив підґрунтя для подальших революційних рухів, як-от французька революція, і сприяв поширенню ідеалів демократії.

Важливою частиною модерної легітимації стала також концепція громадянства, що припускала не тільки юридичне визнання особи як частини політичної нації, а й надання їй певних прав і свобод. Власне, саме на основі прав людини та громадянських свобод почали будуватися нові політичні режими, що базувалися на принципах демократії. Конституції та правові норми стали не тільки механізмами функціонування держави, а й важливими інструментами легітимації, що надавали політичній владі законність і підтримку з боку громадян. Зміни в легітимації влади в модерну епоху також пов'язані з розвитком медіа. Завдяки винаходу друкарства та розвитку газетного й літературного бізнесу, а згодом радіо та телебачення, правителі змогли ефективніше передавати інформацію до широких верств населення, використовувати пропаганду для зміцнення своєї легітимності. Преса й публічні виступи стали важливими інструментами формування образу правителя та підтримки урядів, що прагнули бути сприйняті як законні представники нації.

Так, у контексті модерної епохи, легітимність політичної влади визначається широким спектром факторів, зокрема результатами виборчих кампаній, законодавчими нормами, що регулюють політичну взаємодію (наприклад, принцип поділу влади на три гілки), рівнем довіри у вертикальній та горизонтальній політичній взаємодії, а також дотриманням політиками певних ідеологічних принципів [11, с. 65].

Проте в епоху постмодерну ми можемо говорити про суттєве зміщення ключових акцентів. У філософській науці «постмодерн» пов'язаний з ім'ям Ж.-Ф. Ліотара та його праці «Стан постмодернізму», у якій постмодернізм був наслідком кризи західної цивілізації та її основних засад [5]. У політології термін з'явився у зв'язку з демократичними студентськими рухами, які поширилися у Франції в 1968 році. В «Енциклопедії постмодернізму» «влада» визначається як здатність і йдеться про здатність існувати [4, с. 72]. Особа не може мати владу над іншою особою, якщо така влада не визнана законною. Відповідно, саме існування влади залежить від її легітимності [6, с. 318]. Особливістю постмодерністського підходу є його розуміння влади, Габермас визначає його як відсутність будь-яких абсолютних засад права на владу, «кризу легітимності» як наслідок. Ми стикаємося з ситуацією, коли право на владу не може базуватися на певних раціональних нормах через відсутність останніх. Відповідно, ставлення до влади в її сучасному розумінні є апріорі негативним, а можливість її легітимізації – під великим сумнівом [10, с. 335].

Легітимність стає дедалі складнішою через зростання кількості факторів, які можуть на неї впливати, дедалі більшу розмитість критеріїв, за якими її можна оцінювати, а також щораз більшу критику визнаних раціональних принципів влади з боку постмодерністів. Так, концепція Макса

Вебера, яка тривалий час була основою всієї теорії легітимності, сьогодні вважається застарілою і непридатною для використання на практиці. Дедалі більше держав і режимів будують свою владу на багатоелементній легітимності, що не дає змоги говорити про будь-які її «чисті» види [12]. Водночас жодну владу сьогодні не можна назвати цілком легітимною, вона може варіюватися від повного визнання до повного заперечення, і цей процес завжди залишається динамічним [12]. Це зумовлено залежністю легітимності влади від її економічної ефективності, що є ключовим чинником постмодерного суспільства, який визнається суспільством споживання. Такі стійкі взаємозв'язки свідчать про зникнення легітимності в чистому вигляді та встановлення її зв'язку з іншими соціально-політичними та економічними явищами [7, с. 126].

Позиція постмодерністської інтерпретації феномену легітимності є нічим іншим, як відходом від сучасної тотальної раціоналізації та наукового пояснення. Фокус уваги зміщується від наукових пояснень до творчого пошуку та аналізу конкретних випадків на противагу спробам узагальнити все та звести до однієї типології. Найкраще постмодернізм проявляється як культурне явище, демонструючи відхід від канонів модернізму. Сьогодні дедалі більше уваги приділяється роботі зі значеннями, текстами та зображеннями, з картинкою та стилем, і дедалі менше – наповненню та вибудовуванню стратегії. Ця тенденція перетворила політиків на «реаліті-шоу», де основною зброєю є інформація та образи. Дослідження політики в межах постмодерністського дискурсу передбачає пошук нових значень уже відомих нам понять, активне залучення до політичної гри та теоретизування ігор.

Постмодернізм відмовляється від уже відомого й пропонує шукати відповіді «з нуля», враховуючи емоційний складник і не прив'язуючись до раціонального [3]. Суспільство споживання, вимагає задоволення своїх потреб «тут і зараз». Споживання виходить на новий рівень з розвитком віртуальної реальності, яка створює окремий світ з новим ставленням до поняття «норми» та пропагуванням надмірних, показових, нераціональних благ. Контент стає новою цінністю, його якість та наповненість віртуальної частини існування людини зрівнюється з її реальними вчинками та офлайн репрезентацією. Не представлені в контенті та не опубліковані в мережі дії і рішення не зчитуються, виникає феномен «не опублікував щось в соціальних мережах, отже цього не було». Віртуальна реальність іноді сприймається реальнішою за фізичну [3]. Відповідно, на цьому зараз має будуватися вся урядова кампанія, щоб вона отримала достатній рівень підтримки.

Дослідник О. Висоцький стверджує, що особлива увага до розгляду бажання як міжсекторної ланки між сферами виробництва і споживання, а також надзвичайна розробка засобів та технологій створення віртуальної реальності визначили вирішальну роль віртуальності в процесі впровадження стратегій легітимізації політичних рішень в епоху постмодерну [2, с. 42].

Варто пам'ятати, що ключовою рисою постмодернізму є його протистояння владі в усіх її проявах. До того ж немає конкретної норми чи істини, яка призводить до домінування точок впливу і призводить до війни всіх проти всіх. Що ще більше посилює повну недовіру людини до політики та поглиблює кризу легітимності.

Найперше варто говорити про панівну тотальну недовіру до влади та державних інститутів, що стало логічним наслідком низки криз, трансформацій, конфліктів і катастроф останніх десятиліть, які виявили слабкість тих, хто має право на владу. Концепт держави в сучасних умовах стає фрагментованим. В умовах технологічних інновацій держава дедалі частіше делегує виконання своїх функцій приватним, недержавним та корпоративним структурам, що свідчить про її поступове відходження від тотального контролю над суспільством. Ці зміни вказують на перехід від традиційної моделі централізованої держави до більш децентралізованої та часто менш залученої у приватні та громадські справи [9, с. 14]. Ці особливості сприяють поглибленню «кризи легітимності», що негативно впливає на стабільність політичної системи.

Легітимація влади базується на забезпеченні адаптації державних органів до змін культурного та соціального середовища. У цих процесах важливу роль відіграють засоби масової комунікації та інформаційні технології. Оскільки медіа, соціальні мережі та інші засоби масової комунікації впливають на формування громадської думки, вони можуть впливати на сприйняття влади громадянами та, відповідно, її легітимацію. Постмодерністи пропонують владі відмовитися від використання «метанаративів» у своїх повідомленнях на користь «мікронаративів» – розповідей або символічних оповідань, які легше сприймаються та схвалюються. Зростає значення візуального сприйняття, широко використовують різноманітні маркетингові інструменти та залучають відкриті інтернет-платформи до політичної комунікації.

Загалом, у постмодерному дискурсі спостерігається візуалізація та насичення символами. Аудиторія відмовляється сприймати складні тексти, а спостерігається тенденція до скорочення й спрощення текстової частини, надаючи більшого значення візуальному оформленню та передаванню інформації за допомогою графічних елементів. Уміння адекватно представляти свої досягнення стає надзвичайно актуальним, оскільки відсутність інформації та вакуум можуть швидко призвести до зростання суспільного невдоволення. Ця прогалина може бути використана конкурентами для заповнення негативною інформацією. Так, інформаційні кампанії стають необхідним елементом проєкту влади. Щоб реалізувати цю рекомендацію, необхідно розробити державну програму з підвищення кваліфікації спеціалістів органів державної влади із зовнішніх комунікацій.

Висновки. Легітимація влади зазнала суттєвих трансформацій від домодерної до постмодерної доби. У домодерний період вона ґрунтувалася на традиціях, релігійній легітимності та патерналістських відносинах між владою і суспільством. Модерна епоха принесла зміну парадигми, упроваджуючи принципи народного суверенітету, прав людини та національної ідентичності як основні механізми легітимації. Вибори, конституційність та законність стали ключовими факторами формування влади. Однак у постмодерну добу ці традиційні механізми легітимації починають розмиватися. Відсутність абсолютних основ влади, кризові явища в демократичних інститутах та розмитість критеріїв легітимності створюють ситуацію, коли влада змушена використовувати змішані методи впливу. Інформаційні технології, масмедіа та візуальна культура стають головними засобами політичної взаємодії, що змінює саму природу легітимності. Влада дедалі частіше сприймається як тимчасовий та гнучкий феномен, що піддається постійній оцінці суспільства, яке дедалі більше орієнтується на миттєві запити та емоційний складник. Так, еволюція підходів до легітимації влади демонструє загальну тенденцію до ускладнення політичних процесів, зміни принципів довіри до влади та підвищення ролі комунікаційних технологій у формуванні політичної реальності. Сучасні політичні режими змушені адаптуватися до нових умов, комбінуючи традиційні й новітні методи легітимації для збереження своєї стабільності та суспільного визнання.

Література:

1. Батрименко О., Куриленко А. Комунікативна складова легітимації влади: від домодерну до постмодерну : монографія. Київ : 7БЦ, 2024. 174 с.

2. Висоцький О. Віртуальність як провідна форма легітимаційної політики в добу постмодерну *Політичний менеджмент.* 2008. № 6. С. 41–53.

3. Засіяєва А. Легітимність як необхідний елемент демократії. 2013. № 2. URL: https://mgimo.ru/upload/iblock/2ce/2ce7daccec9ee15b77cea343aa0f8127.pdf (дата звернення: 20 грудня 2019)

4. Кеннінг П. Влада. *Енциклопедія постмодернізму* за ред. Тейлора В., Вінквіста К. Київ : «Основи», 2003. 503 с.

5. Ліотар Ж.-Ф. Постмодерний стан: Доповідь. Київ : Алетея, 1979. 160 с.

6. Максимов К. Особливості легітимації політико-правових відносин у процесі модернізації політичної системи. *Проблеми модернізації політичних проблем сучасності*: монографія / за ред. Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян. Харків : Право, 2008. 318 с.

7. Оніщенко А. Особливості легітимації влади в добу постмодернізму. *Politology bulletin.* 2020. № 84, С. 119–127.

8. Руссо Жан-Жак Про суспільну угоду, або принципи політичного права пер. с франц О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.

9. Третяк О. Публічна сфера політики та демократичний політичний процес: параметри концептуальної демаркації. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Політологія»*. 2015. № 4. С. 9–16.

10. Хейден П. Право на владу. *Енциклопедія постмодернізму* / за ред. Тейлора В., Вінквіста К. Київ : «Основи», 2003. 503 с.

11. Яковлева Л. Феномен легітимності політичної влади в інформаційну епоху. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe.* 2017. № 2. С. 63–67

12. Dogan M. The legitimacy of regimes and the crisis of confidence. Sociological Research, vol. 6, 1994. URL: http://ecsoc-man.hse.ru/data/321/468/1217/018_dogman.pdf (дата звернення: 20.11.2024 р.).

References:

1. Andriichuk, T. (2012). Rozvytok demokratii v Ukraini: vplyv politychnykh tsinnostei [The development of democracy in Ukraine: the influence of political values]. Naukovi zapysky.No 4. P. 266 [in Ukrainian]

2. Batrymenko, O., & Kurylenko, A. (2024). Komunikatyvna skladova lehitymatsiyi vlady: vid domodernu do postmodernu [The communicative component of the legitimation of power: from premodern to postmodern]. Monohrafiya. K.: 7BTS. 174 p. [in Ukrainian]

3. Vysots′kyy, O. (2008). Virtual′nist′ yak providna forma lehitymatsiynoyi polityky v dobu postmodernu [Virtuality as a leading form of legitimation policy in the postmodern era Political management]. *Politychnyy menedzhment.* № 6. P. 41–53. [in Ukrainian]

4. Zasiyayeva, A. (2013). Lehitymnist′ yak neobkhidnyy element demokratiyi [Legitimacy as a necessary element of democracy]. № 2. Retrieved from: https://mgimo.ru/upload/iblock/2ce/2ce7daccec9ee15b77cea343aa0f8127.pdf [in Ukrainian]

5. Kenninh, P. (2003). Vlada. [Power] Entsyklopediya postmodernizmu Teylora V., Vinkvista K. (Ed.). K: “Osnovy”. 503 p. [in Ukrainian]

6. Liotar, ZH.-F. (1979). Postmodernyy stan: Dopovid′ [Postmodern State: Report]. Kyiv: Aleteya. 160 p. [in Ukrainian]

7. Maksymov, K. (2008). Osoblyvosti lehitymatsiyi polityko-pravovykh vidnosyn u protsesi modernizatsiyi politychnoyi systemy [Peculiarities of Legitimization of Political and Legal Relations in the Process of Modernization of the Political System]. Problemy modernizatsiyi politychnykh problem suchasnosti: monohrafiya L.M. Herasina, O.H. Danyl′yan (Ed.). KH.: Pravo. 318 p. [in Ukrainian]

8. Onishchenko, A. (2020). Osoblyvosti lehitymatsiyi vlady v dobu postmodernizmu [Peculiarities of Legitimization of Power in the Age of Postmodernism]. *Politology bulletin.* № 84, P. 119–127. [in Ukrainian]

9. Russo, Zhan-Zhak (2001). Pro suspil′nu uhodu, abo pryntsypy politychnoho prava [On the Social Agreement, or Principles of Political Law] (O. Khoma, Trans). Kyyiv: Port-Royal. 349 p. [in Ukrainian]

10. Tretyak, O. (2015). Publichna sfera polityky ta demokratychnyy politychnyy protses: parametry kontseptual′noyi demarkatsiyi [The Public Sphere of Politics and the Democratic Political Process: Parameters of Conceptual Demarcation]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu.* Seriya Politolohiya. № 4. P. 9–16. [in Ukrainian]

11. Kheyden, P. (2003). Pravo na vladu [The Right to Power]. Entsyklopediya postmodernizmu Teylora V., Vinkvista K. (Ed.). K: “Osnovy”. 503 p. [in Ukrainian]

12. Yakovleva, L. (2017). Fenomen lehitymnosti politychnoyi vlady v informatsiynu epokhu [The Phenomenon of Legitimacy of Political Power in the Information Age]. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe.* № 2. P. 63–67 [in Ukrainian]

13. Dogan, M. (1994). The legitimacy of regimes and the crisis of confidence. Sociological Research, vol.6. Retrieved from: http://ecsoc-man.hse.ru/data/321/468/1217/018_dogman.pdf

Anastasiia Kurylenko. Transformation of approaches to legitimation of authority in different historical periods

The article analyses the evolution of approaches to the legitimation of power in different historical periods – from the pre-modern to the post-modern era. The study examines the key mechanisms and features of legitimation that were formed under the influence of socio-cultural, political and economic changes. It is determined that in the pre-modern era, the legitimation of power was based mainly on traditions, divine law and family heredity. Monarchical and religious institutions played a central role in ensuring the stability of political systems, and the power of the ruler was perceived as a given, enshrined in the social hierarchy. It is shown that with the onset of the modern era, the legitimation of power underwent significant changes, which were associated with the spread of the ideas of popular sovereignty, constitutionalism and the rule of law. Electoral mechanisms, the development of democracy and legal regulation of government activities have contributed to strengthening the legitimacy of state power through civic participation and legal norms. It is proved that in the postmodern era, the concept of legitimation has suffered a crisis due to the growing distrust of traditional political institutions, deconstruction of grand narratives and the increasing role of virtual communications in political discourse. The state authorities increasingly rely on media and visual means of influence, which leads to a blurring of the criteria of legitimacy. Analysing these processes allows us to better understand the challenges faced by modern political systems and outline the prospects for their transformation. Keywords: legitimation of power, political communication, information technology, popular sovereignty, crisis of legitimacy, media, symbols, image.

Відомості про автора:

Куриленко Анастасія – доктор філософії з політології, асистент кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

УДК 35:38.185
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-2

Анатолій Коваленко
ORCID: 0000-0002-8033-4427

Ірина Кресіна
ORCID: 0000-0003-0771-9707

ПОНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Відзначено, що інтегративною цінністю у взаємодії політики й права є справедливість, яка визначає сенс людської діяльності в просторі соціуму й множинності інтересів. Доведено, що справедливість стала не тільки універсальною, загальнолюдською, а й національною цінністю, смисложиттєвим кодом нації, її боротьби за волю, правду й власну державність, проти зла, брехні, насильства, агресії. Українська наука має довести всьому світу свою креативну дослідницьку спроможність, здатність протистояти ворожій пропаганді й інсинуаціям, боротися за справедливе майбутнє української нації.

Доведено, що застосування категорії справедливості в методологічних підходах до дослідження суспільних відносин, політичних процесів дає кумулятивний ефект – взаємодоповнення та взаємозбагачення політичної та правової парадигм й отримання якісно нових наукових результатів. У контексті політико-правового забезпечення повоєнної відбудови України справедливість набуває особливого значення щодо не лише покарання всіх причетних до злочинів, скоєних під час війни, а й консолідації суспільства заради досягнення спільних цілей.

Ключові слова: *справедливість, політика, право, законодавство, відбудова, цінність, суспільство.*

Вступ. Справедливість стала одним із провідних лейтмотивів у протистоянні російській збройній агресії та повоєнній відбудові України. Одним з основних принципів Плану відновлення України [11], розробленого Урядом, є нарощування справедливого добробуту, а також негайний початок і поступовий розвиток; інтеграція в ЄС; відбудова кращого, ніж було, у національному та регіональному масштабах і стимулювання приватних інвестицій. Метою статті є аналіз концепції справедливості та її закріплення в нормативно-правових документах у контексті повоєнної відбудови України.

Матеріал і методи дослідження. Наукове осмислення справедливості саме як цінності передбачає насамперед визначення її сутнісних ознак і характеристик, окреслення сфери її модальності в регулюванні як індивідуальної поведінки, так і суспільних відносин. Тому основними методами дослідження тут є аксіологічний та структурно-функціональний.

Результати та обговорення. Поряд із такими цінностями, як добро, краса, істина, сім'я, справедливість заведено вважати загальнолюдською цінністю. Своєю чергою, європейські цінності – це повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини. Національними ж цінностями, як правило, визначають патріотизм, державний суверенітет, національну безпеку, національну культуру.

Така класифікація цінностей хибує на невизначеність і штучність з огляду на відсутність чіткого критерію зарахування тієї чи іншої цінності до певної з названих груп. Адже загальнолюдські цінності (наприклад. справедливість, добро, істина) є водночас і європейськими (африканськими, австралійськими тощо), і національними (важко уявити якусь країну, де люди не вірили б у добро, справедливість, не шукали істини – у судах, наукових дослідженнях, релігії тощо). Справді, вони

формують взаємостосунки та соціальні відносини, відповідні ментальні установки, імперативи політичної свідомості й культури. А хіба такі європейські цінності, як демократія, рівність, поширені тільки на Європейському континенті? Категорія державного суверенітету закріплена в міжнародному праві та відповідних актах міжнародних і регіональних організацій, визначає взаємовідносини між націями й державами, є цінністю глобального порядку.

Вищезазначені цінності та низку інших варто вважати універсальними й такими, що набувають конкретного змістовного наповнення в певних історичних обставинах, культурних середовищах, політичних відносинах, правових ситуаціях. І кожна держава має свою конфігурацію універсальних цінностей у кожний історичний період, у конкретних політичних умовах, за певного політичного режиму. На прикладі справедливості як цінності така конкретизація особливо переконлива. Скажімо, рішення суду про довічне ув'язнення певної особи за вчинений злочин може бути визнане справедливим у суді першої інстанції, несправедливим – в апеляційній, справедливим – у касаційній і несправедливим у Європейському суді з прав людини. Питання про справедливий мир як закінчення російсько-української війни настільки складне й неоднозначне, що його вирішення не можна спрогнозувати, адже кожен суб'єкт має право на власне бачення справедливості. Така ж неоднозначність – у підходах до справедливого закінчення тривалого близькосхідного конфлікту. У цих і подібних ситуаціях цінність (ціна) справедливості надзвичайно висока, і такою ж високою залишається вірогідність її недосягнення. Адже уявлення тієї чи іншої сторони конфлікту про справедливість будуть протилежними, що або спонукатиме до компромісу, що не дорівнює справедливості, або провокуватиме новий конфлікт – відкритий чи латентний.

Предметом нашої уваги є справедливість як цінність у її політичному й правовому вимірі в контексті повоєнної відбудови України, а також справедливість як політико-правова категорія. Насамперед обґрунтуємо взаємозумовленість політичного та правового складників справедливості. Як зазначено в монографії з проблем концептуалізації та інституціоналізації правової політології як наукового напряму [13], основні цінності права, або правові цінності, та соціальні цінності майже збігаються. Це людина, її гідність та права, справедливість, свобода, суспільне благо, правопорядок, безпека, соціальна стабільність. Названі цінності є, по-перше, загальнолюдськими, позаяк визначали ставлення людини й суспільства до політичного й правового розвитку завжди та в кожний конкретний історичний період у будь-якій країні й державі незалежно від стадії цивілізаційного розвитку, моделі держави, політичного режиму чи стану розвитку законодавства. По-друге, вони є універсальними, можуть бути загальними критеріями оцінки людиною чи спільнотою свого стану й статусу в соціумі, визначення цілей розвитку та адекватності засобів їх досягнення. По-третє, вони можуть бути однаково політичними й правовими, позаяк обидві сфери (політика і право) детерміновані утвердженням цих цінностей як найвищих цілей суспільного розвитку.

Так ефективна політика не може бути неправовою і несправедливою. Правова діяльність не може не бути політичною, оскільки регулює суспільні відносини з метою зробити їх справедливими, а політичну владу – підпорядкованою інтересам суспільства через зв'язаність (верховенство) правом. Інтегративною цінністю у взаємодії політики та права є справедливість. Вона визначає сенс людської діяльності в просторі соціуму й множинності інтересів. Адже гуманістичне розуміння політики полягає в тому, що вона є не тільки й не стільки суперництвом і боротьбою за владу, а й управлінням суспільством задля забезпечення справедливого соціального порядку. Тому політика ефективна, якщо справедлива. Справедливість – мета і сенс людського співжиття, основа права, засаднича цінність демократичного суспільства. В умовах формування демократичної, правової держави політика й право як регулятивні системи мають спільну базову цінність, якою є справедливість та яка визначає мету і сенс як політики, так і права – справедливе суспільство [6, с. 5, 28–29].

Розгляд політики крізь призму ідеї справедливого соціального управління підкреслює її нерозривний зв'язок із правом, адже право виражає політичну та соціальну справедливість. Воно є критерієм ефективності, результативності й легітимності політики та політичної влади. Своєю чергою, політика визначає параметри застосування права й розвитку законодавства, механізми забезпечення прав людини і вольностей громадянина.

Антропоцентричний підхід до політики й права базується на розумінні людини як істоти політичної (за Арістотелем), тобто як суб'єкта та об'єкта соціально орієнтованого управління задля досягнення загального блага на засадах справедливості. Оскільки в демократичному суспільстві людина є основною і найвищою цінністю як у політиці, так і в праві, то це детермінує діалектичну єдність усієї системи політичних і правових цінностей. Для людини як діяльного суб'єкта політика є сферою самореалізації та утвердження справедливого правопорядку в соціумі (полісі, державі, політикумі). Інструментом реалізації бажаної справедливості – правди для всіх і кожного – є право як втілення панівних у конкретному суспільстві уявлень про належне й бажане в організації спільного буття в полісі (державі, соціумі). Так у людині й справедливості поєднуються фундаментальні цінності. Вони визначають сенс і спрямованість політики і права, суспільно-політичної організації держави. Тому є всі підстави визначити людину і справедливість як політико-правові цінності, стверджувати про діалектичну взаємозумовленість цих цінностей та про недоцільність їх роз'єднання як окремих предметів наукового аналізу. Це зумовлює необхідність інтеграції методологічних підходів в аксіології права, аксіології політики, аксіології культури [10; 14] як своєрідних концепцій і наукових напрямів. Така синергія в методології створює нові когнітивні можливості в науковому осмисленні нових реалій і викликів сучасного світу.

Особливого значення це набуває у вітчизняних наукових дослідженнях. Адже гібридна й згодом широкомасштабна війна рф проти Української держави змушує переглянути методологічні підходи до дослідження багатьох суспільних реалій, спонукає переосмислити роль і значення таких цінностей, як справедливість, у консолідації українського суспільства, в утвердженні національної стійкості, у формуванні національної свідомості й ідентичності. Справедливість стала не тільки універсальною, загальнолюдською, а й національною цінністю, смисложиттєвим кодом нації, її боротьби за волю, правду і власну державність, проти зла, брехні, насильства, агресії. Запит на справедливість адресований не тільки політикам, законотворцям, правоохоронним органам, а й науковцям-суспільствознавцям. Українська наука має довести всьому світу свою креативну дослідницьку спроможність, здатність протистояти ворожій пропаганді й інсинуаціям, боротися за справедливе майбутнє української нації.

Визнання справедливості політико-правовою цінністю зумовлює її методологічну операціоналізацію як поняття і категорії наукової, а саме – політико-правової. У науковій літературі справедливість розглядається крізь призму принципів – моралі, рівності, свободи, недискримінації, рівних можливостей тощо. Так, А. Дубовой уважає справедливість морально-правовою категорією позитивного права, «яка є центральною частиною економічних, політичних та соціальних відносин» і яка дає змогу виокремити в юриспруденції поняття природно-соціального права та позитивного права [1, с. 23–24]. На його думку, справедливість – це формалізована інституція в правовій системі держави; це реалізація рівних прав щодо будь-кого та будь-чого; право на справедливість – це рівнозначні поняття (чинне юридичне право повинно бути лише таким, що ототожнюється з ухваленням справедливих рішень, але обов'язково з дотриманням норм моралі та соціальної справедливості); справедливість є мірилом права, тобто тим елементом, що визначає та закріплює базові принципи права, без яких його просто не існує; право повинно завжди співіснувати зі справедливістю, бо саме вона є критерієм його оцінки [1, с. 26].

На думку Т. Костіної та І. Булах, у межах соціальних подій XX ст. відбувся зсув парадигми розуміння принципів справедливості від рівних можливостей до рівних результатів [5].

Загальноправовою фундаментальною, комплексною, системною категорією вважає справедливість Г. Мамка. Принцип справедливості «знаходить своє відображення насамперед у визнанні формальної рівності», через що право «наділяє всіх учасників правовідносин рівними правовими можливостями для реалізації своїх прагнень. Так, принцип справедливості за своєю загальноправовою сутністю збігається з принципом рівності, визнаючи як справедливе формально рівний розподіл прав (можливостей). До того ж автор наголошує на необхідності відрізняти принцип рівності від поняття рівноправності, яке часто використовують як синонім справедливості [7, с. 122].

Загальноправовим принципом та моральною категорією вважає справедливість і Н. Шелевер. «Право пов'язане зі справедливістю. Це дві категорії, які взаємно доповнюють одна одну. У змісті права закладена справедливість. Закон повинен бути справедливим, оскільки це є критерієм його легітимності. Справедливість – це і моральна категорія. Мораль є витоком справедливості» [15].

Проаналізувавши наукові джерела (переважно з теорії права), В. Івченко слушно підсумовує, що в теорії відсутня одна чітка дефініція поняття справедливості, тобто в розумінні немає визначеного єдиного пояснення самої справедливості: одні вчені ототожнюють поняття справедливості з правом, інші – визнають їх взаємозв'язок, але по-різному встановлюють їх субординацію: в одному випадку право визнається явищем, похідним від справедливості, породженим нею, а в інших випадках, навпаки, справедливість розглядається як породження права. Дослідниця вважає, що «діяти по справедливості – значить діяти правомірно, відповідно до вимог права. Справедливість входить у поняття права… Право є справедливим, а справедливість – це внутрішня властивість і якість права» [3, с. 491].

Іншого погляду дотримується М. Яковенко. Він уважає, що поняття «справедливість» ширше за поняття «право», позаяк воно є мірилом самого права зокрема та є інструментом реалізації правових відносин. Проте назва його статті свідчить про протилежне: справедливість є елементом права [16]. Автор зазначає, що справедливість можна розглядати як правовий стандарт, з яким співвідносяться реальні соціально-економічні, політичні, фінансові, моральні та ідеологічні відносини. Водночас справедливість є взірцем, який постійно спрямований за певний недосяжний горизонт. Її можна розглядати у двох формах: справедливість, яка ґрунтується на ефективних моделях співіснування соціальних груп, що має трансформаційні особливості, залежно від середовища, історичного періоду, державності, національності, інтересів більшості такого середовища тощо; і справедливість, заснована на високоморальних принципах, що не змінюється з плином часу, не пов'язана з національними особливостями, не характеризується інтересами певної групи населення, політичними поглядами, правовими нормами та звичаями. В останньому випадку справедливість не є якоюсь особливою чеснотою, це логічно обґрунтована конструкція, втілена в християнській заповіді любові до ближнього, що характеризує справедливість у її моральному значенні як самообмеження громадянами своїх домагань на користь чужих прав. У такому разі принцип справедливості не узалежнений від зовнішніх факторів та є законом, який існував та існуватиме в усі часи, незалежно від права, що створило людство в певний історичний період свого існування. Отже, принцип справедливості є вирішальним та незмінним, а також незалежним від різних правових конструкцій, історичних періодів та національних особливостей, оскільки становить інструкцію щодо взаємодії між людьми, яку розробив Бог [16, с. 126].

М. Костицький тлумачить справедливість як рівність, правність, свободу, компенсацію, співрозмірність, розподільність тощо Вона, на його думку, є однією з підвалин права [4]. О. Житник уважає, що поняття справедливості залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Останній залежить від особистісних оцінок тих чи інших явищ індивідом, його досвіду морального сприйняття, а об'єктивний – це оцінка справедливого й несправедливого з огляду

на інтереси, які сформувалися в людей. Таке розуміння справедливості уявляється неповним з погляду його інтерпретації правозастосовувачем, коли у взаємодію вступають світоглядні уявлення з позитивним правом. Водночас справедливість є морально-правовим феноменом. Такий підхід, на думку автора, дає змогу діалектично розглядати категорію справедливості, подолати однобічне уявлення про неї як моральне або як правове явище. Поєднання цих елементів може забезпечити досягнення істини у вивченні проблематики справедливості [2, с. 62].

Основні цінності права, або правові цінності, та соціальні цінності майже збігаються. Це людина, її гідність та права, справедливість, свобода, суспільне благо, правопорядок, безпека, соціальна стабільність. Названі цінності є, по-перше, загальнолюдськими, оскільки визначали ставлення людини й суспільства до політичного й правового розвитку завжди та в кожний конкретний історичний період, у будь-якій країні й державі незалежно від стадії цивілізаційного розвитку, моделі держави, політичного режиму чи стану розвитку законодавства. По-друге, вони є універсальними, можуть бути загальними критеріями оцінки людиною чи спільнотою свого стану й статусу в соціумі, визначення цілей розвитку й адекватності засобів їх досягнення. По-третє, вони можуть бути однаково політичними й правовими, позаяк обидві сфери (політика і право) детерміновані утвердженням цих цінностей як найвищих цілей суспільного розвитку. Так, ефективна політика не може бути неправовою і несправедливою. Правова діяльність не може не бути політичною, оскільки регулює суспільні відносини з метою зробити їх справедливими, а політичну владу – підпорядкованою інтересам суспільства через зв'язаність (верховенство) правом. Інтегративною цінністю у взаємодії політики і права є справедливість [12].

Саме справедливість визначає сенс людської діяльності в просторі соціуму й множинності інтересів. Такі аксіологічні детермінанти правової політології виводять останню на метарівень наукового пізнання й теоретичного осмислення суспільних реалій. У межах правової політології політика і право, як її ключові категорії, розглядаються в єдності та взаємопроникненні їх ціннісно-смислових характеристик. Особливістю правової політології є те, що вона звертається до гуманістичного розуміння політики – не тільки як суперництва й боротьби за владу, а як управління суспільством задля забезпечення справедливого соціального порядку.

Уважаємо, що справедливість як загальне благо, як уявлення про належне у праві, суспільних відносинах найбільш повно осмислюють представники філософії права, соціальної філософії та найменше – філософії політики. Як слушно зазначає канадський учений Б. Мелкевік, можна досліджувати принцип належного в межах такого напряму, як «правовий критицизм». «Це є не безпосереднім питанням розвитку ідеалу права, а радше питанням більш специфічного та філософського розгляду існування ідеалу права. Це «належне – ідеал» ніколи не є настільки розкритим, як у філософії права, але його можна виявити в рішеннях і методах, які вважаються більш правильними, більш раціональними, більш справедливими, більш рівними, більш демократичними тощо… Питання «належного буття в праві» часто розглядають у контексті роздумів про право як інститут. Тому це питання тісно пов'язане зі знанням природи якісного інституту, який створений політичною та соціальною філософією. Уважаємо, що сьогодні тривалі дебати зупиняються на виправданні наших інститутів з огляду на трактування понять «справедливість», «справедливий» і «благо». Представники комунітаризму М. Сендел та Ч. Тейлор виступають на захист виправдання залежно від розуміння блага, тоді як ліберальний мислитель Дж. Роулз наполягає на виправданні відповідно до розуміння справедливості. Можливо, найбільш перспективний напрям дій полягатиме у виборі кращої із цих двох позицій, як це, наприклад, пропонує комунікативна теорія Ю. Габермаса» [9, с. 54–55].

Слушним є зауваження Є. Марченко про те, що якщо справедливість – це частина суспільного ідеалу, то теорія справедливості – це проєкт належних відносин, які діють у межах справедливого суспільства. Для побудови теорії справедливості ключовим

є розуміння двох аспектів: по-перше, індивіди мають взаємну потребу один в одному в процесі спільної життєдіяльності; по-друге, з огляду на зазначену особливість вони є рівними між собою [8].

На нашу думку, із розуміння взаємної потреби індивідів один в одному (комунікативної теорії) випливає розуміння справедливості як іманентно властивої людській природі потреби співіснування в спільноті (полісі), а тому й побудови відносин між людьми на засадах поваги до думки, потреб, особливостей іншого, балансу інтересів. Це зумовлює необхідність справедливого регулювання соціальних відносин, пошуку «належного», моделі гармонійних взаємин, підтримки рівноваги між конкурувальними інтересами особи й суспільства загалом, компромісів задля уникнення конфліктів, тобто політики як мистецтва, можливого задля досягнення загального блага.

Висновки. Справедлива політика формує суспільну потребу в регуляторі, яким є право. Так зароджується й еволюціонує ідея рівності в праві, рівних прав, прав людини – і природних, і громадянських, і політичних. Тобто ідея належного «знімає в собі» нерозривну єдність політичного й правного. Це дає підстави стверджувати, що справедливість є політико-правовою категорією. Саме застосування цієї категорії в методологічних підходах до дослідження суспільних відносин, політичних процесів дає кумулятивний ефект – взаємодоповнення та взаємозбагачення політичної й правової парадигм та отримання якісно нових наукових результатів. У контексті політико-правового забезпечення повоєнної відбудови України справедливість набуває особливого значення в контексті не лише покарання всіх причетних до злочинів, скоєних під час війни, а й консолідації суспільства заради досягнення спільних цілей.

Література:

1. Дубовой А. С. Справедливість як елемент правового поля. Аналітично-порівняльне правознавство: електронне вид. 2023. № 2. С. 23–27.
2. Житник О. О. Поняття справедливості в сучасних наукових дослідженнях. Філософські та методологічні проблеми права. 2014. № 1. С. 58–67.
3. Івченко В. В. Принципи справедливості та гуманізму у кримінальному праві. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 491–494.
4. Костицький М. Справедливість як засіб і ціль у виправленні та ресоціалізації засуджених: філософське осмислення. Філософські та методологічні проблеми права. 2018. Том 15–16. № 1–2.
5. Костіна Т., Булах І. Поняття справедливість та його значення для гендерної психології. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. Психологічні науки*. 2020. Вип. 12 (57). С. 65–78.
6. Кресіна І. О. Засадничі детермінанти правової політології. Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 5–30.
7. Мамка Г. М. Справедливість як категорія та засада кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2018. Вип. 48. Том 2. С. 120–123.
8. Марченко Є. О. Генезис уявлень про справедливість (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. … канд. філос. н. Київ, 2011.
9. Мелкевік Б. Вступ до філософії права : монографія / пер. з франц. М. Колеснік; за наук. ред. Л.В. Ярмол. Київ : КНТ, 2024. 122 с.
10. Паляниця О. Г. Універсалізм правових цінностей: поняття та різновиди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 55. С. 14–17
11. План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/
12. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посібник. Київ : Генеза, 1997. 400 с.
13. Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації : монографія /за ред. І. О. Кресіної. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2019. 288 с.
14. Шелевер Н. Принцип справедливості у філософії античних філософів. *Вісник Запорізького національного університету. Сер. Юридичні науки.* 2020. Вип. 4. Том 2. С. 33–39.

15. Шелевер Н. В. Справедливість як основоположний принцип права. 2021. URL: https://dspace.uznu.edu.ua.jspui.handle.lib

16. Яковенко М. Справедливість як елемент права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2019. URL: http://science.lpnu.ua.files.nov.yakovenko.pdf

References:

1. Dubovoi, A. (2023). Spravedlyvist yak element pravovoho polia [Justice as an element of the legal framework]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo: elektronne vyd. № 2. S. 23–27. [in Ukrainian]

2. Zhytnyk, O. (2014). Poniattia spravedlyvosti v suchasnykh naukovykh doslidzhenniakh [The concept of justice in modern scientific research]. Filosofski ta metodolohichni problemy prava. № 1. S. 58–67. [in Ukrainian]

3. Ivchenko, V. (2012). Pryntsypy spravedlyvosti ta humanizmu u kryminalnomu pravi [Principles of justice and humanism in criminal law]. Almanakh prava. 2012. Vyp. 3. S. 491–494. [in Ukrainian]

4. Kostytskyi, M. (2018). Spravedlyvist yak zasib i tsil u vypravlenni ta resotsializatsii zasudzhenykh: filosofske osmyslennia [Justice as a means and an end in the correction and resocialisation of convicts: a philosophical reflection] . Filosofski ta metodolohichni problemy prava. Tom 15–16. № 1–2. [in Ukrainian]

5. Kostina, T., & Bulakh, I. (2020). Poniattia spravedlyvist ta yoho znachennia dlia hendernoi psykholohii [The concept of justice and its importance for gender psychology]. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Ser. Psykholohichni nauky. Vyp. 12 (57). S. 65–78. [in Ukrainian]

6. Kresina, I. (2019). Zasadnychi determinanty pravovoi politolohii [Fundamental determinants of legal political science]. Pravova politolohiia: problemy kontsep tualizatsii ta instytutsionalizatsii. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. S. 5–30. [in Ukrainian]

7. Mamka, H. (2018). Spravedlyvist yak katehoriia ta zasada kryminalnoho provadzhennia [Justice as a category and principle of criminal proceedings]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Pravo. Vyp. 48. Tom 2. S. 120–123. [in Ukrainian]

8. Marchenko, Ye. (2011). Henezys uiavlen pro spravedlyvist (sotsialno-filosofskyi analiz) [The Genesis of Ideas of Justice (Socio-Philosophical Analysis)] : avtoref. dys. … kand. filos. n. Kyiv. [in Ukrainian]

9. Melkevik, B. (2024). Vstup do filosofii prava [Introduction to the philosophy of law] : monohrafiia/ per. z frants. M. Kolesnik; za nauk. red. L. V. Yarmol. Kyiv: KNT. [in Ukrainian]

10. Palianytsia, O. (2018). Universalizm pravovykh tsinnostei: poniattia ta riznovydy [Universalism of Legal Values: Concept and Varieties]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 55. S. 14–17. [in Ukrainian]

11. Plan vidnovlennia Ukrainy [Ukraine's recovery plan]. URL: https://recovery.gov.ua/ [in Ukrainian]

12. Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Political Science Encyclopaedic Dictionary]: navch. Posibnyk (1997). Kyiv: Heneza. [in Ukrainian]

13. Pravova politolohiia: problemy kontseptualizatsii ta instytutsionalizatsii [Legal Political Science: Problems of Conceptualisation and Institutionalisation] (2019). Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

14. Shelever, N. (2020). Pryntsyp spravedlyvosti u filosofii antychnykh filosofiv [The principle of justice in the philosophy of ancient philosophers]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Ser. Yurydychni nauky.* Vyp.4. Tom 2. S. 33–39. [in Ukrainian]

15. Shelever, N. (2021). Spravedlyvist yak osnovopolozhnyi pryntsyp prava [Justice as a fundamental principle of law]. Retrieved from https://dspace.uznu.edu.ua.jspui.handle.lib [in Ukrainian]

16. Yakovenko, M. (2019). Spravedlyvist yak element prava [Justice as an element of law] . *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Retrieved from http://science.lpnu.ua.files.nov.yakovenko.pdf [in Ukrainian]

Anatolij Kovalenko, Iryna Kresina. The concept of justice in the context of political and legal support for post-war reconstruction of Ukraine

It is noted that justice is an integrative value in the interaction of politics and law, which determines the meaning of human activity in the space of society and the multiplicity of interests. It is proved that justice has

become not only a universal, human, but also a national value, a meaningful life code of the nation, its struggle for freedom, truth and its own statehood, against evil, lies, violence and aggression. Ukrainian science must prove to the world its creative research capacity, ability to resist enemy propaganda and insinuations, and fight for a just future for the Ukrainian nation.

The use of the category of justice in methodological approaches to the study of social relations and political processes has a cumulative effect – complementing and enriching the political and legal paradigms and obtaining qualitatively new scientific results. In the context of political and legal support for the post-war reconstruction of Ukraine, justice is of particular importance not only in the context of punishing all those involved in the crimes committed during the war, but also in consolidating society to achieve common goals.

Key words: *justice, politics, law, legislation, reconstruction, value, society.*

Відомості про авторів:

Коваленко Анатолій – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Кресіна Ірина – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

УДК 327.3:327.5
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-3

Андрій Мороз
ORCID: 0000-0002-2184-2616

БЕЛЬГІЙСЬКИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Питання міжнародної та національної безпеки є актуальним для функціонування європейського простору протягом останніх років. Пандемія Covid-19, повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, посилення сепаратистських настроїв та прихід до влади ультраправих сил за результатами виборів до Європарламенту в червні 2024 р. – усе це впливає на політичний ландшафт Європи й ставить під загрозу функціонування як єдиного європейського політичного вектора, так і державного устрою деяких країн. Зокрема, велику зацікавленість викликає функціонування федералізму в Бельгії як країни, яка є символом Європейського Союзу та об'єднаної Європи, ураховуючи поширення сепаратистських течій, що підтримуються та пропагуються третіми країнами задля власних геополітичних інтересів. У статті акцентовано на визначенні умов становлення та функціонування бельгійського федералізму як єдиного варіанта розв'язання складної проблеми міжетнічних відносин та збереження територіальної цілісності держави. А також визначено виклики й загрози для розвитку бельгійського федералізму, окреслено можливі сценарії його подальшого існування в контексті функціонування єдиної Європи.

Ключові слова: *федералізм, Королівство Бельгія, Фландрія, Валлонія, сепаратизм.*

Вступ. Ідентифікація необхідна не лише для людини, певної групи соціуму, а й для країни, оскільки будь-яке державне утворення рано чи пізно задається питанням своїх національних орієнтирів. Відповідно кожна держава прагне випрацювати власну модель державного управління, адаптуючи її до мовно-етнічних та регіональних особливостей. Традиційно склалося, що основними принципами державного устрою є унітаризм та федералізм. Федералізм Бельгії - рідкісне явище в історичній практиці державотворення, адже він виник не внаслідок об'єднання чи завоювання інших територій, а як результат трансформації унітарної держави у федерацію з виокремленням декількох ціннісно-символічних центрів.

Дослідження сучасного федералізму Бельгії зумовлене поширенням сепаратистських настроїв як реальної загрози територіальної цілісності країни, а можливий поділ Бельгії на певні самостійні регіональні утворення може стати серйозним випробуванням для мультикультурної моделі Європейського Союзу, оскільки саме Брюссель, столиця Бельгії, є місцем зосередження найважливіших інституцій ЄС та штаб-квартири НАТО.

Мета статті – дослідити процес становлення та функціонування бельгійського федералізму, що дасть змогу виявити його характерні риси та окреслити тенденції подальшого розвитку федеративних відносин, визначити чинники сепаратистських виявів та механізми запобігання й урегулювання регіональних конфліктів.

Матеріал і методи дослідження. Під час дослідження особливостей становлення та функціонування бельгійського федералізму використано метод аналізу, історичний, порівняльний і прогностичний методи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському науковому дискурсі увага дослідників зосереджена на вивченні загальних основ федералізму (праці І. Кресіна, О. Куць, О. Майбороди, О. Маруховської-Картунової, П. Надолішнього, М. Обушного, В. Ребкала, Ю. Римаренка, А. Сапсая та ін.), проте питання саме бельгійського федералізму досить вузько представлено у вітчизняній науковій думці, окремі аспекти розкрито в працях О. Батанова, О. Ременяки, О. Шарана.

Результати та обговорення. Поняття «федералізм» у сучасній науковій думці має багатозначний характер і зазвичай трактується як концепція, принцип, одна з форм політичного й національно-територіального устрою держави. Цей термін виник у системі філософсько-правових поглядів щодо особливостей функціонування державного устрою і, як зазначає дослідник О. Баталов, уперше був сформований у XVII ст. науковцем Й. Альтузіусом як теорія державного устрою, що передбачає формування ієрархії федеративних утворень на договірних засадах з низових рівнів громад до всезагального союзу, тобто коли індивіди добровільно об'єднуються в громади, громади, відповідно, у провінції чи регіони, а об'єднання регіонів формується в державу, при цьому зберігаючи верховенство права за всім народом [1, с. 72].

Федералізм є політичним і соціально-культурним феноменом з безліччю компонентів, водночас його трактування досить дискусійне, особливо коли йдеться про визначення специфічних ознак, функцій, цілей. Так, у Стенфордській філософській енциклопедії це поняття інтерпретується як «теорія або захист федеральних принципів розподілу повноважень між частинами-членами та загальними інститутами» [10]; американський дослідник федералізму Д. Дж. Елазар зазначає, що «федералізм – це щось більше, ніж просто структурна побудова; це також особливий спосіб політичної і соціальної поведінки, включно із зобов'язаннями до партнерства та активної співпраці з боку приватних осіб і інститутів…» [9]; науковець А. Фолсдал важливим аспектом функціонування федералізму визначає питання стабільності федеративних відносин між національними спільнотами чи меншинами [11]. Відповідно, ураховуючи різні підходи в науковому дискурсі, під федералізмом розуміють у вузькому сенсі форму державного устрою, а в широкому – політичний рух. На сучасній арені світу понад 60 моделей федералізму, формування яких здійснюється здебільшого шляхом об'єднання чи завоювання територій [1, с. 73].

Федералізм Бельгії є унікальним явищем, оскільки він був свідомо обраний як форма державного устрою з метою збереження територіальної цілісності країни, що налічує етнічні спільноти та лінгвістичні регіони. Саме загострення міжетнічних конфліктів у культурно-мовній, соціально-економічній та політичній сферах сприяли перетворенню унітарної Бельгії у федеративну. Становлення бельгійського федералізму було досить тривалим у часі й мало свої особливості.

Бельгія як самостійне державне утворення виникла на світовій карті в 1830 р. внаслідок поділу Королівства Нідерландів за мовно-культурними та релігійними особливостями. На момент становлення бельгійської державності найбільш прийнятною для неї була унітарна форма державного устрою, що мала забезпечити суверенітет та об'єднання нації. Але в середині XIX ст. посилився міжетнічний конфлікт між двома найбільшими етнолінгвістичними спільнотами держави – валлонами й фламандцям.

Першопричиною стало те, що після виходу Бельгії зі складу Сполученого Королівства Нідерландів, де єдиною державною мовою була нідерландська, Конституцією 1831 р. було закріплено статус єдиної державної мови за французькою мовою. Низка прийнятих державних нормативних документів обмежувала використання нідерландської мови в суспільно-політичному та громадському житті держави. З метою убезпечення впливу Нідерландів на мовну політику Бельгії було ліквідовано систему державних шкіл з нідерландською мовою викладання, крім початкової школи в регіоні Фландрія; інститути Гента та Льєжа почали використовувати французьку мову для підготовки нової еліти держави. Із цією позицією не погоджувалися представники регіону Фландрії, для яких основною мовою була фламандська, тобто розмовна нідерландська. Як результат боротьби фламандців за своє право вільно володіти національною мовою у 1847 р. виник фламандський культурний рух, метою якого було відстоювання рівноправ'я для нідерландської мови. Діяльність фламандського культурного руху виявилася досить успішною, оскільки вже з 1873 р. судочинство, з 1878 р. органи державного управління,

а з 1890 р. навчальні заклади на рівні з французькою мовою починають використовувати й нідерландську [3, с. 146].

До мовного питання доєдналося питання економічне. Із часу незалежності Бельгії і до кінця Другої світової війни економічною силою держави була Валлонія. Цей регіон посідав лідерські позиції в промисловому виробництві, тоді як порти Фландрії використовували лише як логістичні пункти для транспортування валлонської продукції [3, с. 146]. Але із часом ця тенденція почала змінюватися, і вже у 1950-х роках Фландрія набула інвестиційної привабливості в нових промислових галузях. Її економічна перевага над Валлонією сприяла усвідомленню національних особливостей та розвитку національного руху. Із часом така суперечність переросла в масовані етнічні протистояння, посилилися тенденції регіоналізації, що вилилися у відвертий сепаратизм. Бельгія виявилася неспроможною розв'язати внутрішні конфлікти в межах унітарної держави й стала на шлях поступового переходу до федеративного устрою.

Процес федералізації розпочався в 1962 р. з ухвалення Закону про фіксацію лінгвістичного кордону. Тобто тривала й наполеглива боротьба фламандців дала їм змогу не лише відстояти свої мовно-культурні права, а й стати рівноправним суб'єктом держави. Так, у 1970 р. на законодавчому рівні визначено функціонування громад і трьох державних регіонів; у 1980 р. надано статус автономії Фландрії та Валлонії, а фламандській мові – статус державної; у 1989 р. Брюссель отримав статус регіону. Завершальним етапом становлення федералізму стало підписання у 1993 р. угод між провідними політичними угрупуваннями фламандців та франкофонів, а в 1994 р. ухвалення оновленої Конституції Бельгії, за якою бельгійська федерація складається із шести суб'єктів: трьох співтовариств (французьке, фламандське та німецькомовне) та трьох регіонів з високим рівнем автономії, сформованих за регіонально-економічною ознакою: Валлонський, Фламандський і Брюссельський. Також закріплено поділ країни на чотири лінгвістичні області: французької мови, нідерландської мови, двомовний регіон Брюсселя та регіон німецької мови [1; 3; 4]. Так, Бельгія стала федеративною конституційною монархією з парламентською системою, реалізувавши на практиці модель децентралізованої держави на етнолінгвістичних принципах.

Оскільки федералізм у Бельгії побудовано на унітарному фундаменті, то він має певні характерні риси, зокрема складну інституційну систему та наявність специфічних правових інститутів. Домінування в державі двох культурно-лінгвістичних спільнот зумовило двополярний характер бельгійського федералізму, що, з одного боку, дає змогу зберігати баланс у відносинах між валлонською і фламандською громадами, а з іншого – є джерелом відносної нестабільності, оскільки управління країною вимагає постійного пошуку компромісу на федеральному рівні між цими двома основними громадами, недосягнення якого може посилити суперечність між ними, сприятиме поширенню сепаратизму і, відповідно, позначиться на стабільності політичної ситуації. Як зазначає один із бельгійських політиків, складною проблемою для Бельгії є те, що вона перебуває «у стані постійної дипломатичної конференції, присвяченої переговорам між франкофонами та нідерландофонами» [7].

Співіснування громад – валлонів і фламандців – у межах єдиної федеральної держави хоч і має мирний характер, проте є небезпідставні побоювання порушення політичної стабільності в державі, цьому сприяє поява сепаратистських і націоналістичних партій та їх вплив на формування коаліційного уряду. Зокрема, у Фландрії функціонують великі партії, як-от «Фламандський інтерес» чи «Новий фламандський рух», що засновані на фламандському націоналізмі й виступають за розширення прав федеративних утворень, аж до відокремлення Фландрії як самостійної держави. У Валлонії сепаратистською партією є політичне об'єднання «Валлонія – Франція», що висуває ідеї приєднання цього регіону Бельгії до Франції, хоч і не користується великою підтримкою на регіональному рівні.

Початок XXI ст. у Бельгії характеризувався піднесенням екстремістського руху, що призвело до політичних криз, коли після федеральних парламентських виборів упродовж тривалого часу не вдавалося сформувати коаліційний уряд. Такі кризи спостерігалися у 2007, 2010, 2014 роках, причинами яких були і є соціально-економічні суперечності між заможною Фландрією та бідним валлонським півднем, а також культурно-лінгвістичні відмінності між франкофонами та нідерландофонами. Так, у 2010 р. представники партії «Новий Фламандський Альянс», отримавши найбільше місць у нижній палаті парламенту, блокували формування коаліційного уряду впродовж 541 дня [4; 2].

На національних виборах до Палати представників у 2024 р. перемогу отримали ультраправі партії: 16,7% голосів виборців було віддано за партію «Новий Фламандський Альянс»; 13,7% за партію «Фламандський інтерес» (яка відкрито виступає за незалежність Фландрії та збереження традиційних фламандських цінностей); решта партій отримали менш ніж 10% голосів виборців [6]. У Бельгії з літа 2024 р. триває коаліціада – перемовини щодо формування коаліційного уряду, і станом на січень 2025 р. перемовини ще не завершилися [5].

Перевага на виборах ультраправих партій і їх досить великий відсотковий відрив від демократичних сил є відображенням внутрішнього поділу країни: їх підтримка здебільшого відбувається в Північній Фландрії, що виступає за розширення автономії регіону чи навіть його відокремлення, відповідно, Південна Валлонія віддає свої голоси реформістам та соціалістам. Це свідчить про зменшення довіри бельгійців до панівних сил, а також про серйозний вплив на політичну ситуацію в державі третіх сторін. Зокрема, партії «Фламандський інтерес» та «Новий фламандський рух» мають тісні зв'язки з РФ [12], а враховуючи той факт, що Брюссель є центром європейської політики, переконливо можна зауважити, що Російська Федерація використовує діяльність цих партій для досягнення власних геополітичних інтересів – знищення політичної єдності Європи через розпалення сепаратистських настроїв та здійснення соціально-психологічного тиску на регіональні громади [8].

Як бачимо, реальною загрозою для територіальної цілісності Бельгії є поширення сепаратизму, що провокує розгубленість громадськості та породжує недовіру до конституційного устрою. З урахуванням сьогоднішньої ситуації, коли на політичні карті Бельгії ультраправі партії, зокрема «Фламандський інтерес» виступає за незалежність регіону Фландрія; «Новий фламандський рух» характеризується поміркованими поглядами і просуває конфедеративну модель Бельгії; соціалісти та представники консервативних сил пропагують політичний унітаризм, можна спрогнозувати декілька сценаріїв подальшого розвитку бельгійського федералізму.

Негативний сценарій. Розпад Бельгії, що передбачатиме утворення Фландрії як незалежного суб'єкта міжнародно-політичних відносин, оскільки за економічними показниками цей регіон не лише значно переважає Валлонію і цілком справедливо вважається «локомотивом» бельгійської економіки, а й по суті відповідає критеріям самостійної держави. Фландрія, на відміну від Валлонії та Брюсселя, які забезпечують себе лише на 60–70%, спроможна покривати соціальні витрати за рахунок власних доходів. За умови розпаду держави Валлонія увійде до складу Франції. Про свої національні права також заявлять представники німецької громади й вимагатимуть об'єднання з Німеччиною. Негативний аспект полягає ще й у тому, що розпад Бельгії може призвести до виникнення подібних ситуацій в інших європейських країнах, що підірве єдність Європи та створить можливості для збільшення впливу РФ, Китаю та США на цьому континенті. Важливим аспектом є статус Брюсселя як незмінної європейської столиці та його територіальна належність. Протягом багатьох років ідуть дискусії про перетворення Брюсселя на місто-державу, що буде підпорядковуватися безпосередньо ЄС, хоча як Фландрія, так і Валлонія не відмовляться від приєднання Брюсселю до них.

Позитивний сценарій. Збереження федеративного устрою Бельгії завдяки зменшенню сепаратистських настроїв та чинників через проведення реформ, спрямованих на формування

наднаціональної ідентичності, об'єднання національних меншин навколо єдиної наднаціональної ідеї. Адже Фламандський сепаратизм як загроза єдності держави уособлює радше протистояння політичних сил, ніж боротьбу народів за право на самовизначення. Навіть у період загострення суперечностей частка прихильників відокремлення Фландрії від Бельгії не перевищувала 14 %. Також варто пам'ятати, що Бельгія – конституційна монархія, і саме король залишається чи не найважливішим чинником, який утримує країну від розпаду, а з урахуванням подальшої регіоналізації ЄС цілком імовірно, що сама ідея поділу Королівства втратить свою актуальність.

Реалістичний сценарій. Перетворення Бельгії на конфедерацію, оскільки регіони вже зараз мають значний рівень самостійності й постійно претендують на збільшення автономії. Розширення фінансових і законодавчих повноважень Фландрії та Валлонії стане правовим механізмом протидії сепаратистським настроям, оскільки сепаратистські ідеї здебільшого використовують як інструмент боротьби за політичну владу. Нові політичні лідери регіонів прагнуть необмеженої влади на своїй території без контролю центру, тому й використовують етнолінгвістичні особливості регіонів для досягнення своїх цілей, водночас представники як фламандського регіону, так і валлонського віддають перевагу розширеній автономії, а не створенню нової держави. Важливим аргументом для стримування розвитку сепаратистських рухів буде членство Бельгії в ЄС як запорука збереження самого Європейського Союзу. Відповідно, за умови створення конфедерації питання внутрішньої політики вирішуватимуть автономні регіони, а питання зовнішньої політики та функціонування збройних сил держави здійснюватиметься через ухвалення спільних рішень на наднаціональному рівні.

Висновки. Федералізм у Бельгії побудований за національно-територіальним принципом і є найбільш демократичною формою державного устрою для врегулювання міжетнічних проблем і збереження єдності держави, оскільки він сприяє не тільки децентралізації державної влади, а й дає змогу двом домінантним спільнотам – франкомовній та нідерландомовній співіснувати в межах єдиної держави з урахуванням їхніх етнічних інтересів. Водночас більшість фахівців переконана, що бельгійський федералізм як політична модель, що формувалася з 1970-х до 1990-х років, майже вичерпав свій потенціал і подальші трансформації в напрямі децентралізації можуть призвести до демонтажу Бельгії як єдиної держави.

Серйозну загрозу для бельгійського федералізму становлять прояви сепаратизму, що походять переважно від фламандських політичних партій, хоч і політичні сили Валлонії виказують ідеї дезінтеграції. І хоча сьогодні ідеї сепаратизму не мають широкої підтримки серед бельгійського населення, натомість вони підігріваються третіми сторонами для дестабілізації ситуації не лише в Бельгії, а й у Європі загалом. Зважаючи на гнучкість бельгійського федералізму та правові механізми протидії сепаратизму, сучасні його прояви поки що актуальні лише під час виборчих перегонів і, найімовірніше, не призведуть до поділу Королівства Бельгії в найближчому майбутньому, але, з урахуванням тенденції посилення ультраправих партій у багатьох країнах Європи, у подальшому можуть негативно впливати на формування єдиної європейської політики та функціонування Європейського Союзу, зокрема й існування єдиної Бельгії як центру ЄС.

Література:

1. Батанов О. Федералізм у сучасному світі: критичний погляд на проблеми доктрини та практики. *Часопис Київського університету права.* 2021. № 1. С. 71–80.

2. Браіловська К. Сепаратистські настрої в серці Європи: чи існує загроза існуванню єдиної Бельгії. *Аналітичний центр ADASTRA*. 2019. URL: https://adastra.org.ua/blog/separatistski-nastroyi-v-serci-yevropi-chi-isnuye-zagroza-isnuvannyu-yedinoyi-belgiyi (дата звернення: 10.12.2024)

3. Ключник Р. М., Кривошеїн В. В. Політична криза в Бельгії та перспективи її вирішення. *Грані. Політологія*. 2011. № 1 (75). С. 145–148.

4. Крук А. П., Романюк Н. Сепаратизм як загроза національній безпеці Бельгії. *Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*. 2014. № 1. С. 87–89

5. Лобанов А. У Бельгії розпочався заключний етап коаліційних перемовин. *Інтернет видання LB.ua.* 03.01.2025. URL: https://lb.ua/world/2025/01/03/653429_belgii_rozpochavsya_zaklyuchniy_etap.html (дата звернення: 10.01.2025)

6. Присяжнюк М. Політична динаміка в окремих державах Європи у контексті виборів 2024 року: вплив на підтримку України. *Аналітичний портал: Зовнішня політика України.* 2024. URL: https://analytics.intsecurity.org/european-countries-elections-2024/ (дата звернення: 24.12.2024)

7. Ризики європейського інтеграційного проекту: виклики та можливості для України / за ред. І. В. Клименко, І. В. Ус. Київ : НІСД, 2012. 88 с.

8. Belgium's PM De Croo resigns after election defeat. *POLITICS.* 06.10.2024. URL: https://www.dw.com/en/belgian-pm-announces-resignation-after-difficult-evening/a-69318069 (дата звернення: 24.12.2024)

9. Elazar D. J. Exploring Federalism. *University of Alabama Press* Tuscaloosa. 1987. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Exploring_Federalism.html (дата звернення: 02.12.2024)

10. Federalism. *Stanford Encyclopedia*. URL: https://plato.stanford.edu/entries/federalism/ (дата звернення: 03.12.2024)

11. Follesdal A. Federalism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* URL: https://plato.stanford.edu/entries/federalism/(дата звернення: 03.12.2024)

12. Nazism, fraud and Russian influence: Vlaams Belang MEP under investigation, but why? *The Brussels Times*. 06.07.2024. URL: https://www.brusselstimes.com/1076987/nazism-fraud-and-russian-influence-vlaams-belang-mep-under-investigation-but-why (дата звернення: 15.12.2024)

References:

1. Batanov, O. (2021). Federalizm u suchasnomu sviti: krytychnyi pohliad na problemy doktryny ta praktyky. [Federalism in the modern world: a critical view to the problems of doctrine and practice]. Journal of the Kyiv University of Law. No. 1. P. 71–80. [in Ukrainian].

2. Brailovska, K. (2019). Separatystski nastroi v sertsi Yevropy: chy isnuie zahroza isnuvanniu yedynoi Belhii. [Separatist sentiments in the heart of Europe: is there a threat to the existence of a united Belgium]. Analitychnyi tsentr ADASTRA. URL: https://adastra.org.ua/blog/separatistski-nastroyi-v-serci-yevropi-chi-isnuye-zagroza-isnuvannyu-yedinoyi-belgiyi (data zvernennia: 10.12.2024). [in Ukrainian].

3. Kliuchnyk, R.M., & Kryvoshein, V.V. (2011). Politychna kryza v Belhii ta perspektyvy yii vyrishennia. Hrani. [Politolohiia Political crisis in Belgium and prospects for its resolution]. No 1 (75). P. 145–148. [in Ukrainian].

4. Klymenko, I. V., & Us., I. V. (2012). Ryzyky yevropeiskoho intehratsiinoho proektu: vyklyky ta mozhlyvosti dlia Ukrainy [The risks of the European integration project:challenges and opportunities for Ukraine] Kyiv: NISD. [in Ukrainian].

5. Lobanov, A. U. Belhii rozpochavsia zakliuchnyi etap koalitsiinykh peremovyn. Internet vydannia. [The final stage of coalition negotiations has begun in Belgium] LB.ua. Retrieved from https://lb.ua/world/2025/01/03/653429_.html (data zvernennia: 10.01.2025). [in Ukrainian].

6. Prysiazhniuk, M. (2024). Politychna dynamika v okremykh derzhavakh Yevropy u konteksti vyboriv 2024 roku: vplyv na pidtrymku Ukrainy. [Political dynamics in individual European countries in the context of the 2024 elections: impact on support for Ukraine]. Analitychnyi portal: Zovnishnia polityka Ukrainy. 2024. Retrieved from https://analytics.intsecurity.org/european-countries-elections-2024/ (data zvernennia: 24.12.2024). [in Ukrainian].

7. Romaniuk, N. (2014). Separatyzm yak zahroza natsionalnii bezpetsi Belhii. [Separatism as a threat to the national security of Belgium]. Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. No 1. P. 87–89. [in Ukrainian].

8. Belgium's PM De Croo resigns after election defeat. POLITICS. Retrieved from https://www.dw.com/en/belgian-pm-announces-resignation-after-difficult-evening/a-69318069 (data zvernennia: 24.12.2024) [in English].

9. Elazar, D.J. (1987). Exploring Federalism. University of Alabama Press Tuscaloosa. Retrieved from https://books.google.com.ua/books/about/Exploring_Federalism.html (data zvernennia: 02.12.2024). [in English].

10. Federalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/federalism/ (data zvernennia: 03.12.2024) [in English].

11. Follesdal, A. Federalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/federalism/ (data zvernennia: 03.12.2024). [in English].

12. Nazism, fraud and Russian influence: Vlaams Belang MEP under investigation, but why? The Brussels Times. Retrieved from https://www.brusselstimes.com/1076987/nazism-fraud-and-russian-influence-vlaams-belang-mep-under-investigation-but-why (data zvernennia: 15.12.2024) [in English].

Andriy Moroz. Belgian Federalism: features of formation, challenges and threats

The issue of international and national security is relevant for the functioning of the European space in recent years. The Covid-19 pandemic, the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, the strengthening of separatist sentiments, and the coming to power of extreme right forces following the results of the European Parliament elections in June 2024 – all this affects the political landscape of Europe and threatens both the functioning of a single European political vector and the state system of some countries. In particular, there is great interest in the functioning of federalism in Belgium as a country that acts as a symbol of the European Union and a united Europe, considering the spread of separatist currents, which are supported and promoted by third countries in order to solve their own geopolitical interests. The emphasis in the article is focuses on determining the conditions for the formation and functioning of Belgian federalism as the only option for solving the complex problem of interethnic relations and maintaining the territorial integrity of the state. And there is also identifies challenges and threats to the development of Belgian federalism, and outlines possible scenarios for its further existence in the context of the functioning of a united Europe.

Key words: *federalism, the Kingdom of Belgium, Flanders, Wallonia, separatism.*

Відомості про автора:

Мороз Андрій – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій, Державний університет «Київський авіаційний інститут».

УДК 32:004.056
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-4

Андрій Пролорензо
ORCID: 0009-0008-3704-2219

КІБЕРБЕЗПЕКА В УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ: ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

У статті проаналізовано стан наукової розробленості теми кібербезпеки в українських літературних джерелах з акцентом на її політичному контексті. Установлено, що питання кібербезпеки активно вивчається в Україні, і ця тема знайшла своє відображення в численних дослідженнях різного рівня, як-от підручники, навчальні посібники, монографії, дисертації, наукові статті, тези доповідей та аналітичні дослідження.

Значне підвищення інтересу до цієї теми спричинено гібридною війною рф проти України, а також повномасштабним вторгненням росії. Це стимулювало експоненціальне зростання кількості публікацій, що свідчить про надзвичайну актуальність кібербезпеки в сучасних політичних умовах. Водночас у дослідженнях зберігається невизначеність щодо змістового наповнення ключових термінів, що значно ускладнює як наукове, так і практичне осмислення проблем кіберзагроз та побудови ефективної системи кіберзахисту. У статті висвітлюється необхідність подальшого вдосконалення теоретичної бази та розвитку досліджень з політичних аспектів кібербезпеки для забезпечення стійкості держави в цифрову епоху.

Ключові слова: *кібербезпека, кіберзахист, національна безпека, українські літературні джерела.*

Постановка проблеми. Переміщення конфліктів із традиційного фізичного простору в кіберпростір, яке спостерігається вже тривалий час, породжує нові загрози та виклики в аспекті забезпечення кібербезпеки нашої держави, особливо в умовах протидії агресору – російській федерації. Технології інформаційної війни приваблюють саме через відносну дешевизну, доступність та ефективність, а отже, інтенсивність їх використання тільки наростатиме. Своєю чергою, для проведення дослідження будь-якого спрямування важливим у сучасному світі є аналіз розробки наукової проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання кібербезпеки та кіберзахисту неодноразово привертало увагу українських дослідників – представників різних суспільних наук, серед яких: Д. Дубов, Ю. Завгородня, К. Захаренко, Є. Котух та багато інших. Однак більшість наукових праць має фрагментарний характер.

Мета статті – проаналізувати стан наукової розробленості теми кібербезпеки в українських літературних джерелах.

Виклад основного матеріалу. Питання кібербезпеки є предметом значної кількості українських досліджень, проведених у різні роки. Окремі аспекти цієї теми дослідники розглядали на рівні підручників та навчальних посібників, монографій, дисертацій, наукових статей, тез доповідей, аналітичних досліджень. Інструментарій аналізу динаміки наукових досліджень дає змогу виявити ключові тенденції та закономірності відповідного дослідження, виявити теми, сфери, що занепадають, і потенційні прогалини в дослідженнях, а також оцінити вплив окремих досліджень та дослідників у галузі, визначити потенційних співавторів на основі спільних дослідницьких інтересів і сфер знань. Зокрема, аналіз частоти ключових слів, авторів та джерел видання слугує дослідникам підґрунтям для точного визначення найвидатніших тем у літературі.

Наукову цінність у комплексному дослідженні теми кібербезпеки продемонстрували Д. Дубов та Ю. Завгородня, які зробили вагомі внески у вивчення різних аспектів цього явища.

Д. Дубов у статті «Підходи до формування тезаурусу у сфері кібербезпеки» [2], яка присвячена проблемі впорядкування кібербезпекової термінології (кіберпростір, кібербезпека, кібератака, кібертероризм) та огляду підходів, наявних у цій сфері в практиці вітчизняних і західних досліджень. У статті «Стратегічні аспекти кібербезпеки України» [3] розглядаються ключові аспекти формування національної політики у сфері кіберзахисту, визначаються основні загрози в інформаційному просторі та пропонуються напрями для розробки стратегічних підходів до забезпечення кібербезпеки. У доповіді «Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України: аналітична доповідь» [4] автор аналізує роль державно-приватного партнерства в забезпеченні кібербезпеки, розглядаючи міжнародний досвід країн ЄС, США, Ізраїлю та інших, а також пропонує шляхи адаптації цих практик в Україні.

Ю. Завгородня у своїй статті «Кібербезпека як інноваційний захист у політичному просторі України» [5] акцентує увагу на цінності в сучасному інформаційному суспільстві ролі кібербезпеки. Зазначаючи, що система захисту, яка є в суспільстві, спрямована на врегулювання суперечностей, які виникають на рівні фактичного протиборства та суттєвого впливу на політичні процеси із чітко визначеними суб'єктами політичної активності, автор указує, що в політичному процесі невід'ємним елементом взаємодії є інформаційний простір, оскільки сучасна платформа для публічних взаємовідносин між суб'єктами політики переформатована під новітні способи, а тому й механізми впливу на громадян набувають інноваційного характеру та демонструють невизначену реакцію від суспільства й можливі шляхи розвитку політичних подій. З огляду на це виникає потреба сформувати низку механізмів для захисту всіх користувачів кіберпростору, які беруть участь у публічному спілкуванні щодо важливих політичних питань. У статті Ю. Завгородньої «Історія становлення кібервійни як складової політичного процесу» [6] розглянуто розвиток кібервійни як важливого елементу сучасних політичних відносин. Автор аналізує історичний контекст зародження цього явища, починаючи від перших випадків використання кіберзасобів у військових і політичних цілях, і до їх перетворення на потужний інструмент впливу в глобальній політиці. Особливу увагу приділено механізмам реалізації кібервійни, які виходять за межі традиційного розуміння збройних конфліктів, перетворюючи кіберпростір на арену боротьби за політичний, економічний та інформаційний контроль. У дослідженні розкривається роль державних і недержавних акторів, зокрема приватних корпорацій, хакерських груп та міжнародних організацій, у процесах планування та здійснення кібератак. Стаття також торкається міжнародного виміру кібервійни, аналізуючи її вплив на геополітичну стабільність і національну безпеку різних країн. Особливий акцент зроблено на кібератаках як інструменті гібридної війни, що набули поширення в умовах сучасних конфліктів. Так, дослідження підкреслює важливість інтеграції кібервійни в наукове та практичне розуміння політичних процесів, а також необхідність формування ефективних стратегій кіберзахисту в умовах дедалі більших глобальних загроз. У статті Ю. Завгородньої «Можливості політики кіберзахисту в зовнішніх та внутрішніх процесах» [7] розглядається роль кіберзахисту як ключового елементу сучасної державної політики, спрямованого на забезпечення безпеки в умовах дедалі більших викликів у цифровому середовищі. Автор аналізує, як політика кіберзахисту інтегрується в зовнішньополітичну діяльність держави, сприяючи зміцненню її позицій на міжнародній арені, та у внутрішньополітичні процеси, забезпечуючи захист критичної інфраструктури, персональних даних громадян і державних ресурсів. Дослідження фокусується на важливості створення комплексної системи кіберзахисту, яка поєднує технічні, правові та організаційні заходи, спрямовані на протидію кібератакам і мінімізацію їх наслідків. Особливу увагу приділено аналізу викликів, пов'язаних зі стрімким розвитком технологій, зростанням кількості кібератак та активізацією гібридних загроз.

Дисертаційна праця Є. Котух «Теоретико-методологічні засади забезпечення кібербезпеки в публічному секторі» [9] обґрунтовує концептуальні засади забезпечення кібербезпеки в органах публічної влади, які поділяються на дві групи: виміри кібербезпеки (людський, організаційний, інфраструктурний, технологічний, нормативний) та дії, необхідні для забезпечення кібербезпеки (побудова онлайн-довіри, розвиток координації, співпраця та кооперація, профілювання кіберстану, сприяння впровадженню систем кібербезпеки).

Значний внесок у розвиток практичних аспектів кібербезпеки зробив В. Машталір та співавтори [10], які у своїх дослідженнях детально проаналізували питання кіберборотьби в умовах збройного протистояння. Автори розглядають кіберборотьбу як сукупність взаємоузгоджених за метою, завданнями, місцем та часом заходів визначених військ (сил), спрямованих на здобуття інформації про кіберінфраструктуру противника, її знищення всіма видами зброї або захоплення, заподіяння їй шкоди шляхом здійснення кібердій, проведення кібероперацій та радіоелектронного подавлення, захист своєї кіберінфраструктури від кіберрозвідки й кібердій противника.

У 2024 році опубліковано дослідження А. Худолія [11], присвячене аналізу сучасних викликів кібербезпеки перед Україною. Автор зазначає, що, за даними дослідження «Лабораторії Касперського», Україна посідає досить низькі позиції в рейтингу кібербезпеки серед 60 країн світу, що вимагає термінового вдосконалення систем кіберзахисту. Особлива увага приділяється аналізу кібератак на критичну інфраструктуру, зокрема банки, аеропорти, державну залізничну компанію, телекомпанії, мережеві супермаркети, енергетичні компанії, державні фіскальні служби, органи державної влади та місцевого самоврядування.

Великого значення для розвитку теоретичних засад кібербезпеки має дослідження Г. Гончаренко [1], яке пропонує комплексний підхід до визначення та розмежування базових дефініцій у сфері кібербезпеки. На основі аналізу широкого кола джерел, включно з дослідженнями Гарвардського університету та провідних міжнародних експертів, авторка пропонує чітке розмежування понять «інформаційна безпека» та «кібербезпека». За її визначенням, інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища, що забезпечує конфіденційність, цілісність та доступність інформації незалежно від її форми. Водночас кібербезпека розглядається як підсистема інформаційної безпеки, зосереджена на захисті комп'ютерних систем, мереж і програмного забезпечення від цифрових загроз.

Особливу цінність у дослідженні Г. Гончаренко становить розроблена класифікація кіберврразливостей, яка містить: вразливості політики, процесів і процедур; технічні вразливості; вразливості кінцевих пристроїв; вразливості, пов'язані з людським фактором; фізичні та екологічні вразливості. Авторка наголошує на важливості комплексного підходу до забезпечення кібербезпеки, який ураховує всі ці аспекти та передбачає впровадження відповідних захисних механізмів.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що аналіз літератури дає змогу виявити ключові тенденції та закономірності відповідного дослідження, потенційні прогалини в дослідженнях, а також оцінити вплив окремих досліджень і дослідників у галузі, визначити потенційних співавторів на основі спільних дослідницьких інтересів і сфер знань.

Зокрема, з'ясовано, що дослідження кібербезпеки та кіберзахисту, як загалом, так і окремих їх компонентів, було актуальним у різні роки. Однак ведення гібридної війни рф проти України, а також повномасштабне вторгнення росії на території нашої держави неабияк активізувало проведення досліджень з обраної теми. Експоненціальне зростання кількості публікацій свідчить про високу актуальність дослідження ролі кібербезпеки.

Водночас, незважаючи на те, що такі поняття, як «кібербезпека», «кіберзахист», «кіберпростір», «кібервійна», «кібератака» та «кібертероризм», широко використовують у науковій літературі, все ще є значна невизначеність щодо змістового наповнення цих термінів, що значно ускладнює наукове й практичне осмислення проблеми загроз у кіберпросторі. До того

ж варто констатувати, шо більшість вітчизняних науковців досліджує питання кібербезпеки без урахування останніх законодавчих змін.

Література:

1. Гончаренко Г. А. До проблеми визначення та розмежування дефініцій «інформаційна безпека» і «кібербезпека». *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. С. 466–471.

2. Дубов Д. Підходи до формування тезаурусу у сфері кібербезпеки. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 19–30.

3. Дубов Д. Стратегічні аспекти кібербезпеки України. Стратегічні пріоритети 4, 2013. С. 119–127.

4. Дубов Д., Бойко В., Гнатюк С., Ісакова Т., Ожеван М., Покровська А. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України: аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2018. С. 81.

5. Завгородня Ю. В. Кібербезпека як інноваційний захист у політичному просторі України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. Випуск 4(52). С. 33–38.

6. Завгородня Ю. В. Історія становлення кібервійни як складової політичного процесу //*Актуальні проблеми політики*. 2023. С. 42.

7. Завгородня Ю. В. Можливості політики кіберзахисту в зовнішніх та внутрішніх процесах. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2024. С. 187.

8. Захаренко К. В. Інституційний вимір інформаційної безпеки України: трансформаційні виклики, глобальні контексти, стратегічні орієнтири: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук : 23.00.02 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021. 421 с.

9. Котух Є. В. Теоретико-методологічні засади забезпечення кібербезпеки в публічному секторі: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління: 25.00.02 / Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2022. 479 с.

10. Машталір В. В., Гук О. М., Мурасов Р. К., Фараон С. І., Лоза В. В. Кіберборотьба в умовах збройного протистояння: аналіз, стратегії та виклики. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2024. № 1(49). С. 93–104.

11. Худолій А. Кібербезпека: сучасні виклики перед Україною. Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI. 2024. С. 138–146.

References:

1. Honcharenko, H. A. (2024). Do problemy vyznachennia ta rozmezhuvannia definitsii “informatsiina bezpeka” i “kiberbezpeka” [On the problem of defining and distinguishing the definitions of “information security” and “cyber security”]. Elektronne naukove vydannia “Analitychno-porivnialne pravoznavstvo”, 466–471.

2. Dubov, D. (2010). Pidkhody do formuvannia tezaurusa u sferi kiberbezpeky [Approaches to forming a thesaurus in the field of cyber security]. Politychnyi menedzhment, (5), 19–30.

3. Dubov, D. (2013). Stratehichni aspekty kiberbezpeky Ukrainy [Strategic aspects of Ukraine’s cyber security]. Stratehichni priorytety, (4), 119–127.

4. Dubov, D. V., Boiko, V., Hnatiuk, S., Isakova, T., Ozhevan, M., & Pokrovska, A. (2018). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi kiberbezpeky: mizhnarodnyi dosvid ta mozhlyvosti dlia Ukrainy: analitychna dopovid [Public-private partnership in the field of cybersecurity: International experience and opportunities for Ukraine: Analytical report].Kyiv: NISD. (81 p.)

5. Zavhorodnia, Yu. V. (2021). Kiberbezpeka yak innovatsiinyi zakhyst u politychnomu prostori Ukrainy [Cyber security as an innovative protection in the political space of Ukraine]. Visnyk NTUU “KPI”. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo [Bulletin of NTUU “KPI”. Political Science. Sociology. Law], 4(52), 33–38.

6. Zavhorodnia, Yu. V. (2023). Istoriia stanovlennia kiberviiny yak skladovoi politychnoho protsesu [The history of the formation of cyberwar as a component of the political process]. Aktualni problemy polityky [Actual Problems of Politics], p. 42.

7. Zavhorodnia, Yu. V. (2024). Mozhlyvosti polityky kiberzakhystu v zovnishnikh ta vnutrishnikh protsesakh [Opportunities for cyber defense policy in external and internal processes]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii [Current Problems of Philosophy and Sociology], p. 187.

8. Zakharenko, K. V. (2021). Instytutsiinyi vymir informatsiinoi bezpeky Ukrainy: transformatsiini vyklyky, hlobalni konteksty, stratehichni oriientyry [Institutional dimension of Ukraine's information security: Transformational challenges, global contexts, strategic guidelines] (Doctoral dissertation). National Pedagogical Dragomanov University & Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine. (421 p.)

9. Kotukh, Ye. V. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady zabezpechennia kiberbezpeky v publichnomu sektori [Theoretical and methodological foundations of ensuring cybersecurity in the public sector] (Doctoral dissertation). National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv, Ukraine. (479 p.)

10. Mashtalir, V. V., Huk, O. M., Murasov, R. K., Faraon, S. I., & Loza, V. V. (2024). Kiberborotba v umovakh zbroinoho protiostoiannia: analiz, stratehii ta vyklyky [Cyber struggle in the conditions of armed confrontation: Analysis, strategies, and challenges]. Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony [Modern Information Technologies in the Sphere of Security and Defense], 1(49), 93–104.

11. Khudolii, A. (2024). Kiberbezpeka: suchasni vyklyky pered Ukrainoiu [Cybersecurity: Current challenges facing Ukraine]. Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI, 138–146.

Prolorenzo Andrii. Cyber security in Ukrainian literary sources: a political review

The article analyzes the state of research on cyber security in Ukrainian literary sources, with a focus on its political context. It has been established that cyber security is actively studied in Ukraine, and this topic is reflected in numerous studies of various levels, including textbooks, educational manuals, monographs, dissertations, scientific articles, conference proceedings, and analytical reports.

The significant increase in interest in this topic was driven by Russia's hybrid war against Ukraine and the full-scale invasion of Russian forces. This has led to an exponential growth in the number of publications, highlighting the exceptional relevance of cyber security in modern political conditions.

At the same time, a lack of clarity remains in the conceptual definitions of key terms, which significantly complicates both the scientific and practical understanding of cyber threats and the development of an effective cyber defense system. The article emphasizes the need for further refinement of the theoretical framework and the advancement of research on the political aspects of cyber security to ensure the resilience of the state in the digital age.

Key words: *cybersecurity, cyber defense, mational security, ukrainian literary sources.*

Відомості про автора:

Пролорензо Андрій – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 342.573
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-5

Богдан Николаїшин
ORCID: 0009-0004-5478-5744

МОЖЛИВІСТЬ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРАВА ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШИХ ПІСЛЯВОЄННИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Автор розкриває зміст поняття «принципи виборчого права», аналізує базові принципи виборчого права: вільних виборів, рівних виборів, загальних виборів, прямих виборів, таємного голосування; обґрунтовує неможливість проведення виборів в умовах правового режиму воєнного стану та наголошує на доцільності проведення перших повоєнних виборів в Україні з дотриманням демократичних норм, міжнародних стандартів та принципів виборчого права.

Робота спрямована на аналіз базових принципів виборчого права та можливості дотримання цих принципів під час проведення виборів в Україні лише після завершення правового режиму воєнного стану.

У межах статті використано такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз та синтез. Велика увага приділена компаративному та системному підходу, хронологічному методу.

У статті розкрито зміст поняття «принципи виборчого права», проаналізовано базові принципи виборчого права: принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування, обґрунтовано неможливість проведення виборів в умовах правового режиму воєнного стану та наголошено на доцільності проведення перших повоєнних виборів в Україні з дотриманням демократичних норм, міжнародних стандартів та принципів виборчого права.

Ключові слова: *вибори, принципи виборчого права, воєнний стан, виборчий процес.*

Вступ. У демократичних країнах вибори є базовим механізмом формування органів влади. Однак для того, щоб вибори були формою реалізації народного суверенітету, потрібно, щоб вони відбувалися з дотриманням принципів та міжнародно-правових стандартів і національного права держави.

Відповідно до ст. 77 та ст. 103 Конституції України 29 жовтня 2023 року мали відбутися чергові парламентські вибори та 31 березня 2024 року чергові президентські вибори [7]. Проте 24 лютого 2022 року в Україні запроваджено правовий режим воєнного стану. Очевидно, що вибори як народних депутатів України, так і Президента України, проводитимуть уже після завершення війни, оскільки в умовах воєнного стану неможливо це зробити з дотриманням принципів виборчого права.

Мета статті – проаналізувати базові принципи виборчого права та обґрунтувати можливість дотримання цих принципів під час проведення виборів в Україні лише після завершення правового режиму воєнного стану.

Матеріал і методи дослідження. У межах цієї наукової статті використовували такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз та синтез. Велика увага приділена компаративному й системному підходу, хронологічному методу.

Аналіз досліджень і публікацій. У середовищі вітчизняних та зарубіжних науковців немає єдиної позиції щодо категоріального апарату проблематики, яка досліджується. Проблемі аналізу відмінностей між поняттями «принципи», «засади», «стандарти» виборів приділяють увагу такі вітчизняні науковці, як Ю. Ключковський, О. Ковальчук, М. Ставнійчук, Ю. Шведа та ін. Зокрема, найпоширенішим є використання для характеристики демократичних виборів

такого терміна, як «демократичні принципи виборчого права». Серед українських науковців їх досліджують О. Бакумов, С. Батура, Ю. Ключковський, В. Ковтунець, О. Марцеляк, І. Панкевич, М. Ставнійчук, О. Стаднік, А. Француз, В. Шаповал та ін. Водночас варто зауважити, що вітчизняні й зарубіжні автори вивчають й інші аспекти досліджуваної проблематики. Зокрема, науковці вживають такі терміни: «демократичні принципи виборчої системи» (А. Зенов'єв, І. Поляшова); «принципи демократичних виборів» (Н. Кутирєв, Ю. Шведа); «демократичні принципи виборчого процесу» (В. Ахлюстін, О. Єржов, О. Ковальчук); «міжнародні стандарти виборів» (Д. Арабаджиєв); «міжнародні виборчі стандарти» (М. Баймуратов, Б. Кофман); «демократичні стандарти виборів» (А. Романюк); «міжнародні стандарти виборчого права» (В. Стукаленко); «демократичні принципи виборів» (М. Бучин) тощо.

Питання дослідження принципів виборчого права, можливості їх дотримання в період повномасштабної війни тільки стає предметом наукових зацікавлень та потребує вироблення відповідної наукової методології.

Виклад основного матеріалу. Принципами виборчого права є «…засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням громадян» [12, с. 163].

Основними принципами виборчого права є: вільні вибори, рівні вибори, загальні вибори, прямі вибори та таємне голосування. Принцип вільних виборів містить два аспекти. По-перше, це свобода вираження виборцем своєї волі під час голосування, по-друге, це вільне формування його волі перед самим голосуванням. Для забезпечення цього принципу важливим є відсутність незаконного втручання з боку державних органів, місцевих органів самоврядування та їх посадових осіб у виборчий процес. Виборець самостійно вирішує, чи брати участь у виборах, а в разі участі – на якому рівні.

Принцип вільних виборів виключає будь-який примус щодо участі або неучасті у виборах та тиск на виборця щодо його рішення про те, як голосувати. Принцип рівних виборів також має два аспекти: формальний і матеріальний. Формальний аспект полягає в тому, що кожен виборець має один голос, а всі громадяни беруть участь у виборах на рівних умовах. Це основний вияв конституційної рівності громадян, зокрема, шляхом надання кожному виборцю однакової кількості голосів.

Матеріальний аспект забезпечує, що кожен голос має однакову вагу. Рівність виборчого права містить як активне, так і пасивне право голосу та гарантується рівними правовими умовами для захисту прав учасників виборчого процесу, а також установленням єдиних строків для всіх виборчих процедур.

Принцип загальних виборів передбачає, що всі громадяни, які відповідають певним законодавчим вимогам, мають право голосу на виборах. Відповідно до ст. 24 Конституції України, виборче законодавство забороняє будь-які привілеї чи обмеження виборчих прав через расу, колір шкіри, переконання, стать, етнічне походження, соціальний статус, майновий стан, місце проживання, мову тощо. Загальне виборче право передбачає активне (право голосувати) та пасивне (право бути обраним) виборче право. Виборчі закони різних країн часто містять певні цензи – вимоги, що обмежують виборчі права громадян. До таких цензів належать громадянський, віковий, осілості, освіченості, моральний, військовий, службовий, банкрутства, статевий, майновий, расовий тощо. Проте сучасні демократичні процеси сприяли значному скороченню таких обмежень, особливо дискримінаційних, що сприяє розширенню доступу до виборчого процесу.

Принцип таємного голосування гарантує виборцеві свободу волевиявлення. Будь-який зовнішній контроль за процесом голосування заборонений. Виборче законодавство забезпечує таємність через такі заходи: 1. Кожен виборець голосує особисто; не допускається передачі права голосу іншій особі. 2. Виборчі бюлетені оформлені так, щоб неможливо було визначити особу

виборця. 3. Голосування проводиться в спеціально обладнаних кабінках. 4. Інші особи не можуть бути присутніми в кабінках під час заповнення бюлетенів. 5. Винятки становлять виборці з фізичними порушеннями, яким можуть допомагати інші виборці. Установлено відповідальність за порушення таємниці голосування. Історично поширене відкрите голосування, яке давало змогу контролювати процес, однак упровадження таємного голосування усуває цю проблему.

Принципи виборчого права дають змогу формувати демократичні органи влади і є основою демократичних політичних режимів. Дотримання всіх принципів виборчого права підтримує реалізацію народного суверенітету.

Міжнародні правові акти визначають стандарти для проведення демократичних виборів із дотриманням цих принципів.

Стаття 21 Загальної декларації прав людини підкреслює, що воля народу повинна бути основою державної влади та відображатися в періодичних і чесних виборах, які варто проводити при загальному та рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або іншими формами, що забезпечують свободу волевиявлення.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права гарантує право голосувати й бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального та рівного виборчого права з дотриманням таємниці голосування й забезпеченням свободи виборців. У Преамбулі Конвенції про захист прав людини зазначено, що основні права та свободи людини найкраще підтримуються ефективною політичною демократією.

Європейський суд з прав людини у справі Матьйо-Моен і Клерфейт проти Бельгії підкреслив важливість статті 3 Протоколу № 1 як принцип демократії, який має першочергове значення в контексті Конвенції. Ця стаття забезпечує право на вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, що гарантують вільне вираження думки народу. Розумна періодичність виборів є ключовою для дотримання основних принципів виборчого права.

У ситуаціях, коли держава не може забезпечити реалізацію виборчих прав за міжнародними стандартами, наприклад під час воєнного стану, у демократичних країнах зазвичай вибори не проводять.

Конституція України декларує, що Україна є демократичною державою, що вимагає дотримання визнаних стандартів і принципів виборчого процесу. Стаття 71 передбачає, що вибори до державних органів та органів місцевого самоврядування є вільними й проводяться на основі загального, рівного та прямого виборчого права з дотриманням таємниці голосування. Конституційний Суд України вказує, що принцип вільних виборів реалізується через свободу формування думок виборців, об'єктивне встановлення результатів виборів без фальсифікацій і повагу до демократичного вибору громадян України. Виборчий процес має гарантувати повагу до результатів виборів. Безпекові ризики, обмеження свободи вираження та заборона мирних зібрань роблять неможливими вільну політичну конкуренцію і волевиявлення під час війни.

Більшість українців не підтримує ідею проведення президентських, парламентських чи місцевих виборів під час війни. Це підтверджують результати всеукраїнського опитування, проведеного в лютому 2024 року соціологічною групою «Рейтинг».

Підтримують ідею президентських виборів під час воєнного стану 30% опитаних (17% – однозначно, 13% – скоріше так).

Стосовно виборів до Верховної Ради, 33% респондентів – за їх проведення під час війни, (18% – однозначно так, 15% – скоріше); 63% не підтримують (44% однозначно проти, 19% – скоріше ні).

Проведення місцевих виборів під час дії воєнного стану підтримують дещо більше опитаних українців – 39%. Водночас більшість все одно проти такої ідеї – 57% опитаних [11].

Отже, проведення виборів в умовах воєнного стану та повномасштабної агресії суперечитиме міжнародним стандартам і принципам виборчого права, насамперед вільних виборів, оскільки ризики безпеки, обмеження свободи вираження поглядів, заборона мирних зібрань апріорі унеможливлюють вільну політичну конкуренцію і, відповідно, вільне формування волі та її виявлення в умовах війни.

Дотримання принципів виборчого права, міжнародних стандартів та конституційних вимог при проведенні виборів можливе лише після завершення правового режиму воєнного стану.

Література:

1. Бучин М. Демократичні принципи виборів: суть та типологія. URL: https://vlp.com.ua/files/08_76.pdf
2. Виборче право України. Навч. посібник / За ред. В. Погорілко, М. Ставнійчук. Київ : Парламентське видавництво, 2003. – 383 с.
3. Виборчий Кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text
4. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289.
7. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
9. Николаїшин Б.Б. Принципи виборчого права в міжнародних правових актах. Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 25–26 квітня 2024 р.). Івано-Франківськ, 2024. С. 250–261.
10. Основи конституційного права України: Підручник / За ред. В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 288 с.
11. Результати всеукраїнського опитування. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2024/04/4/7449668/
12. Рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2017 року №3-р/2017). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text
13. Словник-довідник політологічних термінів / За ред. М. Гетьманчука, П. Ткачука. Львів : Військовий інститут Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 228 с.
14. Справа Європейський суд з прав людини Матьйо-Моен та Клерфейт проти Бельгії (Mathieu Mohin and Clerfayt v.Belgium) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57536%22]}

15. Стешенко Т. В. Принципи виборчого права як фундаментальні засади забезпечення виборчого процесу. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10553/1/Steshenko.pdf

16. Юридична довідка про неможливість проведення виборів в умовах воєнного стану. URL: https://www.oporaua.org/vybory/yuridichna-dovidka-pro-nemozhlivist-provedennya-viboriv-v-umovah-voyennogo-stanu-24947.

References:

1. Buchyn, M. Demokratychni pryntsypy vyboriv: sut ta typolohiia [Democratic principles of elections: essence and typology]. [in Ukrainian].Retrieved from https://vlp.com.ua/files/08_76.pdf

2. Vyborche pravo Ukrainy [Electoral law of Ukraine]. Navch. Posibnyk. Za red. V. Pohorilko, M. Stavniichuk. – K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2003. – 383 p. [in Ukrainian].

3. Vyborchyi Kodeks Ukrainy [Electoral Code of Ukraine] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws [in Ukrainian].

4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu"[Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law"] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws [in Ukrainian].

6. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine.] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws[in Ukrainian].

8. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava. [in Ukrainian]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show

9. Nykolaishyn B.B. Pryntsypy vyborchoho prava v mizhnarodnykh pravovykh aktakh [Principles of electoral law in international legal acts]. B.B.Nykolaishyn Politychni protsesy suchasnosti: hlobalnyi ta rehionalni vymiry. Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Ivano-Frankivsk, 25–26 kvitnia 2024 r.). – Ivano-Frankivsk, 2024. – S. 250–261.

10. Osnovy konstytutsiinoho prava Ukrainy [Fundamentals of the Constitutional Law of Ukraine]: Pidruchnyk Za red. V.V. Kopeichykova. K.: Yurinkom Inter, 2000. 288 p. [in Ukrainian].

11. Rezultaty vseukrainskoho opytuvannia [Results of the all-Ukrainian survey]. [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/news

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 21 hrudnia 2017 roku №3-r/2017) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated December 21, 2017 No. 3-r/2017)] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show[in Ukrainian].

13. Slovnyk-dovidnyk politolohichnykh terminiv [Dictionary-reference of political science terms]. Za red. M.Hetmanchuka, P.Tkachuka. – Lviv: Viiskovyi instytut Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", 2006. – 228 p. [in Ukrainian].

14. Sprava Yevropeiskyi sud z prav liudyny Matio-Moen ta Klerfeit proty Belhii (Mathieu Mohin and Clerfayt v. Belgium) [Case European Court of Human Rights Mathieu Mohin and Clerfayt v. Belgium] Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int [in Ukrainian]

15. Steshenko, T.V. Pryntsypy vyborchoho prava yak fundamentalni zasady zabezpechennia vyborchoho protsesu [Principles of electoral law as fundamental principles for ensuring the electoral process]. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10553/1/Steshenko.pdf

16. Yurydychna dovidka pro nemozhlyvist provedennia vyboriv v umovakh voiennoho stanu [Legal notice on the impossibility of holding elections under martial law]. Retrieved from https://www.oporaua.org/vybory/yuridichna-dovidka-pro-nemozhlivist-provedennya-viboriv-v-umovah-voyennogo-stanu-24947. [in Ukrainian]

Bohdan Nykolaishyn. The possibility of observing the principles of suffrage as a necessary prerequisite for holding the first post-war elections in Ukraine

The author analyzes the concept of «principles of suffrage» is analyzed, the basic principles of suffrage are analyzed: the principle of free elections, the principle of equal elections, the principle of general elections, the principle of direct elections, the principle of secret ballot, the impossibility of holding elections under the legal regime of martial law is substantiated, and the expediency of holding the first post-war elections in Ukraine in compliance with democratic norms, international standards and principles of suffrage is emphasized.

Purpose. The work is aimed at analyzing the basic principles of suffrage and the possibility of observing these principles during elections in Ukraine only after the end of the legal regime of martial law.

Methods. Within the framework of this scientific article, such general scientific research methods as analysis and synthesis were used. Much attention is paid to the comparative and systematic approach, the chronological method.

Research results. To reveal the meaning of the concept of «principles of suffrage», to analyze the basic principles of suffrage: the principle of free elections, the principle of equal elections, the principle of general elections, the principle of direct elections, the principle of secret ballot, the impossibility of holding elections under the legal regime of martial law is substantiated and the expediency of holding the first post-war elections in Ukraine in compliance with democratic norms, international standards and principles of suffrage is emphasized.

Key words: *elections, principles of electoral law, martial law, election process.*

Відомості про авторів:
Николаїшин Богдан – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 327.5:355.4 (4-11) «21»
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-6

Василь Климончук
ORCID: 0000-0002-0257-3481

Михайло Москалюк
ORCID: 0009-0009-5889-4637

ФОРМУВАННЯ БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКОГО ОБОРОННОГО СОЮЗУ: СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Стаття присвячена дослідженню безпекових викликів і перспектив воєнно-політичної співпраці країн Центрально-Східної Європи в контексті зростання загроз на східному фланзі НАТО та Європейського Союзу. Аналізуються геополітичні чинники, що впливають на регіональну стабільність, зокрема наслідки російської агресії, трансформація міжнародної безпекової архітектури та зміна зовнішньополітичних пріоритетів провідних світових держав. Окрема увага приділена історичним концепціям інтеграційних ініціатив у регіоні, зокрема й ідеї Балто-Чорноморського союзу, а також сучасним форматам оборонної взаємодії, як-от Люблінський трикутник, Квадрига й інші механізми співпраці.

Досліджується роль України як ключового елементу регіональної безпеки, її потенціал у формуванні нових оборонних альянсів. Висвітлюється значення розвитку воєнно-промислового комплексу, координації оборонних стратегій і дипломатичних ініціатив для створення ефективної системи колективної безпеки. Розглянуто перспективи розширення оборонного партнерства за участю країн Балтії, Польщі, Румунії, Фінляндії та інших держав, а також можливий вплив геополітичних трансформацій на стійкість майбутнього воєнного альянсу.

У статті запропоновано стратегічні підходи до формування регіонального оборонного союзу, з урахуванням необхідності адаптації до нових викликів, як-от гібридні загрози, кібервійна й енергетична безпека. Робота базується на аналізі сучасних тенденцій міжнародної політики, воєнної кооперації та потенційних сценаріїв розвитку безпекової ситуації в Європі.

Ключові слова: *регіональна безпека, воєнно-політична співпраця, концепція «Міжмор'я», енергетична незалежність, Центральна та Східна Європа Балто-Чорноморський союз, НАТО, оборонний альянс, військово-промислова кооперація, міжнародні безпекові ініціативи, геополітичні виклики, гібридні загрози.*

Вступ. Динамічні зміни в міжнародній безпековій системі, спричинені агресивною політикою Російської Федерації, створюють серйозні виклики для країн східного флангу НАТО та Європейського Союзу (далі – ЄС). Збройна агресія проти України не лише загострила регіональну ситуацію, а й поставила на порядок денний питання зміцнення оборонного потенціалу держав Центрально-Східної Європи. З огляду на зростання загроз і нестабільність геополітичного середовища регіональні актори змушені шукати нові моделі безпекової співпраці, здатні забезпечити ефективний захист від воєнних і гібридних загроз.

Зважаючи на непередбачуваність глобальних політичних трансформацій і можливі зміни у стратегіях міжнародних партнерів, актуальність дослідження полягає у визначенні перспектив створення регіональних оборонних механізмів. Особливу увагу привертає ідея Балто-Чорноморського співробітництва, що передбачає об'єднання зусиль країн, зацікавлених у зміцненні спільної безпеки й обороноздатності. В умовах нової міжнародної реальності зростає потреба у глибшому аналізі можливостей консолідації оборонних ініціатив у межах цього формату.

Проблематика регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі є предметом ґрунтовного наукового аналізу, що охоплює аспекти воєнно-політичного співробітництва, стратегічного

планування та регіональної інтеграції. Формування оборонного союзу на основі Балто-Чорноморської співпраці виступає одним із потенційних механізмів зміцнення стійкості регіону перед зовнішніми загрозами.

У сучасних дослідженнях простежується кілька ключових підходів до вивчення безпекових ініціатив у Центрально-Східній Європі. По-перше, значний масив наукових праць присвячено аналізу євроатлантичної інтеграції держав регіону, зокрема процесам розширення НАТО та посиленню оборонного співробітництва між державами – членами Альянсу (Дж. Бугайський, Є. Лукас, В. Горбулін). По-друге, досліджуються механізми двосторонньої та багатосторонньої воєнної кооперації між державами, що мають спільні безпекові інтереси. Наприклад, А. Міхта та М. Капітоненко розглядають перспективи посилення оборонної взаємодії між Україною, Польщею та країнами Балтії в контексті наростання геополітичних загроз у регіоні.

Історичний аналіз концепції Балто-Чорноморського союзу свідчить про її глибоке історичне коріння. Уперше ця ідея набула політичної артикуляції в міжвоєнний період у працях Юзефа Пілсудського, який розглядав створення Міжмор'я як засіб колективного захисту від потенційної агресії з боку Радянського Союзу та Німеччини. Згодом концепція зазнала трансформацій, однак її ключовий принцип – необхідність регіональної кооперації для забезпечення стратегічної автономії – залишається актуальним дотепер.

Попри значну кількість досліджень щодо інтеграційних процесів у Центрально-Східній Європі, питання формування нового оборонного альянсу в межах Балто-Чорноморського регіону залишається не досить опрацьованим. Зокрема, актуальною є потреба в комплексному дослідженні потенційних форматів співпраці, оцінюванні стратегічних переваг і ризиків такого об'єднання, а також визначенні оптимальних механізмів координації зусиль держав-учасниць.

Зважаючи на динамічні зміни в міжнародній безпековій архітектурі, особливого значення набуває дослідження синергії між наявними оборонними форматами, як-от Люблінський трикутник, співпраця в межах ініціативи Тримор'я, діяльність Литовсько-Польсько-Української бригади (LITPOLUKRBRIG) та перспективи розширення цих механізмів. Окрему увагу варто приділити питанню економічної взаємодії, розвитку воєнно-промислового комплексу та технологічного обміну між державами регіону, оскільки без належної ресурсної бази створення оборонного союзу може бути ускладненим.

Отже, необхідність комплексного аналізу потенціалу Балто-Чорноморського оборонного союзу визначається як зростанням зовнішніх загроз, так і потребою в нових ефективних механізмах регіональної безпеки. Подальші дослідження мають зосередитися на конкретизації стратегічних переваг такої ініціативи, її інституційній архітектурі та можливих сценаріях реалізації.

Метою статті є проведення всебічного аналізу потенціалу створення оборонного альянсу в межах Балто-Чорноморського регіону як ефективного інструменту зміцнення регіональної безпеки в умовах ескалації геополітичних загроз. Особлива увага приділяється історичним передумовам такого об'єднання, його стратегічним перспективам і викликам, які можуть постати перед державами-учасницями. Важливим аспектом дослідження є оцінювання чинних форматів воєнно-політичної взаємодії, що вже існують у регіоні, їхньої ефективності та можливостей для подальшого розвитку. Також розглядається питання адаптації оборонної політики країн Балто-Чорноморського простору до сучасних викликів, зокрема й гібридних загроз, енергетичної безпеки та впливу глобальних трансформацій на регіональну безпекову архітектуру. Дослідження базується на міждисциплінарному підході та включає аналіз політичних, воєнних і економічних чинників, що визначають перспективи оборонного співробітництва в Центрально-Східній Європі.

Матеріал і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження застосовано комплекс теоретико-методологічних підходів, що забезпечують усебічний аналіз

воєнно-політичної ситуації в Центрально-Східній Європі, та перспектив розвитку регіонального оборонного співробітництва. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, який інтегрує методи політології, міжнародних відносин, стратегічних досліджень і безпекознавства. Аналіз безпекових процесів у Балто-Чорноморському регіоні здійснено на основі системного підходу, що дозволяє оцінити регіональну безпеку як комплексну структуру, у якій взаємодіють політичні, воєнні, економічні та дипломатичні чинники.

Порівняльний аналіз використано для дослідження аналогічних форматів воєнно-політичного співробітництва в інших регіонах світу, що дає змогу визначити можливі сценарії розвитку Балто-Чорноморського оборонного союзу. Аналіз документів передбачає вивчення нормативно-правових актів, міжнародних угод, стратегічних концепцій і наукових публікацій, що дозволяє оцінити правові й інституційні засади співпраці між державами регіону. Контент-аналіз застосовано для виявлення ключових тенденцій у політичному дискурсі й офіційних заявах урядів, що стосуються безпекової інтеграції в межах регіону.

Геополітичний аналіз дозволяє оцінити стратегічне значення Балто-Чорноморського простору, з урахуванням впливу глобальних і регіональних безпекових тенденцій на формування нових оборонних ініціатив. Метод кейс-стаді використано для дослідження конкретних прикладів воєнної взаємодії між державами регіону, зокрема в межах Литовсько-Польсько-Української бригади (LITPOLUKRBRIG) та ініціативи Тримор'я.

Емпірична база дослідження охоплює офіційні документи міжнародних організацій, аналітичні звіти провідних дослідницьких центрів, наукові статті, монографії та експертні публікації, що дозволяє отримати об'єктивну картину безпекових процесів у регіоні. Поєднання різних методологічних підходів забезпечує комплексний аналіз проблеми та формування науково обґрунтованих висновків щодо перспектив розвитку воєнно-політичної співпраці в Балто-Чорноморському регіоні.

Результати та обговорення. Сучасна геополітична ситуація в Європі, що значною мірою ускладнена наслідками збройної агресії Російської Федерації, зумовлює необхідність посилення оборонного потенціалу держав східного флангу НАТО та Європейського Союзу. У відповідь на ці виклики спостерігається активізація воєнно-політичного співробітництва між країнами Центрально-Східної Європи, які розглядають концепцію Балто-Чорноморського об'єднання як механізм зміцнення регіональної безпеки. Для України, яка відіграє ключову роль у протидії російській агресії, інтеграція в європейські безпекові структури та розширення партнерських відносин із державами регіону є стратегічно важливими завданнями [1].

Формування оборонного союзу в межах ініціативи Міжмор'я є одним із пріоритетних напрямів політики безпеки країн Центрально-Східної Європи, що спрямований на консолідацію зусиль для забезпечення стабільності, збереження демократичних цінностей і посилення спроможності протидіяти зовнішнім загрозам. Історичний досвід і наявні безпекові виклики вказують на те, що тісніша координація у сфері оборони сприятиме підвищенню рівня колективної безпеки й ефективному стримуванню агресивної політики РФ. Окрім воєнно-стратегічного виміру, інтеграційні процеси в межах Балто-Чорноморського простору мають значний економічний і політичний потенціал, сприяють загальному розвитку регіону [3].

Протягом історії держави Східної Європи неодноразово опинялися в центрі геополітичного суперництва. Ще у 1920-х рр. Юзеф Пілсудський запропонував концепцію Балто-Чорноморського союзу, що передбачала створення політичного й оборонного альянсу для захисту від зовнішніх загроз [8]. В умовах сучасної міжнародної ситуації дана ідея набуває нового значення, оскільки актуалізується потреба в розширенні регіонального співробітництва для ефективного реагування на безпекові виклики.

Консолідація зусиль держав регіону у формуванні єдиного оборонного простору передбачає не лише координацію воєнних стратегій і дипломатичних ініціатив, а й розвиток

національних воєнно-промислових комплексів [11]. Польща демонструє активну політику переозброєння та модернізації збройних сил, здійснює масштабні закупівлі військової техніки у США та Південної Кореї. Проте цього не досить для забезпечення стратегічної автономії регіону. Україні, як ключовому елементу східного флангу безпеки Європи, необхідно розширювати власне виробництво озброєння, що не лише посилить її обороноздатність, а й сприятиме створенню ефективної системи регіонального стримування.

Формування Балто-Чорноморського оборонного союзу може базуватися на вже наявних форматах воєнно-політичного співробітництва, зокрема таких, як Люблінський трикутник і Квадрига [7]. До цих ініціатив залучені Україна, Польща, Литва та Латвія – держави, що безпосередньо межують із РФ та Білоруссю, мають спільні безпекові інтереси. Геополітичне положення, історичний досвід і актуальні виклики визначають ці країни як природних союзників у формуванні нової оборонної архітектури регіону [2].

Створення такого союзу є необхідним з огляду на потребу ефективного стримування агресивних дій РФ. Росія, яка реалізує імперську зовнішньополітичну стратегію, використовує комплексні засоби впливу, зокрема й воєнні, економічні й інформаційні інструменти. В умовах зростання загроз об'єднання держав Центрально-Східної Європи в межах регіонального оборонного альянсу може слугувати ефективним механізмом додаткового стримування, що доповнюватиме наявні структури НАТО та ЄС [10]. Сумарний воєнний, економічний і демографічний потенціал країн-учасниць здатен створити значний баланс сил, що унеможливить реалізацію реваншистських планів Кремля. Хоча система колективної безпеки НАТО передбачає захист країн-членів, держави, що межують із Росією, залишаються в зоні підвищених безпекових ризиків. Насамперед це стосується України, Польщі, країн Балтії, Молдови та Грузії, які зазнають загроз як у воєнній, так і в гібридній площині. У такому контексті створення додаткового оборонного об'єднання, яке забезпечить оперативне реагування та реальну воєнну підтримку в разі ескалації конфліктів, є стратегічно необхідним.

Потенційні зміни в зовнішньополітичних пріоритетах західних партнерів, зокрема США та Великої Британії, можуть вплинути на рівень їхньої залученості у справи Центрально-Східної Європи. У разі зниження воєнної підтримки або пошуку компромісів із РФ постає потреба в посиленні регіональної безпекової координації. У цьому контексті ініціатива Міжмор'я може стати додатковим механізмом забезпечення стабільності незалежно від політичної кон'юнктури західних союзників [6].

Польща та країни Балтії відіграють провідну роль у наданні воєнної, економічної та гуманітарної допомоги Україні. Їхня стратегічна позиція та спільне усвідомлення загроз створюють передумови для розвитку міцного оборонного союзу [9]. Співпраця між цими країнами ґрунтується не лише на воєнних аспектах, а й на тісних економічних і культурних зв'язках, що сприяє гармонійній інтеграції регіону [5].

Опір України у війні проти Росії змінив геополітичну динаміку в Європі, послабив позиції РФ та підкреслив роль Центрально-Східної Європи у формуванні нової безпекової архітектури. Рішуча позиція країн Люблінського трикутника суттєво вплинула на спроби створення осі Франція – Німеччина – Росія – Китай як панівної геополітичної конфігурації. У цьому процесі особливу роль відіграє Велика Британія, яка після виходу з ЄС розширила співпрацю з державами регіону та сприяє зміцненню безпекової архітектури Східної Європи. Трансформаційні процеси сприяють зміцненню позицій України як ключового безпекового гравця. Разом із Польщею та країнами Балтії вона формує новий геополітичний бар'єр між Західною Європою та євразійським простором, що в довгостроковій перспективі може стати основою для створення Балто-Чорноморського оборонного союзу [4].

Отже, ефективність функціонування цього оборонного формату залежатиме від розроблення та реалізації стратегій співпраці в південному, північному та західному напрямах.

Інтеграція оборонних ініціатив із державами Чорноморського регіону, Балтії та Центральної Європи дозволить створити стійку систему регіональної безпеки, здатну протидіяти сучасним загрозам і забезпечувати стратегічну стабільність [1].

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що воєнно-політична співпраця країн Балто-Чорноморського регіону відіграє ключову роль у зміцненні безпеки Східної Європи в умовах сучасних геополітичних викликів. Аналіз показав, що, попри різні рівні інтеграції та відмінності у стратегічних пріоритетах окремих держав, регіональні ініціативи, як-от Литовсько-Польсько-Українська бригада (LITPOLUKRBRIG), формат Тримор'я та поглиблення співпраці з НАТО, сприяють підвищенню обороноздатності та посиленню колективної безпеки.

Одним із ключових аспектів є те, що ефективне функціонування оборонного співробітництва між державами регіону потребує не лише політичної волі, а й розбудови інституційних механізмів координації, уніфікації воєнних стандартів і створення єдиної системи стратегічного планування. Важливу роль відіграють також економічні та технологічні аспекти співпраці, зокрема спільні оборонні проєкти та розвиток воєнно-промислового комплексу в регіоні.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному аналізі ефективності чинних регіональних безпекових ініціатив і розробленні нових форматів воєнно-політичного партнерства, що враховують динаміку сучасних загроз. На окрему увагу заслуговує дослідження ролі країн Балто-Чорноморського регіону у глобальних безпекових процесах, їхня взаємодія з НАТО та ЄС, а також перспективи інтеграції України в ці структури. Подальший науковий пошук має також зосередитися на вивченні впливу гібридних загроз на регіональну безпеку та розробленні механізмів протидії їм.

Отже, розвиток воєнно-політичної співпраці між країнами регіону є не лише актуальним, а й стратегічно необхідним кроком для забезпечення стабільності та безпеки Східної Європи в умовах сучасних геополітичних реалій.

Література:

1. Інститут Євроатлантичного співробітництва. Безпека Східного партнерства: які перспективи відкриті для України. *Європейська правда*. 2021. 5 березня. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/5/7120304/ (дата звернення: 18.04.2024).

2. Керимоглу Д. На шляху до Балто-Чорноморського союзу: Міжмор'я як життєздатна модель для Східної Європи. *Хвиля*. 2023. 6 листопада. URL: https://hvylya.net/uk/analytics/282257-na-puti-k-balto-chernomorskomu-soyuzu (дата звернення: 05.01.2024).

3. Майданюк В. 5 причин створити Міжмор'я вже сьогодні. *Intermarium*. 2022. 28 серпня. URL: https://intermarium.in.ua/2022/08/28/5-prychyn-stvoryty-mizhmor-ia-vzhe-sohodni/ (дата звернення: 10.03.2024).

4. Обриси Міжмор'я: зрив формування «Континентального блоку» виводить Україну в центр творення можливої нової міждержавної спільноти. *Галичина*. 2022. 16 травня. URL: https://galychyna.if.ua/analytic/obrisi-mizhmor-ya-zriv-formuvannya-kontinentalnogo-bloku-vivodit-ukrayinu-v-tsentr-tvorennya-mozhlivoyi-novoyi-mizhderzhavnoyi-spilnoti/ (дата звернення: 18.04.2024).

5. Українці на варті країн Міжмор'я: від теорії до практики. *Бастіон*. 2023. 26 серпня. URL: https://bastion.tv/ukrayinci-na-varti-krayin-mizhmorya-vid-teoriyi-do-praktiki_n57240#google_vignette (дата звернення: 22.03.2024).

6. Europe's Closing Borders. WSJ. URL: https: www.wsj.com/articles/europes-closing-borders-1452212006 (дата звернення: 10.09.2024).

7. Goble P. From East-West to North-South: Moscow's Actionsin Ukraine Reignite Talkof a Baltic–Black SeaUnion. *Eurasia Daily Monitor*. 2014. Volume 11. Issue 178. URL: https://jamestown.org/program/from-east-west-to-north-south-moscows-actions-in-ukraine-reignite-talk-of-a-baltic-black-sea-union/ (дата звернення: 24.12.2021).

8. Izdebski A. W drodzedo Międzymorza. Od Piłsudskiego do Moczulskiego. Kraków: Towarzystwo "Pomost", 1999. 25 s.

9. Miedzymorze – podstawa kompromisu historiografii narodowych Ukrainy i Polski. URL: http: polonews.in.ua/aktualnosci/polityka/miedzymorze-podstaw-kompromisu-historiografii-narodowych-ukrainy-i-polski.html (дата звернення: 18.11.2023).

10. Nowak A. Błyskotliwaana lizaprof. Andrzeja Nowaka: Rasa panówe uropejskich chcenasleczyć – z majątków, z samodzielności, z kultury. *W Polityce.pl*. 2021. URL: https://wpolityce.pl/swiat/541754-rasa-panow-europejskich-chce-nas-leczyc-z-majatkow (дата звернення: 18.11.2023).

11. Urbanczyk M. Idea ULB (Ukraina-Litwa-Bialorus) w mysli Jerzego Giedroycia i Juliusza Mieroszewskiego. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. URL: https: www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/66136/19_Michal_Urbanczyk.pdf (дата звернення: 25.11.2024).

References:

1. Instytut Yevroatlantychnoho spivrobitnytstva. Bezpeka Skhidnoho partnerstva: yaki perspektyvy vidkryti dlia Ukrainy [Institute of Euro-Atlantic Cooperation. Security of the Eastern Partnership: what prospects are open for Ukraine]. Yevropeiska pravda. 2021. 5 bereznia. Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/5/7120304/ [in Ukrainian].

2. Kerymohlu, D. (2023). Na shliakhu do Balto-Chornomorskoho soiuzu: Mizhmoria yak zhyttiezdatna model dlia Skhidnoi Yevropy [Towards the Baltic-Black Sea Union: The Mediterranean as a Viable Model for Eastern Europe]. Khvylia. 6 lystopada. Retrieved from https://hvylya.net/uk/analytics/282257-na-puti-k-balto-chernomorskomu-soyuzu [in Ukrainian].

3. Maidanuk, V. (2022). 5 prychyn stvoryty Mizhmoria vzhe sohodni [5 reasons to create Intersea today]. *Intermarium*. 28 serpnia. Retrieved from https://intermarium.in.ua/2022/08/28/5-prychyn-stvoryty-mizhmoria-vzhe-sohodni/ [inUkrainian].

4. Obrysy Mizhmoria: zryv formuvannia “Kontynentalnoho bloku” vyvodyt Ukrainu v tsentr tvorennia mozhlyvoi novoi mizhderzhavnoi spilnoty [Outlines of the Mediterranean: the failure of the formation of the “Continental Bloc” brings Ukraine to the center of the creation of a possible new interstate community]. Halychyna. 2022. 16 travnia. Retrieved from https://galychyna.if.ua/analytic/obrisi-mizhmorya-zriv-formuvannya-kontinentalnogo-bloku-vivodit-ukrayinu-v-tsentr-tvorennya-mozhlivoyi-novoyi-mizhderzhavnoyi-spilnoti/ [in Ukrainian].

5. Ukraintsi na varti krain Mizhmoria: vid teorii do praktyky [Ukrainians on guard of the Mediterranean countries: from theory to practice]. *Bastion*. 2023. August 26. Retrieved from https://bastion.tv/ukrayinci-na-varti-krayin-mizhmorya-vid-teoriyi-do-praktiki_n57240#google_vignette [in Ukrainian].

6. Europe’s Closing Borders. *WSJ*. Retrieved from https://www.wsj.com/articles/europes-closing-borders-1452212006 [in English].

7. Goble, P. (2014). From East-West to North-South: Moscow’s Actions in Ukraine Reignite Talk of a Baltic – Black Sea Union. Eurasia Daily Monitor. Volume 11. Issue 178. Retrieved from https://jamestown.org/program/from-east-west-to-north-south-moscows-actions-in-ukraine-reignite-talk-of-a-baltic-black-sea-union/ [in English].

8. Izdebski, A. (1999). W drodzedo Międzymorza. Od Piłsudskiego do Moczulskiego [On the way to Intermarium. From Piłsudski to Moczulski]. Kraków: Towarzystwo “Pomost”, 25 p. [in Polish].

9. Miedzymorze – podstawa kompromisu historiografii narodowych Ukrainy i Polski [Intermarium – the basis of compromise of the national historiographies of Ukraine and Poland]. Retrieved from http://polonews.in.ua/aktualnosci/polityka/miedzymorze-podstaw-kompromisu-historiografii-narodowych-ukrainy-i-polski.html [in Polish].

10. Nowak, A. (2023). Błyskotliwaana lizaprof. AndrzejaNowaka: Rasa panówe uropejskic hchcenasleczyć – z majątków, z samodzielności, z kultury [Brilliant essay by professor Andrzej Nowak: The European master race wants to cure – from wealth, independence, culture]. W Polityce. pl. 2021. Retrieved from https://wpolityce.pl/swiat/541754-rasa-panow-europejskich-chce-nas-leczyc-z-majatkow [in Polish].

11. Urbanczyk, M. Idea ULB (Ukraine-Lithuania-Belarus) in the Thoughtof Jerzy Giedroyc and Juliusz Mieroszewski [Idea ULB (Ukraine-Lithuania-Belarus) in the Thoughtof Jerzy Giedroyc and Juliusz Mieroszewski]. Adam Mickiewicz University in Poznań. Retrieved from https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/66136/19_Michal_Urbanczyk.pdf [in Polish].

Vasyl Klymonchuk, Mykhailo Moskalyuk. Formation of the Baltic-Black Sea Defense Union: Strategic Perspectives and Challenges

The article examines the security challenges and prospects for military-political cooperation among the countries of Central and Eastern Europe in the context of growing threats on NATO's and the European Union's eastern flank. It analyzes the geopolitical factors influencing regional stability, including the consequences of Russian aggression, the transformation of the international security architecture, and shifts in the foreign policy priorities of leading global powers. Special attention is given to historical concepts of regional integration initiatives, including the idea of the Baltic-Black Sea Alliance, as well as contemporary defense cooperation formats such as the Lublin Triangle, the Quadriga, and other mechanisms of collaboration.

The study explores Ukraine's role as a key element of regional security and its potential in shaping new defense alliances. It highlights the importance of developing the military-industrial complex, coordinating defense strategies, and advancing diplomatic initiatives to establish an effective system of collective security. The article also considers the prospects for expanding defense partnerships involving the Baltic states, Poland, Romania, Finland, and other countries, as well as the potential impact of geopolitical transformations on the resilience of a future military alliance.

The article proposes strategic approaches to forming a regional defense alliance, emphasizing the need for adaptation to emerging challenges such as hybrid threats, cyber warfare, and energy security. The study is based on an analysis of current trends in international politics, military cooperation, and potential scenarios for the development of Europe's security landscape.

Key words: *Regional security, military-political cooperation, Intermarium concept, energy independence, Central and Eastern Europe, Baltic-Black Sea Alliance, NATO, defense alliance, military-industrial cooperation, international security initiatives, geopolitical challenges, hybrid threats.*

Відомості про авторів:

Климончук Василь – доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
Москалюк Михайло – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 327-027.555(477):327.323(477+061.1ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-7

Василь Марчук
ORCID: 0000-0002-3992-8530

Микола Марчук
ORCID: 0000-0002-7001-282X

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ШЛЯХ ДО АСОЦІАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЧЛЕНСТВА

Європейська інтеграція України залишається стратегічним пріоритетом зовнішньої політики країни, особливо після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році та поданням заявки про вступ у 2022 році, а також через здобуття статусу кандидата в члени Європейського Союзу. У статті аналізуються ключові етапи цього процесу, включно з результатами щорічних самітів Україна – ЄС, які відіграють важливу роль у визначенні спільних досягнень та окресленні пріоритетів подальшої співпраці. У межах цих зустрічей досягнуто значних домовленостей, зокрема щодо безвізового режиму, який набув чинності у 2017 році, поглиблення торгівельних відносин у межах зони вільної торгівлі та посилення енергетичної співпраці.

Останні роки позначилися помітним прогресом у низці сфер. Наприклад, Україна поступово адаптує своє законодавство до європейських стандартів, що сприяє зміцненню верховенства права, децентралізації, підвищенню прозорості в боротьбі з корупцією. З 2022 року в контексті повномасштабної війни, Європейський Союз не лише підтримав Україну політично та фінансово, а й надав їй статус країни-кандидата на членство, що стало історичним рішенням саміту в червні 2022 року. Це визнання є важливим етапом на шляху до членства, хоча вимагає від України продовження реформ у сфері правосуддя, економіки та соціальної політики.

Саміти Україна – ЄС також підкреслили прагнення обох сторін до посилення економічної інтеграції. У 2023 році досягнуто значного прогресу в питаннях митного співробітництва, цифровізації та розширення участі України в програмах ЄС, зокрема «Горизонт Європа» та «Цифрова Європа». Експорт українських товарів до ЄС зростає, що підтверджує важливість європейського ринку для економічної стабільності країни. Проте процес інтеграції стикається із численними викликами, зокрема, пов'язаними з війною та внутрішньополітичними негараздами.

Ключові слова: *європейська інтеграція, інститути та процеси, зовнішня політика, міжнародні угоди.*

Вступ. Європейська інтеграція України є одним із ключових напрямів її зовнішньої політики, що визначає курс розвитку країни на десятиліття вперед. Прагнення до інтеграції в європейське співтовариство є не лише геополітичним вибором, а й глибоким цивілізаційним рішенням, спрямованим на закріплення європейських цінностей у державному та суспільному житті. Історичні корені України як частини європейського культурного простору спонукають до відновлення цих зв'язків у сучасних політичних й економічних реаліях. Шлях до асоціації з Європейським Союзом був непростим, але визначальним етапом стало підписання Угоди про асоціацію у 2014 році. Цей документ відкрив можливості для глибшої співпраці у сферах економіки, політики та культури. Водночас європейська інтеграція України є не лише перспективою розвитку, а й викликом, адже вона вимагає суттєвих реформ у всіх сферах суспільного життя. Війна, яка триває з 2014 року, стала одним із головних випробувань для європейських прагнень України. Вступ до ЄС передбачає відповідність країни копенгагенським критеріям, що вимагає стабільної демократії, розвинутої ринкової економіки та верховенства права. Попри

труднощі, Україна досягла значного прогресу в упровадженні реформ, зокрема у сфері децентралізації, боротьби з корупцією та адаптації законодавства до стандартів ЄС. Європейський Союз, своєю чергою, підтримує Україну фінансово та політично, визнаючи її роль у регіональній стабільності. Перспективи членства України в ЄС є однією з найбільш дискусійних тем у міжнародному співтоваристві, адже інтеграція України значно впливатиме як на саму країну, так і на європейський простір загалом.

Мета статті – проаналізувати процес європейської інтеграції України, включно з історичними етапами, сучасним станом, викликами та перспективами повноправного членства в Європейському Союзі. Особлива увага приділяється ролі Угоди про асоціацію, досягнутим реформам, геополітичному контексту, а також стратегічним вигодам і ризикам, пов'язаним із євроінтеграцією. Також дослідження спрямоване на оцінку відповідності України критеріям ЄС та визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку.

Матеріал і методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використано: метод аналізу документів, що враховує дослідження офіційних документів Європейського Союзу та України, зокрема Угоди про асоціацію, стратегічних планів реформ, заяв Європейської комісії та Ради ЄС, підсумків багаторічних Самітів Україна – Європа тощо; історичний метод – полягає в аналізі історичного контексту європейської інтеграції України, включно з ключовими подіями, що вплинули на формування європейського курсу, наприклад, Помаранчева революція, Революція гідності та початок широкомасштабного вторгнення РФ; метод кількісного аналізу, що дав змогу здійснювати порівняння відсоткового співвідношення в контексті досягнення прогресу Україною ключових вимог щодо членства ЄС.

Результати та обговорення. Питання європейської інтеграції України охоплює широкий спектр напрямів, робота над якими сприяє досягненню стандартів ЄС задля поглиблення співпраці. Можемо виокремити кілька ключових чинників, які підсилюють необхідність набуття Україною повноправного членства в ЄС. Насамперед ідеться про безпеку. З огляду на ситуацію, яка склалася внаслідок російсько-української війни, членство в ЄС надає можливість інтегруватися в загальноєвропейську систему безпеки, що має посилити оборонний потенціал та захист від зовнішніх загроз. Наступним чинником виокремимо політичну стабільність. Членство в Європейському Союзі формує уявлення про надання інституційної підтримки демократичним процесам, верховенству права та боротьбі з корупцією, що посилює довіру громадян до державних інституцій, з одного боку, та вселяє віру в можливість збудувати міцну українську інституційну систему – з іншого. Варто звернути увагу на те, що і ЄС сьогодні переживає демократичну кризу. О. Свідерська акцентує на тому, що однією з причин такої кризи й посилення авторитарних тенденцій є вплив інформаційно-маніпулятивних технологій [13, с. 192]. Водночас авторка також наголошує на формуванні ілюзорності впорядкованості та керованості інституційних систем через інтернет, порушуючи тему «розмивання меж у політиці». Доволі показовим прикладом втрати стійкості демократичних інститутів є питання консолідації Заходу щодо російської агресії. Адже, з одного боку, існує усвідомленість загрози, якою є РФ для усього цивілізованого світу, що, зрештою, впливає на різнопланову допомогу з боку ЄС, а з іншого – що далі Європа віддаляється від позначки 24 лютого 2022 року, то частіше Україна потрапляє в полон популістичних політиків та стає предметом політичних ігрищ. Наступним чинником європейської інтеграції України є економічний розвиток, позаяк членство в ЄС забезпечує доступ до єдиного ринку, що сприяє збільшенню інвестицій, розвитку малого й середнього бізнесу, створенню нових робочих місць та зростанню експорту. Також варто виокремити соціальні стандарти, імплементація яких в українську політику сприятиме покращенню умов праці, системи охорони здоров'я, освіти тощо. Суттєвим чинником у цьому контексті також є можливість інтеграції України у світову спільноту. Насамперед тут варто наголосити на розширенні грантових можливостей у сфері науки, освіти, соціальних

гарантій. Культурна та освітня інтеграція сприяє зближенню й консолідації. ЄС є впливовим міжнародним гравцем, а тому членство дасть змогу Україні отримати гарну можливість розшити свій вплив у глобальній політиці, брати участь у вирішенні міжнародних питань.

Останнім чинником, на якому варто акцентувати увагу є цінності та ідентичність. Для України інтеграція до ЄС є підтвердженням її європейської ідентичності, спільності з країнами, що дотримуються принципів демократії, свободи та прав людини [1]. Наприклад, у дослідженні О. Молдова європейська інституціональна ідентичність України розуміється як «ступінь подібності українських інституціональних (публічно-управлінських та суспільних) практик відповідним європейським практикам, які визнані такими, що здійснюються на високому рівні інституціональної культури» [11, с. 237]. Також автор стверджує, що Україна належить до європейських держав за ознаками культурної та цивілізаційної спорідненості, хоча за критерієм культурно-інституціонального фактору, вона належить до іншого соціального простору [11, с. 239]. Шлях до членства України в ЄС розпочався фактично від часу відновлення української незалежності в 1991 році. Так, навіть у нормативних та законодавчих актах, які сьогодні втратили чинність, ідеться про те, що в контексті реалізації зовнішньої політики Україна прагне до інтеграції з європейською цивілізацією, що має забезпечити їй пришвидшення розвитку демократії та економічної спроможності її як незалежної держави [2; 3]. До сьогодні відбулося двадцять три Саміти Україна – Європейський Союз, починаючи від 5 вересня 1997 року, коли в Києві відбувся перший Саміт. Кожен із них був спрямований на зміцнення міжнародної взаємодії між Україною та ЄС. Наприклад, у 1992 році обговорено питання про спільну договірно-правову базу, розглянуто можливість поглиблення економічної співпраці [12; 14]. З 1997 й до 2004 року представником України був чинний на той момент президент Л. Кучма, з 2005 року його замінив В. Ющенко. Найважливішими політичними аспектами тематичних Самітів можна є такі: під час другого Саміту обговорено питання, пов'язані з умовами співпраці в контексті реалізації зовнішньої політики та політики безпеки. Велика увага у спільній заяві за підсумками другого Саміту приділена енергетичній безпеці й визначенню кроків України у бік забезпечення ефективного та екологічно безпечного енергетичного сектору [12]. Третій Саміт Україна — Європейський Союз дав змогу розпочати співпрацю в контексті запровадження режиму вільної торгівлі між Україною та ЄС. На четвертому Саміті багато уваги приділено затвердженню Національної програми інтеграції України до Європейського Союзу. Усі наступні Саміти стосувалися боротьби з організованою злочинністю, нелегальною міграцією, забороною торгівлі людьми, можливості розвитку науково-технічної співпраці України з ЄС [12; 16].

Посилення співпраці ЄС та України розпочалося вже за президентства В. Ющенка. Зокрема, ішлося про спрощення візового режиму й реадмісію, розвиток енергетичної інфраструктури із залученням Європейського інвестиційного банку і Європейського банку реконструкції та розвитку. Так, на думку представників ЄС, можна було б досягнути підвищення прозорості транскордонних енергетичних потоків, досягнути певної ефективності в контексті розбудови газової інфраструктури та електроенергетичних мереж. У контексті наступних Самітів лідери України та представництво ЄС розглядали можливості ширшої співпраці, можливостей урегулювання регіональних конфліктів, здійснення контролю щодо нерозповсюдження зброї масового знищення. Вагомим напрямом у новій Угоді щодо співпраці з ЄС були насамперед боротьба з тероризмом, запобігання надзвичайним ситуаціям та безпековим гарантіям у питаннях знищення застарілої і надлишкової легкої та стрілецької зброї і боєприпасів.

Україна набула статусу повноправного члена Світової організації торгівлі 16 травня 2008 року, після підписання відповідного закону Президентом України та проходження відповідних процедур у самій організації. Правління В. Януковича дещо уповільнило наближення входження України до ЄС. Це суттєво було пов'язане з політичним переслідуванням опозиції,

тиском на медіа та численними порушеннями прав людини за його каденції. Тому Саміти Україна – НАТО періоду 2011–2013 року містили наративи щодо поваги прав людини, свобод, демократичних цінностей та верховенства права, яке засноване на незалежному й неупередженому судочинстві, важливості вільних медіа. У 2013 році представники української влади заявили про згортання курсу щодо підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. У відповідь на це в Києві сформувалися протести, які згодом, після побиття мирного населення на Майдані, переросли в Революцію гідності. Зрештою, 21 березня 2014 року в Брюсселі відбувся позачерговий Саміт Україна – Європейський Союз. Цього разу українську делегацію очолював Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк, що, зрештою, започаткувало новий етап співпраці України з ЄС. Україна входила у війну з РФ, однак отримала підтримку з боку ЄС [12].

На цьому Саміті відбулося також підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Основними елементами політичного складника є: Преамбула, Стаття 1, Розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення». Окрім того, на Саміті порушено низку інших питань, зокрема щодо імплементації Мінських домовленостей, наслідки, які несе окупація АР Криму і м. Севастополя, тощо. Економічна частина Угоди підписана 27 червня 2014 р. під час засідання Ради ЄС Президентом України П. Порошенком та керівництвом ЄС, а також за участю глав та урядів 28 держав – членів ЄС. Угода стосувалася розділів: III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством». Після цього ВРУ та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною і ЄС 16 вересня 2014 р. Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності 1 вересня 2017 року [12; 15].

У контексті подальшого аналізу європейської інтеграції України та Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, а також подальшої перспективи українського членства в ЄС варто звернутися до офіційних звітів «Порядку денного асоціації та Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом». Так у період вересня 2014 – квітня 2015 року українською стороною ухвалено ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України», а також ЗУ «Про запобігання корупції», який розроблений за міжнародними стандартами, зокрема рекомендаціями GRECO. Протягом 2016 року відбувалося чимало важливих міжнародних подій. Так, у м. Брюсселі відбувся XVIII Саміт Україна – ЄС. Політичний діалог Саміту стосувався насамперед процедур виконання Україною Угоди, пов'язаної із децентралізацією – одним із ключових напрямів. У результаті запровадження реформи на кінець 2016 року в Україні створено 366 нових громад. У квітні 2016 року підписано угоду між Урядом України та Європейською комісією про фінансування «U-LEAD з Європою: Програми для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку» [5, с. 10]. До 1 січня 2017 р. Україна приєдналася до 4 920 заяв з 5 875. Ратифіковано Статут Міжнародного кримінального суду ЗУ «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (№1401-VIII), відповідним положенням доповнено статтю 124 Основного Закону [5, с. 13].

У 2017 році Україна здійснила важливий крок до вдосконалення виборчого законодавства. Окрім того, Україна активно продовжила приєднуватися до заяв ЄС щодо актуальних міжнародних питань. Так, згідно зі звітом про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, протягом 2017 року Україна приєдналася до 424 заяв (з 504). У контексті розвитку питань національної безпеки, разом з експертами НАТО, США та ЄС вдалося розробити проєкт ЗУ «Про національну безпеку України», основна місія якого – створити нормативні стандарти, які відповідатимуть стандартам ЄС [6, с. 10–11]. Питання безпеки продовжило бути актуальним й у 2018 році. Так, у цей період формування консолідованої європейської позиції

та політичної підтримки України відбувалося насамперед на основі Угоди. У червні 2018 року в Україні ухвалено ЗУ «Про національну безпеку», що дало змогу розпочати реформу сектору безпеки, враховуючи визначені стандарти ЄС і НАТО. Було створено дорожню карту законодавчого забезпечення виконання Угоди про асоціацію, яка мала б пришвидшити ухвалення євроінтеграційних законопроєктів. Загалом, згідно зі звітом, Україна затвердила 11 законів та 10 законопроєктів, які пройшли перше читання. Офіційні дані вказують на значний прогрес України на шляху до ЄС. Так, порівняно з 2017 роком, прогрес 2018 року становить 11%, тобто 52% від загальних завдань, поставлених ЄС. У зрізі головних напрямів найочевиднішим прогресом є розвиток підприємництва, що становить 89%, сільського господарства – 86%, зменшення технічних бар'єрів у торгівлі – 70%, зміни в соціальній політиці та трудових відносинах – 70% [7, с. 3]. У 2018 році Україна продовжила роботу з подолання гендерної нерівності.

Найменш вдалими для України є виконання зобов'язань в освіті, навчанні та питаннях, пов'язаних із молоддю. Загальний показник прогресу сягає лише 13%. Доволі низькими є показники щодо транспорту та транспортної інфраструктури, поштових та кур'єрських послуг – лише 15%. Прогрес у питання державних закупівельну – 16%, прогрес щодо захисту навколишнього природного середовища та цивільного захисту – 22% [7, с. 4]. Згідно з оприлюдненими даними звіту про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, протягом 2019 року Україна отримала схвальні відгуки про виконання своїх зобов'язань на численних тематичних міжнародних зустрічах. Наприклад, на XXI Саміті Україна – ЄС, що відбувся в Києві, V засіданні Комітету асоціації в листопаді 2019 року та VI засіданні Ради асоціації в січні 2020 року [8, с. 7]. Загальний прогрес виконання Угоди з боку України, згідно з офіційними даних за 2022 рік, становить 72%, що лише на 20% більше, ніж на кінець 2018 року, у 2021 році цей показник становив лиш 63% [8].

Подальший розвиток європейської інтеграції тісно пов'язаний із початком повномасштабної війни, розпочатої РФ проти України. Так, 28 лютого 2022 р. Україна офіційно подала заявку на членство в Європейському Союзі, і вже 1 березня 2022 р. Європейський Парламент ухвалив резолюцію про підтримку надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС [9, с. 7]. Після кількох процедурних етапів 17 червня 2022 р. згідно з оприлюдненим Висновком Європейської комісії Україні рекомендовано надати статус кандидата в члени ЄС. Водночас перед державою Позитивна оцінка Європейської комісії створила передумови для ухвалення відповідного рішення Європейською Радою. При цьому для України було визначено сім рекомендацій щодо активного просування питання набуття членства. Загалом ці рекомендації стосуються таких напрямів: судова реформа, боротьба з корупцією та боротьба з відмиванням грошей. На кінець лютого 2023 року (за підсумками виконання попередніх завдань) згідно з аналітичним звітом, складеним Європейською комісією щодо відповідності законодавства України та права Європейського Союзу (acquis ЄС), на рівні показника 4 (хороший рівень підготовки) перебувають такі напрями: енергетика, митний союз, зовнішні відносини, «зовнішня, безпекова та оборонна політика» [9; 14]. На кінець 2023 року загальний прогрес виконання завдань у межах Угоди про асоціацію становить 88%. В оприлюдненому звіті, окрім низки ухвалених законів та норм, що були висунуті Венеціанською комісією, викладено шість стратегічних пріоритетів реформування насамперед юридичного сектору. Усі вони враховують різні рівні функціонування правової держави та вимагають відповідності встановленим стандартам ЄС і поваги до прав та свобод людини. Наприклад:

1) забезпечення дієвості та ефективності органів правопорядку та прокуратури;
2) здійснення послідовної кримінальної політики;
3) оперативність кримінальних проваджень;
4) система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів;

5) комплексна цифрова трансформація;

6) відкритість, прозорість, підзвітність і незалежність [10].

Так, можемо підсумувати, що подальший розвиток виконання українською стороною вимог ЄС щодо набуття статусу повноправного члена ЄС стосується насамперед інституційного та правового складників. Водночас варто підкреслити, що виконання зобов'язань має містити не тільки кількісні показники в контексті створення нових інституцій чи ухвалення законів, а й дотримання показників якості. Особливо, коли ці питання стосуються права, вільного функціонування медіа, забезпечення функціонування політичної опозиції тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене, хочемо звернути увагу, що Україна йде доволі складним і довгим шляхом до набуття нею статусу члена ЄС. Це зумовлено багатьма причинами, однак найголовніша – політична. Виникає враження, ніби держава щоразу, коли робить фактично квантовий стрибок у бік Заходу та побудову демократичних інституцій, переживає певний відкат через політичну турбулентність. Від початку відновлення української незалежності тільки два періоди яскраво відображають рух до ЄС та демократії – період після Помаранчевої революції та період після Революції гідності. На це, зокрема, вказують індекси демократії цих періодів. Звісно, сьогодні політичне керівництво також змушене докладати чимало зусиль для вступу в ЄС, однак показники щодо виконання Угоди більш спокійних років – 2020-го чи 2021-го – вказують на доволі пасивну позицію влади. Так, розвиток європейської інтеграції прямо залежить від реалізації внутрішньої політики в Україні та вміння знаходити консенсус серед найбільш ключових політичних гравців.

Література:

1. Дудкевич В. І. Євроінтеграційні практики України: політологічний вимір : дис. … докт. філос. за спеціальністю 052 «Політологія». ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ; Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021.

2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України. Редакція від 31.03.2023. URL: http://surl.li/kapzcz

3. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Закон України від 11 червня 1998 року № 615/98. URL: http://surl.li/hesfia

4. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом станом на 5 лютого 2015 року. URL: http://surl.li/bfzrmr

5. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2016 році. URL: http://surl.li/awtlwi

6. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2017 році. URL: http://surl.li/jjwojz

7. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом в 2018 році. URL: http://surl.li/qvktfk

8. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 рік. URL: http://surl.li/wkzmgx

9. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2022 рік. URL: http://surl.li/rkyxjx

10. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2023. URL: http://surl.li/maevxr

11. Молодцов О. В. До питання про європейську інституціональну ідентичність України. Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи: Зб. мат. міжн. наук.-пр. конф. (м. Київ, 2 червня 2017 р.). Київ: Українська асоціація викладачів і дослідників європейської інтеграції; Терен, 2017. С. 236–241

12. Саміти Україна – ЄС. URL: http://surl.li/ayvzgl

13. Свідерська О. Труднощі інституційного регулювання цифровими ризиками у транзитному суспільстві. *Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 31. С. 189–195.

14. Marchuk, V., Dudkevych, V. European Integration of Ukraine: Political and Security Practices. Typi Universitatis Tyrnaviensis and VEDA. TRNAVA. 2022. 144 p. ISBN 978-80-568-0504-6

15. Marchuk V. Ukraine's European integration in the political dimension of Central and Eastern Europe. Trnava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 2022. 95 P. ISBN 978-80-568-0439-1

16. Marchuk V., Melnychuk. V. European Integration and Reform of Decentralization in Ukraine during Martial Law: Political Accents. VEDA, PETER LANG AG, Spectrum Slovakia. 2024. Vol.46. 152p. ISBN 9783631914663, https://books.google.com.ua/books?id=fs610AEACAAJ

References:

1. Dudkevych, V. I. (2021). «Yevrointehratsiini praktyky Ukrainy: politolohichnyi vymir» [European Integration Practices of Ukraine: Political Science Dimension]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 052 «Politolohiia». DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka». Ivano-Frankivsk; Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv [Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in the Specialty 052 "Political Science". State Higher Educational Institution "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University". Ivano-Frankivsk; Ivan Franko National University of Lviv]. [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky» [Law of Ukraine «On the principles of domestic and foreign policy»]. Redaktsiia vid 31.03.2023 – Editorial dated 31.03.2023. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://surl.li/kapzcz [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennia Stratehii intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu N 615/98» [Law of Ukraine «On approval of the Strategy for Ukraine's Integration into the European Union» N 615/98] vid 11 chervnia 1998 roku - from June 11, 1998. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: http://surl.li/hesfia [in Ukrainian].

4. Zvit pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom stanom na 5 liutoho 2015 roku [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union as of February 5, 2015] https://www.kmu.gov.ua/. Retrieved from: http://surl.li/bfzrmr [in Ukrainian].

5. Zvit pro vykonannia Uhody pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom v 2016 rotsi [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2016]. https://www.kmu.gov.ua/. Retrieved from: http://surl.li/awtlwi [in Ukrainian].

6. Zvit pro vykonannia Uhody pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom v 2017 rotsi [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2017]. https://www.kmu.gov.ua/. Retrieved from: http://surl.li/jjwojz [in Ukrainian].

7. Zvit pro vykonannia Uhody pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom v 2018 rotsi [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2018] https://www.kmu.gov.ua/. Retrieved from: http://surl.li/qvktfk [in Ukrainian].

8. Zvit pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS za 2019 rik [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU for 2019]. https://www.kmu.gov.ua/. Retrieved from: http://surl.li/wkzmgx [in Ukrainian].

9. Zvit pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS za 2022 rik [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU for 2019]. https://www.kmu.gov.ua/. Retrieved from: http://surl.li/rkyxjx [in Ukrainian].

10. Zvit pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS za 2023 rik [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU for 2019]. https://www.kmu.gov.ua/. Retrieved from: http://surl.li/maevxr [in Ukrainian].

11. Molodtsov, O. V. (2017). Do pytannia pro yevropeisku instytutsionalnu identychnist Ukrainy. [On the question of the European institutional identity of Ukraine]. Yevropeiski studii v Ukraini: zdobutky, vyklyky ta perspektyvy: Zb. mat. mizhn. nauk.-pr. konf. (m. Kyiv, 2 chervnia 2017 r.). [European studies in Ukraine: achievements, challenges and prospects: Proceedings of the International Scientific-Professional Conference (Kyiv, June 2, 2017)]. Kyiv: Ukrainska Asotsiatsiia Vykladachiv i Doslidnykiv Yevropeiskoi Intehratsii; Teren - Kyiv: Ukrainian Association of Teachers and Researchers of European Integration; Teren: 236–241. [in Ukrainian].

12. Samity Ukraina – YeS [Ukraine – EU Summits]. Retrieved from: http://surl.li/ayvzgl [in Ukrainian].
13. Sviderska, O. (2020). Trudnoshchi instytutsiinoho rehuliuvannia tsyfrovymy ryzykamy u tranzytnomu suspilstvi. [Difficulties of institutional regulation of digital risks in a transit society]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: Filosofsko-politolohichni studii, Vyp. 31. [Bulletin of Lviv University. Ser.: Philosophical and Political Studies. Issue 31]: 189–195. [in Ukrainian].
14. Marchuk, V., & Dudkevych, V. (2022). European Integration of Ukraine: Political and Security Practices. Typi Universitatis Tyrnaviensis and VEDA. TRNAVA. 144 p. ISBN 978-80-568-0504-6
15. Marchuk, V. (2022). Ukraine's European integration in the political dimension of Central and Eastern Europe. Trnava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 95 P. ISBN 978-80-568-0439-1
16. Marchuk, V., & Melnychuk. V. (2024). European Integration and Reform of Decentralization in Ukraine during Martial Law: Political Accents. VEDA, PETER LANG AG, Spectrum Slovakia. Vol.46. 152p. ISBN 9783631914663, https://books.google.com.ua/books?id=fs610AEACAAJ

Vasyl Marchuk, Mykola Marchuk. European integration of Ukraine: the path to association with the European Union and prospects for membership

Ukraine's European integration remains a strategic priority of the country's foreign policy, especially after the signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2014 and the submission of an application for accession in 2022, as well as through obtaining the status of candidate for membership of the European Union. The article analyzes the key stages of this process, including the results of the annual Ukraine-EU summits, which play an important role in identifying joint achievements and outlining priorities for further cooperation. Within the framework of these meetings, significant agreements were reached, in particular on the visa-free regime, which entered into force in 2017, the deepening of trade relations within the framework of the free trade area, and the strengthening of energy cooperation.

Recent years have seen notable progress in a number of areas. For example, Ukraine is gradually adapting its legislation to European standards, which contributes to strengthening the rule of law, decentralization, and increasing transparency in the fight against corruption. Since 2022, in the context of a full-scale war, the European Union has not only supported Ukraine politically and financially, but also granted it the status of a candidate country for membership, which was a historic decision of the summit in June 2022. This recognition is an important milestone on the path to membership, although it requires Ukraine to continue reforms in the fields of justice, economy, and social policy.

The Ukraine-EU summits also underlined the desire of both sides to strengthen economic integration. In 2023, significant progress was made on customs cooperation, digitalization, and expanding Ukraine's participation in EU programs, including Horizon Europe and Digital Europe. Exports of Ukrainian goods to the EU are growing, confirming the importance of the European market for the country's economic stability. However, the integration process faces numerous challenges, including those related to war and internal political turmoil.

Key words: *European integration; institutions and processes; foreign policy; international agreements.*

Відомості про авторів:

Марчук Василь – доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
Марчук Микола – кандидат історичних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 327(73+477) (045)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-8

Віктор Пашков
ORCID: 0000-0003-4273-2181

СТРАТЕГІЧНА ДРУЖБА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА США У 2005–2008 РР.: АМЕРИКАНСЬКИЙ ПАТРОНАТ, ПОЛІТИЧНИЙ ХАОС І РОЗЧАРУВАННЯ

У статті проаналізовано особливості, динаміка та проблеми українсько-американських відносин після Помаранчевої революції. Висвітлено позиції та інтереси країн одна щодо одної, а також основні проблеми та міжнародний контекст, які впливали на двосторонню співпрацю.

Визначено, що розвиток відносин між Україною та США у 2005–2008 рр. мав нестабільний і суперечливий характер. З одного боку, внаслідок приходу до влади в Києві прозахідних сил відбувся якісний прорив у відносинах країн і спостерігалася інтенсифікація політичного діалогу. У цих умовах адміністрація Дж. Буша-молодшого здійснювала всебічну патрональну підтримку президенту В. Ющенко та його програмі реформ. З іншого боку, постійний політичний хаос та неспроможність нової української влади провести обіцяні реформи призвели до швидкого розчарування Вашингтона та зменшення американської допомоги.

Ключові слова: *українсько-американські відносини, стратегічне партнерство, ПДЧ в НАТО, патронат, стратегічне партнерство, політична турбулентність, американська допомога.*

Вступ. Від моменту проголошення незалежності відносини із США стали одним із головних зовнішньополітичних пріоритетів України, оскільки від того, чи вдасться вибудувати конструктивну співпрацю з провідною державою світу, багато в чому залежали становище та перспективи молодої української держави на міжнародній арені. В умовах повномасштабного вторгнення РФ США надали Україні безпрецедентну військову та економічну допомогу, підтвердивши свій статус головного зовнішньополітичного партнера нашої країни. Тому вивчення еволюції українсько-американських відносин становить не лише теоретичний, а й практичний інтерес, допомагаючи зрозуміти їх тенденції, особливості та допущені помилки, щоб не повторювати їх у майбутньому.

Матеріал і методи дослідження. Проблематика двосторонніх відносин України та США традиційно привертає значну увагу вітчизняних дослідників у сфері політичної науки та міжнародних відносин. Водночас різні аспекти та історичні періоди українсько-американських відносин висвітлюють у науковій літературі нерівномірно. Зокрема, період президенства В. Ющенка залишається недостатньо вивченим, порівняно з розвитком стратегічних відносин Україна– США після 2014 р. або їх становленням у 1990-х рр.

Джерельну базу роботу становлять офіційні двосторонні документи та угоди, а також вітчизняні й західні академічні праці з тематики. Безпосередньо розвитку українсько-американських відносин після Помаранчевої революції присвячені роботи Ю. Курнишової та О. Воловича [5] та О. Сивак і П. Черник [7]. Цінним внеском у висвітлення відносин країн також стали оглядові статті О. Шамшура [10; 11], тодішнього посла України в Сполучених Штатах.

Роботи американських учених Т. Кузьо [14] та Ф. Ларабі [15], литовського дослідника З. Повіласа [19] висвітлюють політику США на пострадянському просторі в другій половині 2000-х рр., відзначаючи ключову роль України в геополітичній стратегії Вашингтона в регіоні.

Метою дослідження є аналіз динаміки, здобутків і проблем українсько-американських відносин у 2005–2008 рр.

Результати та обговорення. 23 січня 2005 р. американську делегацію на інавгурації третього Президента України В. Ющенка очолив Державний секретар К. Пауел, що стало на той

момент найвищим рівнем дипломатичного представництва за період незалежності та потужним сигналом підтримки нової української влади з боку США. У 1991 р. на інавгурації Л. Кравчука американських представників не було, оскільки Вашингтон тоді вагався щодо офіційного визнання української незалежності. Своєю чергою, на першій інавгурації Л. Кучми в липні 1994 р. США представляв тодішній посол у Києві В. Міллер, а на другій (1999) – заступник міністра енергетики Т. Глаутьєр, що відображало погіршення двосторонніх відносин.

Напередодні інавгурації, 22 січня, Дж. Буш-молодший і В. Ющенко провели телефонну розмову, під час якої американський лідер привітав колегу з перемогою на демократичних виборах, запросив відвідати США та вкотре пообіцяв скасувати поправку Джексона – Веніка. Зі свого боку, В. Ющенко підтвердив курс на розвиток стратегічного партнерства між країнами. Під час зустрічі 23 січня в Києві К. Пауелл передав офіційне запрошення відвідати Сполучені Штати.

Новообраний Президент України здійснив перший візит до США 4–7 квітня 2005 р. в тріумфальній атмосфері. В. Ющенко відвідав Вашингтон, Бостон і Чикаго, зустрівся з президентом Дж. Бушем-молодшим, віцепрезидентом Р. Чейні, новим Держсекретарем К. Райс, представниками американського бізнесу та української діаспори, виступив перед обома палатами Конгресу США, а також із промовою в Джорджтаунському університеті. Нова українська влада прагнула перезавантажити відносини зі США, над якими висіла скандальна тінь другої каденції Л. Кучми.

Політичним підсумком візиту стала спільна заява президентів «Порядок денний нового сторіччя для українсько-американського стратегічного партнерства» від 4 квітня 2005 р. [13]. У документі сторони відзначили важливість територіальної цілісності, безпеки та внутрішніх перетворень в Україні для побудови єдиної та вільної Європи й задекларували намір спільно діяти в боротьбі з міжнародним тероризмом, відбудові Іраку та зміцненні демократичних інститутів в Україні. Сполучені Штати запевнили в підтримці України в проведенні економічних реформ, акцентувавши на зміцненні верховенства права, боротьбі з корупцією і поліпшенні бізнес-клімату, пообіцяли сприяти вступу України до СОТ, скасувати дію поправки Джексона – Веніка та надати статус країни з ринковою економікою за умови ухвалення Києвом необхідного законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності та сільського господарства. Вашингтон підтримав курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, висловивши готовність надати допомогу в проведенні реформ, необхідних для вступу до НАТО.

Серед сфер, де країни домовилися поглиблювати двосторонню співпрацю, були визначені нерозповсюдження ЗМЗ, ядерна безпека, реформа правоохоронних органів, посилення безпеки кордонів, гуманітарні та соціальні питання. Україна та США домовилися про початок енергетичного діалогу із широкого кола питань, як-от реформування енергетичного сектору України, заохочення інвестицій у галузь, диверсифікація джерел енергопостачання, євразійські енергетичні коридори, сприяння ядерній безпеці. Окрім того, США пообіцяли додатково виділити $45 млн на будівництво об'єкта «Укриття» на Чорнобильській АЕС.

Як відзначив В. Ющенко після підписання спільної заяви, «нова ера стратегічного партнерства має на меті тісну співпрацю в різних галузях для «просування демократичних цінностей, свобод і безпеки» [7, с. 89].

Цей візит засвідчив прихильність нової української влади курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, а Вашингтон, зі свого боку, пообіцяв усіляко цьому сприяти за умови, якщо Київ проводитиме необхідні реформи.

У 2005–2006 рр. в українсько-американських відносинах стався якісний прорив. У лютому 2005 р. Дж. Буш-молодший звернувся до Конгресу з проханням виділити Україні додатково 60 млн допомоги «на підтримку діяльності уряду В. Ющенка», натомість 1 липня 2005 р. Україна запровадила безвізовий режим для американських громадян. У 2006 р. Вашингтон знову вніс

Україну в загальну систему преференцій США (GSP), скасував торговельні санкції, введені у 2002 р., змінив її статус у законодавстві у сфері торгівлі на більш сприятливий для українських експортерів. 17 лютого 2006 р. Сенат США надав Україні статус країни з ринковою економікою, а 23 березня США нарешті скасували дію поправки Джексона – Веніка щодо України (відповідну резолюцію в Палаті представників підтримали 417 конгресменів при двох проти). Тоді ж, у березні 2006 р., Україна та США підписали двосторонній протокол про взаємний доступ на ринки товарів і послуг у межах приєднання Києва до СОТ. Сполучені Штати сприяли цьому процесу, прагнучи пришвидшити вступ України до організації. Як відзначив посол США в Україні В. Тейлор (2006–2009), Помаранчева революція започаткувала нову траєкторію двосторонніх відносин України та США [10, с. 72].

7 грудня 2005 р. в межах європейського турне Київ відвідала Держсекретар США К. Райс. Формальною метою візиту було «підтвердження американської підтримки курсу політичних і економічних реформ в Україні через рік після Помаранчевої революції». На практиці дипломатка спробувала помирити політиків «помаранчевого» табору, щоб запобігти поразці прозахідних сил на парламентських виборах 2006 р. Для цього К. Райс зустрілася не лише з президентом В. Ющенко, міністром закордонних справ Б. Тарасюком, а й з лідером «БЮТ» Ю. Тимошенко. Пізніше американська дипломатка відзначила, що «важливо, щоб всі демократичні сили почали працювати разом над подальшими реформами, щоб досягти цілей, поставлених революцією» [5, с. 581].

На відміну від 2002 і 2007 рр. у 2006 р. Конгрес США не ухвалював окремих резолюцій щодо парламентських виборів в Україні. У Вашингтоні були впевнені в здатності та бажанні нової української влади провести чесні та конкурентні вибори до Верховної Ради. Перебіг виборчої кампанії виправдав американські очікування. У звіті Державного департаменту про стан дотримання прав людини у світі за 2006 р. вказувалося, що «парламентські вибори в березні стали найбільш вільними за 15 років незалежної країни» [3, с. 534].

2005–2008 рр. двосторонні відносини України та США відзначилися суттєвою інтенсифікацією політичного діалогу на високому рівні. Київ у цей період відвідали всі ключові американські високопосадовці: президент Дж. Буш-молодший (1 квітня 2008 р.), віцепрезидент Р. Чейні (4–5 вересня 2008 р.), Державний секретар К. Райс (7 грудня 2005 р і 31 березня 2008 р.), міністр оборони Р. Гейтс (2007), міністр енергетики С. Бодман, міністр торгівлі К. Гутьєррес.

Ще більша активізація політичних контактів з американського боку відбулася на середньому та робочому рівнях, що свідчило про значну зацікавленість США в українських справах. Протягом 2005–2008 рр. Київ чотири рази відвідав заступник Держсекретаря з питань Європи та Євразії Д. Фрід, чотири рази його помічник Д. Крамер (відповідальний за Україну, Росію, Білорусь та Молдову), тричі заступник Держсекретаря з питань демократії, прав людини та праці П. Добрянська, заступник міністра торгівлі Е. Стюарт, а також численні представники американських міністерств оборони та енергетики.

Двосторонні відносини України та США за часів правління В. Ющенка характеризувалися спільними поглядами та підходами до ключових проблем світової політики та регіонального розвитку, а формулу самих відносин можна було описати як стратегічну дружбу та опіку, за якої Київ повністю дотримувався у фарватері політики Вашингтона. Натомість Сполучені Штати щільно патронували реформаторський курс адміністрації В. Ющенка, значно збільшивши своє залучення до українських справ.

США розглядали Україну як нового союзника на пострадянському просторі. У середині 2000-х рр. стратегічний зсув відбувся і в американській політиці в регіоні. За часів першої каденції Дж. Буша-молодшого США в політиці щодо країн регіону намагалися враховувати інтереси РФ, зважаючи на кампанію в Афганістані та спільну боротьбу з міжнародним тероризмом.

Однак після переобрання Дж. Буша-молодшого на другий термін наприкінці 2004 р. його адміністрація починає схилятися до жорсткої політики щодо Росії, яку просував віцепрезидент Р. Чейні. Прихильники цієї лінії критикували Москву за тиск на сусідів, згортання демократії та вважали, що позиція Росії не має впливати на політику США щодо пострадянських країн [4, с. 27]. Найбільш яскраво ця лінія відобразилася у відомій промові Р. Чейні у Вільнюсі в травні 2006 р., у якій він жорстко розкритикував внутрішню та зовнішню політику Кремля.

Аналогічна критика містилася в Стратегії національної безпеки США від 2006 р.: «Ми повинні заохочувати РФ поважати цінності свободи та демократії у себе вдома і не заважати справі свободи і демократії в сусідніх країнах. Політика Росії щодо її сусідів є ще однією серйозною проблемою, особливо підтримка Москвою сепаратистських регіонів в Грузії та Молдові, використання енергоносіїв для тиску на сусідні держави та отримання контролю над їх інфраструктурою і стратегічними активами» [17]. Так, Сполучені Штати чітко давали зрозуміти, що не визнають ніяких претензій Росії на побудову власної сфери впливу на теренах СНД.

Для В. Ющенка розвиток стратегічного партнерства зі США став одним з головних напрямів зовнішньої політики. Його адміністрація поділяла позицію США з основних міжнародних і регіональних проблем. Протягом 2005–2008 рр. Сполучені Штати відвідали: тричі президент В. Ющенко (4–7 квітня 2005 р., 13–17 вересня 2005 р., 29–30 вересня 2008 р.), прем'єр-міністри Ю. Єхануров (1–2 листопада 2005 р.) і В. Янукович (3–7 грудня 2006 р.), вісім разів міністри закордонних справ (Б. Тарасюк, А. Яценюк і В. Огризко), двічі міністри оборони А. Гриценко та Ю. Єхануров, секретарі РНБО А. Кінах, В. Гайдук і багато інших урядовців. За цей час В. Ющенко мав п'ять зустрічей з президентом Дж. Бушем-молодшим і чотири – з віцепрезидентом Р. Чейні.

Певний спад у двосторонніх контактах відбувся у 2007 р., що пов'язано з політичною кризою в Україні – протистоянням парламентсько-урядової коаліції на чолі з прем'єр-міністром В. Януковичем і президента В. Ющенко за владу, яке завершилося достроковими парламентськими виборами 30 вересня 2007 р.

З перших місяців президентства В. Ющенко відбулося відчутне потепління в українсько-американських відносин. У Києві очікували, що після непорозумінь за часів другої каденції Л. Кучми після Помаранчевої революції почнеться період відновлення стратегічного партнерства та дружби між країнами.

Своєю чергою, у США вважали, що зі зміною влади в Києві відкривається «вікно можливостей» для завершення внутрішніх перетворень в Україні, спрямованих на побудову прозахідної ринкової демократії. Україні та Грузії відводилася роль нових союзників США на пострадянському просторі, а їх успіх в економічних і політичних реформах мав би стати прикладом для інших країн. Як зазначав американський експерт С. Ларрабі, підтримка Помаранчевої революції відповідає стратегічним інтересам США. Демократична Україна допоможе стабілізувати східну периферію Європи, а також надасть важливий імпульс для демократичних змін у регіоні СНД, зокрема в Росії [15, с. 38].

Показово, що тональність дипломатичних контактів Вашингтона та Києва в цей період трансформувалася з формально-прохолодної, яка превалювала у 2001–2004 рр., на менторську, у межах якої американська сторона дорадчою допомогою спонукала українську владу пришвидшити прогрес у питаннях економічних реформ і зміцнення демократичних інститутів. Іноді це проявлялося в нав'язливому просуванні реформ з боку американських представників більше, ніж цього хотіли самі українські урядовці.

Хоча не варто переоцінювати інтенсифікацію політичного діалогу в цей період з погляду місця Києва серед зовнішньополітичних пріоритетів США. Основну увагу США приділяли ситуації в Афганістані та Іраку. Україна займала третє-четверте місце в ієрархії пріоритетів.

Для порівняння, під час другої каденції Дж. Буш-молодший провів 13 зустрічей з В. Путіним [14, с. 65].

Попри значну активізацію діалогу, адміністрація Буша-молодшого не захотіла інституційно закріпити позитивні зміни в кліматі двосторонніх відносин – у вигляді спільних комісій чи інших інституційних форматів співпраці на високому рівні, обмежившись зустрічами високопосадовців. Причинами цього стали розчарування Вашингтона в «помаранчевій» команді, яка протягом року після революції остаточно розсварилася, і часта зміна урядових команд у Києві. Зокрема, у 2005–2008 рр. в Україні змінилося чотири прем'єр-міністри та п'ять очільників МЗС, працювали три склади парламенту, що не сприяло налагодженню стійкого діалогу.

Менторський стиль спілкування та великі очікування США щодо прогресу Києва у сфері реформ призвели до збільшення рівня американського залучення до внутрішньополітичних процесів в Україні. Якщо за часів Л. Кучми посольство США переважно висловлювало позицію з міжнародних питань і оцінок розвитку політичних процесів і конкретних подій всередині України, то відтепер воно стало намагатися спрямовувати ці процеси в бажаний для інтересів США напрям, впливаючи на позиції політичних акторів. Зокрема, протягом 2005 р. американські дипломати, включно з Держсекретарем К. Райс, докладали багато зусиль для того, щоб помирити В. Ющенко та Ю. Тимошенко, чим уникнути розвалу «помаранчевої» коаліції.

Після парламентських виборів 2006 р. у квітні – червні посол США Дж. Хербст і помічник заступника Держсекретаря Д. Крамер обговорювали з лідерами партій формування парламентсько-урядової коаліції, просуваючи варіант відновлення «помаранчевої» коаліції в складі президентської партії «Наша Україна», соціалістів і Блоку Ю. Тимошенко. Коли ж у липні 2006 р. Партія регіонів, комуністи та соціалісти сформували «Антикризову коаліцію» та призначили уряд В. Януковича, американські дипломати, паралельно з президентом В. Ющенком, просували ідею формування «широкої коаліції» в складі «Нашої України», Партії регіонів і СПУ.

Після дострокових парламентських виборів 2007 р. і формування другого уряду Ю. Тимошенко американські урядовці сприяли єдності «демократичної коаліції», наполегливо радили В. Ющенко не загострювати конфлікти з прем'єр-міністром і не руйнувати парламентську коаліцію, а сконцентруватися на економічних реформах, акцентуючи увагу на тому, що безлад у владі шкодить як ефективності роботи уряду, так і двостороннім відносинам.

Як відзначає в цьому контексті західний дослідник З. Повілас, політика США щодо України та Грузії в цей період не сприяла консолідації демократії. Політику адміністрації Дж. Буша-молодшого щодо них можна схарактеризувати як оновлену версію доктрини Кіркпатріка, за допомогою якої в 1980-х рр. Сполучені Штати обґрунтовували підтримку авторитарних режимів у країнах Третього світу, які мали антикомуністичну орієнтацію. Ураховуючи розстановку політичних сил в Україні у 2005–2008 рр., Вашингтон був змушений обирати менше з двох зол: або підтримувати неефективного, але проамериканського президента В. Ющенка, або країна скотиться до політичного хаосу чи навіть проросійського реваншу, який уособлював В. Янукович [19, с. 892].

Після 2006 р., розчарувавшись у «помаранчевій» команді, її здатності діяти спільно, адміністрація Буша-молодшого підтримувала контакти з усіма провідними лідерами (В. Ющенко, Ю. Тимошенко, В. Янукович, О. Мороз) та парламентськими силами, окрім комуністів. Ураховуючи політичну турбулентність у Києві в цей період, статус влади / опозиції цих політиків не мав вирішального значення. Так, після візиту до США прем'єр-міністра В. Януковича в грудні 2006 р. вже в лютому 2007-го Вашингтон відвідала Ю. Тимошенко, яка просувала ідею розпуску Верховної Ради. Попри її неофіційний статус лідера опозиційної сили, з неї зустрілися віцепрезидент Р. Чейні, Держсекретар К. Райс, радник президента США з питань національної безпеки С. Хедлі, сенатори.

Більш широке залучення посольства США в українські політичні процеси мало й зворотні наслідки. Впливові вітчизняні політики та бізнесмени активно намагалися використовувати його для просування своїх інтересів, донесення оцінок ситуації до офіційного Вашингтона. Олігархи та урядовці на зустрічах з американським послом скаржилася йому один на одного, прагнучи заручитися підтримкою та налаштувати проти своїх опонентів.

2008 р. відзначився інтенсифікацією політичного діалогу на високому рівні між Україною та США. Це зумовлено як наближенням завершення каденції адміністрації Буша-молодшого, так і стабілізацією політичної ситуації в Україні.

1 квітня 2008 р. Україну з візитом відвідав президент Дж. Буш-молодший. Його приїзд відбувся напередодні Бухарестського саміту НАТО (4 квітня), на якому мали розглянути звернення України та Грузії щодо надання ПДЧ. Під час візиту Дж. Буш-молодший провів зустрічі з президентом В. Ющенко та прем'єр-міністром Ю. Тимошенко. Президенти обговорили приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО, розміщення американської системи ПРО у Східній Європі, вступ України до СОТ, стан двосторонніх відносин, внутрішні реформи, співпрацю у сфері енергетики та торговельно-економічні питання.

Наріжним каменем візиту Буша-молодшого стала демонстрація підтримки євроатлантичних прагнень України. У Києві американський президент заявив, що зробить усе можливе для того, щоб Україна та Грузія отримали План дій щодо членства в НАТО на Бухарестському саміті, і це питання не є предметом торгу з Росією. 2 квітня Палата представників США ухвалила резолюцію на підтримку приєднання України та Грузії до ПДЧ, де закликала адміністрацію «проявити лідерство для того, щоб ці країни отримали ПДЧ якомога скоріше» [1, с. 133].

У межах візиту було підписано три документи: Дорожню карту пріоритетів українсько-американського співробітництва на 2008–2009 рр., міжурядові угоди про торговельне й інвестиційне співробітництво та про співробітництво в дослідженні й використанні космічного простору в мирних цілях. Окрім того, напередодні приїзду американського лідера, НАЕК «Енергоатом» і Westinghouse підписали перший комерційний контракт на постачання у 2011–2015 рр. ядерного палива. Він передбачав поставки на Південноукраїнську та Запорізьку АЕС 630 тепловидільних збірок для перезавантаження щороку не менш ніж трьох енергоблоків.

Дорожня карта [6] містила перелік із 12 пріоритетних сфер співпраці, а також низку завдань і практичних кроків. Такими сферами взаємної співпраці стали: європейська та євроатлантична інтеграція; посилення верховенства права в Україні; торговельно-економічні питання; енергетика; нерозповсюдження ЗМЗ; реформи в оборонній і військовій сферах; співпраця в галузях високих технологій, космосу та протиракетної оборони; розв'язання регіональних конфліктів; розвиток регіональних організацій; політичний діалог; боротьба з ВІЛ/СНІДом і туберкульозом.

У документі США також заявили про подальшу підтримку прагнень України до членства в НАТО та пообіцяли надати технічну допомогу в таких сферах, як боротьба з корупцією, судова реформа, реформи у військовій галузі, модернізація муніципальних опалювальних систем.

Іншим важливим документом, підписаним під час цього візиту, стала Угода про торговельне та інвестиційне співробітництво [8]. Згідно з нею, для обговорення торговельно-економічних відносин між країнами створювався міжурядовий механізм – Українсько-американська Рада з торгівлі та інвестицій. З українського боку її мав очолювати представник Міністерства економіки, з американського – представник Офісу торговельного представника США. Рада мала збиратися не рідше одного разу на рік почергово в кожній з країн.

У 2005–2008 рр. адміністрація Дж. Буша-молодшого надавала Україні суттєве геополітичне заступництво. Сполучені Штати повністю підтримали Київ у газовій війні з Росією

взимку 2005–2006 рр., засудивши газовий тиск Кремля. 4 травня 2006 р., виступаючи у Вільнюсі на саміті голів країн Балто-Чорноморського регіону, віцепрезидент США Р. Чейні жорстко розкритикував внутрішню та зовнішню політику РФ, звинувативши Москву у відході від демократії, порушенні прав людини, підриві територіальної цілісності сусідів і використанні енергоресурсів у політичних цілях [16, с. 527].

Після приходу до влади в Україні В. Ющенко навесні 2005 р. відновив спільний з компанією Westinghouse проєкт переведення частини енергоблоків АЕС на американське паливо, призупинений у 2002–2004 рр. Як результат, у червні 2005 р. перші шість тепловидільних збірок виробництва Westinghouse були завантажені в третій енергоблок Південноукраїнської АЕС для дослідницької експлуатації. Тоді ж, у 2005 р., уряд України продовжив дію двосторонньої Угоди від 5 червня 2000 р. щодо проєкту кваліфікації ядерного палива, а американський уряд відновив його фінансування.

США докладали значних зусиль з надання Україні та Грузії перспектив вступу до НАТО. Уже на Ризькому саміті НАТО 28–29 листопада 2006 р. США вперше ініціювали питання про надання цим двом країнам перспектив членства в Альянсі. Але через спротив Німеччини, Франції, Іспанії та Бельгії в декларації за підсумками саміту було лише зазначено, що двері НАТО залишаються відчиненими для нових європейських учасників.

10 лютого 2007 р. президент РФ В. Путін виступив із промовою на Мюнхенській конференції з безпеки, у якій жорстко розкритикував модель однополярного світу на чолі із США та Заходом, їх агресивне нав'язування цінностей іншим країнам, надмірне використання сили й порушення принципів міжнародного права на догоду власним цілям. Також російський лідер виступив проти розширення НАТО на Схід, що зачіпало життєві інтереси Москви.

У березні 2007 р. Конгрес США ухвалив Акт про консолідацію свободи в НАТО (NATO Freedom Consolidation Act 2007), у якому конгресмени підтримали потенційне приєднання до альянсу Албанії, Хорватії, Грузії, Македонії та України, доручивши уряду надати цим п'яти країнам сприяння в цьому процесі [11, с. 14]. На ці потреби в бюджеті США 2008 р. закладалося $12 млн допомоги. До того ж варто відзначити, що на той момент Грузія в питанні інтеграції до НАТО випереджала Україну з погляду як військових реформ, так і суспільної підтримки приєднання.

На саміті НАТО в Бухаресті, попри рішучу американську підтримку, Німеччина та Франція на догоду РФ заблокували надання Україні та Грузії Плану дій із членства. Тоді на підтримку прагнень Києва та Тбілісі виступили 11 з 25 країн-членів Альянсу (США, Канада, Латвія, Литва, Естонія, Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія, Румунія та Словенія). Не підтримали заявку на ПДЧ Німеччина, Франція, Нідерланди, Бельгія, Італія, Іспанія, Португалія та Люксембург. Щодо цього французький прем'єр-міністр Ф. Фійон зазначав, що вступ України до НАТО порушить баланс сил у Європі та суперечитиме інтересам Москви, з якою Париж прагне підтримувати діалог [14, с. 63]. У тексті рішення саміту містилися половинчасті формулювання про те, що Україна та Грузія стануть членами НАТО, але вирішення питання щодо ПДЧ було відкладено на більш пізній період. Так, формально не відмовивши Києву й Тбілісі в їх євроатлантичних прагненнях, НАТО залишило їх у режимі очікування, який без надання ПДЧ міг тривати безкінечно. Значною мірою такий підсумок саміту став провалом для американської дипломатії.

Натомість 16 травня 2008 р. за підтримки США та після чотирнадцяти років переговорів Україна стала членом Світової організації торгівлі.

4–5 вересня 2008 р. відбувся візит до Києва віцепрезидента США Р. Чейні, де він зустрівся з президентом В. Ющенком і прем'єр-міністром Ю. Тимошенко. Під час цих зустрічей сторони обговорили серпневу російсько-грузинську війну, політичну ситуацію в Україні, продовження проекту кваліфікації ядерного палива, створення робочої групи з енергетичних питань.

Ураховуючи вкрай позитивну динаміку українсько-американських відносин у 2005–2008 рр., адміністрація Дж. Буша-молодшого напередодні завершення своєї каденції вирішила закріпити її на офіційному рівні. До цього засади двосторонньої співпраці визначала Хартія українсько-американського партнерства, дружби й співробітництва, підписана в 1994 р. Станом на 2008 р. вона вже не відповідала реаліям часу, порядку денному та рівню відносин країн.

Новою політичною рамкою для двосторонніх відносин стала Хартія Україна – США про стратегічне партнерство, підписана 19 грудня 2008 р. у Вашингтоні Держсекретарем США К. Райс і міністром закордонних справ України В. Огризко. Її робочу основу становила дорожня карта українського-американського співробітництва від 1 квітня 2008 р. Зокрема, у Хартії наголошувалося, що Україна вітає намір США посилити свою дипломатичну присутність в Україні та відкрити консульство в Криму (Сімферополі) [9].

Адміністрація Дж. Буша-молодшого розглядала підписання цієї Хартії з погляду декількох цілей. У стратегічному вимірі вона мала демонструвати послідовність політики США щодо України і прогрес у відносинах, порівняно з Хартією 1994 р. На тактичному рівні Хартія мала стати знаком підтримки України та Грузії (аналогічний документ із нею США підписали 9 січня 2009 р.) після провалу американських зусиль у наданні цим країнам ПДЧ на саміті НАТО у Бухаресті. Зрештою, Хартія 2008 р. стала частиною політичної спадщини, яку адміністрація Дж. Буша-молодшого передала адміністрації демократа Б. Обами.

Після Помаранчевої революції США збільшили розмір допомоги Україні, сподіваючись, що це пришвидшить економічні та політичні перетворення в напрямі побудови консолідованої демократії та ринкової економіки. У 2005 р. допомога США на підтримку реформ в Україні становила $204 млн. Однак у міру швидкого розчарування в новій українській владі з боку Вашингтона розмір допомоги в наступні роки почав зменшуватися. У 2006 р. уряд США виділив на ці потреби $153 млн, а у 2007 р. – $145,3 млн, у 2008 р. – $119 млн [18, с. 84].

Поступове зменшення обсягів американської допомоги зумовлено насамперед внутрішніми процесами в Україні – розпадом «помаранчевої» команди, політичною кризою 2007 р., стриманим ставлення Вашингтона до «Антикризової коаліції» та уряду В. Януковича, гальмуванням реформ.

У 2009 р. розмір американської допомоги Україні становив $86,5 млн. Але різке зменшення її обсягів викликано суттєвим скороченням адміністрацією Б. Обами витрат на програми міжнародної допомоги на фоні економічної кризи, а не подіями в Україні чи проблемами у двосторонніх відносинах. Загалом у 2005–2009 рр. Україна отримала від США трохи більше $700 млн допомоги, посівши за її обсягами перше місце в регіоні.

У 2005–2008 рр. в Україні діяло 78 програм американської допомоги від 10 урядових структур. Найбільшу кількість реалізовували Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) – 42, Міністерство енергетики – 17, Державний департамент – 8, Міністерство оборони – 3 [18, с. 85]. Основними реципієнтами допомоги США стали державні органи України, які отримали 80 % від загальної суми. Інша частина коштів і проєктів була спрямована місцевим громадам (7 %), громадському сектору (9 %) та бізнесу (4 %) [2, с. 116].

За каденції В. Ющенка програми американської допомоги фокусувалися на трьох основних напрямах: 1) безпекова співпраця; 2) підтримка економічних реформ; 3) підтримка демократії та ефективного управління. На ці три напрями припадало понад 90 % коштів. При цьому порівняно з першою половиною 2000-х рр. зросли фінансування й частка в загальній допомозі програм з підтримки економічних реформ і демократії. США на правах патрона прагнули допомогти Україні побудувати стабільну та ефективну демократію.

У сфері економічного розвитку програми та проєкти технічної допомоги США стосувалися вдосконалення монетарної і фіскальної політики, підтримки реформування пенсійної системи, малого та середнього бізнесу, сільського господарства, структурних реформ,

розвитку фінансового й банківського сектору, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення енергоефективності. Особлива увага приділялася проєктам, пов'язаним із земельною реформою. Зокрема, у цей період USAID запровадив в Україні програми створення кадастру земель, сертифікації сільськогосподарських земель та підготовки кадрів, які здійснюють оформлення і видачу відповідних документів. Також акцент робився на програми з боротьби проти туберкульозу та ВІЛ/СНІД.

За часів президенства В. Ющенка Україна та Грузія серед пострадянських країн отримували найбільшу допомогу від США на зміцнення демократичних інститутів і реформування адміністративних систем. У США вважали, що масштабні та якісні зміни на інституційному рівні (суди, правоохоронні органи, парламент, уряд) допоможуть укорінити демократизаційні процеси та підвищити ефективність державного управління, зробивши зміни незворотними.

Тематика цих програм охоплювала такі питання, як верховенство права, захист прав людини в Україні, розвиток неурядових організацій і незалежних ЗМІ, гендерна рівність, освітні програми, реформування правоохоронної системи, судова реформа, підвищення прозорості й звітності в роботі державних органів, боротьба з корупцією, удосконалення виборчого законодавства, розвиток парламентаризму та потенціалу місцевих громад.

Зокрема, щорічно США надавали у вигляді грантів від $2 до $3 млн неурядовим організаціям на проєкти у сфері захисту прав людини в Україні. Також у цей період продовжувалася реалізація Програми сприяння парламенту (1994–2008). Після закінчення цього терміну вона була трансформована в Програму сприяння парламенту II, розраховану на 2008–2013 рр.

З іншого боку, на фоні постійного політичного хаосу в Україні, відсутності помітних результатів у проведенні реформ розмір допомоги на підтримку демократії почав поступово зменшуватися: $46,5 млн – у 2005 р., $36 млн – у 2006 р., $33 млн – у 2007 р., $20,4 млн – у 2008 р. [12, с. 22].

6 червня 2006 р. була підписана міжурядова Угода про виконання стратегічного завдання для здійснення програми протидії корупції та забезпечення верховенства права. Її метою декларувалося «зміцнення верховенства права в судовій, виконавчій і законодавчій гілках влади в Україні шляхом внесення змін до законів і практики для підвищення прозорості органів влади та зниження рівня корупції» [2, с. 119]. З американського боку виконавцем угоди була визначена урядова корпорація «Виклики тисячоліття».

Ця програма була розрахована на 3 роки та мала бюджет $45 млн. У її межах США профінансували експертну допомогу в здійсненні судової реформи, технічну допомогу судовим установам, проєкти зі створення та запровадження реєстрів судових рішень і виконавчих проваджень. Найбільш масштабним у цій сфері виявився проєкт USAID «Україна: верховенство права», який реалізовувався у 2006–2010 рр. У його межах були організовані навчальні курси з підвищення кваліфікації для 2 500 українських суддів і працівників судів.

Висновки. Перемога Помаранчевої революції в Україні відкрила новий етап в українсько-американських відносинах. Його змістовними ознаками стали політичне зближення країн, патронування адміністрацією Дж. Буша-молодшого реалізації реформаторської програми В. Ющенка та збільшення американської допомоги Україні в обмін на проведення новою українською владою прозахідної зовнішньої політики. Значне заступництво та курс Вашингтона щодо України у 2005–2008 рр. свідчать про домінування у двосторонніх відносинах країн моделі патронату в цей період. Головним політичним здобутком цього періоду стало підписання Хартії про стратегічне партнерство Україна – США в грудні 2008 р.

Серед основних проблем і чинників, які стримували розвиток українсько-американських відносин на цьому етапі, варто відзначити перманентну політичну та урядову нестабільність в Україні, гальмування реформ і низьку спроможність адміністрації В. Ющенка. У цій ситуації США опинилися перед непривабливою дилемою: або й далі підтримувати неефективного, але

лояльного В. Ющенка, або дозволити Україні повністю поринути в політичний хаос. У підсумку Сполучені Штати обрали перший варіант, попри неспроможність президента В. Ющенка реалізувати обіцяні економічні та політичні перетворення.

Література:

1. Алексієвець Л., Алексієвець М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991-2019 рр.: історичний аспект. *Український історичний журнал*. 2020. № 1. С. 126–142.
2. Васильєва М. О. Зарубіжна допомога як інструмент зовнішньої політики США щодо України. Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. 2012. Вип. 5. С. 111–125.
3. Корнієнко Н. Оцінка парламентських виборів 2000-х рр. в Україні американським політичним істеблішментом. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 75. С. 532–535.
4. Косов О. Росія і США у 2004–2008 рр.: основні напрями співпраці та політико-дипломатичного суперництва. *Вісник КНУ імені Т. Шевченка.* Історія. 2018. № 3 (138). С. 25–31.
5. Курнишова Ю. В., Волович О. О. Україна – США: здобутки і перспективи стратегічного партнерства. Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. Київ : НІСД, 2009. С. 577-586.
6. Пріоритети українсько-американського співробітництва (Дорожня карта). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_132#Text
7. Сивак О., Черник П. Новітні україно-американські відносини. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2010. Вип. 22. С. 87-93.
8. Угода про торговельне та інвестиційне співробітництво між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_133#Text
9. Хартія Україна-США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_140#Text
10. Шамшур О. В. Сучасні українсько-американські відносини (2008-2009). Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2009. Вип. 15. С. 70–77.
11. Шамшур О. Відносини України та США: євроатлантичний контекст. Наука і оборона. 2008. № 3. С. 12–15.
12. Basora A., Boone J. A New U.S. Policy Toward Democracy in Post-Communist Europe and Eurasia. Problems of Post-Communism. 2010. Vol. 57. № 1. pp. 8–31.
13. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko. A New Century Agenda for the Ukrainian-American Strategic Partnership. URL: https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html
14. Kuzio T. Russia-GUAM-US triangle of competition over Eurasia and geopolitical pluralism. Caucasus Strategic Perspectives. 2021. Vol. 2. № 1. pp. 57–72.
15. Larrabee F. S. Russia, Ukraine, and Central Europe: the return of geopolitics. Journal of International Affairs. 2010. Vol. 63. № 2. pp. 33–52.
16. Malek M. The “Western Vector” of the Foreign and Security Policy of Ukraine: Continuites and Ruptures under President Viktor Yushchenko (2005–2009). The Journal of Slavic Military Studies. 2009. Vol. 22. Issue 4. pp. 515–542.
17. National Security Strategy of the United States of America. The White House, 2006. March. URL: http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf
18. Povilas Z. Rudinskaitė R. US Democracy Assistance Programs in Ukraine after the Orange Revolution. Communist and Post-Communist Studies. 2014. Vol. 47. № 1. pp. 81–91.
19. Povilas Ž. New version of the Kirkpatrick doctrine in the post-Soviet space. Democratization. 2010. Vol. 17. Issue 5. pp. 878–898.

References:

1. Aleksiievets, L. & Aleksiievets, M. (2020). Transformatsiia vidnosyn Ukrainy ta NATO v 1991–2019 rr.: istorychnyi aspect [Transformation of Ukraine-NATO Relations in 1991–2019: Historical Aspect]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 126–142 [in Ukraine].

2. Vasylieva, M. O. (2012). Zarubizhna dopomoha yak instrument zovnishnoi polityky SShA shchodo Ukrainy [Foreign aid as an instrument of US foreign policy towards Ukraine]. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn: zb. nauk. Prats*, 5, 111–125 [in Ukraine].

3. Korniienko, N. (2013). Otsinka parlamentskykh vyboriv 2000-kh rr. v Ukraini amerykanskym politychnym isteblishmentom [Assessment of the 2000s Parliamentary Elections in Ukraine by the American Political Establishment]. *Hileia: naukovyi Visnyk*, 75, 532–535 [in Ukraine].

4. Kosov, O. (2018). Rosiia i SShA u 2004-2008 rr.: osnovni napriamy spivpratsi ta polityko-dyplomatychnoho supernytstva [Russia and the United States in 2004-2008: Main Areas of Cooperation and Political and Diplomatic Rivalry]. *Visnyk KNU imeni T. Shevchenka. Istoriia*, 3 (138), 25–31 [in Ukraine].

5. Kurnyshova, Yu. V. & Volovych, O. O. (2009). Ukraina – SShA: zdobutky i perspektyvy stratehichnoho partnerstva [Ukraine – the United States: Achievements and Prospects for Strategic Partnership]. *Ukraina v 2005–2009 rr.: stratehichni otsinky suspilno-politychnoho ta sotsialno-ekonomichnoho rozvytku*: monohrafiia / za zah. red. Yu. H. Rubana. K.: NISD, 577–586 [in Ukraine].

6. Priorytety ukrainsko-amerykanskoho spivrobitnytstva (Dorozhnia karta) [Priorities of Ukrainian-US Cooperation (Roadmap)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_132#Text [in Ukraine].

7. Syvak, O. & Chernyk, P. (2010). Novitni ukraino-amerykanski vidnosyny [Recent Ukrainian-US relations]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*, 22, 87-93 [in Ukraine].

8. Uhoda pro torhovelne ta investytsiine spivrobitnytstvo mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Spoluchenykh Shtativ Ameryky. [Agreement on Trade and Investment Cooperation between the Governments of Ukraine and the United States of America]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_133#Text [in Ukraine]

9. Khartiia Ukraina-SShA pro stratehichne partnerstvo vid 19 hrudnia 2008 r. [Ukraine-United States Charter on Strategic Partnership] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_140#Text [in Ukraine]

10. Shamshur, O. V. (2009). Suchasni ukrainsko-amerykanski vidnosyny (2008-2009) [Modern Ukrainian-US relations]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 15, 70–77 [in Ukraine].

11. Shamshur, O. (2008). Vidnosyny Ukrainy ta SShA: yevroatlantychnyi kontekst [Ukraine-US relations: the Euro-Atlantic context]. *Nauka i oborona*, 3, 12–15 [in Ukraine].

12. Basora, A. & Boone, J. (2010). A New U.S. Policy Toward Democracy in Post-Communist Europe and Eurasia. *Problems of Post-Communism*, 57, 8–31 [in English].

13. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko. A New Century Agenda for the Ukrainian-American Strategic Partnership. URL: https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html [in English].

14. Kuzio, T. (2021). Russia-GUAM-US triangle of competition over Eurasia and geopolitical pluralism. *Caucasus Strategic Perspectives*. 2021, 2, 57–72 [in English].

15. Larrabee, F. S. (2010). Russia, Ukraine, and Central Europe: the return of geopolitics. *Journal of International Affairs*, 63 (2), 33–52 [in English].

16. Malek, M. (2009). The "Western Vector" of the Foreign and Security Policy of Ukraine: Continuites and Ruptures under President Viktor Yushchenko (2005–2009). *The Journal of Slavic Military Studies*, 22 (4), 515–542 [in English].

17. National Security Strategy of the United States of America. The White House, 2006. March. URL: http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2006.pdf [in English].

18. Povilas, Z. & Rudinskaitė, R. (2014). US Democracy Assistance Programs in Ukraine after the Orange Revolution. *Communist and Post-Communist Studies*, 47 (1), 81–91 [in English].

19. Povilas, Z. (2010). New version of the Kirkpatrick doctrine in the post-Soviet space. Democratization, 17 (5), 878–898 [in English].

Viktor Pashkov. Strategic Friendship between Ukraine and the USA in 2005–2008: US Patronage, Political Chaos and Disillusionment

The article analyses the peculiarities, dynamics and problems of Ukrainian-US relations after the Orange Revolution. The article highlights the positions and interests of the countries in relation to each other, as well as the main problems and the international context that influenced bilateral cooperation.

It is concluded that the development of Ukrainian-US relations in 2005–2008 was unstable and contradictory. On the one hand, as a result of pro-Western forces coming to power in Kyiv, a qualitative breakthrough in relations between the countries took place and political dialogue was intensified. Under these conditions, the Bush administration provided extensive patronage support to President Yushchenko and his reform program. On the other hand, the continuing political chaos and the inability of the new Ukrainian government to implement the promised reforms led to rapid disillusionment with Washington and a reduction in US aid.

Key words: *Ukrainian-US relations, strategic partnership, MAP to NATO, patronage, strategic partnership, political turbulence, US aid.*

Інформація про авторів:

Пашков Віктор – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

УДК 327.51:327.54:327.55:327.7
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-9

Володимир Беняс
ORCID: 0009-0008-8174-5536

РОЛЬ НАТО У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу трансформаційних процесів у системі європейської безпеки в контексті створення та розширення Північноатлантичного альянсу. Розглянуто історичні передумови виникнення НАТО, визначення його ролі в гарантуванні колективної безпеки, а також значення у війні Росії проти України. Доведено безпосередній вплив НАТО на процеси геополітичних змін у Європі, зокрема й ризики та виклики, які постали перед країнами регіону у зв'язку з воєнно-політичними інтеграційними процесами та зовнішніми загрозами.

Акцентовано увагу на зміні стратегій безпеки пострадянських країн, їхніх методах балансування між регіональними загрозами та важливістю інтеграції у глобальні союзи безпеки. У статті також проаналізовані ініціативи та стратегії Альянсу, спрямовані на забезпечення стабільності у Східній Європі, визначені перспективи взаємодії НАТО з Україною. Як результат дослідження сформульовані висновки щодо подальших перспектив розвитку та зміцнення європейської архітектури безпеки.

Ключові слова: *НАТО, Європа, Україна, архітектура колективної безпеки, війна, геополітичні зміни, стратегії, стабільність.*

Вступ. Північноатлантичний альянс став і залишається ключовим актором у формуванні безпекової архітектури пострадянської Європи. З розпадом Радянського Союзу та виникненням нових незалежних держав Альянс адаптував свої стратегії для реагування на нові виклики, серед яких загрози з боку нестабільних регіонів, конфлікти на периферії, гібридні загрози та зростання впливу інших воєнно-політичних блоків.

Розширення НАТО на пострадянському просторі стало дієвим інструментом інтеграції країн у євроатлантичну спільноту, водночас загострило суперечності з Росією, яка розглядає ці процеси як загрозу власним геополітичним і стратегічним інтересам. На цьому тлі зростає роль НАТО в зміцненні колективної оборони, посиленні присутності в Центрально-Східній Європі та підтримці держав, що прагнуть долучитися до Альянсу, зокрема України, Грузії та Молдови.

У пострадянській Європі НАТО також стикається з конкуренцією з боку альтернативних воєнно-політичних блоків, як-от ОДКБ і ШОС. Це протистояння створює новий вимір стратегічного суперництва, де Альянс виступає як гарант стабільності й безпеки, а нові блоки – як неоімперіалістичні структури й інструменти тиску в регіоні. Усі ці чинники потребують ретельного аналізу їхнього впливу на безпекову архітектуру Європи.

Мета аналітики полягає у визначенні ролі НАТО у трансформації архітектури безпеки пострадянської Європи, оцінюванні взаємодії НАТО з новими воєнно-політичними блоками, зокрема в контексті їхнього окремого та спільного впливу на стабільність (чи нестабільність) у регіоні, політичну та воєнну взаємодію та протидію, а також створення й усунення загроз.

Матеріал і методи. Дослідження здійснено з використанням комплексу методів, як-от:

– системний аналіз – для вивчення НАТО як організації, її ключових функцій, адаптації до сучасних викликів на пострадянському просторі;

– порівняльний метод – для аналізу взаємодії Альянсу з іншими воєнно-політичними блоками, з метою оцінювання їхнього впливу на регіональну безпеку;

– контент-аналіз – для вивчення важливих документів, заяв Альянсу та стратегічних концепцій, пов'язаних із пострадянською Європою;

– кейс-стаді (case study) – для аналізу прикладів взаємодії НАТО з Україною, Грузією та Молдовою;

– геополітичний підхід – для оцінювання стратегічної ролі рішень НАТО, його членів у контексті змін глобального балансу сил.

Результати та обговорення. Ще під час Другої світової війни окреслився, а після її завершення остаточно сформувався новий принцип світоустрою: біполярний розподіл світу на капіталістичну і комуністичну системи, що закріпився на значній частині планети до кінця XX ст. Інтенсивний ріст впливу Радянського Союзу на Східну Європу та стрімке поширення комуністичних рухів у світі змушували країни Західної Європи шукати шляхи для колективного захисту. Подальші події в регіоні (блокада Берліна 1948–1949 рр.) лише підтвердили необхідність спільної оборони. Проте зруйнована та виснажена війною Європа не мала власних ресурсів для цього, незважаючи на інтенсивну допомогу Сполучених Штатів за Планом Маршалла. Проте Європейська програма відновлення, окрім очевидного прогресу з відродження економічної могутності Заходу, мала результатом також примирення вчорашніх ворогів, координацію зусиль, співпрацю, у результаті – спільну ініціативу щодо захисту від зовнішніх загроз: Організацію Північноатлантичного договору.

У березні 1948 р. уповноважені представники Бельгії, Великої Британії, Люксембургу, Нідерландів і Франції провели зустріч, яка стала базою для подальшого створення НАТО наступного року. Головним же підсумком зустрічі 1948 р. стало визнання необхідності допомоги ззовні, гарантами якої стали не лише США, а й Канада, до яких долучились деякі інші країни Західної Європи (Данія, Італія, Ісландія, Норвегія, Португалія). У результаті 4 квітня 1949 р. 12 країн уклали Північноатлантичний договір, таким чином держави Західної Європи після Другої світової війни використали нагоду економії ресурсів на створенні суто континентальної системи безпеки та віддали перевагу Північноатлантичному альянсу з першістю Сполучених Штатів, зосередившись на соціально-економічній відбудові та розвитку інтеграційних процесів [5]. Отже, декларування ст. 5 Північноатлантичного договору (напад на одного учасника є нападом на всіх його членів і викликає відповідь усіх держав – членів Союзу), створення інтегрованої воєнно-оборонної структури для захисту країн – членів Альянсу, співпраця в політичній сфері та стримування поширення радянського впливу стали основними завданнями НАТО на чотири десятиріччя.

Усе змінилось із розпадом СРСР в 1991 р. та закінченням періоду холодної війни. Ці процеси актуалізували для союзників дискусії щодо майбутнього формату існування НАТО та підходів до вирішення проблем регіонального і глобального характеру [6]. Нова на той час Стратегічна концепція (1991 р.) лише констатувала щойно сформований геополітичний порядок і декларувала співпрацю з пострадянськими країнами Центральної та Східної Європи, а справжнім випробуванням можливостей Альянсу стали події на Балканах. Десять років воєнних дій між народами колишніх республік Югославії позначилися двома операціями сил Альянсу в Боснії та Герцеговині (1995 р.) і Косово (1999 р.), що були відповіддю на терор сербів проти мирного населення та мали результатом спонукання сербської сторони до спроб мирного врегулювання конфлікту за столом переговорів. Попри суперечливість дій Альянсу, особливо в Косовському конфлікті (за відсутності мандата Ради Безпеки ООН), та хвилі критики і звинувачень у порушенні міжнародних норм, сили НАТО домоглись досить швидкого припинення конфлікту, що дало змогу уникнути гуманітарної катастрофи в регіоні, тим самим підтвердило спроможність організації діяти не лише на дипломатичному рівні, а й, за потреби, застосовувати воєнний потенціал.

Як результат геополітичних змін у світі та появи нових викликів міжнародній безпеці Альянс у 1999 р. оновлює Стратегічну концепцію союзників, спрямовує її передусім на посилення політичного реагування НАТО на регіональні загрози, пов’язані з подіями в колишній

Югославії, а також на нові глобальні виклики асиметричної природи: тероризм, організовану злочинність тощо [6]. Союзники вітають трьох нових членів організації (Польщу, Угорщину, Чехію), укотре декларують політику відкритих дверей для нових учасників, посилюють співпрацю в рамках ініціативи «Партнерство заради миру», започаткованої в 1994 р., для країн колишнього СРСР, ухвалюють концепцію «поза межами зони відповідальності», що дозволяє НАТО діяти за межами території союзників. Загалом, наступні півтора десятиліття (1999–2014 рр.) пройдуть для Альянсу під егідою посилення обороноздатності від зовнішніх загроз, налагодження відносин із країнами пострадянського простору й активного залучення нових членів, загальна кількість яких станом на 2014 р. становила вже 28 держав.

Такий європоцентричний підхід, просування НАТО на Схід у поєднанні з політикою умиротворення Росії мали як позитивні, так і низку негативних наслідків. Із часу створення НАТО залишалася єдиною структурою, покликаною забезпечити стримування ймовірного противника, що створювало унікальну безпекову ситуацію в Європі. З одного боку, було істотно знижено потенціал внутрішніх конфліктів об'єднаної Європи, що дозволило спрямувати фінансові й інші ресурси на розбудову спільних економічного, соціального та політичного вимірів європейського проєкту. Із другого – ці процеси позначилися на оборонних спроможностях окремих європейських держав, адже було відчутно звужено їхній воєнний і безпековий потенціал [6]. Водночас зосередження держав і організацій євроатлантичного простору на власних економічних і політичних проблемах, деякий застій у розвитку НАТО зумовили послаблення уваги і недопустимо поблажливе ставлення демократичного світу до наростання авторитаризму в Росії та зростання реваншистських настроїв у її зовнішній політиці [5]. Воєнні інтервенції під егідою Кремля в Молдові (Придністров'я) та Грузії не стали для країн Заходу достатнім аргументом переглянути поблажливе ставлення до східної диктатури.

Таке ставлення позначилось, серед іншого, на векторах подальшого розширення НАТО на Схід, де Молдова, Грузія та Україна лише потрапляли в коло інтересів, але не розглядались як потенційні члени на вступ до організації в короткостроковій перспективі. Проте нашій державі знадобилося одинадцять років, щоб остаточно визначити євроатлантичний вектор найбільшим пріоритетом і покласти край ваганням, невизначеності, поставити складні, але конкретні завдання перед органами влади щодо вступу в майбутньому України в НАТО [1]. Як відомо, Україна довгий час перебувала на роздоріжжі цивілізаційного вибору – між євроатлантичним і євразійським (точніше, проросійським) шляхами розвитку. Численні приклади розвитку країн свідчать про вигоди вибору першого напряму і про втрати за другого [4]. Як показав практичний досвід, таке вагання з вибором може призвести до катастрофічних наслідків: інертність Заходу і вагання України переконали Москву, що силою їй простіше і швидше буде взяти під контроль країну (чи принаймні її частину) і отримати нарешті буфер від «зазіхань» НАТО на прикордонні з Росією регіони.

І справді, окупація Росією частини Донецької та Луганської областей і анексія Криму викликали на Заході не більше, ніж «засудження»: з початком агресії 2014 р. позиція Заходу переважно була побудована на уявленнях, що з Москвою треба домовлятись у будь-якому разі, і рано чи пізно ситуація владнається сама собою [8]. Така позиція західноєвропейської спільноти стає більш зрозумілою, якщо поглянути на ситуацію в Європі на той час у більш широкому геополітичному вимірі: Сполучені Штати, які на початку XXI ст. з поступовою втратою статусу глобального гегемона прагнуть передати більше повноважень щодо захисту рубежів Європи саме європейцям, зіткнулися з їхньою стратегічною інертністю та зосередженістю на власних короткострокових інтересах [5], а слабка узгодженість позицій країн – членів НАТО (коли одна країна спроможна заблокувати вкрай необхідне рішення, не особливо турбуючись про наслідки і ризики для світового розвитку) узагалі мала деструктивний вплив [4] передусім на обороноздатність Європи. Таким чином виник своєрідний «вакуум безпеки» у регіоні,

чим і скористалась Росія з початком інтервенції в Україну у 2014 р., продовживши її у вигляді широкомасштабного вторгнення із 2022 р.

Неспростовним є факт, що агресія РФ оголила крихкі місця й анахронізми в міжнародному безпековому довкіллі, сигналізуючи про невідповідності вимогам світу, що змінився. Вийшла на поверхню вразливість не тільки наявного устрою міжнародних відносин, а й закладених у його основу принципів. Але світова спільнота поки що не знаходить ефективної відповіді на виклики, коли базові принципи міжнародної та європейської безпеки порушуються на догоду параноїдальним уявленням лідерів держав з амбіціями панування над іншими країнами [8]. Навіть більше, на тлі тривалої і жорстокої війни з руйнуванням цивільної та критичної інфраструктури, масовими жертвами серед цивільних, терору та репресій, що вчиняють росіяни, постає в учасників Північноатлантичного альянсу і країн, що так прагнули долучитись, цілком закономірне питання – чи буде застосований для їх захисту фундаментальний принцип колективної оборони (задекларований у ст. 5 Північноатлантичного договору)? Чи буде досягнуто консенсусу Північноатлантичною радою для детермінації збройного нападу? І якщо спільне узгодження буде отримано, чи буде постраждалій стороні надано необхідну допомогу не лише гуманітарними і невоєнними засобами, а насамперед озброєнням і контингентом у необхідних об'ємах? Чи не буде зволікання з допомогою у вкрай важливі перші години та дні, чи не буде спроб «замирювання агресора» та риторики про поступки агресору заради миру?

Гібридні дії РФ проти України й інших держав регіону порушили стабільність у просторі від Балтії до Чорноморсько-Каспійського басейну, створили серйозний виклик миру та безпеці в регіоні. Актуалізація екзистенційних викликів для держав – членів Альянсу на східному фланзі фактично порушила перед Організацією Північноатлантичного договору завдання щодо повернення до її базової оборонної функції [6]. Кремль, у свою чергу, не приховує своїх ворожих намірів щодо країн Заходу: Москва бачить себе у стані тривалої війни проти того, що вона вважає Західною гегемонією. Саме в цьому контексті російський президент Путін відносить «західну еліту» до ворогів [2]. Навіть більше, така агресивна риторика має своїм підґрунтям ідею до повернення Росії сили і ваги на міжнародній арені рівня Радянського Союзу. Окрім імперських амбіцій Кремля, на рівні політичного дискурсу в низці країн (а надто там, де панують авторитарні режими) активізуються наративи щодо правомірності зазіхань на чужі території з використанням історичних аргументів. Безкарність агресора надихає інших на подібні дії [8], тому для захисту країн Європи варто не лише забезпечити силу для оборони кордонів і територій, а розробити дієвий механізм для запобігання погрозам.

Нині загрози євроатлантичній спільноті зростають у двох вимірах: кількісному та якісному. У кількісному вимірі це проявляється у співпраці авторитарних режимів для силового відстоювання своїх інтересів. Так, Росія заручилась прямою підтримкою Білорусі, Ірану та КНДР для війни проти України; на бік Кремля став Китай, який, хоч і приховано, але для відстоювання власних геополітичних амбіцій також надає матеріальну підтримку агресору; форпостом для виправдовування дій Москви на міжнародній арені в Європі виступають Сербія та деякою мірою Угорщина. Якісний вимір зростання загрози вимірюється в широті засобів, до яких вдаються згадані вище країни: Китай для прагнення потіснити гегемонію США у сфері економіки використовує ворожі наміри Росії проти Заходу; Іран і КНДР покращують власний воєнно-технічний потенціал для потенційної агресії, спрямованої на країни НАТО чи їхніх союзників. Росія ж використовує весь наявний потенціал для розхитування міжнародної безпеки, починаючи від прямого застосування воєнної сили проти України; погроз іншим країнам усіма засобами, включаючи ядерний шантаж; гібридні засоби нав'язування власної політики й інтересів (енергетичний шантаж, пропаганда, дезінформація, втручання у виборчий процес); політичні засоби у вигляді ветування чи лобіювання тощо. З метою закріплення за собою важелів впливу на країни пострадянського простору Росія активно ініціювала створення нових

субрегіональних об'єднань, такими є Митний союз (1995 р.), ЄврАзЕС (2001–2014 рр.), ОДКБ (2003 р.), ЄЕП (2003 р.), Євразійський економічний союз (ЄАЕС, 2015 р.) [3]. Кожна із цих країн окремо не має воєнних і економічних ресурсів для бажаного ними світового або регіонального панування, проте така інтеграція економік, воєнної сили та невоєнних засобів може зрівнятись із потенціалом країн Заходу чи навіть перевершити його.

У відповідь на «колективізацію» загроз зі сходу та півдня НАТО та ЄС на спільних самітах 2016 і 2018 рр. декларують подальше зміцнення співпраці в оборонній сфері для методичної боротьби проти гібридних загроз. Існує переконання, що відновлена російська загроза євроатлантичній безпеці поверне НАТО (США) до європейської зони зосередження. Це означатиме реорієнтацію його воєнної потуги на виконання комплексних завдань оборони та підвищення готовності до стратегічного протистояння. Відбувається зміщення акцентів на оборону регіону Центрально-Східної Європи. Європейська реорієнтація НАТО і США вигідна європейцям, які так і не знайшли можливості самоорганізуватися для гарантування власної колективної безпеки й оборони впродовж періоду відносної відсутності прямих воєнних загроз, віддавши перевагу традиційним гарантіям безпеки НАТО (США) [5]. Нещодавні саміти НАТО – ЄС (Лондон'2019 і Брюссель'2021) декларували зміцнення трансатлантичних зв'язків, що послабились за минулі роки, а також безпрецедентне посилення східних флангів НАТО воєнними засобами. Нова стратегічна концепція НАТО (2022 р.) визначила базові вимоги до потенціалу стримування й оборони згідно з підходом «360 градусів» – охоплення сухопутного, повітряного, морського, кібернетичного та космічного просторів, а також увесь діапазон загроз і викликів. Цей потенціал ґрунтується на поєднанні спроможностей ядерних і конвенційних сил і засобів, сил і засобів протиракетної оборони, що доповнюються космічними та кібернетичними силами та засобами [11].

Проте, як згадувалось раніше, не всі країни Європи впевнені в можливості таких інституцій, як НАТО, ЄС, ОБСЄ, захистити їх від ворожих намірів інших держав. Із цієї причини у 20-х рр. XXI ст. сформувалась протилежна до євроатлантичної інтеграції тенденція, базована на твердженні, що в ситуації зростання рівня небезпеки у світі та відсутності дієвих міжнародних інститутів кожна країна має дбати про власну безпеку самотужки або у складі інтегрованого угруповання держав, чи покладаючись на протекцію з боку великої держави. Формуватиметься нова система взаємних залежностей і впливів держав світу, що пов'язано із загостренням боротьби за домінування [8]. Новою характеристикою Європи може стати створення так званих малих союзів, чи альянсів (зокрема, у форматі дипломатичних ініціатив), ідеологічною площиною яких є підтримка висхідних країн (республік колишнього СРСР) і посилення безпекової ситуації у Східній Європі (від російської воєнної чи гібридної агресії) [4]. Отже, після завершення холодної війни і періоду однополюсного світового порядку з домінуванням США, який тривав до середини 2000-х рр., починають формуватися нові, складні та багатогранні моделі міжнародних відносин.

Висновки. Базовим принципом сучасного політичного мислення стає те, що формування дієвої системи стабільного світу можливе лише за умов реалізації концепції рівної безпеки для всіх людей, а не тільки для окремих держав або блокових структур. Ці уявлення становлять основу для імплементації принципу захисту прав людини як одного з головних у системі міжнародної безпеки [9]. Через загострення ситуації у світі сучасна система безпеки перебуває у стані перевірки її дієвості та реформування для ефективного подолання загроз.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну зруйнувало мир і стабільність у євроатлантичному регіоні та докорінно підірвало глобальну безпеку. Росія залишається найбільшою і прямою загрозою безпеці держав-членів. Тероризм у всіх його формах і проявах є найпрямішою асиметричною загрозою безпеці наших громадян, а також міжнародному миру та процвітанню. Загрози, з якими ми стикаємося, мають глобальний та взаємопов'язаний характер [12].

Одним із найважливіших уроків війни, який отримала Україна (і який може бути корисним для інших європейських держав), є те, що міжнародні організації, метою існування яких є забезпечення миру і гарантування безпеки, можуть до останнього намагатися уникати прямої конфронтації з агресором для збереження власного миролюбного реноме, водночас не відмовляти постраждалій стороні в засобах для порятунку.

Проте натепер для України, як і для будь-якої іншої країни Європи, що може опинитися на її місці, виключним і безальтернативним методом захисту є отримання максимальної протекції НАТО. Це не лише знизить рівень загрози від Росії та захистить від подальшої окупації, а й послабить навантаження на економіку та воєнний потенціал країни. Навіть більше, від членства України в ЄС та НАТО з високою ймовірністю виграють насамперед міжнародні організації завдяки тому досвіду, який має наша країна у протидії агресору як на полі бою, так і в кіберсфері, а також це створить насправді захищений східний фланг між Європою і Азією.

Література:

1. Алексієвець Л., Алексієвець М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр.: історичний аспект. *Український історичний журнал.* 2020. № 1. С. 126–142.

2. Білал А. Гібридна війна Росії проти Заходу. *НАТО Ревю.* 2024. URL: https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2024/04/26/index.html.

3. Бульвінський А., Васильєв О., Добровольська А. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія. Київ : Фенікс, 2017.

4. Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / за наук. ред. В. Юрчишина Науковий. Центр Разумкова, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf.

5. Грубінко А. Система євроатлантичної безпеки в умовах військово-політичного протистояння на Сході Європи. *Актуальні проблеми правознавства.* 2017. № 3. С. 15–19.

6. Сучасний стан і перспективи розвитку й трансформації Північноатлантичного альянсу : аналітична доповідь / В. Кравченко та ін. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2021. 36 с. https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.20.

7. Ляшенко Т. Політичні трансформації пострадянського простору (на прикладі країн центральноазійського регіону). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 6. С. 376–387.

8. Парахонський Б., Яворська Г. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи : аналітична доповідь. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2024. 49 с. https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2024.02.

9. Парахонський Б., Яворська Г., Резнікова О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України : аналітична доповідь / за заг. ред. К. Кононенка. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. 64 с.

10. Рябінін Є. Сучасний стан регіональної безпеки євразійського простору : навчально-методичний посібник. Маріуполь, 2020. 204 с.

11. Сунгуровський М., Мельник О., Пашков М. Роль і місце України в перспективних європейській та євро-атлантичній системах безпеки. Київ : Центр Разумкова, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistce_Ukr.pdf

12. 2024 NATO Summit (б. д.). *NATO.* URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/226799.htm.

References:

1. Aleksiievets, L., & Aleksiievets, M. (2020). Transformatsiia vidnosyn Ukrainy ta NATO v 1991–2019 rr.: Istorychnyi aspekt [Transformation of Ukraine-NATO relations in 1991–2019: Historical aspect]. Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal [Ukrainian Historical Journal], (1), 126–142.

2. Bilal, A. (2024). Hybridna viina Rosii proty Zakhodu [Russia's hybrid war against the West]. NATO Review. https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2024/04/26/index.html

3. Bulvinskyi, A., Vasyliev, O., & Dobrovolska, A. (2017). Osoblyvosti suspilno-politychnoi modernizatsii krain postradianskoho prostoru: The peculiarities of socio-political modernization of the countries of the post-Soviet space: Monohrafiia [Monograph]. Feniks.

4. Heopolitychni ta heoekonomichni zminy, formovani pid vplyvom rosiiskoi ahresii, ta onovlennia mistsia Ukrainy u svitovomu prostori (V. Yurchyshyn, Ed.). (2022). Tsentr Razumkova [Razumkov Centre]. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf.

5. Hrubinko, A. (2017). Systema yevroatlantychnoi bezpeky v umovakh viiskovo-politychnoho protystoiannia na Skhodi Yevropy [Euro-Atlantic security system under military-political confrontation in Eastern Europe]. Aktualni Problemy Pravoznavstva [Current Issues of Law], (3), 15–19.

6. Kravchenko, V., Orlyk, V., Zamikula, M., Yarmolenko, V., Davymuka, O., Palamarchuk, M., & Aleksandrov, O. (2021). Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku y transformatsii Pivnichnoatlantychnoho aliansu [The current state and prospects for the development and transformation of the North Atlantic Alliance]. Natsionalnyi Instytut Stratehichnykh Doslidzhen [National Institute for Strategic Studies]. https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.20.

7. Liashenko, T. (2011). Politychni transformatsii postradianskoho prostoru (na prykladi krain tsentralnoaziiskoho rehionu) [Political transformations of the post-Soviet space (on the example of Central Asian countries)]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies of IF Kuras, NAS of Ukraine], (6), 376–387.

8. Parakhonskyi, B., & Yavorska, H. (2024). Rosiiska viina proty Ukrainy yak tryher zmin mizhnarodnoi bezpeky: Bazovi naratyvy [Russia's war against Ukraine as a trigger for changes in international security: Basic narratives]. Natsionalnyi Instytut Stratehichnykh Doslidzhen [National Institute for Strategic Studies]. https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2024.02.

9. Parakhonskyi, B., Yavorska, H., & Reznikova, O. (2013). Mizhnarodne bezpekové seredovyshche: Vyklyky i zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy (K. Kononenko, Ed.) [International security environment: Challenges and threats to Ukraine's national security]. NISD.

10. Riabinin, Ye. (2020). Suchasnyi stan rehionalnoi bezpeky yevraziiskoho prostoru [The current state of regional security in the Eurasian space].

11. Sungurovskyi, M., Melnyk, O., & Pashkov, M. (2022). Rol i mistse Ukrainy v perspektyvnykh yevropeiskii ta yevro-atlantychnii systemakh bezpeky [The role and place of Ukraine in the prospective European and Euro-Atlantic security systems]. Tsentr Razumkova [Razumkov Centre]. https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistce_Ukr.pdf

12. 2024 NATO Summit (n. d.). NATO. https://www.nato.int/cps/ru/natohq/226799.htm.

Volodymyr Benias. The role of NATO in shaping the European security system: practical experience for Ukraine

This paper is dedicated to analyzing the transformational processes within the European security system in the context of the establishment and expansion of the North Atlantic Alliance. The historical prerequisites for the emergence of NATO, the definition of its role in ensuring collective security, as well as its significance in Russia's war against Ukraine are considered. The direct influence of NATO on the processes of geopolitical changes in Europe is proven, including the risks and challenges that the countries of the region have faced in connection with military-political integration processes and external threats.

The paper focuses on the change in the security strategies of post-Soviet countries, their methods of balancing regional threats and the importance of integration into global security alliances. The article also analyzes the Alliance's initiatives and strategies aimed at ensuring stability in Eastern Europe, and identifies the prospects for NATO's interaction with Ukraine. As a result of the study, conclusions are formulated regarding the further prospects for the development and strengthening of the European security architecture.

***Key words*:** *NATO, Europe, Ukraine, collective security architecture, war.*

Відомості про автора:

Беняс Володимир – аспірант факультету політології,
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет».

УДК 323.2
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-10

Галина Невинна
ORCID: 0000-0003-3832-6690

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА РОЗБУДОВИ СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті проаналізовано розвиток громадянської освіти в Україні, яка є необхідною умовою відновлення й відбудови нашої держави в повоєнний період. Автором наголошено на необхідності здобуття знань про можливості громадянської участі та захисту своїх прав усіма громадянами України. Для досягнення цієї мети громадянська освіта повинна бути впроваджена в усі види освіти (формальну, неформальну, інформальну) й охоплювати всі вікові категорії громадян. У процесі дослідження автором проаналізовано Національні стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (на 2016–2020 та 2021–2026 рр.), Концепцію громадянської освіти в Україні до 2030 року, Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства тощо. Також як позитивний досвід упровадження громадянської освіти в навчальних закладах описана ініціатива Міжнародної фундації виборчих систем IFES Ukraine.

Ключові слова: *громадянська освіта, громадянське суспільство, громадянська участь, права людини, стала демократія, інклюзивна демократія.*

Вступ. Основою стійкої, сталої та інклюзивної демократії є розвинене громадянське суспільство. Розбудова сталої демократії передбачає систематичну та цілеспрямовану роботу з розвитку й становлення особистості через формування в громадян власної активної участі та відповідальності. Становлення й розвиток громадянського суспільства в будь-якій державі неможливі без неперервної громадянської освіти. Особливо актуальне це в нашій державі на тлі російсько-української війни та бажання України інтегруватися в європейський та світовий освітні простори. Вторгнення росії на територію України стало викликом для українського суспільства, яке не має великого досвіду ресоціалізації ветеранів після завершення виконання ними військового обов'язку. Учасники бойових дій також потребують і потребуватимуть здобування нових знань про їх можливості громадянської участі та захисту своїх прав. Також і суспільство загалом, і кожен громадянин зокрема повинні володіти знаннями та навичками, які допоможуть адаптуватися до нових потреб ветеранів і їхніх сімей, військових, які отримали поранення, пройшли полон тощо. Окремою цільовою аудиторією для громадянської освіти є внутрішньо переміщені особи, які часто відчувають себе поза громадянським полем. Це також може стосуватись осіб, які повертатимуться в Україну після вимушеної еміграції за кордон і також потребуватимуть реінтеграції до українського суспільства та адаптації до нових суспільних реалій. У цьому контексті громадянська освіта є необхідною умовою формування інклюзивного й безбар'єрного середовища в Україні.

Матеріал і методи дослідження. Тема громадянської освіти та громадянської участі перебуває у фокусі уваги українських дослідників тривалий час, але особливо активізувалися дослідження на початку 2000-х років. У той же період та пізніше були прийняті документи, які заклали основи впровадження громадянської освіти в освітніх закладах та сприяли запуску проєктів у межах демократизації Східної Європи. Такими документами є «Концепція громадянського виховання дітей і молоді» (2000), «Концепція громадянської освіти в середній школі України» (2005), «Проєкт Концепції громадянської освіти і виховання» (2012), Національні стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (на 2016–2020 та 2021–2026 рр.).

Серед українських дослідників, які вивчають різні аспекти громадянської освіти, – А. Токарєва, І. Чижикова, О. Власенко, А. Бухун, Я. Боренько тощо.

Основними методами, які авторка використала під час дослідження, є метод аналізу документів, який використовувався під час вивчення нормативно-правової основи громадянської освіти в Україні; метод системного аналізу для вивчення громадянської освіти як складної системи, що складається з різних взаємопов'язаних елементів; використання історичного методу сприяло простеженню еволюції впровадження громадянської освіти в систему освіти України. Застосування цих методів дало змогу комплексно підійти до дослідження обраної теми, всебічно проаналізувати її та виявити основні аспекти.

Результати та обговорення. Становлення громадянської освіти в Україні спирається на низку документів, затвердження яких зумовлене необхідністю створити державою сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства. Основи громадянської освіти викладені в Конституції України та Законі України «Про освіту», а основні напрями – у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

Революція гідності продемонструвала вплив громадськості на суспільно-політичні перетворення, стала поштовхом для перегляду місця та ролі громадянської освіти в Україні. У зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом постали нові виклики у відносинах держави й громадськості, які зумовлені запровадженням європейських правил у підході до таких відносин. 26 лютого 2016 року затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [12]. Вона стала передумовою ухвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2018 році та доповнена 8 жовтня 2022 року. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки одним зі стратегічних завдань передбачає забезпечення функціонування цілісної системи громадянської освіти та моніторингу її ефективності [11].

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти й в усіх складниках освіти. Це створює можливості для громадян краще усвідомлювати та вміти реалізовувати свої права в умовах демократії, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, забезпечувати захист, утвердження та розвиток сталої демократії.

Відповідно до Концепції основними стратегічними напрямами громадянської освіти є правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні права й обов'язки, посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості для впливу на процес ухвалення рішень на всеукраїнському й місцевому рівнях. Громадянська освіта повинна охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), усі складники, рівні освіти й усі вікові категорії громадян, зокрема освіту дорослих. Громадянська освіта повинна бути практичною і сприяти набуттю необхідних компетентностей [5].

Міністерством освіти України 7 лютого 2024 року затверджено план із заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні до 2030 року. У цьому документі поставлено завдання перед директоратами МОН, Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, громадськими організаціями, міжнародними донорськими організаціями, органами державної влади тощо, зокрема: розвиток системи громадянської освіти, моніторинг якості громадянської освіти; інтеграція громадянських компетентностей у стандарти освіти, освітні (освітньо-професійні) програми; впровадження системи моніторингу якості громадянської освіти; підготовка кваліфікованих кадрів для громадянської освіти; створення умов для ефективної комунікації між зацікавленими сторонами в системі громадянської освіти; розвиток

критичного мислення і медіаграмотності (інфобезпека); спеціальні заходи з громадянської освіти в умовах викликів, пов'язаних з російсько-українською війною; громадянська освіта для вимушених українських (воєнних) мігрантів [4].

Одним із документів, на який орієнтуються стейкхолдери громадянської освіти в Україні, є Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини (2010), у якій рекомендовано державам – членам Ради Європи при формуванні своєї політики, законодавства керуватися завданнями та принципами, які забезпечуватимуть процес навчання демократичного громадянства й освіти з прав людини впродовж усього життя. Зокрема, однією з основних цілей освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини є не просто дати здобувачам освіти знання, розуміння та навички, а й сприяти їхній готовності брати участь у житті суспільства, захищати й підтримувати права людини, демократію та верховенство права. Стейкхолдерами цього процесу є політики, освітяни, здобувачі освіти, громадські організації, медіа тощо. [13].

Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя 2018 року окреслює простір інклюзії української системи освіти до європейської освітньої сфери та вміщує громадянську компетентність, яка, на думку Олени Локшиної, «набуває ваги, дедалі більше підкреслюючи роль громадянства, демократичних цінностей і прав людини в сучасних глобальних суспільствах. Розуміння необхідності підтримки сталості суспільства, економіки та екосистем, а також практика сталого способу життя є ключовим елементом цієї компетентності. Важливо заохочувати індивідуумів діяти як відповідальні, активні громадяни, що здатні зробити свій внесок у мирне, толерантне, інклюзивне та безпечне суспільство. У цьому контексті посилено медіаграмотність та міжкультурні навички» [3, с. 27].

Система вищої освіти повинна сприяти розвитку здобувачами вищої освіти навичок, які сприятимуть формуванню нового типу громадянина, що буде готовий брати участь у виконанні завдань, спрямованих на побудову інклюзивного та безбар'єрного суспільства. Такими навичками є: обізнаність у політичних, економічних, суспільних змінах; засвоєння демократичних норм та цінностей; формування активної громадянської позиції тощо.

Як освітній предмет громадянська освіта з'явилася в Україні на початку 2000-х років. Це відбулося завдяки великим проєктам з громадянської освіти, які співфінансувалися міжнародними донорами та співпрацювали з Академією педагогічних наук. Наприклад, такими були українсько-канадський проєкт «Демократична освіта», Українська мережа громадянської освіти – UCEN, «Освіта для демократії в Україні» в межах Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні [1].

Ці проєкти стали основою для включення компонентів громадянської освіти до шкільних програм, модулів про історію та теорію демократію, демократичне врядування й культуру миру до університетських курсів з політології, а також до програм неформальної освіти. Пілотні програми були схвалені Міністерством освіти та науки України та рекомендовані як «факультативний предмет» у школах або вибіркова дисципліна в закладах вищої освіти.

Авторка погоджується з думкою А. Токарєвої та І. Чижикової, що застосування різних моделей громадянської освіти у вищій школі відбувається також у межах міжнародних проєктів, що вказує на відсутність наступності в розробці та здійсненні державної освітньої політики, спрямованої на громадянську освіту. Наразі в Україні відсутні комунікації між різними освітніми ініціативами, що суперечить послідовності й неперервності громадянської освіти. Часто громадянська освіта зводиться до набуття компонента «знання», у подібний спосіб такі компоненти, як «залучення», «цінності», «ставлення», «уміння та навички», виключають з навчального процесу [10, с. 92]. Також майже відсутній студентоцентрований та проєктний підходи, де студент є ініціатором й активним учасником розроблення та реалізації певної ініціативи, а викладач – модератором та наставником, а не центром навчального процесу.

Для української системи освіти важливим є використання західноєвропейського та американського досвіду формування громадянських компетентностей. Основними провайдерами громадянської освіти в Україні, які мають окремі цільові аудиторії, є Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба» [6], Українська академія лідерства [9], Національна програма «Молодіжний працівник» [8] тощо. Одним з амбасадорів громадянської освіти в Україні є Міжнародна фундація виборчих систем IFES Ukraine. IFES спільно з Міністерством освіти і науки України запровадили пілотні курси з громадянської освіти «Демократія: ідеї на практиці» для професійно-технічних навчальних закладів; курс «Демократія через дії» для молоді з інвалідністю на платформі Дія; курси «Демократія: від теорії до практики» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та «Вирішення виборчих спорів» для другого (магістерського) рівнів вищої освіти [7].

Протягом вивчення вищезгаданих курсів використовується глобальна методологія «Посилення взаємодії через освіту для демократії» (Strengthening Engagement thought Education for Democracy – SEED), що передбачає сучасний та інтерактивний підхід до громадянської освіти для здобувачів освіти. Під час курсу студенти дізнаються про демократичне громадянство й мають змогу застосовувати ці знання на практиці за допомогою спеціальних методик викладання, які поглиблюють знання та навички, необхідні для демократичного громадянства в цифрову епоху. Студенти розвивають навички із цифрової грамотності, вчаться конструювати знання, творчо комунікувати, бути учасником глобальної співпраці тощо. Слухачі курсу вчаться цінувати різноманітності та мультикультурності, бути критичним і самокритичним, бути наполегливим у виконанні поставлених завдань, поважати гідність кожної людини, поважати інституції влади та верховенство права, бути відповідальним громадянином. Опанування курсу сприяє набуттю компетентностей, які пов'язані з участю громадян у демократії: використовувати інформаційні й комунікаційні технології, здійснювати пошук, обробку та аналіз інформацій з різних джерел, виявляти ініціативу та підприємливість, ухвалювати обґрунтовані рішення, мотивувати людей та рухатися до спільної мети, генерувати нові ідеї (креативність), застосовувати знання в практичних ситуаціях, планувати та управляти часом, працювати в команді, розробляти та управляти проєктами.

Окрім того, випускники курсів IFES заснували громадську організацію «Молодіжна демократична асоціація ЙОДА» для просування молодіжних громадських ініціатив та реалізації і масштабування студентських проєктів [7]. Також спільно з IFES та громадською організацією «Молода Черкащина» на платформі Prometheus представлений курс «Громадська та політична участь: базовий курс» [2].

Тобто неурядові й молодіжні організації роблять значний внесок в освіту для демократичного громадянства та освіту з прав людини, особливо через неформальну й інформальну освіту і, відповідно, потребують ширших можливостей та підтримки для забезпечення цього внеску.

Висновки. Отже, констатуємо, що в українському освітньому просторі є чітке усвідомлення важливості ролі громадян, особливо молоді, у майбутньому держави. Пріоритетними в нашій державі проголошено формування свідомого демократичного громадянина, брати посідати активну участь у політичному житті суспільства та сприяти укоріненню принципів сталої демократії. Очевидно, що роль громадянського суспільства в Україні зростає у всіх сферах. Активні громадяни є рушійною силою волонтерського руху, який допомагає Збройним силам України та внутрішньо переміщеним особам, просувають реформи на місцевому та державному рівнях. Ефективність такого впливу напряму залежить від рівня освіченості ініціативних громадян та їх вміння захищати свої права. Власне громадянська освіта, яка має поширюватися на всіх рівнях і в усіх складниках освіти, є основою, яка забезпечує сталість демократії та безперервний розвиток громадянського суспільства.

Література:

1. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні. *Молодіжна політика*. 2017. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf (дата звернення 18.01. 2025.).

2. Громадянська та політична участь: базовий курс. URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/hromadska-politychna-uchast-bazovyi (дата звернення 18.01. 2025.).

3. Локшина О.І . Європейська довідкова рамка ключових компетентностей для навчання впродовж життя: оновлене бачення 2018 року. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 21–30. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718031/1/3.pdf (дата звернення 04.11. 2024.).

4. Наказ Міністерства освіти України про затвердження плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/914/91405/65c60ece409a3499331898.pdf (дата звернення 04.11. 2024.).

5. Про внесення змін до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-kontseptsii-rozvytku-hromadianskoi-osvity-v-ukraini-893-081022 (дата звернення 13.10. 2024.).

6. Сайт Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін. URL: https://www.novadoba.org.ua/ (дата звернення 18.01. 2025.).

7. Сайт Міжнародної фундації виборчих систем. URL: https://www.ifesukraine.org/ (дата звернення 18.01. 2025.).

8. Сайт Програми Британської Ради “Активні громадяни”. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/en/active-citizens (дата звернення 18.01. 2025.).

9. Сайт Української академії лідерства. URL: https://ual.ua/ (дата звернення 18.01. 2025.).

10. Токарєва А.В. Чижикова І.В. Сучасні підходи до формування громадянських компетентностей студентів: міжнародний та національний контексти. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2021. № 1 (21). С. 88-93. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5631/1/11%20%281%29.pdf (дата звернення 04.11. 2024.).

11. Указ Президента України Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23 (дата звернення 13.10. 2024.).

12. Указ Президента України Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/paran25#n25 (дата звернення 13.10. 2024.).

13. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. URL: https://rm.coe.int/16806b93be (дата звернення 04.11. 2024.).

References:

1. Borenko, Ya. (2017). Hromadyans′ka osvita v Ukrayini [Civic education in Ukraine]. *Molodizhna polityka – Youth policy. rpr.org.ua* Retrieved from https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf [in Ukrainian].

2. Hromadyans′ka ta politychna uchast′: bazovyy kurs [Civic and Political Participation: A Basic Course]. *prometheus.org.ua.* Retrieved from https://prometheus.org.ua/prometheus-free/hromadska-politychna-uchast-bazovyi [in Ukrainian].

3. Lokshyna, O.I. (2019). Yevropeys′ka dovidkova ramka klyuchovykh kompetentnostey dlya navchannya vprodovzh zhyttya: onovlene bachennya 2018 roku. Ukrayins′kyy pedahohichnyy zhurnal [The European Framework of Reference for Key Competences for Lifelong Learning: An updated vision for 2018]. *Ukrayins'kyy pedahohichnyy zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal, 3*, 21-30. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718031/1/3.pdf [in Ukrainian].

4. Nakaz Ministerstva osvity Ukrayiny pro zatverdzhennya planu zakhodiv z realizatsiyi Kontseptsiyi hromadyans′koyi osvity v Ukrayini [Order of the Ministry of Education of Ukraine on the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of Civic Education in Ukraine]. *osvita.ua.* Retrieved from https://osvita.ua/doc/files/news/914/91405/65c60ece409a3499331898.pdf [in Ukrainian].

5. Pro vnesennya zmin do Kontseptsiyi rozvytku hromadyans′koyi osvity v Ukrayini [On making changes to the Concept of Development of Civic Education in Ukraine.]. *kmu.gov.ua.* Retrieved from https://www.

kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-kontseptsii-rozvytku-hromadianskoi-osvity-v-ukraini-893-081022 [in Ukrainian].

6. Sayt Vseukrayins′koyi asotsiatsiyi vykladachiv istoriyi ta suspil′nykh dystsyplin [Site of the All-Ukrainian Association of History and Social Sciences Teachers]. *novadoba.org.ua.* Retrieved from https://www.novadoba.org.ua/ [in Ukrainian].

7. Sayt Mizhnarodnoyi fundatsiyi vyborchykh system [The website of the International Foundation for Electoral Systems]. *ifesukraine.org.* Retrieved from https://www.ifesukraine.org/ [in Ukrainian].

8. Sayt Prohramy Brytans′koyi Rady "Aktyvni hromadyany" [Site of the British Council Program "Active Citizens"]. *britishcouncil.org.ua.* Retrieved from https://www.britishcouncil.org.ua/en/active-citizens/ [in Ukrainian].

9. Sayt Ukrayins′koyi akademii liderstva [Website of the Ukrainian Academy of Leadership]. *ual.ua.* Retrieved from https://ual.ua/ [in Ukrainian].

10. Tokaryeva, A.V. & Chyzhykova, I.V. (2021). Suchasni pidkhody do formuvannya hromadyans′kykh kompetentnostey studentiv: mizhnarodnyy ta natsional′nyy konteksty [Modern approaches to the formation of civic competences of students: international and national contexts]. *Visnyk universytetu imeni Al'freda Nobelya. Seriya «Pedahohika i psykholohiya». Pedahohichni nauky – Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical sciences, 1(21),* 88-93. Retrieved from http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5631/1/11%20%281%29.pdf [in Ukrainian].

11. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Natsional′nu stratehiyu spryyannya rozvytku hromadyans′koho suspil′stva v Ukrayini na 2021-2026 roky [Decree of the President of Ukraine On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026.] *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23 [in Ukrainian].

12. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro spryyannya rozvytku hromadyans′koho suspil′stva v Ukraini [Decree of the President of Ukraine On promoting the development of civil society in Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/u068_16?an=1&ed=2016_02_26 [in Ukrainian].

13. Khartiya Rady Yevropy z osvity dlya demokratychnoho hromadyanstva ta osvity z prav lyudyny [Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education]. *rm.coe.int.* Retrieved from https://rm.coe.int/16806b93be [in Ukrainian].

Halyna Nevynna. Civic education as a necessary condition for building sustainable democracy

The article analyzes the development of civic education in Ukraine, which is a necessary condition for the restoration and reconstruction of our state during the war period. The author emphasized the need for all citizens of Ukraine to gain knowledge about the possibilities of citizen participation and protection of their rights. To achieve this goal, civic education should be implemented in all types of education (formal, informal, informal) and cover all age categories of citizens. In the course of the research, the author analyzed National strategies for promoting the development of civil society in Ukraine (for 2016–2020 and 2021–2026), the Concept of Civic Education in Ukraine until 2030, the Charter of the Council of Europe on Education for Democratic Citizenship, etc.

The initiative of the International Foundation for Electoral Systems IFES Ukraine is also described as a positive experience of implementing civic education in educational institutions.

Key words: *civic education, civil society, civic participation, human rights, stable democracy, inclusive democracy.*

Відомості про автора:

Невинна Галина – кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри політології та міжнародних відносин,
Рівненський державний гуманітарний університет.

УДК 355.45
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-11

Дмитро Казмірук
ORCID: 0009-0006-5763-1665

РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті здійснено аналіз впливу глобальних і геополітичних викликів, зокрема війни, на національну безпеку України, ролі стратегічних комунікацій у цьому процесі. Особлива увага приділяється використанню стратегічних комунікацій як важливого інструменту в умовах гібридної війни, де поєднуються воєнні, інформаційні та психологічні операції. Зокрема, досліджено роль інформаційної безпеки та застосування ефективних комунікацій для захисту державних інтересів, боротьби з дезінформацією та формування позитивного іміджу України на міжнародній арені. Розглянуто стратегічні комунікації як ключовий елемент у протидії загрозам, забезпеченні інформаційної стабільності та збереженні морального духу громадян і військових в умовах війни. Надано рекомендації щодо їх подальшого розвитку та вдосконалення в українських реаліях.

Ключові слова: *стратегічні комунікації, національна безпека, гібридна війна, інформаційна безпека, комунікації, медіа, російська агресія, кібербезпека, дезінформація.*

Вступ. Дослідження ролі стратегічної комунікації в контексті посилення національної безпеки України актуалізується через необхідність підвищення ефективності використання нашою державою та її партнерами інформаційних каналів для захисту від гібридних загроз, забезпечення стабільності в умовах війни та довгострокового розвитку безпекової стратегії. Зміцнення комунікаційної політики також відкриває можливості для адаптації міжнародного досвіду, розроблення інноваційних підходів і впровадження нових технологій у сферу інформаційної безпеки.

Серед зарубіжних учених, які досліджують роль стратегічної комунікації в умовах гібридної війни, можна виокремити К. Х'юза, К. Джайлса, Й. Меллера. З вітчизняних дослідників інформаційної безпеки можна виділити Ю. Горбаня, Я. Малик, І. Пронозу, М. Зінченка, Є. Кравця, О. Плугову, В. Абрамова, К. Поповича, В. Гурковського, Г. Ситника, О. Драглюка, В. Смолянюка, Н. Нижника, М. Дмитренка, П. Шпигу й інших.

Метою статті стало вивчення ролі стратегічної комунікації в гарантуванні національної безпеки України в умовах гібридної війни. Для цього необхідно було проаналізувати поняття «стратегічна комунікація», її місце в системі гарантування національної безпеки України; виявити основні складові частини гібридної війни, їхній вплив на національну безпеку України; оцінити ефективність комунікаційних стратегій України у зміцненні суспільної стійкості до дезінформації та пропаганди; надати рекомендації щодо подальшого вдосконалення стратегічної комунікації як інструменту захисту національної безпеки України. Отже, дане дослідження допоможе знайти слабкі ланки у протидії гібридній агресії ворога на рівні стратегічних комунікацій, визначити шляхи їх подолання.

Матеріал і методи дослідження. У процесі дослідження було використано метод системного аналізу, який дозволив розглянути стратегічну комунікацію як комплексну систему з багатьма компонентами, визначити її зв'язки з іншими аспектами національної безпеки та проаналізувати ефективність системного підходу. Застосування ж методу контент-аналізу дало можливість проаналізувати інформаційні кампанії, пов'язані з національною безпекою України, та визначити ключові меседжі, що використовуються у стратегічній комунікації, та їхню відповідність заявленим цілям.

Результати та обговорення. Сучасні виклики та загрози спричинили докорінну трансформацію світового воєнного, економічного й соціального порядку. Глобальні зміни, зумовлені війною в центрі Європи, поставили перед міжнародною спільнотою низку викликів, спричинили невизначеність щодо перспектив розвитку як глобальної, так і національних економік, а також активізували процеси модернізації суспільних систем.

Різновекторні геополітичні впливи на Україну за умов неефективності міжнародних гарантій її національної безпеки, збройної агресії, критичної зовнішньої залежності національної економіки створюють високий рівень вразливості держави. Агресивна політика Російської Федерації, спрямована на підрив суверенітету та територіальної цілісності України, виснаження її економічного потенціалу, дестабілізацію суспільно-політичної ситуації, має на меті знищення української державності й анексію її територій. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження механізмів гарантування національної безпеки в умовах війни, що постійно трансформується, набуває нових форм. Одним із важливих векторів дослідження постає роль стратегічної комунікації в системі національної безпеки.

Останніми роками поняття «стратегічна комунікація» стало предметом активного наукового дискурсу. Однак його варіативне трактування спричинило термінологічну невизначеність, що зумовлює необхідність концептуального упорядкування. До ключових аспектів стратегічної комунікації належать узгодженість риторики та практичних дій, а також їх сприйняття цільовими аудиторіями. Окрім того, стратегічна комунікація охоплює цілеспрямовані програми та заходи, спрямовані на встановлення ефективного діалогу з основними аудиторіями. Це реалізується через механізми зв'язків із громадськістю, публічну дипломатію, інформаційні кампанії та спеціальні операції, які забезпечують цілісність і ефективність комунікативних процесів [6, с. 224].

У документі "National Framework for Strategic Communications", опублікованому Адміністрацією Білого дому у 2010 р., стратегічні комунікації визначаються як процес синхронізації риторики та практичних дій, а також як цілеспрямована діяльність, орієнтована на комунікацію та взаємодію з визначеними цільовими аудиторіями [12]. Це визначення акцентує увагу на необхідності узгодженості між офіційними заявами, інформаційною політикою та практичними заходами, що забезпечують ефективну реалізацію стратегічних комунікацій у політичній, безпековій і дипломатичній сферах.

Воєнна доктрина України визначає стратегічні комунікації як «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних і психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [10]. Такий підхід відображає сучасні тенденції у сфері інформаційної безпеки та гібридної війни, де стратегічна комунікація є важливим інструментом протидії інформаційним загрозам, забезпечення національних інтересів і формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені.

Гібридна війна є комплексним феноменом, який значно виходить за межі традиційних воєнних дій, поєднує політичні, економічні, інформаційні, кібернетичні та соціальні методи впливу. Вона є нестабільною, динамічною та гнучкою формою міжнародних відносин, що характеризується розмитими межами між війною та миром, державними та недержавними акторами, а також правовими та нелегальними методами боротьби [3]. Специфіка сучасної гібридної збройної агресії проти України полягає не лише в застосуванні класичних методів ведення інформаційно-психологічної війни, а й у масштабному порушенні Російською Федерацією фундаментальних міжнародно-правових норм і зобов'язань, що призвело до значних руйнувань, втрат і дестабілізації регіональної безпеки.

Російська Федерація у своїй гібридній агресії проти України використовує широкий спектр інструментів, що охоплюють воєнні, економічні, інформаційні та кібернетичні засоби

впливу. Одним із ключових елементів є масована наступальна пропаганда, спрямована на дезінформацію як українського, так і міжнародного суспільства, викривлення історичних подій і формування вигідного для агресора інформаційного порядку денного. Значну роль відіграють економічні заходи, зокрема торговельні обмеження, санкції та спекуляції на ринку енергоресурсів, що підривають економічну стабільність України. Окремо варто виділити використання так званої «енергетичної зброї» – маніпуляцій із постачанням газу, нафти й електроенергії з метою тиску на державні інститути та суспільство [8, с. 556–557].

Важливим напрямом гібридної війни є технологія дискредитації державних структур України шляхом нав'язування негативних наративів щодо леґітимності влади, ефективності управління та реформ. Це досягається через фінансування деструктивних політичних рухів, підтримку радикальних, популістських і проросійських сил, що сприяють розколу українського суспільства та формуванню антидержавних настроїв. Окрім цього, активне застосування кібероперацій, зокрема атак на державні установи, об'єкти критичної інфраструктури та фінансову систему, підриває національну безпеку та посилює соціальну нестабільність.

Гібридна стратегія передбачає також використання міжнародної дипломатії та маніпуляцій на рівні міжнародних організацій, поширення дезінформації через лояльні медіаресурси та звинувачення України в діях, що фактично здійснює сама Росія. Це створює викривлене сприйняття війни серед міжнародної спільноти й ускладнює формування єдиної позиції щодо її завершення [11].

З огляду на такі виклики, інформаційна безпека України набуває стратегічного значення. Необхідним є системний аналіз загроз у сфері інформаційної політики, а також імплементація міжнародного досвіду для розроблення ефективних механізмів захисту інформаційного простору. Гарантування інформаційної безпеки потребує створення розгалуженої та захищеної інформаційної інфраструктури, що передбачає ефективну взаємодію державних інститутів, централізоване управління комунікаційними процесами, розвиток стратегічних комунікацій і підвищення рівня інформаційної грамотності населення [2].

У цьому контексті розвиток стратегічних комунікацій відіграє ключову роль у протидії гібридним загрозам. Вони дозволяють ефективно реагувати на інформаційні атаки, нівелювати вплив дезінформації, підтримувати суспільну згуртованість і формувати позитивний міжнародний імідж України. Отже, комплексний підхід до управління інформаційним простором, посилення кібербезпеки, удосконалення державної політики у сфері інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій є необхідними передумовами для зміцнення національної безпеки України в умовах гібридної війни [4].

Україна лише почала свій шлях із розвитку вектора стратегічних комунікацій. У листопаді 2017 р. Міністерство оборони України та Збройні сили України ухвалили Концепцію стратегічних комунікацій, у якій визначено основні підходи до застосування стратегічних комунікацій у сфері безпеки й оборони. У цьому документі підкреслюється, що узгоджене, системне та своєчасне використання стратегічних комунікацій є ключовим інструментом у протидії загрозам в інформаційному просторі. Основними завданнями цього напряму є активне поширення правдивої інформації в засобах масової інформації, швидке реагування на поширення фейкових повідомлень, а також формування позитивного іміджу сил оборони в суспільстві [7].

Стратегічні комунікації стали відповіддю на загрози гібридної війни, яка включає не лише збройне протистояння, а й інформаційно-психологічні операції, спрямовані на дестабілізацію ситуації в державі. В умовах війни стратегічна комунікація є не лише допоміжним, а і стратегічним інструментом, що дозволяє впливати на суспільну думку, мобілізувати громадян до опору, формувати довіру до державних інституцій, а також протидіяти маніпуляціям і дезінформаційним кампаніям із боку противника.

З метою ефективної реалізації завдань у сфері стратегічних комунікацій у структурі Міністерства оборони України було створено відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу. Цей підрозділ забезпечує аналіз інформаційного середовища, розроблення стратегічних комунікаційних кампаній, координацію діяльності у сфері інформаційної політики. Окрім того, Генеральним штабом Збройних сил України було ухвалено рішення щодо організації діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах. Їхніми основними завданнями є формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу, розвиток національно-патріотичних переконань, підвищення рівня психологічної стійкості військових. Це є особливо важливим в умовах війни, коли стресові чинники, інформаційний тиск і загроза фізичного знищення можуть суттєво впливати на бойовий дух військовослужбовців [5, с. 3].

На сучасному етапі більшість міністерств і відомств сектору безпеки й оборони впровадили власні програми та підрозділи стратегічних комунікацій, що свідчить про поступове становлення цього напряму як важливого компоненту національної безпеки. Проте, попри прогрес у цій сфері, експерти НАТО констатують, що наявна концепція стратегічних комунікацій України не повною мірою відповідає сучасним викликам. Серед основних проблем вони виділяють такі:

– відсутність єдиного розуміння стратегічних комунікацій на рівні державних і військових інституцій;

– низьку ефективність координації діяльності між різними органами влади;

– психологічні бар'єри щодо розуміння важливості комунікацій у безпековій сфері;

– надмірну бюрократизованість процесу ухвалення комунікаційних рішень, що ускладнює оперативне реагування на інформаційні виклики [9].

З огляду на ці виклики в Україні нині триває процес трансформації системи стратегічних комунікацій, спрямований на підвищення її ефективності й адаптацію до нових загроз. Важливим орієнтиром у цьому процесі є досвід держав – членів НАТО, які мають значний досвід у гарантуванні інформаційної безпеки та реалізації стратегічних комунікаційних програм. Країни Альянсу застосовують комплексний підхід, що передбачає тісну взаємодію між державними органами, армією, громадянським суспільством і медіа, що забезпечує високу оперативність і результативність комунікаційних заходів.

Окрім того, Україна задекларувала наміри досягти оперативної сумісності з НАТО у сфері стратегічних комунікацій. Це передбачає імплементацію міжнародних стандартів, адаптацію найкращих практик і поступове вдосконалення національної комунікаційної стратегії. Водночас ключовим завданням залишається розвиток національної моделі стратегічних комунікацій, що враховує специфіку українського інформаційного простору та характер гібридних загроз, із якими стикається держава.

Отже, стратегічні комунікації в Україні перебувають на етапі становлення, і хоча вже зроблено значні кроки в цьому напрямі, подальший розвиток потребує системних змін. Важливо не лише переймати досвід західних партнерів, але і створювати власну ефективну систему стратегічних комунікацій, що відповідатиме реаліям сучасної війни й інформаційної боротьби [1, с. 8].

Підвищення ефективності застосування стратегічних комунікацій можливе лише за умови системного управління інформаційними потоками та координації діяльності державних органів із метою зміцнення внутрішньої стабільності та формування позитивного міжнародного іміджу. Важливу роль у цьому процесі відіграють публічна дипломатія, яка сприяє формуванню міжнародної підтримки України через взаємодію з міжнародними партнерами, дипломатичними місіями та міжнародними організаціями, та зв'язки із громадськістю, що забезпечують довіру населення до державних інституцій шляхом прозорого інформування про політичні, соціальні й економічні процеси. Отже, стратегічні комунікації виступають важливим

елементом державної політики у сфері безпеки, сприяють ефективній протидії сучасним загрозам і міжнародній підтримці України.

Варто зауважити, що стратегічна комунікація охоплює як інформаційні, так і психологічні операції, спрямовані на зміцнення стійкості держави, підвищення морального духу громадян і протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам. В умовах гібридної війни інформаційні операції стали ключовим інструментом ведення бойових дій. Стратегічні комунікації забезпечують формування об'єктивної картини подій, запобігають поширенню дезінформації та мінімізують ризики маніпулятивного впливу на громадян. Ефективна комунікаційна стратегія допомагає запобігати втраті довіри до державних інституцій і суспільній дестабілізації.

Однією з важливих складових частин стратегічних комунікацій є використання психологічних операцій для зміцнення морально-психологічного стану населення та військових. В умовах інформаційної війни, коли противник активно застосовує деструктивні інформаційні впливи, збереження національної єдності та підтримка патріотичного духу стають стратегічно важливими завданнями держави.

З огляду на те, що інформація може стати інструментом ведення війни, контроль за інформаційними потоками набуває особливого значення. Основні завдання в цьому напрямі такі:

– моніторинг медіапростору для виявлення дезінформації та інформаційних маніпуляцій;

– протидія фейковим новинам шляхом оперативного інформування громадян і забезпечення доступу до перевірених джерел;

– захист національного інформаційного простору від ворожих інформаційних впливів.

Стратегічні комунікації відіграють ключову роль у гарантуванні національної безпеки. Вони дозволяють ефективно реагувати на інформаційні загрози, підтримувати стабільність держави та формувати її позитивний міжнародний імідж. Для підвищення ефективності стратегічних комунікацій в Україні необхідно:

– підсилити координацію між державними органами в інформаційній сфері;

– забезпечити ефективний контроль за інформаційним простором і мінімізувати вплив ворожої пропаганди;

– поглибити міжнародну співпрацю у сфері стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки;

– інвестувати в розвиток кадрового потенціалу, створювати умови для підготовки спеціалістів у сфері комунікацій.

Окрім того, для забезпечення ефективного функціонування стратегічних комунікацій необхідна підготовка кваліфікованих фахівців, які здатні аналізувати інформаційні загрози та розробляти ефективні комунікаційні стратегії. Важливими напрямами розвитку є:

– створення стратегічних комунікаційних центрів;

– підвищення кваліфікації державних службовців і військових у сфері комунікацій;

– імплементація міжнародних стандартів у систему навчання та підготовки кадрів.

Висновки. Сучасні глобальні виклики та загрози суттєво трансформували воєнний, економічний і соціальний порядок, що особливо проявляється в контексті війни в Європі. Для України ця ситуація створила критичні загрози національній безпеці, економічній стабільності та суспільній згуртованості. Гібридна агресія Російської Федерації охоплює широкий спектр впливу, зокрема й воєнні, інформаційні, економічні та кібернетичні методи, що ускладнює традиційні підходи з досягнення безпеки держави. У цих умовах стратегічні комунікації відіграють ключову роль у зміцненні національної безпеки та протидії гібридним загрозам. Вони дозволяють не лише оперативно реагувати на інформаційні атаки та дезінформаційні кампанії, але й формувати позитивний міжнародний імідж України, підтримувати суспільну згуртованість і довіру до державних інституцій. Узгоджене використання державних комунікаційних можливостей, як-от публічна дипломатія, зв'язки із громадськістю, інформаційні операції та психологічний вплив,

забезпечує комплексний підхід до інформаційної безпеки. Попри значний прогрес у розбудові системи стратегічних комунікацій в Україні, залишаються деякі виклики, зокрема відсутність єдиного підходу до стратегічних комунікацій на рівні державних і військових інституцій, неналежна координація між органами влади та бюрократичні перешкоди в ухваленні рішень. Важливим орієнтиром для подальшого розвитку є імплементація міжнародного досвіду, зокрема стандартів і підходів НАТО, що дозволить підвищити ефективність стратегічних комунікацій, їхню адаптацію до нових загроз. Отже, стратегічні комунікації є не лише інструментом інформаційної політики, а й важливим елементом гарантування національної безпеки. Їх подальший розвиток потребує комплексного підходу, що передбачає нормативно-правове вдосконалення, посилення інформаційної грамотності населення, розбудову сучасної інфраструктури комунікацій та інтеграцію з міжнародними партнерами. Ефективне використання стратегічних комунікацій сприятиме не лише зміцненню обороноздатності України, також її стійкості в умовах гібридної війни.

Література:

1. Благодарний А., Кононець О. Стратегічні комунікації в секторі безпеки і оборони України. *Молодий вчений.* 2023. № 1 (113). С. 5–9.

2. Богуш В. Інформаційна безпека держави. Київ : МК-Прес, 2017. 432 с.

3. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / за заг. ред. Р. Додонова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с.

4. Кавун С. Інформаційна безпека : навчальний посібник. Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. 352 с.

5. Капштик О. Державні механізми стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.05. Хмельницький, 2019. 22 с. URL: http://www.univer.km.ua/doc/Aref_Kapshtyk.pdf (дата звернення: 20.01.2025).

6. Стратегічні комунікації для безпекових і державних інституцій : практичний посібник / Л. Компанцева та ін. ; за ред. О. Давліканової, Л. Компанцевої. Київ : ТОВ «ВІСТКА», 2022. 278 с.

7. Концепція стратегічних комунікацій Міністерства оборони та Збройних сил України. *Міністерство оборони України.* URL: http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/612_nm_2017.pdf/ (дата звернення: 20.01.2025).

8. Ліпкан В., Сопілко І., Кір'ян В. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні / за заг. ред. В. Ліпкана. Глоб. орг. союзн. лідерства, Акад. безпеки відкрит. суспільства «Академія наук вищої освіти України». Київ, 2015. 664 с. С. 556–557.

9. Мушта А. Сучасні дискурси управління у секторі оборони і безпеки України: концептуальні та правові підстави, практики, психологічні бар'єри. URL: https://elib.amia.by/bitstream/docs/4984/1/2020_45.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 9 вересня 2015 р. № 555/2015. *Рада національної безпеки і оборони України.* URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/410.html (дата звернення: 20.01.2025).

11. Світова гібридна війна: Український фронт. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2017. 262 с.

12. Tatham Steve A. Strategic Communication: A Primer. *Defence Academy of the United Kingdom.* 2008. URL: http://www.da.mod.uk/colleges/arag/documen-listings/special/08%2828%29ST.pdf (дата звернення: 25.01.2025).

References:

1. Blahodarnyy, A., & Kononets', O. (2023). Stratehichni komunikatsiyi u sektori bezpeky i oborony Ukrayiny [Strategic communications in the security and defense sector of Ukraine]. *Molodyy vchenyy*. 1 (113). pp. 5–9 [in Ukrainian].

2. Bohush, V. (2017). Informatsiyna bezpeka derzhavy [Information security of the state]. Kyiv: MK-Pre. 432 p. [in Ukrainian].

3. Kapshtyk, O. (2019). Derzhavni mekhanizmy stratehichnykh komunikatsii u sektori bezpeky i oborony Ukrainy [State mechanisms of strategic communications in the security and defense sector of Ukraine]. Retrieved from: http://www.univer.km.ua/doc/Aref_Kapshtyk.pdf [in Ukrainian].

4. Hibrydna viyna [Hybrid War] (2017). Donets'kyy natsional'nyy universytet imeni Vasylya Stusa; za red. R. Dodonova. Vinnytsya. 410 p. [in Ukrainian].

5. Kavun, S. (2008). Informatsiyna bezpeka [Information security]. Navchal'nyy posibnyk. Kharkiv: Vyd. KHNEU. 352 p. [in Ukrainian].

6. Kompantseva, L., Zaruba, O., Cherevatyi, S., & Akulshyn, O. (2022). Stratehichni komunikatsii dlia bezpekovykh i derzhavnykh instytutsii: praktychnyi posibnyk [Strategic communications for security and government institutions: a practical guide] / za zah. red. O. Davlikanovoi, L. Kompantsevoi. Kyiv: TOV "VISTKA", 278 p. [in Ukrainian].

7. Kontseptsiia stratehichnykh komunikatsii Ministerstva oborony ta Zbroinykh Syl Ukrainy (2017). Ministerstvo oborony Ukrainy [Concept of strategic communications of the Ministry of Defense and Armed Forces of Ukraine. Ministry of Defense of Ukraine]. Retrieved from: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/612_nm_2017.pdf [in Ukrainian].

8. Lipkan, V., Sopilko, I., & Kir'yan, V. (2015). Pravovi zasady rozvytku informatsiynoho suspil′stva v Ukrayiny [Legal principles of the development of the information society in Ukraine]. za red. V.A. Lipkana. Hlob. orh. soyuzn. liderstva, Akad. bezpeky vidkryt. suspil'stva "Akademiya nauk vyshchoyi osvity Ukrayiny". Kyyiv. 664 p. [in Ukrainian].

9. Mushta, A. (2020). Suchasni dyskursy upravlinnia u sektori oborony i bezpeky Ukrainy: kontseptualni ta pravovi pidstavy, praktyky, psykholohichni bariery [Modern management discourses in the defense and security sector of Ukraine: conceptual and legal foundations, practices, psychological barriers]. Retrieved from: https://elib.amia.by/bitstream/docs/4984/1/2020_45.pdf [in Ukrainian].

10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 r. "Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy, 9 veresnya 2015 r., № 555/2015. Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 2, 2015 "On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine": Decree of the President of Ukraine, September 9. 2015, № 555/2015. National Security and Defense Council of Ukraine]. Retrieved from: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/410.html [in Ukrainian].

11. Svitova hibrydna viyna: Ukrayins'kyy front [World Hybrid War: Ukrainian Front] (2017). Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'yu Kyyiv. 262 p. [in Ukrainian].

12. Tatham, Steve A. (2008). Strategic Communication: A Primer. Defence Academy of the United Kingdom. Retrieved from: http://www.da.mod.uk/colleges/arag/documen-listings/special/08%2828%29ST.pdf.

Dmytro Kazmiruk. The role of strategic communication in ensuring Ukraine's national security in the conditions of hybrid war

The article analyses the impact of global and geopolitical challenges, including war, on Ukraine's national security and the role of strategic communications in this process. Particular attention is paid to the use of strategic communications as an important tool in a hybrid war, which combines military, information and psychological operations. In particular, the role of information security and the use of effective communications to protect state interests, combat disinformation and create a positive image of Ukraine in the international arena are explored. Strategic communications are considered as a key element in countering threats, ensuring information stability and maintaining the morale of citizens and the military in times of war. Recommendations for their further development and improvement in Ukrainian realities are given.

Key words: *strategic communications, national security, hybrid warfare, information security, communications, media, Russian aggression, cybersecurity, disinformation.*

Відомості про автора:

Казмірук Дмитро – аспірант кафедри політології філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

УДК 355.48
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-12

Іван Зелик
ORCID: 0009-0006-4950-6274

ЕВОЛЮЦІЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ НАРАТИВІВ КРЕМЛЯ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: СПРОБА АНАЛІЗУ

Разом із початком повномасштабного вторгнення на суверенну територію України Росія розпочала нову фазу агресивної інформаційної війни проти нашої держави з метою цілковитої дестабілізації внутрішньої ситуації, поширення тотальної паніки та зневіри, що мало призвести до паралічу всієї державної системи та її інституцій і сприяти окупації українських земель.

Кремлівські пропагандисти активно розпочали поширення вже відомих наративів про «єдиний народ», підтримуваних Заходом нацистів, які шляхом державного перевороту захопили владу в Україні, 8 років нещадного винищення мешканців Донбасу, які виступили проти антиросійської та узурпаторської влади в Києві. Ці наративи були запущені з новою силою, щоб виправдати повномасштабне воєнне вторгнення на територію незалежної держави.

Оскільки Росії не вдалося провести блискавичного та переможного вторгнення і війна проти України переходила у фазу затяжного збройного конфлікту, набували все нових обрисів і російські наративи. Усе частіше вони ставали націлені не лишень на Україну, але й на її союзників і мали на меті підірвати міжнародну підтримку.

У статті здійснено спробу аналізу російських пропагандистських наративів проти України, їхньої еволюції у процесі повномасштабного вторгнення 2022–2024 років.

Ключові слова: *інформаційна війна, російська пропаганда, російські наративи, російська історична пропаганда, дезінформація, інформаційна безпека, протидія пропаганді, гібридна війна, інформаційно-психологічні спецоперації.*

Вступ. У сучасному світі будь-які воєнні конфлікти мають гібридний характер, тобто, окрім безпосереднього воєнного зіткнення, війна відбувається в інформаційній, політичній, культурній, історичній, ідеологічній площинах, кожен із цих театрів протистоянь є надзвичайно важливим для досягнення кінцевої цілі.

Повномасштабна збройна агресія Росії проти України ознаменувалася активною фазою інформаційної війни проти нашої держави, із численним використанням пропагандистських наративів. Вони служать інструментом, який покликаний здійснювати вплив на свідомість людей, зображати події в такому світлі, який вигідний тим, хто створює та транслює ці наративи. Передусім російські наративи мали пояснити та виправдати причини воєнного вторгнення в Україну, змалювати таку картину світу, подій і обставин, у якій Україна постає не жертвою жорстокого та кривавого нападу, а винуватицею, державою, що своїми діями спровокувала збройну агресію, не залишила для Росії іншого вибору, ніж вторгнення.

Детальне вивчення та проведення аналізу російських наративів і особливостей їх просування дасть можливість ужити заходів для мінімізації їхнього впливу та посилювати інформаційну безпеку України в непростому протистоянні з Російською Федерацією.

Мета статті полягає в дослідженні російських пропагандистських наративів проти України, їхньої еволюції в умовах повномасштабної війни 2022–2024 рр.

Відповідно до мети статті можна виокремити такі завдання:

1) проаналізувати сучасні й історичні російські пропагандистські наративи проти України;

2) виокремити зміни у пропагандистських наративах Кремля, проаналізувати їхні причини;

3) виокремити аудиторії, на які націлюються ворожі наративи.

Матеріал і методи дослідження. Під час підготовки наукової статті було використано загальнонаукові методи, як-от логічний, системний, структурний і функціональний методи, а також синтез і компаративний аналіз.

Специфіку використання російських наративів у пропагандистських цілях досліджували науковці Д. Дубов, А. Баровська, Ю. Каздобіна («Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії»), Н. Чабан, С. Жаботинська ("Narratives of Ukraine on the Inforamation Battlefields of Global Media"), О. Снитко, С. Гречка («Битва наративів у сучасному медіапросторі України»), Н. Ващенко («Головні наративи сучасної російської пропаганди як впливогенна проблематика в умовах консцієнтальної війни Росії проти України»), В. Лозовий («Основні наративи історичної політики Кремля як інструмент обґрунтування російської агресії проти України»), Н. Шульська, С. Остапчук, Л. Науменко («Ворожі наративи в умовах війни в медіа: вербальні маркери, інформаційна гігієна та способи протистояння»), М. Ожеван («Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України»), О. Юськів («Наративи російської пропаганди в Україні»), О. Андрєєва («Національна безпека в контексті національної ідентичності і взаємовідносин із Росією»).

Тема російських наративів і пропаганди висвітлюється також у працях Г. Почепцова «Сучасні інформаційні війни» та «Смисли війни. Україна і Росія в інформаційній і смисловій війні», В. Горбуліна («Світова гібридна війна: Український фронт»).

Надзвичайно цінними для дослідження тематики російських наративів і їхніх особливостей під час повномасштабного вторгнення є аналітичні видання та розслідування, що були видані після 24 лютого 2022 р. Серед таких можна відзначити: «Ми – Bellingcat. Онлайн-розслідування міжнародних злочинів та інформаційна війна з Росією» авторства Еліота Ґіґґінза та «Як російський інформаційний корабель пішов на <…> Наративи пропаганди під час повномасштабної війни» – книга, що була видана Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Праця є результатом дворічної роботи, починаючи з першого дня повномасштабної війни. Видання висвітлює хроніку інформаційної війни від 24 лютого 2022 р. і до кінця листопада 2023 р.

Росія у протистоянні з Україною як застосовує відомі широкому загалу історичні пропагандистські наративи, так і щоразу створює нові, які пояснюють теперішній перебіг подій із вигідного для неї погляду, та формує таку реальність і світосприйняття в аудиторії, на яку ці наративи поширюються, яка б відповідала її імперським і загарбницьким інтересам. Щоб ефективно протистояти цій невпинній інформаційній агресії, необхідно постійно вивчати й аналізувати ворожі наративи, пояснювати широкому загалу причини і мету їх появи.

Результати та обговорення. 12 липня 2021 р. на сайті президента Росії з'явилася стаття «Про історичну єдність росіян і українців», авторства В. Путіна, у якій господар Кремля інтерпретує історичні події та стверджує давній **російський історичний наратив про «один народ»** – росіян, українців і білорусів. Виникнення Української держави автор статті вважає «великою спільною бідою та трагедією», причиною якої є як внутрішні помилки, так і цілеспрямована робота зовнішніх сил. «Росіяни й українці – один народ, єдине ціле. Ці слова – не данина якійсь кон'юнктурі, поточним політичним обставинам. Говорив про це неодноразово, це моє переконання», – розпочинає статтю Путін, подаючи її ключовий наратив [12].

Цю статтю, у якій очільник Російської Федерації фактично заперечує існування українців як окремої нації, зі своєю історією, культурою, мовою, самоідентифікацією, правом на розбудову власної державності, можна вважати завуальованим оголошенням війни.

Не менш красномовним індикатором несприйняття України як незалежної держави була заява В. Путіна на саміті НАТО у 2008 р., де він висловив свою позицію, яка полягала в тому, що Україна – це навіть не держава, а частина території, яка була подарована росіянами.

У світлі пропагандистського історичного наративу про «один народ» росіяни розглядають українські землі як невід'ємну частину Росії, а здобуття Україною незалежності – як історичну помилку, яку треба виправити будь-якими методами та за будь-яку ціну. Черговий, на переконання В. Путіна, фінальний етап виконання цього завдання російські війська і розпочали 24 лютого 2022 р.

У «Літературознавчому словнику-довіднику» визначено термін «наратив» як «об'єкт і акт повідомлення про справжні чи фіктивні події, здійснюваний одним (кількома) наратором, адресоване одному (кільком) нарататору» [1].

Наратив являється не просто оповіданням якоїсь історії, а виступає концепцією, що формує наше сприйняття світу й особистого місця в ньому, визначає норми та критерії, за якими ми проводимо маркування «свій – чужий». Наративи формують наші базові поняття, цінності та сприйняття світу. Від них значною мірою залежить те, як людина себе ідентифікуватиме у світі [3].

Згідно з філософськими поглядами Й. Брокмайєра та Р. Харре, наратив є не лише описом якоїсь реальності, а «інструкцією» щодо визначення й розуміння людей [11].

Окрім того, наратив виступає в ролі процесу продукування значень і смислів, інтерпретує історичні події чи якусь дійсність. Саме це робить російська пропаганда, яка використовує наративи для нав'язування вигідної їй інтерпретації тих чи тих подій і процесів. Політичні наративи виступають інструментом впливу на масову свідомість.

Наратив є ментальною структурою, за допомогою якої можна осягнути, яким чином побудоване наше мислення, із чого воно складається. Наративна війна стає надзвичайно важливою в цифрову епоху. Саме наративи пояснюють причини тих чи тих дій, щоб показати виправдання як в очах власного народу, так і в очах світової спільноти [6].

Вищезгадану статтю російського президента В. Путіна, яка просякнута імперськими наративами, можна сміливо віднести до методички російської пропаганди, яка має на меті виправдати жорстоку війну проти України, змістити акценти і перетворити Російську Федерацію із країни-агресорки на заручницю спланованої країнами Заходу геополітичної пастки з метою зіштовхнути українців і росіян: «Крок за кроком Україну втягували в небезпечну геополітичну гру, мета якої – перетворити Україну на бар'єр між Європою і Росією, на плацдарм проти Росії. Потрібна була «анти-Росія», із чим ми ніколи не змиримося», – ідеться у статті В. Путіна [12].

З початку повномасштабного вторгнення Росії кремлівськими пропагандистами починає активно використовуватися вже відомий **наратив про державний переворот і захоплення влади в Україні «нацистами», «київською хунтою»**. Із цього наративу виходять і анонсовані цілі так званої спеціальної воєнної операції – «денацифікація» та «демілітаризація» України. Цей наратив більшою мірою націлений на російських громадян, з метою виправдати в їхніх очах затіяну Кремлем криваву війну, дегуманізувати українців, поставити їх в один ряд зі злочинцями нацистської Німеччини. Наратив про українців-нацистів ідеально доповнюється російською пропагандою меседжами про багаторічні страждання мешканців Донбасу, які не згодні з антиросійською політикою «київської хунти» та прагнуть незалежності. Допомога мешканцям Донбасу, їхнє визволення від «жорстокого київського режиму» та «припинення геноциду» на територіях Донецької та Луганської областей, які Росія називає своїми історичними землями, анонсується як ще одне завдання так званої спеціальної воєнної операції.

Ототожнення російською пропагандою українців із нацистами, яке відбувалося протягом останніх 10 років і яке в Україні сприймалося як хвороблива маячня, насправді є продуманою

стратегією з формування у свідомості пересічних росіян образу українців як головних ворогів, які несуть загрозу існуванню російської держави. Цей наратив використовує архетипи Другої світової війни, за якими нацисти – вороги, їх потрібно знищувати. Унаслідок впливу пропаганди конструкція зазнає розмивання й у свідомості росіян міцно укорінюється потрібний російському керівництву наратив – «українці – нацисти», вони є ворогами, яких треба знищити, до них не може бути жодного співчуття. Таким чином росіян готували до лояльного сприйняття та підтримки війни проти України [14].

Перша зміна пропагандистських наративів під час повномасштабного вторгнення відбулася після того, як військово-політичне керівництво Російської Федерації усвідомило провал своєї стратегії блискавичної війни в Україні. З переходом війни в затяжну фазу доводилося вигадувати нові наративи, які б пояснили причину провалу збройного вторгнення. Почали з'являтися меседжі про те, що з **російською армією в Україні воює колективний Захід, найманці НАТО на чолі зі США**.

Окрім того, почали змінюватися й наративи щодо причин нападу на Україну – від припинення геноциду мешканців Донбасу російські пропагандисти перейшли до пояснення воєнної агресії превентивними заходами. Мовляв, **Україна за вказівкою США готувалася до нападу на Російську Федерацію.** У цьому наративі чітко простежується класичний пропагандистський прийом підміни понять і створення альтернативного світобачення, у якому справжня жертва зображується потенційним агресором, а реальний агресор постає у вигляді жертви.

«Це вони розв'язали війну, а ми використали силу, щоб її зупинити», – заявив В. Путін у зверненні до депутатів Федеральних зборів, сенаторів, депутатів Держдуми РФ 21 лютого 2023 р. [8].

Окрім того, створення міфу про зовнішню загрозу допомагає російській владі тримати під контролем внутрішньополітичну ситуацію у країні, згуртовувати населення навколо себе в умовах нагнітання істерії щодо ворожості інших країн до Росії.

Іншим пропагандистським наративом, який зародився в умовах повномасштабної війни, є те, що **санкції проти Росії абсолютно не працюють, навіть навпаки – сприяли зміцненню економіки РФ.** Окрім того, через запроваджені проти Росії санкції страждає сама Європа, населення якої стрімко біднішає. Цей наратив націлений на внутрішню аудиторію – переконати росіян у тому, що економічна, суспільно-політична та безпекова ситуація всередині країни перебуває під абсолютним контролем влади, на українців – посіяти зневіру та розчарування в діяльності західних партнерів щодо послаблення Росії, змусити українців засумніватися в можливості протистояти ворогу, посіяти настрої зневіри і зради з боку західних держав, а також на мешканців європейських країн, яких переконують, що підтримка України дуже шкодить їхньому власному добробуту та завдає непоправного удару по економіці їхніх країн.

Проголошені російською пропагандою такі цілі війни, як «денацифікація» та «демілітаризація» України, виявилися занадто розмитими та незрозумілими для мешканців Росії та не створили явного ефекту у виправданні агресивного вторгнення. Тому до них додалися зрозуміліші для аудиторії наративи. Серед них – про **наявність секретних американських біолабораторій на території України**, де розробляється хімічна та біологічна зброя, яка мала бути використана проти РФ [8].

«Україна – маріонетка Заходу» – ще один пропагандистський наратив про те, що в України відсутня будь-яка суб'єктність, усі рішення ухвалюються іншими країнами, а держави Заходу використовують Україну як маріонетку у протистоянні з Росією. Такі наративи транслюються як на українців, так і на росіян, а також на мешканців інших держав, особливо глобального Півдня. Просуваючи цей наратив, представники російської політичної верхівки, як-от міністр закордонних справ Сергій Лавров, постійний представник Росії в ООН Василь Небензя, речниця МЗС Росії Марія Захарова, регулярно заявляли, що «Україна перетворилася

на приватну воєнну компанію НАТО», а «банда Зеленського продовжує виконувати накази зовні» [10].

Цей наратив покликаний створити негативний образ країн Заходу, які начебто використовують слабші держави у своїх геополітичних цілях. Росія ж презентує себе як захисника інтересів невеликих держав.

Щоб посіяти розбрат у стосунках України із західними сусідами, зменшити рівень допомоги та співпраці, російські пропагандисти розпочали поширювати наратив про **плани Польщі захопити західну частину України**. Росія завжди вміло спекулювала не тематиці непростих сторінок історії в українсько-польських відносинах. Тому завжди використовує цей брудний пропагандистський прийом для досягнення власних цілей.

Щоб воєнні дії в Україні мали якомога ширшу підтримку серед російського населення, кремлівські пропагандисти поширили **наратив про «священну війну проти сатаністів в Україні»**, **«війну за захист традиційних цінностей»**. Демонізація України в очах росіян покликана надати війні сакрального, вищого сенсу. У цій інтерпретації Росія постає в образі захисника всього християнського світу, а кожен російський солдат, який віддає своє життя на полі бою, – мучеником за віру [9].

Демонізація є одним із прийомів пропаганди, метою якого є позбавлення українців в очах людей, на яких націлена пропаганда, будь-яких ознак людського (дегуманізація), моральних принципів і цінностей. Цей прийом призводить до руйнівних наслідків – більшість росіян не засуджують війни та вбивств українців, не співчувають невинним жертвам агресії, а навпаки –підтримують збройну агресію та вірять у те, що українці заслуговують на знищення.

У 2023 р. головним наративом, який поширювався в російських медіа, став наратив про **неминучу поразку України у війні**. Пропаганда всіляко змальовувала успішні дії російської армії, постійні поразки та великі втрати ЗСУ, окрім того, поширювалась інформація про невдачі України і на дипломатичному й інших фронтах протистояння. Головною метою висвітлення подій під таким несприятливим для України кутом було поширення зневіри серед українців, підсилення настроїв утоми від війни, зменшення рівня підтримки ЗСУ та зниження загального рівня національного опору агресору.

Підживлювати ці тенденції повинні були й два інші російські наративи. Перший із них – про **«розкол українського суспільства»**, який став результатом гострого протистояння між військовим і політичним керівництвом країни, можливості державного перевороту та навіть третього майдану. Другий наратив – про те, що **західні країни використовують Україну як розмінну монету** і готові будь-якої миті припинити допомогу та відверто зрадити інтереси України [13].

Інший ворожий наратив пов’язаний із прагненням делегітимізувати українську владу в очах як українців, так і міжнародної спільноти. Як відомо, 20 травня 2024 р. пройшло 5 років відтоді, як Володимир Зеленський розпочав виконання обов’язків Президента України. Через воєнний стан, який був оголошений в Україні відразу після повномасштабного вторгнення РФ, чергові вибори Президента України не можуть бути проведені. Ця норма чітко прописана в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» (п. 1 ст. 19) [7].

У ст. 108 Конституції України визначено, що Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України [5]. Оскільки вибори не можуть бути проведеним через дію воєнного стану, то Володимир Зеленський і надалі зберігає легітимність на посаді Президента України.

Проте для дестабілізації та підриву авторитету української влади як на внутрішній, так і на зовнішній арені із цієї ситуації скористалися російські пропагандисти, які почали поширювати наратив про начебто **нелегітимність перебування на посаді Президента України**

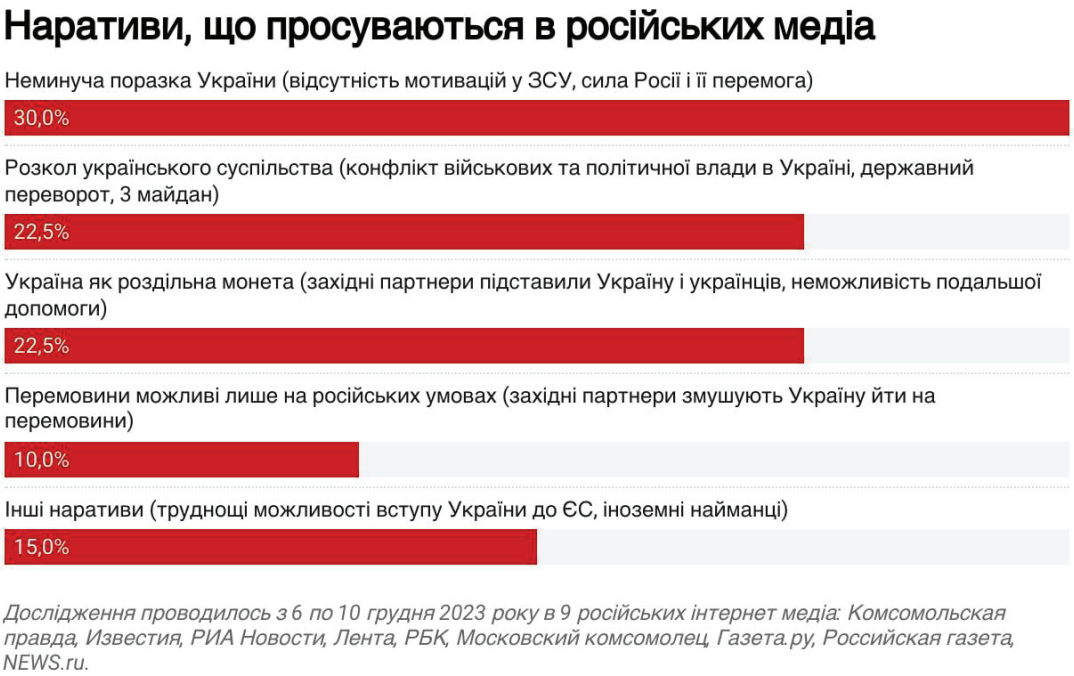

Рис. 1. Дослідження наративів, що просувалися в російських медіа у 2023 р.

Володимира Зеленського й «узурпацію» ним влади. Такі наративи є складовою частиною інформаційної війни проти України з метою дискредитувати її державні інституції, їхню дієздатність і легітимність. Про таку стратегію російських пропагандистів, зокрема, повідомляється у звіті Інституту вивчення війни за 28 травня 2024 р. [4].

Агресія РФ проти України сприяла розширенню змісту концепту й активізувала процеси осмислення гібридної війни як окремого феномену. Принципи й особливості її ведення з активним залученням інформаційних атак стали об'єктами досліджень науковців і політиків. Такі роботи зможуть допомогти спрогнозувати формат завершення та наслідки такої війни [2].

Немає ні найменшого сумніву, що Росія використовуватиме всі можливі методи й інструменти для посилення інформаційних атак проти України з метою досягнення поставлених у війні цілей. Перемогти наратив може лише інший сильніший наратив. Отже, інструментами протидії ворожим наративам може слугувати формування власних наративів і стратегії адекватної відповіді на російську пропаганду та дезінформацію, що є темою для окремого дослідження.

Висновки. Перед Україною стоїть непросте завдання – не лише вистояти на полі бою в конвенційній війні з РФ, але й успішно протистояти не менш агресивній і небезпечній інформаційній війні. Адже історія знає приклади, коли армія витримувала ворожу навалу, але держава зазнавала краху через дестабілізацію в тилу, розвал владних інституцій і тотальну зневіру населення, яка досягалася не в останню чергу завдяки успішним і методичним інформаційним атакам.

З розвитком інформаційних технологій, інструментів, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, усе більшого проникнення соціальних мереж у повсякденне життя людей, а також розмиванням границь між професійною журналістикою, блогерством і поширенням інформації в соцмережах, роль інформаційної війни з кожним разом тільки посилюватиметься.

Одними з найефективніших інструментів інформаційної війни, які РФ використовує проти України, є наративи. Російські пропагандистські наративи найчастіше базуються на принципі викривленої інтерпретації деяких культурних та історичних аспектів. Вони служать

виправданням агресивної імперської політики РФ, яка, серед іншого, передбачає втручання у внутрішні справи країн-сусідів, воєнні дії з метою просування своїх інтересів, зміни влади та захоплення територій.

Завдяки цим наративам влада у Кремлі має підтримку та схвалення агресивної війни проти України більшістю російського населення. У результаті тривалої роботи пропагандистської машини більшість росіян вірить у сакральність війни проти України, як складової частини «священного» протистояння з ворожим Заходом, який прагне краху та занепаду Росії. Жахливі вчинки російської армії, пов'язані з ракетними обстрілами міст, убивствами цивільного населення та руйнування інфраструктури, не тільки не засуджуються росіянами, а навпаки – мають палку підтримку та схвалення.

Україні треба не лише створювати власні потужні наративи, а й здійснювати вплив на формування наративів про РФ, що є важливими аспектом протистояння на інформаційному фронті.

Наративи атакують ворогів, руйнують їхні наративи та вводять натомість свої. Переможець війни наративів отримає колосальний влив на світогляд і політичну поведінку населення і, безперечно, використає це у власних цілях.

Література:

1. Гром'як Р. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
2. Дерев'янко С. Гібридна війна: інформаційно-безпековий вимір. *Вісник Прикарпатського університету.* Серія «Політологія». 2024. № 18. С. 101–113. https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-18-11.
3. Дубов Д., Баровська А., Каздобіна Ю. Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії : методичні матеріали. Київ : ТОВ «Інтерконтиненталь-Україна», 2020. 56 с.
4. Інститут вивчення війни: Російська наступальна кампанія, звіт за 28 травня 2024 р. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-28-2024.
5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, станом на 01.01.2020 р.
6. Почепцов Г. Не читайте чужих наративів. *Укрінформ :* мультимедійна платформа іномовлення України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3596443-ne-citajte-cuzih-narativiv.html.
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389–VIII. *Голос України*. 2023. 19 жовтня.
8. Путін: Це вони розв'язали війну, а ми використали силу, щоб її зупинити. *Українська правда.* URL: https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/21/7390268/ (дата звернення: 10.12.2024).
9. Романишин А., Черевичний С., Остапчук О. 100 брехливих російських наративів про російсько-українську війну : збірник інформаційно-аналітичний матеріалів. Київ : ТОВ «7БЦ», 2023. 77 с.
10. Рощина А. Війна і битва наративів: Як російська пропаганда діє в медійному просторі Глобального Півдня. *detector.media.* URL: https://detector.media/infospace/article/210274/2023-04-19-viyna-i-bytva-naratyviv-yak-rosiyska-propaganda-diie-v-mediynomu-prostori-globalnogo-pivdnya/ (дата звернення: 11.12.2024).
11. Сінна Л. Поліаспектність наукового осмислення терміна «наратив» у гуманітарній парадигмі. *Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія* / за заг. ред. О. Маленко, м. Київ – Софія – Харків – Шумен, 18 травня 2022 р. Харків, 2022. С. 145–149.
12. Стаття Владіміра Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». *Президент Росії.* URL: http://kremlin.ru/events/president/news/66182 (дата звернення: 05.12.2024).
13. Тепла ванна «неминучої поразки». Моніторинг наративів російської пропаганди. *Інститут масової інформації.* URL: https://imi.org.ua/monitorings/tepla-vanna-nemynuchoyi-porazky-monitoryng-naratyviv-rosijskoyi-propagandy-i58196 (дата звернення: 16.12.2024).
14. Шість найпоширеніших наративів російської пропаганди, які допомагають убивати українців. *ZMINA.* URL: https://zmina.info/columns/shist-najrozpovsyudzhenishyh-naratyviv-rosijskoyi-propagandy-shhodo-ukrayincziv-ekspertka/ (дата звернення: 16.12.2024).

References:

1. Hromiak, R. (2006). Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary Dictionary and Reference Guide], Kyiv: Akademia [in Ukrainian].

2. Derevianko, S. (2024). Hibrydna viina: informatsiino-bezpekovyi vymir [Hybrid Warfare: Information Security Dimension]. *Bulletin of the Precarpathian University. Series "Political Science"*, 18, 101–113. DOI: 10.32782/2312-1815/2024-18-11 [in Ukrainian].

3. Dubov, D., Barovska, A., & Kazdobina, Y. (2020). Destruktyvni vplyvy ta nehatyvni naratyvy: instrumenty vyiavlennia ta protydii: metod. mat. [Destructive Influences and Negative Narratives: Detection and Counteraction Tools: Methodological Materials]. Kyiv: Interkontynental-Ukraina [in Ukrainian].

4. Instytut vyvchennia viiny (2024). [Institute for the study of war]. Rosiiska nastupalna kampaniia, zvit za 28 travnia 2024 roku [Russian offensive campaign assessment, may 28, 2024]. Retrieved from https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-may-28-2024.

5. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28,1996], № 254к/96-ВР (2020, January 1) [in Ukrainian].

6. Pocheptsov, H. (2022). Ne chytaite chuzhykh naratyviv [Don't read others' narratives]. *Ukrinform*. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3596443-ne-citajte-cuzih-narativiv.html [in Ukrainian].

7. Law of Ukraine on the Legal Regime of Martial Law from May 12 2015, № 389–VIII (2023, October 19). *Holos Ukraine* [in Ukrainian].

8. Putin: Tse vony rozviazaly viinu, a my vykorystaly sylu, shchob yii zupynyty [Putin: They started the war, and we used force to stop it]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/21/7390268/ [in Ukrainian].

9. Romanyshyn, A., Cherevychnyi, S., & Ostapchuk, O. (2023). *100 brekhlyvykh rosiiskykh naratyviv pro rosiisko-ukrainsku viinu* [100 False Russian Narratives About the Russian-Ukrainian War]. Kyiv: 7BC [in Ukrainian].

10. Roshchyna, A. (2023). Viina i bytva naratyviv: Yak rosiiska propahanda diie v mediinomu prostori Hlobalnoho Pivdnia [War and Battle of Narratives: How Russian Propaganda Operates in the Global South Media Space]. *Detector.media.* Retrieved from https://detector.media/infospace/article/210274/2023-04-19-viyna-i-bytva-naratyviv-yak-rosiyska-propaganda-diie-v-mediynomu-prostori-globalnogo-pivdnya/ [in Ukrainian].

11. Sinna, L. (2022). Poliaspektnist naukovoho osmyslennia termina naratyv u humanitarnii paradyhmi [The Multi-Aspect Scientific Understanding of the Term Narrative in the Humanitarian Paradigm], Materialy II Mizhnarodnoi slavistychnoi konferentsii, prysviachenoi pamiati sviatykh Kyryla i Mefodiia [Materials of the II International Slavic Conference Dedicated to the Memory of Saints Cyril and Methodius]. Kyiv – Sofia – Kharkiv – Shumen [in Ukrainian].

12. Stattia Vladimira Putina "Pro istorychnu yednist rosiian ta ukraintsiv" (2021) [Vladimir Putin's Article "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians"]. *Prezydent Rosii*. Retrieved from http://kremlin.ru/events/president/news/66182 [in Ukrainian].

13. Tepla vanna "nemynuchoi porazky". Monitorynh naratyviv rosiiskoi propahandy (2024) [A Warm Bath of 'Inevitable Defeat': Monitoring Russian Propaganda Narratives]. *Instytut masovoi informatsii* [Institute of Mass Information]. Retrieved from https://imi.org.ua/monitorings/tepla-vanna-nemynuchoyi-porazky-monitoryng-naratyviv-rosijskoyi-propagandy-i58196 [in Ukrainian].

14. Shist naiposhyrenishykh naratyviv rosiiskoi propahandy, yaki dopomahaiut ubyvaty ukraintsiv (2024) [Six Most Common Russian Propaganda Narratives That Help Kill Ukrainians]. *ZMINA*. Retrieved from https://zmina.info/columns/shist-najrozpovsyudzhenishyh-naratyviv-rosijskoyi-propagandy-shhodo-ukrayincziv-ekspertka/ [in Ukrainian].

Ivan Zelyk. Evolution of kremlin's propaganda narratives during Russia's full-scale aggression against Ukraine: an attempt at analysis

Along with the beginning of the full-scale invasion of Ukraine's sovereign territory, Russia launched a new phase of aggressive information warfare against our state, aiming for complete destabilization of the

internal situation, spreading total panic and despair, which was intended to lead to the paralysis of the entire state system and its institutions and facilitate the occupation of Ukrainian lands.

Kremlin propagandists actively began spreading already familiar narratives about the West-supported Nazis who seized power in Ukraine through a coup, 8 years of ruthless extermination of Donbas residents who opposed the anti-Russian and usurping authorities in Kyiv. These narratives were launched with renewed force to justify the full-scale military invasion of an independent state's territory.

As Russia failed to conduct a swift and victorious invasion and the war against Ukraine transitioned into a prolonged armed conflict phase, Russian narratives took on new forms. They increasingly targeted not only Ukraine but also its allies and aimed to undermine international support.

The article attempts to analyze Russian propaganda narratives against Ukraine and their evolution during the full-scale invasion of 2022–2024.

Key words: *information warfare, Russian propaganda, Russian narratives, Russian historical propaganda, disinformation, information security, countering propaganda, hybrid warfare, information and psychological special operations.*

Відомості про автора:
Зелик Іван – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 32.019.5:316.6:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-13

Іван Майданський
ORCID: 0009-0001-1027-6620

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТРУЮВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА: АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ, СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТА КОМУНІКАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ

У дослідженні здійснено інтегральний аналіз теоретичних засад конструювання іміджу політичного лідера через призму психологічних, соціокультурних та комунікаційних чинників, які функціонують у парадигмі сучасного суспільства. Дослідження спирається на міждисциплінарний методологічний апарат, що інкорпорує когнітивно-семіотичні, культурно-антропологічні та герменевтичні підходи, забезпечуючи багатовимірне осмислення цього феномену.

Значна частина дослідження акцентує на когнітивно-афективних механізмах, що забезпечують перцептивну інтеграцію політичного іміджу в масову свідомість. Використання психоаналітичних і когнітивних моделей дає змогу розкрити латентні психоемоційні процеси, які сприяють адаптації символічного образу до соціальних очікувань. У статті також детально розглянуто роль харизматичного капіталу як ключового елементу у формуванні публічної ідентичності лідера. Соціокультурний вимір розкрито через аналіз впливу національних ідеологем, культурної пам'яті та локальних міфопоетичних структур, які задають параметри сприйняття лідерського образу. Автор демонструє, як трансформаційні процеси сучасної епохи, як-от глокалізація та культурна фрагментація, впливають на модифікацію символічних форм, що забезпечують соціальну релевантність іміджу.

У комунікаційному аспекті стаття зосереджена на стратегічному використанні медійних форматів і дискурсивних практик, що дають змогу досягти гармонізації символічного контенту із семантичними запитами аудиторії. Особливий акцент зроблено на феномені символічної полісемії та його значенні у створенні мультикодових повідомлень, які зберігають цілісність у сприйнятті масової свідомості.

Аналіз наукового доробку демонструє складність і полівекторність підходів до вивчення феномену політичного іміджу. У статті систематизовано ключові концептуальні положення, що випливають із західної та вітчизняної традиції імагологічних досліджень, з особливим акцентом на їх евристичну інтеграцію.

Результати дослідження окреслюють теоретичну модель, яка не лише враховує комплексність детермінант іміджевого конструювання, а й пропонує інструментарій для аналізу їх впливу на політичну динаміку. Представлені висновки сприяють розширенню наукових уявлень про механізми формування публічної легітимності та соціальної адаптивності політичного лідера в контексті сучасного глобалізованого світу.

Ключові слова: *імідж політичного лідера, когнітивно-афективні механізми, соціокультурні детермінанти, медійні стратегії, політична комунікація, масова свідомість, символічна полісемія.*

Вступ. Концептуалізація іміджу політичного лідера постає як полісемантична інтеграція психологічних, соціокультурних і комунікаційних модусів, що синергізують у межах міждискурсивної динаміки. У добу тотальної медіатизації суспільних процесів феномен іміджу трансформується у своєрідний маркер символічного домінування, що детермінує здатність суб'єкта до артикуляції власної легітимності в масовій свідомості [2, с. 11]. Водночас дефіцит теоретико-методологічних досліджень, які б комплексно висвітлювали механізми цієї конструкції, створює лакуни в розумінні взаємозалежності між складниками іміджевого феномену та їх впливом на суспільно-політичні процеси. Наприклад, психологічний фундамент іміджу політичного лідера зумовлений процесами імагологічної інтерпретації та когнітивно-емоційної

проєкції, що базуються на несвідомих психічних структурах і соціальних очікуваннях. Політичний лідер, маніфестуючи архетипові риси, як-от харизматичність, патерналістичність або технократична раціональність, інтегрується в колективну свідомість шляхом створення когерентного наративу, що резонує з ментальними диспозиціями аудиторії [6, с. 17–18]. Тут важливим є не лише вивчення механізмів психологічного переконання, а й аналіз трансформацій емоційного капіталу в контексті динаміки політичного середовища.

Натомість соціокультурна парадигма формування іміджу є полівалентним феноменом, що передбачає інкорпорацію елементів національної міфологеми, культурно-історичної пам'яті та суспільних парадигм цінностей у політичну комунікацію. Зазначена парадигма забезпечує лідеру здатність маневрувати між локальними традиційними сенсами та універсалістськими ідеями глобалізованого світу. У такий спосіб створюється культурно релевантний і символічно легітимний імідж, що корелює з очікуваннями аудиторії [4, с. 77]. Водночас виклики сучасної епохи, як-от глокалізація та культурна фрагментація, висувають додаткові вимоги до адаптивності політичного образу.

Відповідно, комунікаційний вимір, обтяжений тенденціями інформаційного фрагментаризму й домінуванням постмодерністської політики візуалізації, створює складну структуру взаємодії між політичним суб'єктом та його аудиторією. Особливу увагу варто приділити феномену символічної полісемії, який зумовлює здатність іміджу транслювати множинні меседжі, залишаючись при цьому семантично інтегрованим [5, с. 173]. Розробка та впровадження стратегій, що дають змогу гармонізувати символічний контент із семіотичними структурами масової культури, стає невіддільною умовою успішного конструювання іміджевої парадигми.

Аналіз наукового доробку у сфері дослідження іміджу політичного лідера виявляє наявність численних підходів, які інтерпретують цей феномен крізь призму різноманітних теоретичних парадигм. У фундаментальних дослідженнях західної політології, зокрема в працях Г. Лассвелла, Ж. Бодріяра та П. Бурдьє, акцентується на символічному капіталі та його ролі у формуванні владних відносин. Значна частина досліджень фокусується на категоріях харизми, перформативності й публічного дискурсу, які розглядаються як інтегральні компоненти іміджевої конструкції. Особливого значення набувають роботи, що аналізують феноменологію політичного іміджу як результат симбіозу архетипів колективного несвідомого (К. Г. Юнг) та сучасних медійно-комунікаційних технологій, які детермінують суспільні уявлення про лідерство.

Вітчизняна академічна традиція також пропонує значний масив праць, що характеризуються прагненням до концептуалізації імагологічних процесів у контексті політичного лідерства. Дослідження вчених, а саме Ф. Барановського, І. Басінської, М. Бурлакової, Д. Дандекара, С. Єфимової, О. Зінька, Н. Лікарчука, А. Метельської, І. Нехвядовіч, І. Прокопчука, О. Радюка, О. Шимка, О. Чальцевої, підкреслюють специфіку формування іміджу в умовах пострадянського соціокультурного контексту, акцентуючи на впливі трансформаційних процесів, ментальних архетипів і національних ідеологем. Однак попри суттєву емпіричну та теоретичну базу, залишається недостатньо вивченою синергетика психологічного, соціокультурного й комунікаційного компонентів, що актуалізує необхідність подальших інтердисциплінарних досліджень.

Метою дослідження є комплексний теоретико-методологічний аналіз процесу конструювання іміджу політичного лідера з урахуванням психологічних, соціокультурних та комунікаційних детермінант. Завдання – ідентифікувати основні чинники, що визначають формування іміджу політичного лідера, інтегруючи психологічні архетипи, соціокультурні матриці та комунікаційні стратегії.

Матеріал і методи дослідження. Методологічна конструкція дослідження ґрунтувалася на поліметодологічному підході, що інкорпорує когнітивно-семіотичні, культурно-антропологічні

та дискурсивно-аналітичні підходи, орієнтовані на багатовимірне осмислення процесів конструювання іміджу політичного лідера. Використання герменевтичного інструментарію забезпечило інтерпретацію прихованих семантичних нашарувань, що структурують символічний контекст політичного образу, тоді як феноменологічний аналіз дав змогу розкрити екзистенційні та архетипічні засади цього феномену. Інтеграція таких методів, як контент-аналіз і дискурс-аналіз, сприяла деконструкції медіарепрезентацій та виявленню структурно-функціональних характеристик комунікаційних чинників у формуванні іміджевих наративів.

Апробація структурно-функціонального та семіосоціального аналізу стала основою для дослідження взаємодії соціокультурних детермінант, як-от ментальні конструкти, культурні парадигми та ідеологічні матриці, з когнітивно-психологічними механізмами проєкції лідерського образу. Архетипний аналіз, зокрема, дав змогу виявити поліархічність символічних структур, що репрезентують лідера в суспільній свідомості, тоді як комунікаційний дискурс-аналіз забезпечив вивчення політичних меседжів з погляду їх соціального резонансу та адаптивності до трансмедійного середовища. Відповідно, синтез зазначених підходів дав змогу не лише комплексно вивчити детермінанти іміджевого конструювання, а й побудувати теоретичну модель, здатну інтерпретувати полівекторність цього феномену.

Результати та обговорення. Політичний лідер у своєму емпіричному бутті є вищим інстанційним вектором колективного символізму, що вкорінений у гетерогенних дискурсах соціоантропологічної комунікації [3, с. 227]. Його імагологічна проєкція формується через «стратифіковану систему» семіотичних кодів, детермінованих як архетипічною ретроспективністю, так й емерджентними тенденціями гіпермодерного суспільства [9, с. 211]. У цьому сенсі лідер конституює синергетичний вузол між соціальними очікуваннями та макросоціальною парадигмою влади [7, с. 351]. У структурному аналізі феномену політичного лідера визначальною є його роль як носія ідеологічних диспозитивів, що інтегрують палімпсест історичних наративів з актуальними прагматичними імперативами. Така постать є інструментом соціальної коагуляції, у якому резонують одночасно аксіологічна нормативність та маніпулятивна легітимація. Дискурс лідерства, у цьому контексті, спирається на механізми когнітивної інженерії, вивірені методологією габітусного впливу на суспільну уяву.

Гіперболізація політичної харизми є інструментом міфологізації влади, що втілюється в комплексі символічного капіталу. Наративна архітектоніка іміджу містить риторичну артикуляцію домінантних смислів, орієнтованих на створення ілюзорної транспарентності між владним суб'єктом і суспільством. Складний процес семантичної кристалізації іміджу зумовлений прагненням звести гетерогенність індивідуальних потреб до уніфікованого архетипу політичної герменевтики [15]. Концептуалізація образу лідера як семантичної матриці пов'язана з феноменом синкретичної легітимації, у якій поєднуються діахронні аспекти історичної пам'яті та синхронна адаптивність до соціальних мутацій. Еклектичність імагологічного наповнення зумовлює здатність лідера до політичної мімікрії, яка забезпечує функціональну пластичність у контекстах різної інтенсивності соціальних трансформацій.

Процес конструювання іміджу політичного лідера інкорпорує багатоаспектну методологію, що базується на інтеграції когнітивно-афективних моделей сприйняття, архетипічних парадигм і символічних практик. Наприклад, згідно з концептуалізацією Карла Густава Юнга, архетипи відіграють сутнісну роль у формуванні масового уявлення про лідера, функціонуючи як колективні патерни, що резонують із несвідомими очікуваннями суспільства. Архетипічна структура, як-от *a hero, a ruler, or a sage*, утилізується в межах політичної комунікації для емоційної мобілізації мас, слугуючи семантичним каркасом для легітимації влади та проєкції харизматичної автентичності [16, с. 737]. Підходи Ірвіна Гоффмана до драматургічної соціології підкреслюють важливість перформативної самопрезентації як ключового механізму побудови публічної ідентичності політичного лідера. Самопрезентація є стратегічним інструментом символічного

конструювання, де лідер виконує роль соціального актора, маніфестуючи ознаки бажаних чеснот через ритуалізовані дії та вербально-візуальні маркери [12, с. 91]. У контексті теорії соціальної інтеракції цей процес вимагає когнітивної синхронізації між очікуваннями аудиторії та маніфестованими характеристиками, що реалізується через складну систему кодів і символів.

Варто відзначити, що, наприклад, дослідження Деніела Канемана, фокусовані на когнітивних евристиках і системах мислення, дають змогу осмислити феномен іміджевого конструювання як процес інтеракції між раціональними та афективними детермінантами. Когнітивна упередженість, як-от ефект доступності чи якірного впливу, трансформує перцептивні рамки аудиторії, формуючи ілюзію когерентності між реальним і символічним образом лідера [12, с. 100]. У медіацентричному політичному просторі синергія афективного та когнітивного складників детермінує ефективність іміджевих стратегій, створюючи комунікативний ефект, що балансує між переконливістю й маніпулятивністю.

На нашу думку, конструювання іміджу політичного лідера є багатовекторним процесом, який інтегрує соціокультурні детермінанти, що функціонують у межах символічних систем і дискурсивних структур. Використовуючи парадигму соціального конструювання Пітера Бергера й Томаса Лукмана, можна стверджувати, що імідж політичного лідера кристалізується як соціально артикулярний феномен, який продукується крізь процеси інституціоналізації та реіфікації символічного капіталу [14, с. 227–228]. У цьому контексті імідж набуває статусу культурного знаку, інфільтрованого в когнітивно-емоційні структури масової свідомості через механізми наративної легітимації. А от когнітивно-структурний підхід П'єра Бурдьє акцентує увагу на концепті габітусу, що уособлює латентні схеми сприйняття, вкорінені в соціальних структурах [14, с. 229]. Габітус є матрицею, через яку політичний лідер адаптує свій імідж до домінантних символічних кодів, продукуючи ілюзію гомології між особистими характеристиками та колективними очікуваннями [1, с. 41]. У цьому аспекті політичний імідж виявляється продуктом діалектичної взаємодії між структурною детермінацією соціального поля й агентними стратегіями символічного маневрування, що дає змогу досягати гегемонічного визнання.

Окремо варто зазначити, що теоретичні засади формування іміджу політичного лідера в площині комунікаційних детермінант вимагають ґрунтовного аналізу інтеракційних моделей, семіотичних стратегій та дискурсивних механізмів, які забезпечують артикуляцію владної ідентичності в межах медіатизованого простору. У контексті парадигм Гарольда Лассуела, політична комунікація функціонує як трансмісійний канал, через який відбувається конструювання ідеологічно насичених меседжів, адаптованих до соціальних когнітивних матриць [10, с. 46–47]. Ключовою стає здатність інтегрувати різнорівневі комунікаційні патерни, зокрема латентно-маніпулятивні тактики впливу та експліцитно-аргументативні наративи, що спрямовані на формування символічної домінації у сфері суспільної свідомості.

Медіацентричний простір сучасності, що характеризується полісемантичністю та інформаційною гіпердинамікою, висуває на передній план значення стратегії мультиканальної адаптації, яка резонує з концептом фреймінгу, розробленим Робертом Ентманом [11, с. 913]. Фреймінг дає змогу структурувати символічні смисли, репрезентуючи образ політичного лідера через призму ціннісних диспозицій й культурних архетипів. Масмедійна архітектоніка водночас сприяє ієрархізації суспільних акцентів, детермінуючи перцептивні рамки для інтерпретації образу лідера [8, с. 217]. Унаслідок цього комунікація стає водночас інструментом семіотичної гегемонії та матрицею, у якій вибудовуються символічні кореляти між індивідуальним іміджем та колективними уявленнями.

Теоретико-методологічні аспекти, що стосуються аналізу психологічних, соціокультурних та комунікаційних детермінант конструювання іміджу політичного лідера, синтезовано в розробленій нами таблиці, яка репрезентує багатовимірну інтеграцію концептуальних парадигм, когнітивних моделей та дискурсивно-семіотичних механізмів (*Таблиця 1*).

Таблиця 1

Епістемологічні та семіотичні детермінанти конструювання політичного іміджу: аналіз психологічних, соціокультурних та комунікаційних чинників

Методологічні детермінанти категорійного аналізу	Системно-структурні вектори інтерпретації	Концептуальні положення епістемологічного синтезу
Психологічна когнітивно-афективна регуляція іміджевих феноменів	Генезис психоемоційних механізмів формування образу у свідомості мас.	Політичний імідж розгортається як багатоаспектний психосемантичний конструкт, що детермінується когнітивно-афективними характеристиками аудиторії та її інтерактивним відгуком на символічні коди поведінки політичного лідера.
	Харизматичний ефект у площині соціально-психологічної легітимізації.	Харизма політичного суб'єкта функціонує як результат синергії афективних очікувань аудиторії з архетипічними патернами, які є глибинними символами колективного несвідомого, резонуючи з базовими соціокультурними запитами.
	Роль психолінгвістичних тригерів у семантико-прагматичному полі політичного дискурсу.	Психолінгвістичні моделі, побудовані на вербально-символічній маніпуляції, генерують політичний ефект завдяки прихованому впливу на когнітивні схеми, які структурують політичну реальність у свідомості реципієнта.
Соціокультурна аксіологія іміджевих конструктів	Інтерналізація архетипічних символів у політичному наративі.	Імідж політичного лідера конструюється через трансляцію аксіологічних кодів, що забезпечують його інтеграцію в систему культурно-ціннісних координат, закріплену традицією, ритуалом і міфопоетичним мисленням.
	Гендерна семантика в контексті іміджевих стратегій.	Гендерно марковані атрибути іміджу трансформують суспільну рецепцію через реконфігурацію стереотипних уявлень, одночасно формуючи багатошарову символічну ідентичність, яка співвідноситься із соціальними очікуваннями.
	Використання трансцендентальних ідей та культурних архетипів у стратегіях лідерства.	Культурні архетипи та символічні конструкції, що апелюють до трансцендентного досвіду, постають ключовими елементами міфопоетичної легітимізації лідера в соціальному середовищі, формуючи стійкий символічний образ.

Продовження таблиці 1

Комунікаційна семіотика іміджевої презентації	Структурування політичного образу крізь призму медійної полісемії.	Медіаформати функціонують як мультидискурсивні носії, що сприяють реплікації іміджевих характеристик через процеси масової інтерпретації, інтегруючи їх у спільну семіосферу суспільного сприйняття.
	Маніпулятивний потенціал семіотичних елементів у візуально-вербальних стратегіях.	Візуально-вербальні компоненти іміджевої архітектоніки трансформуються в семіотичні маркери, які через інструменти масової комунікації виконують функцію когнітивного закріплення символічної переваги лідера.
	Інформаційна герменевтика в умовах глобалізованого дискурсивного простору.	Політичний імідж адаптується до умов інформаційного перенасичення, використовуючи герменевтичні підходи для ефективного кодування та декодування ідеологічних меседжів, що зберігають свою релевантність.

Джерело: систематизовано автором на основі [12;13]

В умовах сьогодення концептуальні засади конструювання іміджу політичного лідера окреслюються через багатовекторний синтез психологічних, соціокультурних та комунікаційних чинників, що формують полісистемний базис для моделювання харизматичного публічного образу. І дійсно психологічна парадигма зосереджена на деконструкції когнітивно-афективних механізмів, які регулюють перцептивне сприйняття електоратом персоніфікованої владної авторитетності, як це представлено у фундаментальній роботі Дж. Дугана "*Leadership Theory: Cultivating Critical Perspectives"*. Харизматична легітимація, розглянута крізь призму психосоціальних архетипів, постає ключовим інструментом інтерпеляції масової свідомості [12].

Натомість соціокультурний вектор акцентує увагу на трансмісії аксіологічних кодів, символічній ідентичності та метанаративних структурах, які задають параметри сприйняття політичного лідера як культурного гегемона. Водночас комунікаційна площина детермінується інтерактивними стратегіями медійного позиціонування, де вагомою стає технологія дискурсивної гегемонії, розгорнута в дослідженні Г. Едвардса, К. Маєра та Дж. Вейна "*Presidential Leadership: Politics and Policy Making"*. Тобто когнітивно-семіотичний симбіоз цих факторів забезпечує сприйняття іміджу як інтегрального феномену, що акумулює політичну естетику, символічну владу та стратегічну маніпуляцію масовими очікуваннями [13].

Висновки. Процес конструювання іміджу політичного лідера ґрунтується на комплексній інтеграції психогностичних, аксіоматичних та евристичних компонентів, що функціонують у синхронії з колективними уявленнями про владну легітимність. Політичний архетип, як структурний феномен, постає наслідком діалектичного синтезу когнітивно-емоційних диспозицій і соціальних очікувань, при цьому акцентується роль харизматогенного ресурсу, афективної екстраверсії та ідеаційної когерентності. Така модель уможливлює тривалу резонансну інтеракцію між імпліцитними запитами аудиторії та символічними репрезентаціями лідерства.

Соціокультурний вектор побудови іміджевого наративу формується крізь призму епістемологічної поліваріантності суспільної свідомості, що підпорядковується латентним механізмам етнокультурної інтерполяції. Іміджевий конструкт, насичений семантичними елементами національного міфу, досягає синергічного ефекту завдяки поєднанню діахронного аналізу ментальних кодів із синхронною адаптацією до актуальних ідеологем. Семантична експансія такого образу уможливлює його закріплення як культурного символу, здатного функціонувати в парадигмі соціального габітусу.

У сфері комунікативних стратегій іміджева архітектоніка базується на конструюванні мультимодального дискурсу, де інтеракція вербальних, візуальних і паравербальних сигналів забезпечує поліфонію сенсів, релевантних до публічного простору. Семіотичний синкретизм, характерний для медійного простору, є медіатором між образним мисленням аудиторії та багатошаровими символічними репрезентаціями лідера. У результаті іміджевий метанаратив трансцендує до рівня політичного міфу, забезпечуючи не лише семантичну стабільність, а й потенціал для перманентного відтворення в колективній пам'яті.

Перспективи подальших наукових розвідок у сфері конструювання іміджу політичного лідера корелюють із необхідністю поглибленого аналізу гібридних комунікативних структур, що функціонують у межах постсучасного інформаційного середовища. Зокрема, доцільним видається дослідження когнітивно-дискурсивних механізмів адаптації політичного образу до мінливих семіотичних параметрів глобалізованого медійного ландшафту. Особливу увагу варто приділити емпіричному вивченню впливу нейромаркетингових технологій на формування політичних архетипів, а також дослідженню феномену політичної гіперреальності, що уможливлює екстраполяцію іміджевих конструктів до рівня метасимволів у межах масової свідомості.

Література:

1. Барановський Ф. В. Роль візуального іміджу політичного лідера в демократичному суспільстві. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. № 2(58). С. 40–47.

2. Басінская І., Радюк О., Нехвядовіч І. Ситуаційні й інтеракціоністські теорії лідерства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія Психологічні науки.* 2020. № 11(56). С. 5–22.

3. Бурлакова М., Єфимова С. Політичний бренд та імідж політичного лідера. *Питання студентської науки.* 2023. № 06(82). С. 227–232.

4. Дандекар Д. Concepts of political leadership: philosophical-anthropological and socio-cultural measurements. *Науково-теоретичний альманах Грані.* 2020. Т. 23, № 3. С. 73–81.

5. Зінько О. О., Чальцева О. М. Інформаційні технології як засіб комунікації між політичним лідером і електоратом. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень.* 2021. С. 172–174.

6. Лікарчук Н. В. Фаворитизм як прояв корупції та управлінської некомпетентності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2019. № 1(11). С. 17–22.

7. Лікарчук Н. В. Акмеологія як засіб самореалізації та формування особистості державного службовця. *Наукові інновації та передові технології.* 2022. № 8(10). С. 350–354.

8. Метельська А. В. Роль невербальних комунікацій у формуванні іміджу політичного лідера. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2022. Вип. 37. С. 215–219.

9. Прокопчук І. Образ ідеального політичного лідера в масовій свідомості українців. *Наукові інновації та передові технології.* 2023. Т. 14(28). С. 203–213.

10. Шимко О. В. Імідж сучасного політика: від теорії до практики. *Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference «Scientific knowledge, aesthetic creativity and social practices». Athens, Greece: InterSci,* 2023. С. 46–49.

11. Aaldering L., Van Der Pas D. J. Political leadership in the media: Gender bias in leader stereotypes during campaign and routine times. *British Journal of Political Science.* 2020. Т. 50, № 3. P. 911–931.

12. Dugan J. P. *Leadership theory: Cultivating critical perspectives.* John Wiley & Sons, 2024. 416 p.

13. Edwards G. C., Mayer K. R., Wayne S. J. *Presidential leadership: Politics and policy making.* Rowman & Littlefield, 2024. 642 p.

14. Holdo M. How can we trust a political leader? Ethics, institutions, and relational theory. *International Political Science Review.* 2022. T. 43, № 2. P. 226–239.

15. Knippenberg D. Developing the social identity theory of leadership: Leader agency in leader group prototypicality. *Social and Personality Psychology Compass.* 2023. T. 17, № 4. URL: https://pure.eur.nl/ws/portalfiles/portal/155306224/Social_Personality_Psych_-*2023-Knippenberg*-_Developing_the_social_identity_theory_of_leadership_Leader_agency_in.pdf.

16. Powers R., Renshon J. International status concerns and domestic support for political leaders. *American Journal of Political Science.* 2023. T. 67, № 3. P. 732–747.

References:

1. Baranovskyi, F. V. (2023). Rol′ vizual′noho imidzhu politychnoho lidera v demokratychnomu suspil′stvi [The role of the visual image of a political leader in a democratic society]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, 2*(58), 40–47.

2. Basinska, I., Radiuk, O., & Nekhviadovych, I. (2020). Sytuatsiini y interaktsionists′ki teorii liderstva [Situational and interactionist theories of leadership]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia Psykholohichni nauky, 11*(56), 5–22.

3. Burlakova, M., & Yefimova, S. (2023). Politychnyi brend ta imidzh politychnoho lidera [Political brand and the image of a political leader]. *Pytannia students'koi nauky, 6*(82), 227–232.

4. Dandekar, D. (2020). Concepts of political leadership: Philosophical-anthropological and socio-cultural measurements. *Naukovo-teoretychnyi al'manakh Hrani, 23*(3), 73–81.

5. Zinko, O. O., & Chal′tseva, O. M. (2021). Informatsiini tekhnolohii yak zasib komunikatsii mizh politychnym liderom i elektoratom [Information technologies as a means of communication between a political leader and the electorate]. *Prykladni aspekty suchasnykh mizhdytsyplynarnykh doslidzhen'*, 172–174.

6. Likarchuk, N. V. (2019). Favorytyzm yak proiav koruptsii ta upravlins′koi nekompetentnosti [Favoritism as a manifestation of corruption and managerial incompetence]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 1*(11), 17–22.

7. Likarchuk, N. V. (2022). Akmeolohiia yak zasib samorealizatsii ta formuvannia osobystosti derzhavnoho sluzhbovtsia [Acmeology as a means of self-realization and personality formation of a civil servant]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, 8*(10), 350–354.

8. Metel′s′ka, A. V. (2022). Rol′ neverbal′nykh komunikatsii u formuvanni imidzhu politychnoho lidera [The role of nonverbal communication in shaping the image of a political leader]. *Aktual'ni problemy filosofii ta sotsiolohii, 37*, 215–219.

9. Prokopchuk, I. (2023). Obraz ideal′noho politychnoho lidera v masovii svidomosti ukraintsiv [The image of the ideal political leader in the mass consciousness of Ukrainians]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, 14*(28), 203–213.

10. Shymko, O. V. (2023). Imidzh suchasnoho polityka: Vid teorii do praktyky [The image of a modern politician: From theory to practice]. In *Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference "Scientific knowledge, aesthetic creativity and social practices"* (pp. 46–49). Athens, Greece: InterSci.

11. Aaldering, L., & Van Der Pas, D. J. (2020). Political leadership in the media: Gender bias in leader stereotypes during campaign and routine times. *British Journal of Political Science, 50*(3), 911–931.

12. Dugan, J. P. (2024). Leadership theory: Cultivating critical perspectives. John Wiley & Sons.

13. Edwards, G. C., Mayer, K. R., & Wayne, S. J. (2024). *Presidential leadership: Politics and policy making*. Rowman & Littlefield.

14. Holdo, M. (2022). How can we trust a political leader? Ethics, institutions, and relational theory. *International Political Science Review, 43*(2), 226–239.

15. Knippenberg, D. (2023). Developing the social identity theory of leadership: Leader agency in leader group prototypicality. *Social and Personality Psychology Compass, 17*(4). https://pure.eur.nl/ws/portalfiles/portal/155306224/Social_Personality_Psych_-*2023-Knippenberg*-_Developing_the_social_identity_theory_of_leadership_Leader_agency_in.pdf

16. Powers, R., & Renshon, J. (2023). International status concerns and domestic support for political leaders. *American Journal of Political Science, 67*(3), 732–747.

Ivan Maidanskyi. Theoretical foundations of constructing the image of a political leader: analysis of psychological, sociocultural and communication factors

The study presents an integral analysis of the theoretical foundations for constructing the image of a political leader through the lens of psychological, sociocultural, and communication factors operating within the paradigm of contemporary society. The research is grounded in an interdisciplinary methodological framework, incorporating cognitive-semiotic, cultural-anthropological, and hermeneutic approaches, ensuring a multidimensional understanding of this phenomenon.

A significant portion of the study focuses on the cognitive-affective mechanisms that enable the perceptual integration of a political image into mass consciousness. The use of psychoanalytic and cognitive models uncovers latent psycho-emotional processes that facilitate the adaptation of the symbolic image to societal expectations. The article also explores in detail the role of charismatic capital as a key element in shaping a leader's public identity. The sociocultural dimension is examined through an analysis of the influence of national ideologemes, cultural memory, and local mythopoetic structures, which define the parameters for perceiving a leader's image. The author demonstrates how transformative processes of the modern era, such as glocalization and cultural fragmentation, affect the modification of symbolic forms ensuring the social relevance of the image.

From a communication perspective, the article emphasizes the strategic use of media formats and discursive practices that harmonize symbolic content with the semantic demands of the audience. Special attention is given to the phenomenon of symbolic polysemy and its significance in creating multi-coded messages that maintain coherence in mass consciousness.

An analysis of scholarly contributions highlights the complexity and multidirectional nature of approaches to studying the phenomenon of political imagery. The article systematizes key conceptual principles derived from both Western and domestic imagological traditions, with a particular focus on their heuristic integration.

The study's results outline a theoretical model that not only accounts for the complexity of determinants in image construction but also offers tools for analyzing their influence on political dynamics. The conclusions expand scientific understanding of the mechanisms behind the formation of public legitimacy and the social adaptability of a political leader in the context of the modern globalized world.

Key words: *image of a political leader, cognitive-affective mechanisms, sociocultural determinants, media strategies, political communication, mass consciousness, symbolic polysemy.*

Відомості про автора:

Майданський Іван – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 355.40=161.2:351.746.1“1917/1921”
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-14

Іван Монолатій
ORCID: 0000-0002-8963-774X

ДОРОЖНЯ КАРТА УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ РОЗВІДКИ (ДОСВІД ПЕРШИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РР.)

У статті через призму вивчення праць представників української еміграції міжвоєнної доби з’ясовано теоретичні та практичні виміри специфіки функціонування військової безпеки щодо розвідувальної діяльності, зокрема в армії. Досліджено, що трактування військової розвідки учасниками перших визвольних змагань 1917–1921 рр. стосувалося не суто її основ, а здебільшого її складників – стратегічної, оперативної, тактичної розвідки, зокрема й військової розвідки в частині тактичної. Установлено, що для учасників перших визвольних змагань українська військова розвідка більшою мірою означала армійську службу зовнішньої розвідки, основним завданням якої мав бути таємний збір та аналіз розвідувальної інформації, створення дієвої мережі агентури на ворожій території в час війни та миру. Розглянуто основні групи та категорії розвідників і командного складу військової розвідки, її організаційна структура, компетенції та завдання. Окремо простежено роботу командира з отриманням розвідувальних відомостей, а також участь жінок у військовій розвідці. Зміст проаналізованих міркувань представників української військово-політичної думки міжвоєнного періоду показує, що в інституційному та організаційному плані структура майбутньої військової розвідки відповідала тогочасним уявленням про способи ведення військової розвідки, порядок організації, обробки розвідувальних відомостей, характеристиці засобів військової розвідки. На підставі вивчення матеріалів публікацій 1930-х рр. висунуто припущення, що за базову модель творення української військової розвідки бралися зразки польської та французької армій, зокрема специфіка функціонування відділів розвідки в складі Генерального штабу Другої Речі Посполитої та Французької Республіки. Стверджується, що узагальнення й пропозиції українських військовиків 1930-х рр. мають суттєве значення для вивчення історії української військової розвідки, її специфіки в умовах, по-перше, націоналістичного підпілля, по-друге, ветеранських («комбатантських») середовищ міжвоєнної Європи.

Ключові слова: *державна безпека, військова розвідка, розвідувальна діяльність, термінологія, національно-визвольна боротьба українців, міжвоєнний період.*

Вступ. Сучасна російська агресія супроти України з 2014 р. докорінно загострила практичну площину реалізації заходів щодо державної (національної) безпеки не лише України, а і її країн-союзників у боротьбі з російськими атаками як у театрі бойових дій, так і в кіберпросторі, адже йдеться насамперед про нову «холодну війну» Росії із Заходом та Україною [12, с. 49–68; 21, с. 28–29]. Російсько-українська війна, як і решта воєнно-політичних конфліктів, формує інструментарій організованого насилля, зміни та адаптації в суспільствах, що конфліктують між собою, веде до розширення прав і демократії, формує організовану бюрократію, а також масштабує час і простір конфліктів [13, с. 15–16]. Водночас під час війни «лакмусовим» папірцем завжди залишаються свободи людини і громадянина, як позитивні, так і негативні, детерміновані суверенністю, непередбаченістю, мобільністю, фактичністю та солідарністю [18, с. 5, 393]. Парадоксально, але факт: почасти воєнно-політичні конфлікти не лише породжують стійкі переконання, а й формують ідентичності розвідувальних служб, мотивацію її акторів [7, с. 193, 221–225]. Особливе місце тут посідає і посідатиме військова розвідка ХХ ст., зокрема її український вимір через призму ретроспективної політології та національної безпеки – у період національно-визвольної боротьби українців за власну державність, а отже, за умов її відсутності в межах українського Руху опору.

Метою статті, яка продовжує студії автора щодо теоретичних основ та практичної реалізації засад української військової розвідки та розвідувальної діяльності, укладання біографій окремих репрезентантів розвідки [14; 15], є вивчення праць представників української еміграції міжвоєнної доби стосовно поняттєво-категоріального апарату, завдань та специфіки функціонування різновидів військової безпеки в частині розвідувальної діяльності.

Матеріал і методи дослідження. У статті використано низку методів і принципів, зокрема ***методи***: сходження від абстрактного до конкретного, формалізації, компаративний, ретроспективний; ***принципи***: генетичний, субстратно-подієвий, інституційний, безпековий.

Аналіз останніх досліджень. Об'єктивний, неупереджений розгляд досвіду організації, форм і методів функціонування у мирний та воєнний час української військової розвідки доби Української революції початку XX ст., теоретичних засад і практичної діяльності органів безпеки та її безпосередніх співробітників, ще не став предметом спеціального аналізу в політологічній літературі. Саме тому дослідження процесу формування й роботи національних спецслужб у західноукраїнському регіоні, з огляду на їх залученість у державне (інституційне та процесуальне) будівництво Західноукраїнської Народної Республіки, її збройних сил (Галицька армія), варто зарахувати до окремої наукової проблеми, адже вона досі залишається маловідомою навіть фахівцям з історії спецслужб, зокрема військової розвідки.

З огляду на це варто зазначити, що на сьогодні спадщина репрезентантів українських розвідувальних служб доби перших визвольних змагань (1917–1921 рр.) найповніше представлена в працях В. Сідака [16] та Л. Демської-Будзуляк [8]. Однак попри те, що в праці останньої біографія одного з них – розвідника Івана Вислоцького (1893–1969) – більшою мірою вже з'ясована [8, с. 96–131], аналіз його мемуарних й аналітичних матеріалів вимагає типологізації та контекстуалізації з огляду на завдання цієї статті. Адже здебільшого йдеться про особисте конструювання (після поразки перших визвольних змагань) принципів розвідувальної служби («розвідча служба») [4], творення основ військової розвідки, зокрема її різновиду – таємної військової розвідки («тайна військова розвідка») [3], які в спадщині І. Вислоцького посідають чільне місце.

Результати та обговорення. Розвідувальна діяльність лише на перший, сторонній, погляд перебуває поза кулісами влади, національних інтересів та безпеки, як національної, так і міжнародної [22, с. 9–16]. Натомість у її осерді маємо й *політологічну площину*. Він проявляється в дослідженні політичних механізмів державного управління, інституціоналізації владних структур, вимірів міжнародної співпраці, транскордонних та транснаціональних процесах, способах функціонування систем безпеки, боротьби із загрозами, антикризовому управлінні [21, с. 17–29]. Розуміння розвідувальної діяльності в *історичній площині* також украй необхідне, адже йдеться про ретроспективний аналіз здобутків і втрат національних спецслужб, зокрема й військової розвідки. Щоправда тут межа між «класичною» історією, що практикують історики, та політичною історією, яку часто асоціюють з владою і політикою, є зазвичай мінливою [21, с. 31–32]. Тож завдання політологічного аналізу діяльності спецслужб в межах їхніх історичних «координат» (час і місце, інституції, актори політики) убачається нам таким, що матиме теоретичні й практичні переваги для використання в підготовці фахівців із царини не лише політичних, а й військових наук.

Підвалини осмислення не стільки поразки українців у перших визвольних змаганнях (1917–1921 рр.), які фактично збігалися із завершальним етапом Першої світової війни та добою новітньої Української революції з інституціоналізацією кількох українських державних утворень (Українська Народна Республіка, Українська Держава, Західноукраїнська Народна Республіка), за одночасного тривання кількох повоєнних регіональних державотворчих воєн за українську державність (польсько-українська, більшовицько-українська), скільки як *прогностичний потенціал* («після звільнення від окупації» [2, с. 31]) майбутньої «державної

екзекутиви (з лат. *executio* – виконавчий) в Україні» [2; 3] притаманні воєнно-політичній думці бездержавного для України ХХ ст.

Не випадково учасники перших визвольних змагань констатували формальні *організаційні проблеми* української військової розвідки («наша влада не мала за Збручем ніякої розвідки і спеціяльно щодо останньої були в Галицькій Армії великі браки і пізніше»; «всі ці нібито антантські делєґати, були галицькі поляки, які приїздили до нас в одягах антантських держав у розвідчих цілях»; «ера пертрактацій (переговорів. – *І. М.*) минула. Хоч як лихо поставлена була у нас розвідча служба») [20, с. 69, 130, 175]. Давалася взнаки й відсутність кадрів («головна команда при своєму безголов'ї не мали ніякої розвідки»; «українська головна команда не мала достаточної розвідки») [11, с. 140, 286]. Додаймо ще й контрзаходи зі сторони противника, зокрема під час листопадових 1918 р. боїв за Львів із використанням польських розвідників [11, с. 67, 91, 122, 223].

Так, у повоєнних «театрах політики» (вислів Т. Снайдера), на українських етнічних територіях польська розвідка, поряд із совєтською спецслужбою, відігравала точно не другорядну роль, куруючи шпигунською мережею не лише в Києві (у вже бездержавній, але совєтській Україні), а й Львові (за польської займанщини Західної України) – творячи форпости польської розвідки, т. зв. сплячі активи потенційної агентури [17, с. 93, 114–117, 119–127]. Про цю особливість безпосередній творець військової розвідки Начальної команди Галицької армії (НКГА) згадував: «Чужі, нам ворожі розвідки нашою розвідкою дуже цікавилися» [6, Ч. 7–8, с. 8], зауважуючи небезпеку, на яку наражаються розвідники: «Розвідчик гине звичайно в руках ворога, який всіми способами, звичайно дуже тяжким мученням, старається вимусити з нього зізнання. Це діється майже в кожній армії і буде діятися, бо інформації, які може дати чужий розвідчик про чужу армію, можуть бути дуже корисними, можуть защадити (зберегти. – *І. М.*) багато своєї крови і життя чимало своїх борців» [6, Ч. 9, с. 6].

Тож історик ГА Л. Шанковський у своєму дослідженні 1974 р. так підсумував роль розвідки в тогочасних арміях: «Новітня армія послуговується двоякого роду розвідкою, явною і тайною. Явну розвідку ведуть бойові частини з допомогою піших і кінних стеж, теж за допомогою літаків і бальонів. Тайна розвідка має свою окрему організацію та окремі методи праці» [19, с. 303]. Одначе дослідник, окрім цінного фактологічного матеріалу про розвідку ГА [19, с. 203–305], не запропонував власних міркувань стосовно теоретичної основи української військової розвідки, а ще й, майже дослівно, переказав зміст короткого спогаду І. Вислоцького 1958 р. [4]. На відміну від нього колишній чотар ГА, співробітник «Розвідчого Відділу» НКГА І. Вислоцький, висновуючи, що «святим обов'язком кожного розвідчого старшини є мовчати про свою працю і службу при всяких обставинах» [4, с. 354], упродовж 1934–1935 рр. активно публікував свої спогади й міркування про військову розвідку НК ГА, а також організацію розвідувально-поліційних органів у майбутній Українській державі [2; 3; 5; 6].

Прикро, що їх не взяли до уваги сучасники І. Вислоцького, також учасники перших визвольних змагань, адже в поодинокому впорядкованому ними посібнику з термінології української воєнної справи 1941 р. забракло місця для військової розвідки, за винятком короткої нотатки про контррозвідку як таку [9, с. 67–68]. Однією з найдошкульніших причин такого стану речей можна вважати те, що І. Вислоцький називав неуважністю до спецслужб як таких: «Однією з орґанізаційних хиб в роках 1917–1920 була неувага до розвідчо-поліційної служби, що приносило велику шкоду як війську, так і нашому державному апарату. Військову розвідку мала Галицька армія, однако ж із-за браку людей фахових як і засобів фінансових та технічних розвідка та не давала всього потрібного для армії. Окремої ж, політичної розвідки, Галицька армія не мала» [2, с. 31].

Інша справа, що сучасне розуміння трьох основних складників *військової розвідки* (стратегічний, оперативний, тактичний; остання – тактична розвідка – поділяється на військову,

повітряну, радіолокаційну, радіоелектронну, артилерійську, інженерну, радіаційну, хімічну, біологічну) [1, с. 6–12] суттєво відрізняється від тих понять і різновидів, які в 1930-х рр. запропонував І. Вислоцький як певною мірою дорожню карту майбутньої української військової розвідки. Переконані, що досі (а нині, в умовах війни, і поготів) ці узагальнення та пропозиції мають суттєве значення для вивчення історії української військової розвідки, її специфіки в умовах, по-перше, націоналістичного підпілля, по-друге, ветеранських («комбатантських») середовищ міжвоєнної Європи.

Насамперед варто визначитися з тими загальними положеннями, які висуває І. Вислоцький, адже, окрім його спогадів як офіцера розвідки 1919–1923 рр. [5; 6], найпоказовішою сьогодні залишається студія «Майбутня державна екзекутива в Україні». Власне під цим поняттям він розуміє, окрім армії, усі установи – розвідувальні та поліційні, – що відповідають за дотримання внутрішньої безпеки (ладу), для інформування уряду і вищого командування армії [2, с. 32]. Зокрема, важливою тут буде «військова тайна розвідка (офензива) у сусідніх державах», що підпорядковується Генеральному штабові, адже «праця її йде головне в вишукуванню чужих розвідчиків і зрадників у війську та серед населення держави й охороні своєї армії перед чужою розвідкою» [2, с. 32]. До того ж, акцентуючи на недалекому майбутньому, у якому треба буде створити весь розвідувально-поліційний апарат Української держави, І. Вислоцький стверджує про залучення українців із західних держав або іноземців: «Нема іншої можности поповнити ряди поліції фаховими інструкторами, як через заклик українців, що служать в поліції різних держав Европи і Спол[учених]. Держав Півн[ічної]. Америки, а також через запрошення охочих з поліцій інших народів» [2, с. 34]. Для належного функціонування правоохоронної системи він пропонує створити «Центральний уряд державної безпечности», а також поліцію – політичну, кримінальну, прикордонну, залізничну.

Основну увагу І. Вислоцький приділяє «*таємній військовій розвідці*» [3], визначаючи у своїх міркуваннях, аналогічно до сучасних підходів, сили, засоби і способи ведення розвідки [1, с. 30]. Однак пояснення, інтерпретації та визначення завдань і способів військової розвідки в нього значно відрізняються.

Визначення військової розвідки І. Вислоцького звучить так: «Тайна військова розвідка є необхідний помічний засіб для підготовлення й провадження війни. Вона має завданням збірку й опрацьовання відомостей о ворожій державі та її армії, що впливають на перебіг і вислід воєнних операцій» [3, Ч. 25, с. 50]. Далі він пропонує чотири блоки інформації («відомості»), що впливатимуть на ведення військової розвідки, насамперед під час війни: «збройна сила ворога», «населення ворожої держави», «засоби» (потенціали), «територія ворожої держави». Аргументом тут є авторське твердження, що «в часі війни розвідка мусить дати найважніші відомості: де та в якій силі знаходиться ворог, що робить зараз і які можуть бути його заміри (наміри – *І. М.*) наперед» [3, Ч. 25, с. 51].

Важливим чинником у збиранні інформації завжди будуть не лише формальні *відкриті* джерела (звіти урядів, їхніх дипломатичних і військових представників або географічні, статистичні, етнографічні публікації), а й залучення регулярних відомостей *закритого* типу – через діяльність агентури. Для неї найкращим способом отримання інформації про ворожу країну залишатиметься спосіб стати «сталими мешканцями краю», тобто агентура мусить постійно перебувати на ворожій території [3, Ч. 25, с. 52].

Як зауважує І. Вислоцький, є два, сказати б, «формати» організації розвідки – у час миру та під час війни. По-перше, під час миру організація розвідки даватиме матеріал не лише для укладення плану майбутньої війни та її початкових операцій, а згодом, за співпраці з повітряною і кінною розвідкою, лише доповнюватиме її. Саме тому автор акцентує на фігурі розвідника: «один зручний, добре вишколений тайний розвідчик може дати більш цінні відомості, чим кілька добре зорґанізованих відважних старшинських роз'їздів» [3, Ч. 25, с. 52]. По-друге,

під час війни отримання відомостей про плани ворожої держави (або групи держав) є важливим завданням розвідки, однак «ще важнішим є утримування та охоронення власних таємниць» [3, Ч. 25, с. 52]. Аналогічно до фігури розвідника під час миру, автор наголошує на потребі вивчати специфіку діяльності ворожої агентури, зокрема її структуру та особовий склад.

На цій підставі І. Вислоцький детально розглядає «розвідчий персонал», поділяючи його на «нижчий» («розвідчиків») та «вищий» («розвідчих старшин») [3, Ч. 25, с. 52–55; 3, Ч. 26, с. 37–44]. Починає цей розгляд він із покликання на тогочасні (і, зауважмо, такі, що функціонують у міжнародному правовому полі досі) міжнародно-правові акти щодо воєнно-політичних конфліктів. Зокрема, «Положення про закони і звичаї війни на суходолі» (Гаага, 18 жовтня 1907 р.) [10]. У ньому вбачаємо його прихильність до положень міжнародного гуманітарного права, слідування букві закону, а отже, легітимності щодо організації військової розвідки та шпигунства [10, розділ ІІ, ст. 29, 30, 31]. Адже, як він висновує, «кожна держава орґанізує розвідку згідно із своїми потребами, обставинами, фінансовим станом та власним досвідом» [3, Ч. 26, с. 44]. Тож досвід, як побачимо нижче, у трактуванні І. Вислоцького є визначальним для студій над специфікою української військової розвідки, її теоретичними та практичними засадами, закладеними внаслідок перших визвольних змагань їх ветеранами в умовах вимушеної військової еміграції (військовиків армій УНР та ГА).

Саме тому до *першої групи* розвідувального персоналу автор зараховує такі категорії «розвідчиків»: 1) «добровільних – примушених»; 2) «односторонніх – двосторонніх»; 3) «тимчасових – постійних»; 4) «місцевих – мандрівних»; 5) «мирного – воєнного часу»; 6) «стратегічних – тактичних»; 7) «військових – дипломатичних»; 8) «сухопутної армії, флоту або авіації»; 9) «зрадників – пшигунів» [3, Ч. 25, с. 52]. Дамо, услід за І. Вислоцьким, коротку характеристику цим категоріям.

1. «Добровільні» розвідники – особи, які з власної волі зголошуються до служби, становлять чотири групи: 1) ті, хто постійно перебуває на службі, утримує себе й родину (агенти таємної поліції, прикордонна служба); 2) ті, хто йде на службу з патріотичних мотивів та/або ненависті до ворожої держави, однак фінансуються їхні виїзди та проживання в місцях виконання завдання (працюють сумлінно, подаючи правдиві інформації); 3) ті, які працюють з особистої ненависті та/або політичних чи партійних переконань (почасти не заслуговують на довіру, але здебільшого інформаціям від них можна довіряти); 4) «особи низької моральної вартости» (співпрацюють з розвідкою через борги, відсутність будь-якого заробітку, надії швидкого збагачення) (часто переходять на бік ворога, інформація, здобута ними, вимагає ретельної перевірки). «Примушені» розвідники (зазвичай особа зі статками, родиною і господарством, яку супроводжуватиме розвідник, що добре володіє місцевою мовою і переодягнений, як правило, помічником) [3, Ч. 25, с. 53–54].

2. «Односторонні» розвідники – ті, які працюють лише в одній розвідувальній організації, а «двосторонні» (подвійні) – ті, які працюють на дві розвідки: «Звичайно вони дають цінніші відомості тій стороні, що більш платить, а подвійність їх служби яскраво виказує як ступінь їх моральної вартости, так і правдивости відомостей» [3, Ч. 25, с. 54].

3. «Тимчасові» розвідники – ті, послугами яких користуються короткий час, або їм дається лише одне визначене завдання – через їхню малоефективність, несміливість тощо. «Постійні» розвідники – це зазвичай особи, які служать у війську, виконуючи чимало розвідувальних завдань. Їм доручають кураторство над «тимчасовими» розвідниками [3, Ч. 25, с. 54].

4. «Місцеві» розвідники (резиденти) – «працюють стале у призначених їм місцевостях або колах, проживаючи під різними приводами. Головна маса розвідчиков належить до цієї категорії й в часі війни вони можуть дати великі послуги армії, бо знають всіх і місцеві люди їх знають за своїх, а тому вони стоять поза їх підозрінням». Проживаючи за кордоном, писемні звіти резидентів передаються через третіх осіб, а самі вони виїжджають за кордон для усних

звітів украй рідко. «Мандрівні» розвідники – виконують окремі розвідувальні доручення в різних країнах, утримуючи зв'язок із резидентами [3, Ч. 25, с. 53–54].

5. «Мирні» або «воєнні» розвідники – ті, які працюють або в мирний, або у воєнний час [3, Ч. 25, с. 54].

6. «Стратегічні» розвідники – ті, які досліджують вияви ворожнечі до своєї держави в тих країнах, що можуть стати на бік ворога в разі війни. Їм доручають поширення у ворожій країні незадоволення до свого уряду, підбурювання до безладу, заворушень та повстань. «Тактичні» розвідники – особи, які стежать за новинами організації та озброєння ворожої армії, ознайомлюються з тереном можливих воєнних дій. Ці особи можуть відвідувати райони дислокації ворожого війська, арсеналів, складів, маневрів, оборонних споруд, усієї тієї критичної інфраструктури, що її буде знищено на початку війни [3, Ч. 25, с. 54].

7. «Військові» розвідники – ті, які працюють на військову розвідку (як правило, військові), а «дипломатичні» – для забезпечення дипломатичних цілей (як правило, дипломати) [3, Ч. 25, с. 54].

8. Розвідники сухопутних, повітряних і морських сил – «мають назву згідно з тим, в якому роді війська працюють» [3, Ч. 25, с. 54].

9. «Розвідники-зрадники» – ті, хто «продає за гроші таємниці своєї держави» [3, Ч. 25, с. 54].

Зауважмо, що автор ставить до усіх вищезгаданих категорій розвідників низку психоемоційних і вольових вимог задля успішного виконання розвідувальної діяльності: 1) сумлінність та врівноваженість; 2) здібності для спостереження; 3) хитрощі, уміння грати обрану роль; 4) знання іноземних мов та характерів, звичаїв людей, серед яких він працюватиме; 5) уміння згуртовувати людей та використовувати їх для своїх цілей [3, Ч. 25, с. 54]. Обов'язком розвідника з такими якостями визначається «побільшення числа приятелів своєї держави та зменшення числа її ворогів» [3, Ч. 25, с. 54]. Така сентенція, на нашу думку, могла бути девізом функціонування будь-якої сучасної розвідки, української – і поготів. Важливими є й настанови щодо служби розвідника у двох площинах –воєнного й мирного часу. «На війні від розвідчика вимагається якнайбільшої сміливости, холоднокров'я, хоробрости, почуття обов'язку та свідомости значення й важливості своєї служби. […] якнайбільшої зручности в прибиранню різних ролей та вміння залишатися в тих ролях аж до закінчення свого завдання», а також «в часи спокою дуже корисні для розвідчої служби люди, що мають зносини з різними верствами й своїм становищем не викликають підозріння» [3, Ч. 25, с. 55].

Зазначмо, що І. Вислоцький не обмежується суто «чоловічим» поясненням завдань військової розвідки, а відзначає потребу залучення й використання для реалізації розвідувальних цілей і жінок («Вони рідко викликають підозріння і легко можуть здобувати інформації […] Жінок використовують або анґажучи їх впрост, яко розвідчиків, або підсилаючи до них розвідчиків в прибраній ролі людей на становищу, що, розкидаючи гроші, стараються здобути їх довір'я або й любов») [3, Ч. 25, с. 55]. Одначе зауважує, що «не треба забувати, що жінки дуже часто бувають на службі розвідки, що користується також повіями» [3, Ч. 26, с. 40].

До *другої групи* розвідувального персоналу, зокрема секретної військової розвідки, І. Вислоцький зараховує «розвідчих старшин». Зокрема, пояснюючи їхнє місце і роль у розвідувальній діяльності, він висновує: «Потрібен хист, щоб знайти відповідну для цього людину, чимало потрібно зручности, щоб переконати її та заохотити до небезпечної праці, а потім – щоб не скомпрометувати її; вкінці ж – потрібна велика тактовність та знання людей, щоб справу вміло й належно провадити» [3, Ч. 26, с. 37]. До того ж, на думку автора, стати офіцером розвідки може не кожен («Потрібна людина, що пізнає людей з першої зустрічі, що здібна читати в душі людини, а свої думки й почування якнайбільше заховати»); він повинен знати не лише прізвища своїх співробітників, а й моральні якості, здібності для виконання тих чи тих

розвідувальних завдань; зустрічі розвідників і офіцера розвідки відбуватимуться в «чотири ока», причому першим не варто беззастережно довіряти, варто бути обережним під час зустрічей [3, Ч. 26, с. 37–38]. Стимулювальним чинником для різних категорій першої групи розвідників може бути грошова винагорода [3, Ч. 26, с. 39].

Показовою є й «інструкція розвідчикові» (фактично, офіцера розвідки, а не рядового складу), яка мала сприяти реалізації трьох правил військової розвідки: 1) «належить розважати задачу із здібністю розвідчика»; 2) «розвідчикові належить докладно означати задачу»; 3) «ніколи не належить розвідчика втаємничувати в свої плани» [3, Ч. 26, с. 39].

Щодо першого правила, зауважувалося, що не всі розвідники однаково сміливі та вправні, тому з-поміж них обиратиметься найвідповідніший для виконання поставлених завдань, адже деякі з них вимагатимуть спеціальних технічних знань. Друге правило передбачає, що для успішного результату розвідки варто залучити для виконання завдання не одну, а кілька (дві-три) осіб. Окрім того, головне завдання має бути чітко визначене, не може бути якогось завдання побічного. Стосовно третього правила, ніколи не варто давати письмові накази чи інструкції. Це робиться лише в одному випадку, коли ворога варто ввести в оману, надати йому недостовірні відомості [3, Ч. 26, с. 39–40].

Власне тут зауважується проблема подвійних агентів («двосторонніх розвідчиків»), яких «використовують для фальшивого інформування ворога» [3, Ч. 26, с. 40]. В одному ряді із цим застереженням – способи ідентифікації ворожих агентів: «Дуже важне завдання здобути добрих розвідчиків, але не менш важливе – виловлювати чужих розвідчиків. Для того належить контролювати старанне та совісне виконання частинами своїх приписів польової служби, щоб ніхто непокликаний не переходив заборонених смуг. […] Також потрібен суворий догляд, чи немає зрадників у своїх частинах, зосібна – в штабах» [3, Ч. 26, с. 40]. Додатково подавалися характеристики ворожих агентів, які могли зрадити їх у середовищах цивільних і військових [3, Ч. 26, с. 40–41].

Для належного функціонування розвідувального персоналу під час війни вказувалися правила зберігання секретної інформації, зокрема донесень і звітів: «Кожна війна дає нам приклади зворотливости та винаходу різних засобів переховування розвідчих звітів під час мандрування їх по призначенню» [3, Ч. 26, с. 41]. Уважалося, що найкраще зберігати і, відповідно, перевозити секретні звіти, використовуючи одяг і взуття, підроблені документи особи, використовувати умовні знаки, сигнали та псевдоніми, а не власне прізвища. Документація найкраще зберігалася в тому разі, коли на її паперових носіях використовували невидимі чорнила та/або олівці. Поштові надсилання належало адресувати на адресу третіх осіб, найчастіше жінок. Звітність військової розвідки трактувалася як невід'ємний елемент війни, а також джерело з історії війни [3, Ч. 26, с. 41–42].

Натомість у мирний час, як зазначав І. Вислоцький, організація розвідки має бути «постійною, сильною та готовою для енергійної праці в разі потреби» [3, Ч. 26, с. 42]. Підставами інформації для військової розвідки в цей період є відомості, які отримуються з МЗС (Міністерство закордонних справ) та Міністерство оборони (Військове міністерство). Саме військове відомство має створити спеціальний апарат для розвідувальних цілей. Його структура була б такою: на чолі військової розвідки стоїть Центральне бюро (ЦБ), що керує діяльністю підпорядкованих йому органів і контролює їх. ЦБ складатиметься з кількох секцій, до компетенції яких, згідно зі спеціальними завданнями, розподіляються держави-сусіди. Кожна секція матиме у своєму розпорядженні кількох офіцерів, що контролюють підпорядковані органи, а в окремих випадках – виконують спеціальні завдання [3, Ч. 26, с. 42].

Розвідувальний апарат складатимуть розвідники трьох категорій. *Перша категорія* – це агенти й розвідники секцій ЦБ, які військово вишколені, належать до вищого та середнього класу, з яких можуть бути завербовані. Їх скеровують до великих округів й укріплених районів

держав-сусідів. Їхнє завдання – за будь-яку ціну інтегруватися до тамтешніх військових кіл, насамперед вищих, щоб збирати інформації, які потім, через третіх осіб, надсилатимуть до ЦБ. *Друга категорія* – це особи, які працюють у розвідувальних округах, на які поділено сусідню державу (кількість таких округів та осіб залежатиме від території ворожої держави). На чолі розвідувального округу стоятиме офіцер, який використовуватиме розвідників, що працюють у цілому окрузі, отримують спеціальні, чітко визначені завдання (розвідати укріплення, отримати його план, викрасти та/або сфотографувати план мобілізації і т. д.). *Третя категорія* – «місцеві розвідники» (резиденти), що постійно перебувають в одній місцевості, а також «мандрівні розвідники», які можуть часто змінювати місце свого перебування. Розвідники цієї категорії вербуються, головним чином, із місцевого населення, а також емігрантів своєї держави [3, Ч. 26, с. 42–43].

Після оголошення мобілізації, а отже, початку війни, усі розвідники 1-ї категорії повертаються до їхньої держави, у розпорядження референтури розвідки Генерального штабу армії; розвідники 2-ї та 3-ї категорій розподіляються між штабами армії, оперативних груп, армійських корпусів та дивізій. Як висновує автор, «всім штабам ці розвідчики можуть принести безцінні послуги своїм знанням топоґрафії театру війни та зв'язками з місцевим населенням» [3, Ч. 26, с. 43].

Так, активний учасник перших визвольних змагань резюмує: «Новітня армія послуговується двоякого роду розвідкою […] Тайна розвідка, що її завданням є прослідкувати вороже запілля та все те, що торкається ворожої армії, її організації, озброєння, рухів, військових споруджень, постачання, включно з усіма господарськими ділянками, і настроїв населення, має свою окрему організацію та окремі методи праці» [4, с. 354].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Констатуємо, що дорожня карта української військової розвідки створювала основи сукупності заходів військового командування всіх ступенів щодо добування й вивчення дій противника. Водночас трактування військової розвідки учасниками перших визвольних змагань 1917–1921 рр. стосувалося не суто її основ, а більшою мірою її складників – стратегічної, оперативної, тактичної розвідки, зокрема й військової розвідки в частині тактичної. Проаналізовані публікації 1930-х рр., які з'явилися в українській еміграції, загалом доводять розуміння мети, завдань та об'єктів військової розвідки. Зокрема, у статтях І. Вислоцького обґрунтовано способи ведення військової розвідки, методи збору розвідувальних відомостей, специфіка їх аналізу, узагальнення та доповідь розвідувальних відомостей. Важливими в цьому контексті виявилися основи організації військової розвідки, зокрема зміст, планування, деталізація завдань і об'єктів розвідки, підготовка сил і засобів до виконання завдань розвідувального характеру. Зміст проаналізованих міркувань представників української військово-політичної думки міжвоєнного періоду показує, що в інституційному та організаційному плані структура майбутньої військової розвідки відповідала тогочасним уявленням про способи ведення військової розвідки, порядок організації, обробки розвідувальних відомостей, характеристиці засобів військової розвідки. Припускаємо, що за базову модель творення української військової розвідки бралися зразки польської та французької армій, зокрема специфіка функціонування відділів розвідки в складі Генерального штабу Другої Речі Посполитої та Французької Республіки. Фактично, дорожня карта української військової розвідки, запропонована в 1930-х рр., не відповідала розумінню розвідки як найважливішого виду забезпечення бойових дій військ (сукупності заходів усіх командирів і штабів із метою своєчасного отримання інформації про противника), а більшою мірою стосувалася діяльності військової секретної служби (таємної розвідувальної служби) – в умовах бездержавного статусу України міжвоєнного періоду, складної міжнародної геополітичної ситуації. Імовірно, у цьому сенсі українська військова розвідка означала армійську службу зовнішньої розвідки, основним завданням якої мав бути таємний збір та аналіз розвідувальної

інформації, створення дієвої мережі агентури на ворожій території, насамперед у час війни, а отже, і в час миру. Для повноцінного розуміння досліджуваної проблематики в подальшому варто зосередити дослідницьку увагу на вивченні публікацій репрезентантів українського Руху опору 1920–1940-х рр. у сегменті успішної розвідувальної діяльності, її безперервності, активності, цілеспрямованості, своєчасності та оперативності.

Література:

1. Військова розвідка: навчальний посібник. Упорядники: Д. В. Зайцев, А. П. Наконечний, С. О. Пахарєв, І. О. Луценко; за ред. В. Б. Добровольського. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. 335 с.
2. Вислоцький І. Майбутня державна екзекутива в Україні. Організація і праця розвідчо-поліційних установ в Україні після звільнення від окупації. *Табор.* 1935. Ч. 24. С. 31–37.
3. Вислоцький І. Майбутня державна екзекутива в Україні. Тайна військова розвідка. *Табор.* 1935. Ч. 25. С. 50–55; Ч. 26. С. 37–44.
4. Вислоцький І. Розвідча служба. *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участи у Визвольних змаганнях (Матеріяли до історії).* Вінніпеґ : Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк, 1958. С. 354–359.
5. Вислоцький І. Спомини розвідчого старшини 1919–23 рр. Галичина – Україна – Еміґрація. Військова розвідка НКГА. *Літопис Червоної Калини.* 1934. Річник VI. Ч. 4. С. 3–5.
6. Вислоцький І. Спомини розвідчого старшини 1919–23 рр. На Великій Україні. Військова розвідка НКГА. *Літопис Червоної Калини.* 1934. Річник VI. Ч. 5. С. 6–10; Ч. 7–8. С. 8–11; Ч. 9. С. 6–8.
7. Ґалеф Дж. Мислення розвідника. Як припинити обманювати себе й побачити найкраще рішення ; пер. з англ. Н. Яцюк. Київ : Наш формат, 2023. 272 с.
8. Демська-Будзуляк Л. Ті, що панують над зорями… Книга І: нарис. Київ : Видавничий центр «Академія», 2023. 208 с.; Книга ІІ: нарис. Київ : Видавничий центр «Академія», 2023. 178 с.
9. Ільницький-Занкович І. Вчімся військового словництва. Краків : Юнацька школа, 1941. 72 с.
10. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (Гаага, 18 жовтня 1907 р.). Офіційний переклад українською мовою. [Електронний ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text Дата звертання: 13.12.2024 р.
11. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Львів : НВФ «Українські технології», 2003. 536 с.
12. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет ; пер. з англ. А. Павлишин. Київ : Дух і Літера, 2018. 560 с.
13. Макміллан М. Війна. Як конфлікти формували нас ; пер. з англ. Н. Старовойт. Київ : Лабораторія, 2024. 304 с.
14. Монолатій І. Макогін псевдо Розумовський. Уявлена українська людина. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2023. 448 с.
15. Монолатій І. Специфіка трактування військової розвідки у воєнно-політичній думці української еміграції (середина XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2024. Вип. 18. С. 263–272.
16. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). Київ : Альтернативи, 1998. 320 с.
17. Снайдер Т. Нариси таємної війни. Польський художник на службі визволення радянської України ; пер. з англ. П. Грицака. Київ : Видавець Форостина О. В., 2023. 400 с.
18. Снайдер Т. Про свободу ; пер. з англ. Г. Герасим. Львів : Човен, 2024. 430 с.
19. Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Третє видання. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2017. 396 с.
20. Шухевич С. Спомини з Української-Галицької Армії (1918–1920). Частина І. Від листопада 1918 до квітня 1919. Львів : Червона калина, 1929. 176 с.
21. Gruszczak P., Lewandowski A., Nyzio A. Polskie studia wywiadowcze. Stan i perspektywy badań. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2024. 160 s.
22. Za kulisami. Szkice o władzy, interesach i bezpieczeństwie / redakcja Kszysztof Pietrowicz, Piotr Stankiewicz. Poznań : Zysk i S-ka, 2012. 344 s.

References:

1. Viiskova rozvidka (2016): navchalnyi posibnyk. [Military intelligence]. Uporiadnyky: D. V. Zaitsev, A. P. Nakonechnyi, S. O. Pakhariev, I. O. Lutsenko; za red. V. B. Dobrovolskoho (Military Intelligence: A Study Guide). Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet". 335 p. [in Ukrainian].
2. Vyslotskyi, I. (1935). Maibutnia derzhavna ekzekutyva v Ukraini. Orhanizatsiia i pratsia rozvidcho-politsiinykh ustanov v Ukraini pislia zvilnennia vid okupatsii [The future state executive in Ukraine. Organization and work of intelligence and police institutions in Ukraine after liberation from occupation.]. *Tabor*. Part 24. P. 31–37. [in Ukrainian].
3. Vyslotskyi, I. (1935). Maibutnia derzhavna ekzekutyva v Ukraini. Taina viiskova rozvidka [The future state executive in Ukraine. Secret military intelligence.]. *Tabor*. Part 25. P. 50–55; Part 26. P. 37–44. [in Ukrainian].
4. Vyslotskyi, I. (1958). Rozvidcha sluzhba [Secret intelligence]. *Ukrainska Halytska Armiia u 40-richchia yii uchasty u Vyzvolnykh zmahanniakh (Materiialy do istorii).* Vinnipeg : Vydav khorunzhyi USS Dmytro Mykytiuk. P. 354–359. [in Ukrainian].
5. Vyslotskyi, I. (1934). Spomyny rozvidchoho starshyny 1919–23 rr. Halychyna – Ukraina – Emigratsiia. Viiskova rozvidka NKHA [Memoirs of an intelligence officer 1919–23. Galicia – Ukraine – Emigration. Military intelligence of the Galician Army headquarters.]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. 1934. Yearbook VI. Part. 4. P. 3–5. [in Ukrainian].
6. Vyslotskyi, I. (1934). Spomyny rozvidchoho starshyny 1919–23 rr. Na Velykii Ukraini. Viiskova rozvidka NKHA [Memoirs of an intelligence officer in 1919–23 in Greater Ukraine. Military intelligence of the Galician Army headquarters]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. 1934. Yearbook VI. Part. 5. P. 6–10; Part. 7–8. P. 8–11; Part 9. P. 6–8. [in Ukrainian].
7. Galef, J. (2023). Myslennia rozvidnyka. Yak prypynyty obmaniuvaty sebe y pobachyty naikrashche rishennia [The Scout Mind. Why some people see things clearly and others don`t]; per. z anhl. N. Yatsiuk. Kyiv: Nash format. 272 p. [in Ukrainian].
8. Demska-Budzuliak, L. (2023). Ti, shcho panuiut nad zoriamy… Knyha I: narys [Those who rule over the stars... Book I: essay]. Kyiv : Vydavnychyi tsentr "Akademiia". 208 p.; Knyha II: narys [Book I: essay]. Kyiv : Vydavnychyi tsentr "Akademiia". 178 p. [in Ukrainian].
9. Ilnytskyi-Zankovych, I. (1941). Vchimsia viiskovoho slovnytstva [Let's learn military vocabulary.]. Krakiv : Yunatska shkola. 72 s. [in Ukrainian].
10. Konventsiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli (Haaha, 18 zhovtnia 1907 r.). Ofitsiinyi pereklad ukrainskoiu movoiu [Convention on the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations on the Laws and Customs of War on Land (The Hague, 18 October 1907). Official translation into Ukrainian]. [Elektronnyi resurs] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text Date of use: 13.12.2024. [in Ukrainian].
11. Kuzma, O. (2003). Lystopadovi dni 1918 r. [November days 1918]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». 536 p. [in Ukrainian].
12. Kuzio, T. (2018). Viina Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet [Putin`s War against Ukraine. Revolution, Nationalism and Crime]; per. z anhl. A. Pavlyshyn. Kyiv: Dukh i Litera. 560 p. [in Ukrainian].
13. MacMillan, M. (2024). Viina. Yak konflikty formuvaly nas [War. How Conflicts shaped us]; per. z anhl. N. Starovoit. Kyiv: Laboratoriia, 2024. 304 p. [in Ukrainian].
14. Monolatii, I. (2023). Makohin psevdo Rozumovskyi. Uiavlena ukrainska liudyna (Makohin false Razumovsky. An imaginary Ukrainian person). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 448 p. [in Ukrainian].
15. Monolatii. I. (2024). Spetsyfika traktuvannia viiskovoi rozvidky u voienno-politychnii dumtsi ukrainskoi emihratsii (seredyna 20 st.) [Specificity of interpretation of military intelligence in the military and political thought of the Ukrainian emigration (middle of the 20th Century)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiia 18*. P. 263–272. [in Ukrainian].
16. Sidak, V. S. (1998). Natsionalni spetssluzhby v period Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. (nevidomi storinky istorii) [National special services during the Ukrainian revolution of 1917–1921 (unknown pages of history)]. Kyiv : Alternatyvy. 320 p. [in Ukrainian].

17. Snyder, T. (2023). Narysy taiemnoi viiny. Polskyi khudozhnyk na sluzhbi vyzvolennia radianskoi Ukrainy [Sketches from a Secret War. A Polish Artist`s Mission to Liberate Soviet Ukraine]; per. z anhl. P. Hrytsaka. Kyiv : Vydavets Forostyna O. V. 400 p. [in Ukrainian].

18. Snyder, T. (2024). Pro svobodu [On Freedom]; per. z anhl. H. Herasym. Lviv: Choven. 430 p. [in Ukrainian].

19. Shankovskyi, L. (2017). Ukrainska Halytska Armiia. Voienno-istorychna studiia. Tretie vydannia [Ukrainian Galician Army. Military-Historical Study. Third Edition]. Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. 396 p. [in Ukrainian].

20. Shukhevych, S. (1929). Spomyny z Ukrainskoi-Halytskoi Armii (1918–1920). Chastyna I. Vid lystopada 1918 do kvitnia 1919 [Memories of the Ukrainian-Galician Army (1918–1920). Part I. From November 1918 to April 1919]. Lviv : Chervona kalyna. 176 p. [in Ukrainian].

21. Gruszczak, P., Lewandowski, A., & Nyzio, A. (2024). Polskie studia wywiadowcze. Stan i perspektywy badań. Kraków : Księgarnia Akademicka. 160 p. [in Polish].

22. Za kulisami. (2012). Szkice o władzy, interesach i bezpieczeństwie [Sketches on Power, Business and Security]. Redakcja Kszysztof Pietrowicz, Piotr Stankiewicz. Poznań : Zysk i S-ka. 344 p. [in Polish].

Ivan Monolatii. Roadmap of Ukrainian Military Intelligence (Experience of the First Liberation Struggles of 1917–1921)

In the article, through the prism of studying the works of representatives of the Ukrainian emigration of the interwar period, the theoretical and practical dimensions of the specifics of the functioning of military security categories in terms of intelligence activities, in particular in the active army, are clarified. It is proved that the interpretation of military intelligence by the participants of the first Liberation Movement 1917–1921 did not concern its foundations, but rather its components – strategic, operational, tactical intelligence, including military intelligence in terms of tactical intelligence. It is established that for the participants of the first Liberation Movement, Ukrainian military intelligence was more of an army foreign intelligence service, whose main task was to secretly collect and analyse intelligence information, create an effective network of agents in enemy territory in time of war and peace. The main groups and categories of intelligence officers and commanders of military intelligence, its organisational structure, competences and tasks are considered. The work of the commander in obtaining intelligence, as well as the participation of women in military intelligence, is also traced. The content of the analysed opinions of the representatives of Ukrainian military and political thought of the interwar period shows that in institutional and organisational terms, the structure of the future military intelligence corresponded to the then ideas about the methods of conducting military intelligence, the order of organisation, processing of intelligence, and the characteristics of military intelligence means. Based on the study of the materials of publications of the 1930s, we assume that the basic model for the creation of the Ukrainian military intelligence was based on the models of the Polish and French armies, in particular, the specifics of the functioning of intelligence departments within the General Staff of the Second Polish Republic (Druga Rzeczpospolita) and the French Republic. It is argued that the generalisations and proposals of the Ukrainian military of the 1930s are of significant importance for the study of the history of Ukrainian military intelligence, its specificity in the context of, firstly, the nationalist underground and, secondly, the veteran ("combatant") environment of interwar Europe.

Key words: *state security, military intelligence, intelligence activities, terminology, national liberation struggle of Ukrainians, interwar period.*

Відомості про автора:
Монолатій Іван – доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

UDC 341.45+325.25(474+477)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-15

Iwona Lasek-Surowiec
ORCID: 0000-0002-7231-7993

Tetiana Strutynska
ORCID: 0000-0003-3328-628X

MIGRANTS FROM UKRAINE IN POLAND – SOCIO-LEGAL CONDITIONS IN 2024

The article analyzes the socio-economic situation of migrants from Ukraine in Poland in 2024, focusing on their legal status, access to the labor market and the social system. As a result of the war, Poland became the main host country of Ukrainians, whose number is about 1,5 million. Migrants are highly active in the labor force and represent a significant part of the workforce. The article also discusses changes in the law concerning their stay and integration challenges. The need for a long-term migration strategy to stabilize the labor market and society was underlined. The article points to key legal changes, including simplifying the legalization of stay and access to work, which has affected the stabilization of migrants in Poland. It also points to the significant participation of Ukrainians in sectors such as construction, services and industry. Migrants benefit from the Polish social system, including 800+ benefits, which implies discussions about a long-term support policy. Integration challenges include language barriers and cultural differences. Education and employment support programs are needed to ensure the effective integration and development of both societies.

Key words: *Migrants, Ukraine, Poland, society, law, economy.*

As a result of the war in Ukraine, Poland has become the main country hosting citizens of Ukraine. At the end of 2024, there were about 1.5 million people from Ukraine in Poland. The article analyzes the most important legal changes introduced in Poland in 2024 regarding the legalization of stay of Ukrainians, access to work and the social system, including conditions for granting benefits and education. Poland faces the challenge of creating a long-term migration strategy that takes into account the needs of the labor market and the integration of migrants. The article emphasizes the need for further support of migrants and the development of integration programs, which may contribute to the socio-economic stabilization of both Poland and Ukraine.

Purpose: The article aims to analyze the socio-legal situation of migrants from Ukraine in Poland in 2024, the conditions of functioning of Ukrainians in Poland, professional activity and the impact of migration on the Polish labor market and social system, taking into account legal aspects.

Research method: The article uses the method of data analysis, the method of content analysis, including the method of analysis of legal acts and the system method.

International migration is an important phenomenon that has gained importance in recent years, especially in the context of political tensions and armed conflicts. The war in Ukraine, starting from 2014 and then until 2022, caused mass displacement of the population, which was reflected in a significant increase in the number of migrants from Ukraine in Poland. This article is based on the available results of studies and analyzes carried out by various think-tanks, institutions and national and international organizations, as well as legal provisions, which provide an overview of the social, legal and economic situation of this group of migrants staying in Poland in 2024. migrants face and the opportunities offered by the polish economy and social system. Migrants from Ukraine have contributed to the growth of cultural diversity in Poland, and their presence has influenced changes in many sectors, such as education, the labor market and social services. The article analyzes not

only the figures but also the opinions of migrants, which allows them to better understand their needs and expectations.

Socio-demographic characteristics of migrants. According to data from the Central Statistical Office (GUS), from the outbreak of the armed conflict in Ukraine in 2022 to June 2023, more than 12 million refugees from Ukraine crossed the borders of Poland. During this time, about 1.5 million people were registered in the PESEL-UKR system.[1] At the end of June 2024, the number of Ukrainian citizens registered for insurance amounted to 774 thousand (242 thousand are refugees with a PESEL-UKR, i.e. Ukrainian citizens who came to Poland after 24 February in connection with the war and are registered in the insurance system of the Social Insurance Institution, ZUS[2]. In fact, it is worth emphasizing that the increased migration to Poland from Ukraine began as early as 2014, in particular after the annexation of Crimea by Russia and the conflict in Donbass. Initially, the main reason for migration were economic issues, i.e. the difference between salaries in Poland and Ukraine and Polish regulations allowing immigrants from Ukraine to work in Poland. This phenomenon intensified after the outbreak of the war in 2022. Labour migration is in this case a response to difficult living and economic conditions in Ukraine, such as high unemployment, inflation and political instability. According to GUS data, in 2024 the number of Ukrainian citizens residing in Poland fluctuates around 1.5 million, most of them are professionally active.

Bearing in mind the period from 2014 to 2022, Ukrainian migration was initially mainly circular in nature, and over time it became more settlement-oriented. The change in the nature of migration was influenced by the Covid-19 pandemic, followed by the Russian attack on Ukraine in 2022 and the outbreak of war. According to a survey conducted in 2024 by the National Bank of Poland (NBP) and published in the second half of last year, publicly available data from PESEL-UKR registers indicate that there are less than one million immigrants in Poland who arrived after the outbreak of the war in 2022. This number includes 380 thousand children under the age of 18, which means that there were about 600 thousand adults from this group in Poland [3].

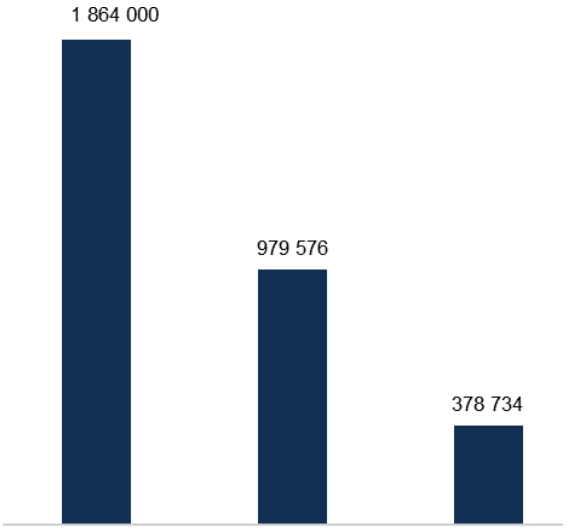

Number of registered applications in 2022–24 (until 08.10.2024)	Total number of individuals	Number of children aged 0–17 years

Fig.1. Number of immigrants from Ukraine In the Register of PESEL-UKR [3, p. 9].

Data on the number of valid residence permits published by the Office for Foreigners indicates that in 2024 over 0.5 million valid residence permits were issued, mainly covering people who came to Poland before 2022.

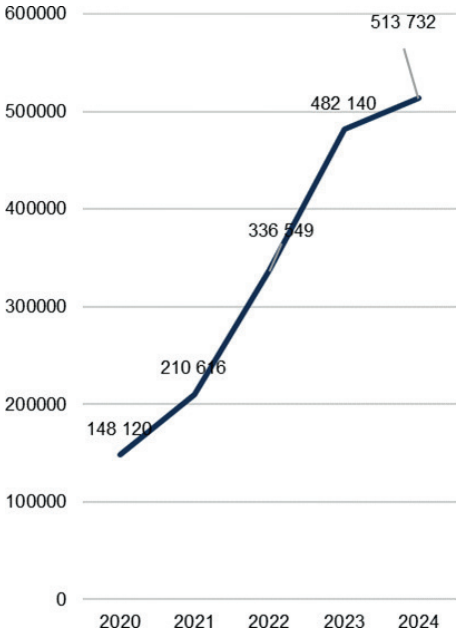

Fig. 2. Number of valid residence permits Immigrants from Ukraine from 2020 to 2024[3]

GUS reported that at the end of February 2024, slightly more than 690 thousand immigrants from Ukraine were working in Poland. It was the largest group of foreigners working in Poland (about 68% of the total number of working foreigners) [4]. In terms of the number of applications for protection in 2024, citizens of Ukraine are now in the first place (35% of all applications) ahead of Belarusians, Russians, Somalis and Syrians. As of July 31, 2024, the Head of the Office for Foreigners conducts 2 317 proceedings in the case of granting protection to citizens of Ukraine (at first instance). As of July 31, 2024, the Social Assistance of the Head of the Office for Foreigners is covered by 1 978 citizens of Ukraine [5].

In 2024, an analysis of the gender structure among Ukrainian immigrants in Poland showed a clear predominance of women, who accounted for 67% of the total population. This phenomenon was noticeable among both pre-war migrants (54%) and refugees (76%) [6] and this trend has continued since 2022 [8]. In the studied group, there is a clear dominance of people in the age range of 27–44 years, in which it most often establishes families and the highest professional activity occurs [8, s. 10].

There is a noticeable difference between the 2023 and 2024 studies, with a higher percentage of people aged 60 and over appearing in the 2024 edition of the study [8, s. 9].

The steady influx of migrants has been observed in the last decade, starting in 2014, when eastern Ukraine was hit by an armed conflict. Most of them worked on the basis of the seasonal work system, made possible by the law of 2011, which allowed Ukrainians and citizens of five other countries to work in Poland for 6 months during the year without the need for a work permit, based on the employer's declaration. It was a circular migration – after the end of the six-month period, many migrants returned to Ukraine. As a result, most of them stayed in Poland for less than twelve months and were not included in the resident population or other national population estimates. Data from the NBP, taking into account the years 2014–2018, indicate that between one and two million Ukrainian workers arrived in Poland [7], although these figures may be underestimated. In such circumstances, the most reliable source of data on these flows is the number of Ukrainian workers covered by social security. However, this number is also underestimated, as some types of legal work, often undertaken by temporary workers, did not require insurance, and some Ukrainians worked in the gray area. The largest number of foreigners registered at the end of November 2024 for pension insurance in ZUS came from Ukraine and amounted to 794 thousand [8].

The number of employees with Ukrainian citizenship and social security increased from just 33 thousand at the end of 2013 to 500 thousand on 30 September 2019 and 627 thousand at the end of 2021. Part of this increase is due to the transition of Ukrainians to more regular forms of employment and obtaining work permits. The annual rate of registration peaked at 106% at the end of 2015, and even with the recent influx of refugees, it has never reached such a high rate. Data from 30 September 2023 indicated 753 thousand workers with Ukrainian citizenship registered in the social security system, including 225 thousand refugees [9].

Before the beginning of the war, 57% of the Ukrainian minority in Poland were men, whose share (despite the increase in numbers) fell to 40%. The biggest change was seen among people under 18, whose number increased from about 200 thousand to about 1.4 million people. During the war, many people with high material status and higher education came to Poland, which significantly affected the social structure of this population. At this point, the Ukrainian community in Poland is divided into two significantly different groups: in terms of assets, the way of spending free time and the professions they perform [10].

On 23 January 2025, Sebastian Gajewski, Undersecretary of State in the Ministry of Family, Labour and Social Policy, informed that in 2024 Ukrainian citizens were paid over PLN 2.8 billion as part of the social benefit 800 plus. He added that in December 2024, the benefit went to 292 thousand Ukrainian children. According to the data of the Ministry of Family, Labour and Social Policy, there are currently about 1.5 million Ukrainians in Poland, of which 980 are staying with us on the basis of the Act on providing assistance to citizens of Ukraine in connection with armed conflict on the territory of this country [11]. According to the latest data of the Social Insurance Institution (ZUS), in December 2024, the educational benefit of 800 plus was collected for 292 thousand children with Ukrainian citizenship[11]. Within 800 plus, PLN 66 billion was paid out in 2024 Citizens of Ukraine – over PLN 2 billion 800 thousand (or 4.2% of the total), most of them under the Ukrainian Aid Act. The number of applications for 800 plus, submitted in 2024 by Ukrainian citizens, amounted to 284 thousand [12]. The minister pointed out that the professional activity of Ukrainians of working age in Poland amounts to about 78%. About 60%. he works on the basis of contracts of mandate, about 1/3 on the basis of contracts of employment and a few percent on other grounds, such as contracts for specific work or sole proprietorships. On a regular basis, about 780 thousand citizens of Ukraine pay contributions to the Social Insurance Fund, which constitutes about 5% of the proceeds to the Social Insurance Fund [13].

It should be emphasized that of the approximately 1.5 million Ukrainians living in Poland, 980 thousand operate on the basis of the law on providing assistance to citizens of Ukraine in connection with armed conflict on the territory of this country. Citizens of Ukraine legally residing in the territory of Poland are entitled to the benefit in two schemes. The first applies to those who came to Poland before the outbreak of the war staying in Poland under the general rules provided for in the Act on Foreigners. The second – the citizens of Ukraine, who came to us after the outbreak of the war. In the latter scheme, the right to an educational benefit is granted to a citizen of Ukraine if he/she lives with a child in the territory of the Republic of Poland, has not left the territory of Poland for more than 30 days, and the child for whom this benefit is entitled performs the duty of education, school duty or the duty of pre-school preparation, what has been verified in the educational information system. In the period of benefit, which runs from 1 June 2024 to 31 May 2025, ZUS waived the right to benefit for over 19 thousand children, for which the citizens of Ukraine come to Poland in connection with the armed conflict in Ukraine. In case of doubt, ZUS has the possibility to verify whether the benefit is due to the applicant, because the data on the entry and exit of Ukrainian citizens has the Border Guard and makes them available to ZUS [14].

The legal framework in force in 2024. Citizens of Ukraine have long been present on the Polish labor market. Even before the outbreak of the armed conflict, they had the opportunity to take up

employment in Poland. In connection with the ongoing armed conflict in Ukraine, legal regulations were introduced to simplify access to the labor market and assistance services. On 12 March 2022, a law on assistance to Ukrainian citizens in connection with armed conflict on the territory of Ukraine was adopted [15], which was amended by the law of 15 May 2024 [16] and became effective on 1 July 2024 [17].

As a rule, it provides for a number of specific solutions to seal the system of providing assistance, the functioning of Ukrainians on the labor market and the limitation of certain aid measures. The personal scope of the Act excludes children born on the territory of the Republic of Poland, if their father is a Polish citizen or a citizen other than the Republic of Poland of a Member State of the European Union. The date of application for granting a PESEL number with the status of UKR has changed from 30 days from the date of arrival on the territory of the Republic of Poland to "immediately upon arrival". The age of persons who are fingerprinted has been reduced (from 12 to 6 years) in order to correlate the regulations concerning the collection of data stored in the register of citizens of Ukraine [18].

Re-introduced the provisions on identity confirmation only on the basis of a valid travel document when issuing a PESEL number and introduced the obligation of Ukrainian citizens to confirm their identity in any municipality authority within 60 days from the date of issuing the travel document in case of, when their PESEL number was issued on the basis of a document other than a valid travel document. The provisions on automatic change of status of Ukrainian citizens in the PESEL register have been specified. In addition, the municipality's executive body will be able to make changes to this register in the absence of an automatic change of status. The provision under which the municipal authority could provide a citizen of Ukraine free of charge to take a photograph for the application for granting a PESEL number was deleted [19].

The system of providing assistance in collective accommodation has been tightened. The scope of assistance provided to Ukrainian citizens by voivodes has been clarified by indicating that this assistance may consist in providing collective accommodation, which is considered to be accommodation in a facility with at least 10 people or in facilities owned or managed by public finance sector units on a permanent basis, and all-day collective food, operating reception points, providing transport related to accommodation or medical care, taking other actions necessary to implement the assistance, after obtaining the consent of the competent minister. A new mechanism of participation and exemption from fees for stays in collective accommodation places exceeding 120 days and 180 days respectively from the date of the first entry of a Ukrainian citizen into the territory of the Republic of Poland has been introduced. Access to the Polish labor market for Ukrainian citizens has changed. A Ukrainian who is legally resident in Poland can legally work for any employer in Poland without the need to obtain a work permit. A mandatory condition for the work to be considered legal is the submission of an electronic notification by the employer within 14 days from the date of taking up the work. In addition, any citizen of Ukraine residing in Poland legally can register as an unemployed or job seeker, on the same terms as a citizen of the Republic of Poland. The changes introduced by the Act on access to the labor market concern shortening from 14 to 7 days the deadline for sending a notification by an employer employing a Ukrainian citizen, introducing the need to submit another notification about the employment of a Ukrainian citizen in case the type of contract between the entity entrusting work and the citizen of Ukraine has changed, the position or type of work carried out has changed, the working time or the number of working hours per week or month specified in the notification has been reduced, the monthly or hourly rate of remuneration specified in the notification has been reduced, - the introduction of a requirement to indicate in the employment notification of a citizen of Ukraine at least the minimum wage or the minimum hourly rate. An obligation for a citizen of Ukraine to notify the employer of the decision on granting temporary residence and work permits has been added. From 12 to 36 months, the period of storage

of data from the register of minors in the it system has been extended. The granting and payment of the parental benefit (so-called 800 plus) and the "Good Start" benefit were made dependent on whether the child performs the obligation of annual pre-school preparation, compulsory schooling or compulsory education in a kindergarten or school belonging to the Polish education system [20]. The grounds for obtaining a one-time payment of PLN 300 per person for maintenance by a citizen of Ukraine have been waived. However, the possibility of restoring this benefit by issuing an appropriate regulation was left, in the event of an increase in the inflow of Ukrainian citizens [21].

There have been significant changes in the legalization of stay. It has been possible to apply for a temporary residence permit for family reunification for citizens of Ukraine who benefit from temporary protection in the Republic of Poland, to allow temporary residence permit for a period of 6 months in the case of a temporary residence permit. when a citizen of Ukraine applies for this permit due to circumstances requiring a short stay or due to seasonal work. A new procedure has been introduced to enable the citizens of Ukraine to convert their residence permits into temporary residence permits by issuing a residence card.

With the temporary residence permit obtained by transformation, the Ukrainian will have access to the Polish labor market by exemption from the obligation to have a work permit. Therefore, there will be no obligation to notify the district employment office. Ukrainians have retained the right to undertake and perform economic activity on the same basis as Polish citizens, i.e. on the basis of entry in the Central Register and Information on Economic Activity.

Specific grounds for withdrawing temporary residence permit held by Ukrainian citizens have been introduced. It will be withdrawn for reasons of defense or state security or protection of security and public order or the citizen of Ukraine will leave the territory of the Republic of Poland for a period of at least 6 months. The maximum 36-month period in which students who are citizens of Ukraine will be able to participate in additional free Polish language classes, if they started them in the school years 2022/2023 and 2023/2024.

Students from Ukraine were exempted from the obligation to take the eighth-grader exam in the Polish language in the 2024/2025 school year, with the introduction of episodic regulations specifying the method of converting individual recruitment criteria to secondary schools for the 2025/2026 school year into points. The period during which a citizen of Ukraine who obtained a qualification as a doctor or dentist outside the territory of the Member States of the European Union has been extended by 32 months from 24 February 2022, permission to pursue the profession of doctor or to pursue the profession of dental practitioner may be granted and when a conditional right to pursue those professions may be granted.

The period during which the minister competent for health may assign a number corresponding to the number of the right to practice at the request of a doctor or dentist has been extended until 30 September 2025, if the doctor has obtained a certificate of entry in the register of doctors temporarily and occasionally practicing the profession and has notified his intention to provide health services to citizens of Ukraine.

The possibility of providing psychological services to citizens of Ukraine was restored by Ukrainian citizens residing on the territory of Poland with appropriate education obtained in Ukraine in the period from 1 July 2024 to 30 September 2025, the data was clarified, what should contain a medical certificate issued in a foreign medical institution or by a foreign doctor, which is the basis for establishing the right to sickness or care allowance for a citizen of Ukraine.

The extension of the periods of validity of the special legal arrangements provided for in the Act on Assistance related to the extension until 30 September 2025 of the period during which the stay on the territory of the Republic of Poland of citizens of Ukraine who came to this territory in connection with hostilities conducted on the territory of Ukraine is considered legal. Tax preferences were extended for 2025, providing tax support in connection with the ongoing conflict in Ukraine [22].

A legal basis has been introduced to confirm by an administrative decision the education of a person who obtained a certificate or other document in a country which has denounced the international agreement concerning the mutual recognition of such certificates or other documents issued abroad [23]. The possibility of obtaining full qualifications of a doctor and a dentist was introduced for people who perform these professions under the so-called simplified procedure [24].

New grounds were introduced for cancelling the certificate confirming the use of temporary protection by a foreigner [25]. A requirement was introduced to demonstrate knowledge of the Polish language at the B1 level by nurses and midwives who obtained qualifications outside the European Union and have the consent of the minister competent for health to practice in the territory of the Republic of Poland obtained under the so-called simplified procedure [26].

Schools are to create positions of intercultural assistant, who will provide non-Polish citizens, subject to compulsory school or compulsory education, who do not know the Polish language or know it at a level insufficient to benefit from education, help in contacts with the school environment, and cooperate with their parents and with the school [27].

Introduction of a statutory delegation to issue by the voivode, under the authority of the minister competent for internal affairs, the so-called temporary rapid passports at passport points at airports [28].

Immigrants from Ukraine on the Polish labor market. Economic migration of Ukrainian citizens to Poland is one of the most important socio-economic phenomena of recent years. The intensification of this process is the result of both internal factors, such as the economic and political situation in Ukraine, and external factors, including the demand for labor in Poland [29].

Since 2022, Poland has become the main country receiving refugees from this country. Nearly 800 thousand Ukrainians pay contributions to the FUS constituting nearly 5% of insured persons in Poland and pay taxes in our country [30]. The majority of migrants are women and children, which results from the obligation to mobilize men of conscript age in Ukraine.

In 2024, 17 thousand foreigners applied for international protection in Poland. The two largest groups of applicants were citizens of Ukraine and Belarus. In 2024, the Office for Foreigners issued decisions against 12 thousand people. The number of applications for international protection submitted in Poland was 79% higher compared to 2023. In 2023, the most refugee applications came from citizens of Ukraine – 7 thousand people and Belarus – 3.9 thousand people [31].

The territorial distribution of Ukrainians settling in Poland is characterized by concentration in voivodships with large urban agglomerations. The most popular regions are: Mazowieckie – 21% of people, Lower Silesia – 11% of people, greater Poland – 11% of people, Lesser Poland – 10% and Silesia – 9% of people [32]. Women and children make up about 87% of this group. Children and young people are about 43% citizens of Ukraine with PESEL numbers. Among adults, women make up 77% of the population [38].

The structure of the Ukrainian population in Poland changed radically after February 24, 2022. By 2021, Ukrainians in Poland were mostly men (almost two-thirds) who came to look for work, often leaving their families in Ukraine. After the beginning of the war in Ukraine, refugees fleeing the war began to arrive in Poland. They were mainly women and children. This is consistent with the change in the nature of migration flows – from mainly economic migration to forcibly displaced refugees [39].

In February 2024, ZUS reported that more than 755.8 thousand Ukrainian citizens work in Poland. Three-quarters are women employed primarily in catering, retail and other services [34].

The employment rate of war refugees of working age from Ukraine in Poland is 65%, which is the highest result among OECD countries (much higher compared to other Polish neighbors: 53% in Lithuania, 51% in the Czech Republic, 34% in Slovakia and 18% in Germany). This result can be considered a significant achievement, given that refugees from Ukraine active on the Polish

labor market represent a variety of qualifications and professional experience, which makes their professional integration a complex and diverse process [35].

Ukrainian migrants are mainly employed in sectors that require a large labor force and offer relatively low wages [36]. The highest demand for workers from Ukraine is recorded in sectors such as construction, agriculture, transport, catering and processing industry. Women from Ukraine often find employment in the care and home services sector.

At the end of February 2024, the share of foreigners in the total number of people performing work amounted to 6.6%. Foreigners working in February 2024 came from more than 150 countries [37]. At the end of February 2024, there were 1004.6 thousand foreigners doing work. In this number, 384.2 thousand foreigners executed order and related contracts. The share of foreigners working in Poland in the total number of people working in Poland increased by 1.4 percentage points compared to January 2022. In the analyzed population of foreigners, the majority were men, their share decreased from 64.7% at the end of January 2022 to 59.5% at the end of February 2024. The largest group of foreigners performing work in Poland were citizens of Ukraine, who at the end of February 2024 were 690.2 thousand people. Their share in the total number of foreigners performing work decreased by 4.6 percentage points compared to January 2022. On the last day of February 2024, almost one in five out of all foreigners working in Warsaw lived in the capital region (19.0%). However, the least of the analyzed population of foreigners lived in the Świętokrzyskie region (less than 1.0%) [37]. Ukrainian migrants in Poland constitute an important segment of the labor market, contributing to the reduction of labor shortages in key sectors of the economy. At the same time, their presence allows inflation to stabilize, as lower labor costs help to limit price increases in some sectors [38].

Immigrants from Ukraine fill gaps in sectors such as light industry, food processing and electronics assembly. Men who arrived before the war or received special permits often work in construction and agriculture, where their work is necessary due to labor shortages. Women from Ukraine find employment in the services sector, including catering, cleaning, childcare and elderly care, as well as in the retail trade. More and more highly qualified specialists from Ukraine find work in the it, engineering and finance industries. However, there are still language barriers associated with knowledge of Polish [39]. The Law on Assistance to Ukrainian citizens of 2022 [40] made it possible to quickly take up legal work without obtaining permits, which significantly facilitated the integration of immigrants into the Polish labor market. In many cases, employment is based on contracts of mandate or specific work, which gives flexibility to both employers and employees, but may be associated with less stable employment. In 2024 there were significant changes in this area referred to in the above part of the article.

The presence of large numbers of immigrants contributes to increasing demand for goods and services, which stimulates economic development. Legal employment of immigrants translates into additional revenues to the state budget due to taxes and social security contributions. Despite cultural similarities, the integration process requires activities in the field of learning Polish, educating children and adapting to Polish social norms [41].

Ending the conflict in Ukraine may result in a massive return of immigrants to their homeland, which would pose a challenge for the Polish labor market, especially in sectors heavily dependent on Ukrainian workers. Poland is facing the need to develop a long-term migration strategy that will take into account both the needs of the labor market, as well as social and demographic aspects.

Poles generally show solidarity with immigrants from Ukraine, but growing competition on the labor market and the burden on the social system can lead to social tensions. The Polish authorities are taking measures to support the integration of immigrants, but there are also voices calling for a tightening of migration policy, fearing negative effects on the labor market and the social welfare system. Depending on the further course of the conflict in Ukraine and the economic situation

in Poland, immigrants from Ukraine may choose to stay in Poland permanently, return to their homeland or migrate to other European countries. For those who decide to stay in Poland, it will be crucial to provide access to education, health care and housing market, as well as to create conditions for professional and social development.

The labor market in Poland played a key role in the integration of migrants from Ukraine. In 2024, a significant proportion of respondents found employment, with most of them working in industries such as construction, services or manufacturing. A high percentage of migrants were employed on the basis of employment contracts (42%), which indicates their professional stability. However, work below qualifications remains a significant problem, which affected 35% of respondents. The barrier was often the lack of fluent knowledge of the Polish language and the lack of knowledge of the Polish labor market [42].

The salary of migrants was similar to the average rates on the Polish labor market, although in the case of women, the average net salary was lower than among men. These differences were particularly evident in sectors where lower-paid positions prevailed. The introduction of programs to support professional development, such as vocational training and language training, could significantly improve the economic situation of migrants [43].

Economic situation of migrants. In 2024, the economic situation of Ukrainian citizens in Poland was shaped by their activity on the labor market and support from the Polish social system. Immigrants from Ukraine showed high activity on the Polish labor market. According to the NBP report [44]. The share of people working or looking for work among immigrants was 78%, which is a significantly higher rate than among Polish citizens. The basic source of income for these people was paid from work, accounting on average for about 90% of the income of pre-war immigrants and 76% for refugees.

Under the 800 plus program, over PLN 2.8 billion was paid to Ukrainian citizens in 2024 In December 2024, 292 Ukrainian children received this benefit. It is worth noting that about 800 thousand Ukrainians pay contributions to the FUS, which accounts for nearly 5% of insured persons in Poland [45].

NBP research indicates that 21% of refugees who came to Poland after the Russian invasion and 48% of pre-war immigrants plan to stay in Poland permanently. Only 2% of Ukrainians consider moving to another country. In 2024, Ukrainian citizens in Poland were economically active, benefited from available social benefits and were planning a long-term stay in the country.

The analysis of the economic situation of migrants from Ukraine in Poland showed a significant diversity. The median net income was PLN 3.5 thousand per month, which allowed to cover basic life needs. However, the high cost of living, including housing, has been a challenge for many migrants. As many as 60% of respondents spent more than 30% of their income on renting an apartment. In contrast, 15% of migrants used employer-provided accommodation, which reduced their spending. 5% of Ukrainians agreed to earnings below PLN 4000 net, 85% expect salaries ranging from PLN 4000 to PLN 7700 net, and 10% want to earn more than PLN 7700 per hand [46].

Access to social benefits has been an important support for migrants. In 2024, 41% of respondents benefited from various forms of social assistance, such as 800+ or family benefits. Nevertheless, many older people, especially those over 60, have struggled with economic problems due to a lack of sustainable means of subsistence. These individuals were often dependent on the help of their children or other family members [47].

The situation of migrants from Ukraine in Poland varied from region to region. The Mazowieckie and Małopolskie voivodships were the most popular among migrants due to their access to the labor market and higher standard of living. Less developed regions, such as the Podkarpackie Voivodeship, were dominated by more difficult economic conditions, which influenced the decisions of migrants to change their place of residence [47].

The importance of local support programs was particularly evident in regions where NGOs and local authorities supported migrants in the adaptation process. The introduction of regional initiatives such as language courses, vocational counselling and housing support can significantly improve the situation of migrants and their families.

Conclusions. In 2024, migrants from Ukraine in Poland constituted an important social and economic group, contributing to the development of many sectors of the economy. However, their living and economic situation was complex and requires further integration and support. Polish authorities should focus on the development of educational and integration programs, including learning Polish, simplifying procedures for recognition of professional qualifications of migrants and introducing additional forms of housing and social support, as well as promoting local initiatives supporting the integration of migrants in the local community. It would be valuable to establish a long-term cooperation strategy with Ukraine to support the country's reconstruction and improve the migration situation. The implementation of these demands will contribute to the more effective integration of migrants from Ukraine in Poland and strengthening their position on the labor market and in society. These actions can also improve Polish-Ukrainian relations, while supporting the development of both countries.

References:

1. Statistical data on applications for granting the status of a foreigner of the UKR in connection with the conflict in Ukraine Retrieved from https://dane.gov.pl/pl/dataset/2715,za-, accessed 28 January 2025
2. Information on the employment of foreigners in Poland (first half of 2024), Ministry of Family, Labour and Social Policy, Department of Labour Market, Warsaw, August 2024, p. 5.
3. The living and economic situation of migrants from Ukraine in Poland in 2024 Survey Report, Department of Statistics of the National Bank of Poland, Warsaw, 2024, p. 9.
4. The living and economic situation of migrants from Ukraine in Poland in 2024 Survey Report, Department of Statistics of the National Bank of Poland, Warsaw, 2024, p. 7.
5. Report on citizens of Ukraine, Office for Foreigners (as of 31 July 2024).
6. The living and economic situation of migrants from Ukraine in Poland in 2024, p. 9.
7. Delloite report commissioned by UNHCR, Analysis of the impact of refugees from Ukraine on the economy of Poland, Report, March 2024, s. 12, https://data.unhcr.org/en/documents/details/106993, dostęp 27.01.2025 r.
8. Portal Statystyczny ZUS. Retrieved from psz.zus.pl,data accessed 30.01.2025.
9. Delloite report commissioned by UNHCR, p. 12.
10. W jakich miastach w Polsce mieszka najwięcej osób z Ukrainy? Czy planują w najbliższym czasie powiększenie rodziny? Jakich operatorów komórkowych najczęściej wybierają i z oferty jakich rodzimych banków korzystają? https://selectivv.com/ukraincy-w-polsce-dynamika-populacji/, accessed 30.01.2025.
11. The Stenographic Report of the 27th sitting of the Sejm of the Republic of Poland on 23 January 2025 (Second day of the meeting), Warsaw 2025, p. 132.
12. Gazeta Prawna, https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9718585,800-plus-dla-obywateli-ukrainy-ile-pieniedzy-otrzymali-w-2024-roku.html, access 31.01.2025
13. Aktualności. Retrieved from https://www.zus.pl/o-zus/aktualnosci, accessed 28.01.2025
14. Stenographic Report of the 27th sitting of the Sejm of the Republic of Poland, p. 133.
15. Act of 12 March 2022 on assistance to citizens of Ukraine in connection with armed conflict on the territory of that country (Journal of Laws of 2024, item 167, as amended).
16. Act of 15 May 2024 amending the Act on Assistance to citizens of Ukraine in relation to Armed Conflict on the territory of that State and certain other Acts (Dz 854).
17. The act follows the extension by the Council of the European Union (Council Implementing Decision (EU) 2023/2409 of 19 October 2023) of the temporary protection introduced by Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine.

18. Article 6 of the Act of 12 March 2022 on Assistance to Ukrainian citizens in connection with armed conflict on the territory of that country (Journal of Laws of 2024, item 167, as amended).

19. Article 5 of the Law of 12 March 2022 on Assistance to Ukrainian citizens in connection with armed conflict on the territory of that State has been repealed.

20. This provision will apply from the benefit period beginning on 1 June 2025 and the school year 2025/2026.

21. Act of 15 May 2024 amending the Act on Assistance to Ukrainian citizens in relation to Armed Conflict on the territory of that State and certain other Acts.

22. Amendments to the Act of 26 July 1991 on personal income tax (Journal of Laws of 2024, item 226, as amended) and Article 2 and Article 4 of the Act of 15 February 1992 on corporate income tax.

23. Amendment to the Act of 7 September 1991 on the Education System (Journal of Laws of 2024, item 750, as amended).

24. Amendment to Article 5 of the Act of 5 December 1996 on professions of doctor and dentist (Journal of Laws of 2024, item 1287, as amended).

25. Amendment of Article 6 of the Act of 13 June 2003 on granting protection to foreigners on the territory of the Republic of Poland (Journal of Laws of 2023, item 1504, as amended).

26. Amendment to Article 8 of the Act of 15 July 2011 on the professions of nurse and midwife (Dz 1640).

27. Amendment to Article 9 of the Act of 14 December 2016 – Educational Law (Journal of Laws of 2024, item 737, as amended).

28. Amendment to Article 10 of the Act of 27 January 2022 on passport documents (Journal of Laws of 2024, item 1063).

29. More: Deloitte report commissioned by UNHCR, pp. 13–14.

30. 800 plus dla obywateli Ukrainy. Ile pieniędzy otrzymali w 2024 roku? https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9718585,800-plus-dla-obywateli-ukrainy-ile-pieniedzy-otrzymali-w-2024-roku.html, accessed 29.01.2025.

31. Ochrona międzynarodowa w 2024 r. Retrieved from https://www.gov.pl/web/udsc/ochrona-miedzynarodowa-w-2024-r, accessed 30.01.2025.

32. Citizens of Ukraine in Poland – current migration data, Office for Foreigners, Warsaw 2023, https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--aktualne-dane-migracyjne2, access 27.01.2025.

33. Delloite report commissioned by UNHCR, p. 13.

34. ZUS data, https://www.zus.pl, access 31.01.2025.

35. 65% Ukrainian refugees work, but face many challenges in the Polish labour market Retrieved from https://pie.net.pl/en/65-ukrainian-refugees-work-but-face-many-challenges-in-the-polish-labour-market/, accessed 31.01.2025 r.

36. J. Gromadzki, P. Lewandowski, Refugees from Ukraine on the Polish labour market, ,,Ubezpieczenia Społeczne", vol. 155, no. 4, 2022, pp. 29-40. DOI: https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.2353, dostęp 30.01.2025 r.

37. Foreigners working in Poland in February 2024, Retrieved from https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6329/15/15/1/cudzoziemcy_wykonujacy_prace_w_polsce_w_lutym_2024_roku.pdf

38. Więcej: Zyzik, R., Baszczak, Ł., Rozbicka, I., Wielechowski, M. (2023), Refugees from Ukraine in the Polish labour market: opportunities and obstacles, Polish Economic Institute, Warsaw.

39. Surveys of Arriving Migrants from Ukraine: Thematic Factsheet - Issue 2, October 2023, https://euaa.europa.eu/publications/surveys-arriving-migrants-ukraine-thematic-factsheet-issue-2-october-2023; lack of knowledge of the local language was indicated as the most common cause of unemployment; as barriers to employment, respondents cited language skills (53% of respondents), insufficient access to childcare (20%) and recognition of qualifications (16%) as barriers to employment.

40. Act of 15 May 2024 amending the Act on Assistance to Ukrainian citizens in relation to Armed Conflict on the territory of that State and certain other Acts.

41. Read more: A. Betlej, K. Jurek, Report of qualitative research conducted among teachers and managers of schools in Poland. Diagnosis of problems in the context of peer integration of Ukrainian children in Polish schools, Lublin 2022; Students from Ukraine in Polish schools – school year 2023/2024. Report on

qualitative research, authors: M. Tędziagolska, Prof. B. Walczak, Dr. K.M. Wielecki (Research and Action Team), substantive cooperation: E. Świdrowska. The report was commissioned by the Centre for Citizenship Education in cooperation with the United Nations Children's Fund (UNICEF), https://ceo.org.pl/wp-content/uploads/2024/10/UKR-uczniowie-w-PL-szkole_raport-CEO_UNICEF_PL.pdf, Access 27.01.2025

42. Source: GUS Foreigners doing work in Poland in February 2024 https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6329/15/15/1/cudzoziemcy_wykonujacy_prace_w_polsce_w_lutym_2024_roku.pdf, accessed 30.01.2025.

43. Act of 15 May 2024 amending the Act on Assistance to Ukrainian citizens in relation to Armed Conflict on the territory of that State and certain other Acts.

44. More: The living and economic situation of migrants from Ukraine in Poland in 2024.

45. See Stenographic Report of the 27th sitting of the Sejm of the Republic of Poland, p. 133 et seq.

46. The minimum wage is up again in 2025. Foreigners working in Poland satisfied, Progress Group Gdańsk, 30 September 2024, https://grupaprogres.pl/wp-content/uploads/2024/10/30.09.2024_Cudzoziemcy-pracujacy-w-Polsce-zadowoleni-ze-zmian-placy-minimalnej-IP_docx.docx, access 30.01.2025.

47. The living and economic situation of migrants from Ukraine in Poland in 2024 Report on the survey, p. 37.

Івона Ласек-Суровєц, Тетяна Струтинська. Мігранти з України в Польщі: соціально-правові умови у 2024 році

У статті аналізується соціально-економічне становище українських мігрантів у Польщі у 2024 році. Увага зосереджується на їх правовому статусі, доступі до ринку праці та соціальної системи. У результаті війни Польща стала основною країною, що приймала українців, яких налічується приблизно 1,5 мільйона. Мігранти мають високу професійну активність, становлять значну частину робочої сили. У статті також обговорюються зміни в законодавстві щодо їх проживання та проблем інтеграції. Наголошено на необхідності створення довгострокової міграційної стратегії для стабілізації ринку праці та суспільства. У статті висвітлюються основні законодавчі зміни, зокрема: спрощення легалізації перебування та доступу до роботи, що вплинуло на стабілізацію мігрантів у Польщі. Указується також про значну частку українців у таких секторах, як будівництво, послуги та промисловість. Мігранти користуються перевагами польської соціальної системи, зокрема: 800+ переваг, що передбачає обговорення політики довгострокової підтримки. Визначено, що проблемами інтеграції є мовні бар'єри та культурні відмінності. Для забезпечення ефективної інтеграції та розвитку обох суспільств необхідні програми підтримки освіти й зайнятості.

Ключові слова: *мігранти, Україна, Польща, суспільство, право, економіка.*

Information about the authors:

Lasek-Surowiec Iwona – PhD, Department of International Relations, State Academy of applied Sciences in Chełm, Poland.

Strutynska Tetiana – PhD, Department of International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

УДК 368.001.76
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-16

Ігор Доцяк
ORCID: 0000-0001-5449-3005

Іван Плець
ORCID: 0000-0002-9649-6770

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті досліджуються особливості, завдання та перспективи гарантування фінансової безпеки держави в умовах російсько-української війни. Розкрито концептуальний зміст поняття «фінансова безпека держави в умовах війни». Здійснено компаративний аналіз функціональних цілей фінансової безпеки держави в мирний і воєнний часи. Виділено зміну пріоритетів фінансової політики з довгострокового економічного зростання та інвестиційної активності на короткострокове фінансування обороноздатності, збереження критичної інфраструктури й запобігання кризам. Проведено SWOT-аналіз, завдяки чому виокремлено сильні сторони, слабкі місця, можливості та загрози щодо гарантування фінансової безпеки України. Обґрунтовано ключові перспективи фінансової безпеки, які включають інституційну стійкість, активізацію міжнародної співпраці, упровадження фіскальних реформ і захист уразливих верств населення, що дасть можливість забезпечити стійкість і розвиток держави у складних умовах війни.

Ключові слова: *фінансова безпека, держава, мирний час, війна, фінансова політика, реформи.*

Вступ. Фінансова безпека є ключовим елементом системи національної безпеки, що забезпечує стійкість політичної системи, економічну стабільність і здатність держави ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики. У контексті сучасних глобальних і регіональних конфліктів, зокрема повномасштабної війни в Україні, дослідження фінансової безпеки набуває особливого значення. Війна змінює традиційні підходи до управління фінансовими ресурсами, створює нові загрози для стабільності держави та зумовлює потребу мобілізації фінансів для забезпечення обороноздатності, підтримки соціальних стандартів і відновлення економіки. Реалії воєнного часу потребують адаптації фінансових інструментів, ефективного міжнародного співробітництва, протидії фінансовим маніпуляціям агресора та запровадження дієвих санкційних механізмів.

Фінансова безпека держави є важливим чинником суспільної стійкості, визначає рівень легітимності політичної влади, підтримку міжнародних партнерів і здатність держави зберігати національний суверенітет. Окрім того, у воєнних умовах фінансова безпека є інструментом політичного впливу на міжнародній арені, що забезпечує можливість ефективної взаємодії з іншими країнами та міжнародними організаціями. Тому актуальність дослідження підсилюється необхідністю вироблення комплексної стратегії гарантування фінансової безпеки держави в умовах війни, що враховувала б політичні, економічні та соціальні аспекти.

Мета статті – дослідження системи фінансової безпеки держави в умовах війни, зокрема її сутності, цілей, чинників впливу та перспектив забезпечення через інституційну спроможність політичної влади.

Матеріал і методи дослідження. Для реалізації визначеної мети використано такі методи наукового пізнання: теоретичний аналіз – для визначення сутності фінансової безпеки держави в умовах війни; порівняльний аналіз – для виявлення відмінностей і подібностей у цілях фінансової безпеки в різні періоди суспільного розвитку; SWOT-аналіз – для оцінювання сильних

і слабких сторін, можливостей і загроз щодо фінансової безпеки України у воєнний час; метод узагальнення – для формулювання висновків і рекомендацій щодо перспектив гарантування фінансової безпеки**.**

Результати та обговорення. Питання фінансової безпеки держави в умовах війни досліджували багато українських учених. Так, В. Білоус і М. Тернущак зосереджувалися на правових аспектах гарантування фінансової безпеки України після закінчення війни [1]. Л. Будник, О. Ронська та Л. Лісецька зробили аналіз викликів, які стоять перед фінансовою системою держави в умовах воєнного стану, а також визначали механізми забезпечення фінансової стабільності через мобілізацію внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів [2]. К. Войтенко та В. Дроботенко розглядали концептуальні підходи до гарантування фінансової безпеки в умовах воєнного стану [3]. З. Гбур і Р. Палагусинець досліджували специфічні особливості фінансової безпеки України у воєнних умовах, зокрема й необхідність реорганізації фінансової політики та мобілізацію фінансових ресурсів для оборонних потреб [4]. О. Гончаренко описувала інституційні деформації фінансової системи України, спричинені воєнними діями [5]. О. Дем'янчук, Ю. Дзюрах і Д. Лещенко проводили оцінювання рівня фінансової безпеки України в контексті сучасних викликів [6]. Експерти Національного інституту стратегічних досліджень вивчали трансформацію викликів і загроз фінансовій безпеці України в умовах довготривалої війни [7]. М. Крупка, О. Підхомний і Р. Гуменюк обґрунтовували економічний зміст фінансової безпеки держави з акцентом на залучення іноземних інвесторів [8]. Ю. Лупенко та Ю. Радіонов фокусувались на гарантуванні фінансової безпеки на двох етапах: під час війни й у період повоєнного відновлення [9]. У. Макаренко, М. Гоцій і Р. Драла характеризували механізми гарантування фінансової безпеки в умовах воєнного стану, акцентували увагу на цифровізації фінансових процесів [10]. М. Пасічний окреслював специфіку досягнення фіскальної безпеки держави в період війни й аргументував пріоритетні фінансові заходи для зміцнення фіскальної стійкості [12]. Н. Ситник і Б. Кравченко, О. Сокирко й О. Зубенко описували основні загрози та виклики фінансовій безпеці держави в умовах війни [13; 14]. С. Штанцель висвітлював фінансову безпеку держави як об'єкт публічного управління, приділяв увагу системному підходу до її забезпечення [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє, що науковці зосереджуються на різних аспектах фінансової безпеки держави в умовах війни, зокрема на правових гарантіях, бюджетній політиці, інституційних викликах і механізмах стабілізації. Водночас існує необхідність обґрунтування сутнісного змісту та перспектив гарантування фінансової безпеки держави з урахуванням викликів, пов'язаних із воєнними діями.

Фінансова безпека держави є одним із ключових елементів її національної безпеки, особливо в умовах війни, коли фінансові ресурси стають стратегічно важливими для забезпечення обороноздатності, стабільності суспільства та політичної стійкості. Війна кардинально змінює пріоритети фінансової політики, адже держава змушена оперативно мобілізувати ресурси, забезпечувати фінансування воєнних дій, підтримувати національну економіку та захищати соціально вразливі категорії населення. У цьому контексті фінансова безпека набуває комплексного характеру, об'єднує економічні, політичні та соціальні аспекти. Глобалізація, фінансові кризи, цифровізація, воєнні конфлікти, санкції, кібератаки – усі ці явища впливають на характер і динаміку фінансової безпеки держави, що потребує постійного оновлення її сутнісного змісту. Тому, незважаючи на наявність офіційно закріпленого в Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України [11] трактування фінансової безпеки держави, науковці постійно намагаються оновити її концептуальну сутність. Так, Л. Будник, О. Донська та Л. Лісецька вважають, що фінансова безпека держави є станом захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин, що забезпечується узгодженістю та збалансованістю фінансової системи, її спроможністю протидіяти внутрішнім і зовнішнім ризикам

та загрозам, забезпечувати ефективне функціонування національної економіки, стабільне економічне зростання, а також наявністю належного законодавчого та правового регулювання діяльності інститутів фінансової системи [2, с. 140]. Ю. Лупенко та Ю. Радіонов стверджують, що фінансова безпека держави є здатністю існуючих інституцій ефективно протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам, забезпечувати стабільність національної валюти, стійке функціонування фіскальної, бюджетної, інвестиційної, грошово-кредитної та інших фінансових систем, а також сприяти соціально-економічному розвитку, сталому економічному зростанню та виконанню державою своїх фінансових зобов'язань [9, с. 49]. Н. Ситник і Б. Кравченко наголошують, що фінансова безпека держави є інтегрованим станом і сукупністю заходів, орієнтованих на забезпечення стійкості та надійності фінансової системи, її спроможності ефективно управляти фінансовими ресурсами, а також захищати національні фінансові інтереси в умовах динамічного економічного середовища та різноманітних загроз [13, с. 182]. О. Сокирко й О. Зубенко вважають, що фінансова безпека держави є станом захищеності фінансових інтересів усіх суб'єктів господарювання в межах фінансових відносин, що передбачає забезпечення фінансовими ресурсами домашніх господарств, підприємств, організацій, регіонів, галузей і секторів економіки, а також здатність фінансової системи підтримувати ефективне функціонування економіки та сприяти сталому економічному зростанню [14, с. 41]. С. Штанцель визнає, що фінансова безпека держави – це формування та підтримка таких фінансових умов, які забезпечують стабільне функціонування, гармонійний і збалансований розвиток національної фінансової системи, а також належний перебіг фінансових процесів в економіці та системі управління країною [15, с. 195]. Отже, у законодавстві та науці фінансова безпека держави трактується як багатогранне явище, яке охоплює стан захищеності фінансових інтересів, стабільність і ефективність функціонування фінансової системи, здатність протидіяти ризикам і загрозам, а також сприяння сталому економічному зростанню.

Хоча зазначені вище тлумачення фінансової безпеки держави були надані вченими в період війни, вони здебільшого орієнтовані на стабільне середовище і не враховують специфічних викликів, пов'язаних із воєнними діями, як-от фінансування оборонних видатків, відновлення зруйнованої інфраструктури, забезпечення стійкості фінансової системи під час кризи тощо. Окрім того, охарактеризовані визначення фінансової безпеки держави в основному акцентують увагу на її економічних і технічних аспектах, ігнорують роль політичної стабільності, міжнародної підтримки, санкційної політики та геополітичного середовища.

Отже, ми пропонуємо авторське бачення змісту фінансової безпеки держави в умовах війни як комплексного стану та системи заходів, спрямованих на забезпечення стійкості фінансової системи в умовах воєнних дій, ефективного управління ресурсами для підтримки обороноздатності країни, соціальної стабільності, відновлення економічної інфраструктури, мінімізації впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, а також інтеграції держави у глобальні фінансові процеси з урахуванням політичних і геостратегічних викликів. Дане визначення акцентує увагу на специфіці функціонування фінансової системи саме в умовах війни, з урахуванням потреби мобілізації ресурсів для національної оборони та відновлення економіки. Воно також охоплює аспекти політичної стабільності, міжнародної підтримки та впливу геополітичного середовища на фінансову безпеку, а також фокусує увагу на необхідності забезпечення соціальної справедливості та підтримки населення, що є важливим чинником стабільності у воєнний період.

Варто звернути увагу на те, що зазвичай функціональною ціллю фінансової безпеки держави вважається забезпечення стабільності фінансової системи, стійкого економічного зростання, захищеності фінансових інтересів усіх суб'єктів господарювання та ефективного функціонування фінансових інститутів. Проте, як зазначає М. Пасічний, варто розрізняти пріоритети держави за звичайних і воєнних умов [12], тому вважаємо за необхідне провести порівняння функціональних цілей фінансової безпеки держави за різних обставин (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика функціональних цілей фінансової безпеки держави у звичайний період і в період війни

Функціональні цілі	У мирний період	У період війни
1. Забезпечення фіскальної стабільності.	Оптимальне співвідношення доходів і видатків бюджету.	Переважна спрямованість бюджету на оборонні та безпекові потреби.
2. Ефективне управління державним боргом.	Контрольоване залучення зовнішніх і внутрішніх державних позик.	Значне зростання державного боргу через необхідність фінансування воєнних дій.
3. Підтримка економічного зростання.	Стабільний розвиток національної економіки через інвестиції та стимулювання попиту.	Фокус на підтримці ключових галузей економіки, зокрема оборонної промисловості.
4. Забезпечення соціального захисту.	Створення умов для стабільного фінансування соціальних програм.	Надання підтримки внутрішньо переміщеним особам, ветеранам і постраждалим від війни.
5. Зміцнення валютно-курсової стабільності.	Забезпечення стабільного курсу національної валюти.	Захист від девальвації валюти через воєнну нестабільність.
6. Протидія тіньовій економіці.	Скорочення частки тіньового сектору через реформи та контроль.	Боротьба з контрабандою, нелегальним обігом товарів і послуг у критичних умовах.
7. Розвиток фінансової інфраструктури.	Інвестування в банківську систему та фінансові сервіси.	Відновлення або захист фінансової інфраструктури, зруйнованої бойовими діями чи кібератаками.
8. Забезпечення міжнародної фінансової співпраці.	Активна співпраця з міжнародними організаціями та донорами.	Максимальне залучення міжнародної допомоги, зокрема і ґрантів, кредитів, воєнної підтримки.
9. Забезпечення інвестиційної привабливості.	Створення сприятливих умов для іноземних і внутрішніх інвестицій.	Залучення інвесторів у критично важливі сектори, незважаючи на високі ризики.
10. Забезпечення фінансової стійкості держави.	Планування резервів для надзвичайних ситуацій.	Мобілізація всіх можливих фінансових ресурсів для підтримки обороноздатності.

Джерело: складено авторами на основі [8, с. 27; 9, с. 49; 10].

Отже, у звичайний період функціональні цілі фінансової безпеки держави орієнтовані на стабільний розвиток, тоді як у період війни пріоритет зміщується на мобілізацію ресурсів, адаптацію до екстремальних умов та підтримку функціонування економіки в умовах кризи.

Для отримання комплексного уявлення про сильні та слабкі сторони, а також для ідентифікації можливостей і загроз, які впливають на фінансову безпеку держави, проводиться SWOT-аналіз. Він є визнаним інструментом розроблення ефективних стратегій зміцнення фінансової стабільності, підвищення стійкості до ризиків, оптимізації управлінських рішень і визначення пріоритетних напрямів політики, особливо в умовах динамічних змін економічного середовища та можливих криз.

SWOT-аналіз проводиться з метою:

– оцінювання поточного стану фінансової безпеки, що дає змогу розробити реалістичний план дій для підтримки фінансової стабільності;

– визначення стратегічних пріоритетів, що дозволяє зосередитися на найважливіших напрямах фінансової політики, з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх чинників;

– формування ефективних управлінських рішень, що сприяє мінімізації негативного впливу загроз і максимально можливому використанню наявних можливостей;

– підвищення стійкості фінансової системи, що уможливлює впровадження превентивних заходів для захисту від потенційних криз і ризиків;

– планування адаптації до змінних умов, що допомагає ефективно реагувати на нові виклики, беручи до уваги постійні зміни у глобальному економічному середовищі.

У контексті війни та пов'язаних із нею викликів SWOT-аналіз набуває особливого значення, оскільки допомагає зрозуміти, як адаптувати фінансову політику для збереження економічної стабільності та забезпечення стійкості публічних, корпоративних і особистих фінансів (табл. 2). Він є основою для ухвалення стратегічних рішень щодо управління бюджетом, залучення міжнародної допомоги й адаптації економіки до нових викликів. Такий аналіз також сприяє формуванню політичних і фінансових рішень, які підтримують національні інтереси, дозволяють протидіяти загрозам та використовувати доступні можливості для відновлення та розвитку країни.

Таблиця 2

SWOT-аналіз фінансової безпеки України в умовах війни

Сильні сторони (Strengths)	**Слабкі сторони (Weaknesses)**
1. Солідарність суспільства: активна підтримка армії та економіки з боку громадян через волонтерські рухи та благодійність.	1. Залежність від зовнішньої підтримки: значна частина фінансової системи залежить від міжнародних кредитів і ґрантів.
2. Міжнародна підтримка: надання фінансової, технічної та гуманітарної допомоги з боку міжнародних організацій і партнерів.	2. Руйнування інфраструктури: воєнні дії спричиняють втрату ключових економічних об'єктів і логістичних шляхів.
3. Інтеграція з Європейським Союзом: процеси гармонізації з європейськими стандартами відкривають нові можливості для економічного розвитку.	3. Висока інфляція та девальвація: зростання цін і нестабільність національної валюти послаблюють фінансову безпеку.
4. Політична воля до реформ: активна реалізація економічних і фінансових реформ навіть в умовах війни.	4. Корупція: системна проблема, яка ускладнює ефективність використання ресурсів.
5. Геополітичне значення України: розташування країни сприяє увазі світової спільноти до її фінансової стабільності.	5. Недовіра до державних інститутів: низький рівень довіри до органів влади серед населення.
Можливості (Opportunities)	**Загрози (Threats)**
1. Післявоєнне відновлення: залучення іноземних інвестицій для реконструкції економіки та створення нових робочих місць.	1. Тривалість війни: продовження конфлікту може виснажити фінансові ресурси та знизити економічну активність.
2. Міжнародна інтеграція: розширення співпраці з Європейським Союзом і НАТО сприятиме доступу до нових фінансових інструментів.	2. Енергетична криза: руйнування енергетичної інфраструктури впливає на економіку та фінансову безпеку.
3. Цифровізація економіки: використання сучасних технологій для підвищення прозорості й ефективності фінансової системи.	3. Зовнішній вплив: гібридні загрози, зокрема й кібератаки, можуть дестабілізувати фінансову систему.
4. Розвиток громадянського суспільства: зростання активності населення сприяє посиленню контролю над розподілом ресурсів.	4. Зростання боргового навантаження: залучення зовнішніх запозичень може створити додаткові ризики для економіки в майбутньому.
5. Реформи у сфері управління: удосконалення антикорупційних механізмів і децентралізація влади.	5. Політична нестабільність: зовнішні та внутрішні політичні кризи можуть ускладнити управління фінансовими потоками.

Джерело: складено авторами на основі [7, с. 30–38; 13, с. 183; 14, с. 42–43; 15, с. 197].

SWOT-аналіз фінансової безпеки України в умовах війни демонструє, що країна має значний потенціал для забезпечення фінансової стійкості через підтримку міжнародних партнерів,

політичну волю до реформ і громадянську активність. Однак існують серйозні загрози, зокрема тривалість війни, руйнування інфраструктури та зовнішній вплив. Політологічний підхід до аналізу підкреслює важливість ефективного управління ресурсами, міжнародної співпраці та зміцнення довіри суспільства до державних інститутів як ключових чинників фінансової стабільності.

На основі проведеного SWOT-аналізу фінансової безпеки держави в умовах війни та досліджень науковців, присвячених даній тематиці [3, с. 23–24; 4, с. 37–38; 9, с. 58–61; 13, с. 187–188; 14, с. 45–46], можна визначити такі ключові пріоритети гарантування фінансової безпеки України, орієнтовані на досягнення політичної стійкості та зміцнення національної безпеки:

1. Зміцнення політичного партнерства з міжнародними організаціями, як-от МВФ, Світовий банк, та країнами-союзниками для забезпечення стратегічної фінансової підтримки. Для цього необхідно вести переговори щодо отримання ґрантових коштів, реструктуризації зовнішнього боргу, а також залучення міжнародних експертів для підвищення ефективності управління фінансами.

2. Використання війни як стимулу для поглиблення реформ і модернізації державного управління. Для цього доцільним є створення прозорих механізмів управління публічними фінансами, боротьба з корупцією у фінансовій сфері, удосконалення податкової системи для підвищення мобілізації внутрішніх ресурсів.

3. Формування політико-економічної стратегії, спрямованої на захист фінансових інтересів на міжнародному рівні, зокрема щодо активів, які можуть бути заарештовані чи заблоковані через війну. Для цього варто забезпечити лобіювання в міжнародних судових інстанціях для повернення втрачених активів, забезпечення санкційного тиску на агресора для компенсації збитків.

4. Зміцнення довіри до банківського сектору як важливого елементу політичної стабільності. Для цього потрібно сформувати надійні гарантії для депозитів, підтримувати ліквідність банківської системи через співпрацю з міжнародними партнерами, посилювати регуляторні заходи.

5. Вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС) як стратегічна мета, що сприяє зміцненню фінансової безпеки через доступ до європейських фінансових інструментів і стандартів. Для цього необхідна гармонізація національного законодавства зі стандартами ЄС, реалізація проєктів у межах європейських програм фінансової підтримки.

6. Підтримка соціальної стабільності як основи для зміцнення довіри до влади й уникнення соціальних протестів, які можуть загрожувати політичному порядку. Для цього треба забезпечити своєчасну виплату пенсій і соціальних допомог, адресну підтримку найбільш уразливих категорій населення та створити робочі місця у ключових секторах економіки.

7. Формування довгострокової фінансової політики, орієнтованої на функціонування в умовах тривалої війни. Для цього варто розробити сценарії економічного виживання, упроваджувати механізми мобілізації ресурсів і зміцнювати інституційну стійкість фінансової системи.

8. Забезпечення ефективної комунікації між владою та суспільством для пояснення ключових фінансових рішень і боротьби з ворожою пропагандою. Для цього потрібна підготовка інформаційних кампаній для формування суспільного розуміння фінансової політики, активне використання медіа для підтримки довіри до урядових дій.

Усі зазначені пріоритети мають реалізовуватися в тісному взаємозв'язку між фінансовою та політичною сферами, адже гарантування фінансової безпеки в умовах війни є не лише економічним завданням, а й важливим елементом державної стратегії збереження суверенітету, стабільності та стійкості політичної системи.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави визначити, що фінансова безпека держави в умовах війни є багатогранним поняттям, яке охоплює здатність фінансової системи забезпечувати ефективне функціонування економіки, соціальну стабільність, виконання державних фінансових зобов'язань та протидію внутрішнім і зовнішнім загрозам. У воєнний час ключовими елементами фінансової безпеки держави стають захист фінансових інститутів, ефективне управління дефіцитом бюджету, підтримка національної валюти, залучення зовнішніх ресурсів, а також гарантування прозорості та підзвітності у використанні фінансових ресурсів.

Визначено, що в мирний час пріоритетними цілями фінансової безпеки держави є забезпечення економічного зростання, збалансованості бюджетної системи, стабільності грошового обігу та стимулювання інвестиційної активності. У воєнний час ці цілі трансформуються, акцент зміщується на: забезпечення фінансування обороноздатності країни; підтримку критичної інфраструктури; запобігання економічним кризам і фінансовим колапсам; адаптацію фінансової політики до умов надзвичайного стану тощо.

Проведений SWOT-аналіз фінансової безпеки України виявив: сильні сторони (міжнародна підтримка у вигляді фінансової допомоги, висока мобілізаційна здатність населення, потенціал цифровізації фінансових процесів), слабкі сторони (високий рівень корупції, дефіцит бюджету, значний зовнішній борг), можливості (посилення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, реформування фінансової системи, використання цифрових технологій для моніторингу та прозорості), загрози (ескалація бойових дій, економічні санкції проти агресора, ризик фінансової дестабілізації через зростання боргового навантаження).

Обґрунтовано, що в умовах війни ключовими перспективами гарантування фінансової безпеки України є: 1) політичний складник: зміцнення інституційної спроможності політичної влади, удосконалення взаємодії між центральними та місцевими органами влади, прозорість і відповідальність в ухваленні рішень; 2) міжнародний контекст: активізація дипломатичних зусиль для розширення фінансової підтримки від міжнародних партнерів, укладення нових кредитних угод, залучення грантових ресурсів; 3) у внутрішньому фінансовому управлінні: фіскальні та банківські реформи з метою підвищення ефективності витрат, стимулювання приватних інвестицій, а також мінімізація негативного впливу війни на вразливі категорії населення.

Загалом дослідження показує необхідність комплексного підходу до гарантування фінансової безпеки України в умовах війни, що базується на поєднанні політичних і економічних складових частин, спрямованих на збереження стійкості держави та досягнення національної безпеки у складних умовах воєнних дій.

Література:

1. Білоус В., Тернущак М. Правові гарантії фінансової безпеки з надання допомоги Україні після війни. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 8. С. 5–9.

2. Будник Л., Ронська О., Лісецька Л. Фінансова безпека держави в умовах воєнного стану. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 4 (77). С. 138–147.

3. Войтенко К., Дроботенко В. Фінансова безпека в умовах воєнного стану. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2023. Вип. 5. С. 18–26.

4. Гбур З., Палагусинець Р. Особливості фінансової безпеки України в умовах воєнного стану. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2023. Вип. 4. С. 31–40.

5. Гончаренко О. Фінансова безпека України та особливості її інституційних деформацій. *Науковий вісник Сіверщини.* Серія «Освіта. Соціальні та поведінкові науки». 2023. № 1. С. 68–81.

6. Дем'янчук О., Дзюрах Ю., Лещенко Д. Оцінка рівня фінансової безпеки України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія «Економіка». 2024. № 32. С. 75–80.

7. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни : експертно-аналітична доповідь / за заг. ред. Я. Жаліла. Київ : НІСД, 2024. 71 с.

8. Крупка М., Підхомний О., Гуменюк Р. Економічний зміст поняття фінансової безпеки в системі залучення іноземних інвесторів в Україну. *Фінанси України*. 2023. № 11. С. 22–33.

9. Лупенко Ю., Радіонов Ю. Фінансова безпека в умовах війни і в період повоєнного відновлення України. *Економіка України*. 2024. № 10. С. 45–65.

10. Макаренко У., Гоцій М., Драла Р. Фінансова безпека України в умовах воєнного стану. *Ефективна економіка*. 2024. № 6. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/4038/4073 (дата звернення: 23.01.2025).

11. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затв. наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text (дата звернення: 23.01.2025).

12. Пасічний М. Фіскальна безпека держави в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 6. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3975/3901 (дата звернення: 23.01.2025).

13. Ситник Н., Кравченко Б. Фінансова безпека держави: загрози та виклики в умовах війни. *Modern economics*. 2024. № 44. С. 181–189.

14. Сокирко О., Зубенко О. Основні загрози фінансової безпеки України в умовах війни. *Інтернаука :* міжнародний науковий журнал. Серія «Економічні науки». 2023. № 4 (2). С. 40–48.

15. Штанцель С. Фінансова безпека держави як об'єкт публічного управління: теоретичні та методологічні підходи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 13. С. 193–199.

References:

1. Bilous, V., & Ternushchak, M. (2022). Pravovi harantii finansovoi bezpeky z nadannia dopomohy Ukraini pislia viiny [Legal guarantees of financial security for providing assistance to Ukraine after the war]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finance. Law*, vol. 8, pp. 5–9 [in Ukrainian].

2. Budnyk, L., Ronska, O., & Lisetska L. (2022). Finansova bezpeka derzhavy v umovakh voiennoho stanu [Financial security of the state under martial law]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, vol. 4 (77), pp. 138–147.

3. Voitenko, K., & Drobotenko, V. (2023). Finansova bezpeka v umovakh voiennoho stanu [Financial security in martial law]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia – Public administration: concepts, paradigm, development, improvement*, vol. 5, pp. 18–26 [in Ukrainian].

4. Hbur, Z., & Palahusynets R. (2023). Osoblyvosti finansovoi bezpeky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of financial security of Ukraine under martial law]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia – Public administration: concepts, paradigm, development, improvement,* vol. 4, pp. 31–40 [in Ukrainian].

5. Honcharenko, O. (2023). Finansova bezpeka Ukrainy ta osoblyvosti yii instytutsiinykh deformatsii [Financial security of Ukraine and peculiarities of its institutional deformations]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia: Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky – Scientific Bulletin of the Seversk Region. Series "Education. Social and behavioral sciences"*, vol. 1, pp. 68–81 [in Ukrainian].

6. Demianchuk, O., Dziurakh, Yu., & Leshchenko, D. (2024). Otsinka rivnia finansovoi bezpeky Ukrainy [Assessment of the level of financial security of Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Ekonomika" – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Economics"*, vol. 32, pp. 75–80 [in Ukrainian].

7. Zhalilo, Ya. et al. (2024). Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh dovhotryvaloi viiny [Economic security of Ukraine in conditions of a long-term war: expert and analytical report]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].

8. Krupka, M., Pidkhomnyi, O., & Humeniuk, R. (2023). Ekonomichnyi zmist poniattia finansovoi bezpeky v systemi zaluchennia inozemnykh investoriv v Ukrainu [The economic content of the concept of financial security in the system of attracting foreign investors to Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, vol. 11, pp. 22–33 [in Ukrainian].

9. Lupenko, Yu., & Radionov, Yu. (2024). Finansova bezpeka v umovakh viiny i v period povoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Financial security in wartime and during the post-war recovery of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, vol. 10, pp. 45–65 [in Ukrainian].

10. Makarenko, U., Hotsii, M., & Drala, R. (2024). Finansova bezpeka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Financial security of Ukraine under martial law]. *Efektyvna ekonomika – Effective economy*, vol. 6. Retrieved from https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/4038/4073 (accessed January 23, 2025) [in Ukrainian].

11. Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (2013) [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy vid 29.10.2013 r. № 1277 [Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine, dated October 29, 2013]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text (accessed January 23, 2025) [in Ukrainian].

12. Pasichnyi, M. (2024). Fiskalna bezpeka derzhavy v umovakh voiennoho stanu [Fiscal security of the state under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 6. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3975/3901 (accessed January 23, 2025) [in Ukrainian].

13. Sytnyk, N., & Kravchenko, B. (2024) Finansova bezpeka derzhavy: zahrozy ta vyklyky v umovakh viiny [Financial security of the state: threats and challenges in wartime]. *Modern economics*, vol. 44, pp. 181–189 [in Ukrainian].

14. Sokyrko, O., & Zubenko, O. (2023). Osnovni zahrozy finansovoi bezpeky Ukrainy v umovakh viiny [The main threats to the financial security of Ukraine in wartime]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia "Ekonomichni nauky" – International scientific journal "Internauka". Series "Economic Sciences"*, vol. 4 (2), pp. 40–48 [in Ukrainian].

15. Shtantsel, S. (2024). Finansova bezpeka derzhavy yak obiekt publichnoho upravlinnia: teoretychni ta metodolohichni pidkhody [Financial security of the state as an object of public administration: theoretical and methodological approaches]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, vol. 13, pp. 193–199 [in Ukrainian].

Ihor Dotsyak, Ivan Plets. Financial security of Ukraine in the conditions of war

The article examines the peculiarities, tasks, and prospects of ensuring the financial security of the state during the Russo-Ukrainian war. It reveals the conceptual meaning of the term "financial security of the state in wartime". A comparative analysis of the functional objectives of financial security in peacetime and wartime is conducted. The shift in financial policy priorities from long-term economic growth and investment activity to short-term funding for defense capability, preservation of critical infrastructure, and crisis prevention is highlighted. A SWOT analysis is performed, which identifies the strengths, weaknesses, opportunities, and threats to ensuring Ukraine's financial security. Key prospects for financial security are substantiated, including institutional stability, activation of international cooperation, implementation of fiscal reforms, and protection of vulnerable groups in society, which will help ensure the resilience and development of the state in the challenging conditions of war.

Key words: *financial security, state, peacetime, war, financial policy, reforms.*

Відомості про авторів:
Доцяк Ігор – доцент кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
Плець Іван – доцент кафедри фінансів,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 324:352 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-17

Ігор Доцяк
ORCID: 0000-0001-5449-3005

Олег Миколайчук
ORCID: 0009-0001-3701-0486

ПАРТІЙНА СКЛАДОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: РЕҐІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовано роль політичних партій у формуванні об'єднаних територіальних громад в Івано-Франківській області. Виділені визначальні чинники та передумови, що впливали на їх утворення. Наголошується на ролі децентралізації в запобіганні авторитарним викликам українських суспільних трансформацій.

Досліджено перебіг і результати місцевих виборів 2020 року на Прикарпатті в контексті децентралізації влади й утворення спроможних об'єднаних територіальних громад. Розглянуті проблеми співвідношення централізованого партійного керівництва та самостійності первинних партійних осередків у громадах. Виділені основні чинники, які зумовили електоральний успіх загальноукраїнських і регіональних партій в області. Аналізуються потенційні можливості та перспективи партійного управління процесами демократизації та європейської інтеграції місцевих органів влади в регіоні. Роль місцевих осередків політичних партій у процесах децентралізації буде визначатись здатністю артикулювати місцеві інтереси в поєднанні з регіональними та загальнодержавними стратегіями.

Відзначено роль реформи децентралізації у формуванні ефективних об'єднаних територіальних громад, здатних протистояти російській військовій агресії.

Ключові слова: *децентралізація, місцеві вибори, політичні партії, об'єднана територіальна громада.*

Вступ. Трансформація політичної системи України значною мірою визначається процесами децентралізації влади. Вона зумовлює суттєві зміни в системі організації влади та ролі політичних партій у її функціонуванні. Децентралізація є важливим аспектом на шляху передачі повноважень від центру на місця. Від 2014 р. в Україні триває реформа місцевого самоврядування, що покликана реформувати державні структури і надати місцевим громадам можливість впливати на ухвалення рішень щодо їхньої життєдіяльності. Реформа місцевого самоврядування передбачає посилення відповідальності місцевих органів самоврядування перед населенням. Такі зміни ставлять нові вимоги і перед політичними партіями. Зростає роль політичних партій у формуванні місцевих органів влади, визначенні стратегій розвитку й ухваленні політичних рішень. Нові можливості впливу політичних партій на розвиток територіальних громад створюють виклики щодо кадрового потенціалу та політичної активності місцевих партійних організацій.

Метою статті є дослідження місця і ролі політичних партій у процесі формування та розвитку територіальних громад Івано-Франківської області.

Результати та обговорення. 1 квітня 2014 р. Урядом України було ухвалено «Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади» розпорядженням № 333-р., що фактично дала старт реформі децентралізації влади [1]. Відповідно до цієї Концепції в Україні передбачається не просто передача повноважень і ресурсів органів місцевого самоврядування тим же міським і сільським радам, а створення спроможних територіальних громад, які зможуть реалізовувати повноваження. Уважається, що метою реформи децентралізації є формування інститутів прямого народовладдя, формування ефективного місцевого самоврядування, що

повинно забезпечувати потреби громадян у якісному та відкритому наданні послуг, а насамперед узгодження інтересів територіальних громад із державними інтересами. Підвищення самостійності та відповідальності місцевих органів влада є дієвим механізмом запобігання авторитарним тенденціям у розвитку політичної системи України. Окрім того, реформування місцевої влади є важливою умовою європейського поступу України. У цьому плані важливе місце відводиться політичним партіям, особливо місцевим партійним осередкам.

Процес формування об'єднаних територіальних громад на Івано-Франківщині було започатковано у 2015 р. Стартом даного процесу можна вважати ухвалення 24 липня 2015 р. Івано-Франківською обласною державною адміністрацією (далі – ОДА) перспективного плану формування громад [9]. Урешті, рішенням Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. було визначено межі територіальних громад і адміністративні центри в них [10]. Проте ухвалення плану формування громад проходило досить складно. Свої інтереси прагнули обстояти місцеві чиновники, особливо районного рівня. Політичні партії, представлені в обласній раді, хотіли реалізувати завдання збереження місцевих партійних організацій і утвердження авторитету в територіальних громадах. Це відбувалось в умовах централізованого партійного керівництва, яке часто ігнорувало рішення місцевих партійців. Усі ці причини призвели до відхилення від визначеного Перспективного плану. Станом на 2020 р. із 62 об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), запланованих на створення, згідно з Перспективним планом, фактично було створено 39. Лише 14 на той час створених територіальних громад було сформовано в межах та відповідно до норм Перспективного плану [5, с. 257]. Фактично до місцевих виборів, які мали відбутися у 2020 р., місцеві громади повинні були на добровільній основі об'єднатися та йти на місцеві вибори у статусі нових громад. Проте, на думку дослідника децентралізації в регіоні В. Мельничука, із 2018 р. цей процес в Україні почав дещо згортатися, хоча активність громадян значно зростала, а підтримка з боку держави була відсутня. Виявилося, що сильна децентралізація не є необхідною тому, що є незручною та непідконтрольною [4, с. 59]. Розвиток місцевих ініціатив щодо формування ОТГ зумовлювався цілою низкою політичних, соціокультурних і економічних чинників. У політичному плані тригером щодо входження сіл у нові громади було скасування виборів сільських старост – вони мали призначатись головою відповідної об'єднаної територіальної громади. У цьому громадяни бачили загрозу щодо можливості впливати на процес вибору керівника села й обмеження своїх прав. Соціокультурні особливості реалізовувались через особливості локальної ідентичності окремих населених пунктів. Часто історично між різними населеними пунктами й етнографічними групами склались не зовсім теплі відносини, що ускладнювали можливості їх об'єднання в одну ОТГ. Звичайно, визначальний вплив мали економічні чинники, що визначались спроможністю громади використовувати наявні промислові чи сільськогосподарські ресурси. У деяких сільських населених пунктах мешканці побоювались втратити можливість розпоряджатись своїми земельними та природними ресурсами в разі входження до великої ОТГ. Ці всі особливості найбільш рельєфно проявились під час утворення територіальних громад у гірських населених пунктах. Наприклад, Яремчанська міська рада суттєво змінила конфігурацію в результаті створення нових громад на її території. Площа колишньої міськради становила 656,65 км^2, а населення сягало 23 тис. осіб. Яремчанська міськрада здавна включала в себе такі населені пункти, як м. Яремче, смт. Ворохта, с. Микуличин, с. Татарів, с. Поляниця, с. Яблуниця, с. Вороненка.

У перших перспективних планах уряду територія Яремчанської міської територіальної громади мала включати всі населені пункти території міськради. Проте селище Ворохта та с. Поляниця бачили свої перспективи у створенні власної ОТГ. Бюджет Яремчанської міськради дозволяв забезпечити весь спектр економічних і соціальних послуг, тому формування єдиної ОТГ було оптимальним підходом. Пасивність керівництва Яремчанської міської ради щодо згуртування сіл навколо Яремчі, відсутність проактивної позиції міських партійних осередків

призвели до прагнення великих населених пунктів створити свої громади. Перемогло бажання самостійно розпоряджатись своїми природними та туристичними ресурсами. Бажання утворити незалежні ОТГ висловили громади Поляниці (бюджет якої був спроможний завдяки ТК «Буковель»), а також Микуличина, проте Микуличин сформувати окрему громаду не міг, адже це суперечило методиці формування територіальних громад, затвердженої урядом. Тому відбувся своєрідний поділ Яремчанської міської ради на 3 ОТГ: Яремчанську, Ворохтянську та Поляницьку. Усі три громади ввійшли до складу Надвірнянського району [9]. У підсумку, у наслідок неефективності міської влади, відсутності стратегічної позиції партійних осередків м. Яремчі перемогли егоїстичні прагнення окремих бізнесових груп. Новостворені громади зіткнулись зі значними інфраструктурними та кадровими проблемами у функціонуванні.

Місцеві вибори, які відбулися восени 2020 р., стали важливим етапом децентралізації влади і привели до формування нової адміністративно-територіальної структури, заснованою на базі об'єднаних територіальних громад. Перемога на виборах давала можливість отримати реальні владні повноваження та контроль над відповідними фінансовими ресурсами. Це мобілізувало партійні структури та привело до створення регіональних партійних проєктів. Важливим чинником стало запровадження нового Виборчого кодексу, який набув чинності 1 січня 2020 р. і значно посилив роль політичних партій у виборчому процесі. Згідно з його положеннями, вибори депутатів обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (теж в ОТГ із кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ [2]. Отже, у великих територіальних громадах кандидати на виборні посади повинні були заручитись підтримкою політичних партій. Партійна ідентифікація виборців виявилась важливим чинником впливу на підтримку кандидатів. У сучасних українських реаліях по-особливому проявляється практика партійного голосування. На думку відомого українського соціолога О. Вишняка, воно виступає проміжним механізмом, який дозволяє рядовому виборцю, що розчарувався в економічній політиці (чи іншій) влади, зробити новий вибір загалом [3, с.47].

Пропорційна виборча система в ідеалі мала би посилити роль партій у системі здійснення місцевої влади, дати можливість їм формувати стратегію розвитку та персональний склад органів місцевого самоврядування. На практиці більшість зареєстрованих політичних партій виявилась неготовими до виконання таких функцій, що свідчить про формальний характер основної маси партійних організацій, що існують. Отже, зі 136 осередків політичних партій, зареєстрованих в області, у виборах до обласної ради змогли взяти участь лише 15 партій. Навіть із цих партій лише 4 зделегували у виборчі списки більше 80 кандидатів, закріплених за відповідними виборчими округами. Решта політичних сил висунули від 5 до 38 кандидатів (з необхідних 84). Це, на нашу думку, переконливо свідчить про відсутність соціальної бази партії та відповідного кадрового потенціалу.

Різні можливості політичних партій проявились і у формуванні виборчих комісій. Право для обов'язкового подання кандидатур до складу територіальної виборчої комісії (далі – ТВК) за новим виборчим законодавством отримали не лише парламентські партії, а й партії, які уклали угоди про політичну співпрацю з депутатськими групами в парламенті. На Прикарпатті до кожної ТВК ввійшли по 18 представників від 30 політичних сил. Найбільше представників у ТВК були представлені партіями «Батьківщина» (57), «Європейська солідарність» (56), «Слуга народу» (55), «Опозиційна платформа «За життя»» (36), «За майбутнє» (34) та «Голос» (32). Також 11 своїх представників у ТВК отримала новостворена «Платформа громад», яка відокремилась від «Європейської солідарності», на чолі з колишнім головою ОДА М. Гончаруком. Цікаво, що в ТВК мала 11 представників «екзотична» для області партія «За Одещину» з орбіти народного депутата І. Палиці [12].

Під час підготовки і проведення виборів партії суттєво відрізнялись щодо можливості залучення організаційних, інформаційних і фінансових ресурсів. Найбільшу перевагу мали структури, пов'язані із владою, фінансово-промисловими групами та забезпечені економічним потенціалом їхніх лідерів. Для Івано-Франківщини характерне домінування політичних сил, що мають загальноукраїнську або регіональну природу. На початку виборчої кампанії широко популяризувалась ідея про ставку на власні ресурси. Проте з розгортанням виборчої кампанії відбулась відчутна централізація як інформаційно-фінансового, так і організаційного забезпечення діяльності політичних партій. Здебільшого стратегія виборчого процесу та його персоніфікація жорстко регламентувалась центральними партійними органами. Значною мірою, на нашу думку, результати виборів були зумовлені такою регламентацією ззовні та відсутністю розуміння місцевої специфіки. Склад керівників виборчих штабів основних політичних гравців на теренах області формувався в центральних офісах партій, основні меседжі виборчої кампанії також визначались централізовано. Специфіка місцевих виборів зумовлює значний вплив індивідуальних характеристик, життєвого та професійного досвіду кандидата на електоральні вподобання виборців. Важлива безпосередня прив'язка кандидата до конкретної територіальної громади через походження чи проживання. Партійна ідентичність відіграє допоміжну функцію. Політичні партії у формуванні своїх виборчих списків прагнули залучити авторитетних і шанованих людей в області чи окремій громаді. Загалом процес голосування пройшов без суттєвих порушень, хоча показав досить низький рівень електоральної активності. На Прикарпатті станом на 20:00 год 25 жовтня явка виборців загалом становила 41,27%. Найменше виборців прийшли проголосувати в Коломиї – 34,18%, в обласному центрі на вибори прийшло всього 39,46% від загальної кількості електорату [8]. У таких умовах перемогли політичні сили, які мали розгалужену мережу осередків і змогли мобілізувати своїх прихильників. На виборах обласної ради перемогли партії, що мали потужний організаційний і фінансовий ресурс. Останньої миті зуміли подолати виборчий поріг новостворений місцевий проєкт «Платформа громад» і партія влади «Слуга народу».

Таблиця 1

Результати виборів до Івано-Франківської обласної ради

№	Політична партія	Результати голосування	Кількість депутатів
1.	ВО «Свобода»	19,37%	18
2.	«Європейська солідарність»	17,25%	17
3.	«За майбутнє»	16,27%	16
4.	ВО «Батьківщина»	14,85%	14
5.	ВО «Платформа громад»	10,36%	10
6.	«Слуга народу»	8,99%	9

На виборах Івано-Франківської міської ради перемога ВО «Свобода» була повною. Міським головою знову став Р. Марцинків, у міській раді сформувалась свободівська монобільшість.

Таблиця 2

Результати виборів до Івано-Франківської міської ради

№	Політична партія	Результати голосування	Кількість депутатів
1.	ВО «Свобода»	54,1%	28
2.	«Європейська солідарність»	17,25%	10
3.	ВО «Батьківщина»	5, 62%	4

Проведення виборів на пропорційній основі з 5% виборчим порогом зумовило значну кількість утрачених голосів виборців. 23% голосів на виборах до Івано-Франківської міської ради та майже 13% до обласної ради були віддані за партії, що не подолали виборчий поріг, отже, не були враховані. По суті, за підсумками місцевих виборів 2020 р. сформувалась загальна конфігурація територіальних громад в Івано-Франківській області – 62 об'єднані територіальні громади, серед яких 5 міських, 24 сільських і 23 селищних [11]. Натепер реформа децентралізації поставлена на паузу. Проте в умовах повномасштабного російського збройного вторгнення саме територіальні громади взяли на себе всю повноту відповідальності з підтримки обороноздатності держави, формування сил опору, допомоги ВПО, релокації бізнесу. Саме громади стали основою стійкості та соціальної згуртованості України.

Висновки. Децентралізація влади через утворення об'єднаних територіальних громад привела до збільшення повноважень і розширення фінансових можливостей на місцях, сформувала позитивні практики господарювання й організації життєдіяльності. Набутий досвід і сформований потенціал дав можливість вистояти на початку російської збройної агресії і дає можливість боротися з ворогом щодня. Партійна складова частина має визначальний характер у створенні та розвитку територіальних громад, визначає стратегію розвитку та його кадровий потенціал. В умовах російсько-української війни саме політичні партії мають взяти на себе ініціативу та відповідальність щодо відновлення та розвитку громади та регіону. Для цього необхідно утверджувати політичну відповідальність, урівноважувати локальні, регіональні та загальнодержавні інтереси. Ефективна діяльність місцевих партійних структур повинна забезпечуватись через підвищення їхньої самостійності в підборі кадрів, визначення проблем і перспектив розвитку територій. Європейська інтеграція України неможлива без продовження процесів децентралізації та посилання їхньої партійної складової частини.

Література:

1. Децентралізація: чому «буксує» створення нових ОТГ на Прикарпатті? *Децентралізація.* URL: https://decentralization.ua/news/3377.

2. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. *Верховна Рада України :* офіційний вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text.

3. Вишняк О. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. Київ : Ін-т. соціології НАНУ, 2000. 310 с.

4. Мельничук В. Місцеві вибори – 2020 в умовах децентралізації влади: виклики для місцевого самоврядування. *Вісник Прикарпатського університету.* Серія «Політологія». 2020. Т. 1. № 14. С. 59–64. URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5989.

5. Мосора Л. Формування об'єднаних територіальних громад в Івано-Франківській області у процесі децентралізації. *Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління.* 2020. № 1 (7). С. 254–267. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/7/20.pdf.

6. Нечвідова О. Місцеві вибори. Прикарпаття: як змагаються кандидати в невеликих ОТГ. *Український тиждень.* URL: https://tyzhden.ua/mistsevi-vybory-prykarpattia-iak-zmahaiutsia-kandydaty-u-nevelykykh-oth/.

7. Територіальні громади Івано-Франківської області. *Децентралізація в Україні.* URL: https://decentralization.gov.ua/newgromada?area_id=6&region_id=&otg_type_id=&year=&sort_by_square=&sort_by_population=&sort_by_count.

8. Результати виборів 2020. Західна Україна: мери, депутати, партії. *Zaxid.net.* URL: https://zaxid.net/rezultati_viboriv_2020_zahidna_ukrayina_meri_deputati_partiyi_n1509735/amp.

9. Реформа децентралізації. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi.

10. Про перспективний план формування територій громад області : рішення № 1722–36/2015 від 24.07.2015 р. URL: https://orada.if.ua/wp-content/uploads/2018/09/1722-36.pdf.

11. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Івано-Франківської області : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 714-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-ivano-frankivskoyi-oblasti-714-120620.

12. ЦВК оприлюднила списки членів виборчих комісій на Івано-Франківщині. URL: https://versii.if.ua/novunu/tsvk-oprilyudnila-spiski-chleniv-viborchih-komisiy-na-ivano-frankivshhini/.

References:

1. Detsentralizatsiia: chomu “buksuie” stvorennia novykh OTH na Prykarpatti? [Decentralization: why is the creation of new OTG in Prykarpattia “sliding”?]. Detsentralizatsiia. URL: https://decentralization.ua/news/3377 [in Ukrainian].

2. Vyborchyi kodeks Ukrainy vid 19.12.2019 r. [Election Code of Ukraine dated 19.12.2019]. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text [in Ukrainian].

3. Vyschnjak, O. Elektoralna sociologija:istorija, teorija,metody [Electoral sociology: history, theory, methods]. Kyiv: In-t sociologiji NANU, 2000. 310 p. [in Ukrainian].

4. Melnychuk, V. Miscevi vybory – 2020 v umovakh detsentralizatsii vlady: vyklyky dlia mistsevoho samovriaduvannia [Local elections – 2020 in conditions of decentralization of power: challenges for local self-government]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia “Politolohiia”. 2020. T. 1, № 14. S. 59–64. URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5989 (data zvernennia: 17.04.2024) [in Ukrainian].

5. Mosora, L. Formuvannia obiednanykh terytorialnykh hromad v Ivano-Frankivskii oblasti v protsesi detsentralizatsii. Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk ta derzhavnoho upravlinnia [Formation of united territorial communities in the Ivano-Frankivsk region in the process of decentralization]. 2020. № 1 (7). S. 254–267. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/7/20.pdf [in Ukrainian].

6. Nechvidova, O. Miscevi vybory. Prykarpattia: yak zmahaiutsia kandydaty u nevelykykh OTH. Ukrainskyi tyzhden [Local elections. Prykarpattia: how candidates compete in small OTGs]. URL: https://tyzhden.ua/mistsevi-vybory-prykarpattia-iak-zmahaiutsia-kandydaty-u-nevelykykh-oth/ (data zvernennia: 18.04.2024) [in Ukrainian].

7. Terytorialni hromady Ivano-Frankivskoi oblasti. Detsentralizatsiia v Ukraini [Territorial communities of Ivano-Frankivsk region. Decentralization in Ukraine]. URL: https://decentralization.gov.ua/newgromada?area_id=6&region_id=&otg_type_id=&year=&sort_by_square=&sort_by_population=&sort_by_count= [in Ukrainian].

8. Rezultaty vyboriv 2020. Zakhidna Ukraina: mery, deputaty, partii [Election results 2020. Western Ukraine: mayors, deputies, parties]. *Zaxid.net.* URL: https://zaxid.net/rezultati_viboriv_2020_zahidna_ukrayina_meri_deputati_partiyi_n1509735/amp [in Ukrainian].

9. Reforma detsentralizatsii [Decentralization reform]. *Uriadovyi portal.* URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi [in Ukrainian].

10. Rishennia № 1722–36/2015 vid 24.07.2015 “Pro perspektyvnyi plan formuvannia terytorii hromad oblasti” [Decision № 1722–36/2015 dated July 24, 2015 “About the perspective plan for the formation of the territories of the communities of the region”]. URL: https://orada.if.ua/wp-content/uploads/2018/09/1722-36.pdf [in Ukrainian].

11. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 chervnia 2020 r. № 714-r “Pro vyznachennia administratyvnykh tsentriv ta zatverdzhennia terytorii terytorialnykh hromad Ivano-Frankivskoi oblasti” [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 12, 2020 № 714-r “On the determination of administrative centers and approval of the territories of territorial communities of Ivano-Frankivsk region”]. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-ivano-frankivskoyi-oblasti-714-120620 [in Ukrainian].

12. TsVK opryliudnyla spysky chleniv vyborchykh komisii na Ivano-Frankivshchyni [The CEC has published lists of election commission members in Ivano-Frankivsk region]. URL: https://versii.if.ua/novunu/tsvk-oprilyudnila-spiski-chleniv-viborchih-komisiy-na-ivano-frankivshhini/ [in Ukrainian].

Ihor Dotsyak, Oleg Mykolaichuk. Party component of decentralization of power in ukraine: regional dimension

The article analyzes the role of political parties in the formation of united territorial communities in Ivano-Frankivsk region. The determining factors and prerequisites that influenced their formation are highlighted. The role of decentralization in preventing authoritarian challenges of Ukrainian social transformations is emphasized.

The course and results of the 2020 local elections in Precarpathia are studied in the context of decentralization of power and the formation of capable united territorial communities. The problems of the ratio of centralized party leadership and the independence of primary party cells in communities are considered. The main factors that determined the electoral success of all-Ukrainian and regional parties in the region are highlighted. The potential opportunities and prospects of party management of the processes of democratization and European integration of local authorities in the region are analyzed. The role of local branches of political parties in the processes of decentralization will be determined by the ability to articulate local interests in combination with regional and national strategies.

The role of decentralization reform in the formation of effective united territorial communities capable of resisting Russian military aggression is noted.

Key words: *decentralization, local elections, political parties, united territorial community.*

Відомості про авторів:

Доцяк Ігор – доцент кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Миколайчук Олег – аспірант 2 курсу кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 327.7
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-18

Ілона Балак
ORCID: 0000-0002-2546-6638

ФОНД ЗГУРТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ ЗГУРТУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Політика згуртування Європейського Союзу спрямована на вирівнювання регіонального розвитку держав-учасниць. Вона фінансується зі структурних фондів Європейського Союзу: Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду, Фонду справедливого переходу, Фонду згуртування. Останній був створений у результаті ухвалення Маастрихтської угоди та зосереджується на модернізації транс'європейської транспортної мережі, захисті навколишнього середовища, енергозбереженні. Діяльність Фонду поділена на чотири програмні періоди, із яких 2014–2020 та 2021–2027 роки є найбільш успішними в реалізації ініціатив. В останній програмний період 2021–2027 років інвестування Фонду згуртування отримають 15 держав – членів Європейського Союзу, переважно країни Центрально-Східної Європи. Фонд згуртування покриває значну частину необхідних фінансових ресурсів завдяки інвестиціям Європейського Союзу та національним внескам держави, у якій ініціатива впроваджується. Як основні цілі підтримки Фондом згуртування визначено «Об'єднана Європа», «Європа, ближча до громадян», «Зелена Європа». Прикладами ефективного використання фінансових інвестицій Фонду згуртування є програми, що реалізуються в Болгарії, Латвії, Польщі.

Ключові слова: *політика згуртування, Європейський Союз, Фонд згуртування, Європейська комісія, інструмент, програма, ініціатива, регіон.*

Вступ. Європейський Союз (далі – ЄС) є інституцією, що покликана сприяти зростанню економічного та соціального добробуту своїх держав-членів. Для усунення диспропорції регіонального розвитку реалізується Політика згуртування ЄС. Інструментами її впровадження є діяльність структурних фондів, одним із яких є Фонд згуртування, що зосереджується переважно на підтримці та трансформації економіки країн Центрально-Східної Європи в питаннях енергоефективності, захисту довкілля, посилення інтеграційних процесів. Тому дослідження особливостей функціонування Фонду згуртування є актуальним та доцільним з огляду на отримання Україною статусу асоційованого членства.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження проблематики ефективного функціонування інститутів ЄС перебуває в центрі уваги багатьох науковців. Так, Р. Капелло, С. Чіаппей і К. Ленці приділяють увагу вивченню впливу політики згуртування ЄС на міжрегіональні відмінності розвитку, за складних економічних умов також [4]. Дж. Албанізе, В. Каррієрі зі співавторами аналізують вплив політики згуртування ЄС на валовий внутрішній продукт у програмний період 2007–2013 рр., розглядають вплив та вагу структурних фондів ЄС [3]. Прогнозування подальшого розвитку політики згуртування висвітлюється в доробках Л. Полверарі [10]. Н. Радоїчіч зосереджується на вивченні публічної підтримки європейської інтеграції через ефекти політики згуртування та спільної сільськогосподарської політики ЄС [11]. Вплив регіональної політики ЄС на позицію резидентів щодо європейської інтеграції – тематика дослідження М. Дебуса та Д. Швайцера [7].

У цій роботі нами було використано історичний метод, методи аналізу та системного підходу до розгляду ролі Фонду згуртування в політиці згуртування Європейського Союзу.

Результати та обговорення. Політика згуртування є однією з політик ЄС, що націлена на вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів ЄС. Для подолання існування

регіональних диспропорцій розвитку в Європейському Союзі було впроваджено механізм, що складався з інструментів, відомих як «структурні інвестиційні фонди». Саме вони відіграли вагому роль після розширень ЄС із 2004 р., оскільки були зорієнтовані на підтримку регіонів постсоціалістичних держав. Нині функціонують шість структурних фондів, причому чотири з них – у рамках реалізації політики згуртування ЄС. Кошти з фондів надходять як ґранти, позики, гарантії для урядів, бізнесу, міст, громад, неурядових організацій. Найбільшим фондом за обсягом акумульованих і наданих коштів є Європейський фонд регіонального розвитку, який орієнтується на створення конкурентоспроможної Європи та перехід до безвуглецевої економіки. Питаннями соціальної політики опікується Європейський соціальний фонд. Найновішим є Фонд справедливого переходу, що спрямований на «зелений перехід», відмову від використання традиційних видів видобувного палива [1].

Ще однією інституцією є Фонд згуртування. Він був заснований Маастрихтським договором у 1993 р. для посилення регіональної політики ЄС. Ініціативи Фонду розробляються на семирічні періоди:

- від створення до грудня 2006 р.;
- 2007–2013 рр.;
- 2014–2020 рр.;
- 2021–2027 рр.

Безумовно, найбільш помітні зміни в діяльності Фонду згуртування відбулися в останні два програмні періоди, у зв'язку зі значним розширенням ЄС завдяки державам Центрально-Східної Європи.

У виборі фінансових проєктів Фонд згуртування орієнтується на низку індикаторів, як-от:

- навколишнє середовище: переробка твердих побутових відходів, водопостачання, очищення стічних вод, запобігання й управління ризиками, рекультивація земель, природа і біорозмаїття;
- енергетика та зміна клімату: відновлювальні джерела енергії, енергоефективність, зменшення викиду оксиду вуглецю;
- транспорт: залізниця, дороги, міський транспорт, внутрішній водний транспорт [12].

Фонд згуртування створений для підтримки держав-членів, у яких валовий національний продукт на душу населення менший від рівня 90% середнього показника по ЄС. Він покликаний зменшити економічні та соціальні нерівномірності для стійкого розвитку держав. У період 2014–2020 рр. Фонд згуртування надавав допомогу Болгарії, Хорватії, Кіпру, Чеській Республіці, Естонії, Греції, Угорщині, Латвії, Литві, Мальті, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччині, Словенії [5]. Розмір наданої допомоги становив 63,4 млрд євро і поширювався на транс'європейські транспортні коридори, довкілля.

Фонд згуртування орієнтується на підтримку інвестицій в охорону навколишнього середовища, пов'язану зі сталим розвитком, екологічно орієнтованою енергетикою (із частковим фокусом на відновлювальну); інвестиції у транс'європейські транспортні мережі; технічну підтримку; інформацію, комунікацію, навчання [13].

Загальний обсяг фінансових ресурсів для реалізації політики згуртування ЄС в період 2021–2027 рр. визначено в обсязі 392 млрд євро: 92% (361 млрд євро) припадатиме на інвестиції у створення робочих місць і зростання, ця ціль фінансується з Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду+, Фонду згуртування; 5% від обсягу (19,236 млрд євро) – внесок Фонду справедливого переходу; 2% (9,04 млрд євро) – кошти програми Interreg: Європейська територіальна співпраця; решта коштів призначені для технічної підтримки (1,3321 млрд євро) та інструментів ЄС (1,2116 млрд євро) [15].

Серед основних цілей фінансування Фонду згуртування в цей програмний період виділяють:

– ціль «Більш зв'язана Європа (об'єднана)». Основними напрямами є сталий розвиток і цифровізація сектору. Виділено на ці ініціативи 40 млрд євро. Передбачається вдосконалення залізничних мереж, зокрема і 3 900 км залізничних ліній TEN-T;

– ціль «Європа ближче до громадян». Напрямами фінансування є розвиток громад через підтримку 2 150 інтегрованих стратегій розвитку територій у розмірі 19 млрд євро. Вплив планується через реконструкцію громадських будівель, міські відкриті простори, підтримку культурних / туристичних об'єктів;

– ціль «Більш екологічна («зелена») економіка». Реалізується разом з Європейським фондом регіонального розвитку в обсязі 92 млрд євро. Має на меті профінансувати енергетичний перехід, кліматичні цілі, стійку мобільність. Зокрема й через будівництво нових і модернізованих наявних 1 230 км ліній метро і трамваїв, 12 200 км інфраструктури для велосипедистів, забезпечення доступу до чистої води, реконструкцію будівель, розвиток відновлювальних джерел енергії [2].

У програмний період 2021–2027 рр. передбачається підтримка Фондом згуртування 15 держав-членів: Болгарії, Хорватії, Кіпру, Чехії, Естонії, Греції, Угорщини, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, у розмірі 36,6 млрд євро (без урахування окремих трансферів) (табл. 1). Допомога надаватиметься в рамках ініціатив Зеленіша Європа й Об'єднана Європа для підтримки охорони навколишнього середовища та розвитку Європейської транспортної мережі. У зазначений програмний період розглядається виділення 37% фінансових ресурсів на кліматичні складники [5]. Ініціативи фінансуються завдяки розподілу витрат між Європейською комісією та національними і регіональними громадами країн-членів.

Таблиця 1

Частка Фонду згуртування в розподілі фінансових ресурсів Структурних фондів по державах (станом на січень 2025 р.)*

Держава	Програмний період 2014–2020 рр., у відсотках	Програмний період 2021–2027 рр., у відсотках
Румунія	18,5	16,4
Болгарія	19,4	11,3
Кіпр	21,9	14,1
Хорватія	17,7	13,6
Чехія	20,7	29,2
Естонія	24,1	19,9
Греція	–	13,4
Угорщина	22,1	11,7
Латвія	19,1	21,6
Литва	21,8	18,8
Мальта	19,7	16,2
Польща	24,4	14,4
Португалія	8,9	11,8
Словаччина	22,7	18,1
Словенія	19,1	18,7

* Складено автором за: [6].

Якщо порівнювати програмні періоди 2014–2020 і 2021–2027 рр., то можна помітити зростання частки Фонду згуртування у співфінансуванні ініціатив у Чехії, Греції, Латвії та Португалії за загального перерозподілу фінансування на користь інших фондів по країнах ЄС (таблиця 1) [6].

Загалом ініціативи Фонду згуртування дозволяють вирішити проблеми соціально-економічного розвитку регіонів та країн ЄС. Прикладом фінансування з Фонду згуртування ЄС є програма «Транспортне сполучення» у Болгарії. Передусім вона зосереджена на розвитку залізничної та дорожньої інфраструктури вздовж транс'європейської транспортної мережі; удосконаленні й інновації системи управління дорожнім рухом, безпеки; розвитку міських територій, як-от будівництво залізничного сполучення між станціями й аеропортами Бургаса та Пловдива. Бюджет програми передбачений в обсязі 1,037 млрд євро, з них 881,4 млн євро – інвестиції ЄС, 155,5 млн євро – із національних внесків [14].

Однією із програм, які реалізуються в Чехії за ініціативи Фонду згуртування, є «Довкілля 2021–2027». Її основними завданнями є енергоефективність громадських будівель, відновлювальні джерела енергії, управління ризиками й адаптація до змін клімату, вода й управління стічними водами, циркулярна економіка й управління стічними водами, біорозмаїття та скорочення забруднення. Фонд фінансує у програму 2,333 млрд євро: 1,983 млрд євро інвестицій ЄС, 350 млн євро національних внесків [8].

У листопаді 2022 р. Європейською комісією було погоджено мультифондову програму фінансування для Латвії на період 2021–2027 рр. із Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду+, Фонду справедливого переходу, Фонду згуртування. Кошти планують інвестувати в інновації малих і середніх підприємств, підвищення рівня базових цифрових навичок. Фонд згуртування також підтримуватиме окремі види транспорту: залізничний, трамвайну та велосипедну інфраструктуру в містах. Залучені кошти Фонду згуртування становитимуть 22% (1,125 млрд євро) від усіх за цією ініціативою: з них 956 млн євро з бюджету ЄС, 169 млн євро – національні внески Латвії [9].

У Польщі Фондом згуртування співфінансується ініціатива «Європейські фонди для інфраструктури, клімату, довкілля 2021–2027». Це є найбільша національна програма розвитку інфраструктури, що прагне трансформувати господарство Польщі в «зелену» економіку й охоплює енергетику, транспорт, довкілля, охорону здоров'я, культуру. Інвестиції мають забезпечити заміну палива для опалювальних систем, перехід до високоефективного очищення (когенерації), популяризацію відновлювальних джерел енергії та її накопичення, розвиток «розумних» електромереж і «розумної» газової інфраструктури для очищення викидів. З Фонду згуртування фінансується 45% програми (13,274 млрд євро), з них 11,283 млрд євро – інвестиції ЄС, майже 2 млрд євро – національні внески [8].

Висновки. Політика згуртування Європейського Союзу реалізується за допомогою фінансової підтримки структурних фондів. Одним із них є Фонд згуртування. Він зосереджується на модернізації транспортної інфраструктури та мережі, захисті навколишнього середовища, енергозбереженні. В останній програмний період 2021–2027 рр. інвестування Фонду згуртування отримують 15 держав – членів ЄС. Фонд згуртування покриває значну частину необхідних фінансових ресурсів завдяки інвестиціям ЄС та національних економік держави, у якій ініціатива впроваджується.

Література:

1. Ливч Д., Шаіпова Ю., Костриба О. Що таке структурні фонди ЄС та що про них потрібно знати українцям. *Європейська правда*. 2023, 10 травня. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/10/7161350/ (дата звернення: 30.01.2025).

2. Третяк Ю. Про еволюцію і законодавство політики згуртованості ЄС з акцентом на програмний період 2021–2027 рр. і майбутнє політики. *Інститут громадських ініціатив.* 2024. URL: https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/prezentacziya-ks.pdf (дата звернення: 30.01.2025).

3. Albanese G., Carrieri V., Ferrara A.R., Speziali M.M. Beyond GDP: assessing the impact of the 2007–13 EU Cohesion Policy. *Regional Studies*. 2024. June. https://doi.org/10.1080/00343404.2024.2352532.

4. Capello R., Ciappei S., Lenzi C. EU Cohesion Policies and interregional inequalities in disruptive times. *European Urban and Regional Studies*. 2024. Nov. https://doi.org/10.1177/09697764241284416.

5. Cohesion Fund 2014–2020. *European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/cohesion-fund/2014-2020_en (дата звернення: 29.01.2025).

6. Cohesion Open Data Platform. *European Commission.* URL: https://cohesiondata.ec.europa.eu/funds/cf/21-27 (дата звернення: 29.01.2025).

7. Debus M., Schweizer D. The Differentiated Impact of Perceived EU Regional Policy on Citizens' Positions on European Integration. *Politische Vierteljahresschrift*. 2024. Sept. https://doi.org/10.1007/s11615-024-00568-5.

8. European Funds for Infrastructure, Climate, Environment 2021–2027. *European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2021-2027/pl/2021pl16ffpr017_en (дата звернення: 30.01.2025).

9. European Union Cohesion Policy programme 2021–2027. *European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2021-2027/lv/2021lv16ffpr001_en (дата звернення: 30.01.2025)

10. Polverari L. Coordinative Europeanization as a response to crisis: what lessons from the RRF for future EU cohesion policy? *Comparative European Politics*. 2024. June. https://doi.org/DOI 10.1057/s41295-024-00388-2.

11. Radojicic N. The Clash of the Policies: The Joint Effect of EU Cohesion Policy and Common Agricultural Policy on the Public Support for European Integration. *JCMS-Journal of Common Market Studies*. 2024. Oct. https://doi.org/10.1111/jcms.13680.

12. Regulation (EU) № 1300/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the Cohesion Fund and repealing Council Regulation (EC) № 1084/2006. *European Union.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1300 (дата звернення: 30.01.2025).

13. Regulation (EU) 2021/1058 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 on the European Regional Development Fund and on the Cohesion Fund. *European Union.* URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2021/1058/oj (дата звернення: 29.01.2025).

14. Transport connectivity. *European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2021-2027/bg/2021bg16ffpr001_en (дата звернення: 30.01.2025).

15. 2021–2027: Initial cohesion policy. EU budget allocations. *European Commission.* URL: https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/2021-2027-EU-allocations-available-for-programming/2w8s-ci3y (дата звернення: 29.01.2025).

References:

1. Lyvch, D., Shaipova, Yu., & Kostryba, O. (2023). Shcho take strukturni fondy YeS ta shcho pro nykh potribno znaty ukraintsiam [What are EU structural funds and what Ukrainians need to know about them]. *Yevropeiska pravda*, (10 travnia). Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/10/7161350/ [in Ukrainian].

2. Tretiak, Yu. (2024). Pro evoliutsiiu i zakonodavstvo polityky zghurtovanosti YeS z aktsentom na prohramnyi period 2021–2027 rr. i maibutnie polityky [On the evolution and legislation of EU cohesion policy with an emphasis on the program period 2021–2027. and the future of politics]. *Instytut hromadskykh initsiatyv*. Retrieved from https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/prezentacziya-ks.pdf [in Ukrainian].

3. Albanese, G., Carrieri, V., Ferrara, A.R., & Speziali, M.M. (2024). Beyond GDP: assessing the impact of the 2007–13 EU Cohesion Policy. *Regional Studies*, (June). DOI: 10.1080/00343404.2024.2352532 [in English].

4. Capello, R., Ciappei, S., & Lenzi, C. (2024). EU Cohesion Policies and interregional inequalities in disruptive times. *European Urban and Regional Studies*, (Nov.) DOI: 10.1177/09697764241284416 [in English].

5. Cohesion Fund 2014–2020. *European Commission.* Retrieved from https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/cohesion-fund/2014-2020_en [in English].

6. Cohesion Open Data Platform. *European Commission.* Retrieved from https://cohesiondata.ec.europa.eu/funds/cf/21-27 [in English].

7. Debus, M., & Schweizer, D. (2024). The Differentiated Impact of Perceived EU Regional Policy on Citizens' Positions on European Integration. *Politische Vierteljahresschrift*, (Sept.). DOI: 10.1007/s11615-024-00568-5 [in English].

8. European Funds for Infrastructure, Climate, Environment 2021–2027. *European Commission.* Retrieved from https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2021-2027/pl/2021pl16ffpr017_en [in English].

9. European Union Cohesion Policy programme 2021–2027. *European Commission.* Retrieved from https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2021-2027/lv/2021lv16ffpr001_en [in English].

10. Polverari, L. (2024). Coordinative Europeanization as a response to crisis: what lessons from the RRF for future EU cohesion policy? *Comparative European Politics*, (June). DOI: 10.1057/s41295-024-00388-2 [in English].

11. Radojicic, N. (2024). The Clash of the Policies: The Joint Effect of EU Cohesion Policy and Common Agricultural Policy on the Public Support for European Integration. *JCMS-Journal of Common Market Studies*, (Oct.). DOI: 10.1111/jcms.13680 [in English].

12. Regulation (EU) № 1300/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the Cohesion Fund and repealing Council Regulation (EC) № 1084/2006. *European Union.* (2025). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1300 [in English].

13. Regulation (EU) 2021/1058 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 on the European Regional Development Fund and on the Cohesion Fund. *European Union.* (2025). Retrieved from http://data.europa.eu/eli/reg/2021/1058/oj [in English].

14. Transport connectivity. *European Commission.* Retrieved from https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2021-2027/bg/2021bg16ffpr001_en [in English].

15. 2021–2027: Initial cohesion policy. EU budget allocations. *European Commission.* Retrieved from https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/2021-2027-EU-allocations-available-for-programming/2w8s-ci3y [in English].

Ilona Balak. Cohesion Fund as the European Union's Cohesion Policy Instrument

The European Union's Cohesion Policy is aimed at equalizing the member states regional development. It is financed from the EU structural funds: the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Just Transition Fund, the Cohesion Fund. The last one was created as a result of the Maastricht Treaty adoption, and it focuses on the trans-European transport network modernization, environmental protection, and energy saving. The Fund's activities are divided into four programming periods, of which 2014–2020 and 2021–2027 are the most successful in implementing initiatives. In the last programming period of 2021–2027, 15 EU member states, mainly countries of Central and Eastern Europe, will receive Cohesion Fund investments. The Cohesion Fund covers a significant part of the necessary financial resources through EU investments and national contributions of the state in which the initiative is implemented. The main objectives of the Cohesion Fund support are "United Europe", "Europe closer to citizens", "Greener Europe". Examples of effective use of the Cohesion Fund's financial investments are the programs implemented in Bulgaria, Latvia, and Poland.

Key words: *Cohesion Policy, European Union, Cohesion Fund, European Commission, instrument, program, initiative, region.*

Відомості про автора:

Балак Ілона – кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,
Волинський національний університет імені Лесі Українки.

УДК 329:323.1
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-19

Ірина Куречко
ORCID: 0009-0006-5644-4673

НАСЛІДКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТІЯХ: МОДЕЛІ ВПЛИВУ ТА ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Статтю присвячено аналізу суспільно-політичних рухів і результатів їхньої діяльності в демократичних суспільствах. У роботі аналізується здатність суспільно-політичних рухів впливати на владу з метою досягнення певних цілей, а також призводити до політичних змін. Особливу увагу приділено вивченню моделей впливу рухів, зокрема моделі опосередкованого впливу. Зазначається, що рухи не мають достатньо можливостей для прямого впливу на державну політику і, відповідно, мають незначні шанси безпосередньо досягти значних політичних змін. Для реалізації власних цілей суспільно-політичні рухи потребують допомоги посередників, якими, зазвичай, є громадська думка та/або політичні альянси.

З'ясовано, що вагоме значення громадської думки для досягнення рухом змін полягає в тому, що еліти чутливі до вимог громадян, щоб зберегти свою владу. Рухи впливають на громадську думку, змінюючи її у своїх інтересах. На будь-які зміни в громадській думці відразу реагують політичні еліти, які відповідно коригуватимуть свою поведінку. Тобто зміни в громадській думці мають супроводжуватися відповідними змінами в державній політиці.

Проаналізовано значення політичних союзів як посередників суспільно-політичних рухів. Зокрема, зазначається, що рухи потребують підтримки потужних політичних союзників, які висувають їхні претензії на інституційних аренах. За відсутності такого посередництва рухи навряд чи можуть змінити курс політики.

У висновках наголошується на важливості існування й діяльності суспільно-політичних рухів у демократичних суспільствах, а також наявності в рухів потенціалу політичних змін, щоправда здебільшого в опосередкованому форматі.

Ключові слова: *суспільно-політичний рух, демократія, посередництво, громадська думка, політичні союзи, зміни, можливості, протест, медіа, опозиція, державна політика.*

Вступ. Суспільно-політичні рухи є важливим елементом політичної системи, який у сучасних демократіях має безліч можливостей для реалізації власних цілей. На думку багатьох дослідників, в умовах демократії діяльність суспільно-політичних рухів є не настільки ефективною як, наприклад, функціонування в періоди трансформації політичних систем чи в умовах недемократичних режимів. Тобто тоді, коли суспільно-політичні рухи, попри заборону, обмеженість або значний контроль їхньої діяльності, досягали поставлених цілей. Однак суспільно-політичні рухи в демократичних умовах мають досить високий потенціал політичних змін, що актуалізує необхідність їх дослідження.

Метою статті є аналіз наслідків діяльності суспільно-політичних рухів, їх впливу на політичну систему й здатності рухів призводити до політичних змін.

Матеріал і методи дослідження**.** У процесі наукового дослідження використано низку загальнонаукових методів, як-от аналіз, синтез та узагальнення, а також історичний, системний та порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі демократія, попри наявні недоліки, уважається найкращим політичним режимом. Вона завдяки своїм принципам та засадам створює необхідні умови для існування різних, зокрема й неінституційних формувань, серед яких

важливе місце посідають суспільно-політичні рухи. Також демократія надає їм можливість впливати на органи державної влади з метою досягнення політичних змін.

Демократичні режими зазвичай уважають сприятливими структурами політичних можливостей для суспільно-політичних рухів через їх відносну відкритість, політичний плюралізм, толерантність до опозиції та свободу об'єднань й інформації [11]. Фактом залишається твердження про те, що демократія є чудовим підґрунтям для формування та функціонування рухів, проте відкритим залишається питання про те, чи суспільно-політичні рухи сприяють розбудові демократичних інститутів і чи мають вони потенціал політичних змін.

Політичні зміни є не єдиним результатом діяльності суспільно-політичних рухів. Вони можуть призводити до різних наслідків на соціальному, політичному та культурному рівнях. Політичний найбільш детально вивчений та цікавий для дослідників. Зокрема, першим ґрунтовним дослідженням, де розглядалися політичні результати суспільно-політичних рухів, стала праця «Стратегія соціального протесту», опублікована в 1975 р. В. Гамсоном (W. Gamson) [6]. Значний внесок у розвиток теорії суспільно-політичних рухів зробили й інші дослідники, серед яких: Д. МакАдам (D. McAdam) [14], С. Таррoу (S. Tarrow) [13], Ч. Тіллі (Ch. Tilly) [15], Г. Крізі (H. Kriesi) [12], П. Бурштейн (P. Burstein) [4], С. Соснер (S. Sausner) [5], Е. Амента (E. Amenta) [1], М. Джуньї (M. Giugni) [9], Л. Босі (L. Bosi), К. Уба (K. Uba) [3] та інші. Вони вивчали особливості суспільно-політичних рухів, специфіку їхньої протестної активності, потенціал політичних змін тощо.

У своїх класичних текстах Д. МакАдам, С. Таррoу та Ч. Тіллі вказували на відповідність між суспільно-політичними рухами та процесами демократизації, стверджуючи, що рухи були рушійною силою деяких з найважливіших політичних змін в історії. Інші, зокрема, зазначали, що суспільно-політичні рухи підштовхують політичні інститути до більшої демократичності та участі, чого не було б за відсутності таких рухів [10]. С. Таррoу наголошував на тому, що значна кількість суспільно-політичних рухів є протестними, а протести впливають на реформи, томи що ми маємо систематично оцінювати вплив рухів на реформи, щоб зрозуміти їхню роль у просуванні демократії [13].

Суспільно-політичні рухи в демократичних суспільствах прагнуть досягнути певних цілей у своїй діяльності, проте, згідно з більшістю досліджень наслідків рухів, вони не мають прямого впливу на державну політику [2]. Натомість їм потрібні потужні посередники, які могли б функціонувати як ретранслятори їхніх вимог. У цій перспективі можна припустити, що рухи впливають на своє соціальне та політичне середовище й зрідка самі по собі здатні внести зміни в політику. Дослідники виокремлюють два головні чинники, що сприяють діяльності рухів: громадську думку та політичні союзи (альянси). Насправді ці фактори відображають дві головні цілі суспільно-політичних рухів: публічний простір і політичні арени. З одного боку, рухи намагаються підвищити обізнаність і занепокоєність громадськості щодо певних проблем. При цьому вони мають дві більш-менш чіткі цілі. По-перше, намагаються безпосередньо спровокувати структурні та культурні зміни в суспільстві, впливаючи на ставлення та поведінку людей. Наприклад, екологи завжди намагалися привернути увагу громадян до необхідності покращення стану довкілля. По-друге, суспільно-політичні рухи звертаються до громадської думки, щоб зробити її своїм союзником. Коли рухи користуються підтримкою громадської думки, вони збільшують свою легітимність як політичні актори перед політичною владою. З іншого боку, другий головний об'єкт рухів – це саме можновладці. Вони взаємодіють насамперед з державними акторами, щоб змусити їх реформувати політику або саму політичну систему. Будучи безсилими акторами, які не мають постійного доступу до інституційних арен, рухи повинні мобілізувати політичних союзників (посередників) для досягнення своїх політичних цілей.

Теорії, що наголошують на тому чи іншому з двох типів посередників рухів (громадській думці чи політичних альянсах) мають на увазі протилежні погляди на демократію. Ті,

хто наголошують на ролі громадської думки, дотримуються плюралістичного погляду на демократію, тобто моделі політичних змін «знизу вверх». З іншого боку, теорії, які звертають увагу на важливість політичних альянсів на інституційних аренах, мають на увазі елітарну модель демократії, тобто модель демократії та політичних змін, що йде зверху вниз [7].

Як зазначалося вище, порівняно з іншими політичними акторами, як-от політичні партії, суспільно-політичні рухи чинять відносно невеликий вплив на процес політичних змін. За словами М. Джуньї, рухи можуть чинити в кращому разі помірний вплив на зміну державної політики. Цей аргумент ґрунтується на його дослідженні політичних результатів рухів за мир, екологію та антиядерних рухів у США між 1977 і 1995 роками. Він уважає, що рухи впливають на політику лише тоді, коли їх підтримують політичні еліти та громадська думка [8].

П. Бурштейн і С. Соснер зазначали, що колективні дії загалом мало впливають на зміну політики. На думку цих авторів, політичні партії та громадська думка є більш впливовими, ніж суспільно-політичні рухи, у спричинені політичних змін. Вони зазначають, що вплив громадської думки часто переважає вплив колективних дій, і саме перший визначає дії Конгресу (у випадку США – ред.) щодо будь-якого конкретного питання [2]. Суспільно-політичні рухи є певним «барометром» громадської думки, явним вираженням більш прихованих поглядів серед населення [11].

Аналізуючи напрацювання дослідників з проблематики наслідків діяльності суспільно-політичних рухів і їх здатності впливати і призводити до політичних змін, можна виокремити дві моделі впливу рухів на політику: модель прямого та опосередкованого впливу. У межах останньої виокремлюють модель посередництва громадської думки та політичного посередництва. Модель опосередкованого впливу має більше прихильників через те, що значна частина дослідників схиляється до тези, що рухи безпосередньо не впливають на державну політику або в кращому разі впливають незначно.

У контексті моделі прямого впливу справді важко виокремити ситуації, які б чітко демонстрували факт безпосередньої залученості рухів до значних політичних змін.

Згідно з теорією представницької демократії, суспільно-політичні рухи та групи інтересів не повинні мати прямого впливу на державну політику. У демократії, що добре функціонує, політичні еліти реагують на претензії, які підтримує більшість громадян, і не враховують інтересів груп меншин, як-от суспільно-політичні рухи та групи інтересів. Відповідаючи на вимоги меншості, еліти ризикують не бути переобраними, принаймні в довгостроковій перспективі. З цього погляду, суспільно-політичні рухи мали б лише непрямий вплив на політику [7].

Проте в контексті прямого впливу рухів можна згадати протестні рухи, зважаючи на те, що частина дослідників політичних результатів рухів припускає, що вони досягають значних результатів завдяки своїй силі підриву. В. Гамсон був одним із перших, хто висунув цей аргумент. У «Стратегії соціального протесту» він виявив, що протиборчі групи, які використовували насильницьку та підривну тактику, наприклад, заворушення, страйки та протести, були успішнішими, ніж ті, які застосовували більш помірну тактику [6]. Ф. Півен і Р. Кловард погодилися з тезою В. Гамсона, стверджуючи, що якщо вчені хочуть оцінити ефективність руху, то найкращий спосіб зробити це – дослідити його руйнівний вплив на інститути та політичні наслідки цієї підривної діяльності. Ці ідеї отримали назви механізму підриву / зриву та механізму підривного протесту [2]. Відповідно до цих моделей, якщо рухи хочуть досягти змін, вони повинні використовувати тактику, що порушує нормальне функціонування інституцій. Суть полягає в тому, що якщо рух спричиняє достатні зриви, уряди можуть поступитися його вимогам з метою відновлення громадського порядку. Але чи призводить така підривна діяльність до прямого впливу рухів, чи навіть у таких випадках вони потребують посередників. Тут варто згадати С. Тарроу, який, зазначаючи, що протестні рухи впливають на реформи, а ті,

зі свого боку, сприяють демократизації, усе ж наголошував на ролі еліт у цьому процесі, без посередництва яких зміни б не відбулися [13]. Тому справді прямий вплив рухів і їх безпосередня здатність призводити до політичних змін є вкрай обмеженою. На відміну від впливу опосередкованого, за допомогою якого рухи можуть досягати значних результатів.

Модель посередництва громадської думки. Як зазначалося вище, автори, які наголошували на важливості громадської думки для політичних змін, мають особливий погляд на демократію. Зазвичай вони сповідують модель представницької демократії. Згідно із цією думкою, можновладці реагують на громадську думку з виборчих причин. У системі виборчої конкуренції еліти чутливі до вимог громадян, щоб зберегти свою владу. Як зазначив П. Бурштейн, боротьба за демократію дає керованим значну владу над своїми правителями [4]. Будь-які зміни в громадській думці насторожують політичні еліти, які відповідно коригуватимуть свою поведінку. Інакше кажучи, зміни в громадській думці повинні супроводжуватися відповідними змінами в державній політиці. Багато досліджень підкреслюють цей тісний зв'язок між громадською думкою та політикою, наголошуючи, що коли політичні питання вважаються важливими для широкої громадськості, чіткі та помітні зміни в громадській думці змушують владу коригувати свою політику [7].

П. Бурштейн акцентує на трьох способах, за допомогою яких рухи можуть мати опосередкований вплив на державну політику: зміна вподобань громадськості, тобто залучення громадської думки до своєї справи; підвищення стурбованості громадськості проблемами, які порушує рух; зміна уявлення законодавця про вподобання громадськості чи актуальність проблеми в публічному просторі [5].

Відповідно до цього (представницького) погляду на демократію, вплив суспільно-політичних рухів на політику опосередковується громадською думкою. Разом із різними зовнішніми факторами протест впливає на громадську думку, а отже, може мати непрямий вплив на політику (Пейдж і Шапіро, 1983). У цьому сенсі громадська думка є проміжною змінною між низкою зовнішніх факторів, включно з рухами, та результатами політики. Можна навести два приклади таких моделей посередництва громадської думки. Перша розроблена П. Бурштейном (Burstein's model), друга – авторства А. Костейн і С. Майсторовича (Costain and Majstorovic's model).

П. Бурштейн (1985) запропонував теорію, яка наголошує на вирішальній ролі суспільно-політичних рухів і медіа як зовнішніх факторів, що формують уподобання широкої громадськості. Він зазначав, що рухи й висвітлення інформації в медіа призводять до політичних змін. Так, його дослідження показує, що рух за громадянські права та популяризація інформації в медіа вплинули на обізнаність людей з проблемою, а це, своєю чергою, змусило Конгрес діяти на користь прав афроамериканців.

А. Костейн і С. Майсторович (1994) висунули нерекурсивну модель зміни політики, згідно з якою громадська думка одночасно впливає на законодавство та зазнає його впливу. Вони ілюструють свою теорію часовими рядами даних про американський жіночий рух і показують, що мобілізація руху підвищила обізнаність громадськості, що вплинуло на творення законодавства. Так, згідно із цим поглядом, зміна політики є результатом інтерактивного процесу за участю рухів, держави, партій та громадської думки. Ми знову бачимо, що вплив суспільно-політичних рухів на політику не є прямим, а опосередковується громадською думкою [9].

Модель політичного посередництва. Як альтернатива моделі посередництва громадської думки, модель політичного альянсу можна простежити з наявної літератури про суспільно-політичні рухи, зокрема з процесуального підходу, який підкреслює роль політичних можливостей для появи, розвитку та результатів рухів. Однією з ключових змінних щодо цього є наявність політичних союзів. Зокрема, Г. Крізі та інші (1995) стверджують, що структури

політичних можливостей більше сприяють появі руху, коли союзники перебувають в опозиції. Наприклад, нові суспільні рухи у Франції процвітали, коли їхній головний союзник – Соціалістична партія – не була частиною уряду. Після того як соціалісти захопили владу в 1981 році, нові суспільні рухи втратили свою основну політичну підтримку та пройшли швидкий процес демобілізації. Навпаки, для отримання політичної чутливості та суттєвих ефектів претенденти повинні мати головних союзників у політичній системі. Союзникам потрібно поділитися повноваженнями, щоб реформувати політику. Так, якщо союзники в опозиції, це створює можливість появи та мобілізації руху, а коли союзники при владі, вони дають змогу внести вимоги суспільно-політичних рухів у політичну систему.

Згідно із цією моделлю, щоб суттєво впливати на державну політику, суспільно-політичні рухи потребують підтримки потужних політичних союзників, які висувають їхні претензії на інституційних аренах. За відсутності такого посередництва рухи навряд чи можуть змінити курс політики. Ця модель політичного посередництва передбачає інший погляд на демократію, ніж той, що обговорювався вище. Плюралістичний погляд на демократію, згідно з яким політичні зміни відбуваються знизу вгору, залишає місце елітарному погляду на демократію, згідно з яким державна політика походить від політичних еліт, а отже, іде шляхом зверху вниз. Коли стимул до змін надходить знизу, його мають підхопити еліти, щоб утілити в політичні зміни та реформи [7].

У статті про вплив подій травня 1968 року на університетські реформи у Франції С. Тарроу вказує, що протест відкрив «вікно для реформи» [13]. Студентський рух чинив сильний тиск на політичні еліти, тому зміг здійснити суттєві зміни в університетській політиці, але цей успіх був би неможливий, якби студентам не допомогли союзники на інституційній арені. Частина еліт підтримала вимоги руху та ініціювала глибоку реформу університетської системи. Модель Тарроу має такий вигляд: суспільно-політичні рухи впливають на політичних союзників, а ті, зі свого боку, призводять до політичних змін. Він припускає, що суспільно-політичні рухи мають значний вплив завдяки посередництву потужних політичних союзників. С. Тарроу, по суті, спростовує вищезгаданий факт, що протестні рухи мають можливість чинити прямий вплив на владу, завдяки своїй підривній діяльності [15].

Е. Амента та інші (1992) в дещо інакшій перспективі також висувають модель політичної медіації. У спробі перевірити різні моделі формування суспільно-політичних рухів і результатів їхньої діяльності (економічних, соціальних, політичних можливостей і політичного посередництва), вони підтвердили твердження, що політичні можливості опосередковують відносини між рухами та результатами, зокрема політичними. У їхньому поясненні підкреслюється, що держава та партійна система визначають, чи буде мобілізація сприйнятою та чи принесе переваги виборцям [1].

На відміну від попередньої моделі, тут не втручається громадська думка. Вплив суспільно-політичних рухів на державну політику переважно залежить від посередництва політичних союзників, які бажають прийняти вимоги рухів на інституційних аренах [7]. Основна теза, яка випливає з робіт Е. Аменти та багатьох інших, полягає в тому, що немає прямого перетворення протесту на зміни політики. Рухи мають підтримуватися інсайдерами, якщо вони хочуть досягти успіху у впливі на державну політику [1].

У двох вищерозглянутих моделях посередництва суспільно-політичні рухи мають опосередкований вплив на державну політику: спочатку вони мобілізуються, потім їхні вимоги сприймаються або громадською думкою, або політичними союзниками, а тиск громадськості та дії союзників зрештою виробляють політику зміни.

Цьому двоетапному погляду можна протиставити інтерактивну модель результатів руху. Суспільно-політичні рухи справді формують уподобання широкої громадськості, які, своєю чергою, впливають на державну політику, а політичні альянси дійсно надають важливі

можливості на інституційних аренах. Однак для того, щоб змусити владу взяти участь у суттєвій політичній реформі, необхідно мати спільну та одночасну присутність сильного руху та/або прихильну громадську думку, та/або дії головного політичного союзника на інституційних аренах. В ідеалі присутність усіх цих трьох факторів разом збільшує шанси на те, що відбудуться зміни політики [9].

Дослідження С. Тарроу про вплив протестів 1968 року на французьку університетську політику підтверджує ці міркування. Протест став головним стимулом для реформування академічної системи, тиснучи на французьку владу. Студентський рух знайшов ключових союзників у прогресивних елітах для того, щоб розпочати реформу. Але, за влучним формулюванням С. Тарроу, «сезон реформ, як і сезон протестів, був дуже коротким» [13]. Коли рух демобілізувався і як тільки страх перед протестами зник, союзники руху більше не мали стимулу для реформування університету. Інакше кажучи, відбулася інверсія тенденції: реформаторські еліти втратили своїх головних союзників, тобто рух і реформа були припинені, а не реалізовані. Це дає підстави стверджувати, що зміна політики є спільним ефектом як сильного руху, так і дій політичних союзників на інституційних аренах [15].

Подібне міркування можна застосувати й до громадської думки. Як зазначив П. Бурштейн, громадяни мають обмежену здатність приділяти увагу багатьом проблемам одночасно. Є низка факторів, які призводять до того, що політичне питання потрапляє на громадський порядок денний і підвищує його видимість. Серед цих факторів важливу роль відіграють суспільно-політичні рухи. Праця П. Бурштейна про рівне працевлаштування чітко показує, що рух за громадянські права значно підвищив актуальність цього питання в громадській думці, що дуже вплинуло на діяльність Конгресу. Без спільних дій руху та підвищення громадського занепокоєння законодавство, імовірно, не змінилося б. Якби рух за громадянські права не сильно мобілізувався протягом цього періоду, громадська думка могла б легко зосередити свою увагу на інших проблемах [4].

Ці два приклади спонукають нас переглянути непряму роль суспільно-політичних рухів у державній політиці. Хоча рухи зрідка можуть спричинити суттєві зміни в політиці самі по собі, вони можуть спричинити такі зміни не через опосередкований вплив, за допомогою якого громадська думка чи політичні союзники (або обидва) є посередниками їхніх дій, а радше через спільний ефект протестних акцій та один або обидва із цих двох «факторів сприяння» [3]. Залишається відкритим питання: який фактор – громадська думка чи політичні альянси – є найважливішим для суспільно-політичних рухів, щоб впливати на державну політику? Ба більше, чи достатньо одного з них, чи вони обидва необхідні, щоб побачити, як рухи викликають зміни? Хоча ці запитання вимагають відповідей на основі емпіричних досліджень, теоретично відповіді відрізняються залежно від привілеїв демократичної моделі та типу проблеми, що розглядається. Цілком очевидно, що деякі зміни внести легше, ніж інші. З одного боку, на внутрішню політику легше впливати, ніж на зовнішню. Є зовнішні фактори, залучені до зовнішньої політики, які створюють серйозні обмеження для рішення національних органів влади. Крім того, деякі проблеми загрожують владі більшою мірою, ніж інші, оскільки вони зачіпають основні інтереси держави, хоча загрозливий характер політичної проблеми відрізняється залежно від держави.

Коли громадська думка та політичні альянси стають вирішальними для результатів громадського руху? З елітарної моделі ми можемо вивести гіпотезу про те, що чим більш загрозливі вимоги рухів, тим більше потрібна підтримка сильних союзників. Навпаки, плюралістична модель пропонує гіпотезу про те, що конфліктні політичні питання, імовірно, стануть помітними в публічному просторі, а отже, механізми представницької демократії передбачають, що підтримка громадської думки є вирішальною. Але коли йдеться про наріжні питання у зовнішньополітичній сфері, то такої підтримки, мабуть, недостатньо. Для цього типу вимог

руху потрібна допомога як громадської думки, так і потужних союзників на інституційних аренах, щоб мати істотний вплив на державну політику.

Висновки. Суспільно-політичні рухи є важливим елементом демократичних суспільств, оскільки їх існування є індикатором дотримання низки принципів та засад демократії. У сучасному світі рухи мають значний потенціал політичних змін, зумовлений здатністю впливати на політичні еліти. Попри це, цей вплив зазвичай опосередкований громадською думкою або політичними альянсами. Громадська думка щодо певного політичного питання може підвищити або обмежити ймовірність того, що рух досягне своїх цілей. Зокрема, якщо громадськість підтримує вимоги руху, більш імовірно, що політики розроблять і впроваджуватимуть політику, сприятливу для руху.

Своєю чергою, підтримка потужних політичних союзників, які висувають і транслюють претензії суспільно-політичних рухів на інституційних аренах, теж необхідна для досягнення ними політичних змін.

Актуальними проблемами все ж залишаються дослідження міри та ступеня впливу суспільно-політичних рухів на політичні інститути й політичні процеси, їх здатність безпосередньо призводити до політичних змін залежно від специфіки конкретних держав.

Література:

1. Amenta E., Caren N., Chiarello E., Su Y. The Political Consequences of Social Movements. *Annual Review of Sociology*. 2010. Vol.36 (1). P. 287–307.

2. Bidé Y. M. Social Movements and Processes of Political Change: The Political Outcomes of the Chilean Student Movement, 2011–2015. Providence. 2015. URL: https://watson.brown.edu/ir/files/ir/imce/honors/Bid%C3%A9_Final2015.pdf

3. Bosi L., Uba K. Introduction: The Outcomes of Social Movements. *Mobilization: An International Quarterly.* 2009. Vol.14 (4). P. 409–415.

4. Burstein, P., Linton, A. The Impact of Political Parties, Interest Groups, and Social Movement Organizations on Public Policy: Some Recent Evidence and Theoretical Concerns. *Social Forces.* 2002. Vol.81 (2). P. 381–408.

5. Burstein P., Sausner S. The Incidence and Impact of Policy-Oriented Collective Action: Competing Views. *Sociological Forum*. 2005. Vol.20 (3). P. 403–419.

6. Gamson W. A. The Strategy of Social Protest. The Dorsey Series in Sociology. Homewood, Ill: Dorsey Press, 1975. 217 p.

7. Giugni M., Passy F. Social Movements and Policy Change: Direct, Mediated, or Joint Effect? 1998. URL: https://www.researchgate.net/publication/228491434_Social_Movements_and_Policy_Change_Direct_Mediated_or_Joint_Effect

8. Giugni M. Social Protest and Policy Change: Ecology, Antinuclear, and Peace Movements in Comparative Perspective. Lanham: Rowman & Littlefield, 2004. 320 p.

9. Giugni M. Was It Worth the Effort? The Outcomes and Consequences of Social Movements. *Annual Review of Sociology.* 1998. Vol. 24. P. 371–393.

10. Johnston H. What Is a Social Movement? What Is Sociology? Cambridge, UK: Polity Press, 2014. P. 139.

11. Silva E. Social Movements, Protest, and Policy. *European Review of Latin American and Caribbean Studies Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*. 2015. Vol. 100. P. 35.

12. Snow D. A., Soule S. A., Kriesi H. The Cultural Consequences of Social Movements. *Methods, Movements, and Outcomes. Methodological Difficulties in the Study of Extra-Movement Outcomes* / J. Earl. Malden : MA: Blackwell Pub, 2004. P. 508–530.

13. Tarrow S. G. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics. Rev. & updated 3rd ed. Cambridge Studies in Comparative Politics. New York, NY: Cambridge University Press, 2011. 352 p.

14. Tilly Ch. From Interactions to Outcomes in Social Movements. *How Social Movements Matter*. Ed. Giugni, Marco, McAdam Doug and Charles Tilly. *Social Movements, Protest, and Contention*. Minneapolis, Minn: University of Minnesota Press. 1999. Vol. 10 P. 253–270.

15. Tilly Ch., Tarrow S. G. Contentious Politics. Second Edition. Oxford, UK: Oxford University Press, 2015. 288 p.

References:

1. Amenta, E., Caren N., Chiarello E., & Su Y. (2010) The Political Consequences of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 36 (1), 287–307.

2. Bidé, Y. M. (2015). Social Movements and Processes of Political Change: The Political Outcomes of the Chilean Student Movement, 2011–2015. Retrieved from https://watson.brown.edu/ir/files/ir/imce/honors/Bid%C3%A9_Final2015.pdf

3. Bosi, L., & Uba, K. (2009). Introduction: The Outcomes of Social Movements. *Mobilization: An International Quarterly,* 14 (4), 409–415.

4. Burstein, P., & Linton, A. (2002). The Impact of Political Parties, Interest Groups, and Social Movement Organizations on Public Policy: Some Recent Evidence and Theoretical Concerns. *Social Forces,* 81 (2), 381–408.

5. Burstein, P., & Sausner, S. (2005). The Incidence and Impact of Policy-Oriented Collective Action: Competing Views. *Sociological Forum*, 20 (3), 403–419.

6. Gamson, W. A. (1975). The Strategy of Social Protest. The Dorsey Series in Sociology. Homewood, Ill: Dorsey Press, 217.

7. Giugni, M., & Passy, F. (1998). Social Movements and Policy Change: Direct, Mediated, or Joint Effect? Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/228491434_Social_Movements_and_Policy_Change_Direct_Mediated_or_Joint_Effect

8. Giugni, M. (2004). Social Protest and Policy Change: Ecology, Antinuclear, and Peace Movements in Comparative Perspective. Lanham: Rowman & Littlefield, 320.

9. Giugni, M. (1998). Was It Worth the Effort? The Outcomes and Consequences of Social Movements. *Annual Review of Sociology,* 24, 371–393.

10. Johnston, H. (2014). What Is a Social Movement? What Is Sociology? Cambridge, UK: Polity Press, 139.

11. Silva, E. (2015). Social Movements, Protest, and Policy. *European Review of Latin American and Caribbean Studies Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 100, 35.

12. Snow D. A., Soule, S. A., & Kriesi, H. (2004). The Cultural Consequences of Social Movements. *Methods, Movements, and Outcomes. Methodological Difficulties in the Study of Extra-Movement Outcomes* / J. Earl. Malden : MA: Blackwell Pub, 508–530.

13. Tarrow, S. G. (2011). Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics. Rev. & updated 3rd ed. Cambridge Studies in Comparative Politics. New York, NY: Cambridge University Press, 352.

14. Tilly, Ch. (1999). From Interactions to Outcomes in Social Movements. *How Social Movements Matter*. Ed. Giugni, Marco, McAdam Doug and Charles Tilly. *Social Movements, Protest, and Contention*. Minneapolis, Minn: University of Minnesota Press, 10, 253–270.

15. Tilly, Ch., & Tarrow S. G. (2015) Contentious Politics. Second Edition. Oxford, UK: Oxford University Press, 288.

Iryna Kurechko. The consequences of social movements' activities in modern democracies: influence models and potential for political of change

The article is devoted to the analysis of social movements and its results in democratic societies. The paper analyzes the social movements' ability to influence the government in order to achieve certain goals, as well as to lead to political changes.

The special attention is paid to study of models to social movements' influence, in particular the model of indirect impact. It is noted that movements do not have sufficient opportunities to direct influence on state policy and, accordingly, have negligible chance of directly achieving significant political changes. The social movements need help from the mediators, which are usually public opinion and/or political alliances, in order to achieve its own goals.

It was found that the importance of public opinion for the movement to bring about changes lies in the fact that elites are sensitive to the demands of citizens in order to maintain their power. Social movements influence the public opinion, changing it in their own interests. Political elites immediately react to any changes in public opinion, which will adjust their behavior accordingly. The changes in public opinion should be combined with the appropriate changes in state policy.

The importance of political alliances as mediators of social movements is analyzed. In particular, it is noted that movements need the support of powerful political allies who make their demands in institutional arenas. Social movements are unlikely to change the course of politics in the absence of such mediation.

The importance of the existence and activity of social movements in democratic societies and the availability of the potential for political change in social movements, mainly in an mediated format, are stressed in the conclusions.

Key words: *social movement, democracy, mediation, public opinion, political alliances, changes, opportunities, protest, media, opposition, state policy.*

Інформація про автора:
Куречко Ірина – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка.

УДК 321.4:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-20

Мар'яна Міщук
ORCID: 0000-0002-2589-6582

Роман Ставичний
ORCID: 0009-0004-1565-1575

МАСМЕДІА В КРАЇНАХ З АВТОРИТАРНИМ ПОЛІТИЧНИМ РЕЖИМОМ

У статті досліджено проблему функціонування масмедіа в країнах з авторитарним режимом. Проаналізовано особливості функціонування ЗМІ в умовах обмеження свободи слова й ідеологічної пропаганди. Завдяки аналізу політичних режимів російської федерації, Республіки Білорусь та КНР було доведено, що авторитарні тенденції залежать від багатьох суспільно-культурних факторів, а також від історичного минулого країни.

Визначено історичний складник походження загарбницької ідеології російської федерації. Розглянуто основі чинники, які характеризують політичну ідеологію російської федерації, згадано основні риси «рашизму» та показано його негативний вплив на українську державу.

Проаналізовано основні чинники становлення самообраного президента та здобуття владних повноважень у Республіці Білорусь. Також визначено та оцінено методи його політичної риторики стосовно масмедіа та притаманних країні соціально-політичних трансформацій.

Також у статті здійснено аналіз місця та ролі ЗМІ в контексті політичного апарату КНР. З'ясовано, що із часом методика подання ідеологічно правильно інформації потребує реорганізації та новизни для її успішного функціонування. Показано важливість внутрішньої чи зовнішньої загрози для розвитку авторитарних тенденцій у країні. Установлено, що основний важіль авторитарних основ у сфері масмедіа покладено на «ручних журналістів», які є ядром пропаганди. При цьому їх основне завдання полягає у висвітленні інформації з «відбілювання» дій влади.

Об'єктивне висвітлення інформації в державах з авторитарним режимом може здійснюватися виключно незалежними ЗМІ, які, як правило, перебувають у глибокій опозиції. Робота незалежних медіа в умовах авторитаризму зазнають усебічного утиску з боку панівної еліти.

Ключові слова: *масмедіа, політичний режим, авторитаризм, суспільство, пропаганда, свобода слова.*

Вступ. В епоху інформаційних технологій масові комунікації відіграють важливу роль у формуванні світоглядної функції, тому не дивно, що ЗМІ часто визначають як четверту гілку влади. Якщо демократичні режими не здатні обмежити її повноваження та функції, то при авторитарному політичному режимі все значно простіше. Втручання влади при авторитарному режимі в роботу засобів масової інформації, як правило, є звичною справою. Крім того, формування еліти здійснюється шляхом призначення близьких та лояльних груп осіб, а вирішення суспільних проблем відбувається доволі часто, із залученням силових структур. І хоча це втручання влади не є абсолютним, все ж воно спричиняє негативні тенденції в електоральному секторі та суспільстві.

Мета статті – проаналізувати становлення масмедіа при авторитарних політичних режимах та врахувати особливості їхньої ролі й функціонування.

Матеріал і методи дослідження. У процесі наукового дослідження використано історичний, порівняльний та науково-аналітичний методи.

Аналіз останніх досліджень. Питання ролі та значення масмедіа в роботі авторитарних режимів і впливу на громадськість досліджували у своїх працях такі українські науковці, як

О. Поліщук, Д. Павлов, О. Мороз, О. Березовська-Чміль, С. Матвієнків, С. Венідіктов. Серед фундаментальних зарубіжних робіт у цій сфері дослідження доречно згадати праці К. Гамільтона та М. Ольберг.

Результати та обговорення. Свобода вибору та поширення інформації здається нам базовою нормою в наш час, але досі є режими, де владний орган хотітиме мати свій вплив та авторитет. Ефективне функціонування засобів масової інформації залежить від таких факторів, як:

- незалежність та прозорість;
- об'єктивність і достовірність;
- відповідальність та етичні стандарти
- упровадження новітніх методик подання інформації.

У XXI ст. лідери країн дуже часто починають свою політичну боротьбу в інформаційному просторі, де дуже легко знищити авторитет та прагнення свого політичного супротивника. У цьому контексті доцільно проаналізувати різновиди виборчих технологій. У державах з демократичним політичним режимом політики використовували «білі» виборчі технології в інформаційному середовищі, адже вони не суперечать закону та моральним нормам суспільства. Для авторитарних держав своєрідним підґрунтям слугують «сірі» технології. Цей вид виборчих технологій у масмедіа застосовують досить часто, він суперечить сталим нормам суспільного ладу, але не порушує закону [10].

«Брудні», або «чорні» технології нечасто застосовують в авторитарних режимах, на відміну від країн з тоталітарним політичним режимом, адже коли ЗМІ беззастережно підпорядковуються політичному істеблішмент, закон уже не відіграє жодної ролі, бо пропаганда виконує свою функцію. У більшості людей часто складається думка, що явище пропаганди притаманне тільки тоталітарним державам, але це твердження помилкове. Пропаганда у своїй суті це інструмент, яким активно користуються лідери авторитарних держав. У теперішній час наративи, які пробують бути нав'язані суспільству «ручними журналістами» (пропагандистами), фіксуються доволі часто, навіть у соціальних мережах, де люди проводять більшу частину свого вільного часу.

Проте не варто забувати про телебачення та радіомовлення. Українська письменниця Оксана Мороз уважає, що незважаючи на те, що телебачення сьогодні кардинально трансформується, воно має досі велику аудиторію завдяки старшому поколінню, яке не збирається відмовлятися від нього [7, с. 195].

Основним завданням пропагандистських технологій у політичному світі сьогодні є явище маніпуляції. У межах діяльності ЗМІ авторитарні основи використовують цей різновид соціального впливу на нелегітимному рівні. Маніпулятори ставлять собі за мету примусити робити інших те, що відповідає їхнім інтересам, не зважаючи на погляди інших [8].

Особливо піддаються будь-якому впливу люди, які незадоволені своїм соціальним становищем та рівнем життя. У цьому контексті рівень освіти також відіграє важливу роль, адже що вищий рівень інтелектуального потенціалу, то важче пропагандистській машині посіяти дезінформацію в суспільстві. Тому для авторитарних режимів також важливо стежити за рівнем освіченості населення, яке, як показує практика, із часом завдяки вільному доступу до інформації невпинно зростає в цивілізованому світі.

ЗМІ, які прагнуть бути незалежними від державної системи, у країнах з авторитарним політичним режимом часто стикаються з низкою суттєвих недоліків, як-от:

- відсутність плюралізму;
- інформаційні обмеження;
- дискредитація журналістів;
- репресії проти працівників ЗМІ.

Недемократичні режими – це форми правління, за яких державна влада здійснюється через обмеження та порушення формально проголошених прав і свобод людини. Такі режими можуть бути як тоталітарними, так й авторитарними.

Основними ознаками недемократичних режимів у сучасних умовах є формальне закріплення в конституційних актах мінімального обсягу прав і свобод громадян, що обмежує їхні можливості для реалізації базових прав [6].

Сьогодні найяскравішими прикладами держав, які обрали шлях авторитаризму є рф, Республіка Білорусь та КНР.

Російська федерація впродовж усієї своєї історії неодноразово доводила, що жити та розвиватися під егідою демократичних інститутів вона нездатна. Війна, яку розпочало військово-політичне угрупування країни-агресора, це остаточно довело. Вплив російських масмедіа на громадян рф триває з перших днів проголошення незалежності України, а після Революції гідності та окупації частини українських земель інформаційні атаки стали частішими, а з лютого 2022 року ще й значно потужнішими [1].

Ще у 2000 році американський дослідник В. Сафайр видав статтю «Путінізм насувається», у якій проаналізував минулі вчинки В. Путіна в структурі КГБ та спрогнозував, що його прихід до влади може мати деспотичний характер. Автор наголошує, що президент рф використовував владу для створення культу особистості, контролю над ЗМІ та переслідування опозиції [15].

Як правило, авторитарний режим має встановлену ідеологію, яка слугує підґрунтям для здійснення політики держави. У контексті рф такою ідеологією є «рашизм». Прийнято вважати, що рашизм – це своєрідний різновид фашизму. До основних рис, які влучно характеризують конкретну ідеологію, можна зарахувати:

- культ особи;
- ідеологічну пропаганду;
- військові конфлікти під приводом миру;
- ліквідацію незалежних засобів масової інформації
- репресії за національним та політичними показниками.

Український філософ О. Костенко вважає, що у внутрішній політиці виявом рашизму є порушення прав людини на свободу думки, переслідування опозиції та використання засобів масової інформації для дезінформації власного населення [5].

2 травня 2023 року Верховна Рада України ухвалила проєкт Постанови «Про Заяву Верховної Ради України “Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких”» [3].

В офіційному документі депутати узагальнили визначення та характеристики сучасної російської влади, які були висловлені в Україні та науково обґрунтовані західними істориками, публіцистами й культурологами, зокрема Тімоті Снайдером, Енн Еплбаум і Марком Липовецьким.

Відповідно до акта, основними рисами «рашизму» є мілітаризм, культ лідера, сакралізація державних інституцій, звеличення російської федерації через насильницьке придушення або заперечення існування інших народів, примусове нав’язування російської мови та культури, поширення ідей «русского міра», систематичне порушення норм міжнародного права, суверенітету інших держав, їх територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів [12].

«Рашизм» базується на уявленнях панівної еліти про власну винятковість і «надлюдськість». Ідеологія рф спрямована на прагнення виступати в ролі «світового судді», демонструючи зверхнє й зневажливе ставлення до загальнолюдських моральних цінностей і світового правопорядку.

Серед силових ознак «рашизму» виокремлюють порушення міжнародно визнаних кордонів інших держав, створення незаконних збройних формувань і підтримку сепаратистських рухів у чужих країнах. У воєнному вимірі «рашизм» проявляється через використання заборонених методів ведення війни, масові воєнні злочини, включно з убивствами, стратами, катуваннями та депортаціями.

«Рашизм є новою формою тоталітарної ідеології та практики, яка лежить в основі режиму, що сформувався в російській федерації за правління Володимира Путіна. Ця ідеологія базується на традиціях російського шовінізму та імперіалізму, а також запозичує елементи комуністичного режиму СРСР і націонал-соціалізму», – зазначено в офіційній заяві, яку буде передано міжнародним партнерам [13].

Яскравим прикладом вияву «рашизму» є публікація агентства «РИА Новости» під назвою «Що Росія має зробити з Україною». У цьому матеріалі, який містить своєрідний «посібник до дії», відкрито закликають до геноциду українців [14]. Цей документ уже є одним із доказів для міжнародного трибуналу над військовими злочинцями з рф.

Сьогодні в російській федерації є безліч телеканалів, які поширюють, популяризують і підносять в очах населення загарбницьку ідеологію. Найвідоміші серед них – «Первый канал», «Россия 1» та «RT», ведучих яких внесено до переліку санкційних списків України.

Якщо російській федерації впродовж усього її існування був властивий політичний анахронізм, то становлення й розвиток авторитарного режиму в Республіці Білорусь – явище складне та неординарне. Після розвалу СРСР економічна ситуація в колишніх країнах соціалістичного табору була не кращою за політичну. На цьому добре зіграв Лукашенко, через що й отримав титул «борця з корупцією», який у результаті дав йому змогу перемогти на президентських виборах 1994 року. Отримавши владу, президент Республіки Білорусь почав боротися з усім, що могло б поставити під сумнів правильність його рішень та дій. Опозиційні ЗМІ та політичні сили іншої політичної орієнтації перші зазнали великого краху [17].

Уряд Республіки Білорусь, дотримуючись авторитарних догматів, поставив за мету підтримувати державні засоби масової комунікації для популяризації Олександра Лукашенка та політичного режиму. Можна припустити, що перший етап контролю над ЗМІ відбувся, коли в політичному осередку країни почали говорити про політичну ідеологію.

У березні 2003 року Лукашенко запропонував власну доктрину державної ідеології, яка поєднує елементи соціальної рівності та справедливості, а також ставить сімейні й релігійні цінності на перший план, але далі роздумів про політичний вектор мова не зайшла, бо у квітні 2003 року, виступаючи перед парламентом, Лукашенко заявив, що він не знає, якою повинна бути державна ідеологія [16].

Упродовж наступних каденцій Олександра Лукашенка тиск та пресу та опозиційні платформи тільки посилювався. Свого піку він досягнув після президентських виборів 2020 року. Протягом наступних чотирьох років цензура тільки посилювалася, а очільники пропагандистської машини самі почали зазнавати репресій. У державних ЗМІ неправильне джерело чи висловлювання може бути приводом для звільнення та переслідування. Навіть бажання переходу до іншого сектору мовлення може слугувати приводом для цькування. Республіка Білорусь є однією з найбільш небезпечних держав на світовій арені для журналістів. У всесвітньому індексі свободи преси RSF за 2023 рік вона посідає 157-ме місце серед 180 країн [18]. А станом на листопад 2024 року 167-ме місце серед 180 держав.

Авторитаризм становить основу сучасного політичного світогляду в Республіці Білорусь. Засоби масової інформації перебувають у руках влади та підлягають суворій цензурі, а спроби змінити ситуацію в інформаційному просторі караються дуже суворо.

У 2024 році, коли середньостатистичний європеєць чує про Китай, то найперше в нього перед очима постає образ держави, для якої переслідування через політичні та етнічні

відмінності є суспільною нормою, а порушення свободи слова медіапросторі – звичною справою.

Незважаючи на те що конституція КНР гарантує свободу інформації та свободу слова, партійна лінія використовує медіа для поширення думки про економічну та культурну велич. Наявність потужного бар'єра інформації призводить до того, що прямий діалог між засобами масової інформації та споживачами банально відсутній, а зниження довіри до державних ЗМІ стає звичним явищем [2].

Медіапростір у КНР є продовженням вектора діяльності комуністичної партії Китаю. До того ж вони у своїй діяльності зобов'язані доносити та показувати велич партії і поширювати інформацію, що покращує загальні настрої як усередині країни, так і за її межами. Вимоги партії до «зручних ЗМІ» не є чимось абстрактним та формальним, бо за виконанням доручень стежить відділ пропаганди, який у разі помилки може покарати організацію або конкретну людину. У 2015 році чотирьох журналістів покарали за невеличкий одрук, який призвів до того, що промову лідера КНР було названо відставкою. Хибно вважати, що такі суворі правила стосуються тільки ЗМІ, які транслюються інформацію для своєї аудиторії. Масмедіа, які орієнтовані на іноземців, дотримаються тих самих політичних обмежень [4, с. 193–194].

Протягом останнього десятиліття інформаційний контроль КНР надто поширився. Станом на 2019 рік 102 країни зазнали впливу з боку Пекіна, а в 11 країн із цього списку найглибше впровадження тактики інформаційного контролю Китаю. Це безпосередньо призвело до копіювання та впровадження законів інформаційного комітету пропагандистського апарату [11].

У нашу епоху авторитарні країни пропонують світові політико-економічну модель, яка за своєю суттю є альтернативою ліберальним демократіям, беручи на озброєння те, що вони демонструють як уроджені недоліки відкритих суспільств. Сі Цзіньпін на 19-му з'їзді КПК описав Китай, як «новий варіант для країн, які хочуть пришвидшити розвиток, зберігаючи свою незалежність». На відміну від повільних темпів росту та політичної нестабільності конкурентів із західних країн, модель авторитарного-капіталізму, запропонована КНР, ускладнює демократичним середовищам продаж своїх стандартів правління державам, що розвиваються, і може навіть посилити негативні враження в демократичних країнах [9]. Вищенаведений тезис китайські ЗМІ подають як велике досягнення на політичному та економічному фронтах і запевняють, що подальший успіх залежить від підтримки владних структур та вірності партійному осередку, який стоїть на варті інтересів усіх громадян Китаю.

У контексті інформаційних технологій можна зазначити, що проаналізовані країни на сьогоднішній день ідуть шляхом авторитаризму, а розкол між лідерами вільного світу на міжнародній арені їм тільки на руку.

Висновки. На основі проведеного аналізу можемо стверджувати, що авторитарні догмати не дають повною мірою виконувати своє завдання ЗМІ через обмеження свободи слова. До того ж масмедіа в державах з авторитарним режимом дають змогу владі досягати своїх цілей, не зважаючи суспільні норми. Наявність опозиційних каналів мовлення в державах з таким режимом можуть існувати, як правило, тільки з дозволу влади і під її суворим контролем.

Література:

1. Березовська-Чміль О., Ставичний Р. Вплив мас-медіа на формування політичної свідомості під час російсько-української війни. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* 2024. Випуск 19. С. 15–21. URL. https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/175/171 (дата звернення: 20.11.2024).

2. Венідіктов С. Медіасистема Китаю: внутрішній контроль та зовнішня автономія. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробни-*

цтво. 2020. 3(2). С. 229–236. URL. http://audiovisual-art.knukim.edu.ua/article/view/217651/218097 (дата звернення: 22.11.2024).

3. Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Заяву Верховної Ради України "Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких"». URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/236006.html (дата звернення: 20.11.2024).

4. Гамільтон К., Ольберг М. Прихована рука Китаю. Як КНР непомітно захоплює світ. Київ : Наш Формат, 2023. 416 с.

5. Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики закликає журналістів та медіаорганізації до повноцінного і частого вживання слова «рашизм» та похідних від нього. Верховна Рада України. 2022. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/222804.html. (дата звернення: 20.11.2024).

6. Ляхович В. Політичні режими росії та Білорусі. *ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Наукові записки.* 2011. Випуск 4(54). С. 232–244. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/liahovych_politychni.pdf (дата звернення: 20.11.2024).

7. Мороз. О. Нація овочів? Як інформація змінює мислення і поведінку українців. Київ : Yakaboo Publishing, 2024. 288 с.

8. Павлов Д. М. Особливості технологій політичної пропаганди. *Грані.* 2018. № 2. Т. 21. С. 141–149. doi: https://doi.org/10.15421/171828. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1115/1135 (дата звернення: 20.11.2024)

9. Панова І. О., Багінська А. В. Теоретичні основи дослідження Авторитаризму як виклику міжнародному порядку. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм».* 2023. № 17. С. 49-55. URL.https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjis8OrodCKAxXPlP0HHa5HAioQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fperiodicals.karazin.ua%2Firtb%2Farticle%2Fview%2F22040%2F20411&usg=AOvVaw2XnAsZ1GifOhsp8WzxHIKy&opi=89978449 (дата звернення: 22.11.2024)

10. Поліщук І. О. Виборчі технології сутність та різновиди. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* 2015. № 4 (27). С. 106–112. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14571/1/Polishchuk_106-112.pdf (дата звернення: 20.11.2024)

11. Пропаганда Китаю всюди: як Пекін змінює глобальний інформаційний простір. TEXTY.ORG.UA. 2023. URL: https://texty.org.ua/fragments/110860/propahanda-kytayu-vsyudy-yak-pekin-zminyuye-hlobalnyj-informacijnyj-prostir/ (дата звернення: 22.11.2024)

12. Рада визначила політичний режим Росії як рашизм і засудила його. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-rashyzm-zaiava/32389431.html (дата звернення: 21.11.2024)

13. «Рашизм в законі». Навіщо Верховна Рада визначила, як називати режим Путіна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-64976427 (дата звернення: 21.11.2024)

14. Рашизм як людиноненависницька ідеологія має бути засуджений всім цивілізованим світом. URL: https://hcj.gov.ua/news/rashyzm-yak-lyudynonenavysnycka-ideologiya-maye-buty-zasudzhenyy-vsim-cyvilizovanym-svitom (дата звернення: 21.11.2024)

15. Романюк А. А. Поняття та характеристика рашизму: історіографія проблеми. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* 2024. № 1 (60). С. 133–143. URL. http://fil.nlu.edu.ua/article/view/299687 (дата звернення: 20.11.2024)

16. Шипунов Г. В. Авторитарний режим у Білорусі: історія становлення. *Грані.* 2014. №9 (113). С. 92–99. (дата звернення: 21.11.2024)

17. Шипунов Г. Особливості формування моноцентричного політичного режиму Олександра Лукашенка. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки.* 2012. Випуск 15. С. 262–272. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2012/34.pdf (дата звернення: 21.11.2024)

18. Belarus media purge now reaching into propaganda apparatus. RSF. Reporters without borders. URL: https://rsf.org/en/belarus-media-purge-now-reaching-propaganda-apparatus. (дата звернення: 22.11.2024)

References:

1. Berezovska-Chmil, O., & Stavychnyi, R. (2024). Vplyv mas-media na formuvannya politychnoi svidomosti pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny. [The Influence of Mass Media on the Formation of Political

Consciousness During the Russo-Ukrainian War]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia: Politolohiia*, 19. 15–21. Retrieved from: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/175/171 (data zvernennya: 20.11.2024).

2. Venidiktov, S. (2020). Mediiasystema Kytaiu: vnutrishnii kontrol ta zovnishnia avtonomiia. [The Media System of China: Internal Control and External Autonomy]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu kul'tury i mystetstv. Seriia: Audiovizual'ne mystetstvo i vyrobnytstvo*. 3(2), 229-236. Retrieved from http://audiovisual-art.knukim.edu.ua/article/view/217651/218097 (data zvernennya: 22.11.2024).

3. Verkhovna Rada Ukrainy pryinyala Postanovu "Pro Zayavu Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vykorystannya politychnym rezhymom rosiiskoi federatsii ideolohii rashyzmu, zasudzhenya zasad i praktyk rashyzmu yak totalitarnykh i lyudynonenavysnyts'kykh". [The Verkhovna Rada of Ukraine Adopted a Resolution "On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine 'On the Use of the Ideology of Rashism by the Political Regime of the Russian Federation, Condemnation of the Principles and Practices of Rashism as Totalitarian and Misanthropic'"]. Retrieved from https://www.rada.gov.ua/news/razom/236006.html (data zvernennya: 20.11.2024).

4. Hamil'ton, K., & Ol'berh, M. (2023). Prykhovana ruka Kytaia. Yak KNR nepomitno zakhopliuie svit. [The Hidden Hand of China: How the PRC Subtly Conquers the World]. K: Nash Format, 416 s.

5. Komitet z pytan' humanitarnoyi ta informatsiynoyi polityky zaklykaiet' zhurnalistiv ta mediaorhanizatsii do povnotsinnogo i chastykho vzhyvannya slova "rashyzm" ta pokhidnykh vid n'oh. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022). [The Committee on Humanitarian and Information Policy Urges Journalists and Media Organizations to Actively and Frequently Use the Word "Rashism" and Its Derivatives. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved fromhttps://www.rada.gov.ua/news/razom/222804.html (data zvernennya: 20.11.2024).

6. Liakhovych, V. (2011). Politychni rezhymy rosiï ta Bilorusi. [Political Regimes of Russia and Belarus]. *IPIEND im. I.F. Kuras NAN Ukrainy. Naukovi zapysky. Vypusk* 4(54). S. 232–244. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/liahovych_politychni.pdf (data zvernennya: 20.11.2024).

7. Moroz, O. (2024). Natsiia ovochiv? Yak informatsiia zminyue myshlennya i povedinku ukraintsiv [The Nation of Vegetables? How Information Changes the Thinking and Behavior of Ukrainians]. Kyïv: Yakaboo Publishing, 288 s.

8. Pavlov, D. M. (2018). Osoblyvosti tekhnolohii politychnoi propahandy [Features of Political Propaganda Technologies]. *Hrani.* 2. (21), 141-149. Retrieved from https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1115/1135 (data zvernennya: 20.11.2024).

9. Panova, I. O., & Bahinska, A. V. (2023). Teoretychni osnovy doslidzhen' Avtorytaryzmu yak vyklyku mizhnarodnomu poriadku [Theoretical Foundations of Studying Authoritarianism as a Challenge to the International Orde.]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriia "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm",* 17, 49-55. Retrieved from ttps://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjis8OrodCKAxXPlP0HHa5HAioQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fperiodicals.karazin.ua%2Firtb%2Farticle%2Fview%2F22040%2F20411&usg=AOvVaw2XnAsZ1GifOhsp8WzxHIKy&opi=89978449(data zvernennya: 22.11.2024).

10. Polishchuk, I. O. (2015). Vyborchi tekhnolohii sutnist' ta riznovydy. [Electoral Technologies: Essence and Varieties]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho",* 4 (27), 106–112. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14571/1/Polishchuk_106-112.pdf (data zvernennya: 20.11.2024).

11. Propahanda Kytaïu vs'udy: yak Pekin zminyuje hlobal'nyi informatsiynyi prostir. TEXTY.ORG.UA. (2023). [Chinese Propaganda Everywhere: How Beijing Changes the Global Information Space. TEXTY.ORG.UA]. Retrieved from https://texty.org.ua/fragments/110860/propahanda-kytayu-vsyudy-yak-pekin-zminyuye-hlobalnyj-informacijnyj-prostir/ (data zvernennya: 22.11.2024).

12. Rada vyznachyla politychnyi rezhym Rosii yak rashyzm i zasudyla yoho. [The Parliament Defined Russia's Political Regime as "Rashism" and Condemned It]. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-rashyzm-zaiava/32389431.html (data zvernennya: 21.11.2024).

13. "Rashyzm v zakoni". Navishcho Verkhovna Rada vyznachyla, yak nazyvaty rezhym Putina. ["Rashism in the Law". Why Did the Verkhovna Rada Define How to Name Putin's Regime?]. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/news-64976427 (data zvernennya: 21.11.2024).

14. Rashyzm yak lyudynonenavysnyts'ka ideolohiia maye buty zasudzhenyi vsim cyvilizovanym svitom. [Rashism as a Misanthropic Ideology Must Be Condemned by the Entire Civilized World]. Retrieved from https://hcj.gov.ua/news/rashyzm-yak-lyudynonenavysnycka-ideologiya-maye-buty-zasudzhenyy-vsim-cyvilizovanym-svitom (data zvernennya: 21.11.2024).

15. Romaniuk, A. A. (2024). Poniattia ta kharakterystyka rashyzmu: istoriohrafiia problemy. [The Concept and Characteristics of Rashism: Historiography of the Issue]. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho.* 1 (60), 133–143. Retrieved from http://fil.nlu.edu.ua/article/view/299687 (data zvernennya: 20.11.2024).

16. Shipunov, H.V. (2014). Avtorytarnyi rezhym u Bilorusi: istoriia stanovlennia. [Authoritarian Regime in Belarus: History of Formation]. *Hrani*, 9 (113), 92–99. (data zvernennya: 21.11.2024).

17. Shipunov, H. (2012). Osoblyvosti formuvannia monotsentrychnoho politychnoho rezhymu Oleksandra Lukashenka. [Features of the Formation of Alexander Lukashenko's Monocentric Political Regime]. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriia filosofski nauky.* 2012. Vypusk 15. S. 262–272. Retrieved from http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2012/34.pdf (data zvernennya: 21.11.2024).

18. Belarus media purge now reaching into propaganda apparatus. RSF. Reporters without borders. [Belarus Media Purge Now Reaching into Propaganda Apparatus. RSF. Reporters Without Borders]. Retrieved from https://rsf.org/en/belarus-media-purge-now-reaching-propaganda-apparatus (data zvernennya: 22.11.2024).

Marianna Mishchuk, Roman Stavychnyi. Mass media in countries with authoritarian political regime

The article examines the problem of media functioning in countries with authoritarian regimes. The peculiarities of media functioning in the context of restrictions on freedom of speech and ideological propaganda have been analyzed. By analyzing the political regimes of the Russian Federation, the Republic of Belarus and the Peoples Republic of China, it has been proven that authoritarian tendencies depend on many socio-cultural factors, as well as on the historical past of the country.

The historical component of the origin of the invasive ideology of the Russian Federation has been determined. The main factors that characterize the political ideology of the Russian Federation have been taken into consideration, the main features of "rashism" have been mentioned, and its negative impact on the Ukrainian state has been shown.

The article analyzes the main factors of the formation of the self-elected president and his acquisition of power in the Republic of Belarus. The methods of his political rhetoric in relation to the media and the socio-political transformations inherent in the country have also been identified and evaluated.

The article also evaluates the place and role of the media in the context of the Chinese political apparatus. It has been discovered that over time, the methodology of presenting ideologically correct information requires reorganisation and novelty for its successful functioning. The importance of internal or external threats for the development of authoritarian tendencies in the country has been shown. It has been established that the main lever of the authoritarian foundations in the field of mass media is placed on the 'tamed journalists' who are the core of propaganda. Meanwhile, their main task is to cover information to «whitewash» the actions of the authorities.

Objective coverage of information in authoritarian states can only be provided with the help of independent media, which is usually in deep opposition. The work of independent media in the condition of authoritarianism is being comprehensively oppressed by the ruling elite.

Key words: *mass media, political regime, authoritarianism, society, freedom of speech.*

Відомості про авторів:

Міщук Мар'яна – кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук факультету історії,
політології і міжнародних відносин,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника**.**

Ставичний Роман – здобувач бакалаврської освітньої програми 052 – Політологія,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 327.8; 94(410+415)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-21

Маріанна Марусинець
ORCID: 0000-0001-7366-9328

ВНЕСОК ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В УРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ ТА ПІДТРИМАННЯ МИРУ В УМОВАХ БРЕКЗІТУ

У статті визначено роль і внесок Великої Британії в урегулювання північноірландського конфлікту та підтримання миру в умовах Брекзіту. Проаналізовано політику уряду Великої Британії щодо співпраці з урядом Республіки Ірландія в контексті відносин із Північною Ірландією, зусиль із підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. та встановлення довгострокового миру. Акцентується увага на перевазі членства Великої Британії та Республіки Ірландія в ЄС для мирного процесу, включно з інституційними та нормативними уроками ЄС, що простежуються в Угоді Страсної п'ятниці 1998 р. У цьому контексті актуалізовано процес європеїзації та визначено актуальність цієї концепції для Північної Ірландії в останні десятиліття. Стверджується, що спільне членство Великої Британії та Республіки Ірландія в ЄС збіглося з іншими ключовими подіями, які сприяли британсько-ірландській міжурядовій співпраці.

Досліджується вплив рішення Великої Британії вийти зі складу ЄС – Брекзіту 2016 р. та його наслідки для мирного процесу в Північній Ірландії та виконання домовленостей Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Констатується, що рішення щодо Брекзіту та поведінка уряду Великої Британії під час оголошення результатів референдуму мали серйозні наслідки для британсько-ірландських відносин та управління Північною Ірландією Великою Британією. У цьому контексті здійснено поглиблений аналіз впливу Брекзіту на політичну та соціально-економічну обстановку в Північній Ірландії в контексті підтримання миру на острові Ірландія.

Доведено трансформацію політики уряду Великої Британії щодо Північної Ірландії з 2016 до 2024 р. Розглядається низка договорів між ЄС, Великою Британією та Республікою Ірландія, включно з Договором про Брекзіт, Протоколом Північної Ірландії та Віндзорською Угодою. Аналізуються наслідки вищезазначених договорів для мирного процесу, а також для відносин між Великою Британією та Республікою Ірландія, Великою Британією і ЄС, а також відносин усередині самої Північної Ірландії. У статті стверджується, що незалежно від того, чи можна перебільшувати роль європеїзації в мирному процесі, зміна політики Великої Британії щодо Північної Ірландії мала нормативне значення, і процес деєвропеїзації з 2016 р. явно й недвозначно негативно вплинув на політику Великої Британії як щодо Північної Ірландії, так і щодо Республіки Ірландія.

Ключові слова: *Велика Британія, Північна Ірландія, Республіка Ірландія, Угода Страсної п'ятниці 1998 р., північноірландський конфлікт, мирний процес, урегулювання конфлікту, Брекзіт, ЄС, суверенітет.*

Вступ. Конфлікт у Північній Ірландії – один із найзатяжніших етнотериторіальних конфліктів у Європі, що впродовж десятиліть чинив дестабілізувальний вплив на відносини між Сполученим королівством Великої Британії та Північної Ірландії і Республікою Ірландією.

В історичній ретроспективі суперечності в Північній Ірландії базувалися спочатку на поневоленні ірландців англійцями, витісненням останніх з їхніх земель, а потім проявилися в стійкій соціальній нерівності. Зважаючи на відмінності у формах релігійної організації – ірландці-католики, англійці-протестанти, – соціальний конфлікт набув релігійного забарвлення. Суперечності особливо загострилися в другій половині XX ст. у період утворення Республіки Ірландія, під час якого більшість населення найрозвинутіших в економічному плані північних провінцій Республіки Ірландія висловилася за збереження цих територій у складі Сполученого Королівства. Цей крок був продиктований острахом втратити наявні соціальні привілеї

та цілком обґрунтованим побоюванням піддатися соціальному та релігійному тиску з боку ірландців-католиків. Через військову допомогу, надану протестантській більшості північних провінцій Республіки Ірландія, з боку Великої Британії здійснено розкол, результатом якого стала майже столітня терористична війна в Північній Ірландії. Відстоявши за допомогою Англії своє право на панування, протестантське населення Північної Ірландії законсервувало систему соціальної, релігійної та культурної нерівності в регіоні. Це стало основою протистояння конфлікту в Північній Ірландії, який є одним із найскладніших і найсуперечливіших в історії людства.

У грудні 1922 р. на підставі Англо-ірландської угоди створено Ірландську Вільну державу в межах 26 графств у південній частині острова Ірландія. Північна Ірландія, що складається з решти шести графств (Антрім, Арма, Даун, Фермана, Лондондеррі і Тірон), розташованих на північному сході історичної провінції Ольстер в Ірландії, залишилася в складі Сполученого Королівства. Націоналісти в Північній Ірландії, головною метою яких було об'єднання Ірландії в єдину державу, не прийняли це рішення і вважали, що розділ Ірландії здійснено для захисту не тільки юніоністів (переважно протестантів, які виступали за збереження союзу з Великою Британією), а й економічних і стратегічних інтересів Великої Британії. Їхні вимоги підтримали наступні уряди й більшість партій в Ірландській Республіці. Територіальні домагання Ірландії щодо Великої Британії були навіть включені до її Конституції 1937 р. Ірландія оголосила колишній британський домініон суверенною, незалежною демократичною державою, а в статтях 2 і 3 Конституції йдеться про те, що весь острів Ірландія є єдиною «національною територією» [1].

До 1980-х рр. центральний уряд у Лондоні розглядав північноірландський конфлікт як внутрішнє питання й робив лише односторонні кроки для його врегулювання. Що стосується уряду Республіки Ірландія, то тільки після підписання Англо-ірландської угоди в Гіллсборо 15 листопада 1985 р. він отримав офіційну консультативну роль у справах Північної Ірландії і почав брати участь у переговорному процесі. Мета цього міжнародного договору між Сполученим Королівством та Республікою Ірландія полягала в спробі допомогти покласти край заворушенням у Північній Ірландії. Договір надавав ірландському уряду консультативну роль в уряді Північної Ірландії, одночасно підтверджуючи, що конституційний стан Північної Ірландії не зміниться, якщо більшість її громадян не погодиться приєднатися до Республіки.

Конфлікт у Північній Ірландії, що існував у прихованій формі близько 50 років, перейшов у стадію збройних сутичок наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. Цей етап, відомий в історії як період «Смути», тривав близько 30 років і завершився підписанням Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., що заклала підвалини для процесу політичного врегулювання конфлікту в Північній Ірландії.

Однак у 2016 р. Брекзіт значно змінив траєкторію політики уряду Великої Британії щодо Північної Ірландії. Мирний процес був опосередковано побудований на припущенні про продовження спільного членства Великої Британії та Ірландії в ЄС. Однак історія британсько-ірландської співпраці щодо Північної Ірландії довга й складна, і її не можна розглядати виключно через призму європейської інтеграції. Незважаючи на це, після референдуму 2016 р. уряд Великої Британії відмовився від двостороннього та узгодженого підходу до Північної Ірландії на користь одностороннього підходу й «жорсткої» юніоністської ідеології. Це вплинуло на управління Північною Ірландією, погіршивши відносини з місцевими партіями й підірвавши узгоджену роль уряду Ірландії. Вплив Брекзіту на політику уряду Великої Британії щодо Північної Ірландії, безсумнівно, сприяв дестабілізації політичного врегулювання.

До референдуму про Брекзіт «ірландське питання» майже не обговорювали за межами Північної Ірландії, але після нього воно почало домінувати й ускладнювати подальші переговори між ЄС і Великою Британією про вихід із ЄС. Ідея «повернення контролю» перегукується

з уявленням колишнього прем'єр-міністра Великої Британії Б. Джонсона про «повернення суверенітету». Однак ця концепція суверенітету суперечить «постсуверенному» характеру й змісту Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Інститути, створені згідно з Угодою, виходять за межі старих структур політичного порядку, створюючи низку взаємопов'язаних територіальних, міжтериторіальних і міжнаціональних інститутів, заснованих на спільному суверенітеті. Це викликає критичні питання про життєздатність і стійкість Угоди на тлі зміни суверенітету, яка, мабуть, несумісна з ключовими принципами мирної угоди в Північній Ірландії.

Матеріал і методи дослідження. Складність, багатомірність і полісуб'єктність конфлікту в Північній Ірландії постійно привертають до себе погляди дослідників, публіцистів і політичних діячів. Однак у вітчизняній історіографії ця проблема недостатньо досліджена. Тому авторка спиралася насамперед на науковий доробок ірландських, британських, європейських та американських дослідників. Робота ґрунтується на основі широкого кола документів, міжнародних договорів, аналізі науково-методичної літератури, наукових статей та періодичних видань. Серед основних досліджень із цього напряму виокремлюють науковий доробок таких учених, як Б. Колфер, К. Макколл, Т. Вілсон, Д. Річардсон, Б. Лаффан, Д. Булпітт, С. Мейзі, Д. Річардсон, Б. О'Лірі, Д. Макгеррі, П. Артур, Г. Лагана, С. Шмідт, А. Джеффрі, Е. Таннам, Дж. Тонге, К. Келлі, М. Мерфі, Б. Хедфілд, М. Кітінг, Д. О'Бреннан, Д. Маршалл, Д. Сержант, Н. Дулі, Б. Тонра, Д. Гаррі, К. Гормлі-Хінан, А. Огі, К. Мартін, С. Макбрайд, А. Уайсалл.

Для досягнення **мети дослідження** – проаналізувати роль та значення Великої Британії в урегулюванні конфлікту в Північній Ірландії та підтримання миру в умовах Брекзіту – авторка використовувала загальнонаукові методи аналізу та синтезу. Системний підхід дав змогу дослідити конфлікт у Північній Ірландії як систему, яка динамічно розвиватиметься і складається з підсистем та елементів, що взаємопов'язані та впливають один на одного. У межах вивчення окремих аспектів еволюції північноірландського конфлікту авторка застосовує історичний та порівняльний методи, які дали змогу визначити проблеми, з якими стикалися уряди Великої Британії та Республіки Ірландія, а також органи влади Північної Ірландії, простежити динаміку впливу дипломатичних зусиль на встановлення довгострокового миру й подолання суперечностей на острові Ірландія.

Велика Британія зробила значний внесок у розв'язання конфлікту і встановлення миру в Північній Ірландії. Разом з Великою Британією ЄС зробив значний внесок у мирний процес та встановлення довгострокового миру в Північній Ірландії. Однак вихід Великої Британії з ЄС – Брекзіт, негативно вплинув на досягнення Угоди Страсної п'ятниці. У багатьох відношеннях Брекзіт поставив під загрозу мир у Північній Ірландії, що значною мірою пов'язано з «деєвропеїзацією» політики уряду Великої Британії [2]. У широкому розумінні наукова категорія «європеїзація» має на меті відобразити вплив європейської інтеграції в термінах «державності, регіоналізму, регіоналізації, кордонів, конституційного права, державного управління, політичного процесу, політичної ідеології, трансформації конфліктів, міграції, суспільства, культури, ідентичності та громадянства, а також економічної, громадської та соціальної політики» [3, с. 12].

З кінця 1980-х рр. різними дослідниками й політичними діячами наголошувалося на позитивному впливі членства в ЄС на Північну Ірландію. Важливу роль у цьому контексті відіграв Дж. Г'юм – північноірландський політик, один із засновників Соціал-демократичної і лейбористської партії (СДЛП), представник Північної Ірландії в Європейському парламенті, лауреат Нобелівської премії миру за 1998 р. Дж. Г'юм є ключовим політичним архітектором Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. У своїй діяльності зробив основний акцент на ЄС як на моделі примирення, через що відкидаються абсолютистські визначення суверенітету.

Позиція Дж. Г'юма полягала в тому, що «дні національних держав минули», натомість управління повинно бути багаторівневим, розподілятися між місцевим, регіональним, національним

і наднаціональним рівнями, діючи шляхом мобілізації великої кількості державних і приватних суб'єктів для підтримки нових політичних рішень [5, с. 11]. Віра Дж. Г'юма в актуальність цієї моделі примирення ЄС була центральною в концепції та стратегії, що покладена в основу мирного процесу, та у впливі на політиків і посадовців у Республіці Ірландія, Великій Британії, США та ЄС. Дійсно, Дж. Г'юм розглядав конфлікт в Ірландії як «останню зону конфлікту, що залишилася в Західній Європі ... не просто конфлікт між Великою Британією та Ірландією, а конфлікт, який був пов'язаний з Реформацією, а отже, європейського походження» [5, с. 157].

Результати та обговорення. Близьке географічне сусідство й спільна історія політичних утворень на острові Ірландія з островом Велика Британія протягом багатьох століть була насичена суперечливими подіями та взаємодією в політичній, а також соціально-економічній сферах. На відміну від інших частин Сполученого Королівства, історичний досвід Північної Ірландії був відзначений серйозними і жорстокими конфліктами. Перехід від конфлікту до миру протягом тривалого періоду часу завершився підписанням Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Велика Британія відіграла істотну роль у підписанні Угоди та встановленні довгострокового миру на острові Ірландія. Після цього процес зміцнення миру був перерваний референдумом 2016 р. щодо членства Великої Британії в Європейському Союзі.

Британсько-ірландські відносини до виходу Великої Британії зі складу ЄС. З моменту заснування Північної Ірландії в 1922 р. і до початку конфлікту, відомого як «Смута», у 1960-х рр. уряд Великої Британії дотримувався пасивної позиції щодо Північної Ірландії, як і уряд Ірландії в Дубліні. Британський дослідник Дж. Балпіт якнайкраще описав, на його думку, цей період байдужості урядів Великої Британії та Республіки Ірландія до швидкого й конструктивного сприяння розв'язанню північноірландського конфлікту, стверджуючи, що «модель Північної Ірландії підтримувалася байдужістю центру, а не силою периферії» [6, с. 146].

Дійсно, підхід Великої Британії до Північної Ірландії визначався тенденцією урядів, що змінювали один одного, ігнорувати проблеми регіону, поки вони врешті не загострилися. Це була «передпроблемна стадія», або стадія «до виникнення проблеми» (англ. pre-problem stage), що передувала розв'язанню проблеми в розробці політики щодо мирного врегулювання північноірландського конфлікту з боку Великої Британії [7]. Ця стадія приховувала глибинні проблеми демократії в Північній Ірландії. Однак коли конфлікт врешті вибухнув, британський уряд активно втрутився.

Спочатку політичний підхід британського уряду полягав у «криміналізації та нормалізації» [8, с. 202], розглядаючи Північну Ірландію як проблему правопорядку в будь-якому регіоні Великої Британії, а не як політичний або конституційний конфлікт. До північноірландської проблеми також ставилися як до суверенного питання, у якому ірландський уряд не відігравав жодної ролі. Так, у 1969 р. було заявлено, що проблема «є просто питанням внутрішньої юрисдикції» [9, с. 41]. Політика була односторонньою і відображала традиційну абсолютистську концепцію суверенітету.

Саннінгдейлська угода (англ. Sunningdale Agreement) 1973 р. стала першим прикладом менш абсолютистського підходу до суверенітету. Саннінгдейлська угода передбачала створення транскордонного уряду Ірландії – Ради міністрів – і передання повноважень у Північній Ірландії [10]. Рада міністрів була вповноважена вирішувати різні політичні питання на транскордонній основі, водночас ірландський уряд був представлений у питаннях, що стосувалися, зокрема, роботи поліції. Це перше зрушення в підході уряду Великої Британії стало результатом усвідомлення того, що урядова політика щодо Північної Ірландії до та після спалаху насильства провалилася, тому виникла потреба налагодити партнерство з дублінським урядом, щоб стати посередником у врегулюванні між юніонізмом (політична традиція за збереження Північної Ірландії у складі Великої Британії) та націоналізмом (політична традиція за возз'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландія).

Попри те, що за Б. Фолкнера – шостого й останнього прем'єр-міністра Північної Ірландії (1971–1972 рр.) і лідера Ольстерської юніоністської партії (ОЮП) – Раду міністрів було узгоджено й підтримано ОЮП, він зустрів гнівний опір із боку юніоністського авангарду, до якого входили Д. Трімбл, який пізніше підписав Угоду Страсної п'ятниці та Є. Пейслі, тодішній лідер Демократичної юніоністської партії (ДЮП). Після протестів юніоністів і насильницьких дій лоялістів уряд Великої Британії розірвав Угоду 1973 р., повернувшись до одностороннього підходу до забезпечення безпеки [8, с. 202].

Зростання насильства в Північній Ірландії та посилення терористичних актів з боку Ірландської республіканської армії (ІРА) в Англії сприяли новому підходу уряду Великої Британії у 1980-х рр., який дедалі більше вміщував роль уряду Республіки Ірландії в політиці Великої Британії щодо Північної Ірландії. Це знову послабило увагу уряду Великої Британії до традиційного суверенітету й зробило акцент на інституційних відносинах з Дубліном для усунення причин конфлікту в Північній Ірландії.

1980 р. ознаменував початок нової ери британської політики щодо Північної Ірландії. Важливою віхою стала зустріч тодішнього прем'єр-міністра Республіки Ірландія Ч. Хогі з його британською колегою М. Тетчер. На дії урядів дедалі більше впливав лідер націоналістичної Соціал-демократичної і лейбористської партії (СДЛП) Дж. Г'юм, який уважав, що «сукупність стосунків» – стосунки всередині Північної Ірландії, стосунки між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, а також стосунки між двома островами й урядами Ірландії та Великої Британії – має вирішальне значення для врегулювання конфлікту в Північній Ірландії. Логіка Дж. Г'юма полягала в тому, що північноірландський конфлікт – це конфлікт і зіткнення двох протиборчих ідентичностей. Тому північноірландський конфлікт є не просто конфліктом через «кордон» або внутрішнім «конфліктом» у Великій Британії [11].

Так, деяким спостерігачам здавалося, що, незважаючи на розбіжності, які зберігаються між британською доктриною парламентського суверенітету та членством у ЄС задовго до Брекзіту, у тому, що стосується британської політики щодо Північної Ірландії, ЄС, «надаючи об'єднаний суверенітет та функціональний підхід», відіграв важливу роль та вплинув на формування політики щодо Північної Ірландії [12, с. 782]. Англо-ірландська міжурядова конференція, заснована Англо-ірландською угодою 1985 р. [13], та основоположна Угода страсної п'ятниці 1998 р. [14] дали підстави стверджувати, що членство в ЄС призвело до зміцнення британсько-ірландських відносин, що, своєю чергою, сприяло посиленню впливу уряду Республіки Ірландія на формування політики в Північній Ірландії. Стверджувалося, що коридорні переговори в Брюсселі та співпраця між урядами з багатьох питань політики сприяли розвитку міцних відносин.

Англо-ірландська угода стала поворотним моментом в історії Північної Ірландії та британсько-ірландських відносин. Чимало дослідників вважають її початковим етапом мирного процесу, який, зрештою, призвів до підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Вона створила умови, необхідні для забезпечення підтримки поділу влади з націоналістами з боку юніоністів, що було продемонстровано у 1998 р., коли вони схвалили заходи щодо захисту меншин. «Примусовий» підхід (створення умов) стимулював компроміс, оскільки було очевидно, що якщо не протистояти протестам юніоністів, то можна втратити подальший вплив і спільні повноваження з ірландським урядом. Це усвідомлення, а також прагнення миру змусили Д. Трімбла, лідера ОЮП, переконати своїх виборців підтримати Угоду Страсної п'ятниці 1998 р. [15, с. 93].

Британсько-ірландська міжурядова співпраця поступово розширювалася впродовж 1990-х рр. До цього часу лідери юніоністів і лояльні воєнізовані формування були готові обговорювати нові політичні механізми, зокрема деволюцію – делегування центральними урядовими органами частини своїх повноважень місцевим органам влади за умови, що Англо-ірландська конференція буде розпущена [16, с. 88]. Прикметним є те, що Англо-ірландська угода поклала

початок трансформації всередині Шинн Фейн. З кінця 1980-х рр. в умовах протидії застосуванню насильства з боку виборців у Північній Ірландії та Республіці Ірландія і спільної позиції обох урядів відносно того, що вони не можуть використати «зброю і виборчу скриньку», аби здобути місце за демократичним столом переговорів або в будь-якому уряді, який поділяє владу, Шинн Фейн дедалі охочіше погоджувалася на мирний процес [16, с. 103–106].

Зміни, спричинені Англо-ірландською угодою, збіглися з появою Єдиного європейського ринку, регіональної політики ЄС, що виникла після воєнного примирення, та новим інституційним розвитком ЄС. У цьому контексті можна зазначити, що зросла європейська співпраця уряду Великої Британії та Республіки Ірландія, яка кристалізувалася в розширенні сфер співпраці на Англо-ірландській міжурядовій конференції 1989 р. Проте, на думку англійського дослідника Дж. Тонга, конференція працювала за явною моделлю міжурядової, а не багаторівневої співпраці, щоб оминути обструкціоністську тактику юніоністів, указуючи на складність установлення причинно-наслідкових зв'язків між розв'язанням конфлікту в Північній Ірландії та європеїзацією [17, с. 127–139].

Згодом політика лейбористського уряду в Північній Ірландії, починаючи з підписання Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. і закінчуючи приблизно 2007 р., була зосереджена на стабілізації інституцій, створених згідно з Угодою, які на початку 2000-х рр. часто руйнувалися й припинялися через невирішені безпекові питання, включно з ліквідацією ІРА і реформою північноірландської поліції. Ця проблема стала особливо актуальною для британського уряду після того, як 14 жовтня 2002 р. уряд Великої Британії призупинив діяльність Асамблеї Північної Ірландії – вищого органу законодавчої та виконавчої влади цього регіону. Рішення стало наслідком політичної кризи, пов'язаної зі звинуваченнями представників націоналістичної партії «Шинн Фейн» у шпигунстві в органах влади на користь Ірландської республіканської армії і зберіганні інформації, яка може бути використана терористами. Відтоді Лондон здійснює в Північній Ірландії пряме правління. Зрештою, інституції були відновлені відповідно до Сент-Ендрюської угоди у 2007 р. після міжпартійних переговорів за участю британського та ірландського урядів [18].

Після відновлення поділу влади уряд Великої Британії вступив у тривалий період, протягом якого Північна Ірландія значною мірою була відсутня в політичному порядку денному [18]. У період після укладення Сент-Ендрюської угоди тривало фінансування з ЄС, що ще більше знизило практичну значущість кордону між Республікою Ірландія та Північною Ірландією у світлі впливу єдиного ринку. Мирний процес устоявся, а Асамблея і виконавча влада були відносно стабільними, зокрема, під керівництвом партій, які раніше протистояли одна одній, а саме ДЮП і Шинн Фейн. Упродовж кінця 2000–2010-х рр. між партіями періодично виникали розбіжності, що вимагало втручання британського та ірландського урядів. Однак Європа не відігравала ключової ролі в суперечках між самими партіями або між партіями й урядом Великої Британії [18].

У контексті Північної Ірландії багато дослідників констатують позитивний вплив європеїзації британської політики щодо Північної Ірландії, посилаючись на зміни 1980-х рр., коли британські уряди включили уряд Республіки Ірландія до політичного процесу з урегулювання північноірландського конфлікту та були створені нові інститути для управління цими відносинами. Також підкреслюється роль функціональної транскордонної економічної співпраці в досягненні примирення між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, як у випадку з Францією та Німеччиною в ЄС. Однак прямий вплив європеїзації може бути перебільшеним, але непрямий нормативний вплив був значним – на стратегію Дж. Г'юма і на розвиток ірландської дипломатичної могутності. У будь-якому разі Брекзіт повернув назад більшу частину прогресу, досягнутого в британсько-ірландських відносинах і в політиці щодо Північної Ірландії [18].

Політика уряду Великої Британії щодо Північної Ірландії в контексті Брекзіту після 2016 р. У Північній Ірландії більшість проголосувала за збереження членства в ЄС. Однак кампанія з проведення референдуму відрізнялася за тоном і змістом від кампанії в решті частини Великої Британії [19]. У компанії менше уваги приділялося питанням міграції, а більше таким питанням, як майбутній статус кордону між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, наслідки голосування за вихід з ЄС для мирного процесу і вплив на торговельну політику. До референдуму ці питання майже не обговорювали за межами Північної Ірландії. Однак референдум щодо Брекзіту актуалізував ці нагальні питання та проблеми, які почали домінувати й ускладнювати подальші переговори про вихід Великої Британії з ЄС. Ідея «повернення контролю», яка так надихала британців і особливо англійців під час референдуму та подальших переговорів між Великою Британією та ЄС, містить відбиток уявлення прем'єр-міністра Б. Джонсона про «повернутий суверенітет» Великої Британії, частину якого вона віддала ЄС [20].

Однак ця концепція суверенітету суперечить «постсуверенному» характеру й змісту Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Принципи та інститути, встановлені угодою, виходять за межі старих структур політичного порядку, створюючи низку нових і взаємопов'язаних територіальних, міжтериторіальних і міжнаціональних інститутів. Ба більше, статус Північної Ірландії як частини Великої Британії заснований на принципі згоди (пов'язаному з народним суверенітетом) [21]. Рамки ЄС з відкритими кордонами й спільним суверенітетом, у яких здійснювалися ці інновації, були важливим сприятливим контекстом. Навпаки, Брекзіт суперечить розумінню суверенітету, яке, мабуть, несумісне з ключовими принципами мирної Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Це викликає критичні питання про життєздатність і стійкість інститутів та принципів Угоди, а також про довгострокові перспективи стабільності в Північній Ірландії.

Одним з основних наслідків референдуму щодо Брекзіту став різкий занепад у британсько-ірландській співпраці і відносинах. Після референдуму абсолютистське визначення суверенітету, ухвалене урядом консерваторів, суперечило багаторівневому та спільному підходу Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Односторонній підхід уряду Великої Британії у період з 2016 р. до 2022 р. прямо суперечив основам британсько-ірландського партнерства, яке захищає Угода 1998 р. [22]. Це також викликало відповідну (принаймні до 2020 р.) ворожу реакцію з боку ірландського уряду. Дублінський уряд під керівництвом Л. Варадкара був явно приголомшений відмовою від двосторонніх відносин і британським підходом до переговорів між Великою Британією та ЄС [23]. Так, виник цикл ворожих відносин, аналогічний ранньому періоду «Смути», і було підірвано головну основу мирного процесу.

Вихід Великої Британії з ЄС підірвав функціональну логіку, що покладена в основу Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Єдиний ринок і сам по собі мир сприяли скасуванню перевірок безпеки та митних перевірок на сухопутному кордоні Республіки Ірландія з Північною Ірландією. Відкритий сухопутний кордон мав величезне символічне й практичне значення для націоналістів та багатьох підприємців. Практично це сприяло збільшенню кількості транскордонних поїздок і торгівлі, хоча різниця у валютах, невеликий розмір ринку та економічні відмінності також впливали на транскордонну співпрацю.

Залежно від наростання дебатів щодо Брекзіту виникли побоювання, що в разі перемоги прихильників виходу з ЄС уряду Великої Британії доведеться забезпечити безпеку на кордоні в разі створення митного кордону, а отже, імовірність повернення до конфлікту зросте. Дійсно, Поліцейська служба Північної Ірландії і британські спецслужби попередили ірландський уряд, що будь-яка ознака фізичної інфраструктури стане мішенню для насильства з боку республіканців-дисидентів [24]. Також стверджувалося, що повернення до жорсткого кордону створить незручності для багатьох громадян, для яких «прозорий» кордон був засобом для існування, зокрема для громад, які жили вздовж 300-кілометрового кордону й перетинали його, щоб працювати або відвідувати школу.

Так, результати референдуму 2016 р. одразу ж поставили під загрозу прогрес, досягнутий у створенні відкритого кордону, і захист відкритого кордону став пріоритетом для ірландського уряду та ЄС на ранніх етапах переговорів між Великою Британією та ЄС. Уряд Великої Британії публічно погодився з урядом Республіки Ірландія ще у 2016 р., що необхідно знайти рішення, яке усуне необхідність у перевірках на сухопутному кордоні Республіки Ірландія, побоюючись, що це підірве Угоду Страсної п'ятниці [22, с. 502]. Однак для ЄС, якби Велика Британія не відповідала стандартам єдиного ринку ЄС і якби на острові Ірландія не було торговельного кордону, то якийсь торговельний кордон між Великою Британією та Північною Ірландією був би необхідний. Останній варіант, зрозуміло, був категорично неприйнятний для юніоністів Північної Ірландії, які хотіли зберегти наявні домовленості в межах політичного та економічного союзу Великої Британії.

З моменту підписання Угоди про Брекзіт на початку 2020 р. і подальшого виходу Великої Британії з ЄС незабаром після цього відбулися три епізоди, які ще більше підкреслили напруженість, створену Брекзітом для управління Північною Ірландією Сполученим Королівством: невиконання та призупинення деяких аспектів Протоколу Північної Ірландії [25], Законопроєкт про внутрішній ринок (нині Акт парламенту) і Законопроєкт про оновлений Протокол Північної Ірландії – Віндзорська рамкова програма 2022 р., який був запропонований парламентом Сполученого Королівства, щоб в односторонньому порядку скасувати деякі положення Протоколу Північної Ірландії 2020 р. У цьому контексті необхідно зазначити, що Протоколу Північної Ірландії 2020 р. набув чинності 1 січня 2021 р. і діяв до набуття чинності Віндзорською рамковою програмою 24 березня 2023 р. Загалом, кожна суперечність була зосереджена на твердженнях про те, що уряд Великої Британії вів переговори щодо Протоколу Північної Ірландії не сумлінно, несе відповідальність за недотримання умов Протоколу і критику того, що вони готові порушувати міжнародне право, використовуючи проблему Північної Ірландії як важіль впливу на переговорах з ЄС [26].

Основними вимогами уряду Великої Британії в період дії Протоколу Північної Ірландії 2020 р. були більша гнучкість у здійсненні перевірок і припинення юрисдикції Європейського суду як остаточного судового рішення. Так, ці вимоги вкотре прискорили крах двостороннього підходу уряду Великої Британії до вироблення політики щодо Північної Ірландії. Цей крок супроводжувався односторонністю в різних інших питаннях політики, де раніше він діяв у партнерстві з урядом Республіки Ірландія. Найяскравішим прикладом було те, коли уряд Великої Британії в односторонньому порядку сповістив, без консультацій з урядом Республіки Ірландія, що він має намір оголосити амністію всім обвинуваченим у вбивствах під час «Смути», включно із силами безпеки Великої Британії та воєнізованими формуваннями, тим самим відмовившись від угоди про спадщину, досягнутої в межах Стромотської угоди у 2014 р. [27]. Наразі необхідно зазначити, що, крім опозиції Дубліна, низка правозахисних організацій і всі політичні партії Північної Ірландії виступають проти цих планів амністії [28].

Загалом, з 2016 р. до осені 2022 р. Брекзіт призвів до того, що політика Великої Британії щодо Північної Ірландії стала регресивною, ставлячи на перше місце традиційний суверенітет, а не об'єднання зусиль і пошук консенсусу в межах як мирного процесу, так і Угоди Страсної п'ятниці 1998 р.. Британський політичний стиль характеризувався «суперництвом, позиційним підходом і нереалістичними вимогами» [29, с. 14]. У відповідь на це, хоча підхід Республіки Ірландія до ЄС був протилежним до підходу Великої Британії, ірландський уряд, особливо з 2017 до 2020 р., прийняв більш традиційну позицію і повернувся до більш емоційної націоналістичної риторики [30]. Однак прикметним є те, що поворот Великої Британії в бік традиційного суверенітету привітали багато політичних юніоністів, деякі з яких ніколи не підтримували Угоду Страсної п'ятниці 1998 р. і віддавали перевагу більш традиційній концепції суверенітету [18].

Акцент на традиційному суверенітеті, прикладом якого є Брекзіт, а також повернення до «мегафонної дипломатії» – використання гучного публічного висловлювання погроз, залякування, тиску, щоб домогтися від партнера певних дій, — підкреслили кінець двосторонності в британській політиці щодо Північної Ірландії. Увесь цей період загострював напруженість у Північній Ірландії, кульмінацією якої стала погроза вибуху бомби лоялістами, коли міністр закордонних справ Республіки Ірландія С. Ковені відвідав мирний захід у Белфасті в березні 2022 р. Отже, ця напруженість у британсько-ірландських відносинах явно сприяла посиленню міжгромадської напруженості в деяких верствах суспільства Північної Ірландії. Так, хоча причинно-наслідковий вплив ЄС на британсько-ірландську співпрацю щодо Північної Ірландії можна перебільшити, вплив Брекзіту на неї є незаперечним [18].

Рішення Великої Британії вийти зі складу ЄС на референдумі 2016 р. глибоко дестабілізувало політичне врегулювання в самій Північній Ірландії. Більшість виборців у Північній Ірландії виступила за те, щоб залишитися в ЄС (56 %). Однак одним із найскладніших аспектів дебатів на референдумі було те, як вони ще більше поляризували громадян через наявні розбіжності в спільноті. Націоналісти більшістю проголосували за те, щоб залишитися в складі ЄС (близько 88 %), тоді як юніоністська спільнота більш вузько, але рішуче проголосувала за Брекзіт (близько 66 %) [31, с. 2]. Крім цього, загальнобританське рішення про вихід зі складу ЄС відкрило вельми спірні питання навколо ідентичності та ірландських кордонів [32], які Угода Страсної п’ятниці 1998 р. намагалася зробити менш помітними.

Крім проблем верховенства закону, Брекзіт висвітлив кілька нових тенденцій в управлінні Північною Ірландією Вестмінстером, включно з тенденцією до централізації влади в Лондоні (звинувачення, що випливає із Шотландії, Вельсу та з Північної Ірландії), відступ до унілатералізму після десятиліть двосторонньої співпраці з Республікою Ірландія і багатосторонньої співпраці на рівні ЄС, а також посилення юніоністської ідеології в політиці Консервативної партії щодо автономних регіонів Великої Британії та конституційного майбутнього [33]. Ці тенденції до централізації влади суперечили вкрай низькому рівню довіри та задоволеності роботою всіх громад Північної Ірландії щодо керівництва уряду консерваторів.

Загалом, можна констатувати, що Брекзіт призвів до низки непередбачуваних наслідків для Північної Ірландії та ширших британсько-ірландських відносин. Це призвело до низки прорахунків британського уряду в його політиці щодо Північної Ірландії. Є різні можливі причини, через які ці прорахунки сталися. Наприклад, звіти про референдум щодо Брекзіту наголошують на необґрунтованій упевненості Д. Кемерона – колишнього прем’єр-міністра (2010–2016), лідера Консервативної партії Великої Британії (2005–2016), у тому, що буде проголосоване рішення за те, щоб залишитися в складі ЄС, на тлі його успішної кампанії на референдумі про незалежність Шотландії у 2014 р., під час якої він виступав проти незалежності Шотландії, і 55,3 % тих, хто проголосував, виступили проти її незалежності. Сама кампанія з проведення референдуму щодо Брекзіту була прорахунком, оскільки в ній підкреслювалися економічні переваги ЄС і недооцінювалася емоційна привабливість популістських антиєвропейських настроїв [34].

Уряд Великої Британії, мабуть, не усвідомлював емоційно крихкого стану політики в Північній Ірландії, постконфліктному суспільстві, особливо політично вразливих юніоністів, які зменшуються в кількості, але також озлоблені у своєму ставленні [35].

До 2008 р. обидва уряди стали позитивно ставитися до Північної Ірландії. Однак до 2016 р. ірландський уряд гостро усвідомив, що Брекзіт може дестабілізувати ситуацію в регіоні. Очевидно, що уряд Великої Британії не усвідомлював цього. У Великій Британії відчувався помітний брак інституційної пам’яті та знань про мирний процес й Угоду Страсної п’ятниці 1998 р., а деякі політики відкрито зізнавалися, що ніколи не читали Угоди. Це саме по собі відображало відсутність інтересу до Північної Ірландії, яка не була електоральним

пріоритетом для Консервативної партії. Ба більше, очевидно, що деякі члени уряду консерваторів не демонстрували беззастережної підтримки Угоди 1998 р. [18].

Зниження ролі державної служби, особливо Міністерства закордонних справ, стало очевидним з 2016 р., але воно також відображає довгострокову тенденцію в політиці Північної Ірландії. Навіть на початку 2010-х рр., у період розквіту теплих британсько-ірландських відносин, можна було помітити, що рівень співпраці між британськими та ірландськими державними службами почав знижуватися. Багато з тих, хто чинив значний вплив на політику в 1980–1990-х рр., уже пішли на пенсію, а ті, хто став помітним у «постмиротворчий період», приділяли менше уваги Північній Ірландії. Певною мірою так само йшли справи і в Республіці Ірландія.

Для забезпечення довгострокової стабільності Північної Ірландії британському уряду необхідно культивувати культуру компромісу та всебічних консультацій. Для британського уряду вкрай необхідна розумна співпраця з ірландським урядом. Історично британський та ірландський уряди тісно співпрацювали одне з одним для розроблення ідей, сприяння дебатам, просування компромісів і посередництва в їх досягненні [36, с. 6].

Одним із найважливіших методів запобігання кризам у Північній Ірландії є повернення до довгострокового партнерського підходу до політики. Період від 1980-х рр. показує, що інституціоналізація британсько-ірландської співпраці сприяє процесу навчання політики, під час якого можна винести відповідні уроки щодо конкретних типів невдач, пов'язаних з минулими, теперішніми й майбутніми політиками та політичними пропозиціями. У майбутньому необхідно буде налагодити партнерство з ірландським урядом для формування політики в Північній Ірландії та повною мірою використати двосторонні інститути Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., щоб запобігти подальшим кризам, подібним до тих, що виникли довкола ірландського кордону або Протоколу Північної Ірландії. Це особливо актуально в разі проведення референдуму про об'єднання Північної Ірландії з Республікою Ірландія, а також для розв'язання численних проблемних питань Брекзіту, які продовжуватимуть впливати на практичні аспекти життя на острові Ірландія [18].

Висновки. З моменту заснування Північної Ірландії у 1922 р. до початку північноірландського конфлікту в 1960-х рр. Велика Британія дотримувалася політики невтручання. Однак після посилення конфлікту британський уряд узяв активну участь у мирному процесі та його завершенні. Спочатку політичний підхід Великої Британії полягав у криміналізації та нормалізації конфлікту в Північній Ірландії. Саннінгдейлська угода 1973 р. стала першим кроком до налагодження партнерства з урядом Республіки Ірландія. Угода передбачала створення транскордонного уряду Ірландії – Ради міністрів – і делегування повноважень Північній Ірландії.

Зростання насильства й теракти ІРА сприяли новому підходу Великої Британії до північноірландського конфлікту в 1980-х рр., коли починається нова ера британської політики щодо Північної Ірландії. Англо-ірландська угода 1985 р. стала важливою віхою в мирному процесі, створивши умови для поділу влади в Північній Ірландії. Угода Страсної п'ятниці 1998 р. разом з Британсько-ірландською міжурядовою конференцією, що замінила Англо-ірландську конференцію, яка була заснована відповідно до статті 2 Англо-ірландської угоди 1985 р. і є важливою міжурядовою організацією, заснована урядами Республіки Ірландія та Сполученого Королівства відповідно до Угоди Страсної п'ятниці 1998 р.; сприяла поліпшенню стосунків між учасниками конфлікту та встановленню довгострокового миру. Фінансування і вплив інституцій ЄС на мирний процес тривав, а вплив єдиного європейського ринку знижував значущість кордону між Північною Ірландією та Республікою Ірландія. Мирний процес набув чинності, Асамблея Північної Ірландії, створена за результатами Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., та виконавча влада почали стабільно функціонувати, що сприяло підтриманню миру.

Спільне членство Сполученого Королівства та Ірландської Республіки в ЄС сприяло більшому балансу в їхніх двосторонніх відносинах. Брекзіт вплинув на британську політику щодо Північної Ірландії та призвів до її відмови від моделі багаторівневого управління та спільного суверенітету ЄС, а також від партнерства з урядом Республіки Ірландія. Ця зміна політики мала значні наслідки для деволюції загалом у Великій Британії та для майбутнього країни, але в Північній Ірландії, зокрема, були створені передумови для непорозуміння та розбіжностей. Це посилило міжконфесійну ворожнечу, що зберігається.

Брекзіт, що ознаменував і викликав зрушення в політиці Великої Британії в бік односторонніх дій і традиційного суверенітету, значно вплинув на її політику щодо Північної Ірландії і на політичну стабільність там. Політичний підхід Великої Британії до Північної Ірландії та британсько-ірландських відносин в останні десятиліття збіглися зі спільним членством у ЄС, і хоча причинно-наслідковий зв'язок між впливом ЄС і мирним процесом у Північній Ірландії важко довести, він спричинив непрямий нормативний вплив. Він помітний у змісті Угоди Страсної п'ятниці та загальному багаторівневому підході, затвердженому британським та ірландським урядами. Хоча мир зберігся, Брекзіт повернув назад більшу частину прогресу минулих десятиліть, і ясно, що рішення Великої Британії вийти зі складу ЄС глибоко дестабілізувало політичне врегулювання в Північній Ірландії.

Розрив, який Брекзіт спричинив у британській політиці, мав далекосяжні наслідки для Північної Ірландії, включно з економічними потрясіннями, політичною нестабільністю і конституційною невизначеністю. Ці події відбуваються в контексті масштабнішого процесу дестабілізації та перебудови британського політичного порядку, значною мірою пов'язаного зі зміною уявлень про британський національний і парламентський суверенітет. Ірландський вимір і дилема ірландського кордону є як рушійною силою, так і потенційною жертвою цього розриву, пов'язаного з Брекзітом.

Брекзіт надає нового значення старим суперечкам про кордони, ідентичність і суверенітет, а також підживлює сили, які виступають за зміни в Північній Ірландії. Голосування на референдумі щодо ЄС і процес виходу Великої Британії зі складу ЄС виявили безсумнівний розрив між Північною Ірландією та рештою Великої Британії, де виникли труднощі з визнанням і врахуванням особливостей ситуації в Північній Ірландії та мирного врегулювання. Брекзіт демонструє, що у Великій Британії бракує досвіду та розуміння низки важливих та дискусійних питань, які безпосередньо впливають на різні регіони країни та на саму Велику Британію загалом. Крім того, Брекзіт знаменує собою період політичної та конституційної нестабільності у Великій Британії. Це проявляється в дедалі більшій підтримці незалежності Шотландії та обговоренні возз'єднання Ірландії, що зароджується. Для Північної Ірландії перспектива возз'єднання Ірландії призведе до конституційних перетворень і глибоких змін та може спричинити період політичної нестабільності й навіть фрагментації.

Повернення до традиційних уявлень про суверенітет, які не зовсім сумісні із системою асиметричної децентралізації, і, зокрема, з постсуверенними та спільними аспектами суверенітету в політичній архітектурі Північної Ірландії, ускладнило політичну ситуацію у Великій Британії після Брекзіту. Зміни та проблеми, спричинені Брекзітом у Північній Ірландії, зачіпають деякі фундаментальні питання відносно того, як Північну Ірландію сприймають складовою частиною Великої Британії і як порівнюються процеси деволюції в умовах трансформації уявлень про суверенітет. Фундаментальні питання про те, яка модель суверенітету забезпечить конституційну стабільність у майбутньому, залишаються актуальними як для Північної Ірландії, так і для Великої Британії. Для Північної Ірландії Брекзіт – це вже питання не тільки про майбутнє Великої Британії за межами ЄС, а й про місце Північної Ірландії в складі Сполученого Королівства, суверенні та конституційні підвалини якого зазнають кардинальних трансформацій.

Загалом Велика Британія відіграла одну з ключових ролей у мирному процесі в Північній Ірландії – сприяла підписанню Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. та підтримці довгострокового миру, долаючи розбіжності й суперечності навіть за умови Брекзіту. Послідовні зусилля уряду Великої Британії стосовно врегулювання конфлікту в Північній Ірландії, що здійснювалися протягом останніх кількох десятиліть, сприяли політичному вирішенню цього конфлікту. Наразі, в умовах Брекзіту, уряд Великої Британії підкреслює свою готовність та прагнення й надалі поважати інтереси й побажання як католицького, так і протестантського населення Північної Ірландії, а також і надалі делегувати частину повноважень у межах автономного регіону Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

Література:

1. Constitution of Ireland 1937. *Wikisource, the free library*. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_Ireland_(original_text)
2. Colfer B., Diamond, P. Borders and identities in NI after Brexit: Remaking Irish–UK relations. *Comparative European Politics*. 2022. Vol. 20. P. 544–565. URL: https://doi.org/10.1057/s41295-022-00295-4
3. McCall C., Wilson T. Introduction: Europeanisation and Hibernicisation in Ireland and Europe. In: C. McCall, T. Wilson (Eds.), *Northern Ireland: Europeanisation and Hibernicisation.* P. 11–39. Leiden : Brill Publishing, 2010.
4. Richardson J. The EU as a policy-making state: A policy system like any other? In: J. Richardson, S. Mazey (Eds.), *European union power and policy-making (4th edition)*. P. 3–31. London : Routledge, 2015.
5. Laffan B. Hume in Europe. In: S. Farren, D. Haughey (Eds.), *John hume: Irish peacemaker.* P. 155–167. Dublin : Four Courts Press, 2015.
6. Bulpitt J. G. Territory and power in the United Kingdom: An interpretation. Manchester, Manchester University Press, 1983.
7. Mazey S., Richardson J. Governments stuff-up all the time: why expect Aotearoa New Zealand to be different? In: S. Mazey, J. Richardson (Eds). *Policy-making Under Pressure: Rethinking the Policy Process in Aotearoa New Zealand.* Canterbury (New Zealand) : Canterbury University Press, 2024. P.21–37.
8. O'Leary B., McGarry J. *The politics of Antagonism*. London : Athlone Press, 1993.
9. Arthur P. Anglo-Irish relations in the new dispensation: Towards a Post-Nationalist framework? In: M. Anderson, & E. Bort (Eds.). *The Irish Border: History, politics and culture*. Liverpool : Liverpool University Press, 1999.
10. Sunningdale Agreement 1973. *Parliament of the UK*. URL: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/parliamentandireland/overview/sunningdale-agreement/
11. Lagana G. John Hume and the EU's Role in the Northern Ireland Peace Process. *Global Policy*. 13 Novemver, 2020. URL: https://www.globalpolicyjournal.com/blog/13/11/2020/john-hume-and-eus-role-northern-ireland-peace-process
12. Schmidt S. K. No match made in heaven. Parliamentary sovereignty, EU over-constitutionalization and Brexit. *Journal of European Public Policy*. 2020. Vol. 27(5). P. 779–794. URL: https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1733635
13. Jeffery A. The making of the Anglo-Irish Agreement of 1985: a memoir by David Goodall. *Irish Historical Studies*. 2022. Vol. 46(169). P. 204-205. URL: https://doi.org/10.1017/ihs.2022.22
14. The Belfast Agreement: An Agreement Reached at the Multi-Party Talks on Nothern Ireland 1998. (n.d.). *Government of the UK.* URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/619500728fa8f5037d67b678/The_Belfast_Agreement_An_Agreement_Reached_at_the_Multi-Party_Talks_on_Northern_Ireland.pdf
15. O'leary B. A treatise on Northern Ireland, Volume III: Consociation and confederation. Oxford: Oxford University Press, 2019.
16. Tannam E. Cross-Border cooperation in Ireland and Northern Ireland. London : Macmillan, 1999.
17. Tonge J. Northern Ireland: Conflict and change. London : Routledge, 2002.

18. Kelly C. J., Tannam E. The UK government's Northern Ireland policy after Brexit: a retreat to unilateralism and muscular unionism. *Journal of European Public Policy*. 2023. Vol. 30(11). P. 2275–2302. URL: https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2210186

19. Murphy M. C. The EU Referendum in Northern Ireland: Closing Borders, Re-Opening Border Debates. *Journal of Contemporary European Research.* 2016. Vol. 12 (4). P. 844–853.

20. Boris Johnson promises to develop Britain's relationship with Ireland. *Belfast Telegraph*. August 13, 2020.

21. Hadfield B. The Belfast Agreement, Sovereignty and the State of the Union. *Public Law.* 1998. Winter. P. 599–616.

22. Keating M. Taking back control? Brexit and the territorial constitution of the United Kingdom. *Journal of European Public Policy*. 2021. Vol. 29(4). P. 491–509. URL: https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1876156

23. O'Brennan J. Requiem for a shared interdependent past: Brexit and the deterioration in UK-Irish relations. *Capital & Class*. 2019. Vol. 43 (1). P 157–171. URL: https://doi.org/10.1177/0309816818818315

24. Brexit, Dissidents and the Irish Border. *BBC Newsnight*. May 16, 2018. URL: https://www.youtube.com/watch?v=82edi9VJrn

25. Protocol on Ireland and Northern Ireland 2020. *European Council*. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-relations-with-the-united-kingdom/the-eu-uk-withdrawal-agreement/the-protocol-onireland-and-northern-ireland-explained/

26. Marshall J., Sergeant J. Northern Ireland protocol: ongoing UK-EU disagreements. *Institute for Government*. 2021. URL: https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/northern-ireland-protocol-ongoing-disagreements

27. Kelly C. J., Tannam E. The future of Northern Ireland: The role of the Belfast/Good Friday agreement institutions. *The Political Quarterly*. Vol. 94(1). P.85-94. URL: https://doi.org/10.1111/1467-923X.13172

28. Northern Ireland Troubles Bill. *Amnesty International* 2023. URL: https://www.amnesty.org.uk/ni-troubles

29. Dooley N. Frustrating Brexit? Ireland and the UK's conflicting approaches to Brexit negotiations. *Journal of European Public Policy*. Vol. 30(5). P. 807–827. https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2050780

30. Tonra B. Emotion norms: Ireland, Brexit, backstops and protocols. *Global Affairs*. 2021. Vol. 7 (2). URL: https://doi.org/10.1080/23340460.2021.1931399

31. Garry J. The EU referendum vote in Northern Ireland: implications for our understanding of citizens' political views and behaviour. *Northern Ireland Assembly, Knowledge Exchange Seminar Series*. 2016.

32. Gormley-Heenan C., Aughey A. Northern Ireland and Brexit: Three effects on "the border in the mind". *The British Journal of Politics and International Relations*. 2017. Vol. 19 (3). P. 497–511. URL: https://doi.org/10.1177/1369148117711060

33. Martin C. Can the UK survive muscular unionism? *Political Insight*. 2021. Vol. 12 (4). P. 36–39. URL: https://doi.org/10.1177/20419058211066522

34. Tonra B. Emotion norms: Ireland, Brexit, backstops and protocols. *Global Affairs*. 2021. Vol. 7(2). URL:https://doi.org/10.1080/23340460.2021.1931399

35. Mcbride S. As unionism shrinks, its mood is hardening – and its options are becoming more limited. *Belfast Telegraph*. May 6, 2022. URL: https://www.belfasttelegraph.co.uk/opinion/columnists/sam-mcbride/as-unionismshrinks-its-mood-is-hardening-and-its-options-are-becoming-more-limited/41623188.html

36. Whysall A. Northern Ireland's Political Future. Challenges after the Assembly Elections: A Discussion Paper. *UCL Constitution Unit.* 2022. URL: https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/sites/constitution_unit/files/194.pdf

References:

1. Constitution of Ireland 1937 (n.d.). *Wikisource, the free library*. Retrieved from https://en.wikisource.org/wiki/Constitution_of_Ireland_(original_text) [in English].

2. Colfer, B., & Diamond, P. (2022). Borders and identities in NI after Brexit: Remaking Irish–UK relations. *Comparative European Politics*, 20, 544–565. Retrieved from https://doi.org/10.1057/s41295-022-00295-4 [in English].

3. McCall, C., & Wilson, T. (2010). Introduction: Europeanisation and Hibernicisation in Ireland and Europe. In: C. McCall, & T. Wilson (Eds.), *Northern Ireland: Europeanisation and Hibernicisation.* P. 11–39. Leiden: Brill Publishing. [in English].

4. Richardson, J. (2015). The EU as a policy-making state: A policy system like any other? In: J. Richardson, & S. Mazey (Eds.), *European union power and policy-making (4th edition)*. P. 3–31. London: Routledge. [in English].

5. Laffan, B. (2015). Hume in Europe. In: S. Farren, & D. Haughey (Eds.), *John hume: Irish peacemaker.* P. 155–167. Dublin: Four Courts Press. [in English].

6. Bulpitt, J. G. (1983). *Territory and power in the United Kingdom: An interpretation*. Manchester, Manchester University Press. [in English].

7. Mazey, S., & Richardson, J. (2023). Governments stuff-up all the time: why expect Aotearoa New Zealand to be different? In: S. Mazey, J. Richardson (Eds), *Policy-making Under Pressure: Rethinking the Policy Process in Aotearoa New Zealand.* P.21–37. Canterbury (New Zealand): Canterbury University Press. [in English].

8. O'Leary, B., & McGarry, J. (1993). *The politics of Antagonism*. London: Athlone Press. [in English].

9. Arthur, P. (1999). Anglo-Irish relations in the new dispensation: Towards a Post-Nationalist framework? In: M. Anderson, E. Bort (Eds.), *The Irish Border: History, politics and culture*. Liverpool: Liverpool University Press. [in English].

10. Sunningdale Agreement 1973. (n.d.). *Parliament of the UK*. Retrieved from https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/parliamentandireland/overview/sunningdale-agreement/ [in English].

11. Lagana, G. (2020). John Hume and the EU's Role in the Northern Ireland Peace Process. *Global Policy*. 13 Novemver. Retrieved from https://www.globalpolicyjournal.com/blog/13/11/2020/john-hume-and-eus-role-northern-ireland-peace-process [in English].

12. Schmidt, S. K. (2020). No match made in heaven. Parliamentary sovereignty, EU over-constitutionalization and Brexit. *Journal of European Public Policy*, 27(5), 779–794. URL: https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1733635 [in English].

13. Jeffery, A. (2022). The making of the Anglo-Irish Agreement of 1985: a memoir by David Goodall. *Irish Historical Studies*, 46(169), 204-205. URL: https://doi.org/10.1017/ihs.2022.22 [in English].

14. The Belfast Agreement: An Agreement Reached at the Multi-Party Talks on Nothern Ireland 1998. *Government of the UK*. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/619500728fa8f5037d67b678/The_Belfast_Agreement_An_Agreement_Reached_at_the_Multi Party_Talks_on_Northern_Ireland.pdf [in English].

15. O'leary, B. (2019). *A treatise on Northern Ireland, Volume III: Consociation and confederation*. Oxford: Oxford University Press. [in English].

16. Tannam, E. (1999). *Cross-Border cooperation in Ireland and Northern Ireland*. London: Macmillan. [in English].

17. Tonge, J. (2002). *Northern Ireland: Conflict and change*. London: Routledge. [in English].

18. Kelly, C. J., & Tannam, E. (2023). The UK government's Northern Ireland policy after Brexit: a retreat to unilateralism and muscular unionism. *Journal of European Public Policy*, 30 (11), 2275–2302. Retrieved from https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2210186 [in English].

19. Murphy, M. C. (2016). The EU Referendum in Northern Ireland: Closing Borders, Re-Opening Border Debates. *Journal of Contemporary European Research,* 12 (4), 844–853. [in English].

20. Boris Johnson promises to develop Britain's relationship with Ireland (2020). *Belfast Telegraph*, August 13. [in English].

21. Hadfield, B. (1998). The Belfast Agreement, Sovereignty and the State of the Union. *Public Law* Winter: 599–616. [in English].

22. Keating, M. (2021). Taking back control? Brexit and the territorial constitution of the United Kingdom. *Journal of European Public Policy*, 29(4), 491–509. URL: https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1876156 [in English].

23. O'Brennan, J. (2019). Requiem for a shared interdependent past: Brexit and the deterioration in UK-Irish relations. *Capital & Class*, 43 (1), 157–171. Retrieved from https://doi.org/10.1177/0309816818818315 [in English].

24. Brexit, Dissidents and the Irish Border (2018). *BBC Newsnight*. May 16. URL: https://www.youtube.com/watch?v=82edi9VJrn [in English].

25. Protocol on Ireland and Northern Ireland 2020. (n.d.). *European Council*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-relations-with-the-united-kingdom/the-eu-uk-withdrawal-agreement/the-protocol-onireland-and-northern-ireland-explained/ [in English].

26. Marshall, J., & Sergeant, J. (2021). Northern Ireland protocol: ongoing UK–EU disagreements. *Institute for Government*. Retrieved from https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainer/northern-ireland-protocol-ongoing-disagreements [in English].

27. Kelly, C. J., & Tannam, E. (2022). The future of Northern Ireland: The role of the Belfast/Good Friday agreement institutions. *The Political Quarterly*, 94,2, 85-94. Retrieved from https://doi.org/10.1111/1467-923X.13172 [in English].

28. Northern Ireland Troubles Bill (2023). *Amnesty International.* Retrieved from https://www.amnesty.org.uk/ni-troubles [in English].

29. Dooley, N. (2022). Frustrating Brexit? Ireland and the UK's conflicting approaches to Brexit negotiations. *Journal of European Public Policy*, 30(5), 807–827. https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2050780 [in English].

30. Tonra, B. (2021). Emotion norms: Ireland, Brexit, backstops and protocols. *Global Affairs*, 7(2). Retrieved from https://doi.org/10.1080/23340460.2021.1931399 [in English].

31. Garry, J. (2016). The EU referendum vote in Northern Ireland: implications for our understanding of citizens' political views and behaviour. *Northern Ireland Assembly, Knowledge Exchange Seminar Series*. [in English].

32. Gormley-Heenan, C., & Aughey, A. (2017). Northern Ireland and Brexit: Three effects on "the border in the mind". *The British Journal of Politics and International Relations*, 19 (3), 497–511. Retrieved from https://doi.org/10.1177/1369148117711060 [in English].

33. Martin, C. (2021). Can the UK survive muscular unionism? *Political Insight*, 12 (4), 36–39. URL:https://doi.org/10.1177/20419058211066522 [in English].

34. Tonra, B. (2021). Emotion norms: Ireland, Brexit, backstops and protocols. *Global Affairs*, 7(2). Retrieved from https://doi.org/10.1080/23340460.2021.1931399 [in English].

35. Mcbride, S. (2022). As unionism shrinks, its mood is hardening – and its options are becoming more limited. *Belfast Telegraph*. May 6. URL: https://www.belfasttelegraph.co.uk/opinion/columnists/sam-mcbride/as-unionismshrinks-its-mood-is-hardening-and-its-options-are-becoming-more-limited/41623188.html [in English].

36. Whysall, A. (2022). Northern Ireland's Political Future. Challenges after the Assembly Elections: A Discussion Paper. *UCL Constitution Unit.* Retrieved from https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/sites/constitution_unit/files/194.pdf [in English].

Marianna Marusynets. Britain's contribution to the settlement of the conflict in Northern Ireland and peacekeeping in the context of Brexit

The article identifies the role and contribution of the United Kingdom in the settlement of the Northern Ireland conflict and in maintaining peace in the context of Brexit. It analyses the policy of the United Kingdom government regarding cooperation with the government of the Republic of Ireland in the context of relations with Northern Ireland, efforts to sign the 1998 Good Friday Agreement and establish a lasting peace. It focuses on the advantages of the membership of the United Kingdom and the Republic of Ireland in the EU for the peace process, including the institutional and normative lessons of the EU, which are traced in the 1998 Good Friday Agreement. In this context, the process of Europeanization is actualized and the relevance of this concept for Northern Ireland in recent decades is determined. It is argued that the joint membership of the United Kingdom and the Republic of Ireland in the EU coincided with other key events that contributed to British-Irish intergovernmental cooperation.

The impact of the UK's decision to leave the EU – Brexit in 2016 and its implications for the peace process in Northern Ireland and the implementation of the 1998 Good Friday Agreement is examined. It is stated that the Brexit decision and the UK government's behaviour during the announcement of the referendum

results had serious consequences for British-Irish relations and the UK's governance of Northern Ireland. In this context, an in-depth analysis of the impact of Brexit on the political and socio-economic situation in Northern Ireland in the context of maintaining peace on the island of Ireland is carried out.

The transformation of the UK government's policy towards Northern Ireland from 2016 to 2024 is demonstrated. A number of agreements between the EU, the UK and the Republic of Ireland are examined, including the Brexit Agreement, the Northern Ireland Protocol and the Windsor Agreement. The implications of the above-mentioned treaties for the peace process, as well as for relations between the UK and the Republic of Ireland, the UK and the EU, and relations within Northern Ireland itself are analysed. The article argues that, regardless of whether the role of Europeanisation in the peace process can be overstated, the change in UK policy towards Northern Ireland has had normative significance, and the process of de-Europeanisation since 2016 has clearly and unambiguously had a negative impact on UK policy towards both Northern Ireland and the Republic of Ireland.

Key words: *UK, Northern Ireland, Republic of Ireland, Good Friday Agreement 1998, Northern Ireland conflict, peace process, conflict resolution, Brexit, EU, sovereignty.*

Відомості про автора:
Марусинець Маріанна – кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри історії та суспільних дисциплін, старший дослідник,
Науково-дослідний центр імені Тіводора Легоцькі
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

УДК 351.746.1:32-027.542
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-22

Микола Гнатишин
ORCID: 0009-0008-1716-098X

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто проблематику теоретичних засад дослідження безпекової політики держави та її значення на внутрішньодержавному та міжнародних рівнях.

Проаналізовано основні підходи до розуміння та трактування понять «безпека», «безпека держави» та «національна безпека». Визначено, що безпека є основою існування держави, її повноцінного функціонування як політичного актора на світовій арені.

Звернуто увагу на сучасні виклики для політики держав у сфері безпеки й оборони, з урахуванням локальних конфліктів і повноцінних війн на карті Європи та світу.

Досліджено питання об'єктів і суб'єктів державної політики безпеки, що дає змогу повноцінно дослідити значення безпеки та її вплив на всі сфери діяльності держави, передусім на її громадян.

В умовах російсько-української війни здійснено спробу аналізу основних пріоритетів безпекових доктрин України і провідних країн Європи, їхнього впливу на розвиток співробітництва між державами та міжнародних відносин загалом.

Ключові слова: *безпека, національна безпека, безпека держави.*

Вступ. Протягом історії людства безпека була важливим аспектом виживання. Із зародженням інституту держави безпека набула більш глибокого значення, адже вона є основою існування будь-якого національного та державного утворення. Завдяки їй забезпечуються цілісність, стабільність, а також життєдіяльність держави. Категорія «безпека» забезпечує функціонування держави на всіх її рівнях: від соціально-економічного, релігійного, культурного до інформаційного, політичного та воєнного.

Без сумніву можна сказати, що політика безпеки для держави відіграє ключову роль у питанні запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам, адже дає можливість превентивно запобігти їх утворенню та поширенню.

Варто зауважити, що поняття «національна безпека», «державна безпека» є відносно молодими. Уперше термін «національна безпека» на державному рівні було вжито в 1904 р. президентом США Т. Рузвельтом. Тоді під час послання до Конгресу США він ужив цей термін у питанні обґрунтування приєднання Панамської зони щодо інтересів національної безпеки Сполучених Штатів Америки [10, с. 69].

Що стосується законодавства, то вперше термін «національна безпека» було прописано в Законі США «Про національну безпеку», ухваленому 18 вересня 1947 р.

Політика безпеки важлива з огляду на внутрішні та зовнішні питання та суперечності, у контексті яких існує держава. Дана політика забезпечує гарантування територіальної недоторканості, стабільності та відстоювання ролі держави як політичного актора на міжнародній арені.

З огляду на це варто розглянути теоретичні засади дослідження безпекової політики держави на внутрішньодержавному та зовнішньому рівнях взаємодії країни. Це важливо для ґрунтовного та комплексного розуміння зародження, розвитку, функціонування та значення політики безпеки для державних утворень.

Матеріал і методи дослідження. Основу роботи становила система нормативно-правових актів, яка складається з Конституції України [6], Закону України «Про національну безпеку України» [14]. У процесі роботи було проаналізовано погляди науковців на питання безпеки

держави, повноцінної політики щодо її забезпечення. Було застосовано методи аналізу та синтезу.

Результати та обговорення. Передусім варто визначити значення термінів «безпека» і «національна безпека».

Першим дослідником, який сформував концепцію національної безпеки, був В. Ліппман, який стверджував, що «нація перебуває у стані безпеки, коли немає необхідно жертвувати своїми законними інтересами з метою уникнути війни і коли вона може захистити за необхідності ці інтереси шляхом війни» [17, с. 68].

Відповідно до п. 4 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку», державна безпека визначається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних та потенційних загроз невоєнного характеру» [14].

У ст. 18 Конституції України 1996 р. проголошено та закріплено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів та безпеки [6].

Український дослідник, професор І. Козьяков зазначає, що термін «державна безпека» є невід'ємною складовою частиною ширшого поняття, категорії «національна безпека», адже вони співвідносяться на рівні як окремого, так і загального [8, с. 161].

О. Гаращук розглядає національну безпеку крізь призму системи, де відбувається взаємодія інтересів особи, суспільства, держави та загроз для їхнього існування [2, с. 147].

Варто звернути увагу на твердження О. Турченко та Ю. Груценко, які вказують на те, що терміни «державна безпека», «безпека держави» та «національна безпека» не є тотожними, хоча й мають семантичну схожість. Науковець С. Гордієнко стверджує, що «національна безпека», «безпека держави» як похідні категорії безпеки поступово розмиваються та втрачають свій зміст через, як він каже, «міждисциплінарний транзит» [17, с. 67].

Український науковець Є. Кобко вивчав питання термінології безпеки держави, національної безпеки та зазначає, що термін «національна безпека» означає такий стан країни, коли відсутні реальні або ж потенційні загрози її безпеці, а громадяни в такій державі мають можливість реалізації свого потенціалу. Водночас додає, що під національною безпекою також треба розуміти забезпечення державою конституційних прав і свобод людини і громадянина, а їх реалізація є умовою стабільного розвитку суспільства та суспільного ладу в державі [7, с. 28].

У питанні визначення сутності та термінології політики безпеки науковиця О. Березовська-Чміль трактує політику безпеки як «курс, який гарантує захист власної держави, її політичних і соціальних інтересів від будь-яких зовнішніх загроз та спрямований на постійний діалог, підтримання миру з можливим суперником, а також розв'язання основних суперечностей на шляху до компромісів і, за необхідності, підвищення рівня опору потенційному агресору» [1, с. 23].

Досить цікаво поняття «національна безпека» розглядав В. Антонов, а саме крізь тріаду «природа – людина – суспільство», трактував це як стан захищеності життєво важливих інтересів особи (індивіда), суспільства та держави від внутрішній і зовнішніх загроз [17, с. 68].

Дослідниця К. Лисюк уважає, що захист національних інтересів будь-якої держави, зокрема й України, має бути пріоритетом державної політики у сфері безпеки, що має бути забезпечено на конституційному рівні [9, с. 37].

Ключовою загрозою національній безпеці України та країн Європи є російська агресія. Тому К. Лисюк звертає увагу на необхідність ефективної протидії, що передбачає реформування та посилення обороноздатності Збройних сил України згідно із сучасними стандартами, що існують у провідних країнах світу. Це дасть змогу ефективніше долати наступ окупантів і захищати незалежність і територіальну цілісність України.

З огляду на реалії військового сьогодення необхідно звернути увагу не тільки Україні, але і її партнерам на енергетичну й економічну безпеку, які послідовно мають бути включеними у стратегії національної безпеки держав [9, с. 37–38].

З огляду на те, що ми досліджуємо та розглядаємо проблематику безпекової політики держави, необхідно визначити критерії безпеки та сутність безпекового сектору.

Згідно з позицією Г. Гончаренко, на яку посилається В. Партеха, сутність сектору безпеки полягає у взаємодії та злагодженій роботі в усіх сферах життєдіяльності держави. Коли всі сфери будуть взаємодіяти, то вони створюватимуть насамперед внутрішню безпеку, яка впливатиме на зовнішню безпеку. Це є одним з основних критеріїв безпеки держави – безпека в усіх сферах життєдіяльності державного організму [5, с. 44; 14, с. 29].

Варто розглянути позицію щодо державної безпеки С. Гордієнка. Науковець визначає її як здатність системи суспільних відносин забезпечити оптимальне функціонування інститутів держави, передусім державної влади, а вже тоді убезпечити особу, суспільство та державу загалом відповідно до балансу життєво необхідних інтересів зазначених категорій [17, с. 69].

Проблематику політики безпеки держави в її національних проявах вивчали також Р. Степанишин та І. Ховрач. З погляду розуміння політики державної безпеки дослідники приділили велику увагу питанню основних її компонентів. Без їх обґрунтування важко комплексно розглядати політику безпеки будь-якої держави [15].

Р. Степанишин та І. Ховрач відносять до безпекової політики держави такі 5 компонентів:

1. Зовнішню політику держави, що є одним із найважливіших компонентів у здійсненні та реалізації державної політики безпеки, адже без захисту інтересів власної країни на міжнародній арені важко уявити її існування, яке тісно пов’язане зі співпрацею з іншими державами. На нашу думку, це є життєво необхідною річчю.

2. Політику внутрішньої безпеки – стабільність усередині держави та добробут її громадян дає розуміння цілісності, доцільності та результатів державної програми безпеки, яка, без сумніву, впливає на її поведінку та прояви в зовнішній політиці.

3. Оборонну політику – складник загальної політики безпеки, що реалізується спеціально створеними інститутами, які підпорядковуються державі та дотримуються встановлених нею нормативно-правових актів, що спрямовані на покращення обороноздатності держави та насамперед слугують захистом інтересів держави на внутрішній та зовнішній політичних аренах.

4. Економічну політику у сфері безпеки – забезпечення реалізації національної безпекової політики на рівні економіки, виділення відповідних коштів для забезпечення функціонування вибраного державою безпекового курсу, від якого залежать рівень та швидкість розвитку економіки.

5. Політику інформування суспільства в питання політики державної безпеки – будь-яке суспільство, на нашу думку, має законне право бути проінформованим про стан справ в оборонній сфері, про державний план заходів щодо захисту від реальних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру [15, с. 289–290].

На нашу думку, усеосяжна безпекова політика держави важлива з огляду на необхідність забезпечення:

– суверенітету та державної цілісності – держава всіляко гарантує та забезпечує контроль над територією та її кордонами, має власну армію, як інструмент охорони територіальної цілісності та суверенітету. Це дає змогу забезпечувати незалежність держави від зовнішніх ворогів і посягань;

– захисту громадян держави – в основі безпекової політики стоїть особистість, людина та громадянин, умовою життя якої в межах держави є забезпечення захисту її прав і свобод. Це позитивно впливає на безпеку держави, адже основою будь-якої держави є її громадяни;

– соціально-економічного розвитку та стабільності – безпекова політика по суті повинна запобігати соціальним конфліктам, напрузі та хаосу. Адже добробут її громадян є ключем до соціальної стабільності держави. Безпекові заходи дозволяють захищати природні та стратегічні ресурси, які наявні на території тієї чи іншої держави. Додамо, що країни з високим рівнем стабільності більше приваблюють інвесторів, аніж із низьким;

– формування авторитету держави на внутрішній і міжнародній аренах. Держава, яка провадить послідовну безпекову політику, є активним політичним актором на міжнародній арені. Це сприяє формуванню співробітництву з іншими націями та союзами держав. Окрім цього, для захисту національних інтересів і національної безпеки в регіоні укладаються різноманітні міжнародні договори й угоди, які дають можливість відстояти інтереси на світовій політичній арені.

Варто зазначити, що український дослідник З. Гонтар звертає увагу на те, що політика безпеки на зовнішній арені великою мірою залежить від внутрішнього становища держави і змінюється відповідно до ситуації у світовій політиці та на міжнародній арені [4, с. 272].

Р. Степанишин та І. Ховрач обстоюють позицію, що політика безпеки має відповідати стратегічним інтересам держави. Політика безпеки, на їхню думку, дає можливість країні не тільки гарантувати безпеку на внутрішньому рівні, але й на міжнародному рівні співіснувати та співпрацювати з іншими державами [15, с. 291].

З. Гонтар вивчав проблематику теоретичних і практичних аспектів гарантування безпеки держави на міжнародній арені, що входить у більш широку категорію «національна безпека». Він зазначає, що зовнішня політика в питанні національної безпеки відіграє організаційну функцію, адже відповідні органи здійснюють інформування уряду про наміри інших держав, їхні кроки та завдання.

Також здійснюється аналіз їхнього впливу на суспільну думку, а також позицію політичних кіл, що в кінцевому підсумку має позитивно вплинути на вирішення зовнішньополітичних завдань, що стосуються національної безпеки держави [4, с. 273].

Повертаючись до розгляду питання безпекової політики на внутрішній арені, А. Мурашко виділив основні завдання системи безпеки й оборони на прикладі Стратегії національної безпеки України, як-от:

– охорона та захист державного кордону;
– охорона важливих об’єктів і комунікацій;
– підтримання правового режиму воєнного стану;
– забезпечення належних умов для функціонування органів державної влади, органів військового управління та стратегічного розгортання військ (оперативного розгортання сил) [12, с. 6].

В умовах гібридної повномасштабної війни Росії проти України держави світу почали по-іншому розглядати власну національну безпеку. Війна в Україні внесла чималі корективи у стратегії національної безпеки кожної держави в Європі.

Провідні держави проводять спільні навчання, укріплюють свій військовий потенціал на тлі погроз, які поширюються в бік країн Заходу від Російської Федерації.

Війна в Україні показала підвищену необхідність перегляду національних безпекових стратегій і їх удосконалення, пристосування до вимог часу. Це необхідно, як зауважує Р. Степанишин, щоб ефективно реагувати на нові безпекові тенденції та загрози [15, с. 290].

Українські дослідниці О. Березовська-Чміль, Ю. Кобець і М. Міщук звертають увагу на те, що останнім часом, під впливом міжнародної ситуації у світі, науковці приділяють значну увагу геополітичному аспекту національної безпеки. Під ним розуміється насамперед захист суверенітету та територіальної цілісності держави, а також її виживання, здатність адекватно реагувати на реальні та потенційні загрози зовнішнього характеру [3, с. 72].

Я. Миркеєв стверджує, що міжнародна ситуація, що склалася в Європі та світі з лютого 2022 р., Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення на територію України, підштовхнула європейські країни до розгляду питання вдосконалення та підвищення обороноздатності Європейського Союзу [11, с. 8].

Виходячи з вищевикладеного, ми вважаємо, що політика безпеки держави є комплексом затверджених державними інституціями нормативних актів, у яких закладено заходи та норми реагування на ті чи ті загрози, що можуть бути небезпечними для інтересів держави та навіть її існування.

Д. Тихомиров вивчав політику безпеки України та вказує на те, що українське законодавство у сфері безпекової політики регулюється більшою мірою засадами, які встановлюють принципи цієї політики, їхні завдання та напрями у визначених законом сферах [16, с. 91].

Дослідник зазначає, що загалом політика безпеки держави як інструмент створення системи безпеки ґрунтується на низці засадничих елементів, які впливають на процеси існування, розвитку та функціонування суспільства. Стосовно міжнародної арени, то тут мова йде про більш глобальні речі – виживання та розвиток людства. [16, с. 91]

Також З. Гонтар висловлює слушну думку, що зовнішньополітичний курс держави щодо реалізації її безпеки має виходити з моделі розвитку її правової системи, а не з адаптації до наявних у просторі умов [4, с. 275].

Отже, безпека держави прямо пропорційно залежить від комплексу дій і заходів, що сприяють можливості превентивного виявлення загроз зовнішнього та внутрішнього характеру цією державою та їх нейтралізації.

Висновки. Безпекова політика держави є вкрай важливою, адже є необхідним і подекуди ключовим аспектом існування держави. Державна політика безпеки дає змогу всебічно контролювати розвиток держави в напрямі збереження територіальної цілісності та недоторканості її кордонів. Відповідно цей захист деякою мірою зменшує ризики зовнішнього втручання.

Водночас відсутність цілеспрямованої безпекової політики з боку держави може спричинити втрату територій і незалежності, що ставить під загрозу повноцінне існування державного утворення.

Отже, послаблення даної політики може створювати аспекти збільшення зовнішньополітичних впливів, які часто негативно впливають на функціонування держави, утому ключі, що кожна нація на міжнародній арені має свої національні інтереси.

Можна говорити про те, що держава із слабкою безпековою політикою стає вразливою до внутрішніх і зовнішніх викликів. Як наслідок, можуть розпочатися кризи політичного чи соціально-економічного характеру, навіть призвести до війни в різних її проявах – громадянської чи вторгнення і окупації іншою державою.

Література:

1. Березовська-Чміль О. Вплив російської агресії на політику безпеки у країнах Європи. *Вісник Прикарпатського університету.* Серія «Політологія». 2024. № 17. С. 20–27. URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/110 (дата звернення: 10.12.2024).

2. Березовська-Чміль О. Теоретичні основи дослідження національної безпеки. *Креативний простір :* науковий журнал. 2021. № 2. С. 147–148. URL: https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/%E2%84%962.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

3. Березовська-Чміль О., Кобець Ю., Міщук М. Управління системою національної безпеки в умовах воєнно-політичного конфлікту. *Грані :* науково-теоретичний альманах. 2021. № 24 (9). С. 70–76. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1697 (дата звернення: 19.09.2024).

4. Гонтар З. Теоретичні та правові засади державного управління національною безпекою у зовнішній політиці. *Держава та регіони.* Серія «Державне управління». 2019. № 4 (68). С. 271–277. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/45.pdf (дата звернення: 09.12.2024).

5. Гончаренко Г. Управління сектором безпеки: поняття і сутність. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.* Серія «Юридичні науки». 2020. Т. 31 (70). Ч. 2. № 2. С. 40–46.

6. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

7. Кобко Є. Поняття та значення національної безпеки держави як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту. *Європейські перспективи.* 2022. № 2. С. 28–33. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2022-2/028-.pdf (дата звернення: 11.12.2024).

8. Козьяков І. Законодавче визначення державної безпеки: проблеми теорії та практики. *Теорія держави і права*. 2019. № 9. С. 160–164. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/27.pdf (дата звернення: 11.12.2024).

9. Лисюк К. Національна безпека – ключова конституційна опора правового державного ладу. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі :* збірник наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 31 травня – 1 червня 2024 р. Суми, 2024. С. 36–38. URL: https://sspu.edu.ua/images/2024/docs/nauka/konf/31.05/Book_Tom_2_5136c.pdf#page=37 (дата звернення: 11.12.2024).

10. Мельниченко Б. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія «Юридичні науки». 2021. № 2 (30). С. 68–72. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/aug/24795/11.pdf (дата звернення: 11.12.2024).

11. Миркєєв Я. Реформування спільної політики безпеки та оборони в довгостроковій перспективі з урахуванням загрози з боку Росії. *Science Rise: Juridical Science :* Journal. 2024. № 1 (27). С. 4–14. URL: https://journals.uran.ua/sr_law/article/view/302375 (дата звернення: 11.12.2024).

12. Мурашко А. Реалізація державної політики у сферах національної безпеки і оборони на регіональному рівні : автореф. дис. … канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Чернігів, 2021. 21 с. URL: https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2021/08/avtoreferat-murashko.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

13. Партеха В. Оборонна безпека як складова національної безпеки. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти :* збірник матеріалів III Регіональної наукової конференції, м. Умань, 31 жовтня 2024 р. Умань, 2024. С. 28–32. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/17562/1/Збірник%20тез%20-%20Соц.%20читання%20-%202024%20(1)%20(1).pdf (дата звернення: 11.12.2024).

14. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 31. Ст. 241.

15. Степанишин Р., Ховрич І. Політика національної безпеки та її важливість для держави. *Scientific Collection "InterConf".* 2024. № 190. С. 289–291. URL: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5555 (дата звернення: 11.12.2024).

16. Тихомиров Д. Засади державної політики у сфері безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 4. С. 91–96. URL: https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/SJNAIA_2019_24(4)_91-96.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

17. Турченко О., Груценко Ю. Національна безпека і державна безпека: поліваріантність визначення та співвідношення. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса.* 2023. № 2. С. 66–74. URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14914.

18. Шишкін І., Баран А., Березовська-Чміль О. Нова безпекова програма Європи: виклики, пов'язані з російсько-українською війною. *Геополітика України: історія та сучасність*. 2024. № 1 (32). С. 116–133. URL: http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/305019 (дата звернення: 09.12.2024).

References:

1. Berezovska-Chmil', O. (2024). Vplyv viyskovoi agresii rosii na polityky bezpeky y krainah Europy [The impact of Russian military aggression on security policy in European countries]. Visnyk Prycarpats'kogo universytety. Seriya "Politologia". Retrieved from https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/110/108 [in Ukrainian].

2. Berezovska-Chmil', O. (2024). Teoretychni osnovy doslidzennia natsionalnoi bezpeky [Theoretical foundations of national security research]. Naykovyi zhyrnal Kreatyvnyi prostir. Retrieved from https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/%E2%84%962.pdf [in Ukrainian].

3. Berezovska-Chmil', O., Kobec', Y., & Mishchyk (2021). Upravlinnia sustemoyu nacionalnoi bezpeky v umovah voyenno-politychnogo conflicty [Management of the national security system in the conditions of military and political conflict]. Grani. Retrieved from https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1697 [in Ukrainian].

4. Gontar, Z. (2024). Teoretychni ta pravovi zasady derzhavnogo upravlinnia bezpekoyu y zovnishniy polityci [Theoretical and legal foundations of state management of national security in foreign policy]. Derzava ta reiony. Seriia "Derzhavbe upravlinnia". Retrieved from http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/45.pdf [in Ukrainian].

5. Goncharenko, G. (2020). Upravlinnia sektorom bezpeky: ponittia i sutnist [Management of the security sector: concept and essence]. Vcheni zapysky TNU im. Vernadskogo.

6. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. № 30. St. 141 [in Ukrainian].

7. Kobko, Ye. (2022). Ponittia ta znacennia natsionalnoi bezpeky derzhavy yak obyekta administratyvno-pravovoi ohorony ta zahysty [The concept and significance of national security of the state as an object of administrative and legal protection and protection]. Europejski perspektyvy. Retrieved from https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2022-2/028-.pdf [in Ukrainian].

8. Kozyakov, I. (2019). Zakonodavche vyznachennia derzavnoi berpeky: problem teorii ta praktyky [Legislative definition of state security: problems of theory and practice]. Teoriia derzhavy i prava. Retrieved from http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/27.pdf [in Ukrainian].

9. Lysiuk, K. (2024). Natsionalna bezpeka – kliuchova konstytyciyna opora pravovogo derzhavnogo lady [National security is a key constitutional pillar of the legal state system]. Retrieved from https://sspu.edu.ua/images/2024/docs/nauka/konf/31.05/Book_Tom_2_5136c.pdf#page=37 [in Ukrainian].

10. Melnychenko, B. (2021). Osnovni pidhody do rozuminnia ponittia natsionalna bezpeka [Basic approaches to understanding the concept of national security]. Visnyk Natsionalnogo Universytetu Lvivska Politekhnika. Seriia "Yurydycjni nauky". Retrieved from https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/aug/24795/11.pdf [in Ukrainian].

11. Myrkeyev, Ya. (2024). Reformyvannia spilnoi polityky bezpeky ta oborony y dovhostrokoviy perspektyvi z urakhyvanniam zagrozy z boky rossii [Reforming the joint security and defense policy in the long term, taking into account the threat from Russia]. *Journal "Science Rise: Juridical Science"*. Retrieved from https://journals.uran.ua/sr_law/article/view/302375 [in Ukrainian].

12. Murashko, A. (2021). Realizaciya derzhavnoi polityky y sferah natsionalnoi bezpeky ta oborony na regionalnomy rivni [Implementation of state policy in the spheres of national security and defense at the regional level]. Retrieved from https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2021/08/avtoreferat-murashko.pdf [in Ukrainian].

13. Partekha, V. (2024). Oboronna bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky [Defense security as a component of national security]. Retrieved from https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/17562/1/Збірник%20тез%20-%20Соц.%20читання%20-%202024%20(1)%20(1).pdf [in Ukrainian].

14. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy [On national security of Ukraine: Law of Ukraine]. (2018, June 21). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. № 31. St. 241 [in Ukrainian].

15. Stepanyshyn, R., & Hovrach, I. (2024). Polityka natsionalnoi bezpeky ta yiyi vazhlyvist dlia derzhavy [National security policy and its importance for the state]. Scientific Collection "InterConf". Retrieved from https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5555 [in Ukrainian].

16. Tykhomyrov, D. (2019). Zasady derzhavnoi polityky y sferi bezpeky [Principles of state policy in the field of security]. Naykoviy visnyk Natsionalnogo universytety vnytrishnih sprav. Retrieved from https://law-science.com.ua/web/uploads/pdf/SJNAIA_2019_24(4)_91-96.pdf [in Ukrainian].

17. Turchenko, O., & Grycenko, Yu. (2023). Natsionalna bezpeka i derzhavna bezpeka: polivariatyvnist vyznachennia ta spivvidnoshennia [National security and state security: multivariate definition and relationship]. Pravnychyi chasopys Donetskogo natsionalnogo universytety imeni V. Stusa. Retrieved from https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14914 [in Ukrainian].

18. Shyshkin, I., Baran, A., & Berezovska-Chmil, O. (2024). Nova bezpekova programa Europy: vyklyky poviazani zi rosiysko-ukrainskoyu viynoyu [Europe's new security program: challenges related to the Russian-Ukrainian war]. Geopolityka Ukrainy: istoriya ta sychasnist. Retrieved from http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/305019 [in Ukrainian].

Mykola Gnatyshyn. Theoretical foundations of the study of state security policy

The article examines the issues of theoretical foundations of the study of state security policy and its significance at the domestic and international levels.

The main approaches to understanding and interpreting the concepts of "security", "state security" and "national security" are analyzed. It is determined that security is the basis of the existence of the state and its full-fledged functioning as a political actor on the world stage.

Attention is drawn to modern challenges for state policies in the field of security and defense, taking into account local conflicts and full-fledged wars on the map of Europe and the world.

The issue of objects and subjects of state security policy is investigated, which makes it possible to fully explore the meaning of security and its impact on all spheres of state activity, primarily on its citizens.

In the conditions of the Russian-Ukrainian war, an attempt is made to analyze the main priorities of the security doctrines of Ukraine and leading European countries and its impact on the development of cooperation between states and international relations in general.

Key words: *security, national security, state security.*

Відомості про автора:
Гнатишин Микола – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 32:004.7; 32:519.7
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-23

Микола Ґеник
ORCID: 0000-0002-5716-8299

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ ТЕРМІНІВ «КІБЕРБЕЗПЕКА» І «КІБЕРЗАГРОЗА»

Протягом останніх десятиліть кардинально змінилися способи і методи гарантування національної та міжнародної безпеки. Розвиток комп'ютерних технологій спричинив перенесення суперництва в кібернетичну галузь чи домен. Кібербезпека пронизує всі сфери діяльності держав і суспільств, стає одним із найважливіших елементів. Інформаційно розвинені держави формують стратегії протистояння в кіберсфері, яка у близькому майбутньому визначатиме форми і зміст міжнародного суперництва та конфліктів. Незважаючи на часте вживання термінів «кібербезпека» і «кіберзагроза», словники й енциклопедії не оперують універсальними визначеннями згаданих категорій. Завдання статті – проаналізувати основні підходи до дефініції понять у науковій літературі та правових актах.

У Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» дано визначення кібербезпеки як «захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України в кіберпросторі».

Після проведення аналізу наявних визначень Д. Крейген, Н. Дякун-Зіболт і Р. Пьорс запропонували вичерпну універсальну інклюзивну дефініцію: «кібербезпека – це організація і збір ресурсів, процесів і структур, що використовуються для захисту кіберпростору та систем, що використовують кіберпростір, від дій, які розмежовують де-юре і де-факто права власності».

Кібербезпека залишається однією з найважливіших і найуразливіших сфер у системі безпеки, що зумовлено відносною новизною та стрімким технологічним розвитком інформаційних мереж. Правове врегулювання діяльності в кіберпросторі є актуальним завданням внутрідержавного та міжнародного права.

Ключові слова: *кібербезпека, кіберпростір, кібератака, кіберзагроза, інформаційні системи.*

Вступ. Протягом останніх десятиліть кардинально змінилися способи і методи гарантування національної та міжнародної безпеки. Розвиток комп'ютерних технологій спричинив перенесення суперництва в кібернетичну галузь чи домен. Кібербезпека пронизує всі сфери діяльності держав і суспільств, стає одним із найважливіших елементів. Інформаційно розвинені держави формують стратегії протистояння в кіберсфері, яка у близькому майбутньому визначатиме форми і зміст міжнародного суперництва та конфліктів.

Матеріал і методи дослідження. Основою аналізу стали дефініції понять «кібербезпека» і «кіберзагрози», які містяться в енциклопедіях, словниках, державно-правових документах, наукових публікаціях. Використано інституціональний, компаративістський, системний методи, контент-аналіз тощо.

Мета дослідження. Незважаючи на часте використання термінів «кібербезпека» і «кіберзагроза», словники й енциклопедії не оперують універсальними визначеннями згаданих категорій. Завдання статті – проаналізувати основні підходи до дефініції понять у науковій літературі та правових актах.

Результати та обговорення. Кібернетична безпека стрімко розвивається і набуває все більшого значення з кінця 1960-х рр., коли з'явилися модеми (пристрої, що дозволяють

комп'ютерам спілкуватися через телефонні лінії). Поширення персональних комп'ютерів у 1980-х рр. ускладнило проблему, оскільки вони дозволили хакерам незаконно отримувати доступ до основних комп'ютерних систем. З бурхливим розвитком інтернету наприкінці 20-го і на початку 21-го ст. комп'ютерна безпека стала широко розповсюдженою проблемою. Розвиток передових технологій безпеки спрямований на зменшення таких загроз, хоча паралельне вдосконалення методів комп'ютерних злочинів створює постійну небезпеку.

В останні десятиліття воєнні стратегії технологічно розвинених держав стали впроваджувати поняття кіберпростору. Зокрема, Міністерство оборони США, зважаючи на зміни міжнародної ситуації та нові форми конфліктів, оновило воєнну стратегію. Зокрема, документ "Field Manual 3.0" («Польовий посібник 3.0») передбачає ведення американськими збройними силами багатодоменних операцій (Multi-Domain Operations, MDO), коли боротьба точиться одночасно на суходолі, на морі, у повітрі, у космосі та в кіберпросторі. Кіберпростір – це взаємозалежні мережі інформації, вузли, які пронизують кожен домен. Мережі кіберпростору перетинають географічні та політичні кордони, об'єднують людей, організації та системи по всьому світу. Кіберпростір дозволяє взаємодію між особами, групами, організаціями та національними державами. Кіберпростір складний, суперечливий і критично важливий для успішної роботи технологічної інфраструктури та резидентних даних, зокрема й інтернету, телекомунікаційних мереж, комп'ютерних систем, вбудованих процесорів і контролерів. Кіберпростір – це розгалужена та складна глобальна мережа дротового та бездротового з'єднання, вузли, які пронизують кожен домен [4, с. 16].

Кіберпростір – це створена людьми домена, яка стала результатом поєднання комп'ютерів, роутерів, серверів, кабелів, світловодів, безпровідних пристроїв, супутників та інших подібних компонентів, яка уможливлює пересилання інформації з великою швидкістю [6, с. 143–161]. Об'єднаний комітет начальників штабів США оперує дефініцією кіберпростору як глобальної домени всередині інформаційного середовища, що складається із взаємозалежних мереж інформаційних технологій і належних до них даних, зокрема й інтернету, телекомунікаційних мереж, комп'ютерних систем, і вбудованих процесорів та інстальованих переспрямовувачів. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (ст. 1) містить визначення кіберпростору як середовища (віртуального простору), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем і забезпечення електронних комунікацій із використанням мережі «Інтернет» та/або інших глобальних мереж передачі даних. Кіберпростір – поряд із повітряним, суходільним, морським і космічним, належить до 5 домен, які використовуються людьми для своїх цілей. Однак, на відміну від них, він не існує фізично, створений не природою, а людьми і піддається трансформаціям.

«Кібербезпека» є широко вживаним терміном, визначення якого дуже поліваріантні, часто суб'єктивні та неінформативні. Відсутність стислого, загальноприйнятого визначення яке б відображало багатовимірність кібербезпеки, становить перепони технологічному і науково-технічному прогресу, посилює переважно технічний погляд на кібербезпеку та штучно відокремлює дисципліни, які мають діяти узгоджено для вирішення складних проблем у цій галузі. Кібербезпека є предметом зацікавлення різних сфер науки та людської життєдіяльності: інформатики, інженерії, політології, соціології, комп'ютерних і воєнних наук, права, державного управління, бухгалтерського обліку, психології, менеджменту тощо. Відповідно кожна з наук оперує своїм визначенням цього поняття, здефінійованого через категорії технічних чи гуманітарних дисциплін. Більшість енциклопедій і словників не містять визначення кібербезпеки через відносну новизну терміна та нерозробленість категоріального апарату. Р.А. Кеммерер уважав, що «кібербезпека в основному складається з методів захисту та використовується для виявлення та запобігання потенційним зловмисникам». Дж.А. Льюїс наголошував на тому,

що «кібербезпека передбачає безпеку комп'ютера, мережі й інформації, яка на них міститься, від проникнення, зловмисного пошкодження чи знищення». Е. Аморозо пропонував визначення кібербезпеки через «зменшення ризику зловмисних впливів на програмне забезпечення, комп'ютери та мережі. Сюди входять інструменти, які використовуються для виявлення зламів, протидії вірусам, блокування зловмисного доступу, забезпечення автентифікації, увімкнення зашифрованих комунікацій тощо» [2, с. 13–21].

Міжнародний телекомунікаційний союз оперує визначенням, згідно з яким «кібербезпека – це сукупність інструментів, політик, концепцій безпеки, керівних принципів, підходів до управління ризиками, дій, навчання, найкращих практик, гарантій і технологій, які можуть бути використані для захисту кіберсередовища, організацій і активів користувачів» [2, с. 13–21].

Комітет із систем національної безпеки США під кібербезпекою розуміє «здатність захищати або обстоювати використання кіберпростору від кібератак». Словник Національної ініціативи з кар'єри та навчання у сфері кібербезпеки Міністерства внутрішньої безпеки США пропонує визначенням, згідно з яким кібербезпека – це «діяльність або процес, здатність або можливість, або стан, за допомогою яких інформаційні та комунікаційні системи й інформація, що міститься в них, захищені від пошкодження, несанкціонованого використання, модифікації або експлуатації» [2, с. 13–21].

«Огляд політики Білого дому щодо кіберпростору» давав визначення кібербезпеки як «стратегії, політики і стандартів, що стосуються безпеки й операцій у кіберпросторі й охоплюють увесь спектр політик і заходів щодо зменшення загроз, зменшення вразливості, стримування, міжнародної взаємодії, реагування на інциденти, забезпечення стійкості та відновлення, зокрема й операцій із комп'ютерними мережами, захисту інформації, правоохоронних, дипломатичних, військових і розвідувальних місій, оскільки вони стосуються безпеки та стабільності глобальної інформаційно-комунікаційної інфраструктури» [5].

Відділ громадської безпеки при уряді Канади у своїх документах користується визначенням кібербезпеки як «сукупності технологій, процесів, практик і заходів реагування та пом'якшення наслідків, призначених для захисту мереж, комп'ютерів, програм і даних від кібератак, пошкодження або несанкціонованого доступу, з метою забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності». К. Канонгія і Р. Мандаріно (C. Canongia, R. Mandarino) запропонували визначення кібербезпеки як «мистецтва забезпечення існування та безперервності інформаційного суспільства нації, гарантування та захисту в кіберпросторі її інформації, активів і критичної інфраструктури».

«Оксфордський словник» визначає кібернетичну безпеку як «стан захищеності від злочинного або несанкціонованого використання електронних даних, або заходи, ужиті для досягнення цієї мети». Електронна версія «Британіки» містить визначення комп'ютерної безпеки як захисту комп'ютерних систем та інформації від шкоди, крадіжки та несанкціонованого використання [1].

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (ст. 1) дає визначення кібербезпеки як «захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України в кіберпросторі» [7].

Після проведення аналізу наявних визначень Д. Крейген, Н. Дякун-Зіболт і Р. Пьорс запропонували вичерпну універсальну інклюзивну дефініцію: «кібербезпека – це організація і збір ресурсів, процесів і структур, що використовуються для захисту кіберпростору та систем, що використовують кіберпростір, від дій, які розмежовують де-юре і де-факто права власності» [2, с. 13–21].

Заходи безпеки, пов'язані з комп'ютерною інформацією та доступом до неї, спрямовані на боротьбу із чотирма основними загрозами, як-от:

1) крадіжка даних, наприклад воєнної таємниці, з урядових комп'ютерів;

2) вандалізм, зокрема і знищення даних комп'ютерним вірусом;

3) шахрайство, наприклад переведення співробітниками банку коштів на власні рахунки;

4) утручання у приватне життя, як-от незаконний доступ до захищених особистих фінансових або медичних відомостей із бази даних.

Найпростішим засобом захисту комп'ютерної системи від крадіжок, вандалізму, вторгнення в особисте життя й інших безвідповідальних дій є електронне відстеження та реєстрація доступу до комп'ютерної системи та дій різних користувачів. Зазвичай це робиться шляхом присвоєння індивідуального пароля кожній особі, яка має доступ до системи. Тоді сама комп'ютерна система може автоматично відстежувати використання цих паролів, записувати такі дані, як і те, до яких файлів було отримано доступ під яким паролем тощо. Ще одним заходом безпеки є зберігання даних системи на окремому пристрої або носії, який зазвичай недоступний через комп'ютерну систему. Нарешті, дані часто шифрують так, щоб їх могли розшифрувати лише власники єдиного ключа шифрування [3].

Отже, кібербезпека зводиться до сукупності заходів і дій, спрямованих на запобігання, протидію кібератакам чи мінімізацію завданої ними шкоди. У цьому комплексі є 3 основні компоненти:

1) класичні засоби забезпечення інформаційних систем (антивірусні програми, шифрування даних, спеціальна підготовка користувачів);

2) активна оборона (цілеспрямовані та заплановані тести зламання системи, щоб виявити її слабкі сторони);

3) дії в інших сферах (дипломатичних, юридичних, економічних, воєнних) – з метою відлякування від проведення атак.

Захист систем передбачає:

1) спеціальну програму керування ризиками;

2) обмежене довір'я, тобто інші системи трактуються як потенційні джерела загроз;

3) спеціальне програмне забезпечення (далі – ПЗ), яке стежить за обміном інформації з іншими системами;

4) багаторівневий ступінь захисту (тобто зламання одного рівня не дає доступу до даних);

5) систематичні тести безпеки;

6) обмеження доступу користувачів тільки до окремих даних, які їм необхідні;

7) мінімізація функціональності (тільки ті ПЗ та функції, які необхідні).

У цьому контексті варт згадати також відокремлення дуже важливих мереж від інтернету – наприклад, американська система *SIPRNet3* для керування військами. Дозволяється використання обладнання та програмного забезпечення, виробленого у своїй країні чи в союзників (шпигунське ПЗ може бути інстальоване при виробництві – так звані маньчжурські чіпи). Особливо варто звертати увагу на захист критичної інфраструктури, яка включає всі об'єкти, прилади, структури, системи і мережі (фізичні чи віртуальні), які настільки важливі для держави, що їх пошкодження, паралізування чи знищення ослабить безпеку держави і громадян [6, с. 143–161].

Інформаційні технології можуть бути використані в інформаційній боротьбі 2 способами:

1. Допоміжним способом, тобто посилюючи ефект операцій і заходів іншого, ніж інформаційний вид (поширення пропаганди, залучення фінансових засобів для діяльності, рекрутація нових членів, добровольців, симпатиків, внутрішньогрупова комунікація).

2. Безпосереднім способом, як зброя і засіб знищення деяких об'єктів (наступальні операції в кіберпросторі, які можуть спричинити негативні (матеріальні чи нематеріальні) наслідки для об'єктів, які зазнали нападу).

Операції в кіберпросторі поділяються на 2 групи:

1. Наступальні (кібератаки – заходи, що використовують комп'ютерні мережі та спрямовані на маніпуляцію, пошкодження, створення перешкод, знищення інформаційної системи й інформаційної мережі).

2. Оборонні (пасивні чи активні операції, що мають на меті збереження здатності до використання та захист даних).

Кібернетична загроза – небезпека чи можливість спроби пошкодження, переривання роботи чи знищення інформаційної мережі чи системи. Виділяють 5 видів кіберзагроз (кібервійна, кібершпигунство, кібертероризм, кіберзлочинність і хактивізм):

Кібервійна – сукупність дій, орієнтованих на отримання переваги в кіберпросторі під час воєнних дій, напередодні них чи як альтернатива до класичних воєнних дій. У доктрині ЗС США мережеві операції (англ. *CNO – Computer Network Operations*) поділені на 3 види, як-от:

1) експлуатація комп'ютерних мереж;
2) атаки на комп'ютерні мережі;
3) захист комп'ютерних мереж.

Кібервійна стосується атак і захисту комп'ютерних мереж, а експлуатацією займається кібершпигунство.

Атаки на комп'ютерні мережі здійснюються на 4 об'єкти:

1. Логістичні системи (спеціальні програми, що забезпечують постачання військ).

2. Інформаційні системи контролю за промисловими і технологічними процесами (SCADA – *Supervisory Control And Data Acquisition*).

3. Системи керування збройними силами.

4. Системи озброєння (програмне забезпечення літаків, вертольотів, протиповітряних батарей, кораблів, дронів).

У сучасному світі 4 держави лідирують у теоретичних аспектах кібервійни: США, КНР, РФ, Ізраїль. У західній воєнній думці використовується термін «кібервійна», у РФ та КНР – «інформаційна війна». КНР розробляє теорію електронної війни в інтегрованих системах – поєднане, скоординоване та синхронізоване застосування знарядь радіоелектронної боротьби (засобів, що створюють перешкоди в роботі радіолокаторів чи зброї, генеруючої електромагнітний імпульс) зі звичайними кібератаками. У воєнній доктрині РФ кібервійна – елемент інформаційної війни, де використовуються військові, економічні та культурні засоби (доктрина Герасимова). У США переважає вузьке сприйняття кіберпростору як структури комп'ютерних мереж і систем. У рамках повітряних сил (U.S. Air Forces) створено Кібернетичне командування (Cyber Command, CYBERCOM), яке відає кібернетичними операціями ЗС США. Тобто західне сприйняття інформаційної загрози вужче, обмежене технічно-інформаційними кібернетичними аспектами інформаційної боротьби, а східне (російсько-китайське) – ширше, з акцентом на пропаганду [6, с. 143–161].

Кібершпигунство – викрадення даних шляхом зламування інформаційних мереж і комп'ютерних систем.

Кібертероризм – використання кіберпростору для терористичної діяльності (пропаганда, рекрутація нових членів, збір фінансових засобів, комунікація, збір інформації стосовно цілей замаху й іншої розвідувальної інформації).

Кіберзлочинність – використання кіберпростору з метою, що суперечить праву, за допомогою швидкості, віддаленості, шифрування, тобто операція і її виконавець залишаються невикритими. У вужчому розумінні кіберзлочинність – нелегальні дії в кіберпросторі, для яких цей кіберпростір необхідний і дуже помічний (розсилка спаму, крадіж цифрової ідентифікації, підробка електронного підпису тощо). Кіберзлочини поділяються на 2 типи:

1. Такі, де комп'ютери є знаряддям чи засобом, за допомогою якого здійснюється злочин (переслідування, цькування, торгівля забороненими матеріалами, шахрайство, саботаж, крадіж ідентифікації, даних).

2. Такі, де комп'ютерні й інформаційні системи є об'єктами злочину (хакерство, розсилання шкідливого програмного забезпечення, атаки на кшталт DDoS).

Хактивізм (хакер + активізм) – це використання технік і методів хакерства з метою спричинення суспільних змін, тобто містить неегоїстичні політичні, суспільні й економічні цілі. Прикладом можуть бути зламування систем із науковими публікаціями та викладення їх у загальний доступ, ніби це сприятиме науково-технічному прогресові [6, с. 143–161].

Кібератака – навмисна та зловмисна спроба отримати несанкціонований доступ до цифрової системи [3]. Кібератаки можуть впливати на комп'ютери, смартфони або інші пристрої, підключені до інтернету. Основною метою кіберзлочинців часто є крадіжка грошей, персональних даних, облікових даних, інтелектуальної власності або іншої цінної інформації. Зловмисники також можуть мати на меті вивести з ладу або пошкодити систему, на яку спрямована атака. Кібератаки часто передують більш серйозним кіберзлочинам, як-от крадіжка особистих даних, утручання у приватне життя та шахрайство. Найсучасніші кібератаки виводять із ладу промислове обладнання, транспорт, інтернет-зв'язок у цілих регіонах.

Кібератаки становлять значну загрозу для комп'ютерних систем не лише через шкоду, якої вони можуть завдати, але й через низьку вартість проникнення. Одна людина, яка володіє належним програмним забезпеченням, може здійснити атаку проти цілої країни. Навіть більше, зловмисники можуть легко приховати свою особу, місцезнаходження та мотиви. Заходи кіберзахисту повинні постійно стримувати атаки, які можуть різнитися за масштабами та методами, тоді як кібератака має бути успішною лише один раз; незахищений сервер може зазнавати сотні атак на день. Проте межа між кіберзахистом і кібератакою іноді розмивається. Наприклад, шпигунське програмне забезпечення *Pegasus* було розроблене ізраїльською фірмою *NSO Group* для боротьби з тероризмом, стало використовуватися для відстеження та моніторингу впливових осіб без їхнього відома. Програма дозволяє прослуховувати розмови, отримати доступ до електронної пошти, фото чи відео, що містяться в інфікованому смартфоні.

Кібератаки можуть здійснювати як окремі особи, так і організації, але такі атаки відрізняються від кібервійни, яка зазвичай ведеться між країнами. Кібервійна може включати фізичні атаки на цифрову інфраструктуру (наприклад, знищення систем зв'язку або обладнання) на додаток до кібератак [3].

Семантичні кібератаки намагаються обманом змусити жертву надати цінну інформацію або доступ до цінних систем, за допомогою стратегії, відомої як соціальна інженерія. Поширеним прикладом соціальної інженерії є фішинг – практика надсилання шахрайських електронних листів, які видають себе за надійні контакти, із проханням надати особисту інформацію.

Кібератаки можна поділити на дві категорії: нецільові та цільові. Нецільові атаки мають на меті вплинути на якомога більшу кількість пристроїв або сервісів. Наприклад, зловмисники іноді використовують «водяні діри», коли створюється або компрометується вебсторінка, а потім відвідувачі піддаються атаці під час доступу до неї. Іншим прикладом є сканування, коли зловмисники систематично намагаються знайти вразливості в системі, часто шукають точки входу. Цілеспрямовані кібератаки спрямовані на конкретну особу або організацію [3].

Кібератаки можуть здійснюватися з різними цілями:

1. Атаки з метою викрадення даних.

2. Атаки з метою видалення даних (програми англ. *wiper malware*).

3. Атаки DDoS (англ. *Distributed Denial of Service* – розпорошена відмова обслуговування) – блокування функціонування інтернет-сторінки шляхом висилання з різних інфікованих

комп'ютерів великих пакетів даних (атака у 2008 р. на грузинські установи та ЗМІ, щоб збільшити хаос і не дати можливості висвітлити грузинське бачення конфлікту з РФ).

4. Атаки для фізичного пошкодження чи знищення технічної інфраструктури (вірус *Stuxnet* проти іранських атомних об'єктів у 2009–2010 рр.).

5. Атаки з метою дезінформації та маніпуляції [6, с. 143–161].

«Шкідливе програмне забезпечення» – це загальний термін для позначення програм, що використовуються в кібератаках, які зазвичай установлюються на пристрої жертв, коли вони взаємодіють із небезпечним посиланням або електронним листом. Програми-вимагачі, які також називають криптовалютними вимагачами, блокують доступ до цифрового активу або пристрою доти, доки власник не сплатить викуп.

Фішинг – це поширена тактика соціальної інженерії, коли кібератаки видають себе за надійні джерела, зазвичай через електронну пошту, щоб викрасти цінні дані або встановити шкідливе програмне забезпечення.

Атаки типу «людина посередині», які іноді називають атаками підслуховування, відбуваються тоді, коли зловмисники перехоплюють комунікацію між людьми або між людиною та сервером.

Міжсайтовий скриптинг (XSS) – зловмисник заражає вебсайт, часто за допомогою коду JavaScript, що зазвичай передбачає переспрямування на інший сайт або викрадення цільових даних [3].

Першочерговим завданням кібербезпеки має бути запобігання кібератакам. Ефективною стратегією запобігання кібератакам може бути просте оновлення програмного забезпечення й уникнення невідомих посилань. Стратегії управління ідентифікацією та доступом, як-от багатофакторна авторизація, надійні паролі та віртуальні приватні мережі (VPN), забезпечують додатковий рівень безпеки. Організації можуть працювати над запобіганням кібератакам, навчати співробітників принципів кібербезпеки, залучати сторонніх експертів із безпеки або інвестувати у внутрішню команду з кібербезпеки.

Висновки. Кібербезпека залишається однією з найважливіших і найуразливіших сфер у системі безпеки, що зумовлено відносною новизною та стрімким технологічним розвитком інформаційних мереж. Правове врегулювання діяльності в кіберпросторі є актуальним завданням внутрідержавного та міжнародного права.

Література:

1. Computer security. URL: https://www.britannica.com/technology/computer-security (дата звернення: 15.01.2025).

2. Craigen D., Diakun-Thibault N., Purse R. Defining Cybersecurity. *Technology Innovation Management Review.* October 2014. P. 13–21.

3. Cyberattack. URL: https://www.britannica.com/topic/cyberattack (дата звернення: 15.01.2025).

4. FM 3.0 Operations. Headquarters, Department of the Army. October 2022. 280 p. P. 16. URL: https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN36290-FM_3-0-000-WEB-2.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

5. National Initiative for Cybersecurity Careers and Studies. *Explore Terms: A Glossary of Common Cybersecurity Words and Phrases.* URL: https://niccs.cisa.gov/cybersecurity-career-resources/vocabulary#letter-c (дата звернення: 15.01.2025).

6. Furgacz P. Informacyjny wymiar bezpieczeństwa. *Zagrożenia i instytucje bezpieczeństwa międzynarodowego. Redakcja naukowa E.Cziomer.* Kraków : Oficyna wydawnicza AFM, 2016. S. 143–161.

7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 45. Ст. 403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 15.01.2025).

References:

1. Computer security. Retrieved from https://www.britannica.com/technology/computer-security.
2. Craigen, D., Diakun-Thibault, N., Purse, R. (2014). Defining Cybersecurity. *Technology Innovation Management Review,* October P. 13–21.
3. Cyberattack. Retrieved from https://www.britannica.com/topic/cyberattack.
4. FM 3.0 Operations. Headquarters, Department of the Army, October 2022, 280 p. P. 16. Retrieved from https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN36290-FM_3-0-000-WEB-2.pdf.
5. National Initiative for Cybersecurity Careers and Studies. Explore Terms: A Glossary of Common Cybersecurity Words and Phrases. Retrieved from https://niccs.cisa.gov/cybersecurity-career-resources/vocabulary#letter-c.
6. Furgacz, P. (2016). Informacyjny wymiar bezpieczeństwa. *Zagrożenia i instytucje bezpieczeństwa międzynarodowego. Redakcja naukowa E.Cziomer.* Kraków: Oficyna wydawnicza AFM, S. 143–161.
7. Zakon Ukrayiny "Pro osnovni zasady zabezpechennya kiberbezpeky Ukrayiny" (2017) [Law of Ukraine „On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine"]. (Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), № 45, st. 403). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (data zvernennya: 15.01.2025).

Mykola Genyk. Methodological challenges of defining the terms "cybersecurity" and "cyber threat"

In recent decades, the ways and methods of ensuring national and international security have changed dramatically. The development of computer technology has led to the rivalry in the cyber domain. Cybersecurity permeates all spheres of state and society and has become one of the most important elements of national security. Information-driven countries are developing strategies for confrontation in the cyberspace. It is this sphere that will shape the forms and content of international rivalry and conflicts in the near future. Despite the frequent use of the terms "cybersecurity" and "cyber threat", dictionaries and encyclopaedias do not provide universal definitions of these categories. The purpose of this article is to analyse the main approaches to the definition of these concepts in the scientific literature and legal acts.

The Law of Ukraine "On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine" defines cybersecurity as "the security of vital interests of a person and citizen, society and the state when using cyberspace, which ensures the sustainable development of the information society and digital communication environment, timely identification, prevention and neutralisation of real and potential threats to the national security of Ukraine in cyberspace".

Having analysed the existing definitions, D. Craigen, N. Dyakun-Zybolt and R. Pearce proposed a comprehensive universal inclusive definition, i.e. "cybersecurity" is the organization and collection of resources, processes, and structures used to protect cyberspace and cyberspace-enabled systems from occurrences that misalign de jure from de facto property rights.

Cybersecurity remains both one of the most significant and most vulnerable areas in the security system, due to its relative novelty and rapid technological development of information networks. Legal regulation of activities in cyberspace is an urgent task of domestic and international law.

Key words: *cybersecurity, cyberspace, cyberattack, cyberthreat, information systems.*

Відомості про автора:

Ґеник Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 323.28
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-24

Наталія Ларіончева
ORCID: 0009-0000-3605-0163

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ

У статті здійснено порівняльний аналіз ключових аспектів міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки в умовах сучасних глобальних інформаційних загроз. Актуальність дослідження зумовлена швидким розвитком інформаційних технологій, що потребує нових підходів до захисту від кіберзагроз та інформаційних втручань. Окрему увагу приділено важливості спільних заходів для протидії дезінформації та кібернападам, підвищення ефективності глобальної безпеки через обмін інформацією, стандартизацію процесів та розвиток національних стратегій кіберзахисту. Визначено, що поглиблене розуміння кіберзагроз вимагає нових підходів до аналізу воєнно-політичної ситуації, зокрема в контексті гібридних і мережевої війн. Проаналізовано значення міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки, яка має сприяти не лише оперативному реагуванню на кібернапади, а й створенню єдиних стандартів безпеки. Спільні ресурси для реагування на надзвичайні ситуації, зокрема на атаки на критичну інфраструктуру, є важливим аспектом захисту глобальної кіберінфраструктури. Окрема увага приділена досвіду країн Європейського Союзу та НАТО, зокрема співпраці України з НАТО у сфері кібербезпеки. Підкреслено необхідність подальшої інтеграції України в міжнародну співпрацю, зокрема, через участь у міжнародних форумах, удосконалення національного законодавства та розвиток систем раннього запобігання та реагування на кіберзагрози.

Ключові слова: *кібербезпека, інформаційні війни, міжнародна співпраця, дезінформація, гібридні конфлікти, інформаційні операції, європейська інтеграція, НАТО, міжнародні стандарти.*

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена тим, що міжнародна співпраця у сфері кібербезпеки є вирішальною для протидії інформаційним загрозам. Спільні стандарти, обмін інформацією та співпраця між країнами можуть підвищити ефективність заходів протидії дезінформації і кібератак. Сьогодні є необхідність розробити ефективні стратегії захисту від інформаційних загроз та протидії інформаційним втручанням. Ця стаття має на меті визначити ключові напрями міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки для забезпечення захисту від сучасних кіберзагроз й ефективного реагування на інформаційні війни, а також визначення перспектив розвитку національних стратегій і механізмів захисту в умовах гібридних конфліктів.

Матеріал і методи дослідження. Для дослідження теми використано комплекс методів, зокрема аналіз літератури та документів, що дає змогу виявити теоретичні основи та нормативно-правову базу щодо інформаційних воєн і кібербезпеки. Застосовано контент-аналіз медіаматеріалів та кейс-метод для вивчення конкретних прикладів сучасних конфліктів, а також порівняльний аналіз підходів різних країн до захисту кіберпростору.

Результати та обговорення. З огляду на постійну еволюцію характеру сучасних воєнних конфліктів, методи та підходи до аналізу воєнно-політичної обстановки повинні також зазнавати змін. Трансформація характеристик сучасних воєнних конфліктів і військово-політичних відносин вимагає адаптації аналітичних підходів, зосереджуючи увагу на нових аспектах та елементів, що потребують детального дослідження для забезпечення об'єктивності результатів оцінки ситуації [6, с. 8]. Сучасні воєнні конфлікти суттєво відрізняються від попередніх, оскільки вони набули нових характеристик та особливостей, що вимагають поглибленого аналізу й розуміння. Якщо в минулому стратегія ведення війни ґрунтувалася переважно на силовому примусі та прямому військовому протистоянні між сторонами конфлікту, то сучасні

воєнні конфлікти виявляють значно складніші й різноманітніші риси. Виокремлення цих нових характеристик спричинило появу таких термінів, як «проксі-війна», «гібридна війна» та «мережева війна» [2].

Класичні війни до винайдення ядерної зброї зазвичай відбувалися між державами або коаліціями із чіткими політичними цілями, використовуючи великі військові формування й зосереджуючи увагу на застосуванні сили. Натомість сучасні концепції, як-от «інформаційна війна», охоплюють не лише електронний та кібернетичний складники, а й управління інформацією в комп'ютерних мережах. Термін «інформаційні операції» розширює цей підхід, включно з аналізом соціальних мереж та людським фактором, зокрема впливом на поведінку, ухвалення рішень й управлінські процеси [11] Згідно з концепцією НАТО, інформаційна війна спрямована на досягнення інформаційної переваги над противником, що є важливим елементом сучасної воєнної стратегії. Вона передбачає використання інформаційних ресурсів та технологій з метою маніпулювання інформацією, впливу на громадську думку та дезорієнтації супротивника. Досягнення інформаційної переваги не тільки забезпечує стратегічну ініціативу, а й дає змогу ефективно впливати на військові, політичні та економічні процеси в умовах конфлікту. Цей аспект стає особливо важливим в умовах глобалізації та розвитку цифрових технологій, що значно розширюють можливості для ведення інформаційних операцій [10]

Інформаційна війна, яка є одним з основних елементів сучасних воєнних конфліктів, виявляється в широкому спектрі форм і методів, що спрямовані на маніпулювання інформацією, вплив на громадську думку та дезінформацію. Цей аспект сучасних конфліктів відзначається своєю багатогранністю, що містить як технологічні, так і психологічні стратегії. Для детального розуміння та аналізу інформаційної війни доцільно розглянути основні її форми й методи:

− блокування й маніпулювання інформацією – приглушення телевізійних, інтернет- та радіопрограм для порушення зв'язку й поширення дезінформації;

− перешкоджання логістичних мереж – від'єднання комунікаційних мереж для обмеження доступу до інформації та ускладнення управління;

− атаки на соціальні медіа – підробка або перешкоджання ворожих комунікаційних мереж для створення негативного іміджу ворога;

− саботаж фінансових ринків – електронне втручання або поширення дезінформації для спричинення фінансових турбулентностей;

− використання дронів і роботизованих систем – розвідувальні операції для збору інформації з віддалених територій;

− комунікаційний менеджмент – контроль за поширенням інформації, підтримка іміджу та формування позитивного ставлення до своєї сторони;

− синтетичні носії інформації – створення фальшивих новин або матеріалів для маніпуляцій з громадською думкою.

Ці методи підкреслюють складність сучасних конфліктів і потребу в комплексних стратегіях захисту інформаційної безпеки [9]

Аналізуючи сучасні реалії інформаційної війни в контексті міжнародних відносин, можна зробити висновок про її критичне значення та вплив на геополітичні процеси. На рубежі XXI століття іміджевий складник інформаційної війни став одним з найважливіших інструментів, оскільки маніпуляція інформацією про події, перекручування фактів та створення ілюзій стали ключовими чинниками у формуванні світових поглядів і впливу на суспільну свідомість. У цьому контексті важливо підкреслити, що роль інформаційних технологій у цих процесах не лише посилюється, а й постійно змінюється, що вимагає адаптації до нових викликів і стратегій.

Зокрема, дослідження випадків інформаційних втручань у вибори, а також подій на міжнародній арені демонструють, що інформаційна війна сьогодні має не менше значення, ніж

збройні конфлікти. Вона здатна впливати на геополітичну ситуацію, змінюючи не тільки політичні ландшафти, а й економічні реалії. З огляду на це, захист від інформаційних загроз вимагає комплексного підходу, який містить не тільки технічні заходи кібербезпеки, а й розвиток медійної грамотності, підтримку незалежного журналістського середовища та сприяння прозорості в діяльності органів влади.

З огляду на глобальність сучасних загроз, міжнародна співпраця у сфері кібербезпеки набуває надзвичайно вагомого значення. Спільні стандарти, обмін інформацією та активна співпраця між державами можуть значно підвищити ефективність заходів, спрямованих на боротьбу з дезінформацією та кібератаками, що, своєю чергою, дає змогу значно знижувати ризики, пов'язані з інформаційними війнами на міжнародному рівні.

Обмін інформацією про нові кіберзагрози є критичним для своєчасного реагування на потенційні атаки. Коли одна країна виявляє нову загрозу, вона може передавати цю інформацію своїм партнерам, що дає змогу іншим державам бути підготовленими до можливих атак. Спільні дослідження та навчання у сфері кібербезпеки також допомагають країнам реагувати на нові виклики, оскільки технології та методи кібератак постійно еволюціонують. У цьому контексті важливим є обмін досвідом і знаннями між державами для створення більш надійної глобальної системи захисту. Співпраця також може сприяти зміцненню довіри між країнами, оскільки чіткі й прозорі міжнародні угоди дають змогу зменшити ризик конфліктів, що можуть виникати через кібератаки або інформаційні війни.

Крім того, кіберзагрози можуть мати серйозні наслідки для глобальної безпеки, тому важливо мати спільні ресурси для реагування на надзвичайні ситуації. Наприклад, кібератаки на критичну інфраструктуру, енергетичні системи або фінансові ринки можуть потребувати швидкої та координованої реакції з боку багатьох країн. Міжнародна співпраця дає змогу мобілізувати ресурси, включно з технічною допомогою, експертними знаннями та людськими ресурсами, для ефективного реагування на такі загрози. У разі таких надзвичайних ситуацій необхідно мати узгоджені механізми для швидкої мобілізації і дій, щоб запобігти значним шкодам або загрозам безпеці на глобальному рівні.

Ще однією важливою причиною для розвитку міжнародної співпраці є дедалі більший потенціал кібертероризму та зловживання технологіями. Взаємодія між країнами дає змогу не лише вчасно блокувати потенційно небезпечні дії, а й розробляти законодавчі ініціативи для криміналізації кібертероризму та інших злочинів у кіберпросторі. Крім того, з розвитком штучного інтелекту та великих даних важливо забезпечити спільне управління цими технологіями, створюючи міжнародні етичні принципи та стандарти їх використання, що дасть змогу забезпечити їх безпеку та ефективність у боротьбі з кіберзагрозами.

О. М. Поляков зауважує, що міжнародна співпраця надзвичайно важлива для подолання правового вакууму, який утворюється внаслідок швидкого розвитку інформаційних технологій, що випереджають законодавчі ініціативи у сфері кібербезпеки. Цей вакуум стає перешкодою для ефективної протидії кіберзагрозам, оскільки національні законодавства не завжди здатні оперативно реагувати на нові виклики, пов'язані з кіберзлочинністю та іншими видами кібернебезпеки. Вирішення цього питання можливе лише через активне міжнародну співпрацю, яка повинна стати основою для створення єдиного правового поля, що дає змогу забезпечити ефективний захист від глобальних кіберзагроз [7, с. 131].

Міжнародна співпраця має кілька ключових напрямів. По-перше, вона спрямована на зміцнення взаємної довіри між країнами у сфері кібербезпеки. Цей процес передбачає обмін інформацією про кіберзагрози, методи протидії їм, а також спільні навчання та тренування спеціалістів з кібербезпеки. Надійна міжнародна співпраця дає змогу країнам більш ефективно реагувати на загрози в кіберпросторі, що мають транснаціональний характер. По-друге, це передбачає вироблення спільних підходів до протидії кіберзагрозам. У цьому контексті

важливо узгодити стандарти безпеки, розробити єдині стратегії реагування на кіберінциденти та запровадити механізми для взаємодії в разі виникнення глобальних кіберзагроз. Такі зусилля допомагають уникнути ситуацій, коли країни, діючи окремо, можуть не досягти бажаного результату в боротьбі з кіберзлочинністю та іншими кібернебезпеками. По-третє, міжнародна співпраця у сфері кібербезпеки передбачає запобігання використання кіберпростору в протиправних цілях, як-от кібершпигунство, кібератаки на критичну інфраструктуру, фінансові операції або маніпуляції з даними. Скоординовані заходи з боку держав можуть значно знизити ймовірність таких загроз, забезпечивши більш стійку глобальну кіберінфраструктуру [8, с. 489].

Практика спільного протистояння кіберзагрозам не нова. Так, у США, Великої Британії, Ізраїлю та Німеччини вже є позитивний досвід, який свідчить про можливість створення ефективних систем кібербезпеки, які мають єдиний координувальний орган, здатний оперативно акумулювати ресурси різних державних і недержавних структур для протидії та нейтралізації кібератак. Ці системи підпорядковуються голові виконавчої влади і, як правило, містять кілька основних складників, серед яких: військовий компонент, компонент захисту критичної інфраструктури, правоохоронний аспект та дорадчо-консультативний орган. Така структура дає змогу забезпечити комплексний підхід до розв'язання проблем у сфері кібербезпеки, забезпечуючи ефективність і швидкість реагування на кіберзагрози [5, с. 92].

Останнім часом спостерігається значний прогрес та досвід Європейського Союзу в розробці та вдосконаленні механізмів забезпечення кібербезпеки європейських країн, Україна повинна активно долучитися до цих процесів. Ураховуючи європейські інтеграційні прагнення України, участь у формуванні спільних механізмів кібербезпеки допоможе країні не лише поліпшити свій міжнародний імідж, а й суттєво вплинути на розвиток організаційно-правової бази національної кібербезпеки. Така співпраця з ЄС може стати важливим кроком на шляху до підвищення рівня захищеності національних інформаційних систем і розвитку ефективної стратегії кіберзахисту в межах європейського простору. Крім того, участь у міжнародних ініціативах у сфері кібербезпеки сприятиме інтеграції найкращих європейських практик і стандартів у національне законодавство, що дасть змогу підвищити рівень захисту від кіберзагроз і створити ефективну правову основу для боротьби з кіберзлочинністю в Україні [1, с. 34].

Крім того, пріоритетним є зближення у сфері кібербезпеки України з НАТО, яка відіграє ключову роль у формуванні єдиних підходів до забезпечення кібербезпеки, що є невід'ємним складником національної безпеки країн-членів та партнерів. Перші кроки в цьому напрямі вже здійснено [4, с. 52]. У 2008 році в межах Спільної робочої групи України — НАТО з питань воєнної реформи з ініціативи Служби безпеки України започатковано створення Робочої підгрупи з питань кібернетичного захисту. Цей крок став основою для розробки концептуальних засад взаємодії між Україною та НАТО у сфері кібербезпеки, запровадження механізму консультацій та оперативного обміну інформацією в разі кібернетичних атак національного масштабу, а також розробки критеріїв оцінки кібернетичних загроз [3].

Відтоді співпраця між Україною та НАТО у сфері кібербезпеки значно розширилася. У 2023 році фахівці Міноборони та Збройних сил України з питань кібербезпеки відвідали структури НАТО, що свідчить про поглиблення співпраці та обміну досвідом у сфері кіберзахисту. У 2024 році Україна вперше офіційно взяла участь у навчаннях НАТО з кібероборони Locked Shields, що підкреслює зобов'язання глобальної спільноти боротися з кіберзагрозами. Крім того, під час візиту до штаб-квартири НАТО українська делегація представила уроки кібервійни, що триває, а також потреби та пропозиції щодо майбутньої співпраці з НАТО в цій сфері. Співпраця між Україною та НАТО у сфері кібербезпеки є важливим елементом національної безпеки України, сприяючи підвищенню ефективності протидії кіберзагрозам й інтеграції України в європейські та євроатлантичні структури безпеки.

Для подальшого посилення інтеграції України в міжнародну співпрацю у сфері кібербезпеки важливо врахувати низку стратегічних та практичних кроків, що сприятимуть зміцненню національної безпеки й ефективному реагуванню на сучасні кіберзагрози. Україні необхідно активніше брати участь у міжнародних форумах та ініціативах, що стосуються кібербезпеки, як-от Глобальний форум кібербезпеки, форум Європейського Союзу з кіберзахисту, а також у спільних військових навчаннях НАТО з кібероборони. Це дасть змогу не лише отримати доступ до передових практик та стандартів кібербезпеки, а й зміцнити взаємодію з міжнародними партнерами. Важливо працювати над гармонізацією національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері кібербезпеки, зокрема шляхом інтеграції норм Європейського Союзу в цю сферу. Водночас необхідно розвивати національні системи раннього запобігання та реагування на кіберінциденти в межах міжнародних ініціатив. Україна повинна розвивати співпрацю з міжнародними організаціями, як-от Інтерпол та ООН, задля посилення боротьби з кіберзлочинністю, установлення більш ефективних механізмів обміну інформацією та вдосконалення процедур реагування на транснаціональні кіберзагрози. Зокрема, важливо створити ефективні канали для оперативного обміну даними й координації між правоохоронними органами різних країн у разі кіберзлочинів, що мають міжнародний характер.

Варто поглиблювати співпрацю з приватним сектором для розробки новітніх технологій і механізмів кіберзахисту, а також забезпечити захист критичних інформаційних ресурсів, які використовують державні установи. Це також передбачає спільні дослідження у сфері кібербезпеки та залучення передових технологій для підвищення рівня захисту національних інформаційних систем. Поглиблене навчання та професійна підготовка фахівців дасть змогу Україні створити висококваліфіковану команду спеціалістів, здатних оперативно реагувати на будь-які кіберзагрози. Реалізація цих рекомендацій допоможе Україні зміцнити своє місце в міжнародній співпраці з кібербезпеки, підвищити стійкість до кіберзагроз і забезпечити високий рівень національної безпеки в умовах глобальних викликів.

Висновки. Сучасні інформаційні війни відіграють ключову роль у глобальному політичному та військовому контексті. З використанням новітніх технологій масової комунікації вони стали ефективним інструментом впливу на громадську думку, формування дискурсу та маніпулювання відносинами міжнародного співтовариства.

Пропаганда й дезінформація стали ключовими стратегіями інформаційних воєн. Зловживання соціальними мережами та іншими медіаплатформами дає змогу режимам та нетиповим суб'єктам змінювати громадську думку, впливати на рішення й підривати довіру до демократичних інститутів.

Захист від інформаційних загроз потребує комплексного підходу. Крім технічних заходів кібербезпеки, важливо розвивати медійну грамотність, підтримувати незалежне журналістське середовище та сприяти прозорості у владі.

Міжнародна співпраця у сфері кібербезпеки є вирішальною для протидії інформаційним загрозам. Спільні стандарти, обмін інформацією та співпраця між країнами можуть підвищити ефективність заходів протидії дезінформації та кібератак. Для України особливо важливим є розвиток співпраці з НАТО та іншими міжнародними партнерами для зміцнення національної кібербезпеки й ефективної боротьби із сучасними загрозами, що є важливим кроком на шляху до євроатлантичної інтеграції та покращення міжнародного іміджу країни.

Література:

1. Войціховський А. Кібербезпека як важлива складова системи захисту національної безпеки європейських країн. *Журнал східноєвропейського права.* 2018. № 53. С. 26–37

2. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу URL: www.niss.gov.ua/public/File/2015_ book/012315_Gorbulyn.pdf. (дата звернення: 20 грудня 2024)

3. Кудіна М. НАТО посилюватиме кіберзахист України у гібридній війні з РФ. *Інтернет Свобода.* 2022. URL: https://netfreedom.org.ua/article/nato-posilyuvatime-kiberzahist-ukrayini-ugibridnij-vijni-z-rf (дата звернення: 20 грудня 2024)

4. Лук'янчук Р. Міжнародна співпраця у сфері забезпечення кібернетичної безпеки: державні пріоритети. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління.* 2015. No 4. С. 50-56.

5. Панченко В. Зарубіжний досвід формування систем захисту критичної інфраструктури від кіберзагроз. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави.* 2012. № 3 (10). С. 91–100

6. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона* за ред. В. Бочарніков, С. Свєшніков. 2017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2017_1_3 с.8 (дата звернення: 25 грудня 2024)

7. Поляков О. Активізація міжнародної співпраці у сфері забезпечення кібербезпеки: шляхи удосконалення в реаліях сьогодення. *Інформація і право.* 2021. № 2 (37). С. 129–138.

8. Сливка М. Міжнародна співпраця у сфері забезпечення кібербезпеки України *Юридичний науковий електронний журнал* 2022. Вип. 10. С. 489–491

9. Haq Ehsan-Ul, Tyson Gareth, Broad Tristan, Hui Pan. Using social media for information divisiveness and warfare. *Proceedings of the 33rd ACM conference on Hypertext and social media. HT '22. New York,* New York, USA: Association for Computing Machinery, 2022. С. 259–262.

10. Information Warfare. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_82771.htm (дата звернення: 25 грудня 2024)

11. Stein, George J. Information Warfare. Air University (USA). Press. URL: https://universityofleeds.github.io/philtaylorpapers/vp01e61f.html (дата звернення: 25 грудня 2024)

References:

1. Voytsikhovs′kyy, A. (2018). Kiberbezpeka yak vazhlyva skladova systemy zakhystu natsional′noyi bezpeky yevropeys′kykh krayin [Cybersecurity as an important component of the national security protection system of European countries]. *Zhurnal skhidnoyevropeys'koho prava*, 53, 26–37. [in Ukrainian]

2. Horbulin, V. (2015). «Hibrydna viyna» yak klyuchovyy instrument rosiys′koyi heostratehiyi revanshu ["Hybrid war" as a key tool of Russian geostrategy for revenge]. Natsional′nyy instytut stratehichnykh doslidzhen′. Retrieved from: www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/012315_Gorbulyn.pdf [in Ukrainian]

3. Kudina, M. (2022). NATO posylyuvatyme kiberzakhyst Ukrayiny u hibrydniy viyni z RF [NATO will strengthen Ukraine's cyber defense in the hybrid war with the Russian Federation]. Internet Svoboda. Retrieved from: https://netfreedom.org.ua/article/nato-posilyuvatime-kiberzahist-ukrayini-ugibridnij-vijni-z-rf [in Ukrainian]

4. Luk″yanchuk, R. (2015). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi zabezpechennya kibernetychnoyi bezpeky: derzhavni priorytety [International cooperation in ensuring cybernetic security: State priorities]. Visnyk Natsional′noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny. Seriya: Derzhavne upravlinnya, 4, 50–56. [in Ukrainian]

5. Panchenko, V. (2012). Zarubizhnyy dosvid formuvannya system zakhystu krytychnoyi infrastruktury vid kiberzahroz [Foreign experience in forming systems to protect critical infrastructure from cyber threats]. Informatsiyna bezpeka lyudyny, suspil′stva, derzhavy, 3(10), 91–100. [in Ukrainian]

6. Pohlyady na kharakter suchasnykh voyennykh konfliktiv [Views on the nature of modern military conflicts]. (2017). Nauka i oborona / V. Bocharnikov, S. Svyeshnikov (Ed.). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2017_1_3 p. 8 [in Ukrainian]

7. Polyakov, O. (2021). Aktyvizatsiya mizhnarodnoyi spivpratsi u sferi zabezpechennya kiberbezpeky: shlyakhy udoskonalennya v realiyakh s′ohodennya [ntensification of international cooperation in cybersecurity: Ways to improve in current realities]. *Informatsiya i pravo*, 2(37), 129–138. [in Ukrainian]

8. Slyvka, M. (2022). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi zabezpechennya kiberbezpeky Ukrayiny [International cooperation in ensuring Ukraine's cybersecurity]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 10, P. 489–491 [in Ukrainian]

9. Haq, E.-U., Tyson, G., Broad, T., & Hui, P. (2022). Using social media for information divisiveness and warfare. *In Proceedings of the 33rd ACM conference on Hypertext and social media (HT '22)* Association for Computing Machinery. NATO. (n.d.). PP. 259–262.

10. Information warfare. NATO. Retrieved from: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_82771.htm
11. Stein, G. J. Information warfare. Air University (USA) Press. Retrieved from: https://universityofleeds.github.io/philtaylorpapers/vp01e61f.html

Natalia Larioncheva. International cooperation in the field of cybersecurity

The article provides a comparative analysis of the key aspects of international cooperation in the field of cybersecurity in the context of modern global information threats. The relevance of the study is due to the rapid development of information technologies, which requires new approaches to protection against cyber threats and information interference. Particular attention is paid to the importance of joint measures to counter disinformation and cyber attacks, increase the effectiveness of global security through information exchange, standardisation of processes and development of national cyber defence strategies. It is determined that an in-depth understanding of cyber threats requires new approaches to the analysis of the military-political situation, in particular in the context of hybrid warfare and network warfare. The author analyses the importance of international cooperation in the field of cybersecurity, which should contribute not only to a prompt response to cyber attacks, but also to the creation of common security standards. Sharing resources to respond to emergencies, including attacks on critical infrastructure, is an important aspect of protecting global cyber infrastructure. Particular attention is paid to the experience of the European Union and NATO, including Ukraine's cooperation with NATO in the field of cybersecurity. The need for further integration of Ukraine into international cooperation, in particular through participation in international forums, improvement of national legislation, and development of early warning and response systems to cyber threats, is emphasised.

Key words: *cybersecurity, information warfare, international cooperation, disinformation, hybrid conflicts, information operations, European integration, NATO, international standards.*

Відомості про автора:
Ларіончева Наталія – аспірантка кафедри політичних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

УДК 352.07:327.323 (477 + 061.1 ЄС)] 355.48 (477:47)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-25

Олена Березовська-Чміль
ORCID: 0000-0002-3395-9141

Андрій Воронич
ORCID: 0009-0003-8163-6341

ВПЛИВ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

У статті здійснено аналіз поняття транскордонного співробітництва для повноцінного розуміння впливу даних процесів на розвиток територіальних громад.

В умовах повномасштабного вторгнення значення українського прикордоння на заході нашої держави значно зросло, адже західні області стали своєрідним хабом для отримання та розподілу різноманітної допомоги – гуманітарної, воєнної та інших видів допомоги.

Проаналізовано та доведено, що в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну транскордонна співпраця є інструментом взаємодії України та Європейського Союзу на регіональному та територіальному рівнях, а саме – у сфері розвитку та взаємодії територіальних громад обох сторін.

Така взаємодія сприяє обміну досвідом, залученню іноземних інвестицій, отриманню воєнної та гуманітарної допомоги, які впливають на економічний потенціал і спроможність прикордоння, а також сприяє налагодженню логістики та транспортного сполучення, що є потужним важелем пришвидшення процесів надання допомоги для України від її західних партнерів.

Ключові слова: *транскордонне співробітництво, територіальні громади, Європейський Союз, Україна, безпека.*

Вступ. Транскордонне співробітництво між державами відіграє чималу роль у сфері взаємин. Ідеться про політичні, соціально-економічні, культурно-освітні, економічні та воєнні зв'язки.

Для України транскордонне співробітництво є важливим джерелом запозичення європейських цінностей, досвіду й інвестицій. З початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України транскордонне співробітництво набуло зовсім інших, якісно нових форм взаємодії.

З огляду на процеси постачання воєнної та гуманітарної допомоги, західні регіони України стали своєрідним хабом європейської інтеграції та допомоги. Тому перед Європейським Союзом і Україною постала гостра потреба вдосконалення каналів партнерства, взаємодопомоги та порозуміння.

Це важливо з огляду на забезпечення стабільного миру, гарантування безпеки та розвитку не лише спільного прикордоння, але й усього європейського прикордоння.

Матеріал і методи дослідження. Основу роботи становила система нормативно-правових актів, яка складається із Закону України «Про транскордонне співробітництво», а також Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво [2]. У процесі роботи було проаналізовано погляди науковців на питання сутності транскордонного співробітництва та їхнього впливу на розвиток територіальних громад, особливо в умовах повномасштабної російсько-української війни. Під час дослідження було застосовано методи аналізу та синтезу, а також математичний метод.

Мета дослідження – зробити всебічний аналіз впливу транскордонного співробітництва на розвиток територіальних громад в умовах російського повномасштабного вторгнення в Україну.

Результати та обговорення. Для повноцінного розуміння та розгляду проблеми впливу транскордонного співробітництва на розвиток територіальних громад передусім треба розкрити термін «транскордонне співробітництво» в українському та європейському варіантах законодавства.

У ст. 2 Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво визначено термін транскордонного співробітництва як «будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами, які перебувають під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладення із цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей» [2].

Уперше даний термін ужито в далекому 1980 р. Тоді 21 травня 1980 р. у столиці Іспанії – Мадриді країни Європи уклали Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво [7].

Також варто визначити основні цілі транскордонного співробітництва. Цю проблему досліджував А. Юрків, який визначив три послідовні та взаємопов'язані цілі транскордонної співпраці:

1) створення умов для кращої та безпечної мобільності людей, товару чи капіталу через кордон;

2) подолання загальних викликів, що часто пов'язані з довкіллям, охороною здоров'я, а також безпекою та захистом населення;

3) соціально-економічний розвиток прикордонних регіонів і територій, що сприятиме виникненню нових підприємств і галузей [11, с. 59].

Український дослідник С. Васьків наголошує на тому, що транскордонне співробітництво є досить дієвим інструментом розвитку прикордонних регіонів і територій [4, с. 99].

Українське законодавство, яке спирається на європейське, також містить у своїх нормативно-правових актах тлумачення поняття транскордонного співробітництва.

24 червня 2004 р. ухвалений Закон України «Про транскордонне співробітництво» № 1861–IV, де поняття «транскордонне співробітництво» розглядається як «спільні дії, що спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами інших держав, у межах компетенції, визначеної їхнім національним законодавством» [1].

У міжнародному аспекті на транскордонний розвиток територіальних громад значний вплив здійснюють міжнародні угоди України та Європейського Союзу. Зокрема, угода про Асоціацію, за словами М. Прокопів, стимулює участь територіальних громад у різноманітних європейських програмах. Як-от Horizon Europe чи Interreg.

Міжнародна територіальна співпраця у форматі Interreg з'явилася в 1990-х рр. Тоді це була громадська ініціатива з бюджетом в 1 млрд євро. Уже пізніше вона розрослася на міжрегіональний і транснаціональний рівні [6, с. 114].

Наприклад, у рамках Interreg існує декілька програм:

– **Interreg NEXT Польща – Україна 2021–2027** – співпраця в галузях охорони здоров'я (рівний доступ до медицини та перехід до сімейної медицини у громадах), туризму (культура та туризм в економічному розвитку, соціальні інновації та інклюзія), безпека (укріплення кордонів), співпраця (сприяння правовому й адміністративному співробітництву між громадянами, громадськими інституціями з метою усунення різноманітних перешкод у громадах,

підтримка спільних заходів), довкілля (захист і збереження природи, забезпечення доступу до води, адаптація до змін клімату і потенційних стихійних лих);

– **Interreg NEXT Румунія – Україна** – співпраця у сферах освіти, науки, медицини (забезпечення рівного доступу до медицини, розвиток доступної медицини й освіти, обмін досвідом у сфері онлайн-освіти), довкілля (співпраця з метою зменшення забруднення, для збереження та поширення природи в міських зонах), безпеки (безпечні кордони між державами);

– **Interreg VI-A NEXT Угорщина, Словаччина, Румунія, Україна 2021–2027** – співпраця у сфері управління (стимулювання взаємодії між людьми, інституціями, зменшення перешкод), охорони здоров'я та довкілля (забезпечення доступної медицини, оптимізація і урізноманітнення природних біоресурсів із пріоритетом на міста) [9].

А. Гуручмелія вважає, що ці програми співпраці з бюджетом уже у 10 млрд євро мають показати, що європейські держави є близькими одна з одною, а також згуртовані. Такий великий бюджет порівняно з рівнем 1990-х рр. показує позитивну тенденцію в напрямі розвитку добросусідських стосунків між територіальними громади [6, с. 114].

Таке велике збільшення, на нашу думку, свідчить про те, що партнерам вигідний такий формат співпраці, що, безумовно, позитивно впливає на внутрішній і зовнішній розвиток українських територіальних громад. Особливо це відчутно зараз – у роки російсько-української війни.

Ми вважаємо, що вищезазначені програми транскордонного співробітництва для громад в умовах російсько-української війни на перше місце поставили безпеку – не тільки людську, але й безпеку кордонів, довкілля. Тому що це стратегічні інтереси держав-партнерів.

Також варто зазначити, що А. Гуручмелія акцентує увагу на тому, що останні дослідження показують тенденцію до зростання інтеграційних процесів у країнах Європи. У це, за словами української науковиці, включена Україна як активний учасник даних інтеграційних процесів.

Провідну роль у процесі включення нашої держави до динамічного розвитку інтеграційних процесів, що впливають на міжтериторіальну співпрацю, відіграють спільні кордони між Україною та її європейськими сусідами. Насамперед ідеться про Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію та Молдову [6, с. 111].

В. Прокопів слушно зауважує, що процеси децентралізації дають змогу територіальним громадам самостійно вирішувати та визначати вектор їхнього розвитку. Це стосується і міжнародної співпраці із громадами інших країн. Водночас важливо зазначити, що це не порушує національного суверенітету, адже та чи та територіальна громада діє в межах, визначених державою, під її егідою і контролем [10, с. 3].

А. Гуручмелія наводить статистичні дані, що територіальні громади України уклали приблизно 2 тисячі міжнародних угод із партнерами. До того ж вказує на факт, що приблизно 30% від усіх угод із партнерами було укладено з Республікою Польща. Ідеться про воєводства, повіти та гміни [6, с. 113].

Зважаючи на цю тенденцію, можемо сказати, що транскордонне співробітництво українських територіальних громад зараз на досить високому рівні. Адже, якщо б це не було вигідно для громад, вони б не укладали такої кількості партнерських угод у рамках транскордонного співробітництва.

Як ми вже зазначали, міжнародною основою для транскордонного співробітництва є Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво. Саме в межах положень цієї рамкової конвенції територіальні громади України укладали договори про співпрацю з польськими регіональними партнерами. Тобто з територіальними громадами або їхньою владою.

Програми співпраці Європейського Союзу (далі – ЄС) на 2021–2027 рр. координуються Регламентом (ЄС) 2021/1059 Європейського парламенту та Ради від 24 червня 2021 р. щодо

спеціальних положень стосовно цілей європейського територіального співробітництва. Такий формат співпраці підтримується Європейським фондом регіонального розвитку, а також залучається зовнішнє фінансування [3; 6, с. 114].

Програма співпраці ЄС на зазначений період до 2027 р. містить 73 програми, серед яких:

– 49 внутрішніх програм;
– 24 зовнішні програми – 10 IPA та 14 NEXT;
– програми PEACE+.

Загальний бюджет цих програм – приблизно 6,7 млрд євро. Вони покликані активізувати транскордонне співробітництво між регіонами та між сусідніми державами [6, с. 114].

Варто зазначити, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 р. загострило потребу безпеки на прикордонні України та ЄС.

Ворог розуміє значення цих транскордонних шляхів, тому всіляко намагається перешкодити їх установленню та вдосконаленню. Водночас це питання стосується національної безпеки України.

У перші місяці повномасштабної війни прикордонні області, отже, територіальні громади, приймали велику кількість людей із числа внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), які рухалися далі на захід, у країни Центральної та Західної Європи. Тому транскордонне співробітництво було важливим через необхідність евакуації наших громадян, їх підтримки з боку сусідів.

Беззаперечний факт, що найближчі сусіди – Словаччина, Молдова, Румунія, особливо Польща, стали прикордонними хабами для переселенців. Там українські сім'ї – жінки та діти отримували соціальний і медичний захист, прихисток, а найголовніше – безпеку та збереження життя, що, на нашу думку, є дуже важливим.

До речі, широкомасштабна війна Росії проти України змінила погляди країн ЄС на ті питання, до яких вони раніше ставилися скептично. Тепер більшість країн позитивно вирішують питання розміщення українських біженців на своїй території.

У дослідженні проблеми українських біженців у контексті транскордонної співпраці між державами акцентується увага на тому, що 24 березня 2022 р. Європейський Союз ухвалив резолюцію «Про згуртованість дій для біженців у Європі». Найближчі транскордонні сусіди – партнери України лояльно поставилися до прийому біженців. Звісно, вони це робили з першого дня повномасштабного вторгнення, але з березня 2022 р. воно ввійшло в юридичну площину законодавства ЄС [8, с. 72].

Н. Волкова звертає увагу на позитивні тенденції впливу транскордонної співпраці в питанні завершення територіальної реформи, а саме в завершенні територіальної організації влади й органів місцевого самоврядування. Це вплине на можливість громади самостійно ухвалювати бюджет, розпоряджатися фінансами, відкриє можливість для залучення кредитів для розвитку тієї чи тієї громади в Україні [5, с. 7].

Також на міжнародну транскордонну співпрацю впливає надання 23 червня 2022 р. Україні статусу країни – кандидата у члени ЄС. На думку Н. Волкової, це сприятиме співпраці іноземних партнерів з українською стороною у сфері транскордонної політики.

З іншого боку, велика кількість біженців винесла на загал проблему розвитку зручних прикордонних пунктів перетину, адже дуже важко стояти в кількагодинному очікуванні на свою чергу. Це змусило партнерів шукати варіанти для розвитку. Як наслідок, це позитивним чином впливає на розвиток українських територіальних громад.

Розвиток транскордонного співробітництва, особливо в умовах російсько-української війни, на нашу думку, важливий із декількох позицій:

1. Соціально-економічний розвиток. Взаємодія сприяє залученню іноземних інвестицій, приливу капіталу в західні області України. Такий розвиток подій позитивно впливає на

економічний потенціал прикордонних регіонів, адже це створює можливість для розвитку малого та середнього бізнесу через спільні дво- або багатосторонні проєкти. Варто зазначити, що багато підприємств релокують свій бізнес ближче до європейського кордону. Осілість на заході України дає можливість розширити потенційний ринок збуту товарів і послуг, а кошти надходитимуть і вливатимуться в місцеву інфраструктуру.

2. Інтеграційні процеси з Європейським Союзом. Цей пункт прямо пов'язаний із першим. Оскільки, попри війну, Україна реалізує цільову програму євроінтеграції, то інструмент транскордонного співробітництва є важливим чинником наближення вступу України в ЄС. Це пояснюється тим, що розроблення та втілення в життя спільних програм і проєктів дає можливість обміну досвідом, ресурсами, а насамперед наближення українських прикордонних, отже, усіх регіонів до європейських стандартів відносин.

3. Інфраструктурний розвиток. Реалізація спільних проєктів зумовлює необхідність швидкого взаємообміну. Тому з такого погляду даний вид міжнародного співробітництва впливає на можливість покращення інфраструктури українсько-європейського прикордоння, покращення дорожнього фонду, створення сучасних двосторонніх прикордонних переходів. Постає необхідність залучення ресурсів для розвитку логістичних шляхів, отже, і комунальної інфраструктури.

4. Безпековий аспект. Формування сучасного безмитного, але водночас безпечного простору між країнами. Він має бути добре захищений від різних видів атак, які мають на меті погіршення та знищення добросусідських стосунків між українською та європейською сторонами.

5. Культурний обмін. Організація та проведення спільних культурних, освітніх, науково-практичних заходів сприяють формуванню та зміцненню добросусідських відносин між Україною та Європейським Союзом. Водночас це дає нашій державі можливість поділитися своїм досвідом і знанням, а також показати світові, насамперед Європі, свій культурний і науковий потенціал. Цьому сприяють також різноманітні ініціативи освітнього і культурного характеру.

З лютого 2022 р. прояви співпраці та їх розуміння з боку України та ЄС значно змінилися. Наприклад, у рамках Interreg існує програма, яка спочатку була тристоронньою – «Польща – Україна – Білорусь», але з початком повномасштабної війни ця програма звузилася фактично до двосторонньої територіальної співпраці («Польща – Україна NEXT 2021–2027») [5, с. 8].

Така тристороння програма до війни розвивалася на території Рівненщини, однак війна внесла свої корективи, із її реалізації виключили Білорусь, яка підтримує державу-агресора Росію.

У питанні розвитку транскордонного співробітництва, отже, його позитивного впливу на розвиток територіальних громад, є поглиблення економічної співпраці між ЄС і Україною. Це поглиблення треба здійснювати не лише на регіональному рівні, де реалізуються національні програми економічної співпраці, а й на місцевому рівні, де поряд із програмами місцевого характеру варто залучати місцеві програми, що реалізуються в Європейському Союзі. Ця співпраця значно впливатиме не дво- та багатостороннє співробітництво України з її західними сусідами та партнерами. Це варто впровадити та розвивати, адже на момент повномасштабної війни одним із пріоритетів країн Європейського Союзу є підтримка української економіки [5, с. 9–10].

Висновки. Ми вважаємо, що реалізація транскордонного співробітництва західних регіонів України з ЄС сприяє деякому вирішенню проблем, спричинених російською агресією:

1. Сприяє вирішенню безпекового питання, адже деякою мірою тісні стосунки з державами – сусідами спонукають до створення кращої безпекової ситуації, навіть щодо транспортування різного виду допомоги від країн ЄС.

2. Сприятиме вирішенню економічних проблем. Залучення іноземних інвестицій у рамках транскордонної співпраці сприяє вирішенню складних економічних питань, що зумовила російсько-українська війна. Також це погляд у майбутнє, у напрямі відновлення українських регіонів, їхньої інфраструктури й економічної спроможності. Адже партнери будуть зацікавлені в побудові бізнесу, залученні українського ринку як перспективного для свого просування, що позитивно впливатиме на економічний потенціал українських регіонів.

3. Сприятиме усуненню перешкод в експорті й імпорті товарів – залучення коштів дає можливість кращої циркуляції коштів, а там де кошти, там є інвестор і покупець. Тому важливо покращувати двосторонні та багатосторонні стосунки між Україною та її сусідами.

Транскордонне співробітництво відіграє одну із ключових ролей у розвитку територіальних громад. Такий вид співпраці з іноземними державами, громадами, партнерами дає змогу залучити інвестиції, які використовуються на місцях, для покращення надання тих чи тих послуг, забезпечення належного рівня інфраструктури, логістики, надання освітніх чи медичних послуг тощо.

Транскордонне співробітництво важливе для України, адже допомагає інтегрувати державу, отже, і територіальні громади, як її складові частини, у політичні, соціально-економічні, освітні, культурні й інші процеси, що відбуваються в Європейському Союзі.

Ці процеси та взаємодія між сторонами допомагають зберігати стійкість і безпеку в регіоні, що в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну є чи не найважливішим аспектом сучасності.

Також варто зазначити, що формат транскордонної співпраці покликаний зменшити й усунути нерівності між прикордонними регіонами, сприяти їх інтеграції в Європейський Союз.

Література:

1. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1861–IV, станом на 27 червня 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text (дата звернення: 20.09.2024).

2. Про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями : Європейська рамкова конвенція від 21 травня 1980 р., у ред. від 16 листопада 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106/ed20091116#Text.

3. Регламент (ЄС) 2021/1059 Європейського парламенту та Ради від 24 червня 2021 р. щодо цілей європейського територіального співробітництва, що підтримуються Європейським фондом регіонального розвитку та інструментами зовнішнього фінансування. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2021/1059/ (дата звернення: 05.11.2024).

4. Васьків С. Розвиток інституційних форм транскордонного співробітництва в Україні в умовах євроінтеграції. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2024. № 51. С. 97–104. URL: http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/economics/article/download/4463/4921 (дата звернення: 17.12.2024).

5. Волкова Н. Транскордонне співробітництво України із країнами ЄС в умовах російсько-української війни. *Економіка і суспільство*. 2023. № 48. С. 5–10. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2257/2180/.

6. Гурчумелія А. Роль міжнародних програм та проєктів у посиленні спроможності розвитку міжтериторіального співробітництва. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 111–117. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/68106/1/Стаття%20пор.-анал.%20право_6_2024.pdf#page=111 (дата звернення: 17.12.2024).

7. Дунська А., Жалдак Г. Транскордонне співробітництво: сутність та перспективи розвитку. *Підприємництво та інновації*. 2019. № 7. С. 56–64. URL: http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/170.

8. Окуньовська Є. Транскордонне співробітництво з Україною в умовах війни. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса.* Серія «Політичні науки». 2022. № 7. С. 70–74. URL: https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/12797 (дата звернення: 29.04.2024).

9. Програми транскордонного співробітництва для громад. *U-LEAD.* URL: https://u-lead.org.ua/news/211 (дата звернення: 18.12.2024).

10. Прокопів М. Зміст та вектори міжнародного співробітництва територіальних громад. *Академічні візії.* 2024. № 37. С. 1–9. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1490/1368 (дата звернення: 18.12.2024).

11. Юрків А. Розвиток транскордонного співробітництва в умовах євроінтеграції України. *Бізнес Інформ.* 2024. № 4. С. 57–62. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2024-3_0-pages-57_62.pdf (дата звернення: 17.12.2024).

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro transkordonne spivrobitnytstvo” № 1861–IV vid 24 chervnia 2004 r. [On cross-border cooperation: Law of Ukraine № 1861–IV of June 24, 2004]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2004, № 45. St. 499.

2. Pro transkordonne spivrobitnyctvo mizh teryrorialnymy obshchynamy abo vlastiamy: Europeyska ramkova konvencia [On cross-border cooperation between territorial communities or authorities: European Framework Convention] (1980, May 21). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106/ed20091116#Text [in Ukrainian].

3. Regulation (EU) 2021/1059 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 on specific provisions for the European territorial cooperation goal (Interreg) supported by the European Regional Development Fund and external financing instruments. EU database “EUR Lex”. Retrieved from: http://data.europa.eu/eli/reg/2021/1059/oj.

4. Vaskiv S. (2024). Rozvytok istytyciyniyh form transkordonnogo spivrobitnyctva v Ukriani v umovah eurointegracii [Development of institutional forms of cross-border cooperation in Ukraine in the context of European integration] Formyvannia rynkovoi ekonomiky. Retrieved from: http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/economics/article/download/4463/4921 [in Ukrainian].

5. Volkova, N. (2023) Transkordonne spivrobitnyctvo Ukrainy z krainamy ES v umovah rosiysko-ukrainskoi viyny Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2257/2180/ [in Ukrainian].

6. Gurchymelia, A. (2024). Rol’ miznarodnyh program ta proektiv y posylenni spromozhnosti rozvytky mizterytorialnogo spivrobitnytstva [The role of international programs and projects in strengthening the capacity for the development of interterritorial cooperation]. *Analitycno-porivnialne pravoznavstvo.* Retrieved from: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/68106/1/Стаття%20пор.-анал.%20право_6_2024.pdf#page=111 [in Ukrainian].

7. Dynska, A., Zhaldak, G. (2019) Transkordonne spivrobitnyctvo: sutnist ta perspektyvy rozvytky [Cross-border cooperation: essence and development prospects]. *Pirpyyemnyctvo ta innovacii.* Retrieved from http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/170 [in Ukranian].

8. Okunovska, Ye. (2022). Transkordonne spivrobitnytstvo z Ukrainoiu v umovakh viiny [Cross-border cooperation with Ukraine in times of war]. *Visnyk DonNU imeni Vasylia Stusa. Seriia: politychni nauky*. Retrieved from: https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/12797 [in Ukrainian].

9. Prokopiv, M. (2023). Programy transkordonnogo spivrobitnyctva dlia terytorialnych gromad U-Lead [Content and vectors of international cooperation of territorial communities]. Retrieved from: https://u-lead.org.ua/news/211 [in Ukrainian].

10. Prokopiv, M. (2024). Zmist ta vektory miznarodnogo spivrobitnyctva terytorialnych gromad [Content and vectors of international cooperation of territorial communities]. *Akademicni visii*. Retrieved from: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1490/1368 [in Ukrainian].

11. Yurkiv, A. (2024) Rozvytok transkordonnogo spivrobitnytsva v umovah eurointegracii Ukrainy [Development of cross-border cooperation in the context of Ukraine’s European integration]. *Biznes Inform.* Retrieved from: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2024-3_0-pages-57_62.pdf [in Ukrainian].

Olena Berezovska-Chmil, Andrii Voronych. The impact of cross-border cooperation on the development of territorial communities in the conditions of a full-scale Russian invasion of Ukraine

The article analyzes the concept of cross-border cooperation for a full understanding of the impact of these processes on the development of territorial communities.

In the conditions of a full-scale invasion, the importance of the Ukrainian border region in the West of our country has increased significantly, as the western regions have become a kind of hub for receiving and distributing various types of assistance – humanitarian, military and other types of assistance.

It is analyzed and proven that in the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, cross-border cooperation is a tool for interaction between Ukraine and the EU at the regional and territorial levels, namely in the field of development and interaction of territorial communities of both sides.

Such interaction contributes to the exchange of experience, attracting foreign investment, receiving military and humanitarian assistance, which affect the economic potential and capabilities of the border region, and also contributes to the establishment of logistics and transport connections, which is an important lever for accelerating the processes of providing assistance to Ukraine from its Western partners.

Key words: *cross-border cooperation, territorial communities, European Union, Ukraine, security.*

Відомості про авторів:

Березовська-Чміль Олена – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Воронич Андрій – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК [321/323]
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-26

Світлана Була
ORCID: 0000-0002-5627-4348

Марк Савчук
ORCID: 0009-0005-1063-3885

СУБНАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

У статті вивчається субнаціональний політичний процес загалом і місцеве самоуправління зокрема в контексті післявоєнної відбудови України. Автори аналізують оптимальну для повоєнних реалій модель місцевого самоврядування, в умовах децентралізації. Основною метою дослідження є пошук моделі місцевого самоврядування, яка забезпечить ефективне управління та розподіл ресурсів у перші повоєнні роки, з урахуванням соціоекономічних викликів, що постали перед країною. Досліджуються приклади країн із різними моделями самоврядування та наслідки апробації таких моделей у пошуку позитивних практик.

У дослідженні аналізується вплив структури та функцій місцевих представницьких органів на локальну демократію, порушено питання про ефективність демократії в перші повоєнні роки. Зосереджено увагу на встановленні ролі субнаціональних одиниць у відбудові країни в інституційному вимірі. Визначаються механізми залучення ресурсів та інвестицій на проєкти громад і можливість налагодження міжнародної співпраці представниками місцевої влади.

Зазначено, що розвиток громад має базуватися на їхніх унікальних соціально-економічних і культурних особливостях. Для забезпечення сталого розвитку регіонів пропонується перегляд адміністративно-територіального устрою, підтримка інституційної спроможності громад та розширення можливостей локальної демократії. Автори наголошують на необхідності координації зусиль між центральною владою, громадами та міжнародними донорами для забезпечення прозорого фінансування та справедливого розподілу ресурсів. Увага також приділяється міжнародному досвіду країн Європейського Союзу, особливо держав Вишеградської групи, які успішно реалізували територіальні реформи

Аналізується важливість громадянських організацій, як неполітичних структур, щодо контролю влади для підвищення ефективності її роботи.

Ключові слова: *моделі місцевого самоврядування, субнаціональний політичний процес, локальна демократія, громадянське суспільство, післявоєнна відбудова.*

Вступ. Згідно з розрахунками Київської школи економіки, загальну суму збитків, що стосуються лише житлового фонду до грудня 2022 р., оцінюють приблизно в 54 млрд доларів США. Ця сума включає понад 150 тисяч пошкоджених чи зруйнованих житлових будівель, серед яких 131 тисяча приватних будинків, 17,5 тисячі багатоквартирних будинків і 280 гуртожитків. Деякі міста, як-от Мар'їнка, Бахмут, Маріуполь, Сєвєродонецьк, можуть стати об'єктами відновлення майже з нуля. На жаль, кожен день приносить лише збільшення збитків [5]. Місцеве самоврядування є важливим елементом політичного ландшафту, сприяє розвитку громад, реалізації їхніх потреб. Україна після широкомасштабного вторгнення не може дублювати інститути, що були притаманні мирному часу. Через нерівномірне спустошення низки громад і їхніх господарств уже зараз необхідне дослідження можливих шляхів повоєнного розвитку. Державна стратегія відбудови передбачає надання громадам однієї із ключових ролей, нині немає уявлення про часові, матеріальні та людські ресурси, якими можна буде послуговуватися.

Виконавчі органи місцевих рад мусять утворювати комісії для аналізу збитків і формування переліку об'єктів, на відновлення яких необхідні компенсації. З огляду на те, що в Україні 1 469 об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), можна припустити, що критерії оцінювання збитків і ефективності такої роботи різнитимуться від громади до громади [13]. Такі ризики наштовхують на думку про потребу більшої централізації заради якомога швидшого відновлення, але така гіперконцентрація обов'язків у національної влади може стати на заваді ефективному виконанню поставлених завдань. Отже, необхідно вже нині дослідити роль, яку треба відвести місцевому самоуправлінню в перші найважчі повоєнні роки.

Мета наукової розвідки полягає в пошуку необхідної моделі місцевого самоврядування та загалом перебігу субнаціонального політичного процесу для підвищення ефективності управління процесами відновлення держави.

Матеріал і методи дослідження. Проблематика питань місцевого самоврядування нині активно досліджується з метою напрацювання теоретичної основи для формування стратегій відбудови. Серед науковців, що приділяли особливу увагу даній проблематиці, такі: Д. Вишневський, І. Древаль, М. Добровольська, І. Арутюнян, М. Коваленко, О. Нижник, А. Радкевич, І. Поповиченко, І. Пирога й інші. Багато робіт пишуться у співпраці авторами на замовлення західних інститутів, що є безособовим, але вкрай цінним внеском у визначену проблематику.

Результати та обговорення. Концептуалізація поняття субнаціонального політичного процесу відбувається через дослідження інститутів, що функціонують у межах, менших за загальнонаціональні. З огляду на це в політології не може бути єдиного визначення субнаціонального регіону. Дослідники застосовують критерії поділу, що дадуть змогу розмежувати територію або спільноту відповідно до об'єктивних характеристик. Субнаціональна одиниця може не відповідати формальному адміністративно-територіальному поділу, що прийнятий у країні, а географічні межі можуть поширюватися навіть на території інших країн, але їх об'єднуватимуть специфічні культурні, соціальні, історичні, економічні та політичні особливості [2].

На цьому етапі російсько-української війни визначилась тривала лінія фронту, яка спустошила громади, де пролягала. Уже зрозуміло, що так званий сухопутний коридор у Крим є межею, яка визначає особливо постраждалі від війни території, утворює нову субнаціональну одиницю, цілковито спустошену внаслідок війни. Для відновлення спокійного життя й економіки на особливо постраждалих територіях необхідна нова політика регіонального розвитку. З огляду на те, що Україна вибрала інтеграцію в ЄС стратегічним пріоритетом, будувати таку нову політику необхідно в контексті концепту «Європи регіонів». Натепер «Європа регіонів» означає врахування різноманітності спільнот, підтримки культурної, соціальної, політичної ідентифікації на місцях, а також економічну спеціалізацію, що створює взаємовигідні конкурентні умови в регіональному масштабі. Процес територіалізації в Європі орієнтується на місцевий підхід і збільшення повноважень субнаціональних органів, тим самим суб'єктивує громади як політичних акторів [7]. Проте розуміння поняття місцевого самоврядування може суттєво різнитися та залежати від вибраної моделі місцевого самоврядування. Під час проведення аналізу ролі місцевого самоврядування в політичній системі головний акцент робиться на тому, чи є вони складовою частиною механізму держави [14].

Отже, модель місцевого самоврядування визначає зв'язок центральної влади з місцевою, розмежовує їхню відповідальність і обов'язки, є формалізованою системою функціонування субнаціонального політичного процесу. Найпоширеніша серед дослідників типологізація моделей місцевого самоуправління послуговується функціональним взаємовідношенням і розподілом компетенції між центральними та локальними органами управління. Відповідно до такого поділу виокремлюються чотири моделі місцевого самоуправління: англосаксонська, континентальна, іберійська та радянська. Радянська модель гіперконцентрована та відкидає

будь-яку диференціацію владних повноважень, беручи до уваги наявний історичний досвід, точно не відповідає вимогам, актуальним для України. Іберійська історично склалася в Іспанії та латиноамериканських країнах, являє собою складний і неоднорідний синтез різних практик, ця система не притаманна країнам інших регіонів.

Варто детально проаналізувати англосаксонську та континентальну моделі, що є найбільш наближеними до української стратегії розвитку та які називають загальними, через принциповість їх розуміння місцевої політики. У межах англосаксонської моделі, що функціонує у Сполученому Королівстві, Канаді, Австралії та США, місцеві представницькі органи функціонують автономно. Така система відносин має тривалу історію та формувалась на підставі традицій захисту від централізованого владарювання. Ключова характеристика англосаксонської моделі полягає у виборності до всіх місцевих представницьких органів і відсутності уповноважених представників національної влади [15]. У такій системі владних відносин формується поняття «деволюція», що від британських учених перейшло і до континентального наукового дискурсу. Термін «деволюція» означає передачу частини владних повноважень від загальнонаціонального уряду до органів регіональної влади, що оптимізує процес національного урядування, звільняє його від питань локального характеру та підвищує ефективність вирішення таких завдань через краще їх розуміння на місцях. У цьому контексті деволюція розглядатиметься як сума комплексних заходів із передачі влади із центру в регіони, що стимулює політичний процес на місцях, тож у сучасних умовах є суто прагматичним актом. Британська політична система зазнала значних змін наприкінці минулого століття. У 1998 р. у Британії почався процес деволюції, наслідком чого стало стрімке збільшення важливості регіональної політики й унезалежнення місцевих урядів від центру з низки питань [6].

Батьки-засновники Сполучених Штатів формулювали федералізм так, що він конституційно розмежує повноваження національного уряду та влади штатів, делегує організацію муніципального управління другим. Отже, самоврядування у країні має поліваріативний характер, з відмінностями в поділі на адміністративно-територіальні одиниці, порядок формування місцевих органів влади та їхню компетенцію. У результаті еволюційного розвитку місцевого самоврядування склалися, хоча є багато модифікацій, три основні форми: мер – рада, рада – менеджер і комісійне управління. Цей поділ визначає основні владні інститути на локальному рівні та їхню відповідальності. Американська система дозволяє забезпечити демократичне представництво та керований розвиток з огляду на міжрегіональну конкуренцію. Кожен штат зацікавлений у залученні більших інвестицій і створенні придатних умов для ведення господарчої діяльності, а тому підлаштовує систему місцевого самоврядування під фактичні вимоги ринку, у чому можна побачити ще один рівень системи стримувань і противаг США [3, с. 108–153]. Така система передбачає наявність тривалої традиції самоуправління, якої Україну позбавила російська та радянська окупації, отже, у сучасних умовах насадити державу, політика якої формується «знизу – угору», ухваленням низки законів згори вниз неможливо.

Друга модель називається континентальною, оскільки притаманна Франції, Італії, Фінляндії та багатьом іншим країнам, що перейняли європейські традиції адміністрування. Таку модель розуміють як об'єднання виборності та представництва в місцевих органах і паралельного призначення від центра уповноважених осіб, для здійснення контролю щодо додержання законності органами місцевого самоуправління на нижчому адміністративно-територіальному рівні. Також вони санкціонують рішення субнаціональних легіслатур і виконують завдання, що ставить уряд зі столиці. Традиційно в Європі більшість країн є унітарні, тож національна влада в одноособовому порядку може впливати на статус субнаціональних органів, але із другої половини XX ст. відбувається процес поступової децентралізації, передачі більших адміністративних, організаційний, фінансових функцій, відповідно до потреб громад [11]. Для України характерна саме така система, до 2014 р. держава потерпала через надмірну

концентрацію ресурсів у руках уряду в Києві. Реформа децентралізації стала однією з найуспішніших в історії України та принесла більше повноважень муніципалітетам. Протягом війни органи місцевого самоврядування всіх рівнів ефективно співпрацювали з військовими адміністраціями та вирішували кризисні проблеми, як-от великий наплив біженців. Проте проблема значних демографічних змін у громадах може негативно вплинути на ефективність управління [9, с. 80–81].

З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що в України є потреба продовжувати розбудову децентралізованої системи місцевого самоврядування на підставі наявного в нас конституційного ландшафту. Але через суттєві соціоекономічні зміни, спричинені війною, можна переглянути адміністративно-територіальний поділ із визначенням функцій новоутворених територій. Ті регіони, що були у глибокому тилу або є опорними пунктами, що отримали значний приток населення та куди переїхали підприємства, мають стати самодостатніми політичними акторами, які вирішуватимуть більше завдань із розвитку території, без потреби в залученні додаткових ресурсів із центру. Ті регіони, що стали спустошені через війну та куди люди фізично не зможуть оперативно повернутися, мають тісно співпрацювати з національним урядом для якнайшвидшого забезпечення благоустрою громад.

Реформа адміністративно-територіального устрою України є складовою частиною широкого процесу вдосконалення територіальної організації влади. Основна мета цієї реформи полягає у створенні територіальної бази для перерозподілу функцій і компетенцій між місцевими органами публічної влади, оновленні моделі муніципального управління й удосконаленні міжбюджетних відносин. Інакше кажучи, основна мета полягає в тому, щоб надати реальний зміст місцевому самоврядуванню в нашій державі [10, с. 40–42]. Роль громади має полягати в наданні першочергового імпульсу, створенні локальної стратегії, яку допоможе опрацювати центральна влада. Жодних рішень щодо органів місцевого самоврядування не можна нав'язувати та відстороняти від ухвалення рішень, але уряд має стати «руками відбудови» тих громад, що втратили всі ресурси для самоуправління [13].

Відбудова має відповідати принципу субсидіарності, коли будь-які дії будуть виправдані з погляду на наявні можливості на національному, регіональному та місцевому рівнях. Дослідники часто ототожнюють принцип субсидіарності із принципом децентралізації, оскільки проблема, за можливості, вирішується на найнижчому рівні, а національна влада відіграє субсидіарну (допоміжну) роль. Для налагодження такої співпраці необхідна координаційна взаємодія, коли різні рівні влади кооперуються для формування спільних рішень [10, с. 34–39]. Уже нині потрібне формування національної стратегії відновлення, що забезпечить політико-правові умови, у межах яких громада зможе вибирати оптимальний шлях розвитку та залученості ресурсів. Фінансування має відбуватися прозоро та справедливо, тож визначення зон більшої уваги з боку центру буде необхідним і тимчасовим кроком для повернення життя на всю територію країни. Необхідне зміцнення наявних інституцій, адаптації їх під соціоекономічні реалії, з якими Україна зіткнеться. Для цього необхідно забезпечити чітко визначений розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування всіх рівнів і їхніми виконавчими органами.

Одне з найактуальніших питань територіальних громад полягає в пошуку фінансування для покриття нагальних потреб і відновлення, оскільки податкові надходження не можуть покрити всі видатки місцевих бюджетів. В Україні ухвалений Закон «Про співробітництво територіальних громад», який надає можливість поглибленої співпраці громад для взаємного розвитку. Проте за допомогою деяких змін держава здатна підсилити інституційні можливості територіальних громад у контексті залучення фінансування в напрямах долучення громад до наявного співробітництва, надання громадам можливості надавати фінансові позики для інфраструктурних проєктів, а також можливість створювати фонди фінансування інфраструктурних проєктів. Громадам варто звернути увагу на можливість залучення зовнішнього

фінансування, адже вже є низка європейських проєктів, що готові інвестувати в українські громади [10, с. 72–76].

Важливою функцією місцевої влади є робота на створення позитивного іміджу своєї громади, із чим уряд може допомогти лише ресурсною підтримкою, але розбудова на ресурсах бідної держави буде вкрай неефективною, тож органи місцевого самоврядування мають взяти на себе ініціативу із залучення інвестицій міжнародних партнерів. Представники громад мають представляти муніципалітети на міжнародних економічних форумах, налагоджувати зв'язки з міжнародними партнерами та не чекати, що за них це зробить хтось інший.

Поодинокими прикладами можуть стати представники великих міст, мер Львова А. Садовий, який активно взаємодіє на міжнародних економічних форумах, доповідає про необхідність усебічної підтримки України, навіть у період повномасштабної війни. Також варто відзначити мера Києва В. Кличка, який на Всесвітньому економічному форумі в Давосі обговорює з партнерами питання повоєнного відновлення держави [8, с. 177–180]. Місцева влада здатна пропонувати інвесторам готові проєкти, в інтересах громади, супроводжувати інвестора від першого контакту до повноцінного запуску підприємства, сприяти у проходженні бюрократичних процедур і пропонувати вигідні локації для вкладання своїх фінансів. Така співпраця зумовлює синергію злагодженості роботи на всіх рівнях місцевого самоврядування.

Важливим аспектом успішності громад є наявність у керівництва ОТГ усвідомлення своїх переваг, робота на їх подальший розвиток. Уже під час війни є можливість розвивати джерела відновлювальної енергетики через ініціативи місцевої влади, зважаючи на великий попит на децентралізацію енергетичних потоків у державі та потребу суто в пошуку надійного інвестора, надання йому вигідного місця для розташування вітряків, міні-ГЕС та СЕС. У результаті збільшення кількості підприємств не тільки створюються робочі місця та наповнюється казна, а з'являється попит на працівників, що в умовах рівної конкуренції приводить до підвищення заробітної плати і стане важливим чинником заохочення до повернення людей до своїх домівок в Україні [1, с. 210–234]. Згідно з оцінками експертів, більшість громад нині пасивна, а залучення донорів відбувається фрагментарно. Треба скорочувати розрив між громадами, оскільки нові проєкти продовжують заходити в ті ОТГ, досвід роботи з якими міжнародний бізнес уже має. Необхідно поглибити співпрацю на рівні обласної та місцевої влади, що забезпечить рівномірні можливості для зв'язків слабшим громадам, що надалі допоможе в розвитку організацій громадського суспільства, які в багатьох випадках стають здатні пропонувати громаді комплексні рішення, які мають потенціал стати основою для стратегій відновлення всієї громади [4].

Центральною проблемою українських еліт, яка залишається актуальною навіть у період повномасштабного вторгнення, є політичні амбіції, авантюризм, це стосується також регіональних політиків. Ці негативні явища поглиблюються впливом корупції в державному апараті. Прикладом може служити скандал, пов'язаний із Владиславом Атрошенком, який обіймав посаду мера Чернігова. Політик із сумнівною репутацією та численними корупційними скандалами веде інформаційні кампанії, поширює інформацію про його конфронтацію із центральною владою, зокрема із Президентом України [3].

Розголошення всіх політичних суперечок призвело до репутаційних втрат для Чернігова зокрема й України загалом, демонструє інституційну непостійність і конфліктність вітчизняної політичної системи. Такий підхід не сприяє гарантуванню безпеки фінансових вкладень і залученню міжнародних інвестицій. Варто відзначити, що такий стиль поведінки В. Атрошенка може бути пояснений відсутністю в нього інтересу до розвитку міжнародного бізнесу в Чернігові, оскільки він особисто володіє значною часткою міського капіталу та не виявляє інтересу до створення стимулів для вільного ринку з високим рівнем конкуренції [8, с. 177–180].

Отже, єдиний шлях забезпечення швидкого розвитку регіонів – розбудова інститутів локальної демократії, укорінення стабільного ліберального субнаціонального режиму. Початок

війни ознаменувався згуртованістю громадян перед спільною загрозою, усвідомленням своєї ідентичності та відповідальності перед країною, але важливо, щоб потреба в розвитку власного міста, села, селища теж сприймалася в межах власної відповідальності. Від усвідомлення свого становища, обізнаності у правах і можливостях щодо ефективного застосування інструментів локальної демократії залежить ефективність функціонування місцевих інституцій. Субнаціональний політичний рівень є найбільш близьким до громадян, тож їх залученість є вимогою для післявоєнної відбудови країни. Національне законодавство гарантує громадянам такі інструменти локальної демократії: електронні петиції, доступ до засідань, загальні збори, звернення, мітинги, консультативно-дорадчі органи, бюджет участі, можливість самоорганізації та прояв ініціативи. Проблеми є з механізмом упровадження цих інструментів і сприйняттям місцевої політики як другорядної проєкції загальнонаціональної. Політичні актори мають брати на себе ініціативу з формування необхідних локальних нормативних актів, щодо конкретизації законодавчих положень у порядку використання інструментів місцевої демократії [12].

Забезпечити стабільну демократію та стати противагою владі здатне лише громадянське суспільство. Необхідність залучення громадян місцевою владою до окремих елементів управління населеним пунктом прямо зазначено в конституціях, законах і нормативних актах європейських країн, рішеннях органів місцевого самоврядування. Важливо, щоб муніципальна влада вбачала у громадянському суспільстві не загрозу, а опору та союзника, який здатний спрямувати та підказати. Розвиток громадянського суспільства є водночас причиною і наслідком побудови демократії, воно відображає актуальний стан позаполітичної сфери соціуму, механізми комунікації з органами влади на субнаціональному рівні. Необхідно підтримувати проєкти громадянського суспільства, об'єднувати їх із місцевим бізнесом, тим самим створювати незалежну гілку влади, що буде здатна стримувати місцеву владу та створювати політичну конкуренцію.

Українське громадянське суспільство активно взяло участь у розробленні маніфестів і концепцій відновлення. Наприклад, перед минулорічною конференцією в Лугано понад 100 громадських організацій уклали «Луганську декларацію». Ці маніфести охоплювали як принципи відновлення України, так і міжнародну ситуацію. Було створено численні візійні документи різного рівня деталізації щодо процесу відновлення. Однак важко оцінити їхній вплив на позицію влади, оскільки натепер відсутня загальнодержавна стратегія відновлення. Позитивним є відзначення активності громадянського суспільства в розробленні навчальних програм для учасників відновлення, особливо на рівні громад. Завдяки процесу децентралізації в Україні новостворені громади отримали нові повноваження та відповідальність, але зіткнулися із браком фінансових ресурсів, досвіду, інфраструктури та кадрів. Важливою проблемою є передача повноважень із центрального на місцевий рівень без відповідного фінансування на місця. В умовах війни та необхідності відновлення ця ситуація стала ще більш актуальною. У зв'язку із цим навчання органів місцевого самоврядування в таких складних сферах, як інженерний захист територій, оновлення містобудівної документації, розвиток житлово-комунальної сфери тощо, потребує значно більших ресурсів і масштабів, ніж наявні нині [4, с. 24–35].

Розвиток субнаціональної політики й ефективних інститутів місцевого самоврядування є не лише необхідною умовою для забезпечення міцності держави, а тому і пріоритетом національної безпеки, а також ознакою демократично-правового та соціального розвитку держави – кандидата на вступ у Європейський Союз. Муніципальна реформа в Україні формується на західних цінностях і стандартах публічної політики ЄС. Досвід країн-партнерів, наприклад країн Вишеградської групи, є цінним для України. Ці держави також пройшли шлях трансформації політичних систем, зокрема й через реформування територіального устрою й інституціоналізації місцевої демократії. Усі країни регіону прийняли імплементацію європейських стандартів самоврядування в національну правову систему, адаптували їх під умови динамічних

змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Реформа децентралізації в Україні – це одне з найбільших державних досягнень, за результатами якого був розвинений субнаціональний рівень політики, який дав поштовх для розвитку громадянського суспільства країни, формування нових еліт і рекрутингу політичних кадрів, зміцнення матеріальної та фінансової основи, тобто базису соціальної системи, а також реалізації соціальних та інфраструктурних проєктів для збільшення кількості локальних інвестицій. Для подальшої європейської інтеграції Україна має вкорінювати західні цінності в субнаціональний політичний процес, продовжувати інституціоналізацію місцевої влади [10, с. 97–105].

Висновки. Субнаціональний політичний процес і місцеве самоврядування відіграватимуть провідну роль у повоєнній відбудові України. Це твердження вже підкріплене державної стратегією, що визначає роль громад у вирішенні завдань у сфері відновлення. Для підвищення ефективності відбудови необхідне подальше теоретизування, напрацювання рішень щодо формалізації політико-правових відносин центральної влади з муніципальною, проведення територіальної реформи та залучення інвестицій на місця. Демократичний розвиток країни загалом залежить від розвитку локальних демократій, тож потрібно продовжувати впроваджувати європейські практики в місцеву політику та розбудовувати громадянське суспільство. Субнаціональний рівень політики є найближчим до громадян, тому його розвиток одразу позитивно позначиться на українцях і допоможе у приборканні лих перших повоєнних років.

Література:

1. Відбудова України: принципи та політика. Center for Economic Policy Research. 2022. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf.

2. Головко І. Парадипломатія субнаціональних акторів: потенціал та форми реалізації. *Грані :* науково-теоретичний альманах. 2016. № 138 (10). С. 23–30.

3. Гончарова К. Організаційно-правові форми місцевого самоврядування в Україні та США: порівняльно-правове дослідження : дис. … докт. філос. наук : 081. Одеса, 2002. 218 с.

4. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення / Київський міжнародний інститут соціології. 2023. URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf.

5. Загальна сума прямих збитків, завданих інфраструктурі України через війну, зросла до майже $138 млрд. *Київська школа економіки.* 2023. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd/.

6. Козак Т. Соціальний контекст регіональної політики у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії. *Вісник Львівського університету.* Серія «Міжнародні відносини». 2012. № 31. С. 104–110.

7. Куриляк М. Еволюція концепції «Європи регіонів» у рамках регіональної політики ЄС. *Економічний вісник Донбасу.* 2018. № 2. С. 60–67. URL: http://www.evd-journal.org/download/2018/2(52)/EVD_2018-2-60-67.pdf.

8. Міжнародне співтовариство та Україна в сучасних глобальних цивілізаційних процесах: актуальні економічні, політико-правові, безпекові та соціально-гуманітарні аспекти : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 18–19 квітня 2023 р. / за заг. ред. : М. Палінчак, М. Король, В. Химинець. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2023. 500 с.

9. Місцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи : матеріали Міжнародного круглого столу до Дня місцевого самоврядування в Україні, м. Київ, 9 грудня 2022 р. / за заг. ред. Л. Комахи, В. Колтун, Ю. Дехтяренка. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2022. 166 с.

10. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості : тези доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 25 серпня 2023 р. Київ : АПСВТ, 2023. 307 с.

11. Наумкіна С. Європейська система місцевого самоврядування та її креативне втілення в сучасній Україні. *Освіта регіону*. 2013. URL: https://socialscience.uu.edu.ua/article/1040.

12. Панкратова В. Використання інструментів локальної демократії в Україні: правові аспекти. *Нове українське право.* 2022. № 2. С. 101–106.

13. Пирога І., Пирога М. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. № 77. С. 117–123.

14. Співак Д. Сучасні теорії та моделі місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики :* збірник наукових праць / гол. ред. С. Ківалов ; відп. за вип. Л. Кормич. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія» ; Південноукраїнський центр ґендерних проблем, 2012. Вип. 44. С. 112–124.

15. Шпак Ю., Стешенко Т. В. Сучасні моделі місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації :* збірник наукових статей за матеріалами Науково-практичного семінару, м. Харків, 14 жовтня 2016 р. Харків, 2016. С. 162–170.

References:

1. Vidbudova Ukrainy: pryntsypy ta polityka (2022) [Reconstruction of Ukraine: principles and policy]. *Center for Economic Policy Research.* Retrieved from: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf [in Ukrainian].

2. Holovko, I. (2016). Paradyplomatiia subnatsionalnykh aktoriv: potentsial ta formy realizatsii [Paradiplomacy of subnational actors: potential and forms of implementation]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani", 138 (10), 23–30* [in Ukrainian].

3. Honcharova, K. (2002). Orhanizatsiino-pravovi formy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini ta SShA: porivnialno-pravove doslidzhennia [Organizational and legal forms of local self-government in Ukraine and the USA: a comparative legal study]: *dokt. filos. nauk: 081. Odesa, 218 s*. [in Ukrainian].

4. Doslidzhennia initsiatyv u sferi povoiennoho vidnovlennia (2023). *Kyivskyi Mizhnarodnyi instytut sotsiolohii.* Retrieved from: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf [in Ukrainian].

5. Zahalna suma priamykh zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrainy cherez viinu, zrosla do maizhe $138 mlrd (2023) [The total amount of direct damage caused to the infrastructure of Ukraine due to the war has increased to almost $138 billion]. *Kyivska shkola ekonomiky*. Retrieved from: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd/ [in Ukrainian].

6. Kozak, T. (2012). Sotsialnyi kontekst rehionalnoi polityky u Spoluchenomu Korolivstvi Velykoi Brytanii ta Pivnichnoi Irlandii [The social context of regional policy in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia "Mizhnarodni vidnosyny", 31, 104–110.*

7. Kuryliak, M. (2018). Evoliutsiia kontseptsii "Yevropy rehioniv" u ramkakh rehionalnoi polityky YeS [The evolution of the concept of "Europe of regions" within the framework of EU regional policy]. Ekonomichnyi visnyk Donbasu, 2, 60–67. Retrieved from: http://www.evd-journal.org/download/2018/2(52)/EVD_2018-2-60-67.pdf [in Ukrainian].

8. Mizhnarodne spivtovarystvo ta Ukraina v suchasnykh hlobalnykh tsyvilizatsiinykh protsesakh: aktualni ekonomichni, polityko-pravovi, bezpekovi ta sotsialnohumanitarni aspekty (2023) [The international community and Ukraine in modern global civilizational processes: relevant economic, political-legal, security and social-humanitarian aspects]. *M. Palinchak, M. Korol, V. Khymynets (Eds.). Materialy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU "Hoverla", 500 s.* [in Ukrainian].

9. Mistseve samovriaduvannia v umovakh vidnovlennia Ukrainy: vyklyky ta perspektyvy (2022) [Local self-government in the conditions of restoration of Ukraine: challenges and prospects]. *L. Komakhy, V. Koltun, Yu. Dekhtiarenka (Eds.) Materialy Mizhnar. kruhloho stolu do Dnia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. Kyiv: Navch.-nauk. in-t publ. upr. ta derzh. sluzhby Kyiv. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka, 166 s*. [in Ukrainian].

10. Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti (2023) [Municipal reform in the context of the European integration of Ukraine: the position of the authorities, scientists, trade unions and the public]. *Tezy dopovidei Somoi shchorichnoi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kyiv: APSVT, 2023. 307 s*. [in Ukrainian].

11. Naumkina, S. (2013). Yevropeiska systema mistsevoho samovriaduvannia ta yii kreatyvne vtilennia v suchasnii Ukraini [The European system of local self-government and its creative implementation in modern Ukraine]. Retrieved from: https://socialscience.uu.edu.ua/article/1040 [in Ukrainian].

12. Pankratova, V. (2022). Vykorystannia instrumentiv lokalnoi demokratii v Ukraini: pravovi aspekty [Use of tools of local democracy in Ukraine: legal aspects]. *Nove ukrainske pravo, 2, 101–106* [in Ukrainian].

13. Pyroha, I., & Pyroha, M. (2023). Rol mistsevoho samovriaduvannia u vidbudovi v umovakh voiennoho stanu [The role of local self-government in reconstruction under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 77, 117–123 [in Ukrainian].

14. Spivak, D. (2012). Suchasni teorii ta modeli mistsevoho samovriaduvannia [Modern theories and models of local self-government]. S. Kivalov (Eds.) *Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr*. (Vols. 44), (pp. 112–124). Odesa: Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia"; Pivdennoukrainskyi tsentr hendernykh problem [in Ukrainian].

15. Steshenko, T. (2016). Suchasni modeli mistsevoho samovriaduvannia [Modern models of local self-government]. Yu. Shpak, T. Steshenko. *Aktualni problemy derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia v konteksti konstytutsiinoi modernizatsii: zb. nauk. st. za materialamy Nauk.-prakt. seminaru,* m. Kharkiv, 14 zhovtn. 2016 r. Kharkiv, 2016. S. 162–170 [in Ukrainian].

Svitlana Bula, Mark Savchuk. Subnational political process and local self-government in the context of post-war reconstruction in Ukraine

The article examines the subnational political process in general and local self-government in particular in the context of Ukraine's postwar reconstruction. The authors analyze the optimal model of local self-government for post-war realities in the context of decentralization. The main purpose of the study is to find a model of local self-government that will ensure effective management and allocation of resources in the first postwar years, taking into account the socio-economic challenges facing the country. Examples of countries with different models of self-government and the consequences of testing such models in search of positive practices are studied.

The study analyzes the impact of the structure and functions of local representative bodies on local democracy and asks about the effectiveness of democracy in the first postwar years. The article focuses on establishing the role of subnational units in the reconstruction of the country in the institutional dimension. The mechanisms for attracting resources and investments for community projects and the possibility of establishing international cooperation by local authorities are identified.

It is indicated that the development of communities should be based on their unique socio-economic and cultural characteristics. To ensure sustainable development of the regions, it is proposed to revise the administrative-territorial structure, support the institutional capacity of communities, and expand the possibilities of local democracy. The authors emphasize the need for coordination of efforts between the central government, communities, and international donors to ensure transparent funding and equitable distribution of resources. Attention is also paid to the international experience of EU countries, especially the Visegrad countries, which have successfully implemented territorial reforms.

The importance of civil society organizations as non-political structures in controlling the government to improve its performance is analyzed.

Key words: *models of local self-government, subnational political process, local democracy, civil society, post-war reconstruction.*

Відомості про авторів:

Була Світлана – доцент кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка.

Савчук Марк – магістр кафедри політології,
Львівський національний університет імені Івана Франка.

УДК 323+327,5
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-27

Світлана Матвієнків
ORCID 0000-0002-7719-7791

Яніна Пучко
ORCID: 0009-0002-2164-449X

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ВИМІРІ: ВИКЛИКИ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті розкрито основні виклики у сфері інформаційної безпеки України в контексті сучасного етапу війни з російською федерацією. Визначено, що основними викликами в інформаційному просторі держави є питання забезпечення комунікації з певними категоріями населення та доступ до достовірних, перевірених джерел. Подано рекомендації та пропозиції щодо подолання актуальних викликів у сфері інформаційної безпеки, спрямовані на зміцнення суспільної довіри й ефективність інформаційної політики. Розглянуто такі основні способи подолання наявних викликів та загроз, як розвиток медіаграмотності населення, активізація боротьби з кібернетичними атаками й фейками, удосконалення законодавчої бази, підтримка незалежних медіа, а також підвищення якості контенту офіційних джерел інформації. Проаналізовано зміст ключових документів, що регулюють забезпечення інформаційної безпеки з моменту початку війни. Установлено, що особливе місце у сфері інформаційної безпеки посідають офіційні медіа, які повинні бути джерелом правдивої інформації для громадян. У цьому контексті питання довіри до офіційних медіа є важливим, оскільки це безпосередньо впливає на рівень інформаційної стійкості суспільства. Особливу увагу приділено статистичному аналізу довіри населення до такого медіа, як національний телемарафон «Єдині новини». Проаналізовано погляди громадян щодо ролі цього інформаційного ресурсу у формуванні суспільної стійкості, протидії фейкам та забезпеченні об'єктивної інформації про ситуацію в країні. Зазначено, що, попри загалом високий рівень довіри до національного телемарафону, є думки про нього як про монополізований інформаційний ресурс та виникає потреба в переформатуванні системи роботи телемарафону.

Ключові слова: *інформаційна війна, інформаційний простір, дезінформація, інформаційна безпека, війна, медіа.*

Вступ. Актуальність дослідження зумовлена загрозами та небезпеками в інформаційній сфері, спричиненими використанням російською федерацією методів та технік інформаційної війни. Повномасштабне вторгнення 2022 року ускладнило деякі процеси війни, особливо послабило інформаційну безпеку України. З огляду на це Україна змушена модернізувати свою систему інформаційної безпеки відповідно до актуальних викликів та загроз. У сучасному інформаційному суспільстві основне місце посідає інформація. Зокрема, важливу роль у сучасних процесах поширення інформації відіграють медіа. Активне поширення в інформаційному просторі дезінформації росією з метою впливу на суспільну свідомість створило ризики та загрози для діяльності засобів масової комунікації. Крім того, спостерігається зниження рівня довіри українського суспільства до офіційних масмедіа та використання соціальних мереж як основного джерела отримання інформації. За таких умов необхідні зміни у сфері інформаційної безпеки, її адаптація до сучасних викликів та розвиток інформаційної стійкості проти дезінформаційних кампаній.

Мета статті – проаналізувати сучасні виклики у сфері інформаційної безпеки перед Україною в умовах російсько-української війни, з'ясувати особливостей функціонування масмедіа

через довіру населення до офіційних ЗМІ та аналіз шляхів подолання викликів у сфері інформаційної безпеки й зміцнення інформаційної стійкості держави.

Матеріал і методи дослідження. У процесі наукового дослідження використано методи аналізу та синтезу, абстрагування і конкретизації.

Виклад основного матеріалу. Поширене використання інформаційних технологій та ресурсів для виконання завдань і розв'язання проблем сучасності, удосконалення інформаційної інфраструктури та масштабна інформатизація суспільства стали звичними процесами, що характеризують життя людства XX–XXI століть. Ці явища вплинули на всі сфери людської діяльності, зокрема й на війни та воєнні конфлікти цього періоду. Захист життєво важливих інтересів суспільства та держави в інформаційному просторі, інформаційний розвиток і протидія реальним та потенційним загрозам в інформаційній сфері стали ключовими завданнями в стратегії забезпечення національної безпеки, що відображає її обороноздатність. Такі зміни на етапі цивілізаційного розвитку як зумовили прогрес суспільного розвитку й створення інноваційних технологій, так і стали причинами виникнення дестабілізаційних процесів та кризових явищ, що змінило місце й роль інформаційної безпеки держави та створило потребу в удосконаленні механізмів її забезпечення, розвитку стратегії протидії кіберзагрозам і захисту інформаційної інфраструктури.

Поняття «інформаційна війна» набуло більш конкретного значення та стало поширеним, особливо в 1980-х роках як один з основних інструментів у війнах четвертого покоління. До цих війн належать воєнні конфлікти кінця XX століття, у яких потужною зброєю є інформація, а можливості мережі інтернет, медіаресурсів та новітніх технологій є основними інструментами боротьби, що застосовують противники. Ці інструменти дають змогу людям дистанціюватися від місця збройного конфлікту та брати участь у війні через застосування та проведення психологічних і маніпулятивних операцій, кібератак, дезінформаційних кампаній, поширення фейків і пропаганд та інших методів впливу на суспільну свідомість [13].

Саме такі риси та методи військового протистояння притаманні російсько-українській війні. Ще у 2014 році російська федерація активно використовувала методи інформаційної війни, висвітлюючи через медіа події в Україні як «громадянську війну», дезінформуючи та маніпулюючи медіапростором, кібернетичні атаки на системи і служби інфраструктури України та інші дестабілізаційні методи в інформаційному просторі проти України. Розпочата країною-агресором гібридна війна, або «війна керованого хаосу», до розгортання якої росія формально не визнавала належності, була спрямована на захоплення свідомості громадян за допомогою всіх доступних видів зброї – від безпілотників та бойової техніки до повідомлень у соціальних мережах [5, с. 38–41].

Для України постала потреба в модернізації інформаційного складника національної безпеки, насамперед українською владою здійснено реформу інформаційного законодавства. Першим нормативно-правовим актом у цій галузі стало рішення РНБО України «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України», затверджене 28 квітня 2014 року. Документ містив указівки для вищих органів виконавчої влади розробити проєкти про зміни до законів щодо механізмів протидії інформаційно-психологічному впливу та вжити заходів щодо запобігання кібернетичним загрозам та захисту інформаційних мереж. Автори рішення слушно зазначили, що «останнім часом Російська Федерація поширює недостовірну, неповну, упереджену інформацію про Україну, через що намагається маніпулювати суспільною свідомістю в Україні та за її межами» [8]. Нова Стратегія національної безпеки, затверджена 2015 року указом Президента України, акцентувала на нагальній потребі вдосконалення ефективності сектору безпеки і оборони, модернізації елементів системи національної безпеки України, що зумовлена окупацією російською федерацією територій України. У цій Стратегії стан інформаційної безпеки України, у зв'язку

із загрозами з боку країни-агресора, окреслений як інформаційна війна проти України. До основних негативних факторів, що погіршували загальний стан функціонування компонентів системи інформаційної безпеки віднесено низький рівень медіакультури населення, неадаптовані до сучасних викликів механізми забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом та вразливість інформаційних ресурсів держави до кібератак. Ураховуючи вищезазначені загрози, з 2015 року державна політика була зосереджена на протидії підривній діяльності ворога в інформаційному просторі України, захисті основних об'єктів та ресурсів інформаційної інфраструктури, підвищенні рівня медіакультури суспільства шляхом поширення відповідних освітніх програм, а також вчасному виявленні та реагуванні на кібернетичні загрози [10]. З метою моніторингу стану кібербезпеки українського простору та протидії кіберзагрозам, згідно з указом Президента від 7 червня 2016 року почав функціонувати Національний координаційний центр кібербезпеки. Структурно Центр був робочим органом РНБО України, а забезпечення його діяльності покладено на Апарат Ради національної безпеки та оборони. Згаданий орган функціонує в Україні досі та забезпечує стабільну функціональність та стійкість національної системи кібербезпеки, протидіє кіберзагрозам на основні моніторингу та аналізу вразливостей систем, потенційних ризиків для захисту інформаційного простору держави [9]. Упродовж наступних років українською владою, зокрема Радою національної безпеки та оборони – основним органом забезпечення національної безпеки України, ухвалено низку рішень та указів, спрямованих на захист інформаційної сфери України. Очевидно, що політичне керівництво нашої держави усвідомило ймовірну небезпеку та можливі негативні наслідки для системи інформаційної безпеки й ухвалило необхідні рішення на рівні правового забезпечення.

Ескалація російсько-українського конфлікту, спричинена повномасштабним вторгненням у 2022 році, надала війні нових рис, особливо ускладнила процес забезпечення стійкості системи інформаційної безпеки до потенційних загроз з боку противника. З метою протидії російській дезінформації та інформування населення про правдивий перебіг війни політичним керівництвом ухвалено рішення об'єднати провідні загальнонаціональні телеканали на єдиній інформаційній платформі – цілодобовому марафоні «Єдині новини #UAразом». Така ініціатива стала чудовим способом забезпечення населення своєчасною та достовірною інформацією, мінімізації впливу ворожих фейків та пропаганди. Завдяки створенню єдиного медіаканалу вдалося консолідувати суспільство та сприяти підтримці єдиного інформаційного простору, що є особливо важливим в умовах воєнного стану. Проте, порівняно з 2022 роком, відбулося зниження рівня довіри населення до єдиного марафону у 2023 та 2024 роках. Статистичні дані Київського міжнародного інституту соціології підтверджують зниження рівня довіри українців до марафону «Єдині новини» на 33 % станом на лютий 2024 року і становить 36 %, натомість частка тих, хто не довіряє, – 47 %. Ба більше, серед тих, хто становить частку недовіри, найбільше мешканців із західних – 56 % населення – та центральних – 48 % – регіонів України [4].

Навіть серед постійних глядачів телемарафону рівень довіри до нього та впевненість у його необхідності знизилися, порівняно з попередніми роками, у 2024 році. В інфопросторі поширилася думка про те, що телемарафон «Єдині новини» перешкоджає дотриманню свободи слова. У звіті про порушення прав людини в Україні за 2023 рік, підготовленому державним департаментом Сполучених Штатів, зазначалося про телемарафон як повністю контрольований з боку держави медійний канал, що дотримується урядової лінії. Крім того, у звіті згадано, що попри дотримання свободи для преси, урядом заблоковано або накладено санкції на медіа та окремих журналістів, що сприймалися як загроза для національної безпеки нашої держави [14]. Деякі медіа зазнали цього ще в перший рік повномасштабного вторгнення. Телеканали Прямий та 5 канал не отримали пропозиції долучитися до національного марафону, щодо чого зверталися до РНБО, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, Мінкультури

та інформполітики [1]. Запанувала думка, що така ситуація викликана зв'язком цих телеканалів з колишнім президентом Петром Порошенком. Інша частина медіа була відсторонена від вигідних контрактів на наземне мовлення та потрапила під тиск з боку Офісу президента навесні 2022 року. Упродовж кількох місяців з початку 2024 року в ефір телемарафону «Єдині новини» запрошували здебільшого представники фракції «Слуга народу» [2]. Така ситуація підтверджує думку про телемарафон як інструмент для впливу та контролю політиків, які з'являються в ефірі, та загального урядового контролю над мовленням. Певна небезпека полягає в тому, що навіть поява новин про певні протиборства в медійній сфері між різними ЗМІ може бути використана ворогом під час створення та поширення своїх маніпулятивних наративів.

Необхідно зазначити, що загальні показники довіри до різного роду медіа (радіо, телебачення, газет) дещо знизилися, спостерігається спадна тенденція. За результатами опитування міжнародної організації Internews Network, частка, тих хто довіряв медіа у 2023 році, становить 53 %, що на 5 % нижче показників 2022 року – 58 %. А за результатами проведеного дослідження цієї організації у 2024 році рівень довіри до медіа опустився до 47 %. Така тенденція стосується і певних категорій населення з окупованих територій або територій бойових дій, які стали респондентами цього опитування. Це викликано усвідомленням невідповідності реалій та інформації, що подається в новинах. Дослідження підтвердило, що найнадійнішим джерелом інформації для українців зараз є знайомі, родичі, що перебувають біля територій бойових дій, чи особи, які є свідками подій. У такому разі люди переконані в достовірності наданої інформації [11].

Варто додати, що в українців з'явилося більш чітке усвідомлення негативного впливу інформаційних маніпуляцій та розуміння необхідності розпізнавання та протидії дезінформації. Незважаючи на те що фактична спроможність українців ідентифікувати дезінформацію залишилася на тому ж рівні, що й у попередні роки, зросла кількість українців, які повністю не довіряють інформаційним маніпуляціям з боку російської сторони та використовують такі сервіси перевірки фейкової інформації, як StopFake, «Детектор медіа», «Без брехні» та «По той бік новин» [12]. Як свідчать дані проведених досліджень, уміння розпізнавати фейки та протидіяти дезінформаційним кампаніям на рівні особи, суспільства та держави є одним з викликів для інформаційної безпеки України в сучасних умовах воєнного стану. Певне переформатування «Єдині новини», телемарафону, про який згадувалося вище, є ще одним необхідним кроком для зміцнення інформаційної стійкості держави за даними документа, розробленого експертами на основі зустрічі радника Президента України з питань комунікацій Дмитра Литвина з представниками організацій, які займаються протидією дезінформації та інформаційною безпекою.

Серед проблем та пропозицій щодо посилення інформаційної стійкості України в цьому документі також зазначається про дисбаланс у сприйнятті суспільством інформації із соціальних мереж та професійних медіа. Зараз населення частіше звертається за актуальною інформацією до анонімних телеграм-каналів. Недоліками таких джерел інформації є брак інформації про авторів таких каналів та відсутність примусу щодо дотримання стандартів відповідальності за інформаційне наповнення. Крім того, беручи до уваги можливості штучного інтелекту, такі сумнівні телеграм-канали можуть стати платформою для поширення фейків, що шкідливо вплине на інформаційний простір країни. Щоб розв'язати цю проблемну ситуацію, експерти пропонують забезпечити офіційну реєстрацію поширених у мережі каналів та платформ як онлайн-медіа відповідно до європейських стандартів та знайти альтернативний Telegram-канал комунікації, намагаючись перешкодити витокам інформації.

Також викликами для сфери інформаційної безпеки є: неефективні стратегії комунікації з українцями за кордоном та населенням на окупованих територіях, низький рівень відкритості під час подання інформації органами влади та відсутність належного рівня комунікації з боку

держави як для закордонних аудиторій, так і для громадян України. Експертною спільнотою запропоновано вирішити зазначені проблеми шляхом створення відповідальних за комунікацію органів чи державних спікерів, удосконалити систему подання інформації владними структурами, зробивши її більш прозорою та висвітлюючи теми, що турбують суспільство, знайти способи активно залучити громадянське суспільство до процесів удосконалення комунікації та стійкості інформаційного простору України [3].

Окрему увагу варто приділити проблемі поширення чуток та фейків через соціальні мережі. Facebook, Telegram, Viber, WhatsApp та інші популярні месенджери й соцмережі стали своєрідними майданчиками для ведення інформаційної війни, де правда нерідко змішується з дезінформацією, створюючи сприятливе середовище для маніпуляцій, поширення паніки та формування викривленої картини реальності. Ця проблема пов'язана зі зниженням довіри до офіційних медіа, усвідомленням однобічності подання ними інформації та сприйняттям новин із соціальних мереж як альтернативного, більш правдивого та різностороннього джерела інформації. Додають привабливості таким мережам зручність у користуванні ними, широкий вибір каналів, швидкість отримання інформації, можливість чергувати з інформацією чи відеороликами розважального характеру, що іноді необхідно людям щоб відпочити чи відволіктися [11]. Часто росіяни створюють ботоферми та використовують інтернет-тролінг з метою максимально ефективного поширення фейків. Ці та інші способи дезінформації спрямовані на формування в суспільній свідомості певного бажаного образу – позитивного або негативного. Одним з найдієвіших методів боротьби з фейковою чи перекрученою інформацією під час війни є підвищення медіаграмотності населення, тобто розвитку вміння критично оцінювати та аналізувати побачену, почуту чи прочитану інформацію та діяти в інтересах інформаційної безпеки своєї держави. Медіаграмотність містить такі складники: критичне мислення, навички орієнтації в медіапросторі, аналіз споживання контенту та створення медіапродуктів. Маніпуляція громадською думкою відбувається через вплив на сприйняття за допомогою візуальних образів, складність орієнтування у величезному інформаційному потоці при обмеженості часу на його аналіз, перевантаженість контентом, а також через упереджене сприйняття інформації, яке формується залежністю від окремих джерел медіа [6].

Для подолання проблеми, пов'язаної з розвитком медіанавичок українського населення засобами масової інформації та державними інстанціями, розроблено низку програм та медійних проєктів з інфогігієни й розпізнавання фейків. Прикладом може слугувати проєкт «Як не стати овочем», створений з ініціативи Оксани Мороз. Його транслюють «Телерадіокомпанія «НТК» з м. Коломиї, Івано-Франківське обласне телебачення «Галичина», ТРК «Кабельні телевізійні мережі» з м. Олександрії на Кіровоградщині. Цей проєкт містить цикл програм, на яких ведуча спільно з експертами аналізує, як працює ворожа пропаганда, як штучний інтелект застосовують в інформаційних війнах та які ризики це створює, які методи маніпуляцій використовують, як упроваджують технології розколу українського суспільства, а також як формується й спотворюється інформаційний простір та розглядають багато інших важливих тем. Вінницьке телевізійне агентство «Віта» часто транслює інфографіки «Як розпізнати фейки» у вигляді інформативних вставок. Журналісти тернопільського «Ух-радіо» також реалізували проект, у межах якого відбувається обговорення тем, пов'язаних з інформаційною безпекою [7]. Є очевидним, що державні структури, особливо медіа, зацікавлені в підвищенні медіаграмотності населення, що вплине на боротьбу з дезінформацією, саме тому реалізують подібні програми.

Висновки. На основі проведеного дослідження встановлено, що широка інформатизація суспільства, окрім розвитку комунікації та вдосконалення процесів демократизації, зумовила поширення дезінформації, кібератак та маніпуляцій, що змусило держави провести комплексні заходи задля забезпечення інформаційної безпеки та захисту від загроз

інформаційної війни. Використання методів інформаційної війни як одного зі складників гібридної війни російською федерацією змусило Україну переглянути систему інформаційної безпеки, насамперед реформувати правове забезпечення відповідної сфери. Основним органом у сфері забезпечення національної безпеки – Радою національної безпеки та оборони ухвалено низку рішень, що стосувалися вдосконалення системи національної безпеки, створення центру з протидії кібербезпеки, а також затверджено нову Стратегію національної безпеки. На сучасному етапі війни основними викликами для стабільного функціонування інформаційного складника національної безпеки в Україні є протидія дезінформації та кібератакам, прозорість подання інформації органами державної влади, недостатній рівень комунікації з деякими групами українців, потреба в змінах у системі роботи засобів масової інформації, підвищення медіаграмотності населення достатнього для протидії інформаційним загрозам.

Література:

1. Бакаєвич К. Український телемарафон «Єдині новини» під час повномасштабного російського вторгнення: пропаганда, піар чи необхідність?. Інтегровані комунікації. 2024. № 1(17). С. 139–144.
2. Детектор медіа. 5 канал та Прямий звернулися до РНБО і Нацради щодо участі в телемарафоні замість «Медіа Групи Україна». detector.media. URL: https://detector.media/infospace/article/201111/2022-07-18-5-kanal-ta-pryamyy-zvernulysya-do-rnbo-i-natsrady-shchodo-uchasti-v-telemarafoni-zamist-media-grupy-ukraina/ (дата звернення: 10.02.2025).
3. Детектор медіа. Пропозиції експертів з інформаційної безпеки до внутрішнього Плану перемоги (ДОКУМЕНТ). detector.media. URL: https://detector.media/infospace/article/234487/2024-11-08-propozytsii-ekspertiv-z-informatsiynoi-bezpeky-do-vnutrishnogo-planu-peremogy-dokument/ (дата звернення: 31.12.2024).
4. Довіра телемарафону «Єдині новини». URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1369&page=1 (дата звернення: 23.12.2024)
5. Лазарович М. Російсько-українська війна (2014-2017 роки) : короткий нарис. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. 240 с.
6. Мазуренко Л. І. Інформаційна безпека в умовах російсько-української війни: виклики та загрози. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології».* 2022. № 42. С. 50–57.
7. Медіаграмотність в умовах війни: як українські медіа працюють на інформаційний захист – Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення – офіційний вебсайт. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/mediagramotnist-v-umovah-vijny-yak-ukrayinski-media-pratsyuyut-na-informatsijnyj-zahyst/ (дата звернення: 05.01.2025).
8. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 28.04.2014 : станом на 1 трав. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14#Text (дата звернення: 10.12.2024).
9. Про Національний координаційний центр кібербезпеки : Указ Президента України від 07.06.2016 № 242/2016 : станом на 17 лип. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text (дата звернення: 20.12.2024).
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 : станом на 16 верес. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text (дата звернення: 20.12.2024).
11. Українські медіа, ставлення та довіра у 2023 р. URL: https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf (дата звернення: 24.12.2024).
12. Українські медіа: ставлення та довіра у 2024 році. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3919984-ukrainski-media-stavlenna-ta-dovira-u-2024-roci.html (дата звернення: 24.12.2024).
13. Учасники проєктів Вікімедіа. Війна четвертого покоління – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_четвертого_покоління (дата звернення: 08.12.2024).

14. 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine. URL: https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/ (accessed: 03.01.2025).

References:

1. Bakaievych, K. (2024). Ukrainskyi telemarafon «Yedyni novyny» pid chas povnomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnennia: propahanda, piar chy neobkhidnist? [Ukrainian telethon "united news" during a full-scale russian invasion: propaganda, PR or necessity?]. *Intehrovani komunikatsii – Integrated communications*, № 1(17), 139–144 [in Ukrainian].
2. Detektor media. 5 kanal ta Priamyi zvernulysia do RNBO i Natsrady shchodo uchasti v telemarafoni zamist «Media Hrupy Ukraina» [Channel 5 and Pryamiy appealed to the NSDC and the National Council to participate in the telethon instead of "Media Group Ukraine"]. *detector.media – Media detector.* Retrieved from https://detector.media/infospace/article/201111/2022-07-18-5-kanal-ta-pryamyy-zvernulysya-do-rnbo-i-natsrady-shchodo-uchasti-v-telemarafoni-zamist-media-grupy-ukraina/ [in Ukrainian].
3. Detektor media. Propozytsii ekspertiv z informatsiinoi bezpeky do vnutrishnoho Planu peremohy (DOKUMENT) [Proposals of information security experts for the internal Victory Plan (DOCUMENT)]. *detector.media – Media detector.* Retrieved from https://detector.media/infospace/article/234487/2024-11-08-propozytsii-ekspertiv-z-informatsiynoi-bezpeky-do-vnutrishnogo-planu-peremogy-dokument/ [in Ukrainian].
4. Dovira telemarafonu «Iedyni novyny» [Trust of the telethon "Edynyi Novyni"]. Retrieved from https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1369&page=1 [in Ukrainian].
5. Lazarovych, M. (2017). Rosiisko-ukrainska viina (2014–2017 roky) : korotkyi narys [Russian-Ukrainian war (2014–2017): a short essay]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
6. Mazurenko, L. I. (2022). Informatsiina bezpeka v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zahrozy [Information security in the conditions of the Russian-Ukrainian war: challenges and threats]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, 42, 50–57 [in Ukrainian].
7. Mediahramotnist v umovakh viiny: yak ukrainski media pratsiuiut na informatsiinyi zakhyst [Media literacy in the conditions of war: how Ukrainian media works for information protection]. *Natsionalna rada Ukrainy z pytan telebachennia i radiomovlennia – National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting.* Retrieved from https://webportal.nrada.gov.ua/mediagramotnist-v-umovah-vijny-yak-ukrayinski-media-pratsyuyut-na-informatsijnyj-zahyst/ [in Ukrainian].
8. Pro zakhody shchodo vdoskonalennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi informatsiinoi bezpeky Ukrainy [On measures to improve the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine]. (2014, May 1) *Rishennia Rady nats. bezpeky i oborony Ukrainy vid 28.04.2014 – The decision of the Council of National of Security and Defense of Ukraine dated April 28, 2014.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14#Text [in Ukrainian].
9. Pro Natsionalnyi koordynatsiinyi tsentr kiberbezpeky [About the National Cyber Security Coordination Center]. (2021, July 12). *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.06.2016 № 242/2016 – Decree of the President of Ukraine dated June 7, 2016 No. 242/2016.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text [in Ukrainian].
10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 "On the National Security Strategy of Ukraine"]. (2020, September 16). *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2015 № 287/2015 – Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015 No. 287/2015.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text [in Ukrainian].
11. Ukrainski media, stavlennia ta dovira u 2023 r. [Ukrainian media, attitude and trust in 2023]. Retrieved from https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/Ukrainski-media-stavlennia-ta-dovira-2023r.pdf [in Ukrainian].
12. Ukrainski media: stavlennia ta dovira u 2024 rotsi [Ukrainian media: attitude and trust in 2024]. *Ukrinform - aktualni novyny Ukrainy ta svitu – Ukrinform – current news of Ukraine and the world.* Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3919984-ukrainski-media-stavlenna-ta-dovira-u-2024-roci.html [in Ukrainian].

13. Uchasnyky proektiv Vikimedia. Viina chetvertoho pokolinnia [Wikimedia project participants. The war of the fourth generation]. *Vikipediia – wikipedia.* Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_четвертого_покоління [in Ukrainian].

14. 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine. Retriveved from https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/ [in English].

Svitlana Matviienkiv, Yanina Puchko. The russian-ukrainian war in the information dimension: challenges and how to overcome them

The article reveals the main challenges in the field of information security of Ukraine in the context of the current stage of the war with the Russian Federation. It is determined that the main challenges in the information space of the state are the issues of ensuring communication with certain categories of the population and access to reliable, verified sources. Recommendations and proposals for overcoming current challenges in the field of information security aimed at strengthening public trust and the effectiveness of information policy are presented. The main ways to overcome the existing challenges and threats are considered, such as the development of media literacy, intensification of the fight against cyber attacks and fakes, improvement of the legislative framework, support for independent media, and improvement of the quality of content of official information sources. The article analyses the content of key documents regulating information security since the beginning of the war. It is established that a special place in the field of information security is occupied by the official media, which should be a source of truthful information for citizens. In this context, the issue of trust in the official media is important, as it directly affects the level of information resilience of society. Particular attention is paid to the statistical analysis of public trust in such a media outlet as the national telethon 'United News'. The author analyses the views of citizens on the role of this information resource in shaping social resilience, countering fakes and providing objective information about the situation in the country. It is noted that, despite the generally high level of trust in the national telethon, there are opinions about it as a monopolised information resource and the need to reformat the telethon system.

Key words: *information warfare, information space, disinformation, information security, war, mass media.*

Інформація про авторів:

Матвієнків Світлана – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Пучко Яніна – здобувачка магістерської освітньої програми 052 – Політологія, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 328.132-043.2:328.34
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-28

Віталій Сливка
ORCID: 0000-0003-4689-0670

БІКАМЕРАЛІЗМ У ПАРЛАМЕНТАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ, СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Статтю присвячено аналізу бікамералізму в парламентах Центрально-Східної Європи, його історичним традиціям, сучасним викликам та перспективам розвитку. Досліджено генезис двопалатних парламентів у регіоні, зосереджуючи увагу на їх формуванні під впливом соціальних, політичних та культурних факторів. Розкривається роль верхніх палат у забезпеченні представництва регіональних, соціальних і політичних інтересів, а також у запобіганні концентрації влади в умовах перехідних політичних систем. У статті використано комплексний підхід, що поєднує порівняльно-історичний аналіз, інституційний підхід та метод сценарного прогнозування. Висвітлено основні функції верхніх палат, їх взаємодію з нижніми палатами та виконавчою владою, а також вплив процесів європейської інтеграції на трансформацію бікамералізму. Особлива увага приділяється сучасним викликам, зокрема політичній поляризації, реформам децентралізації, загрозам авторитаризму та необхідності забезпечення демократичної стійкості. Проаналізовано ключові аспекти функціонування бікамералізму в окремих країнах, як-от Польща, Чехія, Угорщина та Румунія, пропонуючи рекомендації щодо підвищення ефективності парламентських систем у регіоні. Дослідження доводить, що бікамералізм, попри труднощі, є важливим елементом політичної стабільності, збереження балансу інтересів і підвищення якості законотворчого процесу в Центрально-Східній Європі.

Ключові слова: *бікамералізм, теоретичний аспект бікамералізму, двопалатний парламент, бікамеральна система, перспективи бікамералізму, історія бікамералізму, бікамералізм у країнах ЦСЄ, витоки бікамералізму.*

Вступ. Вивчення бікамералізму в парламентах країн Центрально-Східної Європи є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, коли держави цього регіону стикаються із численними викликами, пов'язаними з демократизацією, інтеграцією до європейських і трансатлантичних структур, збереженням суверенітету, а також забезпеченням ефективності державного управління. Окремі аспекти бікамералізму порушували у своїх наукових працях такі вчені: Т. А. Француз-Яковець, О. А. Фісун, О. В. Павлишин, М. Ю. Дурдинець, А. І. Ірклієнко та ін. Бікамералізм має глибокі історичні корені в країнах Центрально-Східної Європи, де роль верхніх палат формувалася під впливом аристократичних традицій, федеративних структур і потреб регіонального представництва. Дослідження історичного контексту допомагає зрозуміти сучасну специфіку та унікальні риси парламентських систем регіону. Після розпаду соціалістичних режимів країни регіону пройшли етапи політичних реформ, зокрема перегляд парламентських структур. У цьому контексті бікамералізм є важливим елементом у забезпеченні балансу між різними рівнями влади, регіонами та групами інтересів. Членство в Європейському Союзі або прагнення до нього посилює значення двопалатних парламентів як інструменту представництва регіональних інтересів та збереження національної ідентичності в умовах наднаціональних процесів ухвалення рішень. Роль верхніх палат стає важливою в забезпеченні стабільності політичної системи та запобіганні концентрації влади. У багатьох країнах регіону тривають реформи, спрямовані на посилення регіонального самоврядування, що вимагає адекватного представництва інтересів регіонів у законодавчому процесі. У деяких державах спостерігається тенденція до ослаблення демократичних інститутів, і бікамералізм може слугувати бар'єром проти зловживання владою. З огляду на глобальні виклики,

як-от економічна нестабільність, міграція, безпекові загрози, двопалатна структура парламентів може відігравати ключову роль у забезпеченні стабільності, урахуванні різних інтересів та ефективному ухваленні законодавчих рішень. Дослідження бікамералізму в країнах Центрально-Східної Європи дає змогу не лише зрозуміти специфіку функціонування цих інститутів, а й оцінити їх ефективність у контексті сучасних політичних, соціальних та економічних трансформацій. Це сприяє формуванню рекомендацій для вдосконалення парламентських систем як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Матеріал і методи дослідження. У процесі дослідження використано комплексний підхід, що містить теоретико-методологічні та емпіричні методи для аналізу багаторівневого феномену бікамералізму. Системний підхід розглядає бікамералізм як складову частину політичної системи держав, ураховуючи її зв'язки з іншими інститутами влади. Метод сценарного прогнозування використано для формування можливих варіантів розвитку бікамералізму в умовах сучасних політичних та соціально-економічних викликів. Порівняльно-історичний метод дає змогу дослідити історичні традиції бікамералізму в парламентах Центрально-Східної Європи, починаючи з моменту формування перших двопалатних законодавчих органів. Інституційний аналіз використано для оцінки функціонування бікамералізму як політичного інституту в сучасних умовах. **Мета статті** – дослідити бікамералізм у парламентах Центрально-Східної Європи, його історичні традиції, сучасні виклики та перспективи розвитку.

Результати та обговорення. Бікамералізм – система, у якій законодавчий орган складається з двох палат або камер, може значно впливати на процес ухвалення законів та формування політичних рішень [5, с. 35]. Бікамералізм у загальному розумінні є складною системою розподілу владних повноважень у державі, заснованою на принципах народного представництва. Ця модель функціонує через механізми виборчих процесів, структурно-функціональні зв'язки в парламенті та співпрацю з главою держави й іншими гілками влади [1, с. 172]. Двопалатний парламент, з одного боку, сприяє децентралізації влади, що відображається у варіативності його двопалатної структури. З іншого – така форма організації гарантує подвійну легітимність рішень парламенту і самого представницького органу. Так, бікамералізм є ключовим елементом конституційної демократії [3, с. 180].

Бікамералізм виникає як результат еволюції правової свідомості в бік демократизації політико-правової системи [7, с. 59]. Двопалатний парламент ефективно функціонує в країнах із високим рівнем політичної культури та сформованою правовою свідомістю. Основними чинниками, які впливають на трансформацію парламентської структури, є різнопланові завдання та функції, що визначають його як центр законотворчої діяльності та інститут, відповідальний за формування державної стратегії розвитку. Запровадження двопалатної системи забезпечує баланс сил усередині парламенту, гармонізує представницькі функції кожної палати й сприяє підвищенню рівня правової компетентності в законотворчому процесі [4, с. 62]. Бікамеральна структура парламенту є ефективним механізмом для встановлення та підтримання соціальної рівноваги в суспільстві. Порівняно з однопалатними парламентами, які переважно притаманні меншим, більш гомогенним та централізованим країнам, двопалатні структури демонструють свою ефективність у країнах з багатошаровим суспільством та складною федеративною структурою. У таких суспільствах типовою є наявність різноманітних внутрішніх розбіжностей: геополітичних, культурних, ментальних, економічних, виборчих тощо, які породжують ситуацію, де суспільство існує у формі різних соціально-політичних або етнічних сегментів, не завжди консолідованих між собою [2].

Бікамералізм у Центрально-Східній Європі має глибокі історичні традиції, які беруть початок у середньовічній Європі. Одним із перших прикладів стала діяльність станово-представницьких органів, як-от сейм у Речі Посполитій. У таких органах зосереджувалася влада, поділена між дворянством, духовенством і містами. Ці моделі стали основою для подальшого

розвитку двопалатних парламентів, у яких були представлені різні соціальні групи. Уже на цьому етапі бікамералізм проявлявся як засіб врівноваження інтересів та уникнення концентрації влади в руках однієї групи.

У XIX столітті з поширенням ідей конституціоналізму й демократичних реформ багато країн Центрально-Східної Європи почали впроваджувати сучасні форми бікамералізму. Зокрема, Австро-Угорська імперія запровадила двопалатний рейхсрат, який містив палати, що представляли інтереси різних регіонів і національностей. Подібні приклади також спостерігалися в Чехії, Польщі та Угорщині. Бікамералізм став важливим інструментом забезпечення рівноваги між центральною владою й автономними регіонами, а також гарантував участь національних меншин у політичному процесі [10].

Сьогодні історичні традиції бікамералізму продовжують впливати на структуру парламентів Центрально-Східної Європи. У багатьох країнах регіону двопалатна система залишається невід'ємною частиною державного устрою, забезпечуючи врахування історичних, етнічних і культурних особливостей. Наприклад, у Польщі, Чехії та Румунії другі палати парламентів успадкували функції представництва регіональних інтересів, що було закладено ще в епоху станових сеймів і рейхсрату. Так, історичний досвід сприяв формуванню ефективних механізмів балансування влади, які досі зберігають свою актуальність.

Бікамералізм у парламентах Центрально-Східної Європи стикається з низкою сучасних викликів, які зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Одним із ключових викликів є необхідність адаптації парламентських структур до швидких змін у суспільстві, зокрема, до цифровізації, глобалізації та зростання запиту на прозорість і підзвітність. Крім того, політична поляризація і нестабільність часто створюють напруження між палатами, що може сповільнювати процес ухвалення рішень. Іншим важливим аспектом є збереження демократичних принципів у контексті поширення популізму, який впливає на представницьку функцію парламенту.

Основні виклики бікамералізму в парламентах Центрально-Східної Європи:

1. Політична поляризація та конфлікти між палатами:
- зростання політичного напруження між різними політичними силами;
- неефективна координація між палатами, що ускладнює ухвалення рішень.
2. Слабка правова культура та демократичні традиції:
- нерівномірний розвиток правової свідомості серед населення;
- недостатня прозорість діяльності парламентів.
3. Популізм та зростання авторитарних тенденцій:
- використання другої палати для блокування реформ або маніпуляцій у політичних інтересах;
- зменшення ролі парламенту через концентрацію влади в інших інституціях.
4. Регіональні та соціальні нерівності:
- невідповідність у представленні інтересів регіонів у другій палаті;
- труднощі в досягненні консенсусу щодо національних питань.
5. Вплив зовнішніх факторів:
- тиск міжнародних організацій щодо реформування парламентських систем;
- виклики, пов'язані з інтеграцією до Європейського Союзу, які вимагають адаптації парламентських структур.
6. Інституційна неефективність:
- затягування законотворчих процесів через подвійний розгляд законопроєктів;
- відсутність чіткого розподілу повноважень між палатами.
7. Довіра до парламенту:
- низький рівень суспільної довіри до представницьких інститутів;

– критика громадськістю ролі другої палати як надлишкової структури [8].

Попри виклики, бікамералізм продовжує демонструвати свої переваги в забезпеченні балансу між різними інтересами суспільства. Двопалатні парламенти дають змогу краще враховувати регіональні та соціальні потреби, забезпечуючи більш справедливий розподіл владних повноважень. У країнах Центрально-Східної Європи така модель стає важливим інструментом для збереження територіальної єдності, особливо в умовах етнічного й культурного різноманіття. Також другі палати відіграють ключову роль у вдосконаленні законотворчого процесу, забезпечуючи додатковий рівень перевірки й експертизи законодавчих ініціатив [6, с. 178].

Перспективи розвитку бікамералізму в Центрально-Східній Європі пов'язані з подальшим удосконаленням інституційної взаємодії між палатами та їх адаптацією до нових викликів. Інновації в управлінні, інтеграція цифрових технологій і вдосконалення процедур законотворення можуть значно підвищити ефективність парламентської роботи. Крім того, важливою перспективою є зміцнення міжнародної співпраці, що сприятиме гармонізації демократичних стандартів у регіоні. Успішний розвиток двопалатної системи залежить від політичної волі, суспільної підтримки та готовності до реформ [9].

Висновки. Отже, двопалатні парламенти в країнах Центрально-Східної Європи мають глибокі історичні корені, які сформувалися під впливом соціальних, політичних і культурних факторів. Верхні палати традиційно виконували функцію стримувань і противаг, забезпечуючи представництво інтересів аристократії, регіонів чи соціальних груп. Бікамералізм є ключовим елементом стабільності політичних систем країн регіону. Верхні палати виконують важливі функції в ухваленні законів, регулюванні взаємодії між різними рівнями влади та запобіганні політичній монополії. Серед актуальних проблем виокремлюють: політичну поляризацію, що ускладнює ефективне функціонування парламентів; реформи децентралізації, які вимагають переформатування ролі верхніх палат; загрози авторитаризму, що ставлять під сумнів роль парламентів як демократичних інститутів. Процеси європейської інтеграції сприяли трансформації парламентських систем, посиливши роль бікамералізму як механізму представництва регіональних і національних інтересів у контексті наднаціональних викликів. Подальший розвиток бікамералізму в регіоні залежить від здатності парламентів адаптувати свої функції до нових реалій, зокрема через упровадження інституційних реформ, спрямованих на підвищення їх ефективності. Так, бікамералізм, попри труднощі, залишається важливим механізмом демократичної стійкості, забезпечуючи баланс інтересів, запобігаючи політичній монополізації та сприяючи ефективному законотворчому процесу в Центрально-Східній Європі.

Література:

1. Азаренко Т. Парламентський бікамералізм та адміністративно-територіальна реформа. Конституційне право. 2020. № 11. С. 171–174.

2. Довгострокові ефекти впровадження бікамералізму в Україні. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/bikameralizm-8b177.pdf (дата звернення: 09.01.2025)

3. Ірклієнко А. І. Бікамералізм в умовах формування конституційної демократії : дис. … докт. філос. за спеціальністю 081 «Право». Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ. 2021. 212 с.

4. Павлишин О. В. Дурдинець М. Ю. Двопалатний парламент як форма демократичної влади в Україні: історико-правовий аналіз і перспективи. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2019. № 1 (17). С. 60–66.

5. Фісун О. А. Двопалатний парламент: світовий досвід та українські реалії: монографія. Харків : Золоті сторінки. 2008. 200 с.

6. Француз-Яковець Т. А. Конституційні основи бікамералізму в сучасних державах Європи: порівняльний аспект : монографія. Київ. 2018. 818 с.

7. Llanos M., Nolte D. Bicameralism in the Americas: Around the Extremes of Symmetry and Incongruence. The Journal of Legislative Studies. 2003. Vol. 9. № 3. P. 54–86.
8. Bicameral system. Definition, Legislature, & Example. URL: https://www.britannica.com/topic/bicameral-system (дата звернення: 09.01.2025)
9. Bicameralism – an overview. ScienceDirect Topics. URL: https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/bicameralism (дата звернення: 09.01.2025)
10. Bicameralism in Stable Democracies – Political Science. URL: https://www.oxfordbibliographies.com/abstract/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0003.xml (дата звернення: 09.01.2025)

References:

1. Azarenko, T. (2020). Parlamentskyi bikameralizm ta administratyvno-terytorialna reforma [Parliamentary Bicameralism and Administrative-Territorial Reform]. Constitutional Law. №. 11. P. 171–174.
2. Dovgostrokovi efekty vprovadzhennia bikameralizmu v Ukraini [Long-term Effects of Implementing Bicameralism in Ukraine]. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/bikameralizm-8b177.pdf (accessed: 09.01.2025).
3. Irklienko, A. I. (2021). Bikameralizm v umovakh formuvannia konstytsiinoi demokratii. [Bicameralism in the Context of the Formation of Constitutional Democracy]. Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Specialty 081 "Law". Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv. 2021. 212 p.
4. Pavlyshyn, O. V., & Durdynets, M. Yu. (2019). Bicameral Parliament as a Form of Democratic Power in Ukraine: Historical and Legal Analysis and Prospects. [Dvopalatnyi parlament yak forma demokratychnoi vlady v Ukraini: istoryko-pravovyi analiz i perspektyvy]. Philosophical and Methodological Problems of Law. №. 1 (17). P. 60–66.
5. Fisun, O. A. (2008). Bicameral Parliament: Global Experience and Ukrainian Realities: Monograph. [Dvopalatnyi parlament: svitovyi dosvid ta ukrainski realii: Monohrafiia]. Kharkiv: Golden Pages. 200 p.
6. Frantsuz-Yakovets, T. A. (2018). Constitutional Foundations of Bicameralism in Modern European States: Comparative Aspect: Monograph. [Konstytsiini osnovy bikameralizmu v suchasnykh derzhavakh Yevropy: porivnialnyi aspekt: Monohrafiia]. Kyiv. 818 p.
7. Llanos, M., & Nolte, D. (2003). Bicameralism in the Americas: Around the Extremes of Symmetry and Incongruence. The Journal of Legislative Studies. Vol. 9. No. 3. P. 54–86.
8. Bicameral System. Definition, Legislature, & Example. Retrieved from https://www.britannica.com/topic/bicameral-system (accessed: 09.01.2025).
9. Bicameralism – an Overview. ScienceDirect Topics. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/bicameralism (accessed: 09.01.2025).
10. Bicameralism in Stable Democracies – Political Science. URL: https://www.oxfordbibliographies.com/abstract/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0003.xml (accessed: 09.01.2025).

Vitalii Slyvka. Bicameralism in the Parliaments of Central and Eastern Europe: Historical Traditions, Contemporary Challenges, and Development Prospects

The article analyzes bicameralism in the parliaments of Central and Eastern Europe, focusing on its historical traditions, contemporary challenges, and development prospects. The genesis of bicameral parliaments in the region is studied with particular emphasis on their formation under the influence of social, political, and cultural factors. The role of upper chambers in ensuring representation of regional, social, and political interests, as well as in preventing power concentration in transitional political systems, is highlighted. The article employs a comprehensive approach that combines comparative historical analysis, institutional methodology, and scenario forecasting. The primary functions of upper chambers, their interaction with lower chambers and the executive branch, and the influence of European integration processes on the transformation of bicameralism are examined. Particular attention is given to contemporary challenges such as political polarization, decentralization reforms, threats of authoritarianism, and the need to ensure democratic resilience. The author analyzes key aspects of bicameralism in countries like Poland, the Czech Republic, Hungary, and Romania, offering recommendations for improving the effectiveness of parliamentary systems

in the region. The research demonstrates that despite the difficulties, bicameralism remains a crucial element of political stability, maintaining a balance of interests, and enhancing the quality of the legislative process in Central and Eastern Europe.

Key words: *bicameralism, theoretical aspects of bicameralism, bicameral parliament, bicameral system, bicameralism prospects, history of bicameralism, bicameralism in CEE countries, origins of bicameralism.*

Відомості про автора:
Сливка Віталій – аспірант факультету суспільних наук,
кафедри політології і державного управління,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

УДК [327:316.346.2]:342 (4)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-29

Таміла Герасимчук
ORCID: 0000-0001-5440-1975

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І ҐЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ

У статті досліджено нормативно-правове регулювання ґендерної рівності в Європейському Союзі й основні інституційні механізми забезпечення рівних прав і можливостей для всіх. Ґендерна рівність є важливою складовою частиною європейських цінностей, а її досягнення – однією з основних цілей Європейського Союзу, спрямованих на захист прав людини, підтримку демократії, повагу до людської гідності й утвердження верховенства права. Аналіз охоплює розвиток політики Європейського Союзу у сфері ґендерної рівності, її нормативне підґрунтя й основні механізми імплементації. Особливу увагу приділено основоположним договорам, директивам, резолюціям і стратегіям Європейського Союзу, які визначають зміст ґендерної політики та регулюють практичну реалізацію принципу ґендерної рівності в різних сферах. Ключова роль у формуванні та реалізації ґендерної політики належить інституціям Європейського Союзу, які забезпечують правове регулювання, моніторинг і контроль за її реалізацією, а також фінансування відповідних програм і проєктів. Основними механізмами формування та реалізації ґендерної політики є ґендерний мейнстримінг, ґендерне бюджетування та політика квотування. Інтерсекційний підхід дозволяє глибше проаналізувати ґендерну проблематику та розробити більш ефективні стратегії подолання ґендерної нерівності. Чинна Стратегія ґендерної рівності на 2020–2025 роки ґрунтується на принципі інтерсекційності, спрямованому на інтеграцію цих механізмів у всі сфери політики Європейського Союзу, що забезпечує комплексний підхід до досягнення ґендерної рівності. Однак Європейський Союз стикається з низкою викликів у цій сфері, серед яких ґендерні розриви на ринку праці, ґендерний дисбаланс у процесах ухвалення рішень, стереотипізація професій, а також проблеми, пов'язані з ґендерно зумовленим насильством, яке все ще зберігається. Ці питання потребують постійної уваги й адаптації політики для ефективної боротьби з нерівністю, а також необхідності відповідних рішень під час розроблення нової стратегії.

У статті пропонується інтегральний погляд на проблему ґендерної рівності в контексті євроінтеграційного курсу України. Бенчмаркінг ґендерних практик Європейського Союзу є важливим інструментом для гармонізації правових норм і розроблення ефективних стратегій подолання ґендерної нерівності в Україні.

Ключові слова: *Європейський Союз, нормативно-правове регулювання, ґендерна рівність, дискримінація, ґендерна політика, ґендерний мейнстримінг, інтерсекційний підхід, ґендерне бюджетування, політика квотування, європейські цінності.*

Вступ. Ґендерна рівність є однією з основних цінностей, на яких ґрунтується політика Європейського Союзу (далі – ЄС). Протягом останніх десятиліть ЄС активно працює над створенням умов для забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок у різних сферах життя, включаючи економіку, політику, освіту, охорону здоров'я та боротьбу проти насильства. Нормативно-правове регулювання й інституційні механізми ЄС є основою для реалізації цих цілей. Вони включають низку директив, стратегій і програм, що не тільки забезпечують рівність шансів для жінок і чоловіків, але й надають правові гарантії, які захищають від дискримінації, насильства й інших форм ґендерної нерівності. Ґендерна політика Європейського Союзу є однією із ключових складових частин соціального розвитку та захисту прав людини, закріплених у його основоположних договорах і низці інших документів.

Для України, як кандидата на вступ до Європейського Союзу, питання адаптації до європейських стандартів у сфері ґендерної рівності є важливим у процесі інтеграції. Механізми та стратегії, які функціонують у європейських державах, можуть і мають бути успішно адаптовані в Україні. Особливої уваги забезпечення ґендерної рівності потребує в умовах війни Росії проти України, що актуалізує дослідження даної проблеми.

Метою статті є проведення аналізу нормативно-правових актів, що визначають ґендерну політику Європейського Союзу, а також вивчення інституційних механізмів, які сприяють реалізації принципів ґендерної рівності на практиці.

Матеріал і методи дослідження. Джерельною базою для написання статті є договори, резолюції, директиви, стратегії Європейського Союзу й інші регламентні документи. Принципи ґендерної рівності закріплені в Римському договорі [52], Консолідованих версіях Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу [15], Хартії основоположних прав ЄС [13] і Лісабонському договорі [53], що сктановлять емпіричну базу даних для якісного контент-аналізу. Вагомим джерелом дослідження є дані Європейського інституту з питань ґендерної рівності.

Різні ракурси проблеми ґендерної рівності, як-от ґендерні стереотипи, роль жінок у політиці та ґендерне квотування, досліджують західні вчені: Я. Елад-Стрінгер (J. Elad-Strenger) [28], Л. Бен-Шітріт (L. Ben-Shitrit) [28], С. Гірш-Гефлер (S. Hirsch-Goefler) [28], С. Дінглер (S. Dingler) [21], К. Кробер (C. Kroeber) [21], Дж. Фортін-Ріттбергер (J. Fortin-Rittberger) [21], В. Мечкова (V. Mechkova) [43], С. Далум (S. Dahlum) [43], К. Санхуеса Петрарка (C. Sanhueza Petrarca) [43], І. Креспі (I. Crespi) [19], В. Ломацці (V. Lomazzi) [19] та інші.

В Україні правові аспекти забезпечення ґендерної рівності й імплементації європейських стандартів у національне законодавство студіюють українські вчені І. Грицай [2], О. Дашковська [3], Г. Жуковська [1], Т. Кагановська [4], К. Левченко [1; 5], Т. Маньгора [6], Т. Марценюк [7], Л. Наливайко [8], Т. Піковська [6], Т. Сироїд [4], Л. Сірко [8], О. Суслова [1], Н. Щербак [9] та багато інших.

Попри значну увагу до питань ґендерної рівності з боку науковців і політиків, проблема є надзвичайно актуальною для України і потребує подальшого вивчення та врахування досвіду ЄС з кількох причин: по-перше, ґендерна нерівність досі існує в багатьох сферах життя, зокрема й на ринку праці, у політиці, освіті та доступу до правосуддя; по-друге, повномасштабна війна Росії проти України посилила ґендерну нерівність і дискримінацію; по-третє, існують глибоко вкорінені ґендерні стереотипи, для подолання яких необхідне проведення інформаційно-комунікаційних заходів; по-четверте, з'явились нові виклики, пов'язані із цифровою нерівністю, впливом нових технологій і штучного інтелекту тощо. Трансформація соціальних ролей, сімейних цінностей і культурних норм також потребує постійного переосмислення й аналізу ґендерних відносин для формування ґендерної культури, орієнтованої на європейські цінності та сталий розвиток суспільства.

Методологія дослідження базується на системному, інституціональному підходах, з виокремленням ґендерного мейнстримінгу як підходу, що поглиблює концептуальне осмислення ролі ґендерного чинника у формуванні політик і їх упровадження в ЄС. На основі системного підходу інтерпретуємо політику ґендерної рівності як елемент системи, оскільки вона є частиною більш широкої соціально-економічної та політичної систем, що включає взаємодію різних норм і принципів, що спрямовані на забезпечення рівних можливостей для осіб незалежно від їхньої статі. Інституціональний підхід акцентує увагу на ролі інституцій ЄС у формуванні та реалізації ґендерної політики. Компаративний метод у рамках інституціонального підходу дозволяє оцінити відповідність правових норм і їхню роль у реалізації ґендерної політики. Ґендерний підхід варто розглядати, з одного боку, як можливість дослідження ґендерної політики, із другого – як стратегію її впровадження. Він зосереджується на аналізі

ґендерних аспектів у процесах формування, реалізації та оцінювання політик, дозволяє вимірювати вплив ґендерних характеристик на подолання ґендерної нерівності та запобігання дискримінації.

Результати та обговорення. Ґендерна рівність охоплює правові, соціальні, політичні, економічні та культурні аспекти, які мають стратегічне значення для побудови демократичної та правової держави. Цей принцип не лише відображає європейські демократичні традиції, а й виступає важливим чинником сталого розвитку й економічної стійкості, сприяє формуванню інклюзивного й безбар'єрного суспільства. Політика ґендерної рівності в Європейському Союзі тісно пов'язана з ініціативами Ради Європи й ООН через спільні цілі, принципи та механізми, які сприяють просуванню ґендерної рівності на міжнародному рівні. ЄС, як і Рада Європи й ООН, визнає ґендерну рівність як невід'ємну частину прав людини. Протягом останніх десятиліть Європейський Союз досяг значних успіхів у впровадженні політик рівних прав і можливостей, виробив ефективні механізми для подолання дискримінації та забезпечення ґендерного балансу в усіх сферах життя. Правова система ЄС, що добре функціонує, і ефективні демократичні інститути сприяють реалізації принципів ґендерної рівності. Досягнення ЄС в утвердженні рівності між жінками та чоловіками допомогли змінити життя багатьох європейських громадян на краще і заклали фундамент, на якому розбудовується ґендерно рівне суспільство.

Практичні кроки, що здійснюються інституціями ЄС, національними урядами держав-членів та іншими зацікавленими сторонами в реалізації принципу ґендерної рівності в суспільстві, становлять комплексну ґендерну політику, яка охоплює законодавчі зміни, інформаційно-просвітницькі кампанії, фінансові програми та позитивні дії (наприклад, політика квотування), що спрямовані на усунення ґендерного дисбалансу, протидію насильству та забезпечення рівної участі в ухваленні суспільно важливих рішень. Поняття «ґендерна політика» охоплює не лише норми та стандарти, а й конкретні механізми, ініціативи й інструменти, які застосовуються в ЄС і які Україна має імплементувати в національне законодавство та публічну політику. Зауважимо, що для України важливі як адаптація норм, так і практика їх упровадження в усі політики.

У праці «Ґендерна політика в нормативно-правових документах» авторки визначають ґендерну політику як «цілеспрямовану діяльність державних інституцій із забезпечення рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження ґендерної демократії, формування ґендерної культури в суспільстві, захисту від дискримінації за ознакою статі» [1, с. 18]. Така дефініція корелює з підходами ЄС, але в Європейському Союзі та його державах-членах велику увагу приділено «практиці правозастосування та правореалізації» [2, с. 131] у сфері ґендерної рівності, що передбачає не лише ухвалення ґендерно орієнтованого законодавства, а і його ефективну реалізацію. Це означає, що ґендерна рівність має враховуватися не лише в політиках і програмах, але й у всіх аспектах публічного управління та суспільного життя.

Ґендерна політика ЄС служить моделлю для 27 держав-членів і 10 кандидатів на вступ, серед яких Україна (із 23 червня 2022 р.). У рішеннях інституцій і правових нормах ЄС ґендерна рівність визначається як ключовий елемент у досягненні соціальної справедливості, економічного розвитку та демократичного урядування, а також включає боротьбу з усіма формами ґендерної дискримінації; забезпечення балансу у представленні жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, зокрема й у політиці, економіці, медіа та на ринку праці. Ґендерна дискримінація є одним із механізмів, що підтримує нерівність, отже, потребує конкретних рішень для її подолання, що простежується в усіх договорах ЄС і що потрібно узгодити в законодавстві України.

На рівні ЄС ґендерна рівність уперше була закріплена в Римському договорі 1957 р., у ст. 119 якого йшлося про «рівну оплату праці за рівноцінну роботу, без дискримінації на

основі статі» [52]. Порушення принципу ґендерної рівності нерозривно пов'язано з терміном «дискримінація». Ґендерна дискримінація є одним із механізмів, що підтримує нерівність, отже, потребує конкретних рішень для її подолання, що простежується в усіх договорах ЄС. У Консолідованих версіях Договору про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу 2010 р., у ст. 2 також зазначено: «Європейський Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, які належать до меншин» [15].

Інститути ЄС, отже, і держави-члени, поступово беруть на себе все більші зобов'язання щодо забезпечення ґендерної рівності. У 2006 р. було укладено консультаційний документ «Дорожня карта для рівності між жінками та чоловіками 2006–2010 та стратегія подальших дій». Дорожня карта підкреслює важливість використання потенціалу жінок на ринку праці [16].

Фундаментальну роль у правовому захисті від дискримінації за ознакою статі й інтеграції принципу ґендерної рівності в усі політики та заходи ЄС відіграє Хартія основоположних прав ЄС 2000 р. У Хартії підкреслено важливість людської гідності, свободи, рівності та солідарності як основних цінностей ЄС. Вона містить положення про рівність перед законом (ст. 20), принцип недискримінації (ст. 21), повагу до культурного, релігійного та мовного розмаїття (ст. 22), рівність чоловіків і жінок (ст. 23), права дитини (ст. 24), права людей похилого віку (ст. 25) та право на інтеграцію недієздатних осіб (ст. 26). У ст. 23 зазначено, що «принцип рівності не має перешкоджати впровадженню спеціальних заходів, щоб забезпечити рівні можливості для статі, яка є менш представленою» [13]. У Лісабонському договорі 2007 р. до принципу ґендерної рівності на ринку праці та боротьби з дискримінацією на основі статі (ст. ст. 1, 2) додаються такі, як подолання торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми, подолання насильства в сім'ї (ст. ст. 63, 69) [53]. Хартія набрала чинності разом із Лісабонським договором 1 грудня 2009 р., відтоді ґендерна політика активно формується.

У «Висновках Ради ЄС щодо ґендерної рівності: посилення зростання та зайнятості» від 30 листопада 2009 р. визначено важливість ґендерної рівності для економічного зростання та зайнятості, укотре підкреслено, що «нерівність між жінками та чоловіками порушує фундаментальні права; накладає важкий тягар на економіку та призводить до недовикористання талантів», а також зазначено, що «посилення ґендерної рівності може принести економічні вигоди» [17]. Важливість використання потенціалу жінок для досягнення цілей «розумного, сталого й інклюзивного зростання» також визначено у Стратегії 2010 р. «Європа 2020» [33]. Попри те, що Стратегія «Європа 2020» спрямовувалася на подолання глобальної економічної кризи 2008–2010 рр., у ній наголошувалось на важливості ґендерної рівності для економічного зростання та соціальної інклюзії. По суті, Висновки Ради ЄС та Стратегія «Європа 2020» визначають необхідність більш повного й ефективного використання потенціалу жінок і чоловіків для досягнення економічних і соціальних цілей, що знаходить вираження і в наступних стратегічних рішеннях інституцій ЄС щодо забезпечення принципу ґендерної рівності.

Європейська комісія (далі – ЄК) демонструє свою відданість посиленню ґендерної рівності в усіх політиках ЄС. У березні 2010 р. з нагоди 15-ї річниці Всесвітньої конференції зі становища жінок та 30-ї річниці Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок ЄК ухвалила Жіночу хартію «Посилення прихильності до рівності між жінками та чоловіками» [10]. У Жіночій хартії визначено п'ять конкретних сфер діяльності, як-от: економічна незалежність; рівна оплата праці для жінок і чоловіків; представництво жінок у процесі ухвалення рішень і на владних посадах; повага до жіночої гідності, а також протидія ґендерно зумовленому насильству, включаючи і зовнішньополітичну діяльність ЄС щодо рівності [10]. ЄК взяла на себе зобов'язання активно використовувати всі доступні механізми, зокрема

й законодавчі інструменти, для боротьби з різницею в оплаті праці; стимулювати ініціативи на рівні ЄС для більш справедливого представництва жінок; діяти цілеспрямовано на усунення нерівності в доступі до медичної допомоги та викорінення всіх форм ґендерного насильства. Важливим аспектом є також захист рівних прав між жінками та чоловіками у взаєминах із третіми країнами, що передбачає тісну співпрацю з міжнародними та регіональними організаціями, а також підтримку діяльності державних і недержавних суб'єктів. Отже, принцип ґендерної рівності набуває зовнішньополітичного виміру.

У вересні 2010 р. ЄК ухвалила «Стратегію рівності між жінками та чоловіками на 2010–2015 рр.». У Стратегії зазначено, що «ґендерні ролі продовжують впливати на ухвалення важливих індивідуальних рішень щодо освіти, кар'єрного росту, умов праці, сім'ї та народжуваності. Ці рішення, у свою чергу, впливають на економіку та суспільство» [50]. Ця Стратегія стала основою для координації дій у всіх сферах діяльності ЄС. У 2010 р. в ЄС було створено окрему посаду комісара з питань рівності та спеціальний робочий підрозділ, що стало важливим кроком для посилення уваги до питань ґендерної рівності та забезпечення ефективної координації політик у цій сфері.

Рада ЄС, на основі Стратегії «Європа 2020» і «Стратегії щодо рівності між жінками та чоловіками на 2010–2015 рр.», у березні 2011 р. ухвалила «Європейський пакт про ґендерну рівність на 2011–2020 рр.», що спрямований на заохочення ЄС та держав-членів інтегрувати ґендерний мейнстримінг[1] у всі сфери політик ЄС, зокрема й у зовнішню та безпекову політику [35]. Європейським пактом було рекомендовано використовувати узгоджені індикатори ґендерної рівності, розроблені в рамках Спільної системи оцінювання та в рамках виконання Пекінської платформи дій, у всіх відповідних сферах політики. Відтоді держави – члени ЄС поступово включають принцип ґендерної рівності в усі політики і програми та враховують його у проведенні реформ.

Ґендерний мейнстримінг передбачає «інтеграцію ґендерних аспектів у підготовку, розроблення, упровадження, моніторинг і оцінювання всіх політик, регуляторних заходів і програм із метою сприяння рівності між жінками та чоловіками та боротьби з дискримінацією» [54]. Ґендерний мейнстримінг спирається на право ЄС та міжнародні угоди, поєднує правові норми та політичні зобов'язання для забезпечення ґендерної рівності. Ключовими інструментами ґендерного мейнстримінгу є ґендерний аналіз, ґендерна статистика, оцінювання ґендерного впливу, ґендерне бюджетування, ґендерний моніторинг і оцінювання, ґендерне консультування та ґендерно чутлива інституційна трансформація [20]. Отже, ґендерний мейнстримінг став дієвим механізмом забезпечення політики ґендерної рівності в ЄС та державах-членах.

Рада ЄС рекомендувала ЄК та державам-членам активізувати розроблення статистичних даних і показників, які розмежовані за статтю. Це рішення було спрямоване на покращення збору й аналізу статистичної інформації через Євростат, що є важливим для формування ефективних політик у різних сферах. Підсумки дотримання Пакту почали щорічно обговорюватися міністрами на рівні Ради ЄС, що давало додаткові стимули і можливості у виробленні та просуванні політики ґендерної рівності. У 2015 р. було внесено зміни й оновлено Європейський пакт 2011–2020 рр. На його посилення ухвалено більш конкретний документ – «Стратегічне залучення до ґендерної рівності на 2016–2019 рр.» (Strategic Engagement for Gender Equality (далі – SEGE)), який став другою стратегією ЄС. SEGE визначає пріоритети, цілі та конкретні заходи для просування ґендерної рівності в рамках політик ЄС. Як і попередні документи,

1 Ґендерний мейнстримінг був ухвалений на міжнародному рівні як глобальна стратегія реалізації ґендерної рівності на практиці. Поняття «ґендерний мейнстримінг» уперше було зазначено в Пекінській платформі дій, яка затверджена на Четвертій усесвітній конференції зі становища жінок, яка відбулася в 1995 р. Ця конференція стала важливим етапом у міжнародному русі за права жінок, і ґендерний мейнстримінг був визначений як стратегія інтеграції ґендерних питань у всі аспекти політики та програм. У Європейському Союзі ґендерний мейнстримінг почав активно впроваджуватися в політику з початку 2000-х рр.

SEGE зосереджується на п'яти основних напрямах і розширює їх, як-от: рівний доступ до працевлаштування й економічних можливостей; баланс між роботою і сім'єю; рівність в ухваленні рішень; боротьба з ґендерно зумовленим насильством; просування ґендерної рівності поза межами ЄС [49]. Європейський пакт 2011–2020 рр. можна розглядати як рамковий документ, тоді як SEGE 2016–2019 рр. – це стратегія, конкретний план дій. Ці норми взаємопов'язані одна з одною та взаємодоповнюють одна одну в ґендерній політиці. Практика впровадження цих двох документів була досить успішною всередині ЄС та поширилася за межі його кордонів.

На досвіді впровадження та висновках SEGE 2016–2019 рр. базується нова «Стратегія ґендерної рівності 2020–2025», яку ЄК затвердила 5 березня 2020 р. і яка чинна натепер. Напередодні, у грудні 2019 р., було опубліковано звіт «Нова візія ґендерної рівності 2019» [46], а в лютому 2020 р. – «Оцінка сильних і слабких сторін Стратегічного залучення до ґендерної рівності на 2016–2019 рр.» [37]. По суті це був аналіз реалізації SEGE 2016–2019 рр., визначення довгострокових перспектив забезпечення ґендерної рівності, що слугувало орієнтиром для нової стратегії.

Стратегія 2020–2025 рр. розширила перелік політичних цілей і дій, які включають ґендерний аспект і які стосуються проблем екології, цифрової трансформації, безпеки та демографічних змін. Метою є такий Європейський Союз, «де жінки й чоловіки, дівчата і хлопці, у всій своїй різноманітності, будуть вільні йти вибраним шляхом у житті, матимуть рівні можливості для процвітання та можуть на рівні брати участь у житті європейського суспільства й управляти ним» [41]. Основними завданнями Стратегії 2020–2025 рр. є подолання ґендерного насильства; боротьба з ґендерними стереотипами; усунення ґендерних розривів на ринку праці; досягнення рівної участі в різних секторах економіки; усунення ґендерного розриву в оплаті праці та пенсіях; усунення ґендерного розриву в догляді та досягнення ґендерного балансу у процесі ухвалення рішень у політиці та бізнесі [11; 41]. У новій стратегії акцент зроблено на виклики, що стоять перед ЄС нині та мають ґендерний вимір, зокрема й «зелений» і цифровий переходи, демографічні зміни, безпеку. Стратегія 2020–2025 рр. конкретизує політичні цілі та дії для досягнення Цілей сталого розвитку, серед яких ґендерна рівність є окремою ціллю (ціль 5). Проте насправді принцип ґендерної рівності пронизує всі 17 цілей. Можемо прогнозувати, що наступна стратегія також буде зосереджуватися на подоланні цих викликів для сталого розвитку.

Стратегія 2020–2025 рр. упроваджується на основі інтерсекційності, що є горизонтальним принципом її реалізації, який дозволяє створювати більш інклюзивні стратегії подолання нерівності та сприяння соціальній справедливості. Інтерсекційний підхід – це аналітичний інструмент, який поглиблює вивчення множинної дискримінації, допомагає розробляти ефективніші стратегії для протидії дискримінації. Інтерсекційність передбачає вивчення впливу складних і різноманітних соціальних, економічних і культурних чинників.

Як показує аналіз документів ЄС, з кожним наступним стратегічним кроком ЄК посилює ґендерну пріоритезацію (ґендерний мейнстримінг) і впроваджує цілеспрямовані заходи та дії для досягнення ґендерної рівності в поєднанні з упровадженням ґендерного бюджетування в усі політики ЄС, включаючи зовнішньополітичний і безпековий виміри. Ґендерно орієнтоване бюджетування забезпечує інтеграцію ґендерного підходу в бюджетний процес. Воно є практичним інструментом реалізації ґендерного мейнстримінгу в бюджетній сфері, що дозволяє спрямовувати бюджетні кошти на заходи, які сприяють підтримці ґендерної рівності [39]. Це механізм, який інтегрує ґендерні пріоритети в усі аспекти політик і програм. На рівні ЄС існує як правова, так і політична база для ґендерного бюджетування. Ґендерне бюджетування та ґендерний мейнстримінг є двома взаємопов'язаними механізмами досягнення ґендерної рівності. У синергії вони сприяють формуванню ефективних

і стійких умов для подолання ґендерної нерівності через прозорі, підзвітні й орієнтовані на рівність бюджетні рішення.

У бюджеті ЄС на 2021–2027 рр. проєкти, пов'язані з ґендерною рівністю, підтримуються та фінансуються через програми ЄС: від виділених ґрантів у рамках програми «Громадяни, рівність, права та цінності» до великих структурних, соціальних фондів і фондів згуртованості ЄС [14], як-от Європейський соціальний фонд плюс, Європейський фонд регіонального розвитку, Creative Europe. Для доступу до цих фондів держави – члени ЄС повинні мати національну стратегію ґендерної рівності. ЄК також фінансує ґендерну рівність у дослідженнях через Horizon Europe і в освітніх програмах Erasmus+.

У Стратегії 2020–2025 рр. посилено зовнішньополітичний аспект цілей ґендерної політики ЄС. Ще більший акцент на розширення цілей Стратегії за межі ЄС зроблено у «Плані дій щодо ґендерної рівності» (далі – GAP III), що ухвалений у листопаді 2020 р. Ґендерна нерівність є глобальною проблемою, і досягнення ґендерної рівності стало важливою ціллю зовнішньої та безпекової політики ЄС. GAP III підтримує політичні зобов'язання Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн щодо «соціально стійкої та ґендерно рівної Європи» [31] та спрямований на прискорення досягнення ґендерної рівності в зовнішньополітичній діяльності ЄС на період дії Стратегії 2020–2025 рр.

GAP III – стратегічний і досить амбітний політичний інструмент, який посилає чіткий меседж про готовність ЄС інтегрувати ґендерну рівність у всіх сферах зовнішньополітичної діяльності. З ухваленням GAP III двосторонній підхід остаточно трансформується у тристоронній, а це означає, що для досягнення ґендерної рівності, окрім ґендерного мейнстримінгу та цілеспрямованих дій, додався політичний діалог у рамках зовнішньої політики ЄС [38].

ЄК та Рада ЄС включили питання ґендерної рівності до щорічних оглядів економічного зростання [12; 30], додали індикатори вимірювання ґендерної рівності й у вивчення громадської думки в державах-членах, упровадили їх у надання рекомендацій конкретним державам-членам. Також було рекомендовано більш повно використовувати напрацювання Європейського інституту ґендерної рівності (The European Institute for Gender Equality (далі – EIGE)), який відіграє важливу роль у просуванні ґендерної рівності в Європі, забезпечує необхідними даними для формування ефективних політик. EIGE забезпечує аналітичну й експертну підтримку інституцій ЄС і урядів держав-членів у впровадженні політики ґендерної рівності, проводить дослідження й аналізує статистичні дані. EIGE створив онлайн-платформу з ґендерного мейнстримінгу, яка допомагає інтегрувати ґендерну політику в роботу ЄС й урядів держав-членів. Платформа надає інструменти для інтеграції ґендерної рівності в різні сфери політики. Окрім того, інститут підтримує держави-члени та кандидатів на вступ до ЄС у розробленні, плануванні, упровадженні та моніторингу ґендерних стратегій [32].

Окрім EIGE, Європейський Союз активно залучає інші мережі експертів із ґендерної рівності, які надають підтримку ЄК, іншим інституціям, урядам держав-членів і громадянському суспільству у сфері просування ґендерної рівності. Основними напрямами діяльності експертів є: проведення ґендерного аналізу, стратегічне планування, законотворча підтримка й імплементація принципів ґендерної рівності у право ЄС, моніторинг і оцінювання ефективності впроваджених стратегій і політик ЄС [48]. Завдяки такій співпраці ЄС зміцнює свої зобов'язання щодо просування ґендерної рівності та боротьби з дискримінацією на всіх рівнях.

Індекс ґендерної рівності, що вимірюється Європейським інститутом ґендерної рівності (EIGE), за 2024 р. оцінює розширення прав і можливостей жінок в ухваленні економічних рішень у 57,6 бала зі 100, що на 2,9 бала вище, ніж у 2023 р. [32; 40]. EIGE вимірює індекси ґендерної рівності за сферами влади на посадах ухвалення рішень (див. табл. 1).

Таблиця 1

Індекс ґендерної рівності за сферами влади (ЄС загалом, 2024 р.)

Сфера	Індикатори	Жінки (%)	Чоловіки (%)
Політична	Частка міністрів	35	65
	Частка депутатів	33	67
	Частка членів регіональних зборів/місцевих муніципалітетів	31	69
Економічна	Частка членів правлінь найбільших котируваних компаній, наглядової ради або ради директорів	34	66
	Частка членів правління центрального банку	29	71
Соціальна	Частка членів правління організацій, що фінансують дослідження	43	57
	Частка членів правління державних телерадіоорганізацій	38	62
	Частка членів вищого керівного органу національних організацій олімпійського спорту	22	78

Джерело: розроблено за даними EIGE [32; 47].

На основі наведених даних (див. табл. 1) можна зробити висновок, хоча жінки становлять значна частку в соціальних і деяких економічних сферах, ґендерний дисбаланс залишає значну перевагу для чоловіків у політиці, вищому управлінні та на вищих рівнях економічних інституцій. Для досягнення ґендерної рівності необхідно вжити заходів для підвищення участі жінок у цих сферах, зокрема через позитивні дії (квоти), підтримку ґендерно чутливих політик і зміну стереотипів щодо ролей жінок і чоловіків у суспільстві.

Важливим механізмом сприяння ґендерній рівності в ЄС є політика квотування – система заходів, спрямованих на забезпечення рівного представництва жінок і чоловіків у різних сферах, зокрема в політиці, на ринку праці та в управлінських структурах. Квоти визначають мінімальну кількість або відсоток представників кожної статі, яких має бути включено в органи влади, компанії чи організації, щоб досягти більшої ґендерної рівності. Досягнення ґендерної рівності на робочому місці передбачає «сприяння ґендерно збалансованому ухваленню рішень у компаніях на всіх рівнях, а також подолання ґендерного розриву в оплаті праці. Це є ключовою передумовою для зменшення рівня бідності серед жінок» [23]. У 2012 р. ЄК запропонувала законодавство, яке вимагає, щоб до 2020 р. мінімум 40% місць у радах директорів публічних компаній було заповнено жінками. Після десяти років обговорень Європейський парламент і Рада ЄС нарешті досягли політичної згоди і в листопаді 2022 р. більшістю держав схвалено Директиву 2022/2381 Європейського парламенту та Ради щодо покращення ґендерного балансу серед директорів компаній, акції яких котируються на біржі, та супутні заходи [23]. Директива набула чинності 28 грудня 2024 р., вона спрямована на забезпечення ґендерного балансу серед директорів компаній, акції яких котируються на біржі, у всіх державах – членах ЄС. Директива встановлює ціль для великих біржових компаній ЄС: 40% недопредставленої статі серед їхніх невиконавчих директорів і 33% серед усіх директорів. За даними ЄК, на кінець 2024 р. жінки становили 39,6% членів правління найбільших зареєстрованих на біржі компаній у державах з обов'язковими ґендерними квотами, порівняно із 33,8% у країнах із м'якими заходами та лише 17% у країнах, які взагалі не вжили жодних заходів [45]. Дані показують, що ґендерний дисбаланс є більш ніж удвічі більшим у державах, які не вжили суттєвих заходів, порівняно з тими, які запровадили відповідні заходи. Держави з національними квотами мають найвищу частку жінок серед членів правління компаній, зареєстрованих на

біржі. До 28 грудня 2024 р. всі держави – члени ЄС повинні були транспонувати норми Директиви в національне законодавство. До 30 червня 2026 р. компанії повинні досягнути поставлених цілей. У ЄС вважають, що ця норма допоможе зруйнувати «скляну стелю» у радах директорів компаній, акції яких котируються на біржі, і дасть багатьом жінкам, які претендують на керівні посади, реальний шанс їх отримати.

У контексті політики квотування щодо дотримання 40% квот унікальним є кейс Європейської комісії. У складі Колегії комісарів із 27 осіб 11 осіб жіночої статі, що становить 40,7% від загального складу. У ЄК 2024–2029 рр. Уповноваженим комісаром з питань ґендерної рівності є Хаджа Лахбіб [44].

Завдяки виваженій ґендерній політиці Європейський Союз і його держави-члени зміцнили свої позиції у Глобальному індексі ґендерного розриву[2]. За Глобальним індексом Європа очолює регіональні результати в рейтингу 2024 р. Ґендерний розрив у 2024 р. скоротився до 75%, із загальним покращенням на +6,2% порівняно із 2006 р. Але не всі держави – члени ЄС успішно виконують взяті на себе зобов'язання щодо імплементації ґендерної політики ЄС. Лише три держави ЄС (Фінляндія, Швеція, Німеччина) входять до світової десятки найкращих, що вказує на наявні внутрішньорегіональні диспропорції [51, с. 6].

У дослідженні нормативно-правового регулювання ґендерної політики ЄС та механізмів її імплементації важливо зауважити, що є низка директив і резолюцій Європейського парламенту, Ради ЄС, які конкретизують зміст і напрями ґендерних трансформацій і роблять пропозиції ЄК обов'язковими. Ці нормативні акти є частиною широкої стратегії ЄС, що формувалась десятиліттями. Вони сприяють інтеграції ґендерної рівності в різні політики ЄС і мають на меті створення більш справедливого й інклюзивного суспільства. Назвемо лише деякі з них.

Директива 2000/43/ЕС від 29 червня 2000 р. про рівне поводження з людьми незалежно від расового чи етнічного походження забороняє пряму та непряму дискримінацію, а також переслідування чи підбурювання до дискримінації за ознакою раси чи етнічного походження [18].

Директива (ЄС) 2024/1385 Європарламенту та Ради ЄС про протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству була ухвалена 14 травня 2024 р. і стала першим усеохоплюючим правовим механізмом на рівні ЄС, спрямованим на боротьбу з насильством щодо жінок, яке залишається надто поширеним явищем [24]. У жовтні 2023 р. ЄС приєднався до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція), зобов'язався дотримуватися стандартів у боротьбі з насильством щодо жінок у судовому співробітництві, наданні притулку, недопущенні примусового повернення.

Резолюція Європейського парламенту 2017/2210 (INI) про запобігання ґендерним стереотипам і забезпечення рівних можливостей для жінок у медіасекторі закликає до посилення політичних зусиль, спрямованих на підтримку більш рівноправного представництва жінок у медіа, а також до змін у медіапрактиках, щоб забезпечити адекватне та справедливе відображення жіночих голосів та історій у публічному просторі [36].

Питання трудових відносин у ЄС регулюють десятки директив, назвемо лише ті, що безпосередньо стосуються ґендерної рівності:

1. Директива 2006/54/ЕС про рівність у питаннях зайнятості та професійної діяльності [26].

2. Директива 2010/41/EU про рівність у самозайнятості на основі принципу рівного ставлення [27].

2 Глобальний індекс ґендерного розриву (Global Gender Gap Report), що публікується Всесвітнім економічним форумом, відстежує прогрес зусиль держав щодо ґендерної рівності від часу його створення у 2006 р.; оцінюються поточний стан і розвиток ґендерного паритету за чотирма ключовими параметрами, як-от: економічна участь і можливості, рівень освіти, здоров'я та виживання, розширення політичних прав.

3. Директива (ЄС) 2023/970 про прозорість оплати праці [25].
4. Директива (EU) 2022/2041 про мінімальну заробітну плату [22].

Із серпня 2022 р. почали застосовуватися нові права на баланс між роботою та особистим життям для батьків і опікунів на всій території ЄС. У вересні 2022 р. ЄК подала Європейську стратегію догляду, що спрямована на поліпшення умов для опікунів і осіб, яких опікують, а також підтримку жіночої зайнятості [34].

У березні 2023 р. Європейська комісія розпочала кампанію *#EndGenderStereotypes* [29], що спрямована на подолання ґендерних стереотипів у різних сферах життя, у кар'єрному виборі та розподілі обов'язків із догляду також. У дослідженні «Євробарометра» 2024 р. «Про ґендерні стереотипи» бачимо підтримку ґендерної рівності громадянами ЄС, хоча стереотипи зберігаються в різних сферах. 75% респондентів погодилися, що чоловіки також виграють від ґендерної рівності, 55% громадян ЄС виступають за введення норм, спрямованих на подолання неналежного представництва жінок у процесі ухвалення рішень [42].

Ці документи та низка інших формують правову основу для забезпечення принципу ґендерної рівності та боротьби з ґендерними стереотипами, дискримінацією і насильством, а також для покращення умов праці та представництва жінок у різних сферах.

Підсумовуючи, зазначимо, що за останні десятиліття Європейським Союзом досягнуто значного прогресу в забезпеченні ґендерної рівності завдяки системним правовим нормам і результативним інституційним механізмам та інструментам, які уможливили включення ґендерної пріоритизації в різні сфери політики на всіх рівнях. Проте для досягнення найамбітніших цілей потрібна консолідація зусиль усіх установ ЄС, держав-членів, громадянського суспільства, експертних мереж, жіночих організацій, соціальних партнерів і бізнесу.

Висновки. Досягнення ґендерної рівності є важливою місією Європейського Союзу, що полягає в захисті прав людини, повазі до людської гідності, підтримці демократії, утвердженні верховенства права, що є основними європейськими цінностями. Ґендерна рівність є невід'ємною частиною цих цінностей, які забезпечують основу для стійкого та ґендерно справедливого суспільства. ЄС активно просуває принципи рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок через нормативно-правові акти, стратегії та програми, які мають на меті подолання дискримінації та насильства за ознакою статі.

Нормативно-правове регулювання ґендерної рівності в ЄС включає основоположні договори, директиви, резолюції, регламенти та низку стратегічних документів, що спрямовуються на подолання ґендерної нерівності та протидію дискримінації. У норми права ЄС імплементовані також міжнародні стандарти ґендерної рівності. Нормативні документи мають спільну основу і доповнюють один одного, формують цілісну стратегію забезпечення ґендерної рівності.

Інституції Європейського Союзу (Європейська комісія, Європейський парламент, Рада ЄС) відіграють ключову роль в ухваленні та впровадженні правових норм, що сприяють реалізації принципу ґендерної рівності, а також у забезпеченні контролю за ефективним упровадженням ґендерної політики державами-членами. У впровадженні ґендерної рівності важливу роль відіграють Європейський інститут ґендерної рівності (EIGE), мережі експертів і аналітичні структури. Вони забезпечують даними, проводять моніторинг, оцінювання та надають експертну підтримку як інституціям ЄС, так і державам-членам.

Ґендерна політика Європейського Союзу охоплює низку правових норм і стратегій, спрямованих на забезпечення ґендерної рівності через упровадження ґендерного мейнстримінгу в усі політики. Основні пріоритети забезпечення ґендерної рівності на рівні «м'якого права» ЄС визначає стратегія ґендерної рівності, що оновлюється кожні п'ять років.

Чинна Стратегія ґендерної рівності ЄС на 2020–2025 рр. фокусується на досягненні ґендерної рівності шляхом подолання ґендерного насильства, стереотипів, розривів в оплаті праці

та посилення участі жінок в ухваленні рішень. Стратегія ґрунтується на подвійному підході, який поєднує ґендерний мейнстримінг із цілеспрямованими діями, а інтерсекційність є горизонтальним принципом її реалізації. Ґендерний мейнстримінг передбачає врахування ґендерних аспектів на всіх етапах розроблення та реалізації політик ЄС, а спеціальні заходи спрямовані на подолання конкретних проблем, що пов'язані з ґендерною нерівністю. Важливим механізмом є ґендерне бюджетування, яке забезпечує інтеграцію ґендерних аспектів у процеси планування та розподілу фінансів, що дозволяє ефективно використовувати ресурси для досягнення ґендерної рівності.

Політика квотування спрямовується на подолання бар'єрів для жінок у доступі до керівних посад та збільшення їхньої участі в ухваленні рішень.

Стратегія 2020–2025 рр. зосереджена на діях у межах ЄС, але також вона узгоджується із зовнішньою та безпековою політикою ЄС. План дій ЄС щодо ґендерної рівності на 2021–2025 рр. (GAP III) є інструментом захисту досягнень у сфері ґендерної рівності в усіх сферах зовнішньополітичної діяльності.

Термін дії Стратегії 2020–2025 рр. спливає в поточному році, тому ЄС уже розробляє нову стратегію ґендерної рівності, яка має відповісти на нові виклики, зокрема цифровізацію, безпекові загрози, економічні кризи та ґендерно зумовлене насильство, яке все ще існує в державах-членах. Нова стратегія має бути спрямована на посилення ефективності політик через чіткі механізми моніторингу й оцінювання дотримання ґендерної рівності, адаптована до безпекових, соціальних і економічних умов у сучасному турбулентному світі. Окрім того, нова стратегія має більш повноцінно інтегрувати принцип ґендерної рівності в зовнішню та безпекову політику ЄС, а також зміцнити співпрацю з іншими країнами, насамперед із країнами-кандидатами.

Попри значні досягнення в упровадженні політики ґендерної рівності, ЄС стикається з нерівномірним упровадженням інтерсекційного підходу, механізмів ґендерного мейнстримінгу, ґендерно орієнтованого бюджетування та дотримання політики квотування серед держав-членів. Це свідчить про те, що хоча нормативна база існує, її реалізація може варіюватися залежно від країни. Окрім того, нові виклики, пов'язані із цифровою трансформацією та «зеленим» переходом, потребують адаптації ґендерної політики, щоби сприяти подоланню ґендерної нерівності.

Вивчення досвіду Європейського Союзу та його держав-членів може допомогти Україні знайти ефективні рішення для подолання багатьох проблем, що пов'язані з ґендерною нерівністю та дискримінацією. В умовах екзистенційної війни Україні важливо посилювати європейський вектор розвитку, адже це не лише сприяє зміцненню внутрішніх механізмів стійкості, але й забезпечує підтримку міжнародних партнерів, що є ключовим для Перемоги, відновлення та сталого розвитку держави.

Література:

1. Ґендерна політика в нормативно-правових документах. Ч. 1 / за заг. ред. К. Левченко та ін. Київ, 2020. 186 с.

2. Грицай І. Механізм забезпечення ґендерної рівності: теорія та практика : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 560 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3750.

3. Дашковська О. Дискримінація у сфері зайнятості: сучасні виклики та позитивний досвід зарубіжних країн. *Економіка. Фінанси. Право.* 2024. № 10. С. 26–29. https://doi.org/10.37634/efp.2024.10.5.

4. Кагановська Т., Сироїд Т. Організаційно-правовий механізм Європейського Союзу щодо забезпечення ґендерної рівності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». Т. 2. № 76. С. 232–239. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.37.

5. Левченко К. Ґендерне тяжіння: виклики та рішення. Київ : Фоліо, 2019. 192 с.

6. Маньгора Т., Піковська Т. Правове регулювання ґендерної рівності в українському законодавстві. *Інформація і право*. 2022. № 3 (42). С. 156–163. https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.3(42).270257.

7. Марценюк Т. Ґендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. Київ : Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), 2015. 44 с.

8. Наливайко Л., Сірко Л. Ґендерно-правова експертиза: проблеми теорії та практики. Дніпро : ДДУВС, 2023. 200 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10966.

9. Щербак Н. Міжнародні стандарти з питань ґендерної рівності та їх упровадження в Україні (в умовах реформування державного управління). *Право та державне управління.* 2020. № 4. С. 153–165. https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.22.

10. A Strengthened Commitment to Equality between Women and Men. *A Women's Charter.* Brussels, 5.3.2010. COM (2010) 78 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:em0033.

11. A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020–2025. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0152.

12. Annual Sustainable Growth Survey. URL: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/european-semester/european-semester-timeline/european-semester-autumn-package_en#anchorASGS.

13. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

14. Citizens, Equality, Rights and Values Programme (CERV). URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/programmes/cerv.

15. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2010.083.01.0001.01.ENG.

16. Consultation paper Roadmap for equality between women and men 2006–2010 and follow-up strategy. URL: https://www.epsu.org/sites/default/files/article/files/GEC_attach_09-07-29_background_-_consultation_on_the_future_gender_strategy__3_.pdf.

17. Council Conclusions on Gender equality: strengthening growth and employment – input to the post-2010 Lisbon Strategy. 2980th Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs. Council meeting Brussels, 30 November 2009. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/lsa/111582.pdf.

18. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043.

19. Crespi I., Lomazzi V. Gender Mainstreaming and Gender Equality in Europe: Policies, Legislation and Eurobarometer Surveys. *Studi Di Sociologia.* 2018. № 56 (1). P. 23–40. URL: https://www.jstor.org/stable/26538411.

20. Dimensions of gender mainstreaming. URL: https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/what-is-gender-mainstreaming#toc-key-concepts.

21. Dingler C.S., Corinna Kroeber, Fortin-Rittberger J. Do parliaments underrepresent women's policy preferences? Exploring gender equality in policycongruence in 21 European democracies. *Journal of European Public Policy.* 2019. Vol. 26. № 2. P. 302–321. https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1423104.

22. Directive (EU) 2022/2041 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on adequate minimum wages in the European Union. PE/28/2022/REV/1. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2041/oj/eng.

23. Directive (EU) 2022/2381 of the European Parliament and of the Council on improving the gender balance among directors of listed companies and related measures. 23 November 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2381&qid=1738102384834.

24. Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence. PE/33/2024/REV/1. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1385&qid=1738167814279.

25. Directive (EU) 2023/970 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 to strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women

through pay transparency and enforcement mechanisms (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023L0970&qid=1730035295828.

26. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0054.

27. Directive 2010/41/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on the application of the principle of equal treatment between men and women engaged in an activity in a self-employed capacity and repealing Council Directive 86/613/EEC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0041&qid=1730035166239.

28. Elad-Strenger J., Ben-Shitrit L., Hirsch-Goefler S. Mainstreaming democratic backsliding: The role of gender stereotypes. *European Journal of Political Research.* November 2024. Vol. 63. Iss. 4. P. 1397–1425. https://doi.org/10.1111/1475-6765.12667.

29. End Gender Stereotypes. URL: https://end-gender-stereotypes.campaign.europa.eu/index_en.

30. EU Assessment and monitoring of national economic policies. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-and-fiscal-governance/eu-assessment-and-monitoring-national-economic-policies_en.

31. EU Gender Action Plan (GAP) III – an Ambitious Agenda for Gender Equality and Women's Empowerment in EU External Action. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020JC0017&qid=1739475669883.

32. EU gender equality report for 2024. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/965ed6c9-3983-4299-8581-046bf0735702_en?filename=2024%20Report%20on%20Gender%20Equality%20in%20the%20EU_coming%20soon.pdf.

33. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. COM (2010) 2020. Brussels, 3.3.2010. 35 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF.

34. European Care Strategy for caregivers and care receivers. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5169.

35. European Pact for Gender Equality (2011–2020). 2011/C 155/02. *The Council of the European Union.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2011_155_R_0010_01#ntr8-C_2011155EN.01001001-E0008.

36. European Parliament resolution of 17 April 2018 on gender equality in the media sector in the EU (2017/2210(INI)). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018IP0101&qid=1730035849565.

37. Evaluation of the Strengths and Weaknesses of the Strategic Engagement for Gender Equality 2016–2019 by Elvira González Gago. 2019. 85 p. URL: https://commission.europa.eu/document/download/4cf0f607-1993-4f6f-827e-5698ca0f6928_en?filename=strategic_engagement_2016-2019_evaluation.pdf.

38. Gender Action Plan – putting women and girls' rights at the heart of the global recovery for a gender-equal world. Brussels. 25 November 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2184.

39. Gender budgeting. European Institute for Gender Equality. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. 18 p. URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/mh0319275enn_002.pdf.

40. Gender Equality Index 2024: Sustaining Momentum on a Fragile Path. URL: https://eige.europa.eu/ereader/8642.

41. Gender Equality Strategy 2020–2025. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en#gender-equality-strategy-2020-2025.

42. Gender stereotypes. Eurobarometer. URL: https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2974.

43. Mechkova V., Dahlum S., Sanhueza Petrarca C. Women's political representation, good governance and human development. *Governance :* an international journal in policy, administration, and institutions. 2024. Vol. 37. Iss. 1. P. 19–38. https://doi.org/10.1111/gove.12742.

44. Members of the Von der Leyen Commission. URL: https://commission.europa.eu/about/organisation/college-commissioners_en.

45. New EU rules to improve Gender Balance in corporate boards enter into application. URL: ttps://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_22.

46. New Visions for Gender Equality 2019. 2019. 130 p. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en#annual-report-on-gender-equality.

47. Power indicators in EU. *EIGE.* URL: https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2024/domain/power

48. Register of Commission Expert Groups and Other Similar Entities. URL: https://ec.europa.eu/transparency/expert-groups-register/screen/expert-groups?lang=en.

49. Strategic engagement for gender equality 2016–2019. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/24968221-eb81-11e5-8a81-01aa75ed71a1.

50. Strategy for Equality Between Women and Men 2010–2015. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c58de824-e42a-48ce-8d36-a16f30ef701b/language-en.

51. The Global Gender Gap Index 2024 rankings. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf.

52. The Treaty of Rome. 25 March 1957. URL: https://netaffair.org/documents/1957-rome-treaty.pdf.

53. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng.

54. What is gender mainstreaming? *EIGE.* URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mh0216878enn.pdf.

References:

1. Henderna polityka v normatyvno-pravovykh dokumentakh. Ch. 1 (2020) [Gender policy in regulatory documents. Part 1]. Za zah. red K.B. Levchenko, H.H. Zhukovska, O.O. Ostapenko, O.I. Suslova Kyiv. 186 s. [in Ukrainian].

2. Hrytsai, I. (2018.) Mekhanizm zabezpechennia hendernoi rivnosti: teoriia ta praktyka [Mechanism for ensuring gender equality: theory and practice]: monohrafiia. Kyiv: Khai-Tek Pres. 560 s. Retrieved from https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3750 [in Ukrainian].

3. Dashkovska, O. (2024). Dyskryminatsiia u sferi zainiatosti: suchasni vyklyky ta pozytyvnyi dosvid zarubizhnykh krain [Discrimination in employment: modern challenges and positive experience of foreign countries]. *Ekonomika. Finansy. Pravo.* № 10. S. 26–29. https://doi.org/10.37634/efp.2024.10.5 [in Ukrainian].

4. Kahanovska, T., & Syroid, T. (2023). Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm Yevropeiskoho Soiuzu shchodo zabezpechennia gendernoi rivnosti [Organizational and legal mechanism of the European Union to ensure gender equality]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia "Pravo"*. Tom 2. № 76. P. 232–239. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.37 [in Ukrainian].

5. Levchenko, K. (2019). Henderne tiazhinnia: vyklyky ta rishennia [Gender Attraction: Challenges and Solutions]. Kyiv: Folio. 192 s. [in Ukrainian].

6. Manhora, T., & Pikovska, T. (2022). Pravove rehuliuvannia hendernoi rivnosti v ukrainskomu zakonodavstvi [Legal regulation of gender equality in Ukrainian legislation]. *Informatsiia i pravo*. № 3 (42). S. 156–163. https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.3(42).270257 [in Ukrainian].

7. Martseniuk, T. (2015). Henderna polityka Yevropeiskoho Soiuzu: zahalni pryntsypy ta naikrashchi praktyky [European Union Gender Policy: General Principles and Best Practices]. Kyiv: Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen (MTsPD). 44 s. [in Ukrainian].

8. Nalyvaiko, L., & Sirko, L. (2023). Henderno-pravova ekspertyza: problemy teorii ta praktyky. Dnipro: DDUVS. 200 s. Retrieved from https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10966 [in Ukrainian].

9. Shcherbak, N. (2020). Mizhnarodni standarty z pytan gendernoi rivnosti ta yikh uprovadzhennia v Ukraini (v umovakh reformuvannia derzhavnoho upravlinnia). Pravo ta derzhavne upravlinnia. № 4. S. 153–165. https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.22 [in Ukrainian].

10. A Strengthened Commitment to Equality between Women and Men. A Women's Charter. Brussels, 5.3.2010. COM (2010) 78 final. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:em0033 [in English].

11. A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020–2025. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0152 [in English].

12. Annual Sustainable Growth Survey. Retrieved from https://commission.europa.eu/business-economy-euro/european-semester/european-semester-timeline/european-semester-autumn-package_en#anchorASGS [in English].

13. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf [in English].

14. Citizens, Equality, Rights and Values Programme (CERV). Retrieved from https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/programmes/cerv [in English].

15. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2010.083.01.0001.01.ENG [in English].

16. Consultation paper Roadmap for equality between women and men 2006–2010 and follow-up strategy. Retrieved from https://www.epsu.org/sites/default/files/article/files/GEC_attach_09-07-29_background_-_consultation_on_the_future_gender_strategy__3_.pdf [in English].

17. Council Conclusions on Gender equality: strengthening growth and employment – input to the post-2010 Lisbon Strategy. 2980th Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs. Council meeting Brussels, 30 November 2009. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/lsa/111582.pdf [in English].

18. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043 [in English].

19. Crespi, I., Lomazzi, V. (2018). Gender Mainstreaming and Gender Equality in Europe: Policies, Legislation and Eurobarometer Surveys. Studi Di Sociologia. 56 (1). P. 23–40. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/26538411 [in English].

20. Dimensions of gender mainstreaming. Retrieved from https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/what-is-gender-mainstreaming#toc-key-concepts [in English].

21. Dingler, C.S., Corinna, Kroeber, Fortin-Rittberger, J. (2019). Do parliaments underrepresent women's policy preferences? Exploring gender equality in policycongruence in 21 European democracies. Journal of European Public Policy. Vol. 26. № 2. P. 302–321. Retrieved from https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1423104 [in English].

22. Directive (EU) 2022/2041 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on adequate minimum wages in the European Union. PE/28/2022/REV/1. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2041/oj/eng [in English].

23. Directive (EU) 2022/2381 of the European Parliament and of the Council on improving the gender balance among directors of listed companies and related measures. 23 November 2022. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2381&qid=1738102384834 [in English].

24. Directive (EU) 2024/1385 of the European Parliament and of the Council of 14 May 2024 on combating violence against women and domestic violence. PE/33/2024/REV/1. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1385&qid=1738167814279 [in English].

25. Directive (EU) 2023/970 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 to strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women through pay transparency and enforcement mechanisms (Text with EEA relevance). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023L0970&qid=1730035295828 [in English].

26. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0054 [in English].

27. Directive 2010/41/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on the application of the principle of equal treatment between men and women engaged in an activity in a self-employed capacity and repealing Council Directive 86/613/EEC. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0041&qid=1730035166239 [in English].

28. Elad-Strenger, J., Ben-Shitrit, L., Hirsch-Goefler, S. (2024). Mainstreaming democratic backsliding: The role of gender stereotypes. European Journal of Political Research. Vol. 63. Iss. 4. P. 1397–1425. https://doi.org/10.1111/1475-6765.12667 [in English].

29. End Gender Stereotypes. Retrieved from https://end-gender-stereotypes.campaign.europa.eu/index_en [in English].

30. EU Assessment and monitoring of national economic policies. Retrieved from https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-and-fiscal-governance/eu-assessment-and-monitoring-national-economic-policies_en [in English].

31. EU Gender Action Plan (GAP) III – an Ambitious Agenda for Gender Equality and Women's Empowerment in EU External Action. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020JC0017&qid=1739475669883 [in English].

32. EU gender equality report for 2024. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. Retrieved from https://commission.europa.eu/document/download/965ed6c9-3983-4299-8581-046bf0735702_en?filename=2024%20Report%20on%20Gender%20Equality%20in%20the%20EU_coming%20soon.pdf [in English].

33. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. COM (2010) 2020. Brussels, 3.3.2010. 35 p. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF [in English].

34. European Care Strategy for caregivers and care receivers. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5169 [in English].

35. European Pact for Gender Equality (2011–2020). 2011/C 155/02. The Council of the European Union. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2011_155_R_0010_01#ntr8-C_2011155EN.01001001-E0008 [in English].

36. European Parliament resolution of 17 April 2018 on gender equality in the media sector in the EU (2017/2210 (INI)). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018IP0101&qid=1730035849565 [in English].

37. Evaluation of the Strengths and Weaknesses of the Strategic Engagement for Gender Equality 2016–2019 by Elvira González Gago. 2019. 85 p. Retrieved from https://commission.europa.eu/document/download/4cf0f607-1993-4f6f-827e-5698ca0f6928_en?filename=strategic_engagement_2016-2019_evaluation.pdf [in English].

38. Gender Action Plan – putting women and girls' rights at the heart of the global recovery for a gender-equal world. Brussels. 25 November 2020. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2184 [in English].

39. Gender budgeting. European Institute for Gender Equality. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 18 p. Retrieved from https://eige.europa.eu/sites/default/files/mh0319275enn_002.pdf [in English].

40. Gender Equality Index 2024: Sustaining Momentum on a Fragile Path. Retrieved from https://eige.europa.eu/e-reader/8642 [in English].

41. Gender Equality Strategy 2020–2025. Retrieved from https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en#gender-equality-strategy-2020-2025 [in English].

42. Gender stereotypes. Eurobarometer. Retrieved from https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2974 [in English].

43. Mechkova, V., Dahlum, S., Sanhueza Petrarca, C. (2024). Women's political representation, good governance and human development. Governance. An International Journal in Policy, Administration, and Institutions. Vol. 37. Iss. 1. P. 19–38. https://doi.org/10.1111/gove.12742 [in English].

44. Members of the Von der Leyen Commission. Retrieved from https://commission.europa.eu/about/organisation/college-commissioners_en [in English].

45. New EU rules to improve Gender Balance in corporate boards enter into application. Retrieved from ttps://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_22 [in English].

46. New Visions for Gender Equality 2019. 130 p. Retrieved from https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en#annual-report-on-gender-equality [in English].

47. Power indicators in EU. EIGE. Retrieved from https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2024/domain/power [in English].

48. Register of Commission Expert Groups and Other Similar Entities. Retrieved from https://ec.europa.eu/transparency/expert-groups-register/screen/expert-groups?lang=en [in English].

49. Strategic engagement for gender equality 2016–2019. Retrieved from https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/24968221-eb81-11e5-8a81-01aa75ed71a1 [in English].

50. Strategy for Equality Between Women and Men 2010–2015. Retrieved from https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c58de824-e42a-48ce-8d36-a16f30ef701b/language-en [in English].

51. The Global Gender Gap Index 2024 rankings. Retrieved from https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf [in English].

52. The Treaty of Rome. 25 March 1957. Retrieved from https://netaffair.org/documents/1957-rome-treaty.pdf [in English].

53. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng [in English].

54. What is gender mainstreaming? Retrieved from https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mh0216878enn.pdf [in English].

Tamila Gerasymchuk. European Union and gender equality: normative-legal regulations and institutional support mechanisms

The article examines the legal regulation of gender equality in the European Union and the main institutional mechanisms for ensuring equal rights and opportunities for all. Gender equality is a core component of European values, and its achievement is one of the main goals of the European Union, aimed at protecting human rights, supporting democracy, respecting human dignity, and upholding the rule of law. The analysis covers the development of EU gender equality policy, its normative foundations, and the main implementation mechanisms. Special attention is given to the foundational treaties, directives, resolutions, and strategies of the EU that define the content of gender policy and regulate the practical implementation of gender equality in various areas. A central role in shaping and implementing gender policy belongs to EU institutions, which ensure the legal regulation, monitoring, and control of its implementation, as well as financing/finance relevant programs and projects. The main mechanisms for developing and implementing gender policy include gender mainstreaming, gender budgeting, and the quota system. An intersectional approach allows for a deeper analysis of gender issues and the development of more effective strategies to address gender inequality. The current Gender Equality Strategy 2020–2025 is based on the principle of intersectionality, aimed at integrating these mechanisms across all EU policy areas, ensuring a more comprehensive approach to achieving gender equality. However, the EU faces a number of challenges in this area, including gender gaps in the labor market, gender imbalance in decision-making processes, the stereotyping of professions, and issues related to gender-based violence, which still persists. These issues require constant attention and policy adaptation to effectively combat inequality, as well as the need for appropriate solutions while developing the new strategy.

The article provides a comprehensive view of the gender equality issue in the context of Ukraine's European integration course. Benchmarking EU gender practices is an important tool for harmonizing legal norms and developing effective strategies to address gender inequalities in Ukraine.

Key words: *European Union, normative-legal regulation, gender equality, discrimination, gender policy, gender mainstreaming, intersectional approach, gender budgeting, quota policy, European values.*

Відомості про автора:

Герасимчук Таміла – кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри політології та міжнародних відносин,
Рівненський державний гуманітарний університет.

УДК 327:325
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-30

Тарас Кобець
ORCID: 0009-0001-2179-321X

ІНФОРМАЦІЙНІ СПЕЦІАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті аналізуються особливості реалізації інформаційних спеціальних операцій у сучасних умовах. Зростання ролі інформаційних технологій і засобів масової інформації привело до поступового переходу конфліктів від суто збройного протиборства в інформаційний простір, із застосуванням спеціальних інформаційних операцій. Інформаційні спеціальні операції, що являють собою сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію, які передбачають вплив на її свідомість і поведінку за допомогою використання організованої інформації та інформаційних технологій для досягнення визначеної мети, нині є вагомим компонентом інформаційних війн. Їхніми основними об'єктами впливу стають: по-перше, психіка представників політичної еліти; по-друге, населення держав, що перебувають у конфронтації, а також система формування суспільної свідомості, думки; по-третє, ухвалення державно-управлінських рішень у сфері національної безпеки. Серед основних завдань: унесення у свідомість ворожих, шкідливих ідей і поглядів; дезорієнтації та дезінформації мас; послаблення визначених переконань, устоїв; залякування свого народу образом ворога; залякування супротивника своєю могутністю; забезпечення ринку збуту для своєї економіки. Серед методів: дезінформація, тобто оманливий вплив на суб'єкта з метою спонукання його до запрограмованих дій; пропаганда – поширення різних ідей із метою впровадження їх у громадську думку та використання в масовій практичній діяльності населення; психологічний тиск, що передбачає залякування і агресивні дії щодо громадян, з метою примусу до дій за визначеною схемою; маніпулювання, яке полягає у впливі на психіку людини (здебільшого непомітному) та має на меті зміну напряму активності особи, на яку діє цей вплив; інформаційний тероризм, що передбачає особливий вплив на окремі групи в суспільстві й органи влади, який виражається в застосуванні погроз, залякувань, розправ і вбивств, супроводжується викривленням об'єктивної інформації; поширення чуток – діяльність щодо поширення різної інформації (переважно неправдивої) серед широких верств населення здебільшого неофіційними каналами з метою дезорганізації суспільства та держави або ж їхніх окремих установ чи організацій; диверсифікація громадської думки – розпорошення уваги панівної еліти держави на різні штучно акцентовані проблеми й відволікання тим самим від вирішення нагальних першочергових завдань.

Ключові слова: *інформаційні спеціальні інформації, інформаційні технології, засоби масової інформації, інформаційні війни, воєнно-політичне протиборство.*

Вступ. Нині пріоритетними інтересами будь-якої держави є інформаційна незалежність і безпека. Адже зростання ролі інформаційних технологій і засобів масової інформації (далі – ЗМІ) призвело до поступового переходу конфліктів від суто збройного протиборства в інформаційний простір, який став новим «полем» протистояння. Більшість розвинених країн світу стали використовувати можливості спеціальних інформаційних операцій (далі – СІО).

Різні аспекти інформаційних операцій в українській доктрині досліджували такі вчені: О. Верголяс, Т. Кобець, Г. Нерсесян та інші.

Метою дослідження є проведення аналізу інформаційних спеціальних операцій. Особлива увага приділяється вивченню особливостей реалізації в сучасних умовах.

Матеріал і методи дослідження. У роботі було використано низку методів наукового дослідження. Так, у підході до висвітлення подій на основі комплексного дослідження літератури застосовано методи аналізу та систематизації. Описовий метод дозволив скласти загальне

уявлення про особливості реалізації інформаційних спеціальних операцій у сучасних умовах. Для підбиття підсумків було використано метод узагальнення.

Результати та обговорення. Інформаційні спеціальні операції беруть свій початок ще із часів Першої світової війни. Ще в ті часи простежується розповсюдження інформаційних листівок. Згодом, у часи Другої світової війни, активно використовується інформаційна пропаганда, яка спирається на очевидну брехню, але приносить ефективні результати. Усебічно використовували переваги інформаційної пропаганди і в Радянському Союзі. Навіть більше, тоталітарний комуністичний лад мав сильну систему інформаційно-ідеологічного забезпечення на всіх рівнях, завдяки чому трималися єдність, системність, загальність цілей, планів, результатів соціалістичного будівництва [7, с. 224].

Однак, незважаючи на те, що практика застосування форм інформаційних спеціальних операцій має тривалу історію, як один з основних засобів воєнно-політичного протистояння вони постають саме у XX ст. Глобалізація, значний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, збільшення ролі ЗМІ тощо зробили СІО одним із найбільш ефективних засобів досягнення зовнішньо- та внутрішньополітичних цілей як у воєнний, так і в мирний час, їх використання поширилося на економічну, політичну й інші сфери життєдіяльності суспільства [9, с. 135].

У контексті аналізу інформаційних воєн конкретна операція розглядається як процес застосування зброї – поширення, обробки, передавання, одержання даних. Специфіка використання інформаційних операцій розкривається залежно від сегмента, про який ідеться. Особливо яскраво це простежується на прикладі політичної практики [4, с. 135]. Спеціальні інформаційні операції розуміють як «сплановані дії, спрямовані на ворожу, дружню або нейтральну аудиторію, які передбачають вплив на її свідомість і поведінку за допомогою використання організованої інформації та інформаційних технологій для досягнення визначеної мети» [10].

До основних об'єктів впливу під час інформаційних операцій можна віднести:

– «органи публічного управління держави та її збройних сил;

– інформаційно-керівні системи цивільної інфраструктури (телекомунікаційні, включно із засобами масової інформації, транспортні, енергетичного комплексу, фінансового та промислового секторів);

– інформаційно-керівні елементи військової інфраструктури (системи зв'язку, розвідки, бойового управління, тилового забезпечення, управління зброєю);

– лінії, канали зв'язку та передавання даних;

– інформацію, що циркулює або зберігається в системах управління;

– суспільство загалом (як цивільне населення, так і особовий склад збройних сил), його державні, економічні та соціальні інститути;

– засоби масової інформації (насамперед електронні);

– керівний склад і персонал автоматизованих систем управління, який бере участь у процесі ухвалення рішень» [12].

Під час проведення СІО основними об'єктами впливу стають: по-перше, психіка представників політичної еліти; по-друге, населення конфронтуючих держав, які конфронтують, а також система формування суспільної свідомості, думки; по-третє, ухвалення державно-управлінських рішень у сфері національної безпеки. СІО психологічної спрямованості становить цілеспрямоване виробництво й поширення спеціальної інформації, яка безпосередньо впливає (позитивно або негативно) на функціонування й розвиток інформаційно-психологічного середовища суспільства, психіку й поведінку політичної еліти та населення конкретної країни [1, с. 129].

У сучасних умовах інформаційно-психологічні операції є основним компонентом інформаційно-психологічної війни [4, с. 296] і за характером впливу їх класифікують на:

– пропагандистські: інформаційні акції мають переважно пропагандистський характер, наприклад, у процесі політичної боротьби чи в рамках просування ідеології;

– дезінформаційні: метою є введення конкурента в оману, такі операції використовуються як в політичній і економічній боротьбі, так і у воєнних конфліктах;

– маніпулятивні: основним завданням є контроль поведінки противника;

– оборонні операції: мета – нейтралізувати інформаційно-психологічний вплив противника, захистити від цього впливу своїх прибічників, здійснити інформаційно-психологічний вплив у відповідь [6, с. 210].

Основне завдання інформаційних операцій полягає в маніпулюванні масами на рівні суспільної та індивідуальної свідомості, найчастіше з метою:

– внесення у свідомість ворожих, шкідливих ідей і поглядів;
– дезорієнтації та дезінформації мас;
– послаблення деяких переконань, устоїв;
– залякування свого народу образом ворога;
– залякування супротивника своєю могутністю;
– забезпечення ринку збуту для своєї економіки [11, с. 49–50].

У науковій літературі [3, с. 46–48; 5; 10] значна увага приділяється методам, що використовуються для дезорієнтації населення. Зокрема, більшість дослідників виділяють такі, як:

1. Дезінформація, тобто оманливий вплив на суб'єкта з метою спонукання його до запрограмованих дій.

Дезінформування – метод СІО, який передбачає обман чи введення об'єкта СІО в оману щодо справжності намірів для спонукання його до запрограмованих суб'єктом СІО дій. Найчастіше у світовій практиці застосовують такі форми дезінформування: тенденційне викладення фактів – форма дезінформування, яка полягає в упередженому висвітленні фактів або іншої інформації щодо подій за допомогою спеціально підібраних правдивих даних (зазвичай за цим методом дозовано, до постійного зростання напруження, доводиться до об'єкта СІО спеціально сформована інформація; напружений стан об'єкта підтримується шляхом постійного «підкидання» нових порцій суворо обмежених і дозованих даних у середовище інформаційного дефіциту); дезінформування «від зворотного» – відбувається шляхом надання правдивих відомостей у перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об'єктом СІО як неправдиві; унаслідок застосування таких заходів складається ситуація, коли об'єкт фактично знає правдиву інформацію про наміри чи конкретні дії протилежної сторони, але не сприймає її адекватно, не готовий протистояти негативному впливу; термінологічне «мінування» – полягає у викривленні первинної правильної суті принципово важливих, базових термінів і тлумачень загальносвітоглядного й оперативно-прикладного характеру; «сіре» дезінформування – передбачає використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією; «чорне» дезінформування – передбачає використання переважно неправдивої інформації. Є різні методи проведення заходів із дезінформування, кожен із яких має власні позитивні та негативні риси. Вибір того чи того методу безпосередньо залежить від оперативної обстановки на конкретній ділянці діяльності спецслужби, завдань, які перед нею поставлено, інших чинників. В узагальненому вигляді акції дезінформування можуть проводитися шляхом створення ілюзії випадкового витоку закритої інформації, успіхів розвідки іноземних партнерів, використання ЗМІ (зокрема, власних інформаційних агентств, теле-, радіокомпаній, друкованих видань і окремих «кишенькових» журналістів) [10].

2. Пропаганда – поширення різних політичних, філософських, наукових, художніх, інших мистецьких ідей із метою впровадження їх у громадську думку та використання в масовій практичній діяльності населення. Водночас до пропаганди належать повідомлення, які поширюють для здійснення вигідного впливу на громадську думку, провокування запрограмованих

емоцій і зміни ставлення або поводження окремої групи людей у напрямі, безпосередньо чи опосередковано вигідному організаторам [10].

Зауважимо, що дезінформацію інколи ототожнюють із пропагандою, але це не синоніми. Обидва ці явища суспільно-політичної комунікації мають дещо спільне, а саме – цілеспрямоване введення в оману або надзвичайно однобічна інформація. Однак є різниця в тому, що пропаганда включає інші засоби стратегічної комунікації, які не є фальсифікаторами. Окрім того, пропаганда, згідно із традиційним розумінням, пов'язана з урядовими діячами тоталітарних або авторитарних режимів і переважно орієнтована на власне населення. На іншому кінці спектра – більш традиційне, реалістичне розуміння публічної дипломатії, що також зосереджується на керованій державою інформаційній діяльності щодо закордонної публіки. Тоді як новітні концепції публічної дипломатії мають ширший діапазон акторів і передбачають використання цифрових мереж. Повідомлення неправдивої інформації не підпадає під їх визначення, оскільки це суперечило б передбачуваним цілям «м'якої сили», які також мають демократичні режими. Однак, зважаючи на нинішню посилену геополітичну напруженість, публічна дипломатія ризикує розглядатися як евфемізм для міжнародних кампаній дезінформації [5, с. 1108–1109].

3. Психологічний тиск, що передбачає залякування і агресивні дії щодо громадян, із ціллю примусу діяти за визначеною схемою.

4. Маніпулювання, яке полягає у впливі на психіку людини (здебільшого непомітному) та має на меті зміну напряму активності особи, на яку діє цей вплив.

5. Інформаційний тероризм, що передбачає особливий вплив на окремі групи в суспільстві й органи влади, який виражається в застосуванні погроз, залякувань, розправ і вбивств, супроводжується викривленням об'єктивної інформації, з метою підсилення напруги серед громадян.

6. Поширення чуток – діяльність щодо поширення різної інформації (переважно неправдивої) серед широких верств населення здебільшого неофіційними каналами з метою дезорганізації суспільства та держави або ж їхніх окремих установ чи організацій. Чутки можна класифікувати за такими параметрами: експресивним (емоційні стани, пов'язані зі змістом чутки, і відповідні типи емоційних реакцій), інформаційним (ступінь вірогідності сюжету чутки) і за ступенем впливу на психіку людей [10].

7. Диверсифікаця громадської думки – розпорошення уваги панівної еліти держави на різні штучно акцентовані проблеми й відволікання тим самим від вирішення нагальних першочергових завдань суспільно-політичного й економічного розвитку, що необхідно для нормального функціонування суспільства та держави [10].

Що стосується найпоширеніших форм здійснення спеціальних інформаційних операцій, наприклад проти України, то науковці виокремлюють такі їх прояви:

– збирання та передавання ворогу даних про воєнні об'єкти, об'єкти критичної інфраструктури (зокрема, у частині проведення та подальшого підтвердження результатів ракетних атак на них), розташування логістичних вузлів, обсягів і видів наданої Україні партнерами воєнної допомоги тощо;

– розміщення та поширення матеріалів деструктивного й антидержавницького характеру, проросійського контенту, зокрема і шляхом підміни понять і вживання «токсичних» слів (замість «українська влада» – «режим Зеленського», «український режим», «київський режим», «фашистський режим»; замість «війна» – «воєнна спецоперація», «український конфлікт», «українська криза» тощо);

– поширення закликів до повалення конституційного ладу або посягань на територіальну цілісність України;

– DDoS-атаки, злам спеціалізованих баз даних, вебсайтів, інформаційних ресурсів;

– організація або провокування публічного обговорення питань, які спричиняють панічні настрої, загострюють соціальні суперечності, викривляють погляди на перебіг бойових дій на окремих територіях України [8, с. 103].

Цікаво, що інформаційні операції різних типів здійснюються за приблизно однаковою схемою:

1. Попередній етап – етап планування операції, зокрема, визначення доцільності її здійснення, цілей, завдань, сил і засобів, цільової аудиторії впливу, прийомів і методів впливу на систему, соціально-політичні комунікації тощо.

2. Інформаційний привід – події, які можна використати як привід для інформаційної операції. Такими є події, що якось співвідносяться (чітко суперечать) наявним стереотипам аудиторії, порушують заповіти: акти святотатства, надзвичайне насильство тощо.

3. «Розкрутка» інформаційного приводу – основна частина будь-якої інформаційної операції, сутність якої полягає у використанні інформаційного приводу для досягнення цілей операції: для посилення, формування або руйнування структур суспільно-політичних комунікацій.

4. «Вихід» з інформаційної операції – забезпечення плавного завершення інформаційної операції після досягнення цілей або внаслідок форс-мажорних обставин [6, с. 210].

Одне з найважливіших місць у розробленні та проведенні СІО посідає інформаційний привід, оскільки він є точкою входу у процес мотивації чи демотивації цільової аудиторії відповідно до оперативного задуму, цілей і завдань організаторів СІО, які відображаються в наступному етапі операції – фіксувальному, який є віддзеркаленням усієї операції, у якому цільова аудиторія здійснює чи відмовляється від здійснення своїх дій, відповідно до оперативного задуму, цілей і завдань організаторів СІО. Правильний і коректний підбір наявного інформаційного приводу чи створення нового інформаційного приводу є одним із найважливіших етапів у проведенні СІО. Упровадження сектором безпеки й оборони України методології проведення СІО, яка використовується у країнах НАТО, та нормативно-правове закріплення відповідних стандартів значно посилять спроможності нашої держави у веденні інформаційного протиборства в умовах гібридної війни [9, с. 132].

Ключовою умовою досягнення цілей під час проведення інформаційних операцій є правильне визначення цільових аудиторій – груп осіб, відібраних для здійснення психологічного впливу силами та засобами інформаційних операцій. Одним із головних чинників, який суттєво впливає на ефективність інформаційних операцій, є правильне визначення цільових аудиторій, для чого необхідна інформація про географічне розташування конкретних осіб або груп осіб, які відбираються для здійснення психологічного впливу. Також необхідно враховувати потенційний рівень психологічного впливу агентів соціальних мереж, які мають найбільший вплив на визначені цільові аудиторії, за методикою, що базується на розрахунку рівня публікаційної активності та кількості мережевих підключень агентів у соціальних мережах [2, с. 56].

Так, спеціальні інформаційні операції, що проводяться спецслужбами РФ проти України, мають декілька векторів спрямування, а саме:

1) здійснюються у власному інформаційному просторі РФ (внутрішні спецоперації). Внутрішні спеціальні інформаційні операції передбачають інформаційний вплив на власне населення РФ та спрямовані на: інспірування ідей про можливий наступ США та НАТО з боку українських територій із метою посіяти паніку серед населення РФ; мобілізацію бойового духу власних громадян і отримання підтримки широких верств населення шляхом демонстрації нібито досягнутих здобутків «визвольної спецоперації» в Україні та виправдовування в їхніх очах збройного вторгнення на територію суверенної України, зокрема й начебто боротьбою з фашизмом; укріплення духу патріотизму; придушення будь-яких опозиційних і протестних настроїв; навіювання страху суворого покарання за ухилення від мобілізації;

2) розраховані на інформаційних простір інших країн і міжнародних організацій (зовнішні спецоперації). Зовнішні спецоперації інформаційного впливу, що здійснюються за межами власного інформаційного простору держави-агресора, можуть бути поділені на дві підгрупи: здійснювані в інфопросторі країни, яка зазнає безпосередньої агресії (у наш час – в Україні), та здійснювані в інфопросторі третіх країн світу, які не є сторонами збройного протиборства, але які в умовах глобалізації можуть істотним чином впливати на його результат;

3) розраховані на інформаційній просторі анексованих і окупованих територій. Їхнім головним призначенням є поширення серед населення таких територій сепаратистських, автономістських, екстремістських і терористичних настроїв, навіювання думки про їх звільнення від «українських фашистів», загострення соціальних та ідеологічних суперечностей між населенням цих територій і територій, підконтрольних Україні, та, урешті-решт, їх залучення до збройного протистояння на боці РФ заради ствердження нібито соціальної та історичної справедливості [8, с. 100–102].

Висновки. На основі проведеного дослідження встановлено, що інформаційні спеціальні операції нині є потужним інструментом досягнення політичних цілей шляхом планомірного використання засобів, форм і методів поширення інформації для впливу на свідомість і поведінку людей. У сучасних умовах реалізація інформаційних спеціальних операцій відзначається низкою особливостей, які проявляються в методах, видах, формах, завданнях тощо.

Література:

1. Верголяс О. Інформаційно-правове забезпечення спеціальних інформаційних операцій. *Інформація і право*. 2018. № 4 (27). С. 126–133.

2. Герасимов С., Базарний С. Методика розрахунку місцезнаходження агентів соціальних мереж при проведенні інформаційних операцій. *Застосування інформаційних технологій у підготовці та діяльності сил охорони правопорядку :* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 14 березня 2024 р. Харків, 2024. С. 56–58.

3. Інформаційно-психологічне протиборство : підручник / В. Петрик та ін. ; за заг. ред. В. Бедь, В. Петрика. 2 вид., перкл., доповн. та переробл. Київ : ПАТ «ВІПОЛ», 2018. 386 с.

4. Кобець Т. Використання технологій інформаційних операцій у політичній практиці. *Літопис Волині*. 2024. № 31. С. 134–139.

5. Любченко А. Ключові питання публічного управління безпекою політичних інтернет-комунікацій. *Наукові інновації та передові технології :* журнал. 2024. № 3 (31). https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1104-1114.

6. Михальчук В. Спеціальні інформаційні операції в контексті інформаційних війн. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 2 «Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання». 2009. № 7 (14). С. 207–210.

7. Нерсесян Г. Інформаційні спецоперації в умовах війни в історії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І Вернадського*. Серія «Державне управління». 2018. № 1. С. 223–228.

8. Нетеса Н., Мокляк В. Спеціальні інформаційні операції проти України як елемент гібридної війни та напрями протидії їм. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 98–107.

9. Селіна М. Спеціальна інформаційна операція: історія становлення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 132–137.

10. Троян С. Спеціальні інформаційні операції. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Спеціальні інформаційні операції.

11. Фурашев В., Ланде Д. Інформаційні операції крізь призму системи моніторингу та інтеграції інтернет ресурсів. *Правова інформатика*. 2009. № 2 (22). С. 49–57.

12. Шугаєв А. Феномен інформаційної війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.* Серія «Філологія. Соціальні комунікації». 2019. № 4 (2). С. 151–156.

References:

1. Vergolyas, O. (2018). Informacijno-pravove zabezpechennya specialnyh informacijnyh operacij [Information and legal support of special information operations]. *Informaciya i pravo*, 4 (27), p. 126–133 [in Ukrainian].

2. Gerasymov, S., & Bazarnyj, S. (2024). Metodyka rozrahunku misceznaxodzhennya agentiv socialnyh merezh pry provedenni informacijnyh operacij [Methodology for calculating the location of social network agents during information operations]. *Zastosuvannya informacijnyh texnologij u pidgotovci ta diyalnosti syl ohorony pravoporyadku* (p. 56–58), Harkiv [in Ukrainian].

3. Petryk, V., Bed V., & Prysyazhnyuk, M. (2018). *Informacijno-psyhologichne protyborstvo*. Kyiv: PAT "VIPOL" [in Ukrainian].

4. Kobecz, T. (2024). Vykorystannya tehnologij informacijnyh operacij u politychnij praktyci [The use of information operations technologies in political practice]. *Litopys Volyni*, 31, p. 134–139 [in Ukrainian].

5. Lyubchenko, A. (2024). Klyuchovi pytannya publichnogo upravlinnya bezpekoyu politychnyh internet-komunikacij [Key issues of public administration of security of political Internet communications]. *Naukovi innovaciyi ta peredovi tehnologiyi*, 3 (31). https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1104-1114 [in Ukrainian].

6. Myhalchuk, V. (2009). Specialni informacijni operaciyi v konteksti informacijnyg vijn [Special information operations in the context of information wars]. *Naukovyj chasopys Ukrayinskogo derzhavnogo universytetu imeni Myhajla Dragomanova. Seriya 2 "Kompyuterno-oriyentovani systemy navchannya"*, 7 (14), p. 207–210 [in Ukrainian].

7. Nersesyan, G. (2018). Informacijni speczoperaciyi v umovax vijny' v istoriyi [Information special operations in the conditions of war in history]. *Vcheni zapysky Tavrijskogo nacional'nogo universytetu imeni V.I. Vernadskogo. Seriya "Derzhavne upravlinnya"*, 1, p. 223–228 [in Ukrainian].

8. Netesa, N., & Moklyak, V. (2023). Specialni informacijni operaciyi proty Ukrayiny yak element gibrydnoyi vijny ta napryamy protydiyi yim [Special information operations against Ukraine as an element of hybrid warfare and directions of counteraction]. *Informaciya i pravo*, 3 (46), p. 98–107 [in Ukrainian].

9. Selina, M. (2019). Special`na informacijna operaciya: istoriya stanovlennya [Special information operation: history of formation]. *Chasopys Kyyivskogo universytetu prava*, 4, p. 132–137 [in Ukrainian].

10. Troyan, S. Specialni informacijni operaciyi [Special information operations]. *Velyka ukrayinska encyklopediya*. Retrieved from https://vue.gov.ua/Спеціальні інформаційні операції [in Ukrainian].

11. Furashev, V., & Lande, D. (2009). Informacijni operaciyi kriz pryzmu systemy monitoryngu ta integraciyi internet resursiv [Information operations through the prism of the system of monitoring and integration of Internet resources]. *Pravova informatyka*, 2 (22), p. 49–57 [in Ukrainian].

12. Shugayev, A. (2019). Fenomen informacijnoyi vijny [The phenomenon of information warfare]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskogo. Seriya "Filologiya. Socialni komunikaciyi"*, 4 (2), p. 151–156 [in Ukrainian].

Taras Kobets. The information special operations: features of implementation in modern conditions

The article analyzes the features of the implementation of information special operations in modern conditions. The growth of the role of information technologies and mass media has led to the gradual transition of conflicts from purely armed confrontation to the information space, with the use of special information operations. Being planned actions aimed at a hostile, friendly or neutral audience, which involve influencing its consciousness and behavior through the use of organized information and information technologies to achieve a certain goal, today information special operations are a significant component of information wars. Their main objects of influence are: first, the psyche of representatives of the political elite; second, the population of the confronting states, as well as the system of forming public consciousness and opinion; third, the adoption of state and administrative decisions in the field of national security. Among the main tasks: introducing hostile, harmful ideas and views into the consciousness; disorientation and disinformation of the masses; weakening certain beliefs, foundations; intimidating one's people with the image of an enemy; intimidating the enemy with one's power; providing a market for one's economy. Among the methods: disinformation, that is, misleading

influence on a subject in order to induce him to take programmed actions; propaganda – the dissemination of various ideas in order to introduce them into public opinion and use them in the mass practical activities of the population; psychological pressure, which involves intimidation and aggressive actions against citizens, with the aim of forcing them to act according to a certain scheme; manipulation, which consists in influencing the human psyche (mostly imperceptibly) and aims to change the direction of the activity of the person on whom this influence is exerted; information terrorism, which involves a special influence on certain groups in society and government bodies, which is expressed in the use of threats, intimidation, reprisals and murders and is accompanied by the distortion of objective information; Rumor spreading – activity of spreading various information (mostly false) among the broad masses of the population, mostly through unofficial channels, with the aim of disorganizing society and the state or their individual institutions or organizations; diversification of public opinion – scattering the attention of the ruling elite of the state on various artificially emphasized problems and thereby distracting them from solving urgent priority tasks.

Key words: *information special information, information technologies, mass media, information wars, military-political confrontation.*

Відомості про автора:
Кобець Тарас – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 324.1:316.77
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-31

Тетяна Мадрига
ORCID: 0000-0001-7761-9811

Андрій Бриндальський
ORCID: 0009-0002-2343-9895

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ

Статтю присвячено особливостям використання маніпулятивних технологій у президентських виборчих кампаніях. Мета дослідження – проаналізувати сутність та специфіку застосування маніпулятивних технологій у президентських виборчих кампаніях, виявити їх вплив на формування політичних настроїв та переконань. У процесі наукового дослідження використовували загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, системний підхід, порівняння та моделювання. Результати дослідження показують, що сутність маніпуляції в політичному контексті охоплює цілеспрямоване використання інформаційних потоків для впливу на громадську свідомість, зокрема через створення ілюзій та спотворене сприйняття реальності. Основними інструментами маніпуляцій є медійні технології та спеціально розроблені комунікаційні стратегії, що дають змогу впливати на масову думку та формувати вигідні для суб'єктів політичного процесу наративи. До ключових методів політичної маніпуляції належать вибіркове подання інформації, затримка часу публікації новин, створення фактів, використання історичних аналогій, дискредитація опонентів, семантичне маніпулювання, дезінформація та інші прийоми, спрямовані на виникнення емоційної реакції і формування суб'єктивного сприйняття подій. Дослідження детально розглядає маніпулятивні техніки, які еволюціонували від радянських міфів до сучасних політичних наративів. Відзначається, що такі технології продовжують адаптуватися, залишаючись дієвими інструментами в боротьбі за владу. Особливий акцент зроблено на ролі масмедіа у формуванні громадської думки, включно з їх використанням для дискредитації політичних опонентів та впливу на виборчі процеси. Зростання впливу сучасних технологій, як-от генеративні моделі штучного інтелекту, створює нові можливості для маніпуляцій, роблячи їх більш ефективними й водночас важчими для виявлення. Це створює серйозні виклики для демократичних процесів, вимагаючи від суспільства, політичних діячів та міжнародної спільноти активних дій для захисту інформаційного простору. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його висновків для покращення інформаційної безпеки та протидії маніпулятивним технологіям у виборчому процесі.

Ключові слова: *політична маніпуляція, виборчі кампанії, масмедіа, інформаційний вплив, демократичні процеси.*

Постановка проблеми. Виборчі кампанії по всьому світу зазнають значного впливу маніпулятивних технологій, які широко застосовують для формування громадської думки. Маніпуляція інформацією, використання фейкових новин, стратегічне розміщення контенту в медійних потоках та соціальних мережах виявляються важливими інструментами політичного впливу. Ці техніки дають змогу політичним акторам не тільки спотворювати реальність, а й значно впливати на політичні переконання та виборчі рішення громадян.

З поглибленням глобалізації інформаційного простору з'являються нові виклики для забезпечення чесності й прозорості виборів. Міжнародні та внутрішні актори, що поширюють неправдиву інформацію, підсилюють зусилля щодо маніпуляції громадською свідомістю. Таке втручання може варіюватися від прихованого впливу до відкритих спроб дискредитувати

опонентів, що зміцнює необхідність розвитку міжнародних та національних механізмів регулювання й контролю над інформаційними кампаніями.

Історія вказує на глибокі наслідки маніпулятивних технологій для демократичних процесів. Виявлення та аналіз таких феноменів вимагають всебічного підходу, включно з постійним моніторингом джерел інформації, освітніх програм для підвищення медіаграмотності населення та законодавчих ініціатив для протидії дезінформації. Розуміння механізмів і мотивів використання маніпулятивних стратегій є ключовим для зміцнення демократії та забезпечення справедливих та вільних виборів.

Аналіз останніх наукових джерел та публікацій. Питання особливостей використання маніпулятивних технологій у президентських виборчих кампаніях є достатньо дослідженим у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Значний внесок у розвиток теми зробив М. Костельнюк [1], який детально проаналізував термінологічний апарат і природу маніпуляцій у політичних процесах, наголошуючи на їх здатності впливати на електоральну поведінку. Дослідження А. Круглашова [2] є цінним для аналізу специфіки маніпуляцій у виборчих кампаніях в Україні, зокрема в контексті президентських перегонів 2004 та 2010 років. Робота А. Нальотова [4] висвітлює вплив виборчих технологій на масову свідомість. Питання застосування виборчих технологій, зокрема маніпулятивних, під час президентських і парламентських виборчих кампаній досліджує Т. Мадрига [3]. А. Соловйова та В. Тисячний [5] проаналізували маніпулятивний потенціал соціологічних досліджень у контексті виборчих кампаній, використовуючи приклади президентських виборів 2019 року. Д. Шпатарюк [7] зосередився на порівняльному аналізі маніпулятивних технік, застосованих під час президентських виборів 2014 та 2019 років в Україні. Його дослідження виявляє динаміку еволюції цих технологій і вплив медіасередовища на їх ефективність.

Зарубіжні джерела, зокрема стаття Ф. Менцера [11], розкривають механізми іноземного впливу через соціальні медіа за допомогою ботів, тролів та алгоритмічних маніпуляцій. Це доповнюється дослідженням про вплив дипфейків на вибори, здійсненим Ф. Герхінгером, Др. К. Нерінгом та М. Лабузом [10], які розглядають ризики поширення дезінформації. А. Аміржанова, Г. Аскєєва та В. Зеленін [9] аналізують ефективність виборчих технологій у регулюванні електоральної поведінки, порівнюючи досвід України та Казахстану.

Попри значний обсяг літератури з цієї теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу, що охоплює всі аспекти маніпулятивних технологій. Тому з використанням різних методів наукового пізнання інформацію згруповано, систематизовано й подано у світлі досліджуваної теми.

Мета статті – дослідити сутність та специфіку застосування маніпулятивних технологій у президентських виборчих кампаніях, виявити їх вплив на формування політичних настроїв і переконань.

Виклад основного матеріалу. *Сутність маніпуляції* охоплює два основні значення цього терміна, які розкривають його використання в різних контекстах. Перше значення пов'язане з буквальним розумінням маніпуляції як дії, що вимагає майстерності та виконується руками. Проте друге значення терміна «маніпуляція» набуває переносного змісту та стосується психологічного впливу на інших людей. Тут маніпуляція розглядається як діяльність з оманливими мотивами, спрямована на вплив або контроль над свідомістю інших осіб через створення ілюзій або спотворене сприйняття реальності. Це друге значення особливо важливе у сферах, де інформація є основним джерелом для ухвалення рішень на користь певних осіб. Відповідно, маніпуляція тісно пов'язана з інформацією, коли вона не є можливою за відсутності інформаційного впливу.

Особливість політичної маніпуляції полягає у двох ключових завданнях: здобуття громадської підтримки під час виборчих перегонів чи соціальних криз, а також у повсякденному

керуванні суспільством. Цей процес вимагає постійного управління інформаційними потоками, високої кваліфікації та знань, оскільки на відміну від міжособистісної маніпуляції, політична маніпуляція спрямована на великі маси людей, де домінантні ідеї меншості нав'язуються більшості в прихованій формі [6]. Відповідно інструментами маніпулювання стають не просто слова, які надходять з вуст іншої людини, а медіа.

У контексті вивчення політичних маніпуляцій варто зазначити, що ці технології мають властивість впливати на свідомість населення, впроваджуючи маніпулятивні елементи, які виявилися надзвичайно ефективними. Це спричинило появу цілого напряму технологій, заснованих на ідеологічних механізмах, які дають змогу контролювати думки та дії людей. Маніпуляція в цьому контексті розуміється як взаємодія, у якій одна сторона змушує інших діяти за своїм планом так, що ці особи не усвідомлюють нав'язаного їм впливу і не чинять опору цьому [6].

Формально політичний маніпулятивний вплив можна виявити через такі *ознаки*:

1. Інформація передається через використання маніпулятивних прийомів, як-от медіаефекти та стислі формулювання;

2. Використання емоційно заряджених слів і висловлювань, що сприймаються як заплутані та неясні для аудиторії;

3. Представлення недовірених діячів або поширення матеріалів без достовірних джерел [2].

Головною метою політичного маніпулювання є здобуття, втілення та збереження влади, що реалізується через виборчий процес. Успіх на виборах залежить від широкої підтримки громадськості, хоча є приклади, коли виборчі результати були зманіпульовані [4].

Основним *завданням політичної маніпуляції* є створення у виборців бажання підтримати певну політичну силу, ідентифікація соціальних очікувань і формування оптимального іміджу кандидата або політичної групи [6].

Засоби політичного маніпулювання можна класифікувати за різними параметрами. Кожна виборча технологія містить елементи маніпуляцій, тому, аналогічно до виборчих технологій, політичне маніпулювання поділяється на ті, що діють у межах законодавчих норм, і ті, що перевищують їх. Маніпулятивні технології також характеризуються за типом впливу: прямий або прихований; за формою: агітаційні, економічні, адміністративні, провокаційні; за змістом: реклама або антиреклама; за рівнем влади: міжособистісні, групові або масові; за типом інформаційних носіїв: друковані, електронні, зовнішні та інші [6].

Перейдемо до особливостей формування або організації політичних маніпуляцій. Основу маніпуляцій становлять *соціальні міфи*, твердження або ідеї, які суспільство приймає без рефлективного осмислення. Ці міфи знаходять активну підтримку з боку панівних верств та використовуються через медійні канали в різних суспільствах.

Серед ключових факторів, що сприяють маніпуляціям у суспільстві, важливе місце посідають *некомпетентність та неосвіченість громадян*, їхні підходи до морального виправдання дій маніпуляторів і відсутність здатності самостійно управляти власними життєвими рішеннями. Політична незрілість населення дає змогу маніпуляторам безперешкодно обіймати високі посади під покровом міфу про необхідність «влади кращих». Одержавши владу, ці особи використовують медіа для поширення своїх ідей та подальшого впливу на суспільство [6].

Методи політичної маніпуляції є чітко визначеними й методологічними [4]. Це не є дії, які виконують інстинктивно чи рефлекторно. Є близько десятка різних методів політичної маніпуляції, розглянемо їх.

1. *Метод фрагментації полягає* в поданні інформації в постійному потоці, що ускладнює виявлення якихось конкретних тенденцій, роблячи це майже неможливим для звичайних споживачів. Екстремальним варіантом цього методу є техніка «білий шум», де кількість новин

настільки значна, що їх неможливо адекватно обробити. «Шум» може бути створений через засилля суперечливих коментарів, які не базуються на достовірних фактах, або через факти, які обтяжені складними теоріями та незрозумілими коментарями. Частина сучасної культурної доктрини полягає в тому, що всі проблеми (економічні, політичні, моральні) занадто складні для звичайної людини, спонукаючи вірити, що лише «експерти» можуть їх розібрати, відбираючи в людей бажання самостійно мислити [4].

2. *Вибіркове подання інформації*, де публікують лише обрані факти, а решта даних приховується, спотворюючи реальне розуміння ситуації. Часто реальні факти мішають з припущеннями та чутками, що робить неможливим відділити правду від вигадки [1].

3. *Затримка часу* – стратегія, що містить відкладання публікації важливих новин до моменту, коли втручання вже не буде ефективним [1].

4. *Метод створення фактів* залучає суміш дійсних і вигаданих, але правдоподібних фактів. Щойно аудиторія позбавляється сумнівів щодо правдоподібних фактів, вона починає вірити і в ті, що були вигадані [4].

5. *Метод історичних аналогій* використовується завдяки своїй інтелектуальності, адже він плескає по ерудиції аудиторії з фразами типу «ви ж пам'ятаєте...». Цей метод також дає змогу легко знаходити необхідні історичні приклади для підкріплення аргументів.

6. *Метод «закидання багном»* передбачає використання епітетів і термінів, що надають негативну етичну оцінку обговорюваним темам. Цей грубий прийом часто використовують у політичних дебатах чи інтерв'ю.

7. *Метод семантичного маніпулювання* полягає у виборі слів, які викликають позитивні або негативні асоціації, формуючи сприйняття інформації. Наприклад, одні й ті самі дії можуть називатися «розвідкою» або «шпигунством», «визволенням» або «окупацією» залежно від контексту.

8. *Дезінформація* ефективна, особливо в моменти важливих рішень, бо коли правда виявляється, цілі дезінформації вже досягнуті й спростування мало впливає на вже сформовані думки.

Окремі засоби маніпулювання застосовують залежно від інформаційного жанру. Наприклад, телебачення може формувати негативне ставлення до небажаних політиків, використовуючи неприваблівні ракурси чи монтаж кадрів [4].

У контексті публічних виступів, особливо в політичних дискурсах, часто можна спостерігати застосування маніпулятивних технік, які містять такі характеристики:

- виконавець вносить особисті відносини з реципієнтом;
- висловлює недовіру під час виступу;
- приймає владні позиції у відносинах з аудиторією;
- стримує або стимулює емоційну реакцію аудиторії безпосередньо.

Такий підхід до маніпуляції в корені має психологічні та довершені аспекти, особливо в контексті міжособистісної комунікації та комунікації між політичними лідерами. У масовій комунікації часто відсутні реальні суб'єкти, а натомість наявні лише їх репрезентації, що піддаються верифікації. Так, маніпуляції в масмедіа часто виражаються через формальні та змістовні ознаки.

Розгляд маніпуляцій в інформаційних парадигмах дає змогу ідентифікувати характерні ознаки:

- представлення недостовірної інформації;
- подання інформації без доказів або підтвердження;
- використання слів з прихованим значенням;
- подання даних, які не мають ні верифікації, ні фальсифікації;
- посилання на необґрунтовані або логічно некоректні аргументи [2].

Розглянемо особливості використання маніпулятивних технологій в Україні. Найперше варто зазначити, що ці технології розвиваються з розвитком суспільства довкола соціальних міфів. Наприклад, у *радянські часи вірили в міфи* про зло приватної власності, про неминучий занепад капіталізму й торжество комунізму, про важливу роль робітничого класу та комуністичної партії, а також про марксизм як єдину істину [9]. З розвалом комуністичного режиму з'явилися нові міфи*: капіталізм як майбутнє*, необхідність жертв під час перехідного періоду, демократичність та реформаторські настрої панівних кіл і номенклатури [4]. Сьогоднішні міфи крутяться довкола *демократії* та *індивідуальної свободи*, вибір громадян, незалежність основних політичних інститутів, суди, медіа, про егоїстичну природу людини та відсутність соціальних конфліктів, а також про медіаплюралізм, який насправді контрольований великими корпораціями та урядом [4].

Варто зазначити, що політичні маніпуляції в Україні формуються не тільки всередині країни внутрішніми політиками, а й зовнішніми силами, проте, зокрема, агресивні маніпулятивні технології використовують зі сторони росії, тоді як м'які – зі сторони Заходу.

Якщо розглядати президентські кампанії в Україні, у яких стояло питання виходу з-під впливу росії починаючи з 2004 року, то тут міфи будували довкола особистостей певних політичних діячів. Наприклад, основні міфи, спрямовані проти Віктора Ющенка, були такими: він націоналіст та фанатик, противник партнерства з росією і має намір продати Україну США, противник російської мови, слабкий і непримітний кандидат [2]. Ці міфи використовувала активно проти Ющенка команда Віктора Януковича, довкола якого формувалися міфи про його господарність, тверду руку управління, злагоджену команду, православність тощо [2].

Якщо розглядати вплив спеціально-замовлених матеріалів, які впливають на дискредитацію політичних противників, то тут варто розглянути компанію 2019 року, коли в декількох медіа за короткий період було виявлено 249 політично замовлених матеріалів. Згідно з дослідженням Інституту масової інформації, здебільшого такі матеріали сприяли кандидатам Ю. Бойку та Ю. Тимошенко, поширюючись переважно на телеканалі «112» та сайті OBOZREVATEL. За В. Зеленського, який виграв вибори, було лише 9 % таких матеріалів [5]. Значна кількість чорного піару була спрямована проти П. Порошенка й мала місце на кількох майданчиках, включно з вищезгаданим сайтом і телеканалом «112». Крім того, поширення дезінформації та чорний піар часто використовували проросійські медіа для підриву довіри до виборчого процесу, як, наприклад, у випадку з телеканалом «Інтер» [7].

Так, масмедіа продовжують використовувати маніпулятивні техніки для впливу на виборців, часто деформуючи професіоналізм і перекручуючи факти, що підкреслює тривалу роль медіа у формуванні політичних настроїв та переконань [7].

Розглянемо сучасні технології політичних маніпуляцій, які стали активно використовувати протягом останніх десяти років. Найбільш поширеною є технологія висвітлення неправдивих (фальсифікованих) даних. Ця технологія зросла за останні роки на 3000 % – із використанням дипфейків у 2023 році. Аналітики та експерти спостерігають реальне та тривожне збільшення випадків, коли шахраї використовують дипфейки для введення в оману споживачів [8]. Широке використання дипфейків стало помітним у передвиборчій кампанії США 2024 року. Крім класичних випадків дискредитації політичних опонентів, виявлено особливо тривожну спробу знизити явку виборців на праймериз у штаті Нью-Гемпшир у січні 2024 року політичним консультантом. Фальшиві рободзвінки, що імітували голос Джо Байдена, могли досягти 5 000–25 000 потенційних виборців, хоча результати та масштаби кампанії досі перебувають під розслідуванням [10].

Особливе занепокоєння викликає те, що генеративні моделі ШІ можуть значно спростити та здешевити для зловмисників створення та керування правдоподібними акаунтами. Крім того, вони можуть використовувати генеративні ШІ для безперервної взаємодії з людьми

та створення й публікації шкідливого, але захопливого контенту в масштабах. Усі ці можливості використовують для проникнення в мережі користувачів соціальних медіа та засипання їхніх стрічок оманливими дописами [11].

У сучасній Україні, яка третій рік перебуває в умовах повномасштабної війни, з квітня 2024 року шириться політична маніпуляція, яка ґрунтується на ідеї нелегітимності поточної влади, що активно поширюється через масмедіа. Опонуючи, влада країни заявляє, що вона готова до виборів, однак будь-які вибори можливі лише через пів року після закінчення війни. Зрозуміло, що новий виборчий процес, як і всі попередні в історії людства, буде супроводжуватися політичними маніпуляціями, ґрунтуючись на тих же міфах, політичній незрілості й усе ще низькій обізнаності населення. Однак уже сьогодні зрозуміло, що висміювані у 2019 році гасла «Армія. Мова. Віра» стали переосмисленими гаслами нової влади. На наступних виборах їм на противагу з'являться нові, які будуть більш релевантні очікуванням виборців. Однак чи виграють вони в політичній боротьбі, залежить від своєчасності й вибудованого інформаційного підґрунтя.

Важливо також усвідомлювати, що до наступних виборів стануть доступні нові технології фальсифікації і маніпуляції, і це не тільки дипфейки, фальсифіковані дзвінки, інфлюенсери, публікації в соціальних мережах та телепередачі, це будуть нові засоби масового інформування, збору й обробки даних. Тож чи засвоїли українці уроки з маніпуляцій, викристалізовані в умовах війни, – покажуть майбутні вибори.

Висновки. Отже, сутність маніпуляції в політичному контексті охоплює використання інформаційних потоків для досягнення контролю над громадською свідомістю, що виражається через створення ілюзій та спотворене сприйняття реальності. Основними інструментами політичної маніпуляції є медійні технології та ретельно дібрані комунікаційні стратегії, які дають змогу впливати на масову думку й формувати потрібні наративи. Методи політичної маніпуляції передбачають вибіркове подання інформації, затримку часу публікації новин, створення фактів, використання історичних аналогій, «закидання багном», семантичне маніпулювання, дезінформацію, а також спеціальні прийоми в масмедіа та публічних виступах, які моделюють емоційні реакції і формують суб'єктивне сприйняття реальності.

У дослідженні розкриваються різноманітні аспекти використання маніпулятивних технологій у політичному ландшафті України, з особливим акцентом на змінах у міфотворенні та впливі масмедіа. Аналізуючи перехід від радянських міфів до сучасних переконань, які підживлюються політичними агендами, можна відмітити персистентність й адаптацію маніпулятивних технік. Важливість медіа у формуванні громадської думки підкріплюється їх використанням для дискредитації політичних опонентів та впливу на виборчі процеси. Сучасні технології, зокрема генеративні моделі ШІ, створюють нові можливості для маніпуляцій, роблячи їх доступнішими та ефективнішими, що вимагає від суспільства і політичних діячів рефлексії та активних дій для забезпечення чесності інформаційного простору й захисту демократичних процесів.

Література:

1. Костельнюк М. М. Маніпуляційні технології в політичних процесах: термінологічний інструментарій. Грані, 2018, Том 21, № 5. DOI: 10.15421/171877

2. Круглашов А. А. Політичне маніпулювання у президентських виборчих кампаніях в Україні (2004, 2010 рр.). *Наукові записки*, 2018, №5(61). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kruglashov_politychne.pdf

3. Мадрига Т. Б. Регіональні виборчі кампанії початку XXI століття (на прикладі західних областей України) : монографія. Івано-Франківськ : Вид-во «Нова Зоря», 2015. 248 с.

4. Нальотов А. Виборчі технології як чинник впливу на масову свідомість. Політичний менеджмент, 2007, №5. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nalyotov_vyborchi.pdf

5. Соловйова А. С., Тисячний В. А. Маніпулювання громадською думкою під час політичної кампанії: на прикладі соціологічних досліджень напередодні президентських виборів 2019 року. Наукові праці. Політологія, 312, Том 324.

6. Чубатенко О. М. Маніпулятивні технології у виборчих процесах України. *Науковий журнал «Політикус»,* 2020, № 4. DOI: 10.24195/2414-9616.2020-4.9. URL: http://politicus.od.ua/4_2020/11.pdf

7. Шпатарюк Д. Р. Особливості застосування маніпулятивних технік під час президентських виборчих кампаній 2014 р. та 2019 р.: порівняльний аналіз. Київ, 2022. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b0f1571-f4df-4f24-b649-67bed99dfb4a/content

8. AI's influence on the 2024 US election: a threat to democracy? TechInformed, 2024. URL: https://techinformed.com/ai-disinformation-2024-us-election-deepfakes-voter-manipulation/

9. Amirzhanova A., Askeeva G., Zelenin V. Analysis of the effectiveness of electoral technologies as mechanisms for regulating and manipulating electoral behaviour (using Ukraine and Kazakhstan as examples). Comparative Strategy, 2023, 42(6), 829–844. DOI: 10.1080/01495933.2023.2263340

10. Gehringer, F., Nehring, C., & Łabuz, M. (n.d.). The Influence of Deep Fakes on Elections. URL: https://www.kas.de/documents/d/guest/the-influence-of-deep-fakes-on-elections

11. Menczer F. How foreign operations are manipulating social media to influence your views. The Conversation, 2024. URL: https://theconversation.com/how-foreign-operations-are-manipulating-social-media-to-influence-your-views-240089

References:

1. Kostelniuk, M. M. (2018). Manipuliatsiini tekhnolohii v politychnykh protsesakh: terminolohichnyi instrumentarii [Manipulative technologies in political processes: terminological tools]. Hrani, 21(5). DOI: 10.15421/171877 [in Ukrainian].

2. Kruhlashov, A. A. (2018). Politychne manipuliuvannia u prezydentskykh vyborchykh kampaniiakh v Ukraini (2004, 2010 rr.) [Political manipulation in presidential election campaigns in Ukraine (2004, 2010)]. Naukovi zapysky, 5 (61). Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kruglashov_politychne.pdf [in Ukrainian].

3. Madryha, T. B. (2015). Rehionalni vyborchi kampanii pochatku XXI stolittia (na prykladi zakhidnykh oblastei Ukrainy)[Regional election campaigns of the early 21st century (using the example of the western regions of Ukraine)] : [monohrafiia]. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo "Nova Zoria". 248 s. [in Ukrainian].

4. Naliotov, A. (2007). Vyborchi tekhnolohii yak chynnyk vplyvu na masovu svidomist [Electoral technologies as a factor influencing mass consciousness]. Politychnyi menedzhment, № 5. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nalyotov_vyborchi.pdf [in Ukrainian].

5. Soloviova, A.S., & Tysiachnyi, V.A. (2019). Manipuliuvannia hromadskoiu dumkoiu pid chas politychnoi kampanii: na prykladi sotsiolohichnykh doslidzhen naperedodni prezydentskykh vyboriv 2019 roku [Manipulating public opinion during a political campaign: an example of sociological research on the eve of the 2019 presidential election]. Naukovi pratsi. Politolohiia, 312, 324 [in Ukrainian].

6. Chubatenko, O.M. (2020). Manipuliatyvni tekhnolohii u vyborchykh protsesakh Ukrainy [Manipulative technologies in Ukraine's electoral processes]. Naukovyi zhurnal "Politykus", 4. DOI: 10.24195/2414-9616.2020-4.9. Retrieved from http://politicus.od.ua/4_2020/11.pdf [in Ukrainian].

7. Shpatariuk, D.R. (2022). Osoblyvosti zastosuvannia manipuliatyvnykh tekhnik pid chas prezydentskykh vyborchykh kampanii 2014 r. ta 2019 r.: porivnialnyi analiz [Features of using manipulative techniques during the 2014 and 2019 presidential election campaigns: a comparative analysis]. Kyiv. Retrieved from https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b0f1571-f4df-4f24-b649-67bed99dfb4a/content [in Ukrainian].

8. AI's influence on the 2024 US election: a threat to democracy? TechInformed. (2024). Retrieved from https://techinformed.com/ai-disinformation-2024-us-election-deepfakes-voter-manipulation/ [in English].

9. Amirzhanova, A., Askeeva, G., & Zelenin, V. (2023). Analysis of the effectiveness of electoral technologies as mechanisms for regulating and manipulating electoral behaviour (using Ukraine and Kazakhstan as examples). Comparative Strategy, 42(6), 829–844. DOI: 10.1080/01495933.2023.2263340 [in English].

10. Gehringer, F., Nehring, C., & Łabuz, M. (n.d.). The Influence of Deep Fakes on Elections. Retrieved from https://www.kas.de/documents/d/guest/the-influence-of-deep-fakes-on-elections [in English].

11. Menczer, F. (2024). How foreign operations are manipulating social media to influence your views. The Conversation. Retrieved from https://theconversation.com/how-foreign-operations-are-manipulating-social-media-to-influence-your-views-240089 [in English].

Tetiana Madryha, Andrii Bryndalskyi. Features of the use of manipulative technologies in presidential election campaigns

The article examines the features of employing manipulative technologies in presidential election campaigns. The aim of the study is to analyze the essence and specifics of the use of manipulative technologies in presidential election campaigns, to reveal their influence on the formation of political attitudes and beliefs.

General scientific methods of cognition were applied during the research, including analysis, synthesis, induction, deduction, a systematic approach, comparison, and modeling. The findings demonstrate that manipulation in the political context involves the deliberate use of information flows to influence public consciousness, particularly through creating illusions and distorting perceptions of reality. The primary tools of manipulation include media technologies and specially designed communication strategies that shape public opinion and construct narratives favorable to political actors. Key methods of political manipulation encompass selective presentation of information, delaying news publication, fabricating facts, employing historical analogies, discrediting opponents, semantic manipulation, disinformation, and other techniques aimed at provoking emotional responses and fostering subjective perceptions of events. The study delves into manipulative techniques that have evolved from Soviet-era myths to contemporary political narratives, noting their ongoing adaptation and effectiveness as tools in the struggle for power. Special attention is given to the role of mass media in shaping public opinion, including its use for discrediting political opponents and influencing electoral processes. The growing impact of modern technologies, such as generative artificial intelligence models, introduces new opportunities for manipulation, making such techniques more effective and harder to detect. This poses significant challenges to democratic processes, requiring active measures from society, political actors, and the international community to safeguard the informational space. The practical significance of the study lies in its potential application for enhancing information security and counteracting manipulative technologies in the electoral process.

Key words: *political manipulation, election campaigns, mass media, informational influence, democratic processes.*

Відомості про авторів:
Мадрига Тетяна – кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
Бриндальський Андрій – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 327-027.555(477):327.323(477+061.1ЄС)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-32

Тетяна Мадрига
ORCID: 0000-0001-7761-9811

Ілля Круглюк
ORCID: 0009-0003-9716-6161

ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджено політичний та правовий розвиток публічної дипломатії України в євроінтеграційному напрямі. Публічна дипломатія розглядається як стратегічний інструмент реалізації зовнішньополітичних цілей України, спрямованих на зміцнення її міжнародного авторитету, інтеграцію до європейського політичного, культурного та економічного простору. Розглянуто ключові політичні стратегії, правові механізми та інституційні підходи, які сприяють адаптації до європейських стандартів і подоланню геополітичних бар'єрів. Особливу увагу приділено адаптації політичних стратегій до європейських стандартів, використанню інструментів «м'якої сили» для формування позитивного образу держави та зміцнення довіри зі сторони країн ЄС. У правовому аспекті досліджено роль законодавчих та інституційних механізмів у забезпеченні ефективного функціонування публічної дипломатії. Розглянуто питання протидії актуальним викликам, пов'язаним із гібридними загрозами та міждержавною комунікацією.

Ключові слова: *публічна дипломатія, євроінтеграція, міжнародна комунікація, м'яка сила, політична трансформація.*

Вступ. У сучасних умовах глобалізації та геополітичної нестабільності публічна дипломатія відіграє важливу роль у забезпеченні національних інтересів держави, зміцненні її міжнародного авторитету та просуванні зовнішньополітичних цілей. В умовах євроінтеграційних процесів, з якими зіткнулася Україна, розвиток публічної дипломатії є важливим інструментом подолання викликів, пов'язаних з адаптацією до європейських стандартів, зміцненням міжнародної комунікації та протидії загрозам.

Процеси євроінтеграції вимагають від України не тільки проведення внутрішніх реформ, а й формування позитивного іміджу на міжнародній арені. Повномасштабне неспровоковане вторгнення росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., зумовило необхідність розробити власний алгоритм впливу на світову громадську думку й переконання міжнародної спільноти у своїй правоті. Україна активно почала використовувати інструменти «м'якої сили» та комунікації з метою протидії російській пропаганді й заручення міжнародною підтримкою. За короткий період часу бренд України у світі змінився саме завдяки єдності й незламності в боротьбі з російським агресором, що вплинуло на зростання позитивного сприйняття України іноземним соціумом [5, с. 97–98]. У цьому контексті публічна дипломатія стає ключовим механізмом комунікації з іноземною аудиторією, донесенню міжнародній спільноті всієї правди про війну росії проти України і, звичайно, популяризації української культури, історії. Водночас публічна дипломатія є важливим елементом протидії інформаційним атакам і маніпуляціям, що спрямовані на дискредитацію держави. Розвиток такої взаємодії неможливий без належного політичного та правового забезпечення. Політичні стратегії визначають пріоритети зовнішньої комунікації, тоді як правові основи забезпечують інституційний базис для реалізації дипломатичних ініціатив [16, с. 183–184].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням публічної дипломатії займалося чимало провідних учених, зокрема: Д. Кулеба, І. Хоменська, О. Іващук, Н. Бабарикіна, Т. Черненко, О. Коптєв. Дослідження, дотичні до особливостей публічної дипломатії, представлені в працях Т. Черненка, М. Павлюха, В. Марчука, В. Мельничука. Значний внесок у дослідження формування та впливу іміджу держави на міжнародній арені зробили як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники: В. Королько, І. Єремєєва, Г. Почепцов, Є. Тихомирова, Т. Мадрига, В. Чекалюк. Серед закордонних учених, які активно розглядали питання публічної дипломатії, можна виокремити Н. Сноу.

Матеріал і методи дослідження. У дослідженні використано такі наукові методи, які допоможуть краще провести всебічний аналіз тематики: аналіз і синтез – забезпечує дослідження теоретичних засад публічної дипломатії, зокрема політичних і правових аспектів її розвитку; індукція та дедукція – виведення загальних висновків щодо впливу євроінтеграції на розвиток публічної дипломатії; контент-аналіз – аналіз офіційних документів (Угода про асоціацію з ЄС, стратегія МЗС), виступів дипломатів, матеріалів медіа; SWOT-аналіз – допоможе визначити сильні та слабкі сторони публічної дипломатії в контексті міждержавного діалогу на міжнародній арені.

Мета статті – дослідити політичні та правові аспекти розвитку публічної дипломатії України, визначити основні виклики, пов'язані з євроінтеграційними процесами, та запропонувати шляхи вдосконалення вже наявних напрямів у контексті євроінтеграції.

Результати та обговорення. В інформаційну епоху публічна дипломатія охоплює майже всі сфери взаємодії між країнами: економічну, соціальну, культурну, екологічну, наукову, правову, політичну, військову тощо. Публічна дипломатія є основним елементом нової дипломатії і використовується країнами для відстоювання власних інтересів. За її допомогою країни стають упізнаваними, змінюють ставлення до себе й залучають інститути, які колись були позбавлені можливості інформаційно впливати на ситуацію [20, с. 15–18].

Щодо питання публічної дипломатії варто звернути увагу на дослідження Н. А. Бабарикіна, яка фокусує погляд на зростанні ролі «публічної дипломатії» через активізацію громадської думки та становлення інформаційного суспільства. Публічна дипломатія починає сприйматися як реалізація зовнішньої політики держави завдяки громадській думці за кордоном. Дослідження М. В. Трофименка, своєю чергою, допомагає зрозуміти публічну дипломатію, яка у XXI столітті стала інструментом просування наративів урядів різних країн у міжнародні та неурядові організації, багатонаціональні компанії. Публічна дипломатія замінила просту дипломатію, в основі якої лежить взаємодія урядів, на комунікацію з різноманітними аудиторіями інших країн [16, с. 183–185]. З огляду на це, зазначається початок активізації ролі публічної дипломатії з 2015 року [1, с. 6–8].

В Україні інституційне забезпечення публічної дипломатії здійснюється за допомогою «стратегій публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України». Згідно з планом МЗС на 2021–2025 роки головними напрямами взаємодії з країнами ЄС є: культурна дипломатія, економічна дипломатія, експертна дипломатія, кулінарна дипломатія, науково-освітня дипломатія, цифрова дипломатія, спортивна дипломатія [15; 14]. Згідно з пунктами стратегії, можна описати, що взаємодія має здійснюватися не тільки з офіційними органами влади, а й з неурядовими структурами, бізнесом, центрами досліджень, організаціями.

Н. І. Земзюліна виокремлює такі основні аспекти розвитку публічної дипломатії України: 1) форуми взаємодії з міжнародними альянсами, інститутами; 2) міжнародні проєкти боротьби з гібридними викликами; 3) експертні консультації, щодо реформування; 4) платформи культури, медіа та освіти; 5) ведення діалогу з діаспорами за кордоном; 6) ведення проєктної діяльності в межах двосторонньої взаємодії [2, с. 11–16].

Крім того, МЗС виокремлює комунікацію «держава – людина», «людина – людина», що створює тісніший міжособистісний зв'язок. Значні початкові дії були зроблені протягом зустрічі в Лугано (Швейцарія) на Міжнародній конференції з питань відновлення України (URC 2022) за

участі понад 20 міжнародних організацій та 40 держав. Успішність публічної дипломатії та підтримки відображалася в проведенні додаткових зустрічей: 1) форум розвитку громадянського суспільства, спрямований на координацію зусиль НГО й активізації громадськості; 2) круглий стіл «Відновлення громад», який заохочував участь громадян, органів місцевого самоврядування, організацій у відновленні структур, зруйнованих війною; 3) економічний форум, який сформулював пріоритетні напрями відбудови та подальшого розвитку [16, с. 14–17].

Не варто забувати про російську агресію і її роль у становленні сучасної публічної дипломатії України. Так, у новій редакції Воєнної доктрини України, затвердженої рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року та Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015, у визначенні термінів, що вживаються в документі зазначається, зокрема, що стратегічні комунікації – це скоординоване й належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, інших заходів, спрямованих на просування цілей держави [7]. Тобто публічна дипломатія розглядається в контексті стратегічних комунікацій.

Ще одним важливим аспектом публічної дипломатії є активні зустрічі з очільниками держав-партнерів, які, незважаючи на воєнний стан та постійну загрозу обстрілів, здійснюють візити до України, що також привертає увагу міжнародної спільноти та створює позитивний імідж на міжнародній арені.

Серед перелічених напрямів варто виокремити культурну дипломатію. Так, перемога на «Євробаченні-2022», запуск у 2023 році проєкту Національного бюро програми ЄС «Креативна Європа», «Дім Європи» допомогли глибше відобразити громадську активність та проєвропейські настрої в країні, попри важку ситуацію через агресивні дії рф. Сюди ж можна зарахувати культуру приготування українського борщу, який у липні 2022 року визнали об'єктом нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Такий статус також мають французька парфумерія, індійська йога. Окрім участі в значних подіях, Україна застосовує соціальні медіа для залучення уваги до своїх позицій та цінностей, особливо під час війни [4, с. 53–55]. На нашу думку, такий підхід є виправданим. Для ефективної взаємодії з громадськістю потрібен взаємозв'язок на популярних майданчиках для досягнення максимального ефекту. Особливо в сьогоднішніх реаліях, коли ворог має більше ресурсів, але втратив колишню довіру. Політичний дискурс в інтернеті стає дедалі більш виправданою сферою донесення політичної інформації, контенту. Сам розвиток цієї сфери забезпечує можливість створення нових технологічних механізмів впливу політичних акторів на суспільство, а також привертає значну увагу лідерів думок.

Слід урахувати роль прямих висловів через сторінки посадовців, депутатів, військових, спортсменів, які завдяки глобалізаційному, інформаційному процесам мають значні міжнародні аудиторії, через які можуть доносити досягнення України [4, с. 53–55]. Великої популярності набула й практика відеозвернень вищих посадових осіб держави, що є своєрідним підбиттям підсумків. Основне призначення таких звернень полягає не тільки у взаємодії з громадськістю, а й у приверненні уваги західних партнерів у контексті виконання їх вимог та залучення нових партнерів. Інформаційна війна має значний вплив на міжнародній арені, відповідає всім особливостям посилення публічної дипломатії. Швидке спростування фейкових новин, висвітлення справжньої інформації – це один зі складників формування політичного впливу в інших державах [2, с. 11–14].

Взаємодія України на міжнародній арені не обмежується тільки медіаскладником, а й базується на впровадженні реформ за прикладом інших країн ЄС. Так, станом на 2023 рік вдалося виконати 77 % загального обсягу зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. З 2023 року взаємодія з експертними групами країн ЄС допомогла Україні провести успішні реформи, які не тільки задовольнили вимоги договору, а й показали зміни

в суспільстві країни. Для посилення динаміки переговорного процесу щодо вступу до ЄС Україна внесла зміни до своїх законодавчих актів, імплементованих відповідно до норм ЄС. Водночас експертні групи проаналізували близько 28 тисяч актів права ЄС.

Особливу увагу варто приділити процесу децентралізації, адже після утворення об'єднаних територіальних громад міжнародна взаємодія між регіонами та різними верствами населення зазнала змін. Як зазначає В. Марчук, включення кількох населених пунктів до складу громад і нове зонування потребують подальшої співпраці всередині регіону, однак цей процес ускладнився через подвійний бюрократичний апарат. Інституційною основою співпраці є насамперед норми Закону України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» від 24.04.2024 р. [6]. Цей закон детально роз'яснює, хто, як і з якою метою, може співпрацювати із зацікавленими територіальними громадами [20].

Так, взаємодія та координація зусиль будуть спрямовані на успішне використання наявних і нових ресурсів. Президент Eurocities Д. Нарделла позитивно відгукувався про співпрацю між українськими та європейськими містами. Можливість такої співпраці допоможе: фіксувати події, які відбувають зараз, та активно на них реагувати; координувати нові та старі сфери ресурсного потенціалу; набувати досвіду від закордонних колег; створювати найкращі основи для євроінтеграційного потенціалу [3, с. 163–165]. Прикладом такої співпраці є проєкт «Мости довіри», що створює зв'язки між українськими муніципалітетами, які потребують підтримки, але не мають досвіду міжнародної співпраці, з муніципалітетами в ЄС, які мотивовані та готові допомогти. Усупереч різним мовам і різним реаліям розвитку, українські та європейські громади знайшли багато подібного й швидко знайшли спільну мову [20].

Відома дослідниця у сфері публічної дипломатії і пропаганди Ненсі Сноу (Nancy Snow) вважає, що основою публічної дипломатії є людська взаємодія і використання менш маніпулятивних способів, ніж пропаганда. Тому «сьогодні громадський блогер є таким же публічним дипломатом, як і будь-який заступник державного секретаря в справах громадськості та громадської дипломатії. Так само студент або вчений за обміном може змінити своє мислення та поведінку шляхом прямого особистого спілкування з громадянами країни, що приймає, а потім розвивати відносини через соціальні мережі» [23].

Поширення ідей, принципів країни на дипломатичній арені неможливо без чітких планів і стратегій. Так, розвитком планів та стратегій публічної дипломатії в Україні займається МЗС [10]. Метою стратегії публічної дипломатії є формування позитивного іміджу України у світі через інституціоналізацію та посилення функції публічної дипломатії в роботі МЗС, закордонних дипломатичних установ України та Українського інституту, а також зміцнення синергії та взаємодії з ключовими державними й недержавними органами та установами, долученими до стратегічних комунікацій України. Стратегія розрахована на 5 років – 2021–2025 роки. Річні плани заходів, проєкти та кампанії, що плануються Міністерством закордонних справ України та закордонними дипломатичними установами України, мають відповідати меті, стратегічним цілям та завданням стратегії. МЗС визначає основні цілі у своїй роботі:

1. Про Україну більше знають у світі (збільшення рівня впізнаваності та краще розуміння України серед іноземних аудиторій).

2. Україну сприймають у світі як демократичну європейську країну, що рухається до повного членства в ЄС та НАТО в умовах зовнішньої агресії (Україна відстоює свій європейський вибір попри агресію з боку рф, бере участь у вирішенні глобальних проблем і ділиться досвідом у сферах, що є актуальними для міжнародної спільноти).

3. Україна у своїй зовнішньополітичній діяльності покладається на дієву систему протидії шкідливим наративам, спрямованим проти неї (ідеться про активну протидію гібридним загрозам, дезінформацію та фейки з боку російської федерації, активне просування власної ідентичності у світі) [14].

Стратегічний аспект публічної дипломатії України полягає в протидії загрозам, які зростають через війну росії в Україні. Уже зараз зусилля публічної дипломатії спрямовані на поширення правдивої інформації про військові злочини росії, протидію російській пропаганді, донесення до міжнародної спільноти основних проблем, з якими має справу суспільство, ознайомлення іноземної аудиторії з правдивими фактами про війну. Так, публічна дипломатія поєднує різні компоненти, реалізація яких спрямована на досягнення загальновизнаних цілей зовнішньої політики держави, формування її іміджу через вплив на громадську думку за кордоном та формування діалогу [16, с. 16–18].

Ефективна реалізація стратегії вимагає систематичного підвищення знань у сфері публічної дипломатії як для керівників закордонних установ, дипломатів, що займаються публічною дипломатією, так і для співробітників Департаменту комунікацій та публічної дипломатії МЗС. Так, розробляються та впроваджуються спеціальні курси й тренінги з публічної дипломатії, а також здійснюється співпраця з Дипломатичною академією України при МЗС. [3, с. 167–168; 20]. Окрему роль у публічній дипломатії, яка формується МЗС, має Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 739-р) [9].

Мета Концепції:

− популяризація України у світових інформаційних ресурсах та національних інформаційних ресурсах іноземних держав, спрямована на захист її політичних, економічних і соціально-культурних інтересів, зміцнення її національної безпеки та відновлення територіальної цілісності;

− формування позитивного іміджу України шляхом висвітлення об'єктивної інформації про конкурентні переваги, сильні сторони, вагомі досягнення нашої держави на світовій арені, широкі перспективи співпраці міжнародної спільноти з Україною;

− забезпечення на міжвідомчому рівні постійної оперативної та скоординованої діяльності з підготовки й поширення у світовому інформаційному просторі правдивої та об'єктивної інформації про Україну, зокрема, окремі її регіони, а також підвищення туристичної та інвестиційної привабливості України [9].

Також можна згадати про Доктрину інформаційної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017). Метою Доктрини є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу російської федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни. У Доктрині, зокрема, зазначаються такі принципи:

− формування позитивного іміджу України у світі, донесення оперативної, достовірної та об'єктивної інформації про події в Україні до міжнародної спільноти;

− розбудова системи іномовлення України та забезпечення наявності іншомовного українського каналу в кабельних мережах та в супутниковому мовленні за межами України [8].

Крім розвитку власне української стратегії розвитку публічної дипломатії, варто виокремити взаємодію в контексті євроінтеграції [19]. Так, 23 лютого 2023 р. Україна ратифікувала Угоду з ЄС про участь у програмі «Цифрова Європа» на період 2021–2027 рр., спрямовану на розвиток передових цифрових навичок, упровадження цифрових технологій на підприємствах, розбудову цифрової інфраструктури та більшу доступність цифрових послуг для громадян і державних інституцій країн-учасників [10].

29 червня 2023 р. Україна ратифікувала Угоду з ЄС щодо участі в програмі ЄС «Єдиний ринок» 2021–2027 рр. У межах програми Україні доступна участь у двох компонентах:

1. Зміцнення конкурентоспроможності та стійкості малих і середніх підприємств. Компонент надає різні форми підтримки бізнесу, зокрема, у межах Європейської мережі підприємств (EEN).

2. Створення та поширення високоякісної європейської статистики, що дасть змогу Україні брати участь у розширеному партнерстві між Євростатом, Статистичним бюро ЄС, національними статистичними інститутами та іншими національними статистичними органами. Компонент спрямований на розробку нової європейської статистики з використанням багатьох джерел даних, передових методів аналізу даних, смартсистем і цифрових технологій [18].

15 грудня 2021 р. ратифіковано Угоду між Україною та ЄС про участь України в програмі ЄС «Креативна Європа» (2021–2027). Це створює можливості для розвитку українського сектору культури та креативних індустрій, розширенню співпраці між професіоналами, а також зміцненню культурних зв'язків з країнами ЄС [12]. 12 січня 2023 р. Україна ратифікувала угоду з ЄС про участь у програмі EU4Health. Це відкриває доступ до фінансування ЄС у галузі охорони здоров'я, зокрема, для цілей профілактики серцево-судинних, онкологічних та інших неінфекційних захворювань [11]. 29 червня 2023 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та ЄС про участь України в Програмі ЄС для співробітництва в митній сфері «Митниця». Для України, як асоційованої країни, доступні можливості співпраці в розробці та експлуатації європейських електронних систем; установлення мережі контактів за напрямами з колегами з інших країн; доступ до документів з митних питань (настанови, рекомендації, пояснення, методології); обмін знаннями та найкращими практиками між працівниками митних органів країн-учасників; дослідницька та інноваційна діяльність [13].

Крім того, проводяться консультації щодо приєднання України до Програми «Права та цінності», Програми у сфері юстиції та Програми ЄС щодо боротьби із шахрайством [14].

Незважаючи на низку позитивних зрушень у сфері впровадження публічної дипломатії Україною, темпи цього процесу залишаються явно недостатніми для країни, що потерпає від гібридної агресії [19]. Поширення COVID-19 ще більше ускладнило цей процес. Наприклад, до цього часу не запрацювала система організації курсів з вивчення української мови за кордоном, розробка програм яких належить до компетенції МОН, а фактично опікується цим проєктом МЗС України спільно з викладачами-активістами львівського Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою. Гостро стоїть проблема експертної та науково-академічної дипломатії. Українським інститутом анонсовано проведення емпіричних досліджень щодо сприйняття України за кордоном, але вони наразі відсутні, незважаючи на гостру необхідність саме таких досліджень для планування діяльності з просування іміджу України у світі. Питання відкриття закордонних філій Українського інституту також залишається відкритим [17, с. 4–5].

Уважаємо, що насамперед потрібно продовжити роботу щодо організації курсів з вивчення української мови за кордоном. Також важливим аспектом залишається необхідність тримання фокусу уваги наших партнерів на проблемах і потребах України, яка нині стоїть на сторожі всього цивілізованого світу [21]. Україна вже неодноразово доводила, що гідна місця в європейській спільноті, а з нашою перемогою роль публічної дипломатії значно зросте, що задасть вектор для подальшого розвитку нашої країни.

Висновки. Отже, розвиток публічної дипломатії України є основним фактором успішного функціонування та зміцнення міждержавних відносин, створення нових та покращення наявних шляхів взаємодії між Україною та державами-партнерами. Публічна дипломатія є стратегічним інструментом, адже має глобальний вплив на країну. Чи то вечірні звернення президента, чи міжнародні проєкти співпраці, чи приїзд іноземних партнерів до України – усе це формує громадську думку не лише в країні, а й за кордоном. Формування стратегій публічної дипломатії дає змогу виокремити основні напрями, якими рухатиметься країна. Це дає змогу не лише заощадити ресурси, зосередившись на необхідному, а й акцентувати увагу міжнародної спільноти на досягненнях, показуючи, що Україна готова до взаємодії [19].

Досліджено політичні та правові аспекти розвитку публічної дипломатії України. Так, важливе місце у взаємодії з партнерами посідає не лише внутрішньоукраїнський аспект

(залучення партнерів, виступи, тематичні заходи), а й міжнародний (відвідини представниками держави форумів, присутність на самітах у Бельгії, Швейцарії, G7, а також участь у самітах НАТО). Упровадження різного роду Концепцій і підписання Угод на законодавчому рівні затверджує готовність України співпрацювати саме з європейськими партнерами, позбутися проросійських цінностей та перейняти проєвропейські. Саме публічна дипломатія є важливим елементом протидії інформаційним атакам і маніпуляціям, що спрямовані на дискредитацію держави.

Основною ж проблемою залишається впровадження курсів щодо вивчення української мови за кордоном. Також відсутні емпіричні дослідження щодо сприйняття України за кордоном, хоча однією із цілей публічної дипломатії є підняття престижу та впізнаваності України.

Незважаючи на російську пропаганду та фейки, саме завдяки публічній дипломатії фокус уваги міжнародних партнерів та міжнародної спільноти загалом тримається на Україні, її здобутках, проблемах і потребах.

Література:

1. Бабарикіна Н. А. Публічна дипломатія в умовах інформаційного суспільства. Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2024. С. 5–11. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/19554/1/Babarykina.pdf (дата звернення: 20.01.2025).

2. Земзюліна Н. І., Захарченко , М. В. Інституалізація публічної дипломатії: світовий та український досвід. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2021. № 8. С. 8-22. URL: https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.248185 (дата звернення: 20.01.2025).

3. Ільченко, Т. Політико-економічні засоби інтеграції України у європейську спільноту. Підприємництво та інновації. 2020. № 12. С. 162–168. URL: https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.28 (дата звернення: 20.01.2025).

4. Коптєв О. С. Публічна дипломатія як технологія зовнішньої політики України. Міжнародні та політичні дослідження. 2023. № 36. С. 51–60. URL: https://doi.org/10.18524/2707-5206.2023.36.288707 (дата звернення: 20.01.2025).

5. Мадрига Т. Національний бренд України як засіб комунікації в умовах повномасштабної війни. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* Випуск 17, 2024. С. 97–105. URL: https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/120

6. Про міжнародне територіальне співробітництво України : Закон України від 24.04.2024 р. № 3668-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-20#Text.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015 (дата звернення 20.01.2025).

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 29 грудня 2016 року № 47/2017. URL: https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374 (дата звернення 20.01.2025).

9. Про схвалення Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі : Розпорядження КМУ від 11 жовтня 2016 року № 739-2016-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-р#Text (дата звернення 20.01.2025).

10. Про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027): Угода між Україною та Європейським Союзом від 23 лютого 2023 року 984_005-22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#Text (дата звернення 20.01.2025).

11. Про участь України у програмі «EU4Health») : Угода між Україною та Європейським Союзом від 12 січня 2023 року № 984_004-22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-22#Text (дата звернення 20.01.2025).

12. Про участь України у програмі «Креативна Європа» (2021-2027) : Угода між Україною та Європейським Союзом від 15 грудня 2022 року № 984_001-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-21#Text (дата звернення 20.01.2025).

13. Про участь України в «Митниці», Програмі Союзу для співробітництва в митній сфері: Угода між Україною та Європейським Союзом від 29 червня 2023 року № 984_011-22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-22#Text (дата звернення 20.01.2025).

14. Стратегія публічної дипломатії Міністерства Закордонних справ України: Наказ МЗС від 24.03.2021. URL: https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf

15. Трофименко М. В. Роль публічної дипломатії у забезпеченні національної безпеки держави. Вісник Маріупольського державного університету. 2019. № 26. С. 182–194. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2786/1/rol_publichnoi.pdf (дата звернення: 21.01.2025).

16. Хоменська, І., Іващук, О. Базові концепції публічної дипломатії. Інноваційна економіка. 2023. № 4. С. 13-19. URL: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.4.2 (дата звернення: 21.01.2025).

17. Черненко Т. Стан впровадження публічної дипломатії як складової системи стратегічних комунікацій. Національний інститут стратегічних досліджень. 2021. № 12. С. 1–5. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/az-publichna-diplomatiya_chernenko_20122021.pdf (дата звернення: 19.01.2025).

18. Щодо участі України в програмі Європейського Союзу «Єдиний ринок» (2021-2027): Угода між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, з іншого боку від 29 червня 2023 року № 984_001-23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-23#Text (дата звернення 20.01.2025).

19. Marchuk V., Dudkevych V. European Integration of Ukraine: Political and Security Practices. Typi Universitatis Tyrnaviensis and VEDA. TRNAVA. 2022. 144 p. ISBN 978-80-568-0504-6

20. Marchuk V. Ukraine's European integration in the political dimension of Central and Eastern Europe. Trnava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 2022, 95 P. ISBN 978-80-568-0439-1

21. Marchuk V., Melnychuk V. European Integration and Reform of Decentralization in Ukraine during Martial Law: Political Accents. VEDA, PETER LANG AG, Spectrum Slovakia. 2024, Vol.46. 152p. ISBN 9783631914663, URL: https://books.google.com.ua/books?id=fs610AEACAAJ

22. Culture for Ukraine. URL: https://www.idu.cz/en/about-us/projects-and-infoportals/2780-culture-for-ukraine

23. Snow, Nancy (2012), "Public Diplomacy and Propaganda: Rethinking Diplomacy in the Age of Persuasion", URL: https://www.e-ir.info/2012/12/04/public-diplomacy-and-propaganda-rethinkingdiplomacy-in-the-age-of-persuasion/ (дата звернення 20. 01. 2025).

References:

1. Babarykina, N. A. (2024). Publichna dyplomatiia v umovakh informatsiinoho suspilstva. Suchasna ukrainska derzhava: vektory rozvytku ta shliakhy mobilizatsii resursiv materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Public diplomacy in the conditions of the information society. Modern Ukrainian state: vectors of development and ways of mobilizing resources, materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]. p. 5–11. URL: Retrieved from http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/19554/1/Babarykina.pdf (accessed on: 20.01.2025) [in Ukrainian].

2. Zemzyulina, N. I., & Zakharchenko, M. V. (2021). Instytualizatsiia publichnoi dyplomatii: svitovyi ta ukrainskyi dosvid. Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty. [Institutionalization of public diplomacy: global and Ukrainian experience. International relations: theoretical and practical aspects]. No. 8. P. 8–22. Retrieved from https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.248185 (accessed on: 20.01.2025) [in Ukrainian].

3. Ilchenko, T. (2020). Polityko-ekonomichni zasoby intehratsii Ukrainy u yevropeisku spilnotu. Pidpryiemnytstvo ta innovatsii [Political and economic means of Ukraine's integration into the European community. Entrepreneurship and innovation]. No. 12. P. 162–168. Retrieved from https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.28 (accessed on: 20.01.2025) [in Ukrainian].

4. Koptev, O.S. (2023). Publichna dyplomatiia yak tekhnolohiia zovnishnoi polityky Ukrainy. Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia [Public diplomacy as a technology of Ukraine's foreign policy. International and political studies]. No. 36. P. 51–60. Retrieved from https://doi.org/10.18524/2707-5206.2023.36.288707 (accessed on: 20.01.2025) [in Ukrainian].

5. Madryha, T. (2024). Natsionalnyi brend Ukrainy yak zasib komunikatsii v umovakh povnomasshtabnoi viiny. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriia: Politolohiia. Vypusk 17, 2024 [The national brand of Ukraine as a means of communication in conditions of full-scale war. Bulletin of the Carpathian University.

Series: Political science. Issue 17] P. 97–105. Retrieved from https://journals.pnu.if.ua/index.php/politology/article/view/120 [in Ukrainian].

6. Pro mizhnarodne terytorialne spivrobitnytstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.04.2024 r. № 3668-IX Verkhovna Rada Ukrainy [On international territorial cooperation of Ukraine: Law of Ukraine dated April 24, 2024 No. 3668-IX. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-20#Text [in Ukrainian].

7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 veresnia 2015 roku № 555/2015 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 2, 2015 "On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated September 24, 2015 No. 555/2015]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015 (accessed on 20.01.2025) [in Ukrainian].

8. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku № 47/2017 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016 "On the Information Security Doctrine of Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated December 29, 2016 No. 47/2017]. Retrieved from https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374 (accessed on 20.01.2025) [in Ukrainian].

9. Pro skhvalennia Kontseptsii populiaryzatsii Ukrainy u sviti ta prosuvannia interesiv Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori : Rozporiadzhennia KMU vid 11 zhovtnia 2016 roku № 739-2016-r [On the approval of the Concept of popularization of Ukraine in the world and promotion of the interests of Ukraine in the global information space: Decree of the CMU of October 11, 2016 No. 739-2016]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-p#Text (accessed on 20.01.2025) [in Ukrainian].

10. Pro uchast Ukrainy u prohrami Yevropeiskoho Soiuzu «Tsyfrova Yevropa» (2021-2027): Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom vid 23 liutoho 2023 roku № 984_005-22 [On the participation of Ukraine in the European Union program "Digital Europe" (2021–2027): Agreement between Ukraine and the European Union dated February 23, 2023 No. 984_005-22]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#Text (accessed on 20.01.2025) [in Ukrainian].

11. Pro uchast Ukrainy u prohrami "EU4Health"): Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom vid 12 sichnia 2023 roku № 984_004-22 [On the participation of Ukraine in the "EU4Health" program: Agreement between Ukraine and the European Union dated January 12, 2023 No. 984_004-22]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-22#Text (accessed on 20.01.2025) [in Ukrainian].

12. Pro uchast Ukrainy u prohrami "Kreatyvna Yevropa" (2021-2027): Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom vid 15 hrudnia 2022 roku № 984_001-21 [On Ukraine's participation in the "Creative Europe" program (2021-2027): Agreement between Ukraine and the European Union dated December 15, 2022 No. 984_001-21]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-21#Text (accessed on 20.01.2025) [in Ukrainian].

13. Pro uchast Ukrainy v "Mytnytsi", Prohrami Soiuzu dlia spivrobitnytstva v mytnii sferi : Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom vid 29 chervnia 2023 roku № 984_011-22 [On the participation of Ukraine in "Mytnytsia", the Union Program for cooperation in the customs sphere: Agreement between Ukraine and the European Union of June 29, 2023 No. 984_011-22]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-22#Text (accessed on 20.01.2025) [in Ukrainian].

14. Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva Zakordonnykh sprav Ukrainy: Nakaz MZS vid 24.03.2021 [Public diplomacy strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Foreign Affairs of March 24, 2021]. Retrieved from https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf [in Ukrainian].

15. Trofymenko, M. V. (2019). Rol publichnoi dyplomatii u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky derzhavy. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu [The role of public diplomacy in ensuring the national security of the state. Bulletin of the Mariupol State University]. No. 26. P. 182-194. Retrieved from https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2786/1/rol_publichnoi.pdf (accessed on: 21.01.2025) [in Ukrainian].

16. Khomenska, I., & Ivashchuk, O. (2023). Bazovi kontseptsii publichnoi dyplomatii. Innovatsiina ekonomika [Basic concepts of public diplomacy. Innovative economy]. No. 4. P. 13–19. Retrieved from https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.4.2 (accessed on: 21.01.2025) [in Ukrainian].

17. Chernenko, T. (2021). Stan vprovadzhennia publichnoi dyplomatii yak skladovoi systemy stratehichnykh komunikatsii. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhenhe [State of implementation of public diplomacy as a component of the strategic communications system. National Institute of Strategic Studies] No. 12. P. 1–5. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-12/az-publichna-diplomatiya_chernenko_20122021.pdf (accessed on: 19.01.2025) [in Ukrainian].

18. Shchodo uchasti Ukrainy v prohrami Yevropeiskoho Soiuzu "Iedynyi rynok" (2021–2027): Uhoda mizh Ukrainoiu, z odnoho boku, ta Yevropeiskym Soiuzom, z inshoho boku vid 29 chervnia 2023 roku № 984_001-23 [Regarding Ukraine's participation in the European Union program "Single Market" (2021-2027): Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, on the other hand, dated June 29, 2023 No. 984_001-23] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-23#Text (accessed on 20.01.2025) [in Ukrainian].

19. Culture for Ukraine. Retrieved from https://www.idu.cz/en/about-us/projects-and-infoportals/2780-culture-for-ukraine [in English].

20. Marchuk, V., & Dudkevych, V. (2022). European Integration of Ukraine: Political and Security Practices. Typi Universitatis Tyrnaviensis and VEDA. TRNAVA. 144 p. ISBN 978-80-568-0504-6 [in English].

21. Marchuk, V. (2022). Ukraine's European integration in the political dimension of Central and Eastern Europe. Trnava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 95 P. ISBN 978-80-568-0439-1 [in English].

22. Marchuk, V., & Melnychuk. V. (2024). European Integration and Reform of Decentralization in Ukraine during Martial Law: Political Accents. VEDA, PETER LANG AG, Spectrum Slovakia. Vol. 46. 152p. ISBN 9783631914663, Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=fs610AEACAAJ [in English].

23. Snow, Nancy (2012). "Public Diplomacy and Propaganda: Rethinking Diplomacy in the Age of Persuasion", Retrieved from https://www.e-ir.info/2012/12/04/public-diplomacy-and-propaganda-rethinkingdiplomacy-in-the-age-of-persuasion/ (accessed on 20. 01. 2025) [in English].

Tetiana Madryha, Illia Kruhliuk. Political and legal aspects of the development of public diplomacy of Ukraine in the context of European integration challenges

The article examines the political and legal development of Ukraine's public diplomacy in the direction of European integration. Public diplomacy is considered as a strategic tool for the realization of Ukraine's foreign policy goals, aimed at strengthening its international authority, integration into the European political, cultural and economic space. Key political strategies, legal mechanisms and institutional approaches that contribute to adaptation to European standards and overcoming geopolitical barriers are considered. Special attention was paid to the adaptation of political strategies to European standards, the use of "soft power" tools to form a positive image of the state and strengthen trust on the part of the EU countries. In the legal aspect, the role of legislative and institutional mechanisms in ensuring the effective functioning of public diplomacy is investigated. The issue of countering current challenges related to hybrid threats and interstate communication was considered.

Key words: *public diplomacy, European integration, international communication, soft power, political transformation.*

Інформація про авторів:
Мадрига Тетяна – кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
Круглюк Ілля – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК [327:005.334]:005.8(4+5+7)-048.23
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-33

Чу Чу
ORCID: 0009-0006-6649-7197

ГЕОПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ Й ВИКЛИКИ ПРИ ПОБУДОВІ ПРОЄКТУ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» ТА ЗАХОДИ ЩОДО ЇХ ПОДОЛАННЯ

Проєкт «Один пояс, один шлях» є глобальною ініціативою, яка спрямована на створення інтегрованої мережі транспортних, торговельних та фінансових зв'язків між країнами Євразії, Африки та інших регіонів. Однак реалізація цього масштабного проєкту супроводжується численними геополітичними ризиками та викликами, що містять регіональні конфлікти, торговельні суперечності, геостратегічну конкуренцію та нестабільність у країнах-учасниках.

У статті досліджено ключові геополітичні ризики, пов'язані з проєктом, та показано їх вплив на реалізацію ініціативи «Один пояс, один шлях». Проаналізовано міжнародний досвід управління ризиками в таких багатосторонніх проєктах і запропоновано заходи для мінімізації впливу геополітичних викликів. Серед запропонованих рішень – посилення дипломатичної співпраці, оптимізація інвестиційних стратегій, удосконалення механізмів міжнародної безпеки та створення стабільних міжурядових платформ для діалогу.

Результати дослідження сприяють глибшому розумінню геополітичного складника проєкту «Один пояс, один шлях» та можуть бути використані для розробки стратегій міжнародної співпраці, спрямованих на забезпечення успішної реалізації ініціативи.

Ключові слова: *геополітичні ризики, виклики, проєкт «Один пояс, один шлях», заходи, рішення.*

Вступ. Проєкт «Один пояс, один шлях» є однією з найбільших міжнародних ініціатив сучасності, яка охоплює численні країни та регіони світу. Його мета – посилити взаємозв'язки у сферах торгівлі, інфраструктури, фінансів та культури. Утім, глобальний масштаб та складність проєкту породжують численні геополітичні ризики та виклики, які можуть негативно вплинути на його реалізацію.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі світового розвитку геополітична стабільність відіграє вирішальну роль у забезпеченні економічного зростання, регіональної співпраці та сталого розвитку. Проєкт «Один пояс, один шлях» охоплює країни з різними політичними системами, рівнем економічного розвитку та геополітичними інтересами, що створює підґрунтя для конфліктів і ризиків. Дослідження цих ризиків важливе не лише для забезпечення успішної реалізації проєкту «Один пояс, один шлях», а й для формування ефективних стратегій міжнародної співпраці.

Постановка проблеми та аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематику геополітичних ризиків у контексті проєкту «Один пояс, один шлях» активно вивчають учені та експерти. Дослідники різних країн, зокрема Китаю, розглядають питання безпеки, регіональних конфліктів, торговельних суперечностей і проблем транспортування. Водночас значна частина досліджень фокусується на окремих аспектах, залишаючи поза увагою комплексний підхід до аналізу ризиків та розробки системних рішень. Це підкреслює необхідність подальшого дослідження геополітичних викликів проєкту в контексті міжнародних реалій.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – ідентифікувати ключові геополітичні ризики, пов'язані з реалізацією проєкту «Один пояс, один шлях», та розробити заходи для їх подолання.

Для досягнення цієї мети передбачається розв'язати такі завдання:

1) проаналізувати основні геополітичні ризики, які виникають у країнах, залучених до «Одного поясу, одного шляху»;

2) оцінити вплив цих ризиків на загальну стратегію реалізації проєкту;

3) розробити рекомендації та заходи для мінімізації впливу геополітичних викликів на реалізацію проєкту.

Матеріал і методи дослідження. Матеріал дослідження базується на широкому колі джерел, які забезпечили всебічний аналіз проєкту «Один пояс, один шлях». Основу матеріалу склали офіційні документи та стратегії, зокрема матеріали, оприлюднені китайським урядом, серед яких «Біла книга» про проєкт та інші стратегії міжнародної співпраці. Опрацьовано наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, які аналізують питання геополітики, міжнародної економіки, регіональної інтеграції та безпеки. Емпіричні дані, використані в дослідженні, містять інформацію про обсяги інвестицій, розвиток інфраструктури, міжнародні торговельні потоки та економічні показники країн-учасників проєкту. Також проаналізовано аналітичні звіти міжнародних організацій, як-от Світовий банк, МВФ, ООН та інші, що висвітлюють економічний і політичний контексти регіонів, залучених до цієї ініціативи.

Методи дослідження ґрунтувалися на застосуванні низки підходів, які забезпечили всебічне вивчення проблематики, пов'язаної з геополітичними ризиками проєкту «Один пояс, один шлях». Аналітичний метод використано для детального дослідження геополітичної ситуації в регіонах, через які проходить ініціатива, зокрема для ідентифікації ключових ризиків. Системний підхід дав змогу розглядати проєкт як багаторівневу систему, що містить економічні, політичні, соціальні та екологічні аспекти, що забезпечує цілісність аналізу. Метод сценарного прогнозування застосовано для оцінки можливих шляхів розвитку проєкту з урахуванням особливостей реалізації заходів, спрямованих на подолання геополітичних викликів. Інтерв'ю та експертні опитування сприяли отриманню якісної інформації завдяки залученню фахівців у галузях міжнародних відносин, економіки, геополітики та регіонального розвитку. Комплексне використання цих методів дало змогу глибоко вивчити питання, пов'язані з реалізацією проєкту, та розробити рекомендації щодо ефективного вирішення геополітичних ризиків.

Результати та обговорення. Проєкт «Один пояс, один шлях» охоплює три основні геополітичні регіони: Азію, Європу та Африку. Рівні економічного розвитку й соціального управління в країнах, які розташовані на цьому маршруті, суттєво відрізняються, що створює додаткові труднощі, особливо з огляду на Євразію як ключовий регіон проєкту. Ці обставини зумовлюють наявність численних геополітичних ризиків і викликів у процесі реалізації ініціативи. Геополітичні ризики можна умовно поділити на три основні категорії. Перша стосується політичної нестабільності в окремих країнах і регіонах. Друга охоплює ризики, пов'язані з тероризмом й екстремістськими рухами. Третя категорія – це ризики, що виникають через можливу зміну міжнародного порядку та стратегічні конфлікти між провідними державами.

Внутрішні простори Євразії є одними з найбільш нестабільних у світі, а політична безпека й стабільність відіграють критичну роль у реалізації проєкту «Економічний пояс Шовкового шляху». Центральна Азія, зокрема, є регіоном із серйозними геополітичними суперечностями. Розпад Радянського Союзу спричинив низку прикордонних конфліктів між країнами регіону, наприклад, між Киргизстаном та Узбекистаном, що у 2010 році змусило китайські компанії покинути цей район. Етнічні протистояння, релігійні розбіжності, суперечки щодо розподілу кордонів та економічних інтересів ще більше ускладнюють ситуацію. Наприклад, конфлікти між Узбекистаном, Таджикистаном і Киргизстаном щодо будівництва гідроелектростанцій на транскордонних ріках спричинили блокування багатьох проєктів щодо водоутримання [1].

Економічна нестабільність у Центральній Азії також суттєво впливає на реалізацію проєкту. Проблема бідності залишається невирішеною, що призводить до соціальних конфліктів. Економічна криза, зокрема знецінення валюти у 2015 році, спричинила масштабні протести в регіоні. У Казахстані страйки нафтовиків у 2016 році стали наслідком економічних проблем і значно сповільнили прогрес ініціативи [2].

Будівництво «Одного поясу, одного шляху» стикається з подібними викликами і в Південно-Східній Азії. Регіон охоплений територіальними суперечками, наприклад, між Таїландом і Камбоджею через храм Преахвіхеа, а також між Індонезією та Малайзією в морській зоні Амбалат. Внутрішня політична нестабільність у таких країнах, як М'янма і Таїланд, також створює загрози безпеці. Конфлікти між урядовими військами та етнічними групами в М'янмі, а також військові перевороти в Таїланді посилюють ці ризики.

Центральна та Східна Європа також вносять свій внесок у загальну картину геополітичної напруженості. Політичні негаразди, тривалі конфлікти та війна в регіоні суттєво ускладнюють інвестиційний клімат і зв'язок з Євразійським континентом. Так, проєкт «Один пояс, один шлях» стикається з масштабними викликами, зумовленими як внутрішньорегіональними, так і глобальними чинниками.

Тероризм та екстремістські сили є одними з ключових геополітичних ризиків, які ускладнюють реалізацію проєкту «Один пояс, один шлях». Насильницькі терористичні угруповання, релігійні екстремісти та етнічні сепаратисти становлять серйозну загрозу для стабільності цього проєкту. У деяких ключових регіонах і країнах, як-от Афганістан і Пакистан у Південній Азії, Ірак, Сирія, Лівія, Ємен на Близькому Сході та в Африці, тероризм залишається значним фактором ризику [3]. Особливо тривожною є ситуація в Центральній Азії, де зростає загроза екстремізму. Погіршення безпеки в Афганістані безпосередньо впливає на сусідні держави, зокрема Казахстан, Узбекистан, Киргизстан і Таджикистан, де терористичні угруповання продовжують здійснювати напади. Наприклад, у Казахстані теракти серйозно підривають стабільність країни, а в листопаді 2019 року збройний напад, пов'язаний з «Ісламською державою», на прикордонний пункт у Таджикистані призвів до загибелі майже 20 осіб [1].

Загрози безпеці залишаються актуальними в Південній та Західній Азії, яка продовжує бути регіоном із високою частотою терористичних і насильницьких конфліктів. Афганістан став центром регіональної нестабільності, а його внутрішнє збройне насильство входить до трійки найбільш масштабних у світі. З 2017 року ситуація в Афганістані продовжує погіршуватися, а жорстокі конфлікти загострюються. Бойові дії тривають у понад половині з 34 провінцій країни. В Індії антиурядові сепаратисти продовжують вчиняти акти насильства, а міжнародні терористичні угруповання створюють додаткові загрози. Ситуація з безпекою в регіоні Кашмір погіршилася, що стало однією з головних внутрішніх загроз для Індії та спричинило дестабілізацію індійсько-пакистанських відносин. Терористичні організації, як-от «Ісламська держава» та «Аль-Каїда», посилили свою активність в Індії. Зокрема, 7 березня 2017 року в країні відбувся перший теракт, пов'язаний з «Ісламською державою» [4].

У Південно-Східній Азії ситуація з безпекою також погіршується, а терористичні загрози зростають. Терористична діяльність в Індонезії та на Філіппінах залишається серйозною проблемою. Філіппіни є регіоном із найвищим рівнем терористичної активності в Південно-Східній Азії, де діє велика кількість терористичних організацій.

Особливу увагу варто приділити ситуації на Близькому Сході, де безпекові ризики залишаються надзвичайно високими. Згідно зі статистичними даними, серед п'яти країн, які найбільше постраждали від тероризму, Ірак є єдиною, де кількість смертей від терористичної діяльності зросла [5, с. 159]. У Сирії ключовими терористичними загрозами залишаються «Ісламська держава» та «Аль-Каїда». Колись «Ісламська держава» контролювала третину території Сирії.

Останніми роками тривала громадянська війна в Ємені та іноземне втручання створили подвійні загрози для стабільності та безпеки країни. Терористичні угруповання тут відіграють значну роль у дестабілізації. У Туреччині основними терористичними загрозами є курдські сепаратисти та «Ісламська держава». Терористичні організації та екстремістські сили в країнах

і регіонах уздовж маршруту ініціативи «Один пояс, один шлях» здатні вчиняти напади на ключові об'єкти через своє невдоволення політикою урядів або як акт протидії владі. Такі атаки можуть прямо чи опосередковано впливати на закордонні інтереси й успішність реалізації ініціативи.

Крім того, Китай як ініціатор ініціативи «Один пояс, один шлях», також стикається із загрозою тероризму. Найбільшою прямою терористичною загрозою для Китаю є «Східний Туркестан», діяльність якого переважно спрямована на терористичні акти всередині країни. Терористичні угруповання «Східного Туркестану» співпрацюють з іншими міжнародними терористичними організаціями для планування атак на території Китаю [6]. Наприклад, 5 липня 2009 року в місті Урумчі, що в провінції Сіньцзян, стався серйозний насильницький терористичний інцидент.

Так, насильницькі терористичні угруповання, релігійно-екстремістські сили та етнічні сепаратисти значно вплинули на реалізацію та просування ініціативи «Один пояс, один шлях». Проте з боку діалектичного мислення цей проєкт також може відіграти важливу роль у стримуванні й боротьбі з так званими трьома злими силами. Захарі Кек, дослідник Нового американського центру досліджень безпеки, зазначив, що одна з головних цілей «трьох злих сил» – це підрив економічної співпраці між Китаєм, Центральною Азією, Європою та іншими регіонами. Водночас будівництво транспортної інфраструктури в межах ініціативи «Один пояс, один шлях» слугує для зміцнення зв'язків між Китаєм і Європою, сприяє економічній та торговельній інтеграції з країнами Центральної Азії та відіграє ключову роль у забезпеченні регіональної стабільності та миру [7, с. 59–71].

Чен Йоннян, професор Національного університету Сінгапура, вважає, що участь у реалізації цієї ініціативи надає відносно відсталим країнам можливість реінтегруватися у світову економіку та поступово подолати бідність, що сприятиме усуненню «трьох злих сил» [8, с. 118].

Третій складник ризику під час реалізації проєкту – це ризик стратегічних конфліктів між провідними державами. Значна духовна цінність і потенціал розвитку, закладені в Шовковому шляху, викликали інтерес багатьох країн. Починаючи з 1990-х років постійно пропонують різні концепції розвитку «Шовкового шляху», серед них – план «Відродження Шовкового шляху» ООН, «Новий Шовковий шлях» США та «Дипломатія Шовкового шляху» Японії. У цих концепціях є певні спільні точки, але також очевидні конфлікти, особливо між планами США та Японії щодо Шовкового шляху та ініціативою «Один пояс, один шлях».

У 2011 році американські чиновники запропонували план «Новий Шовковий шлях», у якому Афганістан розглядається як ключовий центр. Після виведення військ США та їхніх союзників з Афганістану Сполучені Штати планували очолити післявоєнне відновлення країни. США сподівалися, що сусідні з Афганістаном держави інвестуватимуть у регіон, забезпечуючи довготривале домінування США в розвитку стратегічно важливих територій Євразії. Цей план, фактично керований Сполученими Штатами, розглядає Афганістан як центр для з'єднання Центральної та Південної Азії, створення нової геополітичної та геоекономічної структури в регіоні. Найважливішим елементом цього плану є американські військові бази, які мають слугувати силами стримування для Китаю, Росії та Ірану [9, с. 125].

Щодо «Дипломатії Шовкового шляху» Японії, то ця країна не належить до традиційного Шовкового шляху, але з огляду на власні енергетичні потреби, у 1997 році тодішній прем'єр-міністр Японії запропонував дипломатичну стратегію, спрямовану на Центральну Азію, під назвою «Дипломатія Шовкового шляху». У 2004 році Японія відновила цю стратегію, визначивши п'ять країн Центральної Азії та три країни Південного Кавказу як «зону Шовкового шляху». Цей регіон посів важливе місце в новій дипломатичній стратегії Японії. У межах цієї концепції Японія розглядає геополітичні аспекти й прагне закріпитися в Центральній Азії та Південному Кавказі. З економічного боку, Японія прагне опанувати енергетичний потенціал цього регіону

через посилення політичного впливу й економічного проникнення, щоб отримати контроль над енергетичними ресурсами та торгівлею [10, с. 30].

Варто зазначити, що характерною рисою цих планів є те, що їхні розробники орієнтуються на максимізацію власних інтересів. Водночас у цих планах передбачені заходи, спрямовані на стримування та обмеження конкурентів. Так, їхньою метою є, з одного боку, максимізація власних переваг, а з іншого – маргіналізація й ослаблення позицій суперників.

Висновки. Геополітичні ризики, з якими стикається реалізація проєкту «Один пояс, один шлях», характеризуються значною різноманітністю та складністю. Урахування сучасної ситуації, формування здатності ефективно управляти геополітичними ризиками, контролювати їх та успішно розв'язувати стали необхідною умовою для стабільного просування цього проєкту.

Геополітична стратегія для «Одного поясу, одного шляху» є складним завданням. Необхідно не лише всебічно аналізувати геополітичну ситуацію, визначати цілі цієї стратегії та сприяти реалізації пов'язаних із нею ініціатив, а й інтегрувати глобальні, дипломатичні та військові стратегії країни з проєктом, забезпечуючи їх координацію для досягнення визначених геополітичних цілей.

У процесі реалізації проєкту варто створити необхідні механізми попередження та контролю геополітичних ризиків. Варто максимально уникати провокування нових ризиків, досліджувати ефективні способи їх вирішення та мінімізувати можливий вплив геополітичних загроз на успіх проєкту.

Геополітичні ризики, що виникають у процесі реалізації проєкту «Один пояс, один шлях», вимагають різностороннього підходу та комплексних рішень. Насамперед необхідно створити механізми раннього запобігання та контролю геополітичних ризиків, щоб забезпечити безперервність реалізації проєкту. Ключовим завданням є ідентифікація основних суперечностей та визначення ключових суб'єктів географічних відносин. Наприклад, для країн, розташованих уздовж «Економічного поясу Шовкового шляху», Центральна та Південна Азія відіграють провідну роль. Основними суб'єктами в цих регіонах є Індія, Пакистан, Росія та Казахстан. Уздовж «Морського шовкового шляху» головними партнерами є АСЕАН, Індія, М'янма, Шрі-Ланка тощо. Особливу увагу варто приділити розв'язанню ключових ризиків: «Сухопутний Шовковий шлях» повинен зосередитися на геоекономіці, а «Морський Шовковий шлях» – на питаннях геобезпеки.

Необхідно налагодити тісну співпрацю між країнами-учасниками проєкту, створюючи ефективні механізми безпеки для спільної боротьби з «трьома злими силами» (тероризм, екстремізм, сепаратизм). Китай повинен посилити співпрацю в галузі безпеки з країнами Центральної та Південної Азії, активно використовуючи такі структури, як Шанхайська організація співробітництва. Це передбачає обмін розвідданими, судову співпрацю та розширення взаємодії у сфері безпеки.

Активна дипломатична стратегія має стати основним інструментом у розв'язанні геополітичних ризиків. Водночас варто підвищити здатність китайських підприємств протистояти зовнішнім ризикам, зокрема через зміцнення співпраці з багатосторонніми міжнародними механізмами. За потреби Китай може використовувати військове розгортання для забезпечення стабільності та зменшення геополітичних загроз у межах ініціативи «Один пояс, один шлях».

Важливим завданням є також координація участі місцевих урядів у реалізації проєкту. Активна участь регіонів є запорукою успішного просування ініціативи. Необхідно створити чіткі правові та нормативні гарантії, які спираються на міжнародно визнані норми та правила ведення бізнесу. Це дасть змогу мінімізувати геополітичні ризики та уникнути конфліктів.

Окрім матеріального аспекту (інфраструктура, торгівля, фінанси), варто приділяти увагу духовному та культурному рівню (культура, освіта, релігія). Розвиток міжнародного культурного обміну та співпраці стає стратегічно важливим інструментом для зміцнення глобального

впливу Китаю. Особливо це актуально в умовах, коли економічне зростання країни викликає суперечливі уявлення, як-от «теорія китайської загрози». Реалізація культурної стратегії в межах ініціативи «Один пояс, один шлях» допоможе не лише нівелювати упередження, а й сприятиме довгостроковій стабільності.

Подальші дослідження геополітичних ризиків і викликів, пов'язаних із реалізацією проєкту «Один пояс, один шлях», відкривають широкий спектр можливостей для поглибленого аналізу та розробки практичних рішень. Одним із перспективних напрямів є вивчення механізмів багатостороннього співробітництва, які можуть забезпечити стійкість проєкту до змін міжнародного середовища. Крім того, перспективним напрямом є оцінка впливу інноваційних технологій, як-от цифровізація та екологічно стійкі рішення, на реалізацію проєкту.

Так, перспективи подальших досліджень є багатовимірними й охоплюють економічні, політичні, соціокультурні, екологічні та технологічні аспекти. Комплексний підхід до аналізу геополітичних ризиків і викликів допоможе створити стійкі моделі управління, які сприятимуть успішній реалізації ініціативи «Один пояс, один шлях» та забезпечать її довготривалу ефективність.

Література:

1. Го Цзіньфен. Виклики «Одного поясу, одного шляху», з якими стикається ініціатива в Центральній Азії. Світ і розвиток. 2020. Вип.1.

2. Нафтовики розпалюють «заворушення в Казахстані». 16.12.2011. URL : http://news.sohu.com/20111219/n329457071.shtmlo

3. 宋国新. 共建“一带一路”十周年：重大安全成就与风险应对. 东北亚论坛. 18.03.2024. URL : https://www.ydylcn.com/zjgd/343828.shtml

4. 杨迅，王石. 南亚地区安全挑战：恐怖主义肆虐. 环球时报. 21.10.2024. URL : https://baijiahao.baidu.com/s?id=1813518281672147402&wfr=spider&for=pc

5. Li Wei. National Security Risk Assessment on “One Belt, One Road”. China Development Press. 2015. P. 159.

6. 程刚，万兴亚. “东突”成我国主要恐怖主义威胁. 中国青年报. 06.09.2005. URL : http://zqb.cyol.com/content/2005-09/06/content_1172059.htm

7. Wei Zongyou. Strategic Anxiety and U.S. Perceptions and Policy Changes on the Belt and Road Initiative. Research on Southern Seas Issue. 2018. No 4. P. 59-71.

8. 刘青建，方锦程. 恐怖主义的新发展及对中国的影响. 国际问题研究. 2015. C. 118. URL : https://www.docin.com/p-2480121305.html

9. 马建英. 美国对中国“一带一路”倡议的认知与反应. 世界经济与政治. 2015. No 10. C. 125.

10. Wang Xiaobo. The New Trends in Japan's Asia-Pacific Strategy in the Context of the Belt and Road Initiative. Studies on Japan. 2018. No 4. P. 30.

References:

1. Ho Tszinfen. (2020). Vyklyky « Odnoho poiasu, odnoho shliakhu», z yakymy stykaietsia initsiatyva v Tsentralnii Azii. Myr i rozvytok [Challenges of the Belt and Road Initiative in Central Asia]. Myr i rozvytok. No 1. [in Ukrainian]

2. Naftovyky rozpaliuiut «zavorushennia v Kazakhstani» [Oil workers incite “unrest in Kazakhstan”]. (16.12.2011). Retrieved from http://news.sohu.com/20111219/n329457071.shtmlo

3. Song Guoxin. (18.03.2024). The tenth anniversary of the “Belt and Road”: major security achievements and risk response. Northeast Asia Forum. Retrieved from https://www.ydylcn.com/zjgd/343828.shtml

4. Yang Xun, Wang Shi. (21.10.2024). Regional Security Challenges in South Asia: The Spread of Terrorism. Global Times (newspaper). Retrieved from https://baijiahao.baidu.com/s?id=1813518281672147402&wfr=spider&for=pc

5. Li Wei. (2015). National Security Risk Assessment on “One Belt, One Road”. China Development Press. P. 159.

6. Cheng Gang, Wan Xingya. (06.09.2005). “Eastern Turkistan” has become the main terrorist threat in China. China Youth Daily. Retrieved from http://zqb.cyol.com/content/2005-09/06/content_1172059.htm

7. Wei Zongyou. (2018). Strategic Anxiety and U.S. Perceptions and Policy Changes on the Belt and Road Initiative. Research on Southern Seas Issue. No 4. P. 59-71.

8. Liu Qingjian, Fang Jincheng. (2015). New Developments in Terrorism and Implications for China. Studies on International Issues. P. 118. Retrieved from https://www.docin.com/p-2480121305.html

9. Ma Jianying. (2015). The United States’ Perception and Response to China's “Belt and Road” Initiative. World Economy and Politics. No 10. P. 125.

10. Wang Xiaobo. (2018). The New Trends in Japan's Asia-Pacific Strategy in the Context of the Belt and Road Initiative. Studies on Japan. No 4. P. 30.

Chu Chu. Geopolitical risks and challenges in the implementation of the “One belt, one road” project and measures to overcome them

The "Belt and Road Initiative" is a global project aimed at creating an integrated network of transport, trade, and financial connections among countries in Eurasia, Africa, and other regions. However, the implementation of this large-scale project is accompanied by numerous geopolitical risks and challenges, including regional conflicts, trade disputes, geostrategic competition, and instability within participating countries.

This article examines the key geopolitical risks associated with the project and highlights their impact on the implementation of the Belt and Road Initiative. It analyzes international experience in risk management for similar multilateral projects and proposes measures to minimize the influence of geopolitical challenges. Among the proposed solutions are strengthening diplomatic cooperation, optimizing investment strategies, improving international security mechanisms, and establishing stable intergovernmental platforms for dialogue.

The findings of the study contribute to a deeper understanding of the geopolitical dimensions of the Belt and Road Initiative and can be utilized to develop strategies for international cooperation aimed at ensuring the initiative's successful implementation.

Key words: *geopolitical risks, challenges, Belt and Road Initiative, measures, solutions.*

Відомості про автора:

Чу Чу – аспірантка кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби,
Львівський національний університет імені Івана Франка.

UDC 343.85 + 325.25 (474 + 477)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-34

Julia Kobets
ORCID: 0000-0001-9492-6119

Marcin Oskierko
ORCID: 0000-0003-3450-6037

Sławomir Żurawski
ORCID: 0000-0001-9527-3391

THE IMPACT OF TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS ON INTERNATIONAL SECURITY – CHALLENGES AND COUNTERACTING ON THE EXAMPLE OF POLISH AND UKRAINE

The aim of the article is to examine the impact of trafficking in human beings on international security on the example of Polish and Ukraine and to indicate effective preventive and counteracting measures. The first part presents the definition and forms of trafficking in human beings and presents Poland and Ukraine as key countries in the system of movement of victims of this phenomenon, taking into account the impact of the war in Ukraine and links with organized crime. It then analysed the destabilising effects of trafficking in human beings, such as the impact on local communities, threats to border security and global effects, including corruption and money laundering. Next, national, regional and international activities in the fight against human trafficking were presented, emphasizing the importance of Polish-Ukrainian cooperation, the involvement of international organizations and education. The research problem was formulated: How does human trafficking affect international security and what actions can be taken to effectively counteract this phenomenon in Poland and Ukraine? In order to answer the research question, research methods such as the analysis of the literature on the subject, review of legal acts and reports of international organizations were used.

Key words: *international security, human trafficking, war in Ukraine, organized crime, cross-border threats.*

Introduction. Trafficking in human beings is one of the most serious threats to the modern world, affecting international security, destabilizing communities and violating fundamental human rights. This phenomenon, which is a modern form of slavery, includes activities such as forced labor, sexual exploitation, organ trafficking, and forced begging. The global nature of trafficking in human beings, linked to transnational organised crime, poses a challenge for countries that have to deal with its political, social and economic consequences.

Poland and Ukraine, due to their geopolitical location and specific social and economic conditions, play a key role in the analysis of this problem. Both countries appear both as places of origin of the victims, as well as transit and destination countries. The impact of the war in Ukraine, which has triggered mass migrations and increased the risk of abuses against refugees and displaced persons, has been of particular importance in recent years. As a result, human trafficking has become a major challenge to regional stability and international security.

The aim of this analysis is to present the scale and characteristics of the problem of trafficking in human beings on the example of Polish and Ukraine, taking into account its impact on international security and the actions taken to counteract this phenomenon. In particular, the links between trafficking in human beings and organised crime, the effects of social and economic destabilisation, threats to border security, as well as the role of international cooperation in reducing this problem will be discussed.

The introduction of innovative technological solutions, strengthening cross-border cooperation and strengthening prevention and educational mechanisms are just some of the recommendations that can contribute to more effective prevention of human trafficking in the region and in the world.

Characteristics and scale of the phenomenon. Human trafficking is a phenomenon that has attracted the attention of the so-called international public opinion in recent years. Although it might seem that slavery and practices similar to slavery are a thing of the past, it turns out that this phenomenon is still present in social life and takes various forms, such as forced prostitution, forced labour, child pornography or trafficking in human organs [6, p. 31].

Trafficking in human beings is a crime involving the illegal movement of people for the purpose of being used for forced labour, sexual exploitation, forced begging or other forms of exploitation. According to the definition of the United Nations (UN), human trafficking is "the act of recruiting, transporting, harboring, or taking away people by force, fraud, coercion, or manipulation for the purpose of exploiting them" [12]. Forms of human trafficking include, m. in:

– forced labour – the employment of people in slave conditions, without pay or for minimum wages, often in sectors such as agriculture, construction, domestic servants;

– sexual exploitation – forcing people into prostitution, pornography or other forms of sexual exploitation;

– organ trafficking – illegal harvesting of organs for transplantation;

– begging – using people to collect money on the streets or in other public places, often through violence or manipulation.

There is no doubt that human trafficking is a transnational phenomenon affecting the international community. The intensification of trafficking in human beings is the result of many factors, more or less related to the diverse regions of the world and the status of the people living in them [5, p. 163]. The literature emphasizes that the price of globalization and regional integration is the rapid growth of this phenomenon [8, p. 131].

Poland and Ukraine play a vital role as source, transit and destination countries in international human trafficking. Ukraine, as a country located on the border of Eastern Europe, has a problem with a high number of people who are exploited in this practice, especially as a result of socio-economic crises and a lack of prospects for young people. Factors that encourage trafficking in human beings:

– poverty – the high rate of unemployment and poverty in Ukraine increases vulnerability to victims, who can be easily manipulated by traffickers;

– migration – migration processes, both economic and refugee, increase the number of people who are easy targets for criminals;

– war in Ukraine – as a result of the armed conflict in Ukraine, millions of people have been forced to flee, and some of them have become victims of human trafficking. After the war, there is more migration, and criminals are taking advantage of this situation to spread illegal activities.

The following is the number of detected victims of trafficking by gender and age in 2019–2023 in Ukraine.

The visible downward trend may be the result of improved mechanisms to prevent trafficking in human beings, such as better border security, greater public awareness and more effective actions of services. However, as a result of the war in Ukraine and the related migration phenomena, the problem of human trafficking has intensified. Many people fleeing the war, especially women and children, have been targeted by criminals. As the borders from Poland and other countries are more open to refugees, human traffickers are exploiting these gaps in the protection system to take control of those in need. Unfortunately, the war in Ukraine may have caused an increase in the number of children in 2023. The increase may be related to the migration of refugees from Ukraine, which promotes increased vulnerability of children to human trafficking, e.g. as part of "humanitarian aid" fraud. According to the OSCE, about 90% of people fleeing the war are women and children, i.e. groups particularly vulnerable to human trafficking [14].

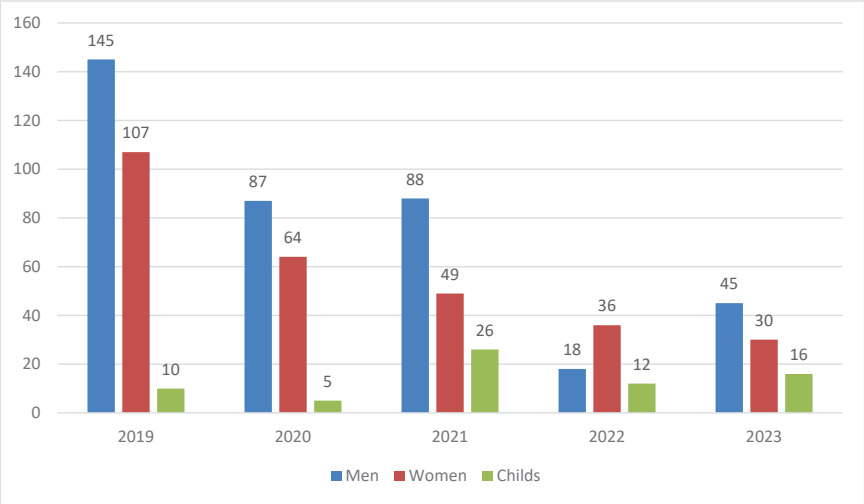

Chart 1. Number of trafficking victims detected by gender and age in 2019–2023
Source: Prosecutor General/State Statistical Office of Ukraine

The war in Ukraine is leading to mass displacement and population movements. This is a situation that may lead to a significant increase in the number of cases of human trafficking [2]. According to UNHCR data (2023), more than 8 million Ukrainian refugees were registered in Europe, a significant part of which stayed in Poland. This situation poses enormous challenges for border authorities and victim support organisations. This also applies to Polish. The chart below shows the number of potential victims of trafficking in human beings identified in 2021–2023 in Poland.

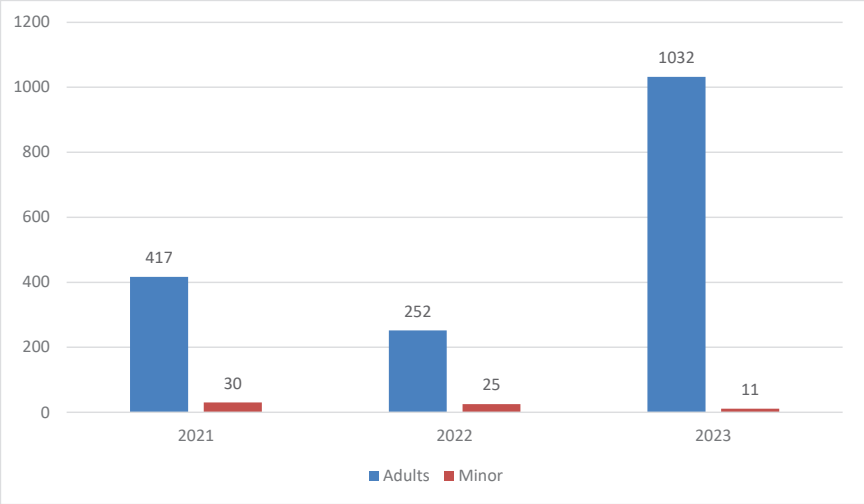

Chart 2. Number of detected victims of human trafficking by gender and age, 2021–2023 in Poland
Source: Eurostat

Human trafficking is often part of the activities of international criminal organizations that operate on a large scale in the Eastern European region and is inextricably linked to human migration [15, p. 261]. It is controlled by organized crime, which in the 21st century has taken the form of transnational organized crime, compared to a giant industrial consortium [10, p. 23]. Organized crime groups control various stages of this procedure – from recruitment, through transport, to exploitation. These groups operate not only in Europe, but also in Asia and Africa, and people from different parts of the world are used by them. For the purposes of carrying out the crime of trafficking in human beings, legally operating companies (e.g. travel agencies, transport companies, shipowners,

employment agencies, employers) are also used, which knowingly or unknowingly cooperate with criminals [1, p. 63]. Trafficking in human beings is often linked to other criminal activities, such as money laundering, drug smuggling, and arms trafficking. Criminal groups that organise trafficking in human beings use similar transport routes and structures as other forms of crime.

Human trafficking is a serious threat to international security, and Poland and Ukraine, due to their location and current geopolitical events, play a key role in this problem. The increase in migration caused by the war in Ukraine has further exacerbated the threat. With proper coordination of international action, it is possible to reduce the scale of this problem and ensure greater cross-border security.

The impact of human trafficking on international security. Human trafficking is one of the most serious threats to the modern world. This global phenomenon leads to numerous effects that affect both individuals and entire communities, contributing to social and economic destabilization, as well as threats to border security. In addition, the global effects of human trafficking include money laundering, an increase in illegal migration, and threats to the stability of state institutions. An important factor that perpetuates this phenomenon is corruption and inefficiency of the judiciary. This paper will examine the different aspects of this problem in the context of their impact on international security.

Trafficking in human beings has serious consequences for local and regional communities. First of all, this phenomenon results in the loss of human potential. Victims of human trafficking, often uprooted from their communities, experience long-term trauma, which weakens the family and social structure. Their lack in local communities leads to deepening economic and demographic problems. According to a report by the International Labor Organization (ILO), billions of dollars in profits from human trafficking go uninvested in local economies each year, further exacerbating the economic situation of the affected regions.

This phenomenon also contributes to the increase in social tensions. In communities where human trafficking is widespread, inequalities and mistrust between residents are increasing. Trafficking crime often supports the activities of organised groups, which further destabilise local structures. An example is the regions of Eastern Europe, where victims are often recruited into slave labour, which leads to the undermining of the authority of local institutions. According to a study by the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), human trafficking in conflict-affected regions leads to the further marginalisation of vulnerable groups.

One of the most important aspects of trafficking in human beings is its impact on border security. People of the early 21st century, especially in times of danger to life, regardless of the region in which they live or from which they are trying to get out – especially from areas affected by conflicts such as Ukraine [17]. The Polish-Ukrainian border, as one of the main places of smuggling people to Western Europe, is a particular problem. Smugglers exploit loopholes in the border control system, which makes it difficult to monitor the movement of people and poses a challenge for border authorities.

Cases of illegal human smuggling often take place with the complicity of corrupt officials, which further complicates the situation. For example, reports by the Polish Border Guard indicate a significant increase in the number of apprehensions of people involved in people smuggling at the border between 2020 and 2023. The following is the number of human trafficking crimes in 2019–2023 in Poland and Ukraine.

Detecting such cases requires advanced technologies and close international cooperation, but shortages in financial and organisational resources often hinder effective countermeasures.

At the global level, human trafficking leads to numerous negative effects, such as money laundering, an increase in illegal migration, and the weakening of state institutions. Profits from human trafficking often enter financial systems through money laundering mechanisms, which undermines the stability of national economies. In 2021, Global Financial Integrity estimated that global human trafficking generates profits of $150 billion per year, a significant part of which comes from the exploitation of people in forced labor and prostitution.

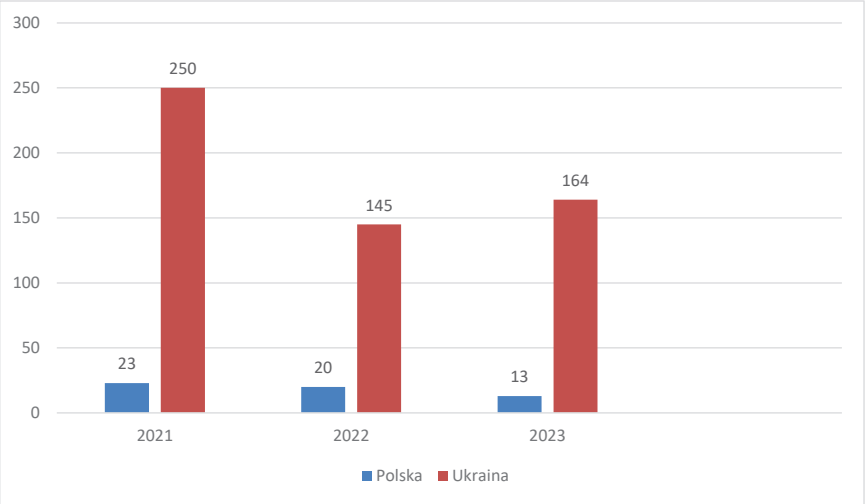

Chart 4. Number of human trafficking crimes in 2021–2023 in Poland and Ukraine
Źródło: Global Report on Trafficking in persons in 2024, UNODC

In addition, illegal migration, which is often a direct result of human trafficking, puts a strain on the asylum and migration systems of many countries. Increased migration flows they increase political tensions between countries, especially in Europe. Reports by the European Border and Coast Guard Agency (Frontex) have pointed to an ever-increasing number of cases of human smuggling across the Mediterranean, which poses a serious challenge to the European Union's migration policy. But new preliminary Frontex data shows a significant 38% drop in irregular border crossings from the EU in 2024, reaching the lowest level since 2021, but not all routes followed the same trends as patterns changed across the continent. According to the data, there was a threefold increase in border crossings along the eastern borders, mainly along the borders with Ukraine and Belarus [7].

Corruption and the inefficiency of the justice system are factors that significantly perpetuate the phenomenon of human trafficking. Many countries with widespread prosecution are struggling with a lack of adequate resources to prosecute criminals and with deficiencies in their legal systems.

According to a report by Transparency International, high levels of corruption among public officials often prevent effective action against traffickers. An example is the situation in the countries of Eastern Europe and Central Asia, where weak state institutions are not able to effectively counteract this practice. The lack of efficiency of the justice system also leads to low levels of reporting by victims. Many fear reprisals from criminals or do not trust that the perpetrators will be punished. This further deepens the sense of impunity among human traffickers, which leads to further development of this practice.

Human trafficking poses a serious threat to international security, destabilizing local communities, weakening economies, threatening the integrity of borders, and undermining trust in state institutions. Comprehensive action, including strengthening international cooperation, improving justice systems and combating corruption, is needed to effectively combat corruption. Only through the integrated efforts of the international community is it possible to reduce the negative impact of human trafficking on global order and security.

Counteracting and international cooperation. Combating trafficking in human beings at the national and regional level involves a complex set of legal, operational and social activities. In Poland and Ukraine, numerous legislative initiatives have been introduced to criminalize this practice and protect victims. For example, the amended provisions in the Polish Criminal Code provide for severe sanctions for crimes related to human trafficking, while guaranteeing legal and psychological protection for victims. Uniformed services, such as the police, the Border Guard

and special units, regularly carry out operations aimed at identifying criminal groups and freeing victims. Victim support programmes also play an important role, providing psychological, medical and legal assistance to enable their social and professional reintegration.

Close cooperation between Poland and Ukraine in the area of counteracting trafficking in human beings is a model example of international partnership. A key element of this cooperation is the exchange of information between the relevant authorities of both countries, which allows for more effective monitoring of human smuggling routes and identification of threats. Joint police operations are regularly organised to focus on dismantling criminal groups operating across borders.

International and non-governmental organizations play a key role in countering human trafficking, both at the strategic and operational levels. The United Nations (UN) and the European Union (EU) support Member States in developing policies to combat trafficking in human beings through initiatives such as the Additional Protocols to the Convention on Cross-border Organised Crime and the Victim Protection Funds. The International Organization for Migration (IOM) is actively working to identify victims and repatriate them, while offering support for reintegration. NGOs such as La Strada and Caritas run social campaigns, offer legal and psychological assistance, and are involved in building awareness of the problem at the local level.

Education and prevention are the foundation of an effective fight against human trafficking. Social campaigns aimed at both refugees and local people are aimed at raising awareness of the risks and how to avoid them. In particular, they focus on informing about the methods of operation of criminals, such as employment fraud or false offers of help. Schools, universities and integration centres for migrants organise workshops and lectures to help identify potential risks and teach how to counteract them. In 2023, the activities of the Ministry of the Interior and Administration, other ministries, state institutions and non-governmental organizations were largely shaped by the consequences of the Russian aggression against Ukraine. In response to this situation, a number of coordinated initiatives aimed at different groups of recipients were implemented. They included both war refugees from Ukraine, as well as people from South America and the general Polish society. Particular attention is paid to social and professional groups that are more exposed to the risk of trafficking in human beings [13, p. 24].

In order to combat human trafficking more effectively, it is necessary to invest in the development of modern monitoring technologies, such as data analysis systems or biometric solutions at borders. Strengthening border law and policy, through better training for law enforcement agencies and improving international cooperation, is key to reducing the flow of criminals and their victims. At the same time, it is important to build trust between countries, which can translate into more effective exchange of information and the implementation of joint preventive and operational actions. These actions, implemented in an integrated manner, can make a significant contribution to reducing the problem of trafficking in human beings and protecting those at risk of trafficking.

Conclusions and discussion. Human trafficking remains one of the most serious challenges to international security, having a devastating impact on societies, economies and the stability of states. Poland and Ukraine, as key countries in the system of movement of victims of human trafficking, face challenges resulting from their geopolitical location, socio-economic problems and intensification of migration, especially in the context of the war in Ukraine. This phenomenon is deeply linked to the activities of international criminal groups, which makes it even more difficult to counteract effectively. The conclusions of the analysis indicate that:

1. The impact of geopolitics and the war in Ukraine has significantly increased the threat of human trafficking, especially with regard to refugees and displaced persons.

2. Organised crime remains a key driver of organised crime, and its activities undermine the stability of state institutions and border security.

3. Deficiencies in legal systems and the justice system, including corruption, perpetuate the phenomenon of human trafficking, undermining social trust and the effectiveness of countermeasures.

4. Education and prevention are areas that need to be stepped up to better protect potential victims, both in source, transit and destination countries.

Given the dynamic nature of trafficking in human beings and its multidimensional impact on international security, further research and analysis of this phenomenon is necessary. It is particularly important to understand the new forms and methods of perpetrators' operation, which increasingly involve the use of digital technologies and social media to recruit victims. It is also important to look at the effectiveness of existing international initiatives, such as cooperation between states and international organisations, in combating trafficking in human beings.

Another important area is the analysis of the long-term social and economic effects of this practice on local communities, especially in the context of migration and armed conflicts, such as the war in Ukraine. The role of technology in countering trafficking in human beings requires in-depth research, especially in the field of monitoring population flows, identifying victims and tracking criminal networks.

Improving knowledge in these areas will allow for a better understanding of the nature of the problem and the development of more effective counteracting strategies. In addition, strengthening Polish-Ukrainian cooperation, both in the legal and operational areas, can be an important step in reducing human trafficking in the region and at the international level.

Bibliography:

1. Antonów R. Handel ludźmi a bezpieczeństwo człowieka we współczesnym świecie. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem.* 2024. № 35 (4).

2. UNICEF Polska. Dzieci uciekające przed wojną na Ukrainie są narażone na handel ludźmi i wykorzystanie. 2024. URL: https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/news/dzieci-uciekajace-przed-wojna-na-ukrainie-sa-narazone-na-handel-ludzmi-i-wykorzystanie.

3. UNODC. Global Report on Trafficking in Persons 2024.

4. Eurostat. Migration and Border Statistics. 2024.

5. Jurewicz J. Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011.

6. Lasocik Z. Handel ludźmi – aspekty społeczne i prawne Handel ludźmi – aspekty społeczne i prawne. *Studia Socjologiczne.* 2007. № 4.

7. Frontex. Liczba nielegalnych przekroczeń granicy z UE gwałtownie spadnie w 2024 URL: https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/irregular-border-crossings-into-eu-drop-sharply-in-2024-oqpweX.

8. Nagle L.E. Selling Souls: The Effect of Globalization on Human Trafficking and Forced Servitude. *Wisconsin International Law Journal.* 2008. № 26.

9. Państwowy Urząd Statystyczny Ukrainy. *Statystyki dotyczące handlu ludźmi i migracji.* 2024.

10. Pływaczewski W. Handel kobietami z perspektywy przestępczości zorganizowanej. *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi (I etap realizacji zadania naukowo-badawczego) :* materiały Pokonferencyjne / B. Hołyst, J. Bryk, I. Malinowska (Eds.). Szczytno, 2008. P. X–Y.

11. Raporty dotyczące przestępstw związanych z handlem ludźmi / Prokurator Generalny Ukrainy. 2024.

12. Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów [Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention] / ONZ. *Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowane.* 2000.

13. Raport Handel Ludźmi / MSWiA. Warszawa, 2023.

14. Rozpoznawanie handlu ludźmi związanego z kryzysem humanitarnym wywołanym wojną z Ukrainą / OBWE. 2024. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/572731.pdf.

15. Salas A. Handlowałem kobietami. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.

16. Statystyka dotycząca nielegalnej migracji i handlu ludźmi / Główna Komenda Straży Granicznej. 2024.
17. Suchenek R. Organizacje rządowe i pozarządowe w walce z handlem ludźmi w XX i XXI wieku. Zarys problem. Nauki humanistyczne i społeczne w perspektywie interdyscyplinarnej / D. Kobylański (Ed.). Łódź : Wydawnictwo naukowe “ArchaeGraph”, 2024.

References:

1. Antonów, R. (2024). Handel ludźmi a bezpieczeństwo człowieka we współczesnym świecie [Human Trafficking and Human Security in the Modern World] Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem, 35 (4) [in Polish].
2. UNICEF Polska (2024). Dzieci uciekające przed wojną na Ukrainie są narażone na handel ludźmi i wykorzystanie [Children fleeing war in Ukraine are at risk of trafficking and exploitation]. Retrieved from https://unicef.pl/co-robimy/aktualnosci/news/dzieci-uciekajace-przed-wojna-na-ukrainie-sa-narazone-na-handel-ludzmi-i-wykorzystanie [in Polish].
3. UNODC (2024). Global Report on Trafficking in Persons 2024.
4. Eurostat (2024). Migration and Border Statistics.
5. Jurewicz, J. (2011). Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym [Human Trafficking in Polish Criminal Law and Transnational Law]. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego [in Polish].
6. Lasocik, Z. (2007). Handel ludźmi – aspekty społeczne i prawne [Handel ludźmi – aspekty społeczne i prawne]. Studia Socjologiczne, (4) [in Polish].
7. Frontex (2024). Liczba nielegalnych przekroczeń granicy z UE gwałtownie spadnie w 2024 r. [The number of illegal border crossings into the EU will fall sharply in 2024.] Retrieved from https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/irregular-border-crossings-into-eu-drop-sharply-in-2024-oqpweX [in Polish].
8. Nagle, L.E. (2008). Selling Souls: The Effect of Globalization on Human Trafficking and Forced Servitude. Wisconsin International Law Journal, 26.
9. Państwowy Urząd Statystyczny Ukrainy (2024) [State Statistics Service of Ukraine]. Statystyki dotyczące handlu ludźmi i migracji [in Polish].
10. Pływaczewski, W. (2008). Handel kobietami z perspektywy przestępczości zorganizowanej [Trafficking in women from the perspective of organized crime.] In: B. Hołyst, J. Bryk, I. Malinowska (Eds.), Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi (I etap realizacji zadania naukowo-badawczego). Materiały pokonferencyjne (pp. X–Y). Szczytno [in Polish].
11. Prokurator Generalny Ukrainy (2024). Raporty dotyczące przestępstw związanych z handlem ludźmi [Reports on human trafficking crimes] [in Polish].
12. ONZ (2000). Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów [Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention]. Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowane [in Polish].
13. MSWiA (2023). Raport Handel Ludźmi, 2023 [Human Trafficking Report, 2023]. Warszawa [in Polish].
14. OBWE (2024). Rozpoznawanie handlu ludźmi związanego z kryzysem humanitarnym wywołanym wojną z Ukrainą [Recognizing Human Trafficking Related to the Humanitarian Crisis Caused by the War in Ukraine]. Retrieved from https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/572731.pdf [in Polish].
15. Salas, A. (2012). Handlowałem kobietami. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa [I Traded Women. PWN Scientific Publishing House, Warsaw]. [in Polish].
16. Główna Komenda Straży Granicznej (2024). Statystyka dotycząca nielegalnej migracji i handlu ludźmi [Statistics on illegal migration and human trafficking] [in Polish].
17. Suchenek, R. (2024). Organizacje rządowe i pozarządowe w walce z handlem ludźmi w XX i XXI wieku. Zarys problemu [Governmental and non-governmental organizations in the fight against human trafficking in the 20th and 21st centuries. Outline of the problem]. In: D. Kobylański (Ed.), Nauki humanistyczne i społeczne w perspektywie interdyscyplinarnej. Wydawnictwo naukowe ArchaeGraph, Łódź [in Polish].

Юлія Кобець, Марцін Оскєрко, Славомір Журавські. Вплив торгівлі людьми на міжнародну безпеку – виклики та протидія на прикладі Польщі й України

Метою статті є дослідження впливу торгівлі людьми на міжнародну безпеку на прикладі Польщі й України, а також визначення ефективних заходів запобігання та протидії цьому явищу. У дослідженні подано визначення та форми торгівлі людьми, а також охарактеризовано Польщу й Україну як ключові країни в системі переміщення жертв цього явища, з урахуванням впливу війни в Україні та зв'язків з організованою злочинністю. Проаналізовано дестабілізуючі наслідки торгівлі людьми, зокрема: вплив на місцеві громади, загрози для безпеки кордонів і глобальні наслідки, як-от корупція та відмивання грошей. Представлено національні, регіональні та міжнародні заходи боротьби з торгівлею людьми, з акцентом на значенні польсько-української співпраці, залученні міжнародних організацій і важливості освіти. Основною дослідницькою проблемою є питання: Як торгівля людьми впливає на міжнародну безпеку та яких заходів можна вжити для ефективної протидії цьому явищу в Польщі й Україні?

Ключові слова: *міжнародна безпека, торгівля людьми, війна в Україні, організована злочинність, транскордонні загрози.*

Information about the authors:
Kobets Yuliia – Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department of Political Institutes and Processes,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.
Oskierko Marcin – Doctor of Social Sciences in the discipline of security sciences,
Assistant Professor at the Department of Security Sciences,
State Academy of Applied Sciences in Chełm.
Żurawski Sławomir – Doctor of Social Sciences in the discipline of security sciences,
Assistant Professor at the Department of Security Sciences,
State Academy of Applied Sciences in Chełm.

УДК 351.746.1
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-35

Юлія Кобець
ORCID: 0000-0001-9492-6119

Марцін Оскєрко
ORCID: 0000-0003-3450-6037

Славомір Журавскі
ORCID: 0000-0001-9527-3391

ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ЗРОСТАННЯ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ НА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ

Статтю присвячено проблемі нелегальної міграції на польсько-українському державному кордоні, яка спричинена війною в Україні. Це явище вважається загрозою і постійно розширюється. Однак перш ніж перейти до аналізу його реальних наслідків, необхідно проаналізувати масштаб, динаміку й трансформації цього явища та пов'язаних з ним зловживань. Тому мета статті – виявити явище нелегальної міграції, спричинене війною в Україні, на польсько-українському державному кордоні у 2015–2024 рр. Зібраний матеріал дав змогу відповісти на запитання про те, які масштаби, форми та динаміка явища нелегальної міграції на сухопутній ділянці східного кордону Європейського Союзу? Автори здійснили ґрунтовний аналіз нелегальних перетинів вищезгаданої ділянки польського державного кордону, зазначивши, що проблема нелегальних спроб перетину зеленого польсько-українського державного кордону однозначно зросла внаслідок запровадження Україною нового законодавства, пов'язаного, зокрема, зі зниженням призовного віку з метою збільшення темпів мобілізації.

Ключові слова: *міграція, нелегальна міграція, шляхи міграції, злочинність.*

Вступ. Міграція є багатовимірним явищем, яке супроводжує розвиток людської цивілізації та існує до сьогодні в різних формах і масштабах [2, с. 23]. Міграція як соціальне, політичне та економічне явище постійно еволюціонує, оскільки динамічний розвиток дедалі доступніших та ефективніших транспортних засобів полегшує переміщення людей. Водночас постійно зберігається високий рівень бідності, соціальної нерівності та небезпеки, яка виникає з різноманітних конфліктів, що змушує людей залишати свої домівки [2, с. 53]. Міграція – це переселення, зміна постійного або тривалого місця проживання, переміщення людей, більших або менших груп та окремих осіб [2, с. 23]. Міграційні переміщення відбуваються між різними населеними пунктами, країнами або містами, різними географічними та державними регіонами. Загалом їх поділяють на вимушені та добровільні, легальні й нелегальні, постійні та тимчасові [7, с. 45].

Мета статті. У статті зосереджено увагу виключно на аналізі нелегальної міграції, звузивши територію спостереження до сухопутної ділянки польсько-українського державного кордону. Своєю метою вони поставили ідентифікацію явища нелегальної міграції на польсько-українському кордоні у 2015–2024 рр. Зібраний матеріал дав змогу відповісти на запитання про те, які масштаби, форми та динаміка явища нелегальної міграції, спричиненої зміною законодавства в Україні щодо збільшення темпів мобілізації.

Матеріал і методи дослідження. Для поглибленого аналізу вищезазначених питань автори використали низку документів, аналітичних матеріалів, нормативно-правових актів, статистичних звітів за 2015–2024 роки, підготовлених, зокрема, Прикордонною службою,

а також поточні дані цього відомства. На їх основі розроблено узагальнення та діаграми, що ілюструють досліджуване явище, а також зазначено окремі форми незаконного перетину кордону та пов'язані з ними зловживання. Вони представлені в подальшій частині статті разом з відповідними коментарями.

Результати та обговорення. Нелегальна транзитна міграція і міграція з метою проживання є найсерйознішим видом організованої прикордонної злочинності. Вступу Польщі до європейських структур передував 10-річний процес приєднання. Уже у 2003 році запроваджено візовий режим з третіми країнами, які не є членами або асоційованими членами Європейського Союзу. 1 травня 2004 року Польща стала членом Європейського Союзу, що зобов'язало її проводити спільну візову політику та політику притулку щодо іноземців. Проникність зовнішнього кордону зменшилася [5, с. 96], а вільний в'їзд до Польщі громадян білорусі, росії та України без віз закінчився.

Нелегальна міграція є глобальним явищем і зумовлена переважно умовами та обставинами, які відбуваються в країні походження іноземця. Це насамперед бідність, відсутність перспектив для розвитку та пошуку роботи, необхідної для задоволення базових потреб людини. Причинами міграції також є збройні, етнічні, національні, релігійні конфлікти або стихійні лиха [8, с. 10]. Нелегальна міграція є явищем, яке постійно зростає, а способи дій злочинних угруповань, які це практикують, продовжують удосконалюватися, через прагнення збільшити свої прибутки. Для злочинних угруповань, які займаються організацією нелегальної міграції, характерні такі ознаки:

− ретельний добір виконавців для незаконного переправлення / перевезення мігрантів через кордон;

− посилення відповідальності за виконання поставлених завдань;

− розподіл відповідальності за виконання завдання;

− використання сучасного й високотехнологічного обладнання, що полегшує розпізнавання та обхід державних систем безпеки і різних видів транспорту, дуже часто зі спеціально побудованими й прихованими схованками для перевезення нелегальних іммігрантів;

− ретельно спланована концепція та необхідний спектр знань, необхідних для ведення діяльності [25, с. 52].

Нелегальна імміграція також створює численні правові, економічні, соціальні та культурні проблеми як для країни призначення, так і для самих іммігрантів. Загроза нелегальної імміграції сприймається багатьма країнами ЄС, зокрема Польщею, як внутрішня загроза для держави. Вона визначає необхідність відповідних контрзаходів і значних фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів. Вона наражає уряди країн, що приймають, на невдоволення і критику з боку громадськості, яка побоюється скорочення або втрати соціальної допомоги, що отримується на користь осіб, які прибули до країни [22, с. 36]. Унаслідок нелегальної міграції та нелегального перебування на території країни зростають витрати на будівництво, адаптацію та утримання центрів, харчування, медичне обслуговування або депортацію нелегальних мігрантів. Також виникає потреба у збільшенні фінансування державних служб, які відповідальні за протидію міграції [23, с. 93]. Іммігранти пропагують власні ідеї та переконання, а тому часто сприймаються як групи, що не бажають асимілюватися з громадою, що приймає, ворожі до їхньої культури та способу життя [22, с. 37]. Ще однією загрозою, яку генерують мігранти, є перенесення конфліктів, що розгортаються в країнах походження мігрантів, на територію країн, що приймають [23, с. 93].

Міграційний маршрут через Польщу є водночас і транзитним шляхом до інших західноєвропейських країн, і країною призначення. На це впливає, зокрема, її географічне розташування на перехресті основних шляхів сполучення в Європі. Членство Польщі в Шенгенській зоні означає свободу пересування до західноєвропейських країн з привабливими ринками

праці, вищою заробітною платою, кращими соціальними та побутовими умовами, а також хорошими економічними й соціальними перспективами. На імміграцію також суттєво впливає ситуація в країнах походження, зокрема економічні кризи та збройні конфлікти, що відбуваються в Європі та світі (наприклад, в Україні, Сирії, Іраку та Туреччині) [20, с. 97–98].

Агентство «Фронтекс» визначило основні шляхи нелегальної міграції до Європи:

– мурманський маршрут через росію до Норвегії [1, с. 2];

– східноєвропейський маршрут, що веде до Європейського Союзу через росію, білорусь / Україну до Польщі та Німеччини [1, с. 2];

– західнобалканський маршрут був транзитним шляхом для мігрантів, які перетинали кордон, – через Балкани до Хорватії, Словенії та Угорщини;

– східний середземноморський шлях, що веде з Туреччини через море до грецьких островів;

– центрально-середземноморський маршрут через море до Італії;

– західно-середземноморський маршрут через західне Середземномор'я до Іспанії або до іспанських анклавів Сеути та Мелільї [1, с. 2];

– західноафриканський маршрут, що пролягає через Атлантичний океан і веде із Сенегалу, Мавританії та Марокко до Канарських островів [3, с. 10].

Окрім сухопутних і морських маршрутів, широко використовують повітряні маршрути з різними конфігураціями пересадок. Основні міграційні маршрути в Європі показано на рисунку 1.

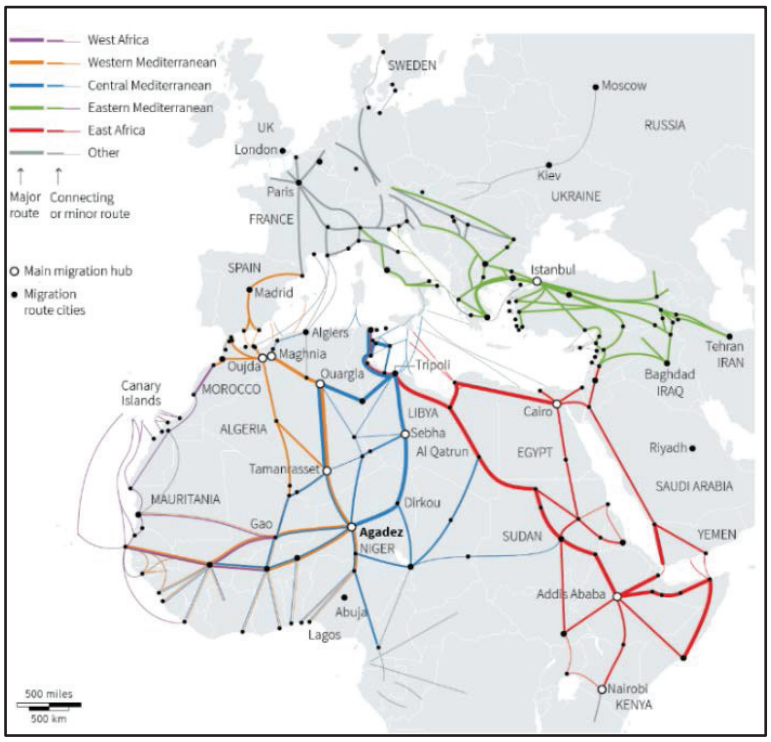

Рис. 1. Основні шляхи міграції до Європи

Джерело: http://graphics.thomsonreuters.com/15/migrants/index.html [дата звернення: 05.09.2024].

К. Глонбіцька виокремила три ланки в структурі груп, які займаються незаконним переправленням мігрантів через кордон:

– мафія – керівництво переміщення (захищає та організовує переміщення), національна група, яку дуже важко ідентифікувати;

– прикордонні двонаціональні групи або люди, які знають мову переміщеної групи й топографію місцевості;

– місцеве населення – місцеві співробітники (на території Польщі організовують притулок, харчування, тимчасову роботу, транспорт, документи для мігрантів, яких незаконно ввозять). У нелегальному ввезенні мігрантів до Польщі зазвичай беруть участь представники тих національностей, через країни яких пролягає конкретний маршрут нелегального ввезення [4, с. 49–50].

Злочини, пов'язані з нелегальною міграцією в Польщі, виявлені Прикордонною службою, можна поділити на цілком нелегальні й квазілегальні. До перших належать:

– перетин кордону на так званому зеленому кордоні;

– перетин державного кордону Республіки Польща на підставі підроблених або фальшивих документів, що дають право на перетин кордону;

– фальсифікація штампів прикордонного контролю для підтвердження «законності» періодів перебування на території ЄС та отримання чергової візи;

– використання методу на подібність, так званий look a like, використовуючи документи (зокрема, польські), що належать іншим особам.

З іншого боку квазілегальна міграція, це:

– зловживання можливістю в'їзду до Республіки Польща під приводом навчання, роботи, туризму, ділової або культурної діяльності, використовуючи із цією метою фальшиві або підроблені документи, що дають право на отримання відповідної візи;

– зловживання процедурою надання статусу біженця в Республіку Польща [20, с. 98];

– фіктивні шлюби між іноземцями та громадянами Польщі [21, с. 25]: люди погоджуються на свідоцтво про шлюб на умовах, які зазвичай передбачають обмін вигодами, зокрема фінансовими;

– неправдиві декларації про батьківство: громадяни ЄС за відповідну фінансову вигоду подають неправдиві декларації, стверджуючи, що їхніми дітьми є іноземні діти, батьками яких вони не є [21, с. 26].

Автори проаналізували доступні статистичні дані Прикордонної служби і Європейського агентства прикордонної та берегової охорони (Frontex), а свої міркування, про масштаби та динаміку явища нелегальної міграції базували на двох основних напрямах діяльності нелегальних мігрантів:

– іноземці, затримані / виявлені Прикордонною службою за перетин державного кордону з порушенням закону або за спробу перетину кордону з порушенням закону, а також особи, які використовують фальшиві документи, що дають право перетинати кордон / перебувати на території Республіки Польща;

– затримані / виявлені іноземці, які перетнули кордон легально, але їхнє подальше перебування на території Польщі виявилося нелегальним.

Згідно зі звітом Європейського агентства з охорони кордонів та берегової охорони (Frontex), лише за першу половину 2023 року країни – члени ЄС зафіксували 132 370 випадків незаконного перетину кордону, що водночас є найвищим показником з 2016 року і аж на 10 % більше, ніж торік [26]. Найвищий приріст нелегальної міграції до країн ЄС був у 2015 році й становив 1,8 мільйона виявлених випадків [3, с. 10].

За даними Frontex, маршрут через центральне Середземномор'я, зокрема з Тунісу до Італії, продовжує залишатися найпопулярнішим. У першій половині 2023 року цим маршрутом намагалися дістатися аж 65 600 разів (найбільша кількість з 2017 року). Водночас відзначається зменшення кількості мігрантів з білорусі – на 13 % менше, як порівняти з аналогічним періодом 2022 року [26].

Зосередившись на польсько-українській ділянці сухопутного кордону Європейського Союзу, автори вирішили проаналізувати динаміку нелегальних перетинів кордону з України до Польщі за період з 2015 до 2024 року. Деталі представлені на діаграмі 1.

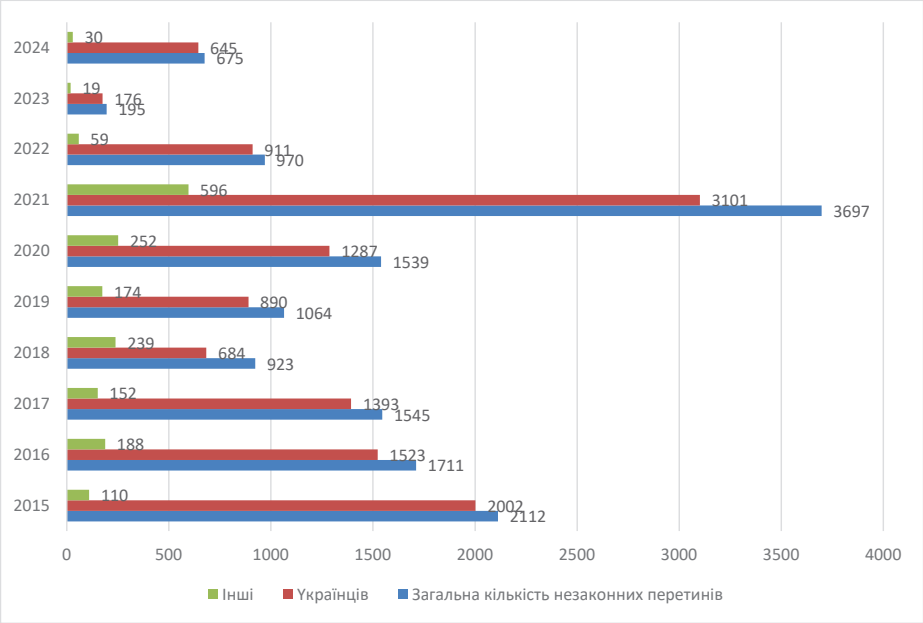

Діаграма 1. Кількість іноземців, затриманих / виявлених Прикордонною службою за незаконний перетин або спробу незаконного перетину державного кордону на зовнішніх сухопутних ділянках польсько-українського кордону у 2015–2024 роках – напрямок до Польщі

Джерело: власне опрацювання на основі даних Головного управління прикордонної служби, https://dane.gov.pl/pl/dataset/673/resource/44553/table?page=1&per_page=20&q=&sort= [дата звернення: 29.01.2025].

На польсько-українській ділянці державного кордону до 2021 року масштаби нелегальної імміграції були досить високими, але без значних відхилень. У 2021 році відбулося різке зростання. Так, Прикордонна служба виявила аж 3 697 таких випадків, з яких 3 101 спроба незаконного перетину державного кордону здійснена громадянами України, що на 141 % більше, ніж у 2020 році, коли було припинено 1 287 таких випадків.

З іншого боку, внаслідок повномасштабної війни в Україні у 2022 році можна було спостерігати значне зменшення кількості нелегальних перетинів – 970 перетинів, 2023 – 195 спроб, 2024 – 675 перетинів, що на 246 % більше, ніж у 2023 році. На думку авторів, значне збільшення кількості спроб нелегального перетину польсько-українського кордону пов'язане з ухваленням Україною нового законодавства у 2024 році, зокрема зниженням призовного віку з 27 до 25 років для збільшення темпів мобілізації до армії.

Прикордонний рух з Україною протягом багатьох років характеризується високою динамікою перетину кордону у напрямку як в'їзду до Республіки Польща, так і виїзду з неї. Основними факторами, що вплинули на динаміку міграції громадян України до Польщі, були полегшений доступ до ринку праці, спрощення для мешканців українського прикордоння при перетині кордону в межах режиму місцевого прикордонного руху, скасування у 2017 році візового режиму для громадян України, функціонування прикордонної торгівлі або шопінгу. У 2020 році прикордонники оформили понад 3,7 мільйона громадян України на напрямку в'їзду до Польщі, а у 2021 році цей показник збільшився до понад 4,2 мільйона.

У 2022 році більш ніж 9 мільйонів в'їхали до Польщі внаслідок війни в Україні, а у 2023 та 2024 роках – понад 8,7 мільйона громадян України.

З нелегальною міграцією на пунктах перетину кордону тісно пов'язана фальсифікація документів, що дозволяють перетнути державний кордон та легально перебувати на території країни. У більшості країн ринок фальшивих документів контролюють організовані злочинні угруповання, для яких цей вид діяльності також пов'язаний з іншими формами злочинної діяльності, як-от організоване незаконне переправлення через кордон осіб або викрадених транспортних засобів [6, с. 51].

Іншим рівнем зловживань у сфері документів, пов'язаних з отриманням дозволу на в'їзд або перебування в Польщі, є процедури, пов'язані з візами, виданими за кордоном у польських консульських установах. Іноземці, які підлягають візовому зобов'язанню й мають намір в'їхати на територію Республіки Польща, подають заяви про отримання віз до консульств. Консул відмовляє у видачі візи, якщо не дотримано формальних вимог або якщо є обґрунтована підозра, що вимоги, покладені на іноземця для його перебування в Польщі, не будуть дотримані [24]. Одним зі способів обходу необхідних критеріїв є надання неправдивих персональних даних у заяві внаслідок уже наявного паспорта з неправдивими даними або неправдивих даних щодо можливості виконання вимог під час перебування на території Польщі – фактична мета перебування іноземця буде відрізнятися від задекларованої в заяві [19, с. 47].

На діаграмі № 2 автори представили кількість громадян третіх країн, затриманих / виявлених Прикордонною службою за нелегальний перетин або спробу нелегального перетину на польсько-українській ділянці кордону з розподілом на осіб, затриманих у пункті перетину кордону, та осіб, затриманих безпосередньо на лінії державного кордону, у прикордонній зоні та за її межами.

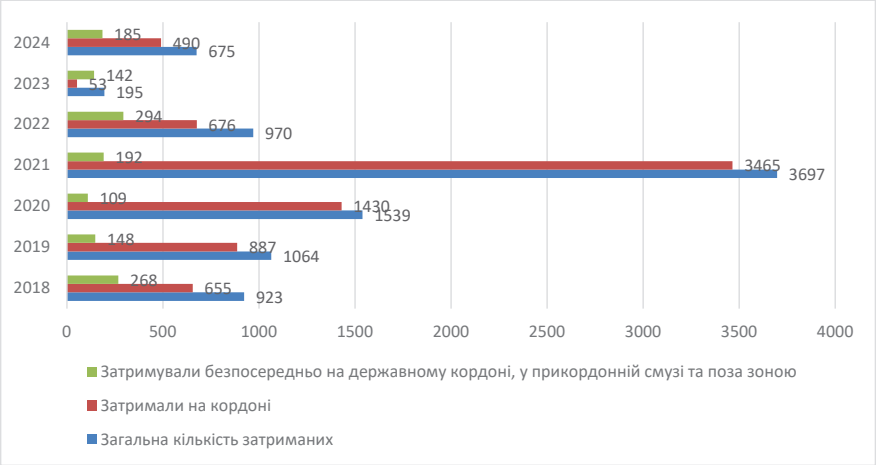

Діаграма 2. Кількість громадян третіх країн, затриманих/ виявлених прикордонною службою за перетин державного кордону всупереч закону або за спробу перетину державного кордону всупереч закону на польсько-українській ділянці державного кордону, з розподілом на затриманих у пункті пропуску та затриманих безпосередньо на лінії державного кордону, у прикордонній смузі та за її межами [9–15]

Джерело: власне опрацювання на основі даних Адміністрації Головної прикордонної служби, Статистична інформація прикордонної служби за 2021 рік, https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html [дата звернення: 29.01.2025].

Аналіз даних, представлених у вищенаведеній діаграмі, показує, що більшість спроб незаконного перетину польсько-українського кордону здійснюється на прикордонних переходах, у 2021 році припинено або виявлено 3 465 випадків, пов'язаних з використанням фальшивих документів. Співробітники Прикордонної служби у 2021 році затримали 3 042 громадяни

України, які використовували фальшиві документи, 347 громадян Молдови, 34 громадянина Грузії та 42 громадянина інших країн.

Громадяни України найчастіше використовували фальшиву візу (381), печатку (49), дозвіл на проживання (5), посвідчення особи (4), паспорт (2), карту місцевого прикордонного руху (2) та інші фальшиві документи (2 882) [12].

Висновки. Сьогодні можна спостерігати певну інтенсифікацію явища міграції у світі. Її причини бувають різні: від воєн і конфліктів до бідності та голоду і, нарешті, бажання розвиватися – саме вони змушують людей змінювати постійне місце проживання та їхати у віддалені куточки в пошуках кращого життя.

Проведений аналіз показує, що, на жаль, масштаби цього явища на зовнішніх кордонах Європейського Союзу зростають. Лише за перше півріччя 2023 року держави-члени ЄС зафіксували 132 370 незаконних перетинів кордону. Дані Frontex показують, що у 2024 році кількість нелегальних перетинів кордону ЄС зменшилася на 38 % порівняно з 2023-м. У 2024 році зафіксовано близько 240 000 таких випадків – найнижчий рівень з 2021 року. Що стосується східних кордонів Союзу, то особливо драматичну картину можна було спостерігати під час польсько-білоруської прикордонної кризи саме у 2021-му. Того ж року кількість нелегальних перетинів польсько-українського кордону також значно зросла. Тут, щоправда, ситуація змінилася у зв'язку з початком війни з росією, але вона, безумовно, ще не раз стане предметом спостереження й подальшого наукового розгляду.

Через своє геополітичне розташування Польща досі розглядалася багатьма іммігрантами переважно як транзитна країна. Той факт, що вона є однією з країн, які динамічно розвиваються, змушує дедалі частіше вказувати її як країну призначення, що може свідчити про збільшення масштабів імміграції, зокрема, на жаль, нелегальної, що особливо загрожує безпеці нашої країни та Європейського Союзу загалом.

References:

1. Biuletyn Migracyjny, nr 53/2015, s. 2. Retrieved from http://www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/pliki/pdf/biuletynmigracyjny53.pdf [accessed: 15.08.2023] [in Polish].

2. Fehler, W., Cebul, K., & Podgórzańska, R. (2017). Migracje jako wyzwanie dla Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich [Migrations as a challenge for the European Union and selected member states]. Warszawa: Difin [in Polish] .

3. Frontex. (2015). General Report 2015, p. 10. Retrieved from https://frontex.europa.eu/assets/Key_Documents/Annual_report/2015/General_Report_2015.pdf [accessed: 18.08.2023] [in Polish].

4. Głąbicka, K. (1999). Przerzut migrantów do lub przez terytorium Polski [Smuggling of migrants to or through the territory of Poland]. Warszawa: Instytut Studiów Uniwersytet Warszawski. (Seria: Prace Migracyjne, nr 22) [in Polish].

5. Gomółka, K. (2010). Współpraca transgraniczna Polski z Republiką Ukrainy, Republiką Białorusi i Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej [Cross-border cooperation of Poland with the Republic of Ukraine, the Republic of Belarus, and the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe "Semper" [in Polish].

6. Izak, K. (2014). Fałszywe dokumenty w rękach terrorystów [False documents in the hands of terrorists]. Problemy Ochrony Granic. Biuletyn, Kętrzyn, nr 54 [in Polish].

7. Janik, W. J., & Jaremczuk, E. J. (2017). Artykuł wprowadzający. Niekontrolowana migracja jako zagrożenie dla Europy – polski strach przed uchodźcami [Introductory article. Uncontrolled migration as a threat to Europe – Polish fear of refugees]. In E. J. Jaremczuk (Ed.), Migracje i kryzys uchodźczy w Europie. Rzeczywistość i wyzwania [Migrations and the refugee crisis in Europe. Reality and challenges]. Poznań: FNCE Sp. z o.o. [in Polish].

8. Kaczmarczyk, T. (2015). Migracja – charakterystyka zjawiska [Migration – characteristics of the phenomenon]. Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, nr 16/3 [in Polish].

9. Komenda Główna Straży Granicznej. (2025). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2024 r. [Border Guard. Statistical information for 2024]. Warszawa [in Polish].
10. Komenda Główna Straży Granicznej. (2024). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2023 r. [Border Guard. Statistical information for 2023]. Warszawa [in Polish].
11. Komenda Główna Straży Granicznej. (2023). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2022 r. [Border Guard. Statistical information for 2022]. Warszawa [in Polish].
12. Komenda Główna Straży Granicznej. (2022). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2021 r. [Border Guard. Statistical information for 2021]. Warszawa [in Polish].
13. Komenda Główna Straży Granicznej. (2021). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2020 r. [Border Guard. Statistical information for 2020]. Warszawa [in Polish].
14. Komenda Główna Straży Granicznej. (2020). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2019 r. [Border Guard. Statistical information for 2019]. Warszawa [in Polish].
15. Komenda Główna Straży Granicznej. (2019). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2018 r. [Border Guard. Statistical information for 2018]. Warszawa [in Polish].
16. Komenda Główna Straży Granicznej. (2018). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2017 r. [Border Guard. Statistical information for 2017]. Warszawa [in Polish].
17. Komenda Główna Straży Granicznej, Wydział V Informacji. (2017). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2016 r. [Border Guard. Statistical information for 2016]. Warszawa [in Polish].
18. Komenda Główna Straży Granicznej. (2016). Straż Graniczna. Informacja statystyczna za 2015 r. [Border Guard. Statistical information for 2015]. Warszawa [in Polish].
19. Lubiewski, P. (2013). Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów w sferze nielegalnej imigracji – szkic problemu [Crimes against the credibility of documents in the sphere of illegal immigration – an outline of the problem]. Problemy Ochrony Granic. Biuletyn, Kętrzyn, nr 53 [in Polish].
20. Ministry of Internal Affairs and Administration. (2017). Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 roku [Report on the state of security in Poland in 2016]. Warsaw [in Polish].
21. Ministry of Internal Affairs. (2012). Nadużywanie prawa do łączenia rodzin w Polsce. Fikcyjne małżeństwa oraz fałszywe deklaracje ojcostwa [Abuse of the right to family reunification in Poland. Sham marriages and false declarations of paternity]. Report prepared by the National Contact Point of the European Migration Network in Poland. Warsaw [in Polish].
22. Oleksiewicz, I., & Stachurska-Szczesiak, K. (2017). Polityka wobec uchodźców i zintegrowana polityka morska a bezpieczeństwo Unii Europejskiej [Refugee policy and integrated maritime policy and the security of the European Union]. Lublin: UMCS [in Polish].
23. Stawicki, R. (2019). Współczesne bezpieczeństwo człowieka. Dystans społeczny – uchodźcy – percepcja zagrożeń [Contemporary human security. Social distance – refugees – perception of threats]. Warsaw: Difin [in Polish].
24. Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 o cudzoziemcach [Act of December 12, 2013, on Foreigners], Dziennik Ustaw [Journal of Laws] (2021), item 2354 [in Polish].
25. Wiśniewski, B., & Jakubczak, R. (2015). System ochrony granicy państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan obecny i prognozy na przyszłość [The state border protection system of the Republic of Poland. Current status and future prospects]. Szczytno: Police Academy [in Polish].
26. Frontex. (2023, September 10). O 10 proc. wzrost nielegalnej migracji do UE [A 10% increase in illegal migration to the EU]. Retrieved from https://www.lrt.lt/pl/wiadomosci/1261/2047221/frontex-o-10-proc-wzrost-nielegalnej-migracji-do-ue [in Polish].
27. Frontex. (2023, September 10). O 10 proc. wzrost nielegalnej migracji do UE [A 10% increase in illegal migration to the EU]. Retrieved from https://www.lrt.lt/pl/wiadomosci/1261/2047221/frontex-o-10-proc-wzrost-nielegalnej-migracji-do-ue [in Polish].

Julia Kobets, Marcin Oskierko, Sławomir Żurawski. The impact of the war in Ukraine on the increase of illegal migration at the Polish-Ukrainian state border

The article is devoted to the problem of illegal migration on the Polish-Ukrainian state border caused by the war in Ukraine. This phenomenon is considered to be an increasing threat. However, in order to be

able to analyse its real effects, it is necessary to first analyse the scale, dynamics and transformations of this phenomenon and the accompanying abuses. The aim of the article is therefore to identify the phenomenon of illegal migration caused by the war in Ukraine on the Polish-Ukrainian state border in 2015-2024. The collected material allowed to answer the question: What is the scale, forms and dynamics of the phenomenon of illegal migration on the land section of the eastern border of the European Union? The authors have made a thorough analysis of illegal crossings of the aforementioned section of the Polish state border, noting that the problem of illegal attempts to cross the green Polish-Ukrainian state border has definitely increased as a result of the introduction by Ukraine of new legislation related to, among others. with the lowering of the conscription age in order to increase the pace of mobilization to the army.

Key words: *migration, illegal migration, migration routes, crime.*

Відомості про авторів:

Кобець Юлія – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Оскєрко Марцін – кандидат суспільних наук, викладач кафедри наук про безпеку, Державна академія прикладних наук (м. Хелм).

Журавскі Славомір – доктор суспільних наук, доцент кафедри наук про безпеку, Державна академія прикладних наук (м. Хелм).

UDC 327.56:364.4
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-36

Julia Nowicka
ORCID: 0000-0002-0778-0519

Dariusz Brążkiewicz
ORCID: 0000-0002-5372-1210

Marcin Oskierko
ORCID: 0000-0003-3450-6037

Sławomir Żurawski
ORCID: 0000-0001-9527-3391

SOCIAL SECURITY OF REFUGEES FROM UKRAINE IN POLAND

The aim of the article is to analyze the system of support and integration of refugees from Ukraine in Poland, identify key challenges and indicate opportunities for international cooperation that can contribute to improving the situation of refugees and host communities. The article analyzes the social security of refugees from Ukraine in Poland, taking into account their migration situation, integration challenges and opportunities for international cooperation. Key aspects of the Polish support system are described, such as financial benefits, access to health care, education and the labour market, and the role of state institutions and non-governmental organisations is indicated. The problems of integration, including language, social and cultural barriers, are also discussed, and long-term perspectives for Polish-Ukrainian relations are presented. In the end, recommendations were formulated regarding cooperation between Poland and Ukraine and the need for further development of migration and integration policies. The research problem was formulated: What challenges and opportunities are created by the current system of support for refugees from Ukraine in Poland in the context of ensuring their social security and integration? Poland has played a key role in ensuring social security for refugees from Ukraine by offering a comprehensive support system. However, effective integration requires further development of migration policies, the elimination of language and social barriers, and the strengthening of international cooperation. A significant challenge is to balance current aid activities with long-term integration strategies that will contribute to building a cohesive society. The article uses methods of analysis and synthesis of the literature on the subject and international and national reports on migration and integration of refugees. The comparative method allowed for the assessment of Polish activities in a broader international context. In addition, systemic analysis was used to identify key elements of the refugee support system and their interdependencies.

Key words: *social security, refugees, social integration, migration policy, international cooperation.*

Introduction. In recent years, Poland has become one of the main countries of refuge for refugees from Ukraine, especially as a result of the escalation of the armed conflict, which began in 2014 and intensified significantly in 2022. The scale of migration and the need to provide refugees with adequate living conditions posed a challenge both for the Polish social system and for international mechanisms to support people forced to leave their homes.

Refugee social security covers a wide range of issues, from access to basic services such as housing, financial assistance and health care, to integration into the local community and ensuring a sense of stability in a foreign country. In the context of Polish, an important role is played by both state institutions and non-governmental organizations, which jointly try to meet this exceptional situation.

The aim of the article is to analyze the functioning of the social support system for refugees from Ukraine in Poland, with particular emphasis on legal, institutional and social mechanisms. In addition, the study addresses issues related to the challenges of refugee integration, as well as assesses the effectiveness of Polish migration policies and their impact on the level of social security of people arriving from Ukraine.

The topics taken up not only reflect the importance of humanitarian support in crisis situations, but also show the potential of international cooperation in the face of growing global migration challenges. This analysis is particularly important from the perspective of Ukraine, as the experiences of refugees may affect the further development of relations between the two countries and support the processes of social reintegration in the future.

The situation of refugees from Ukraine in Poland. The initiation of a full-scale conflict in Ukraine by the President of the Russian Federation Vladimir Putin has brought back regular warfare to Europe after 70 years of peace [2]. Since the escalation of the armed conflict in Ukraine in February 2022, Poland has become a key place of refuge for Ukrainian citizens fleeing hostilities.

According to data from February 2023, almost 1 million Ukrainian citizens, mainly women and children, benefited from temporary protection in Poland. In total, about 1.4 million people had valid residence permits, which accounted for over 80% of all foreigners settling in the country. Currently, about 952 106 refugees from Ukraine are registered in Poland [8].

The main causes of this mass migration are the intense hostilities on the territory of Ukraine and the related humanitarian crisis. Armed conflict leads to a direct threat to life, destruction of infrastructure and deterioration of living conditions, which forces many citizens to seek refuge in neighboring countries, such as Poland.

The influx of such a large number of refugees poses a significant challenge for Polish in various aspects:

– logistical – providing adequate accommodation, food and basic services for such a large group of people required a quick mobilization of resources and infrastructure;

– legal – the need to adapt the national legal system to the needs of refugees, including granting temporary protection and regulations on access to the labour market and social benefits;

– social – the integration of such a large number of people with a different cultural and linguistic background is a challenge for local communities and education and health care systems.

The Polish social security system seems to be a protective system with a wide range of social protection [10, p. 18]. In March 2024, an amendment to the Special Act on Refugee Rights was introduced, which was aimed at adapting the regulations to the changing situation and providing better legal protection for people fleeing the conflict [7, p. 4]. The literature on the subject indicates that migrations caused by armed conflicts have far-reaching social and economic consequences both for the host countries and for the refugees themselves. Migration is often the result of armed conflicts and civil wars, being the main result of decolonization movements and natural disasters. Finally, migration as the main engine of globalization – undeniably determines the shape of contemporary reality [5, p. 222–223].

In the case of Polish, the influx of refugees from Ukraine can lead to changes in the labor market, affect the social welfare system and shape intercultural relations. On the one hand, the presence of refugees can contribute to cultural enrichment and dynamization of the labor market, but on the other hand, it can give rise to social tensions and require additional investment in integration. According to the report on monitoring the situation of refugees from Ukraine in Poland, a significant proportion of respondents (42,1%) were employed before leaving Ukraine, and 25% were retired. Unemployment was only 1,8%, and a small part (0,4%) supported family businesses. Currently, the largest group identifies as pensioners (27,2%), and unemployment has increased significantly to 22,4%. Employment has fallen

significantly – only 20,2% of respondents are currently employed, which is a decrease compared to the number of employees in Ukraine [7, p. 13].

These challenges underline the need for a comprehensive approach to migration policy, taking into account both humanitarian aspects and long-term social inclusion strategies. An analysis of the experience of other European countries can provide valuable clues in this regard. In conclusion, the situation of Ukrainian refugees in Poland is complex and multidimensional, requiring coordinated action at the national and international level to ensure adequate support and integration for those affected by the conflict.

Social security of refugees – the support system in Poland. Poland, as a country hosting a large number of refugees from Ukraine, has created a comprehensive system of social and financial support. One of the most important elements of this system is the possibility of using programs such as 500+, which provides a monthly benefit for each child up to the age of 18. Refugees under temporary protection in Poland can also apply for other forms of assistance, such as family allowances, nursing benefits or one-off financial allowances in the event of special needs [6]. A similar extension until 30 September 2025 will apply to periods when:

– periods of stay and validity of national visas of Ukrainian citizens are extended by operation of law;

– the validity periods of temporary residence permits for Ukrainian citizens are extended by operation of law;

– the deadlines for Ukrainian citizens to leave the territory of Poland are extended by operation of law (pursuant to Article 299 (6) of the Act of 12 December 2013 on foreigners);

– the deadlines for voluntary return (currently the deadlines for voluntary departure) specified in the decisions issued to Ukrainian citizens on obliging the foreigner to return (pursuant to Article 315 (1) of the Act on Foreigners) are extended by operation of law

– the validity periods of residence cards, Polish identity documents of a foreigner and "permit for tolerated stay" issued to citizens of Ukraine are extended by operation of law;

– the stay of Ukrainian citizens on the territory of Poland is considered legal in connection with the end of the period of permissible short-term stay (on the basis of a Schengen visa issued by a Polish authority, on the basis of a visa issued by another Schengen area country, on the basis of a residence permit issued by a competent authority of another Schengen area country or under visa-free travel);

– citizens of Ukraine shall not apply in proceedings for the award of a financial temporary residence permit for the purpose of conducting business activity specified in Article 142 (1) (3) of the Act on Foreigners, the requirement related to the size and quality of the business activity, if they conduct business activity on the basis of an entry in the Central Registration and Information on Business [11].

According to data from the Ministry of Family and Social Policy, by the end of 2023, the 500+ benefit was paid to over 700 thousand children from Ukraine. In addition, simplified procedures allow for quick obtaining of financial assistance, which is crucial in a crisis situation.

The health care system in Poland has been opened to refugees from Ukraine, who can use medical services financed by the National Health Fund (NFZ). This right covers basic medical care, hospital treatment, as well as access to vaccinations. In practice, however, many refugees face barriers in the form of limited availability of doctors, especially in larger cities, where the demand for medical services is the highest.

In the field of education, Poland has introduced legislation allowing refugee children to access free education in public schools and kindergartens. In 2023, more than 300 thousand children from Ukraine were registered in the Polish education system, which required an increase in the number of places in educational institutions and the employment of additional teachers, including bilingual teachers.

Access to the labour market has been facilitated by a special act that allows refugees to take up employment without the need to obtain a permit. By the end of 2023, about 500 thousand Ukrainian citizens found legal work in Poland, mainly in sectors such as construction, services, care and agriculture.

The role of state institutions, non-governmental organizations and local communities

The Polish government plays a key role in coordinating aid to refugees, but NGOs and local communities also make an important contribution. Institutions such as Caritas, the Polish Red Cross and the Ocalenie Foundation provide humanitarian aid, legal advice, psychological support and organize Polish language courses [9, p. 86]. Local communities, including local governments, organise donation collections, provide accommodation and run local integration initiatives such as sports activities, cultural events and mentoring programmes. Support for local communities often plays a decisive role in the adaptation process of refugees.

Among the good practices, it is worth mentioning the introduction of the so-called "support points", which operate in the largest cities in Poland. These are places where refugees can get comprehensive help – from legal information, through interpreter services, to material assistance. However, the support system is not without its loopholes. The main problems are:

– shortage of places in public educational institutions, especially in large agglomerations;
– difficulties in accessing health services resulting from the overload of the health care system;
– language barriers that hinder integration into the labour market and local communities;
– lack of a sufficient number of training programs that would help refugees adapt their professional qualifications to the Polish labor market.

In conclusion, Poland has created a solid foundation of social support for refugees from Ukraine, but there is a need to further develop integration programs and investments in public infrastructure to meet the long-term challenges of hosting such a large number of people.

Challenges and opportunities for international cooperation. As many as 48% of refugees expressed their intention to stay in Poland for the duration of the war [1]. Therefore, the integration of refugees from Ukraine in Poland is associated with a number of challenges that result from linguistic, cultural and social differences. The knowledge of the Polish language among refugees from Ukraine is limited, which makes it difficult for them to function in everyday life, access public services, and find a job. Polish language programs are available, but their number and range are not sufficient in relation to the needs. Research by the Ocalenie Foundation shows that only 30% of refugees declare knowledge of the basics of the Polish language at a level that allows communication in offices and on the labour market.

Although Poles and Ukrainians share some common historical and cultural elements, differences in traditions and customs can lead to misunderstandings. An example is the different approaches to the role of women in the family and society, which in some cases leads to difficulties in accepting new social models. In some local communities, tensions have been reported due to Poles' concerns about their jobs and access to public services such as health care and education. Although surveys indicate that the majority of Poles declare support for refugees, about 20% are concerned about their long-term impact on local public resources [4].

The migration crisis may become the foundation for closer relations between Poland and Ukraine, both at the social and political level. Poland's support to refugees, including the opening of the labour market and education system, has strengthened mutual trust and solidarity. In the long run, this may result in better economic and cultural cooperation between the two countries. The massive influx of refugees has highlighted the need to develop integration policies in Poland. Capabilities include:

1. Expanding educational and vocational programmes for migrants.
2. Promoting activities aimed at combating discrimination and promoting cultural diversity.
3. Creating local integration centres that will support refugees in language learning, cultural adaptation and job search.

Poland and Ukraine can jointly create educational programs that will allow refugees to gain qualifications recognized in both countries. Language courses conducted both in Poland and online could be financed under joint funds. Both countries should seek greater financial and technical support from the European Union and international organizations. These funds could be used for the development of public infrastructure and the creation of long-term integration strategies.

NGOs and cultural institutions in both countries can support the exchange of experiences and the promotion of mutual understanding. Examples of such activities are artistic projects, educational workshops or events promoting Ukrainian traditions in Poland. Poland and Ukraine should cooperate on creating mechanisms to respond to future migration crises. This could include better monitoring of migration flows, faster asylum procedures and contingency plans at regional level.

The influx of refugees from Ukraine to Polish poses both challenges and opportunities for both countries. A key element in tackling this crisis effectively is international cooperation, which will not only address current humanitarian needs, but also lay a solid foundation for future social inclusion. Developing integration policies and promoting mutual understanding can bring long-term benefits for both Polish and Ukraine, while strengthening solidarity and partnership in the region.

Conclusion. An analysis of the support and integration system for refugees from Ukraine in Poland indicates that the country has taken significant measures to ensure social security and create conditions for adaptation for people forced to leave their homes. Poland stands out from other European countries as a leader in humanitarian aid, offering a comprehensive support system including social benefits, access to education, health care and the labour market. These actions, despite the difficulties of overloading public infrastructure and limited resources, are an example of social solidarity and readiness to respond to a large-scale humanitarian crisis.

One of the key elements of an effective response to the migration crisis is international cooperation, which has allowed Poland to obtain financial and technical support from the European Union and international organizations. This assistance has made it possible, among other things, to expand integration programmes, introduce simplified administrative procedures for refugees and increase access to public services. Equally important was the role of non-governmental organizations, which complemented the activities of state institutions by providing humanitarian aid, organizing language courses and supporting refugees in the adaptation process.

Despite significant progress, Poland still faces many challenges that require urgent solutions. Limited availability of places in public educational institutions, overloading of the health care system and language barriers are just some of the problems faced by both refugees and local communities. The difficulties present indicate the need to further develop integration policies that will take into account the needs of both refugees and host communities.

In the long term, the migration of refugees from Ukraine may contribute to strengthening Polish-Ukrainian relations, both at the social and political level. The solidarity shown during the crisis can become the basis for lasting cooperation in the future, strengthening the ties between the two nations. However, achieving this goal requires the implementation of long-term strategies that will foster integration and prevent potential social conflicts.

The need for further analysis in this area is obvious, especially in the context of assessing the effectiveness of the implemented solutions and identifying gaps in the support system. Research should include both the perspective of refugees and local communities to better understand their needs, expectations and concerns. It is also crucial to deepen knowledge about the long-term effects of migration on the labour market, education system and social development in Poland. Only on this basis will it be possible to develop policies that sustainably support integration and the building of a cohesive society.

Bibliography:

1. Bird N., Amaglobeli D. Policies to Address the Refugee Crisis in Europe Related to Russia's Invasion of Ukraine. IMF Note, 003. Washington : International Monetary Fund, 2022.
2. Burdeau C. Ukraine conflict exposes dangers of a new Cold War. 2022. URL: https://www.courthousenews.com/ukraine-conflict-exposes-dangers-of-a-new-cold-war/.
3. Global Trends report 2023 / UNHCR.
4. International Migration Outlook 2023 / OECD.
5. Łaźniewska E., Trojszczak D., Prytula K. Migracje z Ukrainy do państw członkowskich UE w latach 2014–2023. *Rocznik Integracji Europejskiej.* 2023. № 17. S. 221–242.
6. Materiał informacyjny o zasadach przyznawania świadczeń rodzinnych obywatelom Ukrainy przybywającym na terytorium Polski w związku z toczącymi się działaniami wojennymi (zaktualizowany w związku przedłużeniem do 30 września 2025 r. legalnego pobytu, o którym mowa w art. 2 ust. 1 ustawy pomocowej).
7. Monitoring Sytuacji Uchodźców z Ukrainy w Polsce : raport Q1 2024, Styczeń – Marzec.
8. Obywatele Ukrainy w Polsce – aktualne dane migracyjne / Urząd do spraw cudzoziemców. URL: https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--aktualne-dane-migracyjne2.
9. Olszewska-Łabędź B. Konflikt zbrojny jako źródło kryzysu migracyjnego. Wybrane formy wsparcia uchodźców z Ukrainy. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja.* 2022. № 1 (21). S. 81–92.
10. Samoraj-Charitonow B. Dostępność zabezpieczenia społecznego dla uznanych uchodźców w Polsce. *Polityka Społeczna.* 2017. T. 517. № 4. S. 3–18.
11. Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy. URL: https://ukraina.interwencjaprawna.pl/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy/.

References:

1. Bird, N., & Amaglobeli, D. (2022). Policies to Address the Refugee Crisis in Europe Related to Russia's Invasion of Ukraine. IMF Note, 003. Washington: International Monetary Fund.
2. Burdeau, C. (2022). Ukraine conflict exposes dangers of a new Cold War. Retrieved from https://www.courthousenews.com/ukraine-conflict-exposes-dangers-of-a-new-cold-war/.
3. UNHCR (2023). Global Trends Report 2023.
4. OECD (2023). International Migration Outlook 2023.
5. Łaźniewska, E., Trojszczak, D., & Prytula, K. (2023). Migracje z Ukrainy do państw członkowskich UE w latach 2014–2023 [Migration from Ukraine to EU Member States in 2014–2023]. Rocznik Integracji Europejskiej, 17, 221–242 [in Polish].
6. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej RP. (2025). Materiał informacyjny o zasadach przyznawania świadczeń rodzinnych obywatelom Ukrainy przybywającym na terytorium Polski w związku z toczącymi się działaniami wojennymi (zaktualizowany w związku z przedłużeniem do 30 września 2025 r. [Information material on the rules for granting family benefits to Ukrainian citizens arriving in the territory of Poland in connection with the ongoing war operations (updated due to the extension until September 30, 2025)]. legalnego pobytu, o którym mowa w art. 2 ust. 1 ustawy pomocowej) [in Polish].
7. Centrum Analiz Migracyjnych (2024). Monitoring Sytuacji Uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport Q1 2024 (Styczeń – Marzec) [Monitoring the Situation of Refugees from Ukraine in Poland. Report Q1 2024 (January – March)] [in Polish].
8. Urząd do Spraw Cudzoziemców RP. (2024). Obywatele Ukrainy w Polsce – aktualne dane migracyjne [Obywatele Ukrainy w Polsce – aktualne dane migracyjne]. Retrieved from https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--aktualne-dane-migracyjne2 [in Polish].
9. Olszewska-Łabędź, B. (2022). Konflikt zbrojny jako źródło kryzysu migracyjnego. Wybrane formy wsparcia uchodźców z Ukrainy [Armed conflict as a source of the migration crisis. Selected forms of support for refugees from Ukraine]. Kultura-Społeczeństwo-Edukacja, 1 (21), 81–92 [in Polish].
10. Samoraj-Charitonow, B. (2017). Dostępność zabezpieczenia społecznego dla uznanych uchodźców w Polsce. Polityka Społeczna [Availability of social security for recognized refugees in Poland. Social Policy], 517 (4), 3–18 [in Polish].
11. Interwencja Prawna (2024). Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy [Law on Assistance to Citizens of Ukraine]. Retrieved from https://ukraina.interwencjaprawna.pl/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy/ [in Polish].

Юлія Новіцька, Даріуш Бронжкевич, Марцін Оскєрко, Славомір Журавські. Соціальне забезпечення біженців з України в Польщі

Метою статті є аналіз системи підтримки й інтеграції біженців з України в Польщі, визначення основних викликів і можливостей міжнародної співпраці, які можуть сприяти покращенню ситуації як для біженців, так і для спільнот, які їх приймають. У статті розглянуто соціальну безпеку біженців з України в Польщі з урахуванням їхньої міграційної ситуації, викликів інтеграції та перспектив міжнародної співпраці. Описано ключові аспекти польської системи підтримки, зокрема фінансові виплати, доступ до охорони здоров'я, освіти та ринку праці, а також роль державних інституцій і неурядових організацій. Розглянуто проблеми інтеграції, зокрема й мовні, соціальні та культурні бар'єри, а також довгострокові перспективи польсько-українських відносин. У підсумку сформульовано рекомендації щодо співпраці між Польщею та Україною та необхідності подальшого розвитку міграційної та інтеграційної політики.

У статті сформульовано дослідницьку проблему: які виклики та можливості створює чинна система підтримки біженців з України в Польщі в контексті гарантування їхньої соціальної безпеки й інтеграції? Польща, безперечно, відіграла ключову роль у гарантуванні соціальної безпеки біженців з України, запропонувала комплексну систему підтримки. Однак для ефективної інтеграції необхідний подальший розвиток міграційної політики, усунення мовних і соціальних бар'єрів, а також зміцнення міжнародної співпраці. Важливим викликом є балансування між поточними заходами допомоги та довгостроковими стратегіями інтеграції, що сприятимуть формуванню згуртованого суспільства.

Ключові слова: *соціальна безпека, біженці, соціальна інтеграція, міграційна політика, міжнародна співпраця.*

Information about the authors:

Nowicka Julia – Professor of the Military Academy,
Habilitation Doctor of Security Sciences, Sociologist.
Brążkiewicz Dariusz – Associate Professor at the John Paul II Academy in Biała.
Oskierko Marcin – doctor of social sciences in the discipline of security sciences,
is an assistant professor at the Department of Security Sciences
of the State Academy of Applied Sciences in Chełmie.
Żurawski Sławomir – doctor of social sciences in the discipline of security sciences,
assistant professor at the Department of Security Sciences
at the State Academy of Applied Sciences in Chełm

УДК 352.07-027.236: [32:005.25]
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-37

Юрій Головчук
ORCID: 0009-0005-9950-7948

СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ ПІДХОДУ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглядаються сучасні виклики та можливості для вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації та демократизації управління. Основна увага приділяється концепції відповідальної політики як ключового підходу для забезпечення прозорості, підзвітності й ефективності ухвалення рішень на місцевому рівні. У рамках дослідження обґрунтовується, що відповідальна політика сприяє не лише підвищенню рівня довіри громадян до влади, але й зміцненню інституційної спроможності місцевих органів управління.

У статті пропонується систематизований підхід до впровадження стратегій, які базуються на принципах відповідальної політики. Серед них виділяються: залучення громадян до процесу ухвалення рішень, упровадження електронного врядування, удосконалення системи моніторингу й оцінювання діяльності органів місцевого самоврядування, а також розширення партнерства між владою, бізнесом і громадським сектором. Особлива увага приділяється інтеграції механізмів громадського контролю та розробленню стратегічних планів розвитку територіальних громад.

Стаття також містить аналіз успішних практик реалізації відповідальної політики в різних регіонах України та за кордоном, які можуть бути адаптовані до місцевих умов. Наголошується, що впровадження таких стратегій сприяє ефективнішому використанню ресурсів громади, зниженню рівня корупції та підвищенню якості надання публічних послуг.

У підсумку у статті сформульовано висновок, що використання підходу відповідальної політики є стратегічно важливим кроком для розвитку сталих, ефективних і прозорих місцевих самоврядувань, здатних гнучко реагувати на сучасні суспільні виклики.

Ключові слова: *відповідальна політика, місцеве самоврядування, ефективність управління, прозорість, підзвітність, електронне врядування, громадська участь, територіальна громада.*

Вступ. Органи місцевого самоврядування є фундаментом демократичної системи управління, адже саме вони найкраще розуміють потреби й інтереси своїх громад. Однак ефективність їхньої роботи часто залишається під питанням через неналежну прозорість, низьку залученість громадян і обмеженість ресурсів. В умовах сучасної децентралізації та реформування державного управління використання підходу відповідальної політики постає як необхідна умова для забезпечення сталого розвитку територіальних громад.

Відповідальна політика базується на принципах прозорості, підзвітності, ефективного використання ресурсів і участі громадян в ухваленні рішень. Вона спрямована на формування довіри між громадянами та владою, підвищення якості надання публічних послуг і забезпечення довгострокового розвитку територій. У межах цього підходу важливо враховувати як місцевий, так і міжнародний досвід, адаптувати найкращі практики до особливостей українського законодавства і реалій.

Дане дослідження покликане розкрити стратегії підвищення ефективності органів місцевого самоврядування через упровадження відповідальної політики. Увага приділяється не лише теоретичному обґрунтуванню даного підходу, а й аналізу практичних інструментів, як-от електронне врядування, громадський контроль і стратегічне планування.

Метою дослідження є проведення аналізу можливостей підвищення ефективності органів місцевого самоврядування шляхом упровадження підходу відповідальної політики та розроблення рекомендацій із реалізації цього підходу в умовах України.

Головні завдання дослідження такі:

– розкриття теоретичних основ поняття «відповідальна політика» та його зв'язку з ефективністю місцевого самоврядування;

– проведення аналізу сучасного стану роботи органів місцевого самоврядування в Україні, визначення основних проблем і викликів;

– оцінювання впливу електронного врядування, громадського контролю та стратегічного планування на ефективність управління;

– дослідження найкращих міжнародних практик відповідальної політики та можливостей їх адаптації до умов розвитку українських громад;

– розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності місцевого самоврядування на основі принципів відповідальної політики.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження ґрунтується на комплексному підході, що включає кілька методів:

– теоретичний аналіз, що передбачає опрацювання наукової літератури, нормативно-правових актів, міжнародних звітів і досліджень у сфері місцевого самоврядування;

– порівняльний метод, зокрема аналіз найкращих практик у сфері відповідальної політики у країнах Європи (Скандинавії, Німеччини, Польщі);

– емпіричний метод, який передбачає збір та проведення аналізу даних про діяльність українських громад, використання електронного врядування, громадського контролю та стратегічного планування;

– системний підхід, зокрема розроблення комплексних рекомендацій для вирішення визначених проблем.

Тема ефективності місцевого самоврядування та відповідальної політики привертає значну увагу науковців і практиків. Наприклад, у працях Джеррі Ладера та Марти Саттер досліджено роль громадянської участі та прозорості у зміцненні довіри до влади. В Україні питання децентралізації широко висвітлюється в роботах експертів Інституту громадянського суспільства, зокрема Анатолія Ткачука, який аналізує вплив реформи децентралізації на спроможність громад.

У дослідженнях Оксани Дащаківської та Олександра Солонтая акцентовано увагу на важливості впровадження електронного врядування для підвищення прозорості та підзвітності місцевої влади. У міжнародному контексті звіти ОЕСР (OECD) пропонують ґрунтовний аналіз успішних практик прозорого управління у громадах, а також інструментів громадського контролю, як-от бюджети участі. Отже, останні дослідження підтверджують, що підхід відповідальної політики є ефективним інструментом для підвищення ефективності місцевого самоврядування. Водночас у них підкреслено необхідність адаптації цих практик до конкретного національного контексту.

Результати та обговорення. Місцеве самоврядування є ключовою ланкою демократичного управління, яка забезпечує реалізацію інтересів громади та задоволення її потреб. Проте в умовах глобалізації, децентралізації та економічної нестабільності органи місцевого самоврядування стикаються із численними викликами: обмеженими ресурсами, низьким рівнем довіри громадян, корупційними ризиками та занизькою ефективністю управлінських процесів. У цьому контексті підхід відповідальної політики стає стратегічним інструментом для покращення роботи органів місцевого самоврядування. Відповідальна політика – це управлінський підхід, спрямований на забезпечення прозорості, підзвітності й ефективності в роботі органів влади, з орієнтуванням їх на потреби громади. У контексті місцевого самоврядування

відповідальна політика означає, що всі рішення, ініціативи та дії органів влади спрямовані на покращення добробуту громадян, з урахуванням їхніх потреб, очікувань і прав.

По-перше, відповідальна політика передбачає підзвітність перед громадою. Це означає, що органи місцевого самоврядування регулярно звітують про виконання своїх функцій, використання бюджетних коштів та досягнення стратегічних цілей.

По-друге, прозорість є невід'ємним елементом відповідальної політики. Прозорість передбачає доступ громадян до інформації про діяльність органів влади, публічні обговорення рішень, відкриті дані та громадський моніторинг. Наприклад, портал відкритих даних в Україні надає можливість громадянам вільно аналізувати бюджетні витрати чи діяльність органів місцевого самоврядування.

Третім ключовим аспектом є орієнтація на інтереси громади. Це означає, що політика має не лише бути прозорою, а й ураховувати реальні потреби мешканців. Проведення опитувань, громадських слухань чи інших консультацій дозволяє владі отримувати зворотний зв'язок, що сприяє ухваленню обґрунтованих рішень.

Четвертий аспект відповідальної політики – довгострокова орієнтація. Органи місцевого самоврядування мають планувати свою діяльність так, щоб рішення несли користь не тільки нині, але й у майбутньому. Наприклад, інвестиції в інфраструктуру чи енергоефективність – це стратегічні рішення, які сприяють сталому розвитку громад.

Нарешті, важливим елементом є дотримання етичних норм. Практики, пов'язані з конфліктами інтересів, корупцією чи маніпуляцією даними, несумісні із принципами відповідальної політики. Згідно з дослідженнями Т. Ланге у праці «Етична політика», «місцева влада має бути прикладом дотримання етичних стандартів в ухваленні рішень» [7].

Отже, відповідальна політика – це основа ефективного врядування, яка формує довіру громадян, сприяє злагодженій взаємодії між владою і суспільством, а також забезпечує сталість розвитку громади.

Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування – це їхня здатність забезпечувати якісне виконання своїх функцій, ухвалювати ефективні рішення та реагувати на виклики. Вона визначається такими ключовими елементами, як кадровий потенціал, організаційна структура, технічна забезпеченість, нормативно-правова база та фінансові ресурси.

Першим елементом є кваліфіковані кадри. Рівень професійної підготовки працівників місцевого самоврядування безпосередньо впливає на якість виконання завдань. Регулярне підвищення кваліфікації, навчання нових технологій і впровадження сучасних підходів до управління є ключовими умовами успішної роботи [4, с. 111]. Як зазначає А. Торн у праці «Розвиток місцевих інституцій», «без компетентних фахівців неможливо створити інституції, здатні ефективно виконувати свої функції» [8].

Другий важливий аспект – організаційна структура. Органи місцевого самоврядування повинні мати чітко визначену структуру, яка відповідає їхнім завданням. Надмірна централізація, дублювання функцій чи відсутність чіткої ієрархії можуть стати на заваді ефективній роботі.

Третім елементом є фінансова спроможність. Без належного фінансування органи місцевого самоврядування не можуть реалізовувати свої програми чи виконувати обов'язки. Децентралізація в Україні дозволила громадам отримати більше фінансових ресурсів, однак їх ефективне використання потребує розумного планування.

Технічна забезпеченість також має велике значення. Сучасні інформаційні технології, автоматизовані системи управління, інтернет-доступ до документів дозволяють оптимізувати роботу органів влади та скоротити бюрократичні процеси. Окрім цього, важлива наявність сильної нормативно-правової бази. Закони, що регулюють діяльність місцевого самоврядування, повинні бути чіткими, сучасними та такими, що відповідають потребам суспільства. Їх

постійне оновлення – необхідна умова для підтримки інституційної спроможності. Зрештою, упровадження моніторингових механізмів дозволяє оцінювати ефективність роботи місцевих органів. Регулярний аналіз досягнень, оцінювання виконаних завдань і зворотний зв'язок від громади сприяють удосконаленню роботи [2].

Електронне врядування є невід'ємним елементом сучасного місцевого самоврядування, яке прагне до відповідальної політики. Воно забезпечує прозорість, доступність і зручність взаємодії громадян з органами влади.

По-перше, електронне врядування сприяє автоматизації адміністративних процесів. Це дозволяє скоротити час на обробку звернень громадян, зменшити кількість бюрократичних процедур і підвищити швидкість надання послуг. Наприклад, в Україні електронний портал «Дія» надає доступ до численних послуг, від реєстрації бізнесу до отримання соціальної допомоги.

По-друге, електронне врядування забезпечує прозорість. Відкриті дані, доступ до бюджетів, онлайн-трансляції засідань сприяють довірі громадян.

По-третє, електронні платформи полегшують залучення громадян до управління. Громадські обговорення, електронні петиції, опитування дозволяють мешканцям впливати на рішення влади. Це підвищує рівень демократичності процесів і дозволяє врахувати думку різних груп населення.

Також електронне врядування знижує адміністративні витрати. Автоматизація процесів дозволяє оптимізувати ресурси органів місцевого самоврядування, звільняє їх від рутинних завдань і дає змогу зосередитися на стратегічних питаннях. Важлива також інтеграція систем електронного врядування з іншими платформами. Наприклад, взаємодія місцевих органів влади з національними базами даних чи системами дозволяє швидко вирішувати міжвідомчі питання. Залучення громадян до процесу управління є ключовим аспектом відповідальної політики. Це дозволяє не лише враховувати потреби громади, а й підвищувати довіру до органів влади. Активна участь мешканців реалізується через громадські слухання, консультації, публічні обговорення чи електронні платформи для голосування. Наприклад, у Польщі громадські ради при муніципалітетах активно впливають на формування місцевих бюджетів і стратегій [1].

В Україні практики громадського бюджету дозволяють мешканцям самостійно визначати, на що спрямувати частину коштів громади. Це сприяє розвитку локальних ініціатив та формує у громадян відчуття відповідальності за розвиток власної території.

Громадський контроль також є інструментом залучення. Мешканці можуть моніторити реалізацію проєктів, оцінювати роботу органів влади та впливати на ухвалення рішень через подання пропозицій чи скарг. Взаємодія громадян і влади має бути підтримана інформаційною кампанією, щоб мешканці були поінформовані про можливості участі. Як свідчить досвід Європейського Союзу, просвіта громади щодо механізмів залучення сприяє їх активнішому використанню.

Залучення громадян до процесів управління сприяє ефективності місцевого самоврядування, оскільки дозволяє органам влади краще розуміти потреби громади й ухвалювати рішення, які відповідають інтересам більшості. Форми громадської участі можуть бути як формальними, так і неформальними. Наприклад, громадські слухання, створення консультативних рад або комітетів, онлайн-платформи для голосування чи обговорення важливих питань. Важливим є забезпечення доступності цих механізмів для всіх верств населення, зокрема і вразливих груп, щоб уникнути нерівності у процесах ухвалення рішень. Залучення громадян також має бути систематичним і підтримуваним з боку місцевої влади. Це означає, що необхідно забезпечувати регулярну комунікацію із громадою, звітувати про ухвалені рішення та створювати можливості для моніторингу їх виконання. Наприклад, у європейських країнах

використовуються моделі «спільного управління», коли громада активно долучається до розроблення і реалізації стратегічних планів. Як зазначає Р. Бланк у своїй роботі «Демократичне врядування», «інтеграція громадян у процеси ухвалення рішень зміцнює довіру та сприяє формуванню більш ефективних рішень» [6].

Важливу роль відіграють цифрові інструменти, які полегшують доступ громадян до інформації та участь у місцевому самоврядуванні. Електронні платформи, як-от «Дія» в Україні, дозволяють не лише отримувати державні послуги, а й брати участь у громадських обговореннях, подавати ініціативи чи пропозиції. Застосування таких інструментів забезпечує більшу прозорість, оперативність і зручність у взаємодії з органами влади. Окрім того, це знижує рівень бюрократії, що є одним із ключових чинників ефективності [3].

Роль партнерства також має стратегічне значення для підвищення ефективності роботи місцевого самоврядування. Успішні практики свідчать, що співпраця між органами влади, бізнесом і громадянським суспільством дозволяє досягти кращих результатів у реалізації суспільно значущих проєктів. Наприклад, моделі державно-приватного партнерства сприяють ефективному використанню ресурсів, зменшенню фінансового навантаження на бюджети громад і підвищенню якості послуг. У дослідженні І. Ґрінер підкреслює: «Створення партнерських мереж на місцевому рівні дає змогу більш комплексно вирішувати проблеми, поєднувати різні джерела фінансування та досвід» [9, с. 81].

Громадський контроль виступає ще одним важливим елементом відповідальної політики. Механізми контролю, як-от доступ до інформації, участь у моніторингових комісіях, громадські аудити, допомагають уникати корупції та забезпечувати підзвітність. У багатьох країнах громадський контроль реалізується через створення спеціальних платформ для звітності органів влади. Україна також упроваджує подібні ініціативи, наприклад, завдяки доступу до даних через портал відкритих даних. Це дозволяє кожному громадянину аналізувати бюджетні витрати й ефективність управлінських рішень.

Важливим інструментом підвищення ефективності є адаптація успішного досвіду інших країн. Наприклад, використання досвіду децентралізації Польщі та країн Балтії в Україні дало можливість оптимізувати роботу місцевого самоврядування та зробити його більш прозорим і ефективним. Водночас адаптація повинна враховувати національні особливості, щоб уникнути механічного перенесення моделей, які можуть не спрацювати в іншому контексті. Як зазначає Р. Скотт у праці «Інституційна адаптація», «кожна інновація має бути належно модифікована відповідно до місцевих умов» [5].

Довгострокове стратегічне планування є завершальним і водночас фундаментальним компонентом відповідальної політики. Воно передбачає чітке визначення пріоритетів розвитку громади, розроблення реалістичних планів дій і систематичне оцінювання досягнутих результатів. Планування має бути не тільки інструментом визначення напрямів розвитку, а і способом забезпечення стабільності в умовах змін. Важливість стратегічного планування підкреслює знову ж таки І. Ґрінер: «Тільки завдяки довгостроковій перспективі можна досягти стабільності, що дозволить розвивати місцеву громаду як у соціальному, так і в економічному аспектах» [9, с. 91].

Висновки. Підхід відповідальної політики в місцевому самоврядуванні підкреслює його ключову роль у забезпеченні сталого розвитку громад. Відповідальна політика базується на прозорості, підзвітності, залученні громадян, інституційній спроможності та використанні інноваційних інструментів, як-от електронне врядування. Ці елементи формують основу сучасного управління, яке відповідає потребам громадян і дозволяє ефективно вирішувати місцеві проблеми. Як показує досвід України й інших країн, відповідальний підхід сприяє підвищенню рівня довіри між мешканцями і владою, що є важливим чинником соціальної стабільності та згуртованості громади. Інтеграція принципів відповідальної політики

в роботу місцевого самоврядування створює нові можливості для залучення громадян до процесу управління. Це не лише забезпечує врахування їхніх потреб, але й формує в них відчуття причетності до розвитку власної громади. Завдяки сучасним технологіям, як-от електронні платформи, громадяни можуть брати участь в ухваленні рішень швидше й ефективніше. Проте важливо пам'ятати, що технології самі собою не є панацеєю: їх упровадження має бути доповнене освітніми ініціативами для громади, що сприятиме підвищенню рівня свідомості й активності мешканців. Відповідальна політика повинна мати на меті не лише вирішення поточних проблем, але і створення умов для довгострокового розвитку, який ґрунтується на залученні всіх зацікавлених сторін.

Успіх стратегії відповідальної політики залежить від балансу між ефективністю управлінських рішень і їхньою прозорістю. Органи місцевого самоврядування, які будують свою роботу на цих принципах, здатні підтримати довіру, підвищити ефективність використання ресурсів і забезпечити сталий розвиток. Важливо також ураховувати національні особливості, щоб адаптувати найкращі міжнародні практики відповідно до локального контексту. Як свідчить досвід України, децентралізація та впровадження підходу відповідальної політики стали основою для модернізації системи місцевого самоврядування. Це дозволяє не лише досягти короткострокових результатів, але і створити підґрунтя для розвитку ефективного та прозорого управління, яке відповідає викликам сучасності.

Література:

1. Міжнародне муніципальне партнерство : методичні рекомендації Ради Європи. 2022. URL: https://rm.coe.int (дата звернення: 16.01.2025).

2. Місцеві громади в реаліях воєнного часу. *Укрінформ.* URL: https://www.ukrinform.ua (дата звернення: 17.01.2025).

3. Портал «Дія». URL: https://diia.gov.ua (дата звернення: 17.01.2025).

4. Рудакевич М. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління. Тернопіль : Астон, 2007. 398 с.

5. Скотт В. Інституції та організації. *Ідеї, інтереси та ідентичності.* 1995. URL: https://shs.cairn.info (дата звернення: 17.01.2025).

6. Democratic Governance: Systems and Radical Perspectives. URL: https://www.jstor.org (дата звернення: 17.01.2025).

7. Ethical politics: reality or illusion? *Daedalus*. URL: https://www.amacad.org (дата звернення: 16.01.2025).

8. From Global Paradigm to Grounded Policy. *The Socio-Cognitive Construction of Participatory Development in Cambodia*. URL: https://www.academia.edu (дата звернення: 17.01.2025).

9. Greener I. Public administration: a critical text. URL: https://www.researchgate.net/publication/45489323_Public_management_a_critical_text (дата звернення: 16.01.2025).

References:

1. Rada Yevropy. Mizhnarodne munitsypalne partnerstvo: Metodychni rekomendatsii [International municipal partnership: Methodological recommendations]. Retrieved from https://rm.coe.int (Access date: 16.01.2025).

2. Ukrinform. Mistsevi hromady v realiiakh voiennoho chasu [Local communities in the realities of wartime]. Retrieved from https://www.ukrinform.ua (Access date: 16.01.2025).

3. Portal "Diia". Diia [Action]. Retrieved from https://diia.gov.ua (Access date: 16.01.2025).

4. Rudakevych, M. (2007). Profesijna etyka derzhavnykh sluzhbovtsiv: Teoriia i praktyka formuvannia v umovakh demokratyzatsii derzhavnoho upravlinnia [Professional ethics of civil servants: Theory and practice of formation in the conditions of democratization of public administration]. Aston.

5. Skott, V. (1995). Instytutsii ta orhanizatsii. Idei, interesy ta identychnosti [Institutions and organizations: Ideas, interests, and identities]. Retrieved from https://shs.cairn.info (Access date: 16.01.2025).

6. Democratic governance: Systems and radical perspectives. Retrieved from https://www.jstor.org (Access date: 16.01.2025).

7. Ethical politics: Reality or illusion? *Daedalus*. Retrieved from https://www.amacad.org (Access date: 16.01.2025).

8. From global paradigm to grounded policy: The socio-cognitive construction of participatory development in Cambodia. Retrieved from https://www.academia.edu (Access date: 16.01.2025).

9. Greener, I. (2009). Public Management: A Critical Text. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/45489323_Public_management_a_critical_text (Access date: 16.01.2025).

Yurii Holovchuk. Strategies for increasing the efficiency of the work of local government bodies based on the use of the responsible policy approach

This article examines current challenges and opportunities for improving the activities of local governments in the context of decentralization and democratization of governance. The main focus is on the concept of responsible politics as a key approach to ensuring transparency, accountability and efficiency of decision-making at the local level. The study substantiates that responsible politics contributes not only to increasing the level of citizens' trust in government, but also to strengthening the institutional capacity of local governments.

The article proposes a systematic approach to implementing strategies based on the principles of responsible politics. Among them are: involving citizens in the decision-making process, implementing e-government, improving the system of monitoring and evaluating the activities of local governments, as well as expanding partnerships between government, business and the public sector. Special attention is paid to the integration of public control mechanisms and the development of strategic plans for the development of territorial communities.

The article also contains an analysis of successful practices of implementing responsible politics in different regions of Ukraine and abroad, which can be adapted to local conditions. It is emphasized that the implementation of such strategies contributes to a more efficient use of community resources, a reduction in corruption, and an improvement in the quality of public service provision.

As a result, the article concludes that the use of a responsible policy approach is a strategically important step for the development of sustainable, effective, and transparent local governments that are able to flexibly respond to modern social challenges.

Keywords: *responsible policy, local government, management effectiveness, transparency, accountability, e-governance, public participation, territorial community.*

Відомості про автора:
Головчук Юрій – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 340:12
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-38

Ярослав Стефурак
ORCID: 0009-0003-0635-2402

ДО ПРОБЛЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті актуалізовано проблематику сучасних моделей громадянського суспільства. Конструювання життєздатних моделей громадянського суспільства тлумачиться як виникнення форматів взаємодії держави й суспільства, де обидва суб'єкти такої взаємодії своїми характеристиками визначають специфіку тієї чи іншої моделі. Обґрунтовано, що стосовно держави йдеться про інституціоналізовані механізми співпраці з громадськістю, дієві алгоритми стримувань і противаг, поділ влади, забезпечення умов чесних і конкурентних виборів тощо. Своєю чергою, позитивними маркерами суспільного зрізу є розвинена мережа громадських інституцій, їх усебічна суб'єктність, розвиток приватного підприємництва, зацікавленість у громадській участі та ініціативі тощо.

Наголошено, що змістовними компонентами категоризації поняття «модель громадянського суспільства» є теоретичний (акцентує певну концепцію, що описує ідеальний або прагматичний організаційний і соціальний лад суспільства, де громадяни мають значний ступінь автономії, свободи, відповідальності й участі в ухваленні рішень) та інституціональний (конкретизує конфігурацію соціально-політичних зв'язків, обсяги й доступність можливостей впливу громадян на розробку й ухвалення державно-владних рішень, регламентованих політико-нормативними актами, ступінь інтеграції демократичних цінностей і принципів у політичну систему).

Серед моделей громадянського суспільства розглянуто ліберальну, комунітарну, ринкову, плюралістичну, соціальну, «західну» і «незахідну», тріаду моделей Н. Розенблюм («демократичне», «посередницьке» і «виборче» громадянське суспільство) та ін. Констатовано, що в чистому вигляді жодна з досліджених моделей не знайшла належної апробації в чинних політичних системах, натомість змішані типи з переважанням окремих функцій є поширеним явищем. Розвиток проаналізованих моделей напряму пов'язаний з еволюцією громадянського суспільства, а значить і з модернізацією взаємовідносин державної влади з громадським сектором, коли перша переходить від патронажу до партнерства, а другий – від поточного впливу на владні рішення до якісної зміни влади.

Ключові слова: *громадянське суспільство, демократія, модель громадянського суспільства, політична система, державна влада, політичний інститут.*

Вступ. Проблематика громадянського суспільства в умовах постійних політичних та історичних змін не втрачає актуальності для політології як щодо теоретичного конструювання, так і в контексті фактичної еволюції. Громадянське суспільство зараз – це дієвий складник державотворення в країнах сталої демократії і демократичного переходу. Воно дає імпульс для гармонізації суспільно-політичних відносин, розбудови глобальної мережі міжінституційних взаємодій, які впливають на вирішення гуманітарних, продовольчих, екологічних та інших проблем. Погоджуючись із твердженням австралійського політолога Дж. Кіна, що «громадянське суспільство є запорукою співдій та обміну думками між громадянами, здатними публічно обирати свої ідентичності, шанувати свої обов'язки в межах політично-правової структури, яка забезпечує мир між громадянами, соціальну справедливість та виходить із підзвітності влади суспільству» [3, с. 78], наголошуємо, що при збереженні ключових принципів та місії громадянське суспільство адаптується до внутрішньополітичних трансформацій, викликів глобального світу, запитів індивіду на самоідентифікацію в спільноті. Ці обставини зумовлюють видозміни суспільства, які за певними показниками вкладаються в моделі громадянського суспільства та моделі його інтеракцій з державою.

Мета статті – обґрунтувати сучасні підходи до моделювання громадянського суспільства, що передбачає реалізацію низки **дослідницьких завдань**, а саме з'ясувати оптимальні умови для структурно-функціональної розбудови громадянського суспільства, виокремити компоненти політологічного поняття «модель громадянського суспільства», запропонувати критерії спроможності громадянського суспільства, проаналізувати моделі взаємодії держави та громадянського суспільства тощо.

Результати дослідження. У політичній теорії є різні моделі громадянського суспільства, які відображають різноманітні погляди на його структуру, функції та взаємовідносини з державою. Однак уважаємо за необхідне дати відправну категоризацію поняття «модель громадянського суспільства», яка, на нашу думку, містить два змістовні компоненти:

– теоретичний, який акцентує певну концепцію, що описує ідеальний або прагматичний організаційний і соціальний лад суспільства, де громадяни мають значний ступінь автономії, свободи, відповідальності й участі в ухваленні рішень;

– інституціональний, який конкретизує конфігурацію соціально-політичних зв'язків, обсяги й доступність можливостей впливу громадян на розробку та ухвалення державно-владних рішень, регламентованих політико-нормативними актами, ступінь інтеграції демократичних цінностей і принципів у політичну систему.

Ще одне питання, яке варте дискусії, стосується самої сутності громадянського суспільства: чи воно є частиною цілого суспільства, чи це стан розвитку суспільства. Тут актуалізуємо думку вітчизняної політологині А. Колодій, яка зауважує, що «громадянське суспільство – це, з одного боку, об'єктивна суспільна реальність, підсистема суспільства як цілого, що розвивається в політичному просторі й часі, має свої стадії та географічно-територіальні різновиди. А з іншого – це теоретична абстракція, «ідеальний тип», за допомогою якого намагаються розпізнати цю реальність і глибше осмислити суспільну систему під певним, специфічним для теорії громадянського суспільства кутом зору [4]. Одразу варто наголосити, що будь-який аналіз громадянського суспільства, яке, безумовно, є об'єктивною реальністю, має орієнтуватися на загальні обставини процесу суспільних перетворень: чи вони відбуваються в умовах демократії або демократичного переходу, чи йдеться про намагання меншості вибороти мінімальний набір політичних прав для всієї спільноти. Уважаємо, що перший варіант передбачає значно ширший обсяг можливостей для становлення й розвитку громадянського суспільства та є підґрунтям для комплексного наукового дослідження.

Моделі громадянського суспільства виходять не з пропозиції абстрактного розуміння його функціонування, а зі спостережень за наявними практиками. Серед інших, укажемо на такі форми існування громадянського суспільства:

– ліберальна модель, яка інтерпретує громадянське суспільство як незалежний сектор, що існує окремо від держави та економіки й володіє значним ступенем автономії від владних структур. Тут має місце велика роль громадських організацій, які вважаються основними агентами громадянського суспільства, гарантія прав та свобод громадян, плюралізм інтересів, підтримка правової держави та інші ознаки;

– комунітарна модель, де громадянське суспільство виступає як мережа спільнот, що мають власні цінності, традиції та принципи. Моделлю підкреслено важливість взаємодії та співпраці між цими спільнотами для досягнення загального добробуту, пріоритет розвитку місцевих інституцій (представницькі органи місцевого самоврядування, громадські організації, релігійні об'єднання та ін.), важливість залучення громадян до ухвалення рішень, взаємодопомога та взаємопідтримка між членами спільноти тощо;

– ринкова модель, яка наголошує на ринкових відносинах та саморегулюванні громадянського суспільства, підкреслюючи, що ефективне його функціонування досягається через взаємодію різних груп та інституцій на ринкових засадах. Ключові принципи тут – це індивідуалізм, підприємливість, саморегуляція, примат приватної власності;

– плюралістична модель. Вона визнає різноманіття інтересів та груп у суспільстві, які змагаються за вплив і владу, вважає, що громадянське суспільство є середовищем конкуренції між різними інтересами. Життєздатність вказаної моделі ґрунтується на чесній конкуренції між групами, взаємодії та компромісі, справедливому посередництві тощо;

– соціальна модель акцентує увагу на соціальних правах та справедливості в громадянському суспільстві, підтримує ідею, що воно має працювати на благо всіх своїх членів, зокрема щодо захисту та забезпечення соціальних прав. Ця модель прагне зменшити соціальні нерівності та гарантувати рівний доступ до можливостей та ресурсів для всіх громадян, незалежно від соціального статусу чи походження. Держава ж уважається ключовим агентом у забезпеченні соціальної справедливості та захисті прав громадян.

Щодо обставин і джерел формування моделей громадянського суспільства, то тут варто відштовхуватися від часових, або історичних моделей, функціональних інтерпретацій, певного етапу еволюції громадянського суспільства, а також моделей, притаманних певним країнам чи регіонам. Так, доречно розглянути три моделі громадянського суспільства, які виокремлює американська політологиня Н. Розенблюм: «демократичне», «посередницьке» і «виборче» громадянське суспільство. Демократичний тип ставить за завдання формувати громадян із почуттям політичної дієздатності, спроможних вести відкриті дискусії і схильних обговорювати проблеми з погляду загального блага. Водночас не виключається роль і участь держави. Наприклад, уряд може визнавати й фінансово підтримувати групи, які уособлюють важливі соціальні перспективи і сприяють якіснішому ухваленню рішень, фокусуючи громадське обговорення на загальному добробуті. Отже, активний державний вплив формує організоване представництво фрагментарних або виключених інтересів і заохочує організовані групи бути уважнішими до інтересів інших [10, с. 421, 425].

Інший тип – «посередницьке» громадянське суспільство, що прагне зорієнтувати людей у напрямі соціальних зв'язків, від яких очікують прищеплення ввічливості, соціабельності й відповідальності, які тримають будь-яке суспільство, а особливо плюралістичну ліберальну демократію, укупі. Ідеться про те, що громадянське суспільство є посередником між тими функціями, які зарезервовані за урядом, і тими, які індивіди виконують самостійно. Такий тип соціуму насамперед прищеплює звички відповідальності й співпраці, які сумісні з культивуванням усієї різноманітності партикулярних цінностей та особистих якостей в усіх соціальних утвореннях – від культурних громад до робочих місць [8]. Щодо ролі держави, то вона можлива лише в умовах відповідного законодавства, яке внеможливлює будь-яку урядову монополію.

«Виборче» громадянське суспільство, за Н. Розенблюм, не тотожне виборчій демократії, позаяк орієнтоване на створення ліберальним урядом умов для постійного формування нових асоціацій та для динамічного взаємообміну членами між ними. Свобода об'єднань часто призводитиме до демократичної участі й посередницьких структур, які формуватимуть конкретні моральні переконання та забезпечать виникнення соціально небайдужих громад [8]. Дати свободу та можливості для самовизначеності, особливо щодо моральних принципів і цінностей, одразу всім членам суспільства неможливо, тому що воно розрізнене й не синхронізоване у власному розвитку. Так, ідея диференціювати суспільство на асоціації з притаманними їм наративами й спонукати їх взаємодіяти – це шлях до взаємопроникнення консолідувальних цінностей. Однак погодимося з авторкою в тому, що «саме по собі існування плюралістичної сукупності асоціацій може не сприяти творенню ліберальних установок, оскільки необхідний досвід плюралізму» [8]. Тому актуальним залишається питання ступеня інтеграції індивідів в асоціації: що він вищий, то більша вірогідність, що формула, закладена в концепт «виборчого громадянського суспільства», спрацює.

Вертикальний зріз громадянського суспільства дає підстави припускати, що на фоні існування його глобального виміру можна запропонувати модель локального громадянського

суспільства. Група польських учених уважає, що громадянське суспільство не є статичною чи абстрактною формою існування людей, а відповідає пріоритетам розвитку групової поведінки. І найбільш оптимальним середовищем для розбудови громадянського суспільства автори називають рівень місцевого самоврядування, позаяк саме на місцях формуються найбільш відчутні риси поведінки великих і малих груп, а також визначається специфіка демократичної участі в процесах ухвалення рішень, формування ідентичності та вирішення конфліктів. Громади, як правило, мають високий рівень самоорганізації та часто слугують моделлю для впровадження структур громадянського суспільства або моделей поведінки у великих організаційних структурах [12, с. 12]. Однак, як зазначає у своєму дослідженні політологиня М. Лендьел, «думка про органічно «локалістський» характер громадянського суспільства не є домінантною, радше вчені-суспільствознавці вважають місцевий рівень громадянського суспільства одним із його проявів» [5, с. 60].

Водночас слушно звернутися до тези професора В. Марчука про те, що «процес залучення громадян до формування системи місцевого самоврядування стає запорукою перетворення його на інститут локальної демократії» [6, с. 36]. Отже, місцевий рівень громадянського суспільства є одночасно важливим як для самого суспільства, так і для інституту місцевого самоврядування, особливо в період упровадження реформи децентралізації. Це не окрема модель, але важлива організаційна одиниця громадянського суспільства, яка посилюється загальними демократичними тенденціями в державі.

Конструювання життєздатних моделей громадянського суспільства триває, ідеться тут про виникнення форматів взаємодії держави й суспільства, де обидва суб'єкти взаємодії своїми характеристиками визначають специфіку тієї чи іншої моделі. Формуючи спроможне, а значить стале громадянське суспільство, звернімо увагу на необхідні складники його творення. Щодо суспільної надбудови варто артикулювати важливість існування інституцій (малих приватних підприємців, неурядових організацій, фондів і асоціацій, експертного середовища тощо) та ініціатив (насамперед тих, що стосуються використання механізмів громадянської участі), які визначають спроможність громадянського суспільства. Інший складник – державний – має характеризуватися наявністю дієвого інструментарію стримувань і противаг, що не дасть змоги прийти до узурпації влади одним із її носіїв, тому також важливе дотримання принципу поділу влади. Окрім того, держава має сприяти створенню умов для справедливих і конкурентних виборів, реалізації громадянських ініціатив (через звернення громадян, подання петицій, функціонування громадських рад, проведення громадських слухань та ін.). Поєднання перелічених характеристик – це оптимальні умови, з одного боку, для налагодження конструктивної взаємодії держави та суспільства, з іншого – для подальшої розбудови громадянського суспільства. Ефективність вказаних характеристик також уважаємо критеріями спроможності суспільства відстоювати загальні й групові інтереси, бути рівноцінним державі рушієм соціально-політичного та економічного розвитку.

Принагідно звернемося до положень Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, де окреслено роль держави в підвищенні спроможності громадянського суспільства [7]. Документом актуалізовано питання організаційної спроможності інститутів громадянського суспільства, їхньої фінансової життєздатності, розвитку інфраструктури громадського сектору, а також спроможності інститутів громадянського суспільства у сфері менеджменту, зайнятості, навчання й професійного розвитку персоналу [7]. Серед засобів впливу, чи то сприяння посиленню спроможності громадянського суспільства, Нацстратегією передбачено створення сприятливих умов для реалізації громадянами права на об'єднання, підвищення рівня залученості громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства, сприяння розвитку волонтерської діяльності, створення правових, регуляторних та економічних умов для участі інститутів громадянського суспільства

в наданні за бюджетні кошти суспільно значущих послуг, розвиток соціального підприємництва тощо [7]. Попри досить розгалужений підхід до розбудови громадянського суспільства, більшість відповідних державних механізмів зводяться до мотивації участі громадян, зокрема через об'єднання в різноманітні групи, які вважаємо синонімічними до асоціацій у класифікації раніше згадуваної Н. Розенблюм.

Група вітчизняних дослідників моделюють формати взаємодії громадянського суспільства і державної влади, виокремлюючи:

– етатистську модель, де перевага в організації суспільного життя віддається ієрархічним системам (державна влада), роль горизонтальних соціальних зв'язків (громадянське суспільство) зводиться до мінімуму або вони перебувають під жорстким контролем;

– консенсусну модель, коли обидва способи організації суспільного життя співіснують, сфери їхньої компетенції визначені й регламентовані. Така модель не є абсолютним паритетом між державною владою і громадянським суспільством, а радше поєднує в собі два підтипи – помірно-етатистський (ідея державного порядку, національної єдності ставиться вище цінності свободи особистості) й помірно-деетатистський (передбачає активність громадянського суспільства, його контроль над державою, розширення впливу політичних партій і груп інтересів, децентралізацію низки державних функцій, збільшення активності органів місцевого самоврядування та громадських організацій);

– конфронтаційну модель. Обидві системи – самоорганізаційна та ієрархічна – співіснують, проте хоча б одна з них прагне зменшити сферу компетенції іншої, зокрема, шляхом застосування крайніх засобів – насильства, боротьби, відкритого протистояння. Логічно, що автори типології пропонують розглядати цю модель у двох модифікаціях: з домінуванням громадянського суспільства та державної влади;

– самоорганізаційну модель, яка за своїм змістом є повною протилежністю етатистській, віддає перевагу в організації суспільного життя самоорганізаційним системам, роль вертикальних соціальних зв'язків зводиться до мінімуму або вони перебувають під контролем;

– змішані моделі, які представляють собою об'єднання двох з вищеназваних, але переважно суміжних моделей [9, с. 19].

Визначаючи можливі домінанти співіснування держави та громадянського суспільства, політологи напрацювали значну кількість відповідних моделей – підтримки, партнерства, архітектора, патерналізму, «приводних ременів», ігнорування, боротьби, непокори, кожна з яких ключовим аспектом убачає роль або наміри держави щодо громадських інституцій. Також вирізняють французьку, британську, німецьку, американську та інші моделі взаємодії державної влади й громадянського суспільства, які відрізаються унікальними сукупностями рис. Так, французька модель – це поєднання централізованої держави, прибічності секуляризму, корпоративізму, у контексті якого визначальна роль належить профспілкам, підтримки публічного простору для громадських дебатів. Британську модель характеризує плюралізм, переваги парламентської демократії, добровільність організацій (т. зв. charities), помірне державне регулювання громадської діяльності. Особливістю німецької моделі є популяризація соціального партнерства, корпоративізм, соціальна ринкова економіка, і все це в умовах федерації. Досвід Німеччини і її найдавніша в Європі традиція соціального партнерства є цілком придатною для наслідування в Україні, де лише формується необхідне інституціональне підґрунтя. Щодо американської моделі, то там поєднані індивідуалізм, мінімальне державне втручання, чим значно підсилюється громадський сектор. Як і в ФРН, федеральна структура в США дає змогу штатам мати значний ступінь автономії у внутрішніх справах. Перелічені моделі є успішними і функціональними у своїх країнах, однак їхній досвід доцільно розглядати як певну дорожню карту в реагуванні на нагальні виклики демократизації суспільно-політичних відносин у перехідних суспільствах. Як зазначає український дослідник М. Беззуб'як, під впливом успішних

перетворень у країнах Західної Європи виникає західноєвропейська модель громадянського суспільства, яку як мірило для наслідування обирають держави Центрально-Східної Європи, де спостерігається вирощування суспільства корпоративістського, професійно-експертного, зорієнтованого на ринок послуг та соціальне партнерство з державою. Автор убачає в цьому вияв «проліферації», тобто поширення в межах інтеграційного об'єднання базових зразків соціальної взаємодії та форм соціального мислення від країн більш потужних до країн слабших і залежних [2, с. 113]. Повертаючись до питання еволюції суспільств на поставторитарному просторі, доречно зважати на ризики одержавлення громадянського суспільства, яке в ключовий момент не змогло правильно оцінити власну спроможність і компетентності громадських інституцій в умовах отримання значного обсягу інституційного впливу на розробку політичних рішень.

Загалом незмінно виокремлюють три базові моделі відносин між державою та громадянським суспільством, а саме:

– громадянське суспільство на противагу державі;
– громадянське суспільство в партнерстві з державою;
– самоорганізоване громадянське суспільство замість держави.

На нашу думку, наразі немає передумов для функціонування будь-якої з указаних моделей у чистому вигляді. У першій конфігурації є закладена конфліктність, яка вирішується унормованим домінуванням одного з суб'єктів, і здебільшого це держава. Другий варіант більш вірогідний і може бути реалізований за певних політико-нормативних умов: через функціонування інституту виборів, установлення запобіжників для монопольного впливу того чи іншого інституту, розвиток інструментів політичної участі громадян тощо. Упровадження третьої моделі видається неможливим через інституціональні вимоги, яким громадянське суспільство в сучасному розумінні не відповідає, адже не має чітко визначених носіїв функцій, тому вважаємо недоцільним розглядати громадянське суспільство як альтернативу державі.

Безумовно, аналізуючи модерний етап формування концепту громадянського суспільства і, відповідно, його актуальних моделей, не можна оминути бачення цієї проблематики німецьким політичним філософом і соціологом Ю. Габермасом. Він розглядав громадянське суспільство як сферу, яка існує між особистістю та державою, формуючи їхні відносини. Учений запропонував концепцію прозорості, або публічної сфери, яка стала відправною точкою в поясненні автором природи трансформації суспільства в громадянське. Ідеться про вплив на політизацію суспільства розповсюдження газет і журналів, тобто розширення можливостей доступу до інформації. Так, виникло підґрунтя для претензії мас на участь у політичному житті. Вона була реалізована, зокрема, в Англії на початку XVII–XVIII століть через створення представницького органу влади. Члени громади прагнули об'єднати свої інтереси та дійти політичного консенсусу під час участі в парламентській діяльності. Водночас інституційне ядро громадянського суспільства Ю. Габермас убачає у добровільних асоціаціях поза межами держави та економіки, які допомагають громадянам керувати та діяти альтернативно державно-владним рішенням [11].

У працях Ю. Габермаса важко помітити захоплення громадянським суспільством чи беззаперечну віру в його доконану здатність урівноважувати державні монополії та адвокатувати процеси демократизації. Натомість американська політологиня Х. Арендт протиставляла громадянське суспільство тоталітаризму, акцентувала головні його принципи – довіру та відкритість [1], які згодом стали інтерпретувати як соціальний капітал та транспарентність. Загалом, на думку дослідниці, соціальний простір має бути виключно публічним, адже втаємниченість соціальних груп, чи то класів, обов'язково призводить до дисбалансу в суспільстві, яке починає тяжіти до авторитарних тенденцій.

Висновки. Розглянуті моделі й підходи актуалізують насамперед функції громадянського суспільства (формування порядку денного держави, громадського контролю, забезпечення

соціального розвитку, справедливості та ін.), а це означає, що сучасна політична наука акцентує наявний і відносно сталий інститут громадянського суспільства, який у різній мірі зрілості сформувався в багатьох країнах світу. У подальшому ж демократичні інститути та проактивні громадяни мають працювати над розбудовою комплексної спроможності громадянського суспільства, яке, на нашу думку, не повинне протиставлятися державі, а має її доповнювати, урівноважувати, підсилювати в частині соціального діалогу та консенсусу.

Громадянське суспільство не може вважатися «більш якісною» частиною загального суспільства, адже немає означення для решти соціуму в межах однієї країни чи системи соціально-політичних відносин. Тому доцільніше говорити не про розвиток громадянського суспільства в значенні кількісного розширення учасників, а про його еволюцію, яка, на нашу думку, теж пов'язана з функціональним складником. Ідеться про перехід держави від функції патронажу до функції партнерства, а щодо громадянського суспільства – від впливу на владу до її формування і позитивних змін, а значить демократизації.

Література:

1. Арендт Х. *Люди за темних часів*. Київ : Дух і літера, 2008. 320 с.
2. Беззуб'як М. «Громадянське суспільство»: аналітичний концепт чи реальність? *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 107–115.
3. Кін Дж. *Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення.* Київ : «К.І.С.» / «АНОД», 2000. 192 с.
4. Колодій А. Моделі громадянських суспільств. *Думки з приводу: Авторський сайт Антоніни Колодій.* 2000. URL: https://political-studies.com/?page_id=180
5. Лендьел М. Громадянське та локальне : сучасні інтерпретації функціонування громадянського суспільства на місцевому рівні. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки.* 2007. Т. 69. С. 59–64.
6. Марчук В., Мельничук В. Стан інтеграції європейського досвіду у функціонування системи місцевого самоврядування України. *Регіональні студії.* 2022. № 31. С. 34–39.
7. *Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки*. Законодавство України. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text
8. Розенблюм Н. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму. *Часопис «Ї».* 2001. URL: https://www.ji.lviv.ua/n21texts/rosenblum.htm
9. Шкірчак С., Шкірчак К. До питання змішаних моделей взаємодії громадянського суспільства і державної влади. *Наукові праці. Політологія.* 2018. Вип. 302. Том 314. С. 18–22.
10. Cohen. J., Rogers J. Secondary Associations and Democratic Governance. *Politics and Society.* 1992. № 20. P. 393–472.
11. Habermas J. *Structural change in the public sphere: Research on the category of bourgeois society.* The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1991. URL: https://arditiesp.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/habermas_structu ral_transf_public_sphere.pdf
12. Jarosz A., Kącka K. *Models of European Civil Society: Transnational. Perspectives on Forming Modern Societies*. Cambridge Scholars Publishing, 2018. 455 p.

References:

1. Arendt, H. (2008). Liudy za temnykh chasiv [People in the dark times]. K. : Dukh i litera, 320 s.
2. Bezzubiak, M. (2013). «Hromadianske suspilstvo»: analitychnyi kontsept chy realnist? ["Civil society": analytical concept or reality?] Politychnyi menedzhment. № 59. S. 107–115.
3. Keane, J. (2000). Hromadianske suspilstvo. Stari obrazy, nove bachennia [Civil society. Old images, new vision]. Kyiv: "K.I.S." / "ANOD", 192 s.
4. Kolodii, A. (2000). Modeli hromadianskykh suspilstv [Models of civil societies]. Dumky z pryvodu: Avtorskyi sait Antoniny Kolodii. URL: https://political-studies.com/?page_id=180
5. Lendel, M. (2007). Hromadianske ta lokalne : suchasni interpretatsii funktsionuvannia hromadianskoho suspilstva na mistsevomu rivni [Civil and local: modern interpretations of the functioning of civil society at the local level]. Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky. T. 69. S. 59–64.

6. Marchuk, V., & Melnychuk, V. (2022). Stan intehratsii yevropeiskoho dosvidu u funktsionuvannia systemy mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy [The state of integration of European experience in the functioning of the local self-government system of Ukraine]. Rehionalni studii. № 31. S. 34–39.

7. Natsionalna stratehiia spryiannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky. Zakonodavstvo Ukrainy [National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine for 2021–2026]. 2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text

8. Rosenblum, N. (2001). Hromadianski suspilstva: liberalizm i moralni vplyvy pliuralizmu [Civil Societies: Liberalism and the Moral Effects of Pluralism]. Chasopys "I". Retrieved from https://www.ji.lviv.ua/n21texts/rosenblum.htm

9. Shkirchak, S., & Shkirchak, K. (2018.). Do pytannia zmishanykh modelei vzaiemodii hromadianskoho suspilstva i derzhavnoi vlady [To the issue of mixed models of interaction between civil society and state power]. Naukovi pratsi. Politolohiia. Vyp. 302. Tom 314. S. 18–22.

10. Cohen, J., & Rogers, J. (1992). Secondary Associations and Democratic Governance. Politics and Society. № 20. P. 393–472.

11. Habermas, J. (1991). Structural change in the public sphere: Research on the category of bourgeois society. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, Retrieved from https://arditiesp.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/habermas_structu ral_transf_public_sphere.pdf

12. Jarosz, A., & Kącka K. (2018). Models of European Civil Society: Transnational. Perspectives on Forming Modern Societies. Cambridge Scholars Publishing, 455 p.

Yaroslav Stefurak. To the problem of civil society modeling

The article actualizes the issue of modern models of civil society. The construction of viable models of civil society is interpreted as the emergence of formats of interaction between the state and society, where both subjects of such interaction determine the specifics of a particular model by their characteristics. It is substantiated that, with regard to the state, this refers to institutionalized mechanisms of interaction with the public, effective algorithms of checks and balances, separation of powers, ensuring conditions for fair and competitive elections, etc. In turn, the positive markers of the public dimension are a developed network of public institutions, their comprehensive subjectivity, development of private entrepreneurship, interest in public participation and initiative, etc.

It is highlighted that the substantive components of the categorization of the concept of "civil society model" are theoretical (emphasizes a certain concept describing an ideal or pragmatic organizational and social order of society where citizens have a significant degree of autonomy, freedom, responsibility and participation in decision-making) and institutional (specifies the configuration of socio-political relations, the scope and availability of opportunities for citizens to influence the development and adoption of public decisions regulated by normative legal acts, the degree of integration of democratic values and principles into the political system).

Among the models of civil society, the author considers liberal, communitarian, market, pluralistic, social, "Western" and "non-Western", the triad of models by N. Rosenblum ("democratic", "mediatorial" and "electoral" civil society), etc. It is stated that in their pure form, none of the studied models has been properly tested in existing political systems, while mixed types with predominance of certain functions are common. The development of the analyzed models is directly related to the evolution of civil society, and thus to the modernization of relations between the state authorities and the public sector, when the former moves from patronage to partnership, and the latter – from current influence on government decisions to a qualitative change of power.

Key words: *civil society, democracy, civil society model, political system, state power, political institution*

Відомості про автора:

Стефурак Ярослав – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

УДК 342.57
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-39

Ярослав Ободянський
ORCID: 0009-0001-7649-2502

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна актуалізує необхідність глибокого аналізу політико-правових засад взаємодії громадянського суспільства (далі – ГС) та Збройних сил України (далі – ЗСУ), а також визначає перспективи розвитку такої взаємодії з урахуванням трансформаційних процесів як у сфері національної безпеки та оборони, так і в громадському секторі. Такий аналіз дасть змогу сформувати нові підходи до зміцнення національної стійкості, сприятиме демократизації військових структур та забезпечуватиме ефективність захисту державного суверенітету.

У статті розглянуто політико-правові засади функціонування і взаємодії громадянського суспільства та ЗСУ, з огляду на основну концепцію такої співпраці: безпекові виклики та потреби особи, суспільства й держави в умовах російсько-української війни. Зважаючи на наявну нормативно-правову базу, яка регулює взаємовідносини сектору оборони і ГС, проаналізовано форми та методи такої співпраці та шляхи її вдосконалення. Визначено перспективи взаємодії ГС і сектору безпеки та оборони держави як синергію, що дає змогу через спільні алгоритми виконувати завдання щодо подолання кризових явищ у сфері національної безпеки шляхом тісної кооперації всіх інституцій суспільства, які є не конкурентами одне до одного, а партнерами.

Акцентовано на законах України: Конституції України, «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про військово-цивільні адміністрації», «Про громадські об'єднання», «Про доступ до публічної інформації», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» й низку інших, у частині, що стосується ГС та його взаємодії із сектором безпеки та оборони. Закон України «Про національну безпеку України» проаналізовано в комплексі з відповідними указами Президента України: «Про Стратегію воєнної безпеки України», «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» та низкою інших, зокрема й суголосними постановами КМУ та наказами МОУ. Наголошено на низці нормативно-правових актів, у яких Україна взяла на себе зобов'язання щодо впровадження тісної комунікації між військовими структурами сектору безпеки та ГС шляхом забезпечення прозорості, підзвітності, дотримання прав людини в їхній діяльності тощо.

На основі врахування демократичного досвіду країн-партнерів України підкреслюється, що формування активної громадянської позиції та залучення ГС до розробки й реалізації державної політики, особливо у сфері національної безпеки, створює міцну основу для ефективної взаємодії між ГС ЗСУ. Така взаємодія сприяє зміцненню обороноздатності держави, підвищенню довіри до інституцій влади та забезпеченню сталого функціонування політики національної безпеки в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: *громадянське суспільство, демократичний цивільний контроль, ЗСУ, національна безпека, демократія, правова держава, права людини, інститути громадянського суспільства, омбудсмен.*

Вступ. Політико-правові засади взаємодії громадянського суспільства та Збройних сил України в умовах сучасної російсько-української війни ґрунтуються на фундаментальних концепціях безпеки як базової потреби людини та суспільства. Ще в середині XX століття Абрахам Маслоу підкреслив значущість безпеки, внісши її до своєї ієрархічної моделі потреб, що залишається досі актуальною. Безпека держави, як і безпека особистості, є необхідною умовою стабільного розвитку, адаптації до суспільно-політичних, економічних та культурних викликів, а також запорукою захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз.

У демократичному суспільстві забезпечення державної безпеки неможливе без активного функціонування громадянського суспільства, яке виконує як запобіжну, так і легітимізувальну роль у контексті дій державних інституцій. Водночас громадянське суспільство є ключовим гарантом існування держави, а в умовах воєнної загрози його взаємодія зі Збройними силами України набуває нових форм.

Сучасні наукові дослідження, що аналізують взаємодію громадянського суспільства із сектором безпеки й оборони, виявляють низку суттєвих прогалин. Зокрема, недостатньо досліджено нормативно-правову базу, яка регламентує багатопланову діяльність громадянського суспільства у сфері взаємодії із ЗСУ. Відсутність ґрунтовної теоретичної та методологічної бази ускладнює розробку ефективних механізмів співпраці. Крім того, механічне запозичення досвіду західних партнерів у сфері демократичного контролю над військовими організаціями часто не враховує українських суспільно-політичних, ментальних, культурних і регіональних особливостей.

Актуальність цього дослідження додатково підсилюється необхідністю адаптації Стандартів Ради Європи та НАТО щодо демократичного контролю над військовими організаціями. Ці стандарти містять комплекс принципів, рекомендацій і зобов'язань, спрямованих на зміцнення демократичних інститутів, забезпечення прозорості й підзвітності військових структур, а також дотримання прав людини в їхній діяльності. Попри це, зазначені стандарти потребують ретельного аналізу та адаптації до специфіки українського контексту, що особливо важливо в умовах російсько-української війни.

Політологічний аналіз наукових досліджень, присвячених громадянському суспільству як окремому феномену, його консолідації з державою та сектором безпеки й оборони, висвітлено в працях О. Бабкіної, Т. Бельської, М. Гурицької, А. Костенка, С. Костючкова, В. Климончука, Н. Позняковської, М. Требіна. Армію як складник суспільства досліджували А. Бадер, М. Ковалів, М. Требін, В. Чорний. Політико-правові застереження та права людини під час воєнного стану аналізували А. Бадер, С. Дерев'янко, В. Тарасюк, Б. Шамрай. Проблематику демократичного цивільного контролю розглядали Т. Бельська, П. Ворона, О. Верещак, Ю. Вичалківська, О. Пархоменко-Куцевіл, О. Пошедін, М. Сіцінська.

Водночас у наукових працях недостатньо проаналізовано чинну нормативно-правову базу, що регулює взаємодію сектору безпеки та громадянського суспільства. Це ускладнює розробку ефективних механізмів співпраці та створює виклики для імплементації найкращих міжнародних практик у сфері демократичного контролю. Аналіз політико-правових засад взаємодії громадянського суспільства та Збройних сил України в умовах російсько-української війни підтверджує нагальну потребу в розробленні сучасних підходів до регулювання цієї взаємодії з урахуванням національних реалій та міжнародного досвіду.

Результати та обговорення. Вихідним положенням функціонування громадянського суспільства (далі – ГС) як інституції в політико-правовій системі держави є стаття 5 Конституції України [3], яка проголошує народ єдиним джерелом влади та носієм суверенітету. Ця норма закладає фундамент для демократичного устрою держави, у якій громадяни є не лише джерелом влади, а й безпосередніми учасниками владного процесу через різні форми представництва та контролю. Стаття 6 Конституції [3] закріплює принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, що забезпечує паритет між державними інституціями, уникаючи узурпації влади однією з її гілок.

На основі зазначених положень Основного Закону можна зробити висновок, що принцип підзвітності державних структур є необхідною умовою для підтримання рівноваги та стабільності функціонування державної системи. Це також є дієвим механізмом запобігання диспропорціям у розподілі повноважень, тому включення ГС до системи цивільного контролю суттєво впливає на зміцнення демократичних інституцій, зокрема в Збройних силах України (далі – ЗСУ), як одного з елементів державної системи.

Варто врахувати, що стаття 17 Конституції [3] покладає оборону держави на ЗСУ, які водночас не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян. Це положення є запобіжником від можливого зловживання силовими структурами. Стаття 65 [3] визначає обов'язок громадян захищати незалежність і територіальну цілісність держави, а стаття 38 [3] гарантує право кожного громадянина брати участь у державному управлінні – як через вибори, так і шляхом обрання до органів влади.

У нормах Основного Закону України, що формують підвалини для функціонування ГС як інституції, яка сприяє участі громадян у процесах управління, громадянського контролю, забезпечуючи так підзвітність державних установ суспільству, відображено, зокрема, світові демократичні політико-правові практики. Наприклад, стаття 21 Загальної декларації прав людини проголошує: «1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. 2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні. 3.Воля народу повинна бути основою влади уряду...» [1]. Ці принципи створюють своєрідний міст між державними інституціями та громадянами, формуючи підвалини для прозорості сектору національної безпеки й оборони, зокрема ЗСУ. Вони сприяють зміцненню демократичних інститутів та захисту прав людини.

З огляду на логіку вищезазначених нормативно-правових актів, можна визначити два взаємопов'язані напрями залучення громадян до формування та реалізації політики державного управління й національної безпеки: демократичний цивільний контроль (далі – ДЦК) і громадянський контроль.

Базовим для ДЦК як форми контролю у сфері національної безпеки та оборони загалом та армії зокрема є Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року. Підґрунтям для нього стали імплементовані Україною ще в 90-х роках XX століття три документи: «Партнерство заради миру» [4], «Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки» [2], «Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору» [18].

У першому рамковому документі «Партнерство заради миру» [4], який набув чинності для України 8 лютого 1994 року, визначено основні напрями співпраці з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Зокрема, документ закликав країни-учасники до відкритості в плануванні національної оборони, формуванні військових бюджетів та забезпеченні демократичного контролю над збройними силами. Це стало важливим кроком для України, яка на третьому році своєї незалежності задекларувала політичне бачення армії, засноване на принципах відкритості, прозорості та демократичного управління. Варто зазначити, що Україна стала першою серед країн колишнього СРСР, яка оголосила подібний підхід як стратегічний пріоритет.

Ці наміри знайшли подальше підтвердження в «Кодексі поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки» [2], ухваленому 3 грудня 1994 року під час 91-го пленарного засідання Спеціального комітету Форуму Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі. У цьому документі підкреслювалося, що демократичний контроль над військовими структурами, силами внутрішньої безпеки, розвідувальними службами та поліцією є невід'ємним елементом стабільності й безпеки держави. Також зазначено, що впровадження таких механізмів сприятиме інтеграції збройних сил у громадянське суспільство, що розглядається як один із найважливіших виявів демократії.

Подальше підтвердження цієї політичної лінії відбулося в «Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО» [18], де Україна висловила рішучість продовжувати військову реформу. У документі підкреслюється, що Україна бере на себе зобов'язання зміцнювати демократичний і цивільний контроль над збройними силами, а також підвищувати їх оперативну сумісність із військами НАТО та країн-партнерів.

Спільною ідеєю цих трьох документів є визнання ДЦК як ключової умови для забезпечення політичної стабільності, зміцнення демократії та досягнення зрілості суспільства у сфері управління національною безпекою. Це також є ознакою інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір і впровадження найкращих міжнародних практик у сфері управління збройними силами.

Закон України «Про національну безпеку» [12] закріплює ці положення. Зокрема, стаття 4 визначає, що «у межах повноважень, наданих відповідно до Конституції України, сектор безпеки і оборони підлягає демократичному цивільному контролю...», водночас стаття 10 визначає громадський нагляд як один із ключових механізмів ДЦК, указуючи на основні механізми такого контролю, що відповідає загальним принципам Ради Європи щодо участі громадян у формуванні державної політики шляхом консультацій, моніторингу та громадських експертиз. Загалом Закон відводить ключову роль громадянам у системі національної безпеки (стаття 12): «Сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки» [12].

Основою ДЦК, відповідно до чинної нормативно-правової бази України, є забезпечення балансу між силовими структурами та суспільством. Цей баланс досягається через механізми підзвітності сектору безпеки та оборони законно обраним цивільним органам влади. Зокрема, ДЦК реалізується через контроль, здійснюваний Президентом України, Прем'єр-міністром, а також Верховною Радою України.

Відповідно до принципів демократичного управління, такий контроль має на меті регулювання діяльності сектору безпеки та оборони в межах чинного законодавства, визначення загальної політики безпеки, адаптованої до сучасних загроз і перспектив розвитку держави. Водночас втручання цивільних органів у безпосереднє управління силовими структурами на оперативно-стратегічному чи оперативно-тактичному рівнях уважається недопустимим, оскільки ці функції є виключною прерогативою військових фахівців.

Цей підхід узгоджується з практикою країн-партнерів України у сфері безпеки й оборони. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки цивільний контроль над збройними силами реалізується через Президента, який є Головнокомандувачем, та Конгрес, що володіє виключними повноваженнями затверджувати військовий бюджет і здійснювати нагляд за його виконанням. У Німеччині функціонує система цивільного керівництва, у межах якої міністр оборони, будучи цивільною особою, виконує функції головного адміністратора оборонних питань. Своєю чергою, парламент Німеччини має значні повноваження для контролю за діяльністю збройних сил, включно з участю в затвердженні оборонної політики та бюджетних витрат.

Так, досвід провідних демократичних держав свідчить про те, що ефективний ДЦК базується на чіткому розподілі повноважень між цивільними органами управління та військовими, що дає змогу забезпечити стабільність у сфері безпеки, запобігти узурпації влади та сприяти зміцненню демократичних інституцій.

Громадянський контроль у межах чинного законодавства суттєво обмежує ГС у своїх діях з контролю. Зокрема, стаття 10 Закону «Про національну безпеку України» говорить, що «громадяни України беруть участь у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у порядку, встановленому Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими законами України. Сфера громадського нагляду може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю»» [12]. Трохи більше інструментів для громадянського контролю є в інститутів громадянського суспільства, які можуть: надсилати та отримувати, встановленим порядком, інформацію з питань діяльності складників сектору безпеки, здійснювати

дослідження з питань нацбезпеки, проводити громадську експертизу, брати участь у громадських дослідженнях, долучатися до роботи медіа. На нашу думку, ГС демонструє свою ефективність у кількох напрямах громадянського контролю: інформаційному, антикорупційному та суспільному діалозі.

Усе це можливе через безпосередню (пряма) участь в аналізі громадськими організаціями та їх активістами доступної інформації щодо оборонного бюджету, звіти про діяльність, участь у консультаціях щодо політико-правових документів сектору національної безпеки. Основний інструмент для такої практики – Закон України «Про доступ до публічної інформації». Стаття 13 [9] цього Закону чітко визначає, що громадяни мають право на доступ до інформації, у частині, що стосується публічних ресурсів та діяльності влади, робимо висновок, що й сектору оборони як складнику державної системи. Стаття 15 [9] зобов'язує розпорядників інформації оприлюднювати дані про використання бюджетних коштів, включно з оборонними закупівлями, за винятком випадків, які регламентовані Законом «Про державну таємницю». Стаття 17, п. 2 [9] прямо вказує на можливість для інститутів громадянського суспільства проводити експертизи та слухання для оцінки рішень органів влади. Ефективність цього законодавчого інструменту демонструє і ратифікація Україною 20.05.2020 року Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів (Тромсо, 18 червня 2009 р.) [17] та приєднання 21 травня 2008 року до програми НАТО з розбудови доброчесності та зниження корупційних ризиків Building Integrity, що стало важливим кроком на шляху розвитку ГС, ДЦК та збільшенню довіри до державних інституцій.

Суспільний діалог, як квінтесенція взаємодії ГС та сектору безпеки, визначений ключовим у системі національної стійкості, формуванні високого рівня готовності держави та громадян до будь-яких викликів та загроз. Ці принципи закріплені в пунктах 46, 47 Указу Президента України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» [15], документ визначає демократичний цивільний та громадянський контроль як фундаментальні принципи законності, прозорості та ефективності функціонування сектору безпеки та оборони. Інтеграцію стратегічних комунікацій шляхом суспільного діалогу, що передбачає залучення громадськості до обговорення реформ у секторі безпеки, зафіксовано Указом Президента від 17 вересня 2021 року в тексті «Стратегічного оборонного бюлетеня» [13]. Окрім цього, у документі стратегічною метою № 1 визначено управління силами оборони на основі ДЦК та чітку підзвітність МОУ та Генерального Штабу, установлено чіткий розподіл функцій між формуванням державної політики у сфері національної безпеки й оборони та її реалізації.

Аналізуючи ДЦК та громадянський контроль, доходимо висновку, що ці дві форми контролю є взаємодоповнювальними елементами для ефективного управління сектором національної безпеки та оборони і ЗСУ зокрема. ДЦК забезпечує інституційну підзвітність сектору оборони органам влади, що виражено також у нормативній базі для цієї форми контролю (Конституція [3], закони України: «Про національну безпеку України» [12], «По військово-цивільні адміністрації» [6], «Про військовий обов'язок і військову службу» [5], «Про державну таємницю» [8], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [11], Укази Президента: «Про Стратегію воєнної безпеки України» [14], «Про Стратегію національної безпеки України» [15], «Про стратегічний оборонний бюлетень України» [13], «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» [16] тощо). Громадянський контроль, своєю чергою, гарантує прозорість і залучення громадськості до вирішення, а радше обговорення питань. Законодавча база для громадянського контролю – нормативно-правові документи, які надають доступ до інформації та захищають громадянські права (Конституція України [3], Загальна декларація прав людини [1], закони України: «Про громадські об'єднання» [7], «Про доступ до публічної інформації» [9], «Про звернення громадян» [10] тощо).

Висновки. Аналіз взаємодії ГС із сектором безпеки та оборони, зокрема ЗСУ, свідчить про необхідність інтеграції ДЦК та громадянського контролю для зміцнення демократичних засад національної безпеки. В умовах російсько-української війни ця взаємодія набуває особливого значення, оскільки дає змогу сформувати дієвий механізм протидії зовнішнім загрозам та забезпечення стійкості держави.

Попри всі труднощі, збройним силам вдається досягати позитивних результатів не тільки на полі бою, а й у цивільно-правовій царині. Задля забезпечення прав військовослужбовців 13 квітня 2024 року при Міністерстві оборони створено Центральне управління захисту прав військовослужбовців, запрацювала цифрова платформа Армія+, активна робота ведеться управлінням цивільно-військового співробітництва, іде робота щодо внесення змін до законодавства, спрямованих на інтеграцію громадського контролю, інституціоналізації незалежних моніторингових органів, прозорості та цифровізації процесів військових закупівель та обліку.

Водночас важливим залишається формування наукової та методологічної бази для цих процесів. Сучасна наука повинна оперативно реагувати на ці виклики, досліджувати механізми інтеграції громадського контролю та демократичного управління, розробляти нові підходи до їх реалізації. Практичне застосування наукових розробок є невід'ємною умовою вдосконалення сектору безпеки й оборони, що забезпечує стійкість держави та підвищує довіру громадян до військових структур. Актуальність дослідження цих питань зумовлюється їх впливом на національну безпеку та інтеграцію України в євроатлантичний простір. Науково-практичні розвідки в цій сфері мають значний потенціал для подальшого розвитку демократичних засад та прозорості у взаємодії між громадянським суспільством і збройними силами.

Література:

1. Загальна декларація прав людини : ООН; Декларація від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки ОБСЄ: Міжнародний документ від 03.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_116#Text
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
4. Партнерство заради миру: Рамковий документ НАТО; Міжнародний документ від 10.01.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text
5. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text
6. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text
7. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text
8. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text
9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text
10. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text
11. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text
13. Про стратегічний оборонний бюлетень України: Указ Президента України від 17.09.2021 № 473/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text

14. Про Стратегію воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0022525-21#Text

15. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

16. Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України : Указ Президента України від 20.08.2021 № 372/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text

17. Рада Європи. Конвенція про доступ до офіційних документів (Тромсо, 18 червня 2009 р.) : міжнародний договір, ратифікований Україною. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text

18. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору: Міжнародний документ від 09.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text

References:

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]: OON; Deklaratsiia vid 10.12.1948 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

2. Kodeks povedinky stosovno viiskovo-politychnykh aspektiv bezpeky OBSE [Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security of OSCE]: Mizhnarodnyi dokument vid 03.12.1994. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_116#Text [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

4. Partnerstvo zarady myru: Ramkovyi dokument NATO [Partnership for Peace: NATO Framework Document]: Mizhnarodnyi dokument vid 10.01.1994. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text [in Ukrainian].

5. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu [On Military Duty and Military Service]: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 № 2232-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text [in Ukrainian].

6. Pro viiskovo-tsyvilni administratsii [On Military-Civil Administrations]: Zakon Ukrainy vid 03.02.2015 № 141-VIII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text [in Ukrainian].

7. Pro hromadski obiednannia [On Public Associations]: Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 № 4572-VI. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text [in Ukrainian].

8. Pro derzhavnu taemnytsiu [On State Secrets]: Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 № 3855-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text [in Ukrainian].

9. Pro dostup do publichnoi informatsii [On Access to Public Information]: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 № 2939-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2011, № 32, St. 314. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text [in Ukrainian].

10. Pro zvernennia hromadian [On Citizens' Appeals]: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 № 393/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1996, № 47, St. 256. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text [in Ukrainian].

11. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu [On Mobilization Preparation and Mobilization]: Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 № 3543-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text [in Ukrainian].

12. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text [in Ukrainian].

13. Pro Stratehichnyi oboronnyi biuleten Ukrainy [On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.09.2021 № 473/2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text [in Ukrainian].

14. Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy [On the Military Security Strategy of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 № 121/2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0022525-21#Text [in Ukrainian].

15. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the National Security Strategy of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 № 392/2020. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text [in Ukrainian].

16. Pro Stratehiiu rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy [On the Strategy for the Development of the Defense-Industrial Complex of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.08.2021 № 372/2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text [in Ukrainian].

17. Rada Yevropy. Konventsiia pro dostup do ofitsiinykh dokumentiv (Tromso, 18 chervnia 2009 r.) [Council of Europe. Convention on Access to Official Documents (Tromsø, June 18, 2009)]: Mizhnarodnyi dohovir, ratyfikovanyi Ukrainoiu. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text [in Ukrainian].

18. Khartiia pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru [Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization]: Mizhnarodnyi dokument vid 09.07.1997. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text [in Ukrainian].

Yaroslav Obodianskyi. Political and legal foundations and prospects for the interaction between civil society and the Armed Forces of Ukraine in the context of the Russo-Ukrainian war

The Russo-Ukrainian war highlights the urgent need for an in-depth analysis of the political and legal foundations of interaction between civil society (CS) and the Armed Forces of Ukraine (AFU), while also identifying prospects for the development of such cooperation amidst transformative processes in the spheres of national security, defense, and the public sector. Such an analysis will enable the development of new approaches to strengthening national resilience, promote the democratization of military structures, and ensure the effectiveness of state sovereignty protection.

This article examines the political and legal principles governing the functioning and interaction of civil society and the AFU, based on the core concept of this collaboration: security as a fundamental need of both individuals and the state. This need becomes particularly acute when Ukrainian citizens, directly or indirectly, participate in measures necessary to defend the state, protect the population, and safeguard societal interests in response to the military aggression of the Russian Federation. Drawing on the existing legal framework regulating the relationship between the defense sector and civil society, the forms and methods of such cooperation have been analyzed, as well as avenues for its improvement.

The study identifies the prospects for interaction between civil society and the security and defense sectors as a form of synergy. This synergy allows for the development of joint algorithms to address crises in the field of national security through close cooperation among all societal institutions, which are not competitors but partners.

The analysis emphasizes the Laws of Ukraine, including the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine "On Military Duty and Military Service", "On Military-Civil Administrations", "On Public Associations", "On Access to Public Information", "On Mobilization Preparation and Mobilization" and others concerning civil society and its interaction with the security and defense sector. The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" has been reviewed in conjunction with relevant presidential decrees, such as "On the Strategy of Military Security of Ukraine" and "On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026", as well as related resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and orders of the Ministry of Defense of Ukraine. Emphasis is placed on a number of regulatory acts in which Ukraine has committed to fostering close communication between the military structures of the security sector and civil society by ensuring transparency, accountability, and adherence to human rights in their activities.

Taking into account the democratic experience of Ukraine's partner countries, it is emphasized that fostering active civic engagement and involving civil society in the development and implementation of state policies, particularly in the sphere of national security, creates a strong foundation for effective interaction between civil society and the AFU. This cooperation contributes to strengthening the state's defense capabilities, increasing trust in government institutions, and ensuring the sustainable functioning of national security policy in the context of the Russo-Ukrainian war.

Key words: *civil society, democratic civilian control, the Armed Forces of Ukraine, national security, democracy, rule of law, human rights, civil society institutions, ombudsman.*

Відомості про автора:
Ободянський Ярослав – аспірант кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
лейтенант, помічник начальника навчальної частини кафедри військової підготовки,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу.

УДК 004.738.5:32(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-40

Тарас Курус
ORCID: 0009-0007-8167-2683

УРЯДОВИЙ ПОРТАЛ ЯК ДЖЕРЕЛО ДАНИХ ДЛЯ ЦИФРОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті досліджується потенціал використання відкритих даних для прогнозування та моделювання політичних процесів в Україні. Аналізується Урядовий портал як ключова платформа доступу до відкритих даних. Основна увага приділена структурованості, форматам і доступності інформації, яку розпорядники відкритих даних зобов'язані оприлюднювати. Особливий акцент зроблено на діяльності міністерств як основних розпорядників відкритих даних, що дозволило виявити особливості їхньої взаємодії, проблеми стандартизації та перспективи цифровізації державного управління.

У сучасному світі відкриті дані відіграють критично важливу роль у розвитку новітніх технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та нейронні мережі. Високоякісні та структуровані набори відкритих даних є необхідним ресурсом для побудови ефективних алгоритмів аналізу та прогнозування політичних процесів. Використання API-інтерфейсів для динамічного доступу до відкритих даних створює нові можливості для автоматизації аналітики, підвищення рівня прозорості та ефективності прийняття державних рішень.

Мотивацією для проведення цього дослідження стала недостатня емпіричність у політичній науці, яка часто базується на теоретичних узагальненнях та якісному аналізі без достатньої опори на дані. Відсутність широкого використання кількісних методів та аналізу реальних даних ускладнює об'єктивне оцінювання державної політики та її наслідків. Дослідження відкритих даних, їхньої структури та доступності дозволяє зробити крок у напрямку більшої емпіричної обґрунтованості політичних процесів, що сприятиме формуванню більш прозорої та підзвітної державної політики.

Таким чином, стандартизація та покращення доступності відкритих даних не лише сприятимуть розвитку інноваційних технологій і підвищенню підзвітності державних органів, а й відкриють нові можливості для емпіричних досліджень у політичній науці

Ключові слова: *електронне урядування, нормативно-правове регулювання, інформаційно-комунікаційні технології, прозорість, відкриті дані, розпорядники відкрити даних, типи даних, стандартизація, API-інтерфейси.*

Вступ. Сучасний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій відкриває нові можливості для прогнозування та моделювання політичних процесів, а також забезпечує прозорість і ефективність державного управління. Одним із ключових аспектів цього процесу є відкриті дані, які надаються державною владою для громадськості. В Україні розгорнута низка ініціатив, спрямованих на розвиток відкритих даних, із залученням таких платформ, як Урядовий портал та Єдиний державний веб-портал відкритих даних**.**

Метою статті є оцінка даних, їхньої структури, послідовності та форматів, які публікуються розпорядниками відкритих даних відповідно до нормативних вимог. Додатково досліджується наявність комунікації між розпорядниками щодо відкритих даних з метою започаткування процесу стандартизації їх подання для забезпечення доступності та зручності використання даних.

Матеріали і методи дослідження. У процесі дослідження було використано системний метод для оцінки Урядового порталу як центрального інформаційно-комунікаційного об'єкта електронного уряду України. Аналіз його структури дозволив виявити Єдиний державний веб-портал відкритих даних України, який став важливим джерелом для подальшого дослідження. На основі порівняльного методу було проаналізовано дані, які

публікують розпорядники, зокрема міністерства, як представники різних сфер державного управління.

Результати та обговорення. У 2010 році в тексті розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 13 грудня 2010 року № 2250-р. [9] вперше визначено поняття електронного уряду, шляхи та засоби вирішення проблем, пов'язаних із його впровадженням, які темпорально розподілені у межах 2011-2015 років.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні" від 20 вересня 2017 року № 649-р [10] розвиток електронного урядування визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління. Також у рамках реалізації "Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони" [11], Україна має забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до європейських вимог.

Цією ж Концепцією визначено проблематику сфери електронного урядування в Україні, шляхи і способи розв'язання проблем, мету та строки реалізації та очікувані результати від впровадження ідей, визначених цією Концепцією.

Одним із системоутворюючих та ключових елементів становлення електронного урядування в Україні стало створення Урядового порталу. **Урядовий портал** (доступний за наступним веб-адресом: www.kmu.gov.ua) – це офіційний веб-сайт, на якому держава публікує актуальну інформацію про свою діяльність, новини, нормативні акти та інші документи, що стосуються роботи уряду.

За вказаною веб-адресою розміщена актуальна інформація про діяльність уряду, зокрема, розміщені постанови та нормативно-правові акти Уряду, інформація про структуру виконавчої влади, державні органи, їхні завдання, послуги для громадян, антикорупційну діяльність, державні програми. Також доступні матеріали щодо реформ, звіти урядовців, контакти для звернень громадян, а також доступ до відкритих даних та адміністративних послуг.

До основних функції Урядового порталу можна віднести:

- інформування громадян про рішення та заходи уряду, актуальні події, реформи та ініціативи;
- публікація нормативно-правових актів**,** указів Президента, постанов Кабінету Міністрів тощо;
- надання доступу до електронних послуг**,** як-от онлайн-сервіси для громадян і бізнесу;
- офіційні звернення та заяви урядовців**,** інформація про прес-конференції, інтерв'ю та звіти;
- доступ до публічної інформації, відкритих даних та аналітичних матеріалів щодо економіки, соціальної політики та інших сфер.

Діяльність **Урядового порталу України** регулюється низкою законів та нормативно-правових актів, що встановлюють принципи функціонування державних електронних ресурсів, забезпечення доступу до інформації, а також визначають порядок взаємодії органів державної влади з громадянами в цифровому середовищі, а саме:

- Стаття 34 Конституції України гарантує право кожного на доступ до інформації та її вільне одержання, використання, поширення та зберігання [7];
- Закон України "Про доступ до публічної інформації" встановлює порядок надання публічної інформації органами влади, у тому числі через офіційні веб-сайти, зокрема Урядовий портал. Закріплює принципи відкритості, прозорості та доступності для громадян [1]**;**
- Закон України "Про інформацію" визначає основні засади інформаційної діяльності, права громадян на доступ до інформації та обов'язки державних органів щодо її надання [5]**;**

- Закон України “Про електронні документи та електронний документообіг” регулює використання електронних документів та їх зберігання, що є важливим для функціонування електронних державних ресурсів, таких як Урядовий портал [2].
- Закон України “Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги”, який регулює правові засади використання електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, визначає механізми підтвердження особи в цифровому середовищі та використання електронних підписів, печаток, часових міток, сертифікатів та інших засобів забезпечення автентичності [6].
- Закон України "Про електронні комунікації" встановлює правила використання електронних комунікацій, у тому числі для надання державних послуг через Інтернет [3].
- Закон України "Про захист персональних даних" встановлює вимоги до обробки та захисту персональних даних, що можуть бути використані в рамках роботи Урядового порталу, особливо при наданні електронних послуг громадянам [4].
- Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних” № 835 від 21.10.2015, яка визначає поняття, терміни та правове регламентування щодо ведення розпорядниками інтерфейсів відкритих даних [8].
- Постанова Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування” від 20.09.2017 визначає стратегічні напрямки розвитку електронного урядування, зокрема використання онлайн-платформ для забезпечення прозорості роботи уряду [10].

Вищенаведені нормативно-правові акти в комплексі забезпечують належне функціонування Урядового порталу, його відкритість та доступність для громадян, а також захищають права громадян на отримання публічної інформації.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних” № 835 від 21.10.2015 регламентовано наступні поняття та терміни, які належать до об'єкту дослідження цієї статті:

- відкритий формат – формат даних, незалежний від платформи та доступний без обмежень, які перешкоджають його повторному використанню;
- набір даних – сукупність однорідних значень (записів) даних і метаданих, що їх описують;
- завантаження набору даних – розміщення розпорядником інформації набору даних на порталі чи публікація інтерфейсу прикладного програмування для доступу до інформації набору даних;
- інтерфейс прикладного програмування (server-side Web API) – набір готових функцій, що надається у вигляді сервісу для використання у зовнішніх прикладних програмах для забезпечення динамічного доступу до наборів даних;
- оприлюднення набору даних – завантаження набору даних розпорядником інформації та забезпечення доступу до нього держателем порталу після проходження модерації;
- розпорядники інформації – коло суб'єктів, які мають визначені законом обов'язки щодо оприлюднення та надання публічної інформації, що знаходиться у їхньому володінні [8].

Згідно ст. 13 Закону України “Про доступ до публічної інформації” визначено перелік розпорядників публічної інформації, які зобов'язані оприлюднювати та надавати інформацію за запитами, а саме:

- суб'єкти владних повноважень – органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання;

- юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим, – стосовно інформації щодо використання бюджетних коштів;
- особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг, – стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків;
- суб'єкти господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями, – стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них;
- юридичні особи публічного права, державні/комунальні підприємства або державні/комунальні організації, що мають на меті одержання прибутку, господарські товариства, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) прямо чи опосередковано належать державі та/або територіальній громаді, – щодо інформації про структуру, принципи формування та розмір оплати праці, винагороди, додаткового блага їх керівника, заступника керівника, особи, яка постійно або тимчасово обіймає посаду члена виконавчого органу чи входить до складу наглядової ради [1].

На виконання вищевказаної норми Закону України "Про доступ до публічної інформації" на офіційній сторінці Урядового порталу https://www.kmu.gov.ua/catalog розміщено інформацію про усі органи виконавчої влади, що є розпорядниками публічної інформації. Зокрема, є посилання на веб-адреси 19-ти міністерств, 25-ти державних служб, 15-ти державних агенств, 4-ох державних інспекцій, 11-ти центральних органів державної влади із спеціальним статусом та 5-ти інших центральних органів державної влади, 3-ох колегіальних органах, та 27-ми місцевих органах виконавчої влади (обласних державних адміністрацій). Це виглядає як потенційно значуще джерело відкритих даних, яке може бути корисним для аналізу суспільного життя, економіки, соціальної політики, моделювання, прогнозування та інших сфер. Проте важливо визначити, наскільки обширною є інформація, доступна на зазначеному порталі, чи відповідає вона сучасним потребам для аналізу, чи є дані послідовними, структурованими, актуальними тощо.

Згідно пункту 15 Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних" № 835 від 21.10.2015 [8] розпорядниками інформації може обиратися така періодичність оновлення наборів даних:

- для наборів даних, оприлюднених за допомогою інтерфейсу прикладного програмування, – більш як один раз на день;
- для наборів даних, що мають планову періодичність оновлення – більш як один раз на день; щодня; щотижня; щомісяця; щокварталу; кожного півріччя; щороку.

Згідно пункту 24 Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних" № 835 від 21.10.2015 завантаження наборів даних на Єдиний державний веб-портал відкритих даних здійснюється безоплатно відповідальною особою розпорядника інформації, яка заповнює та подає паспорт набору даних, структуру набору даних та сам набір даних. Форма паспорта набору даних та структура набору даних про споживання комунальних послуг (електричної енергії, теплової енергії, природного газу, твердого палива, рідкого палива холодної та гарячої води із зазначенням частки відновлюваних джерел енергії) комунальними підприємствами, установами та організаціями та набору даних про експлуатаційні характеристики будівель комунальних підприємств, установ (закладів) та організацій, в яких впроваджено системи енергетичного менеджменту, що передбачені розділом "Органи місцевого самоврядування" переліку наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, затверджуються Мінінфраструктури [8].

Єдиний державний веб-портал відкритих даних в Україні знаходиться за посиланням https://data.gov.ua. Після проведення поверхневого аналізу його структури, ми вирішили зосередити увагу на аналізі міністерств, які виконують роль розпорядників публічної інформації. Це рішення зумовлено тим, що міністерства, як центральні органи виконавчої влади, представляють собою схожі сутності, що мають схожі функції та обов'язки у контексті забезпечення відкритості та доступності даних для громадян. Порівняння цих міністерств як розпорядників відкритих даних дозволить проаналізувати, які типи даних і в яких форматах вони надають, оцінити структуру і якість даних, а також дослідити, як вони взаємодіють з громадкістю і один з одним. Останнє допоможе виявити можливості для стандартизації даних та підвищення ефективності їх використання, вдосконалення процесів відкритих даних в Україні, що в свою чергу сприятиме підвищенню прозорості та підзвітності державних органів. Хочемо зазначити, що задля економії місця статті ми не вказували всі набори відкритих даних, опублікованих розпорядниками, а лише ті, які, на нашу думку, є цікавими чи сприяють розкриттю загальної мети дослідження.

Розпорядники публічної інформації	**Набори даних на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних**	**Аналітика**
Міністерство аграрної політики та продовольства України	Довідник підприємств та установ, що відносяться до сфери управління Мінагрополітики: docx Інформації про організаційну структуру розпорядника інформації: pdf Реєстр сільськогосподарських дорадчих служб: .xls План діяльності Мінагрополітики з підготовки регуляторних актів: xlsx Перелік регуляторних актів Мінагрополітики із зазначенням дати набрання чинності, строку проведення базового, повторного та періодичного відстеження їх результативності та інформація про місце оприлюднення: xlsx Реєстр органів з оцінки відповідності: xls Дані про надану державну підтримку сільського господарства суб'єктам господарювання: xlsx Державний реєстр технічних засобів для агропромислового комплексу України: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (5); Загальна кількість типів: 7; Унікальні типи: txt, docx, csv, xls, xlsx, .xls, pdf; Кількість наборів даних за типом: : csv – 3, txt – 3, docx – 1, pdf – 1, .xls – 2, xlsx – 5, xls – 5;
Міністерство внутрішніх справ України	Фінансова звітність суб’єктів господарювання державного сектору економіки, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України: zip, xlsx Бюджетні запити: zip, rtf,rtf, zip, zip Інформація про організаційну структуру Міністерства: xlsx Дані Українського гідрометеорологічного центру загального користування: docx, pdf Графік особистого прийому громадян керівництвом Міністерства внутрішніх справ України: xlsx Звіти, в тому числі щодо задоволення запитів на інформацію МВС України: xlsx Річна фінансова звітність: zip, xlsx, .xlsx .zip, zip, xlsx,zip Інформація про отримане майно в межах міжнародної технічної допомоги: xlsx Довідник закладів, установ та підприємств, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України: xlsx Паспорти бюджетних програм на поточний бюджетний період: rtf,application/rtf Звіти про виконання паспортів бюджетних програм за звітний бюджетний період: application/rtf Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів суб’єктів господарювання державного сектору економіки, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України: zip, xlsx,xlsx	Найпопулярніший: xlsx (15); Загальна кількість типів: 20; Унікальні типи: doc, zip, jpg, docx, application/rtf, rtf, zip, zip, pdf, .xlsx .zip, zip, xlsx, zip, docx, csv zip, csv, zip, rtf, docx, .zip, json, csv, xls, xlsx, .xlsx, zip, rtf; Кількість наборів даних за типом: : json – 10, xlsx – 15, docx – 3, .xlsx – 1, pdf – 2, xls – 2, doc – 1, csv, zip – 1, csv zip – 2, zip – 4, .zip – 1, zip, xlsx – 4, csv – 4, zip, rtf – 1, rtf, zip – 1, .xlsx .zip – 1, zip, jpg, docx – 1, rtf – 1, application/rtf – 2, zip, docx – 1;

Продовження таблиці

Міністерство економіки України	Довідник підприємств, установ, організацій та територіальних органів Мінекономіки та організацій, що належать до сфери його управління, у тому числі їх ідентифікаційних кодів в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, офіційних веб-сайтів, адрес електронної пошти, номерів телефонів, місцезнаходження: csv,xlsx,rtf Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: xlsx,7z,xlsx Інформація про структуру (організаційну структуру) Мінекономіки: xls Інформація про закупівлі, що оприлюднюється згідно із Законом України "Про публічні закупівлі": json Основні прогнозні показники економічного і соціального розвитку України: csv,html,xls,xlsx,xls Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств державного та комунального сектору економіки: xls,xls Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного та комунального сектору економіки: 7z,7z,xlsx,xlsx Інформація із системи обліку публічної інформації: xls	Найпопулярніший: xlsx (29); Загальна кількість типів: 20; Унікальні типи: doc, application/rtf, 7z,xlsx, zip, https, **api**, pdf, xml, xlsx, 7z, rtf, html, 7z, pdf, docx, json, csv, xls, pdf, xls, xlsx; Кількість наборів даних за типом: : csv – 4, xls – 17, xlsx – 29, xlsx – 6, rtf – 7, pdf – 2, xls – 4, pdf – 2, application/rtf – 2, 7z – 3, json – 1, **api – 9**, html – 7, zip – 1, doc – 3, docx – 1, https – 1, 7z,xlsx – 1, xml – 3, 7z, pdf – 1;
Міністерство енергетики України	Інформація із системи обліку публічної інформації: xlsx Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: xlsx,csv Інформація про організаційну структуру розпорядника інформації: xlsx,csv Інформація про отримане майно (обладнання, програмне забезпечення) у рамках міжнародної технічної допомоги: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (10); Загальна кількість типів: 3; Унікальні типи: docx, xlsx, csv; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 10, csv – 3, docx – 1;
Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України	Звіт щодо роботи із зверненнями громадян: xlsx Звіт з запитів на публічну інформацію: docx	Найпопулярніший: xlsx (3); Загальна кількість типів: 2; Унікальні типи: docx, xlsx; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 3, docx – 1;
Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України	Фінансова звітність Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України: .xlsx .zip,xlsx .zip,7z,xlsx Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: .docx,docx,.docx,docx. Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: xls,.xls Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного та комунального секторів економіки: 7z, xls,7z, xls Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств державного та комунального секторів економіки: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (4); Загальна кількість типів: 11; Унікальні типи: docx, xls, 7z,xlsx, xlcx, xlsx, .xls, .docx, docx., xlsx .zip, 7z, xls, .xlsx .zip; Кількість наборів даних за типом: : .xlsx .zip – 1, xlsx .zip – 1, 7z,xlsx – 1, .docx – 2, docx – 3, docx. – 1, xls – 1, .xls – 1, xlsx – 4, xlcx – 1, 7z, xls – 2;
Міністерство закордонних справ України	Звіт про запити на публічну інформацію за 2021 рік: xlsx,docx Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного та комунального секторів економіки: .xls,.rtf,application/rtf,xls Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств державного та комунального секторів економіки, що належать до сфери управління МЗС: .xls,zip Звіт про запити на публічну інформацію за 2020 рік: xlsx Довідник та структура ЦА МЗС: doc,xls Звіт про запити на публічну інформацію за 2019 рік: xlsx Звіт про запити на публічну інформацію за 2018 рік: doc,docx Звіти про виконання фінансових планів суб'єктів господарювання: xls	Найпопулярніший: xls (7); Загальна кількість типів: 11; Унікальні типи: doc, docx, .doc, .rtf, application/rtf, xls, xlsx, .xls, zip, .xlsx, word; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 5, docx – 2, .doc – 2, .xls – 3, .rtf – 1, application/rtf – 1, xls – 7, zip – 1, doc – 2, .xlsx – 1, word – 1;

Продовження таблиці

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України	Інформація про організаційну структуру розпорядника інформації: docx,xlsx Довідник установ та організацій, що належать до сфери управління Міндовкілля, у тому числі їх ідентифікаційних кодів, офіційних вебсайтів, адрес електронної пошти, телефонів та місцезнаходження: .csv План діяльності Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з підготовки проектів регуляторних актів: xlsx,.csv,.csv Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств державного та комунального секторів економіки: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (30); Загальна кількість типів: 10; Унікальні типи: doc, docx, .zip, csv, xls, xlsx, .csv, xlsx json, .csv, pdf; Кількість наборів даних за типом: : .csv – 6, csv – 6, xlsx – 30, xls – 3, doc – 2, docx – 3, .csv – 1, .zip – 3, pdf – 1, xlsx json – 1;
Міністерство культури та стратегічних комунікацій України	План діяльності з підготовки проектів регуляторних актів із зазначенням видів і назв проектів, цілей їх прийняття, строків підготовки проектів, найменування органів і підрозділів, відповідальних за розроблення проектів регуляторних актів, дату їх внесення на розгляд регуляторного органу та посилання на місце оприлюднення: xlsx,excel (.xlsx) Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: pdf,xls,docx,.docx Фінансова звітність суб'єктів господарювання комунального сектору економіки: xlsx,.xlsx,xlsx,xml Інформація про організаційну структуру розпорядника інформації: xlsx,xls Інформація про отримане майно (обладнання, програмне забезпечення) у рамках міжнародної технічної допомоги: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (8); Загальна кількість типів: 11; Унікальні типи: excel (.xlsx), docx, xls, xlsx, xsls, .xlsx, .docx, pdf, xml, xlsx, docs; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 8, excel (.xlsx) – 1, docs – 1, docx – 4, xls – 4, xsls – 1, pdf – 2, .docx – 1, .xlsx – 2, xlsx – 1, xml – 1;
Міністерство молоді та спорту України	Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного та комунального секторів економіки: xlsx,xlsx,7z,xlsx,application/x-7z-compressed,xls,zip,7z Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: xls,xlsx,excel (.xlsx),xlsx,xls(s),csv Інформація із системи обліку публічної інформації: xlsx,xlxs,csv Інформація про організаційну структуру розпорядника інформації: xlsx,xls,csv Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств державного та комунального секторів економіки: zip,7z Інформація про отримане майно (обладнання, програмне забезпечення) у рамках міжнародної технічної допомоги: xlsx,csv Довідник підприємств, установ (закладів) та організацій розпорядника інформації та організацій, що належать до сфери його управління, у тому числі їх ідентифікаційних кодів, офіційних веб-сайтів, адрес електронної пошти, телефонів та адрес: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (31); Загальна кількість типів: 15; Унікальні типи: excel (.xlsx), xlxs, 7z, .zip, application/x-7z-compressed, csv, 7z,xlsx, xls, xls(s), json, xlsx, zip, **api**, xlsx, 7zip; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 31, csv – 20, xlsx – 2, 7z,xlsx – 1, application/x-7z-compressed – 3, xls – 4, zip – 7, 7z – 8, excel (.xlsx) – 1, xls(s) – 1, xlxs – 1, .zip – 1, json – 2, 7zip – 1, **api** – 1;
Міністерство оборони України	Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: .docx Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств державного та комунального секторів економіки: xlsx Фінансова звітність Міністерства оборони України за 2021 рік: .xlsx,xlsx Фінансова звітність Міністерства оборони України за 2020 рік: .xlsx Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного та комунального секторів економіки: xlsx Структурна схема Міністерства оборони: pdf Фінансова звітність Міністерства оборони України за 2019 рік: xlsx Інформація про організаційну структуру Міністерства оборони України: xlsx Звіт про використання бюджетних коштів Головним управлінням майна та ресурсів на виконання заходів з утилізації надлишкового військового майна: xlsx Довідник підприємств, установ (закладів) та організацій Міністерства оборони України: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (10); Загальна кількість типів: 6; Унікальні типи: excel (.xlsx), docx, pdf, xlsx, .docx, .xlsx; Кількість наборів даних за типом: : .docx – 1, excel (.xlsx) – 1, xlsx – 10, .xlsx – 3, pdf – 2, docx – 1;

Продовження таблиці

Міністерство освіти і науки України	Інформація про організаційну структуру Міністерства освіти і науки України: xlsx Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств МОН: xlsx Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного та комунального сектору економіки: xls Довідник державних підприємств Міністерства освіти і науки України: xlsx Інформація про систему обліку, види інформації, яка зберігається розпорядником: xlsx Інформація про отримане майно (обладнання, програмне забезпечення) у рамках міжнародної технічної допомоги: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (25); Загальна кількість типів: 6; Унікальні типи: json, csv, xls, xlsx, zip, xml; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 25, csv – 6, zip – 2, xls – 4, json – 1, xml – 1;
Міністерство охорони здоров'я України	Фінансова звітність суб'єктів господарювання, що належать до сфери управління Міністерства охорони здоров'я України: xml,zip Інформація про систему обліку, види інформації, яка зберігається розпорядником: xlsx Звіти Міністерства охорони здоров'я України, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: xlsx,xls,doc Інформація про організаційну структуру Міністерства охорони здоров'я України: xls,xlsx	Найпопулярніший: xlsx (15); Загальна кількість типів: 12; Унікальні типи: excel (.xlsx), doc, xlxs, csv, xls, xls(x), pdf, xlsx, zip, *.pdf, .xlsx, xml; Кількість наборів даних за типом: : .xlsx – 3, xls – 8, xml – 1, zip – 1, csv – 3, excel (.xlsx) – 3, xlsx – 15, pdf – 5, xlxs – 1, doc – 1, *.pdf – 1, xls(x) – 1;
Міністерство розвитку громад та територій України		Найпопулярніший: xlsx (4); Загальна кількість типів: 6; Унікальні типи: docx, json, csv, xlsx, .docx, .xlsx; Кількість наборів даних за типом: : docx – 2, xlsx – 4, .xlsx – 1, json – 1, .docx – 1, csv – 1;
Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України	Дані з системи "Електронна черга перетину кордону": csv Фінансова звітність підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Мінінфраструктури, а також акціонерних товариств, функції з управління корпоративними правами яких здійснює Мінінфраструктури: xls,xlsx,pdf Інформація про організаційну структуру розпорядника інформації: pdf Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: xlsx Довідник підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Мінінфраструктури, а також акціонерних товариств, функції з управління корпоративними правами щодо яких здійснює Мінінфраструктури: xlsx,xls,pdf Звіти про виконання фінансових планів суб'єктів господарювання державного сектору економіки: xls,xlsx Інформація про отримане майно (обладнання, програмне забезпечення) у рамках міжнародної технічної допомоги: xlsx Звіт про перевезення небезпечних вантажів авіаційним, залізничним, морським транспортом: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (21); Загальна кількість типів: 8; Унікальні типи: json, csv, xls, application/x-7z-compressed, xmls, xlsx, zip, pdf; Кількість наборів даних за типом: : csv – 6, zip – 1, xlsx – 21, json – 5, xls – 14, pdf – 4, application/x-7z-compressed – 1, xmls – 1;

Продовження таблиці

Міністерство соціальної політики України	ІНФОРМАЦІЯ про стан розгляду запитів на публічну інформацію: docx,xls,xlsx,excel (.xlsx),excel (.xlsx),xlsx Система обліку публічної інформації: xlsx,excel (.xlsx),xlsx Інформація про отримане майно (обладнання, програмне забезпечення) у рамках міжнародної технічної допомоги: xlsx Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного та комунального сектору економіки, що належать до сфери управління Міністерства соціальної політики України: 7z,xlsx,xlsx,application/x-7z-compressed,excel (.xlsx) Інформація про організаційну структуру розпорядника інформації: xlsx,xlsx Інформація про стан розгляду запитів на публічну інформацію за 2023 рік: xls,excel (.xlsx),xls Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що належать до сфери управління Міністерства соціальної політики України: application/x-7z-compressed Звіти про виконання фінансових планів суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що підпорядковуються Міністерству соціальної політики України: 7z Довідник установ, що належать до сфери управління Мінсоцполітики: xlsx Звіти, в тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: .xml,xls Фінансова звітність за II квартал 2020 року: application/x-7z-compressed Звіти щодо задоволення запитів на інформацію, в тому числі публічну: xlsx Звіти про виконання фінансових планів суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що підпорядковуються Міністерству соціальної політики України: xml Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що належать до сфери управління Міністерства соціальної політики: 7z,xlsx Фінансова звітність за 2019 рік: 7z,xlsx	Найпопулярніший: xlsx (30); Загальна кількість типів: 23; Унікальні типи: application/x-7z-compressed, .rtf, 7z,xlsx, application/rtf, zip, xml, xlsx, exel(.xlsx), excel (.xlsx), .xml, 7z, rtf, rtf, 7z, docx, excel (.xlsx), zip csv, json, csv, xls, xls, xlsx, .xlsx, word; Кількість наборів даних за типом: : xls – 6, xlsx – 30, json – 2, zip csv – 1, csv – 1, zip – 1, docx – 2, excel (.xlsx) – 1, excel (.xlsx) – 6, xlsx – 4, 7z,xlsx – 3, application/x-7z-compressed – 3, xls – 2, exel(.xlsx) – 1, 7z – 1, rtf – 1, .rtf – 1, application/rtf – 1, word – 1, .xml – 1, .xlsx – 1, xml – 1, rtf, 7z – 1;
Міністерство у справах ветеранів України	Фінансова звітність Міністерства у справах ветеранів України: xlsx,zip,pdf,.xlsx Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: xls,xlsx,.xls,zip,.rtf,docx,pdf,xlsx Довідник підприємств, установ, організацій Міністерства у справах ветеранів України: xlsx,docx,pdf,pdf,.xlsx Інформація про структуру Міністерства у справах ветеранів України: xlsx,xls,csv Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів Міністерства у справах ветеранів України: xls,.xls,xls Інформація про отримане майно Міністерством у справах ветеранів України у рамках міжнародної технічної допомоги: xlsx,docx Довідник установ, що знаходяться у сфері управління Служби: xml Бюджетні запити Міністерства у справах ветеранів України: .xls Довідка щодо роботи із зверненнями громадян у 2018 році: xlsx Звіт щодо задоволення запитів на інформацію у 2018 році: xlsx Звітність установ, що знаходяться у сфері управління Служби, за 2018 рік звіт про діяльність центрів соціально-психологічні реабілітації населення, що належать до сфери управління Служби: xlsx Бухгалтерська звітність за 2018 рік: xlsx Звіт щодо задоволення запитів на інформацію у 2019 році: csv	Найпопулярніший: xlsx (19); Загальна кількість типів: 15; Унікальні типи: docx, csv, .rtf, xls, pdf, xls, xlsx, .xlsx, .xls, zip, pdf, xml, xlsx, odt, odt; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 19, zip – 2, pdf – 4, .xlsx – 3, .rtf – 3, docx – 7, odt – 1, odt – 1, xls – 3, .xls – 3, xlsx – 1, pdf – 1, csv – 3, xls – 1, xml – 1;

Закінчення таблиці

Міністерство фінансів України	Звіти щодо задоволення запитів на інформацію. Розпорядник інформації – Міністерство фінансів України.: xlsx,csv,zip,.xlsx Довідник підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства фінансів України: xlsx,csv Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств державного сектору економіки. Розпорядник інформації-Міністерство фінансів України.: xlsx,zip Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Розпорядник інформації-Міністерство фінансів України.: zip Інформація про організаційну структуру Міністерства фінансів України: xlsx,csv Інформація про отримане майно (обладнання, програмне забезпечення) у рамках міжнародної технічної допомоги: docx,csv Інформація із системи обліку публічної інформації. Розпорядник інформації – Міністерство фінансів України.: docx,json	Найпопулярніший: zip (21); Загальна кількість типів: 15; Унікальні типи: docx, 7z, .zip, csv, xls, application/x-7z-compressed, doc(x), json, xlsx, url, zip, doc(x), xls(x), zip, .docx, **api**, .xlsx; Кількість наборів даних за типом: : zip – 21, .zip – 2, csv – 8, zip, doc(x), xls(x) – 1, xls – 1, xlsx – 9, application/x-7z-compressed – 1, .xlsx – 1, docx – 8, doc(x) – 1, .docx – 1, url – 2, **api** – 2, 7z – 3, json – 2;
Міністерство цифрової трансформації України	Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію: xlsx Звіти про стан виконання звернень громадян за 2021-2024 роки: xls,xlsx Інформація щодо підключення державних та комунальних закладів до Інтернету: xlsx Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів: .csv Звіти, у тому числі щодо задоволення запитів на інформацію за 2020 рік: xlsx Звіти про стан виконання звернень громадян за 2020 рік: xlsx,xls Звіти про стан виконання звернень громадян за 2019 рік: xls,xlsx Структура Міністерства: xlsx Звіти про використання бюджетних коштів за 2019 рік: xlsx,.xlsx,xls Звіти, в тому числі щодо задоволення запитів на інформацію за 2019 рік: xlsx Проекти нормативно-правових актів за 2019 рік: docx Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного сектору економіки за 2018 рік: xlsx,xls Звіти про використання бюджетних коштів за 2018 рік: xls Звіти, в тому числі щодо задоволення запитів на інформацію за 2018 рік: xlsx,xls Звіти про стан виконання звернень громадян за 2018 рік: xlsx,doc Інформація про систему обліку, види інформації, яка зберігається розпорядником: xlsx Звіт про виконання фінансових планів суб'єкту господарювання державного сектору економіки: xlsx,xls Структура Державного агентства з питань електронного урядування: xlsx	Найпопулярніший: xlsx (20); Загальна кількість типів: 6; Унікальні типи: doc, docx, xls, xlsx, .csv, .xlsx; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 20, xls – 10, .csv – 2, .xlsx – 4, docx – 1, doc – 2;
Міністерство юстиції України	Інформація з автоматизованої системи виконавчого провадження: zip Фінансова звітність суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що належать до сфери управління Міністерства юстиції України: zip Структура апарату Міністерства юстиції України: doc Річні зведені основні фінансові показники виконання фінансових планів підприємств державного сектору економіки, що належать до сфери управління Міністерства юстиції України: .xlsx Звіт про розгляд запитів на отримання інформації: 7z Інформація із системи обліку публічної інформації: docx Інформація про отримане майно (обладнання, програмне забезпечення) у рамках міжнародної технічної допомоги: xls Реєстр суб'єктів, які надають послуги, пов'язані з електронним цифровим підписом: zip	Найпопулярніший: zip (18); Загальна кількість типів: 7; Унікальні типи: doc, docx, 7z, xls, xlsx, zip, .xlsx; Кількість наборів даних за типом: : xlsx – 3, 7z – 2, zip – 18, doc – 2, .xlsx – 1, docx – 3, xls – 1;
Міністерство інформаційної політики України	Дані відсутні	Дані відсутні

Висновки. У ході дослідження, аналізуючи структуру Урядового порталу, було виявлено Єдиний державний портал відкритих даних, доступ до якого забезпечено через вказане посилання. Зокрема, увага була зосереджена на міністерствах, які є схожими сутностями серед великої кількості розпорядників відкритих даних в Україні. Використовуючи порівняльний метод, вдалося виявити численні нюанси, що стосуються подання, структури та формату даних, а також побачити певні тенденції в їхньому використанні та доступності. Це дозволило зазначити важливість уніфікації даних, таких як організаційні структури міністерств, інформація про запити громадян та інші, з єдиним форматом і структурою, що покращить ефективність роботи з даними. Уніфікація повинна відбуватися не лише в структурі даних, але й у форматах, в яких ці дані подаються, що забезпечить зручний доступ і подальшу обробку даних. Також варто відзначити Міністерство економіки України, яке досягло значних успіхів, впровадивши 9 API-інтерфейсів. Це є чудовим прикладом для інших інституцій і демонструє можливості цифровізації для покращення доступу до даних. Завдяки таким ініціативам розпорядники відкритих даних можуть значно підвищити якість інформації, її доступність та зручність використання для громадян, бізнесу та державних установ. Таким чином, стандартизація форматів даних та впровадження новітніх технологій залишаються критично важливими для покращення прозорості й підзвітності діяльності державних органів України.

Література:

1. Закон України "Про доступ до публічної інформації" № 2939-VI від 13.01.2011 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

2. Закон України "Про електронні документи та електронний документообіг" № 851-IV від 22.05.2003 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

3. Закон України "Про електронні комунікації" № 1089-IX від 16.12.2020 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text

4. Закон України "Про захист персональних даних" № 2297-VI від 01.06.2010 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

5. Закон України "Про інформацію" № 2657-XII від 02.10.1992 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

6. Закон України "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги" № 2155-VIII від 05.10.2017 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

7. Конституція України від 28.06.1996 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

8. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних" № 835 від 21.10.2015 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-п#Text

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 13 грудня 2010 року № 2250-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-р#Text

10. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 20 вересня 2017 року № 649-р https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-р#Text

11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro dostup do publichnoi informatsii" № 2939-VI vid 13.01.2011 [Law of Ukraine "On Access to Public Information" No. 2939-VI of January 13, 2011]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih" № 851-IV vid 22.05.2003 [Law of Ukraine "On Electronic Documents and Electronic Document Flow" No. 851-IV of May 22, 2003]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro elektronni komunikatsii" № 1089-IX vid 16.12.2020 [Law of Ukraine "On Electronic Communications" No. 1089-IX of December 16, 2020]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro zakhyst personalnykh danykh" № 2297-VI vid 01.06.2010 [Law of Ukraine "On Personal Data Protection" No. 2297-VI of June 1, 2010]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro informatsiiu" № 2657-XII vid 02.10.1992 [Law of Ukraine "On Information" No. 2657-XII of October 2, 1992]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy" № 2155-VIII vid 05.10.2017 [Law of Ukraine "On Electronic Identification and Trust Services" No. 2155-VIII of October 5, 2017]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian].

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro nabory danykh, yaki pidliahaiut opryludnenniu u formi vidkrytykh danykh" № 835 vid 21.10.2015 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulation on Datasets to Be Published as Open Data" No. 835 of October 21, 2015]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-п#Text [in Ukrainian].

9. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini" № 2250-p vid 13.12.2010 [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of E-Government Development in Ukraine" No. 2250-p of December 13, 2010]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-p#Text [in Ukrainian].

10. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini" № 649-p vid 20.09.2017 [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of E-Government Development in Ukraine" No. 649-p of September 20, 2017]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text [in Ukrainian].

11. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii ta yikhniiamy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

Taras Kurus. Government portal as a data source for digital research

The article explores the potential use of open data for forecasting and modeling political processes in Ukraine. The Government Portal is analyzed as a key platform for accessing open data. The main focus is on the structure, formats, and accessibility of the information open data providers must publish. Special attention is given to the activities of ministries as primary providers of open data, which has made it possible to identify the characteristics of their interaction, standardization issues, and prospects for the digitalization of public administration.

In the modern world, open data plays a critically important role in the development of new technologies such as artificial intelligence, machine learning, and neural networks. High-quality and structured open data sets are necessary for building effective algorithms for analyzing and forecasting political processes. The use of API interfaces for dynamic access to open data creates new opportunities for analytics automation, increasing transparency, and improving the efficiency of government decision-making.

The motivation for conducting this study was the lack of empirical research in political science, which often relies on theoretical generalizations and qualitative analysis without sufficient reliance on data. The absence of widespread use of quantitative methods and real data analysis complicates the objective assessment of public policy and its consequences. The study of open data, its structure, and accessibility allows for a step

toward greater empirical substantiation of political processes, which will contribute to the formation of more transparent and accountable public policy.

Thus, the standardization and improvement of open data accessibility will not only contribute to the development of innovative technologies and enhance the accountability of public institutions but will also open new opportunities for empirical research in political science.

Key words: *e-governance, legal regulation, information and communication technologies, transparency, open data, open data managers, data types, standardization, APIs.*

Відомості про авторів:
Курус Тарас – аспірант кафедри політології,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Novitska Yulia – Professor of the Military Academy, Habilitation Doctor of Security Sciences, Sociologist.

Brazkevich Dariusz – Associate Professor at the John Paul II Academy in Biała.

Lasek-Surowiec Iwona – PhD, Department of International Relations, State Academy of applied Sciences in Chełm, Poland.

Strutynska Tetiana – PhD, Department of International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Балак Ілона – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Беняс Володимир – аспірант факультету політології, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ.

Березовська-Чміль Олена – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Богдан Николаїшин – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Бриндальський Андрій – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Була Світлана – доцент кафедри політології, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Воронич Андрій – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Ґеник Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Герасимчук Таміла – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Рівненський державний гуманітарний університет.

Гнатишин Микола – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Головчук Юрій – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Доцяк Ігор – доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Журавскі Славомір – доктор суспільних наук, доцент кафедри наук про безпеку, Державна академія прикладних наук (м. Хелм).

Зелик Іван – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Казмірук Дмитро – аспірант кафедри політології філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Климончук Василь – доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Кобець Тарас – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Кобець Юлія – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Коваленко Анатолій – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Кресіна Ірина – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Круглюк Ілля – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Куречко Ірина – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Куриленко Анастасія – доктор філософії з політології, асистент кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Курус Тарас – аспірант кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Ларіончева Наталія – аспірантка кафедри політичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Мадрига Тетяна – кандидатка політичних наук, доцентка кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Майданський Іван – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Марусинець Маріанна – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії та суспільних дисциплін, старший дослідник, Науково-дослідний центр імені Тіводора Легоцькі Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Марчук Василь – доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Марчук Микола – кандидат історичних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Матвієнків Світлана – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Миколайчук Олег – аспірант 2 курсу кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Міщук Мар'яна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук факультету історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника**.**

Монолатій Іван – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Мороз Андрій – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій, Державний університет «Київський авіаційний інститут».

Москалюк Михайло – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Невинна Галина – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри політології та міжнародних відносин, Рівненський державний гуманітарний університет.

Ободянський Ярослав – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; лейтенант, помічник начальника навчальної частини кафедри військової підготовки, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу.

Оскєрко Марцін – кандидат суспільних наук, викладач кафедри наук про безпеку, Державна академія прикладних наук (м. Хелм).

Пашков Віктор – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Плець Іван – доцент кафедри фінансів, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Пролорензо Андрій – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Пучко Яніна – здобувачка магістерської освітньої програми 052 – Політологія, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Савчук Марк – магістр кафедри політології, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Сливка Віталій – аспірант факультету суспільних наук, кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Ставичний Роман – здобувач бакалаврської освітньої програми 052 – Політологія, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Стефурак Ярослав – аспірант кафедри політичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Чу Чу – аспірантка кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби, Львівський національний університет імені Івана Франка.

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СЕРІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 20, 2025

Головний редактор *Василь МАРЧУК*
Літературний редактор *Руслана БОДНАР*
Комп'ютерна верстка *Юрій КОВАЛЬЧУК*
Коректор *Надія ГРИЦІВ*

Підписано до друку 28.02.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 41,15. Зам. № 0425/331

Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.